U. U. 5.

77.

D. IO. GEORGII ROSENMÜLLERI

SCHOLIA

IN

NOVVM TESTAMENTVM.

TOMVS IV.

CONTINENS

PAVLI EPISTOLAS AD CORINTHIOS, GALATAS, EPHESIOS, PHILIPPENSES, COLOSSENSES ET THESSALONICENSES.

EDITIO TERTIA

AVCTIOR ET EMENDATIOR.

CUM PRIVILEG. S. ELECT. SAXON.

NORIMBERGAE,

IN OFFICINA FELSECKERIANA.

MDCCXC.

4562

93617

SCHOLIA

IN PRIOREM AD CORINTHIOS EPISTOLAM.

CORINTHVS erat Achaiae caput, Graeciae decus, inter duo maria Ionium et Aegeum quaſi ſpectaculo expoſita, *Flor.* II, 16, 1. ex commerciis magnas adepta diuitias. *Strabo* VIII. Ὁ δὲ Κόρινθος ἀφνειὸς (opulenta) μέν λέγεται διὰ τὸ ἐμπόριον ἐπὶ τῷ Ἰσθμῷ κείμενον, καὶ δυοῖν λιμένων κύριος, ὧν ὁ μὲν τῆς Ἀσίας, ὁ δὲ τῆς Ἰταλίας ἐγγύς ἐστιν, καὶ ῥᾳδίας ποιεῖ τὰς ἑκατέρωθεν ἀμοιβὰς τῶν φορτίων πρὸς ἀλλήλοις, τοῖς τοσοῦτον ἀφεστῶσιν. Hom. Il. β. 570. ἀφνειόν τε Κόρινθον. Fuerunt autem Corinthii non minus laſciuia, quam opulentia et philoſophiae ſtudio inſignes. Scortis enim plurimum ſemper indulſere Corinthii, adeo id non turpe habentes, ut publicis precationibus adhiberentur meretrices, effetque in iis precationibus, ut augerent Dii numerum prouentumque meretricum, et uouerent quidam, ſe nouas meretrices adducturos, ut diſcimus ex *Athenaeo* XIII. Ibi, teſte eodem, Lais de tota Graecia tributa exegit libidinis, denis drachmarum millibus uſum ſui indicans; et mortua ſepulcrum habuit, omnium poëtarum uerſibus celebre. Et hinc κορινθιάζεσθαι uulgo Graecis ſcortari, et κορινθία κόρα *Platoni* de Rep. III. ea, quae ſe uulgat. Non

tantum ſapientiae opinione, ſed et ob diuitias et opulentiam inflati Corinthii, ipſum Romanum nomen contemnere coeperunt; quae ſuperbia excidium eis attulit, uictore *Mummio*; ſed reſtituta per *Iulium Caeſarem* urbe, ut *Strabo* narrat, et in fragmentis *Diodorus Siculus*, breuiſſime, ut opulentia, ſic et uitia illa rediere. *Philoſophiae* ibi ſtudia ab antiquo floruerunt, *Periandro*, eius urbis principe inter ſeptem Graeciae ſapientes annumerato, atque *Diogene*, receptarum inter homines opinionum deriſore, multum ibi uerſato. Ex his planius intelligimus, quae Apoſtolus in Sophiſtas et ſophiſmata contra reſurrectionem mortuorum, in ſcortationem et inceſtum, denique in diuites auaros Corinthiis ſcripſit. Quod ad origines eccleſiae Corinthiacae attinet, *Paulus* omnium primus inſtituit Corinthios in religione chriſtiana, ut patet ex huius epiſtolae c. III, 10. et Act. XVIII. Sed poſt eum alii etiam doctores Corinthum uenerunt, (uid. ll. cc. coll. 1 Cor. I, 11. ſqq.) partim ueram et puram Chriſti doctrinam annunciantes, partim uero ſuis philoſophicis opinionibus ueram Chriſti religionem corrumpentes. Vnde in partes ſciſſa eccleſia, multae diſcordiae et lites ortae ſunt. De iſtis diſſidiis, ut et de uitiis, quibus multi ex chriſtianis Corinthiis adhuc dediti erant, certior factus Apoſtolus per amicos, ſcripſerat iam antea ad eos Epiſtolam, nunc deperditam, 1 Cor. V, 9. (nam ea, quam uterque *Whiſton* Armenice ſcriptam edidit, et Moſis Cheronenſis hiſtoriae Armenicae adiunxit, non eſt Pauli.) In hac epiſtola, quum nonnulla eſſent, minus recte a Corinthiis intellecta, ſcripſerunt ad eum litteras, quas per Stephanan, Fortunatum et Achaicum miſerunt, 1 Cor. VII, 1. coll. XVI, 17. rogantes, ut accuratius

de

de iis rebus ad se scriberet; quod fecit Paulus in hac ipsa epistola, ad quam explicandam iam accedimus.

In Epistolis Pauli ad Corinthios frequentior quam in ceteris eiusdem epistolis et tantum non continuus est respectus ad historicas περιστασεις, quarum cognitio primis quidem lectoribus, in re praesenti uersantibus, obuia fuerat, nobis uero ex ipsis demum apostoli litteris, et maximam partem obscuris indiciis repetenda est; quae harum epistolarum propria est difficultas. Multa in hanc rem utiliter collegit et accurate disputauit Ven. *GOTTLOB CHRISTIANUS STORR* in peculiari Commentatione, cui titulus: *Notitiae historicae Epistolarum Pauli ad Corinthios interpretationi inseruientes.* Tubingae, 1788. 4. in qua etiam multa loca bene illustrantur. Nos ea, quae de sectis Corinthiacis et aliis rebus historicis dicenda nobis uidentur, ipsi tractationi reseruamus.

Varii autem argumenti est haec epistola. (I.) Diffidia inter Corinthios orta, et factum inter se diffidentium acriter reprehendit Ap. atque ad concordiam eos adhortatur. c. I — IV. Sequitur (II.) elenchus ob adulterum ex eorum coetu non eiectum c. V. et (III.) ob rixandi et litigandi libidinem, cui multi ueluti mancipati erant, c. VI, 1-11. Porro (IV.) a scortatione et abusu christianae libertatis dehortatur Apostolus c. VI, 12-20. Respondet ad uarias quaestiones sibi a Corinthiis propositas, et declarat, quid statuendum sit Christiano (V.) de coniugio; c. VII. tot. (VI.) de idolothytis, c. VIII, 1 — c. XI, 2. (VII) de mulieribus in conuentibus Christianorum uelandis, c. XI, 2 — 16. (VIII) de coena Domini, c. XI, 17-34.

(IX) de Spiritus ſancti donis, c. XII. XIII. XIV. (X) de reſurrectione mortuorum, c. XV. denique (XI) de eleemoſynis in eccleſia colligendis, c. XVI. Pauli haec Epiſtola ſcripta uidetur Epheſi, c. XVI, 8. 9. anno Chriſti LVII. Cf. *Michaelis* Introductionem in libros diuinos N. T. Part. II. pag. 1017. ſqq. edit. tert.

CAP. I.

1. Παῦλος — ὁ ἀδελφὸς) Vid. Rom. I, 1. Suo et *Soſthenis* nomine ſalutem dicit Paulus Corinthiis. Etſi non eſt omnino certum, hunc *Soſthenem* eſſe illum, de quo Act. XVIII, 17. legitur, qui Corinthi tum fuerat Synagogae princeps; tamen multi ueroſimillimum putarunt. Scribae officio functum eſſe apud Paulum, nonnullis ueroſimile fit ex c. XVI, 21. Alii exiſtimant, *Soſthenem* non ideo nominari a Paulo, quod eius ſocius dictando, ſeu ſcribendo fuerit, ſed quod una eſſet cum illo, et eadem ſentiret. Ob articulum additum (ὁ ἀδελφὸς) multi poſt *R. Simonem* ſuſpicati ſunt, notum et clarum fuiſſe hunc Soſthenem. Ceterum u. 1 — 9. continet totius epiſtolae exordium et modeſtam beneuolentiae captationem.

2. ἡγιασμένοις ἐν Χρ. I. κλητοῖς ἁγίοις) Senſus eſſe uidetur: *Qui per doctrinam Ieſu Chriſti pars populi Dei facti ſunt*, in ſocietatem populi Dei uenerunt. Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *per Chriſtum Ieſum*, i. e. per doctrinam Chriſti. Vocabula ἡγιασμένοι et ἅγιοι ſenſu non differunt; utroque enim uocabulo ſignificantur quicunque addicti ſunt Deo, et in Dei populo numerantur. Vid. inprimis Deut. VII, 6. et XIV, 2. Κλητοὶ ſunt Chriſtiani, quibus innotuit doctrina.

Cf.

Cf. Rom. I, 7. Iudaei gentes quaſi impuras eſſe ſtatuebant, ſeipſos autem ſolos peculiarem eſſe Dei populum exiſtimabant. Hunc honorem nunc rectius in Chriſtianos conuenire, Paulus affirmat. σὺν πᾶσι — αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν) *Iuxta cum omnibus colentibus dominum noſtrum Ieſum Chriſtum in ſuis locis et loco noſtro.* Iungenda ſunt haec proxime praecedentibus: κλητοῖς ἁγίοις, ut ſenſus ſit, iisdem beneficiis per Chriſtum ornatos eſſe Corinthios, quae aliis coetibus contigerunt. Ita non opus eſt *uel* cum *Theodoreto*, *Chryſoſtomo* et aliis ſtatuere, *catholicam* eſſe hanc epiſtolam, ad omnes Chriſtianos in *Achaia* miſſam, *uel* pro σὺν πᾶσι legere σύμπασι. De phraſi ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου, uid. Rom. X, 3. ἐν παντὶ — ἡμῶν) i. e. ubicunque locorum ſint, ſiue inter gentes uiuant, ſiue inter Iudaeos. *Beza* ita uertit haec et antecedentia uerba: Qui inuocant nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, *in quouis loco, Domini inquam, tum ipſorum, tum noſtri*, ut uerba αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν non ſint referenda ad τόπῳ ſed ad κυρίου, et ſit correctionis ſpecies, quia duntaxat κυρίου ἡμῶν dixerat; in qua opinione iam fuerant *Chryſoſtomus*, *Photius* et *Theophylactus*. Ex *Wetſtenii* ſententia Paulus uerbis ἐν παντὶ τόπῳ ab eccleſia Corinthiaca diſtinguit omnes ubique locorum inuocantes nomen Domini: illi ſunt, qui Corinthi ſedes fixerant, hi mercatores et nautae hoſpites, qui Chriſto nomen dederant, eumque modo Corinthi, modo in patriam reuerſi inuocabant. *Suum* autem *locum* uocat, ubi ipſe per praedicationem Euangelii eccleſiam fundauerat, ſimulque tacite ſe atque *Soſthenem* Corinthium Act. XVIII, 17. opponit peregrino falſo doctori, qui in locum non ſuum irrepſerat 2 Cor. X, 13-16. Huic ſimilis, ſed multo facilior

eſt *Storrii* (in notit. hiſt. p. 4. not. 1.) ſententia, cui alterius generis Chriſtiani (ἐν τόπῳ ἡμῶν) ii ſunt, *cum quibus Paulus et Soſthenes tunc temporis uixerunt*, Epheſii nimirum uel Aſiani uniuerſe; (cap. XVI, 8. 19.) alterius generis (ἐν παντὶ τόπῳ ἀυτῶν) ſunt reliqui omnes Chriſtiani, ubicunque terrarum eſſent. Iuxta cum omnibus his Corinthii euaſerant populus diuinus, κλητοὶ ἅγιοι. Nimis quaeſita mihi uidetur eorum ſententia, qui uerba ἐν παντὶ — καὶ ἡμῶν interpretantur: *ſiue in noſtra communione ſint ſiue minus*, et ex his uerbis colligunt unam uel alteram partem Chriſtianorum Corinthiacorum ſeceſſionem feciſſe.

3. χάρις — χριςῷ) Cf. Rom. I, 7.

4. ἐυχαριςῶ — Ἰησῦ) Flectit Apoſtolus orationem ad diſſidia et partium ſtudia, quibus concordiae et pacis uinculum ruptum erat apud Corinthios; et quum ſe a multis contemni ſciret, ſtatim ab initio affirmat, ſe nemini ſubirasci uel inuidere, omnibus potius bene uelle, et pro ipſorum ſalute gratias agere Deo. *Gratias*, inquit, *ſemper ago Deo ueſtri cauſſa propter beneficia illa diuina, quorum participes facti eſtis per Chriſtum Ieſum*, eiusque ſalutarem doctrinam. χάρις h. l. ut ſaepius, eſt *beneficium*, praecipue uero dona illa eximia, de quibus loquitur u. 5. ſqq. et profectus in omni uirtute chriſtiana. Πάντοτε, quoties nempe preces ad Deum fundo. Ἐν χριςῷ, uel per doctrinam Chriſti, uel propter Chriſtum.

5. ὅτι — ἐν ἀυτῷ) *Quod abundatis omni beneficiorum genere per Chriſtum.* Ἐν παντὶ, *in omni re*, i. e. omni beneficiorum genere, quae Chriſtiani ex Deo ſolent percipere.

cipere. ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει) i. e. ἐν πάσῃ γνώσει τοῦ λόγου, *omnis generis notitiis, et religionis scientia.* Λόγος idem quod κήρυγμα, c. II, 4. Dicit igitur Apostolus, non deesse ipsis idoneos doctores, nec notitiam uerae religionis. Quod tamen non intelligendum de omnibus, sed multis.

6. καθὼς — ὑμῖν) *Ex quo tempore uobis religionis ueritas confirmata est.* Καθὼς, *postquam*, ut Act. VII, 17. Rom. I, 28. *Theophylactus* ita explicat: τὸ καθὼς, ἀντὶ τοῦ δι' ὧν, διὰ τοῦ λόγου, φησὶ, καὶ τῆς γνώσεως ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν τὸ μαρτύριον. Τὸ μαρτύριον, hebr. עֵדוּת, *doctrina*, et quidem doctrina christiana, ut 2 Tim. I, 8. infra c. II, 1. Ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν, *radices egit apud uos, confirmata est uobis ueritas eius*, miraculis nempe, et ipso sensu ueritatis diuinae, cuius uim in animis uestris experti estis.

7. ὥστε — χαρίσματι) *Ita ut non destituamini ullo dono.* Χαρίσματα sunt non tantum dona quae uocantur extraordinaria, sed etiam, et h. l. inprimis omnia religionis beneficia, ueluti tranquillitas, propositum seuerum, constantia, uis, incrementum et facilitas rectius agendi etc. De his donis h. l. esse sermonem ex sequentibus uerbis facile intelligitur. ἀπεκδεχομένους — χριστοῦ) *Vos, qui* (sine metu) *exspectatis gloriosam apparitionem Domini nostri Iesu Christi*, sc. ad ultimum iudicium. Rom. VIII, 18.

8. ὃς καὶ — τέλους) Ὃς referri ad u. 4. θεὸς, res ipsa declarat, quum distinguatur hic, qui confirmabit a Domino cuius dies commemoratur. Βεβαιώσει ὑμᾶς, sc. ἐν πίστει, ut Col. II, 7. Ἕως τέλους, *semper*, hebr. לָנֶצַח, quod in Psalmis frequenter occurrit. Sic εἰς τέλος Io. XIII, 1.

Matth. X, 22. etc. Potest etiam intelligi cuiusque hominis Christiani *finis uitae.* Ἀνεγκλήτους — χριστοῦ) i. e. εἰς τὸ εἶναι ὑμᾶς ἀνεγκλήτους, *ut sitis inculpati in die domini nostri Iesu Christi*, ut illo die, quo Christus iudex iustus apparebit, tales reperiamini, qui nullius sceleris rei, praemia accipere et felicitate frui possint. Ἀνέγκλητοι, uitiorum et scelerum expertes.

9. πιστὸς ὁ θεὸς) Sc. ἐστι. Πιστὸς, *uerax, constans*, uel etiam *benignus*, ex Hebraismo. δι' οὗ) i. e. ὑφ' οὗ. Est enim promissuus earum praepositionum usus. εἰς κοινωνίαν) Vt nimirum socii sitis omnis eius felicitatis, quam Deus filio suo destinauit. De hac Christianorum cum Christo communione uid. not. ad 1 Io. I, 3. Ad hanc communionem, inquit Paulus, *uocauit uos Deus*, instituendos uos curauit in religione, et ita coetui suo associauit, beneficiorumque capaces et participes reddidit. Is Deus est constans in seruandis promissis, et iis qui in religione et uirtutis studio perseuerabunt, promissam in altera uita felicitatem largietur.

10. Παρακαλῶ — γνώμῃ) Reprehendit Apostolus Corinthios propter factiones et schismata quibus laborabant, atque simplicitatem doctrinae christianae, tum aduersus ambitiosos graecanicae Philosophiae iactatores, tum contra superstitiosos Iudaeos ita asserit, ut auditores suos ad rectam agendi rationem reuocet. u. IO. — c. IV, 21. διὰ τοῦ ὀν. — Χριστοῦ) *Ex mandato, loco Christi*, i. e. ex auctoritate Apostolica mihi a Christo concessa. ἵνα τὸ αὐτὸ — γνώμῃ) *Vt inter uos consentiatis, nec apud uos diffidia sint, sed coniuncti sitis eadem animi uoluntate et sententia.* Eandem senten-

ſententiam uarie exprimit Apoſtolus. Τὸ αὐτὸ λέγειν, *conſentire inter ſe.* Thucyd. VI, 31. βοιωτοὶ δὲ καὶ Μεγαρεῖς τὸ αὐτὸ λέγοντες ἡσύχαζον. *Schol:* τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχοντες. Ab iis autem, qui concordiae et pacis ſtudio tenentur, abſunt *diſſidia et iurgia*, σχίσματα. Iidem coniuncti ſunt etiam eadem animi uoluntate et ſententia. Κατηρτισμένοι, proprie *coagmentati*, ſiue *coadunati*, ut totum quippiam quod ſuis omnibus partibus apte inter ſe cohaerentibus componitur. Νοῦς, animorum ſeu uoluntatis coniunctio; γνώμη, *ſententia*, ſeu idem in religionis capitibus iudicium. *Iſocrat.* Archidam: περὶ τῶ δικαίω πάντες τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχομεν περὶ δὲ τῦ συμφέροντος ἀντιλέγομεν.

11. ὑπὸ τῶν χλόης) *A domeſticis Chloes*, ut Rom. XVI, 10. 11. Non dubium eſt, quin *Chloe* ſit religioſae alicuius matronae nomen. Ἔριδες, *lites*, ex quibus σχίσματα orta erant.

12. λέγω δὲ τῦτο) Haec uerba ad antecedentia magis explicanda ſubiunguntur: *innuo*, ſ. *intelligo uero hoc.* ἐγὼ μέν εἰμι Παύλυ) ἐγὼ μέν εἰμι μετὰ Παύλυ, ſuppleri debet μαθητής, *ego cum Paulo facio*, *a Pauli ſto partibus*, uel *Pauli ſum diſcipulus.* Mirantur docti, quomodo Paulus ſeipſum caput ſectae cuiusdam nominare potuerit, quum tamen animum ſuum ab omni ſectarum ſtudio alienum ſatis declaret in hac ipſa epiſtola. Iidem uerosimile eſſe non putant, *Apollonem* uel *Petrum* capita ſectarum fuiſſe; de Chriſto autem hoc nullo modo dici poſſe affirmant. Vnde iam ueteres interpretes multi in ea fuerunt opinione, Paulum, quia uera nomina falſorum doctorum prodere noluerit, his fictis uſum eſſe, ut c. IV, 6. μετεσχημάτισα. Sed

ille locus cap. IV, 6. huc plane non pertinet; ſpectat enim non ad noſtrum locum, ſed ad c. III, 4 - IV, 5. unde etiam *ſolius* Pauli et Apollo, quemadmodum III, 4. mentio facta eſt. Deinde etiam illa pars epiſtolae *figurata* eſſe poteſt, tametſi *uere* fuerint, qui ſe Pauli uel Apollo ſectam profiterentur ſequi. Accedit h. l. fictioni non conuenire rationem u. 14 - 17. ſubiectam. Quaenam enim cauſſa eſſe poterat, quamobrem Paulus ſibi gratularetur, quod pauciſſimi ab *ipſo* baptizati fuerint, ſi nemo *ipſum* cupidius ſectaretur, ſed alium ab ipſo doctorem, quem ſuo nomine texiſſet Apoſtolus? Vid. quae *Storrius* docte monuit l. c. p. 7. ſqq. Nec equidem uideo, cur Paulus non potuerit deſignare uarias ſectas, eorum nempe, qui Paulo, Apolloni etc. adhaerere ſe profiterentur. Potuerunt ſectae inter Corinthios eſſe, et ſine dubio fuerunt, inſciis, ſaltim improbantibus doctoribus ipſis, quibus una uel altera pars Corinthiorum adhaeſit. Sic e. c. alii praetulerunt Paulum, quia primus inſtituerat eos in religione, alii praetulerunt *Apollonem*, ob eloquentiam, quae deeſſe uidebatur Paulo; alii *Petrum*, de quo fortaſſis fama audiuerant, aut cuius diſcipuli Corinthum uenerant, quia Iudaizantium ſententiis magis fauere uidebatur. Quare Paulus non tam ſe, uel Apollonem, uel Petrum, quam potius ipſos Corinthios, et quidem iure reprehendit ob iſtud partium ſtudium. Quod autem Paulus eorum etiam fecit mentionem, qui *diſcipulos* Chriſti ſe profiterentur, non ita eſt intelligendum, quaſi eos uituperare uoluiſſet, ſed ut plena eſſet enumeratio ſectarum Corinthi inter ſe diſſidentium, hoc addidit. Fortaſſis etiam ſecta Chriſti propter coniunctionem aliquam cum *fratre Chriſti* nomen *ex ipſo Chriſto* duxit, quo nimirum magnificentius

ficentius iactare se posset. Videntur nempe ii Corinthii, qui nomen τῶν χριστοῦ factioni suae peculiariter arrogabant, *Iacobum*, fratrem Domini, non modo familiarem, sed propinquum etiam et necessarium Christi sectati esse. Inde tamen non sequitur Iacobum et Petrum ipsos Corinthi fuisse. Credibile potius est, discipulos Iacobi et Petri, Hierosolymis aut in ipsa patria conuersos post Paulum et Apollo uenisse Corinthum, ibique factos esse auctores sectarum, insciente fortassis utroque Apostolo. Ex ipsis certe Pauli epistolis intelligitur, Corinthios christianos, qui Petrum et Iacobum Paullo anteferrent (2 Cor. XI, 5. XII, 11.) non apostolicae dignitatis et fidei uiris, sed longe aliis hominibus magistris usos fuisse, (1 Cor. IV, 15. 19.) *fallacibus* nempe, (2 Cor. XI, 13. 15.) qui christianam quidem doctrinam ex Iacobo uel Petro auditam profiterentur, sed *adulteratam* proponerent, (2 ep. II, 17. IV, 2.) et praeter externa ornamenta, ut iudaicam originem et pristinam illam suam cum Apostolis Christo familiaribus coniunctionem, nihil haberent, quo magnopere gloriari possent. 2 Cor. XI, 18. 5. XII, 11.

13. μεμέρισται ὁ Χριστὸς) i. e. *Num uaria et multiplex est doctrina Christi?* Nempe ὁ Χριστὸς est et hic doctrina, seu Euangelium, cuius Christus auctor est. Negat Apostolus Euangelium alibi esse aliud. Posses tamen etiam uertere: *num plures sunt, quibus Messiae honor competit? Scholion* ap. Cl. *Matthaei*: μὴ κοινωνὸς ἔχει τῆς δεσποτείας καὶ τῆς ἐξουσίας ὁ Χριστὸς; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν;) i. e. Num Paulus uobis omnia beneficia ad uitam aeternam pertinentia sua morte impetrauit? Hoc Christi solius est. Recte

Recte *Ambrosiaster*: ideo a se coepit, ne putaretur aliorum ideo refutare personas, ut suam commendaret. ἢ εἰς — ἐβαπτίσθητε;) i. e. An Paulo uelut nouae religionis auctori mancipati estis? Nam *baptizari in aliquem* est, obligari ad eius cultum religiosum, et professionem religionis ab eo institutae. Cf. annotata ad Matth. XXVIII, 19. Patet ex his, nec Paulo defuisse Corinthi assecias et admiratores. Sed ualde displicebant Apostolo ista hominum male sedulorum studia, cum aliorum doctorum contemtu coniuncta.

14. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ) i. e. *Vehementer lactor*, pro quo et nos dicere solemus: gratias ago Deo, hoc uel illud a me non esse factum. εἰ μὴ Κρίσπου καὶ Γαΐου) *Crispum*, Archisynagogum, Act. XVIII, 8. *Caium*, hospitem aliquo tempore Pauli, quum in urbe Corinthi esset, Rom. XVI, 23.

15. ἵνα — ἐβάπτισα) Ne quis uel ulla specie ueri dicere possit, me pro sectae alicuius capite haberi uoluisse; magis meam quam Christi auctoritatem mihi curae cordique fuisse.

16. λοιπὸν — ἐβάπτισα) Nempe eorum, qui nunc Corinthi habitant. Dixit, se id nescire, quia fieri poterat, ut alii aliunde eo migrassent. Θεοπνευσία Apostolorum nonnisi ad religionis doctrinam pertinuit, nec ita est intelligenda, quasi nihil eis memoria excidere, aut eos latere potuisset.

17. οὐ γὰρ — εὐαγγελίζεσθαι) Comparate dictum, ut multa. *Non praecipue* me misit Christus ut baptizarem. Baptis-

Baptismus per quemlibet impleri poterat, ſicut illi a Petro conuerſi in pentecoſte non omnes ab ipſo fuerunt baptizati; at praedicatio res erat maxime digna Apoſtolis, et maximo cum periculo coniuncta. Tranſit Apoſtolus ad apologiam doctrinae ſuae et modi quo in ea tradenda uſus fuerit. Agit nempe (usque ad c. II, 2.) de *ſententia* et *argumento* doctrinae ſuae, idque negat accommodari ad hominum praeiudicatas opiniones, ut inſtar Pſeudapoſtolorum reticere uel adulterare audeat, quae plerisque improbari et ſtulta uideri ſciat. Deinde c. II, 3. ſqq. etiam de *modo* praecipit, quo Corinthi in *enuncianda* doctrina diuina uſus fuerit. Dicit igitur ſe docuiſſe οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, *non ſapientem doctrinam*, i. e. non eam, quae hominibus ſapiens eſſe uideretur doctrinam. Ὁ λόγος h. l. eſt ipſa doctrina, ſpectata quoad *argumentum*, quod quacunque demum ratione efferretur, plerisque Corinthiis parum commendabile uidebatur, u. ſeq. II, 6. 8. Quapropter ὁ λόγος ſiue τὸ κήρυγμα clare diſcernitur a modo rem diuulgandi, ſiue a *uerbis* (λόγοις) quibus res enunciabatur. c. II, 4. Aliis σοφία λόγου eſt *oratoria facultas*. Omnis generis artifices periti ſolent a Graecis σοφοὶ appellari, ut infra III, 10. Sed et nominatim Sophiſtae dicti ſunt, qui illam in rebus ciuilibus adminiſtrandis ſollertiam cum forenſi facundia coniunxerunt, et ab agendo ſeſe ad dicendum contulerunt, ut ait in Themiſtocle Plutarchus. Secundum alios ἐν σοφίᾳ λόγου dictum eſt pro λόγῳ σεσοφισμένῳ, i. e. oratione acute et ad praecepta artis rhetorices compoſita, et referta demonſtrationibus ſubtilibus Iudaeorum et Graecorum. Sed res ipſa docet a comm. 17. huius cap. usque ad cap. II, 2. de *argumento* doctrinae eſſe ſermonem. ἵνα μὴ — τοῦ Χριστοῦ)

Ne

Ne doctrina de cruce et morte Christi uim suam amittat. Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, i. e. ὁ λόγος τοῦ σταυροῦ, u. 18. est uerum Euangelii argumentum, quod sc. Christus pro peccatis nostris cruci fuit affixus. Κενοῦσθαι, hebr. הריק, *euacuari, ui et auctoritate sua priuari*, nempe in oculis hominum. *Hesychius:* κενωθῇ· μάταιος ἀποφανθῇ. *Theophylactus:* ἄχρηστος καὶ κενὸς εὑρεθῇ. Non eo consilio se a Christo missum esse, dicit Apostolus, ut placita Philosophorum proponeret, sed doctrinam Iesu crucifixi multo praestantiorem et efficaciorem omni humana sapientia. Hanc huius doctrinae praestantiam et efficaciam agnosci a uere Christianis usu et experientia statim u. 18. affirmat.

18. ὁ λόγος — θεοῦ ἐστι) *Quanquam enim doctrina Iesu crucifixi perditis hominibus stulta uidetur, illi tamen qui saluti suae consulere cupiunt, uim eius diuinam experiuntur.* ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ) Doctrina ista de Christo cruci affixo et resuscitato, qua nititur christianae religionis auctoritas. Τοῦ σταυροῦ, i. e. ἐσταυρωμένου. τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί) *Pereuntibus*, i. e. incredulis, *stulta uidetur.* Rem denotauit ex effectu. Quum *incredulos* denotare uellet, dixit *pereuntes*, quia qui Euangelio non credunt, pereunt, Io. III, 18. Μωρία ἐστί, stultum aliquid uidetur, indignum creditu. τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν) Nobis uero credentibus, qui iidem in uia sumus ad salutem. δύναμις θεοῦ ἐστι) Vid. Rom. I, 16. *Insigniter efficax est*, dum nempe eius uim et uirtutem in animo emendando et confirmando experimur.

19. γέγραπται γὰρ) Ies. XXIX, 14. Nunc etiam, inquit, fieri solet, quod scriptum est. Quod nempe Iesaias de

de ſui temporis hominibus dixerat, idem ad ſua tempora maiori iure aptat Apoſtolus. ἀπολῶ — ἀθετήσω) i. e. *efficiam, ut ſapientia eorum, qui pro ſapientibus habentur, et prudentia eorum, qui ſibi et aliis prudentes eſſe uidentur, uana et nulla appareat.* Σοφοὶ h. l. ſunt, qui ſe ſapientes eſſe putant, neglecta uera ſapientia; et συνετοὶ, qui ſe prudentes autumant, nec meliora diſcere uolunt. Horum ſapientiam abolet, et e medio quaſi tollit Deus, ut uanam eam eſſe, et nullam, omnibus manifeſtum fiat. Nunc, Apoſtolus inquit, apparet, nulla humana ſapientia talem uiam ad ueram felicitatem perueniendi excogitari potuiſſe, qualem monſtrat religio Chriſti.

20. πῦ σοφὸς;) In his et ſequentibus uerbis eſt Parodia loci Ieſ. XXXIII, 18. in quo loco itidem πῦ ſic repetitur. Σοφοὶ Graecis κατ' ἐξοχὴν dicebantur ii, qui praecepta morum tradebant, ut ſeptem illi per Graeciam nobiles, deinde *Socrates* et alii Philoſophi. *Vbi ſunt illi Sapientes?* i. e. quid effecerunt? quid tandem boni per eos ad homines redundauit? πῦ γραμματεὺς;) סֹפֵר, legum peritus apud Iudaeos, et doctor publicus, Matth. VIII, 19. XVII, 10. Quid tandem hoc hominum genus effecit? πῦ συζυτητὴς τῦ αἰῶνος τύτυ;) *Acutus et ſubtilis diſputator huius aeui; Sophiſta.* Nam συζητεῖν, *diſputare*, apud Graecos uſitatiſſimum eſt uerbum. Senſus totius huius loci eſt: oſtende mihi Philoſophos et doctos homines inter Iudaeos et Graecos, qui tot homines ad tantam probitatem perduxerint, quot et ad quantam nos per ſermonem crucis. οὐχὶ — κόσμυ τύτυ;) *Nonne Deus effecit* (per doctrinam Euangelii) *ut illa tam laudata ſapientia*

entia horum hominum nunc pro ſtultitia habeatur? Μωραίνειν, הסכיל hic eſt ſtultitiae conuincere, quo ſenſu uerba in Hiphil frequentia ſunt apud Hebraeos. Intellige autem comparatione eius frugis, quam protulit Euangelium.

21. ἐπειδὴ — τὸν θεὸν) *Quoniam enim homines cum omni eruditione ſua Deum ex operibus ſapientiſſime factis non cognouerunt.* Κόσμος, humanum genus, Iudaeos et gentiles denotat, ſed h. l. quod contextus docet, praecipue *docti* intelliguntur. Ἡ σοφία τοῦ θεοῦ h. l. eſt ſapientia Dei perſpicuis argumentis declarata quum in natura, tum in ſacris litteris. Διὰ τῆς σοφίας, i. e. *per ſapientiam ſuam*, διὰ pro ἐν aut σὺν, ex hebraico ב, uel *prae ſapientia*; ironice: *vor lauter Weisheit*, ut Ven. *Schelzius* interpretatur. Σοφία, doctrina, uel eruditio, ut u. 22. εὐδόκησεν — πιστεύοντας) *Placuit Deo per doctrinam pro ſtulta habitam ueram ſalutem procurare credentibus Euangelio.* Εὐδοκεῖν hic conſtruitur, ut Luc. XII, 32. et aliis locis. In uerbis διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος duplex eſt tropus; nam et dictum eſt pro μωρᾷ κηρύγματος, et ſtultum dicitur non quod tale eſt, ſed quod tale eſſe multis eruditis putatur, ut c. II, 14. Sic multa appellantur κατὰ τὸ φαίνεσθαι, non κατὰ τὸ εἶναι. Σῶσαι, in ſtatum meliorem mentis transferre, ad ueram ſalutem perducere.

22. ἐπειδὴ — αἰτοῦσι) Ἐπειδή, *nam.* Ratio redditur, cur eruditi ſapientiae opinione inflati, ſapientiam diuinam in doctrina Chriſti latentem perſpicere haud potuerint, ſiue doctrinam Ieſu Chriſti pro ſtulta habuerint. Pro σημεῖον habent σημεῖα codices optimi, Verſiones et Patres. Expetebant

petebant uero Iudaei miracula ingenio consilioque ipsorum congrua, nempe de coelo, siue etiam ut e Romanorum potestate eriperentur. καὶ ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν) *Graeci*, i. e. Ethnici uolunt tantum audire ea, quae eruditionem humanam sapiunt; nam haec eruditio subtilis et humana h. l. est σοφία. Illud, quod hic dicitur, non de omnibus Iudaeis et Paganis est intelligendum; nam etiam Corinthii ante susceptionem christianae religionis Iudaei et pagani fuerant; sed de plerisque.

23. ἡμεῖς — μωρίαν) *Nostra uero de Christo cruci affixo doctrina Iudaeos offendit, et Graecis* (ethnicis Philosophis) *stulta uidetur.* χριστὸς ἐσταυρωμένος, i. e. Doctrina de Christo cruci affixo, plane contraria illi Iudaeorum terrestris gloriae ac maiestatis exspectationi. Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, haec doctrina Iudaeos offendit. Iudaeis enim probrosum uidebatur in cruci affixum credere. Pro ἕλλησι et Codices quidam, et translationes plures, et Patres multi legunt ἔθνεσι, eodem sensu. Stulta uidebatur Gentilibus doctrina de Christo cruci affixo, ex eadem ratione, qua Iudaei offendebantur hac re, tum uero etiam quia insipidum illis uidebatur nihil afferri de rerum principiis, de finibus, de animi natura, quae elementa sunt apud Graecos sapientiae moralis.

24. αὐτοῖς δὲ — σοφίαν) *Sed ipsi Christiani, siue Iudaei siue gentiles sint natione, experiuntur, hanc nostram de Christo cruci affixo doctrinam esse efficacem* (ad animum emendandum) *et sapientem*, humanae felicitati promouendae aptam et conuenientem. κλητοὶ hic appellantur cum effectu, qui nempe uocationi paruerunt, *Christiani.*

BIBLIOTEKA LIBLAS

Χριςὸν — σοφίαν, ſc. κηρύσσομεν. Haec de Chriſto doctrina ſe commendat tanquam talis, quae ſecum ferat uirtutem diuinam et ſapientiam. Nam ueri Chriſtiani experiuntur uim illam diuinam emendandi animum, quae ineſt huic ſalutari doctrinae. Experiuntur etiam ſapientiſſime egiſſe Deum in eo, quod non per Philoſophiam, ſed per talem doctrinam, ſimplicem et planam, omnium hominum captui accommodatam ad ſalutem perducere uelit humanum genus. Χριςὸς, i. e. doctrina de Chriſto, κήρυγμα.

25. ὅτι τὸ μωρὸν — ἀνθρώπων ἐςί) *Quod enim in operibus Dei ſtultum uideri poſſet, omnem ſapientiam humanam longe ſuperat.* Sapientiſſima ſunt omnia conſilia et inſtituta diuina, etiamſi hominibus ſtulta uideantur. Σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων, contracte dictum, pro σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων. Attici Adiectiuis utuntur uice Subſtantiuorum. Aelian. Var. Hiſt. I, 4. καὶ ἐκεῖνο δὲ κυνὸς Αἰγυπτίᾳ τὸ σοφὸν. καὶ τὸ ἀσθενὲς — ἐςί) *Et id, quod in operibus Dei infirmum et uile uidetur, omnem hominum uim et potentiam longe ſuperat.* Efficaciſſima ſunt media, quibus Deus ad optimos fines conſequendos utitur, etiamſi infirma et uilia hominibus uideantur. Ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων, i. e. τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων. Reſpicit Apoſtolus ad ea, quae dixerat u. 24. Χριςὸν θεοῦ δύναμιν καὶ θεοῦ σοφίαν ſc. κηρύσσομεν. Quanquam haec de Chriſto doctrina ſtulta, nec ullam uim ad emendandos animos hominum habere uidetur, longe tamen ſuperat omnia, quae ab hominibus ſibi relictis ad hunc finem conſequendum plurimum ualere putantur.

26. βλέ-

26. βλέπετε — ὑμῶν) *Videtis enim ipſi, quales ii ſint, qui inter uos ad Chriſtianam religionem acceſſerunt.* Τὴν κλῆσιν ὑμῶν, i. e. ὑμᾶς τὺς κλητὺς, ut ἡ περιτομὴ, circumciſi. Vt probet id quod dixerat, ad ipſorum Chriſtianorum exemplum prouocat. ὅ τι πολλοὶ — σάρκα) ſc. Chriſto nomen dederunt. Σοφοὶ κατὰ σάρκα, i. e. τῦ κόσμυ ſeu τῦ αἰῶνος τύτυ, inter alios homines ſapientiae et eruditionis laude inſignes. δυνατοὶ, *potentia et opibus florentes*; εὐγενεῖς, *genere nobiles.* Videbatur religio chriſtiana auxilio eruditorum, potentium et nobilium carere non poſſe; ſed euentus docuit, Deum humana ope non egere. *Paucos* ex horum ordine, plures uero alios ad chriſtianam religionem acceſſiſſe dicit Apoſtolus. Ergo non omnes diuites, eruditi et genere nobiles excluduntur, ut recte Origenes et Theodoretus iam monuerunt.

27. ἀλλὰ τὰ μωρὰ τῦ κόσμυ ἐξελέξατο ὁ Θεὸς) *Sed ſtultos ab aliis hominibus habitos elegit Deus*, per quos nempe religionem chriſtianam commendaret. Indocti et humanarum litterarum rudes fuerunt Apoſtoli, et alii religionis doctores, qui religionibus profanis et ſuperſtitionibus iudaicis profligatis, doctrinam Chriſti et Iudaeis et Ethnicis perſuaſerunt. Τὰ μωρὰ τῦ κόσμυ, i. e. τὺς μωρὺς τῷ κόσμῳ, eos qui a mundo ob eruditionis penuriam paene pro ſtultis habentur. ἵνα τὺς σοφὺς καταισχύνῃ) *Vt eos, qui ſe ſapientes exiſtimant, pudefaciat*, et manifeſtum faciat, eorum ſapientia non opus fuiſſe, ad tantam rem perficiendam. τὰ ἀσθενῆ) *Opibus et potentia deſtitutos*; nam opponuntur τοῖς δυνατοῖς u. 26. Tales erant Apoſtoli. τὰ ἰσχυρὰ) i. e. τὺς ἰσχυρὺς, quos modo u. 26. uocauerat δυνατὺς.

τὰς. Ex eo nempe, quod Deus egenos et infirmos huic arduo negotio adhibuit, fit manifeſtum, Deum etiam ſine opibus humanis et ſine potentia humana maximas res efficere poſſe.

28. καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου) *Eos, qui apud homines habentur ignobiles.* καὶ τὰ μὴ — καταργήσῃ) *Et eos qui pro nihilo fere habentur*, (elegit Deus) *ut oſtendat, eos, qui maximi* (ab aliis) *aeſtimantur, nihili eſſe.* Τὰ μὴ ὄντα hyperbolice dicuntur *homines ualde abiecti et contemti.* Καταργεῖν, ut ſaepiſſime, *logice* eſt intelligendum: Efficere, ut alii homines intelligant, nihili eſſe hos homines. Quum Deus contemtis hominibus uſus eſt, ad tantam rem perficiendam, eo ipſo apparuit, quam fallacia ſaepe ſint iudicia hominum, de eo quod magnum uel paruum habetur in rebus humanis.

29. ὅπως — ἐνώπιον αὐτοῦ) Pro αὐτοῦ alii legunt τοῦ θεοῦ. *Ne ullus homo ſibi aliquid in hoc negotio tribuat*, uel exiſtimet, ſe ob ſuam propriam dignitatem hunc honorem eſſe conſecutum. Σάρξ, בָּשָׂר, *homo*, ut ſaepe. Πᾶ et πᾶσα Hebraeis uniuerſaliter negant. Ἐνώπιον θεοῦ, i. e. ubi cum Deo res eſt.

30. ἐξ αὐτοῦ — Ἰησοῦ) *Per eum autem uos* (facti) *eſtis Chriſtiani*, uel cum Chriſto coniuncti. Ἐξ αὐτοῦ, non ἐξ ἀνθρώπων. Dei prouidentiae et benignitati debetis, non ueſtris meritis, quod in numerum Chriſtianorum eſtis recepti. Εἶναι ἐν χριστῷ, *Chriſtianum eſſe*, ut Rom. VIII, 1. ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ) i. e. *Qui* (Chriſtus Ieſus) *datus nobis eſt a Deo, ut per ipſum omnem*

omnem ſapientiam conſequeremur, quae quidem hoc nomine uere digna ſit, quum per eum eiusque doctrinam ſolam poſſimus Deum et eius arcana contemplari, quae ne ſuſpicari quidem acutiſſimi homines potuerunt. Poteſt etiam σοφία ἀπὸ θεοῦ ſumi pro σοφία θεοῦ, ſcientia plane diuina. Ceterum eſt hic et in ſequentibus metonymia effecti, poſiti pro cauſſa; Chriſtus enim, Deo ita procurante, factus eſt cauſſa, per quam ſapiamus etc. eſt nobis doctor optimus, ſapientiſſimus, ita ut, quod religionem attinet, aliis ſapientiae doctoribus non egeamus. *Terent.* Adelph. III. 3. 40. *Tu quantus quantus nil niſi ſapientia es.* δικαιοσύνη — ἀπολύτρωσις) Vt per eum ad *ueram uirtutem* perducamur; (δικαιοσύνη enim ſenſu latiori eſt omnis uirtus,) ut per eum a malis hominibus ſegregati, *Deo conſecremur*, (ἁγιασμὸς) et denique ab omnibus huius et futurae uitae malis liberemur, (ἀπολύτρωσις.) Chriſtus ad ueram uirtutem nos perducit; caros Deo nos facit; ab omnibus malis nos liberat. Quod igitur fruſtra pollicita eſt omnis philoſophia, et quaecunque in mundo religiones uiguerunt, id omne per Chriſtum unum adipiſcimur. Paullo aliter hunc locum explicat *Io. Aug. Noeſſeltus*, (opuſc. Faſc. II. p. 127. ſqq.) ita tamen ut ſenſus haud multum diuerſus enaſcatur. Interpungit nempe haec uerba ſic: Ἐξ αὐτοῦ ὑμεῖς ἐστε, ἐν χριστῷ, (ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ) δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς κ. τ. λ. ut ſenſus ſit: *Eo* (Deo) *auctore uos per doctrinam chriſtianam*, (*quae, Deo parante, tanquam uere ſapiens doctrina nobis eſt patefacta*) *iuſti, et ſancti et redemti redditi eſtis.* Verba ἐν χριστῷ Ἰησοῦ non coniunguntur cum uerbo ἐστε, ut reddantur: *Chriſtiani eſtis*, quemadmodum εἶναι ἐν χριστῷ ſaepe dicitur, ut Rom. VIII, 1. XVI, 7. Gal. I, 22.

et alibi, sed ἐν χριστῷ significat id, quo Corinthii iusti atque sancti facti sint, nempe *per Christum*, i. e. per doctrinam christianam. Cf. infra c. VI, 11. Verba ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ parentheſi includuntur, et referuntur ad Chriſti doctrinam, quae (u. 23.) μωρία τοῖς Ἕλλησι dicebatur, contra uero (u. 24.) τοῖς κλητοῖς Ἕλλησι, Θεοῦ σοφία, h. e. diuina ſapientiaeque plena religio. Phraſis: ὁ χριστὸς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία, non repugnat; occurrit enim huic plane ſimilis 2 Cor. I, 19. Parentheſin uero non inſolentem aut infrequentatam eſſe Paulo, ſatis notum eſt. Verba denique abſtracta δικαιοσύνη, ἁγιασμὸς, ἀπολύτρωσις poſita ſunt pro concretis, ut idem dicatur, quod 1 Cor. VI, 11. aliis uerbis exprimitur, qui locus noſtro plane eſt ſimilis. Conſilium Apoſtoli eſt, ut oſtendat, Deum eſſe, cui unice Corinthii debeant hoc, quod Chriſtiani ſint, eumque in conferendo hoc beneficio non ſecutum eſſe externam hominum rationem, quae ſit in ingenio, doctrina, potentia nobilitateque humana, idque eo feciſſe conſilio, ut doceret, nihil uel ſapientiam uel uirtutem uel auctoritatem humanam ualere ad dignitatem hominis Chriſtiani conſequendam. Vnde ſequitur, neminem ſe contra Deum iactare debere, ſed unumquemque Deo unice hoc beneficium tribuere debere. ἵνα, καθὼς γέγραπται) *Vt*, ſc. fiat, quod ſcriptum eſt, Ierem. IX, 23. 24.

31. ὁ καυχώμενος, ἐν κυρίῳ καυχάσθω) Senſus conciſe depromtus ex cit. Ier. loco, quem confer. *Qui iactare ſe uelit, non niſi de Domino ſe iactet, Deo* omnia accepta referat. Alii contextui minus conuenienter per κύριον intelligunt Chriſtum, ut 2 Cor. X, 17. ut ſenſus ſit:

fit: *Qui antea ſuis praerogatiuis gloriabatur, nunc omnia referat ad Dominum* Ieſum Chriſtum, auctorem omnis chriſtianae ſapientiae, uirtutis et ſpei.

CAP. II.

1. Κἀγὼ ἐλθὼν — τοῦ θεοῦ) *Quum igitur ego ueniſſem ad uos* (Corinthum) *annunciaturus uobis religionem diuinam, non tradidi uobis excellentem* quae uideretur *doctrinam aut ſapientiam.* Ἦλθον, ueni, ſc. docendi cauſſa. Ὁ λόγος (cf. dicta ad c. I, 17.) eſt ipſa *doctrina* ex *argumento* ſuo ſpectata; et pertinent haec adhuc ad c. I. Conſtr: κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς καταγγέλλων — τοῦ θεοῦ, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας. Cf. Act. XVIII, 11. ſqq. Καθ' ὑπεροχὴν pro ἐν ὑπεροχῇ. Eſt autem ὑπεροχὴ λόγου, praeſtantia *doctrinae*, et ὑπεροχὴ σοφίας, *praeſtantia ſapientiae, eruditio*, inprimis *philoſophica.* Haec unice Corinthiis *ſapiens* doctrina eſſe uidebatur. Paulus autem negat ſe Corinthiis huiusmodi tradidiſſe doctrinam uel ſapientiam. Pro μαρτύριον quidam codices habent μυστήριον, quod etiam extat in antiquioribus latinis, ante Hieronymum. Et Paulus uoce hac ſaepe utitur. Senſus tamen eſt idem; indicatur nempe *Euangelium doctrina Chriſti*, ſupra I, 6. μαρτύριον τοῦ χριστοῦ.

2. οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι — ἐσταυρωμένον) Τοῦ ante εἰδέναι omittitur in codicibus optimis. Senſus eſt: *Nam decreueram non profiteri apud uos ullius rei, quam Chriſti, et quidem crucifixi, cognitionem.* Οὐκ ἔκρινα, perinde eſt, ſiue reddatur, *non iudicaui, operae pretium non putaui*; ſiue, *non ſtatui, decreui.* Εἰδέναι τι, *alicuius rei co-*

gnitionem profiteri. Paulus non omnino abfuit a uariarum rerum cognitione et eruditione, praecipue *Iudaica*, Phariſaeorum ipſe ſectae antea deditus. *Athenis* etiam cum Stoicis et Epicureis diſputauit, Act. XVII, 18. ſqq. Sed Corinthi dedito conſilio abſtinuit ab omni eruditionis apparatu, quamuis non defuiſſe uideantur Corinthi, qui Iudaeorum Allegoriis, et Graecorum artibus delectarentur. Cauſſam reddit infra c. III, 1. ſeqq. Erant nempe Corinthii tum adhuc σαρκικοὶ, tyrones, qui altiores doctrinas nondum capiebant, ut recte monet *Origenes c. Celſum*, L. II. p. 101. edit. Spenc. ὡς μὴ χωρᾶσι πλείονα Paulum haec tradidiſſe Corinthiis. Per Ἰησοῦν χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, intelligit uniuerſam Chriſti hiſtoriam, cuius praecipua eſt pars hiſtoria crucis eius, et alias ſalutares doctrinas, cum ea connexas, infra c. XV, 1 - 4.

3. καὶ ἐγὼ — πρὸς ὑμᾶς) Hactenus de *argumento* doctrinae ſuae dixerat Apoſtolus, et negauerat ſe humanam Corinthiis tradidiſſe doctrinam. Nunc etiam de *modo* praecipit, quo Corinthi in *enuncianda* doctrina diuina et communicanda cum auditoribus γνώσει fuerit uſus. Καὶ ἐγὼ — πρὸς ὑμᾶς) *Et ego in corporis imbecillitate et ualde modeſtus apud uos uerſatus ſum.* Ἀσθένεια, *corporis imbecillitas.* Cf. 2 Cor. X, 10. Videtur haec imbecillitas referenda eſſe ad tenuem uocem et pronunciationem in uiro lateribus deſtituto. φόβος καὶ τρόμος, *modeſtia*, (Phil. II, 12.) h. l. ſpectatur qua eſt in uoce et geſtu. Fatetur igitur Paulus his uerbis, doctrinam ſuam tum propter corporis imbecillitatem, tum quod uox et geſtus ad modeſtiam potius, quam ad uim orationi addendam compoſiti fuerint,

pronun-

pronunciatione seu actione non magnopere commendatam fuisse auditoribus. Vid. *STORR* p. 25. Ex aliorum sententia ἀσθένεια h. l. ad animum refertur, et opposita τῇ σοφίᾳ com. 1. est *ignorantia, ingenii imbecillitas.* φόβος καὶ τρόμος, *timor magnus*, opponitur τῇ ὑπεροχῇ com. 1. Sic *Vcn. Schulzius.* Theologus, Giess.

4. καὶ ὁ λόγος — δυνάμεως) *Et in institutione mea priuata et publica non usus sum uerborum delectu ad persuadendum idoneo, sed uim ac praestantiam doctrinae uobis declaraui.* Addit Apostolus *elocutionem* etiam doctrinae a se traditae non exactam fuisse ad artis humanae praecepta. Ὁ λόγος *institutio, doctrina.* Eadem est significatio uocabuli κηρύγμα, nisi quod *publicam institutionem* innuat; nam κηρύσσειν est *publice praedicare*, uel *docere.* οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, πείθω,) i. e. *non in humanae sapientiae uerbis, persuadendo idoneis.* Λόγοι σοφίας sunt uerba, quae humano iudicio sapienter delecta, collocata et nexa sunt, uel oratoria elocutio. Πειθὸς, (a uerbo πείθω,) *qui persuadet*, ut φειδὸς, qui parcit, ut μιμὸς, qui imitatur et similia. Est uero haec uox Graecis inusitata, pro πειθανὸς, uel πιθανὸς. Suadent nonnulli lectionem ἐν πειθοῖ, quae extat nisi in duobus, certe in uno adhuc codice, in Origene, Eusebio, Athanasio et aliis. Ἀνθρωπίνης autem olim abfuit, ut deest hodie in multis. Quare *Semlerus* suspicatur, ueram et primam lectionem fuisse ἐν πειθοῖ σοφίας, sine ἀνθρωπίνης et λόγοις, adhaesisse tandem primam litteram ad πειθοῖ, et factum esse demum serius πειθοῖς, inde ceteram uariam additionem locum habuisse. Ita sensus esset: *in suadela erudita*, s. demonstratione dialectica; nam

ἡ πειθῶ, ſuada, ſuadela, perſuadendi uis. Eſt et nomen illius Deae, quae fingebatur eloquentiae praeſes, et a Latinis etiam ſuadela, item flexamina nuncupatur. ἀλλ' ἐν — δυνάμεως) *Sed praeſtantiam et uim religionis uobis declaraui*, quae ſc. *non uerbis* ineſt, ſed *rebus*. Πνεῦμα et δύναμις h. l. ut ſaepe denotant uim et potentiam humana maiorem; eaque ſe exſerere dicitur, quum homo uel facit, uel haber, quae ipſe nec facere nec habere poteſt, ſed Deus per eum agit eique dat. Quum igitur aliquis in *docendo* oſtendere dicitur πνεῦμα καὶ δύναμιν, ſenſus eſt, eum talia tradere, quae a nullo hominum reperiri et excogitari potuerint, ſed quorum notitia diuinitus ſit ſuppeditata. Cf. etiam Act. VI, 63. cf. u. 10. eiusdem cap. Paulus itaque dicit, ſe, etſi facultate rhetorica et dialectica minus ualuerit, nihilominus tamen res grandes in audientium animos inſinuaſſe, et hanc efficaciam ſolius Dei eſſe. Apparuit nempe ex effectu, doctrinam a Paulo praedicatam uere eſſe diuinam. Alii haec ad *miracula* referunt, quibus Apoſtolus ueritatem doctrinae ſuae confirmauerit.

5. ἵνα ἡ πίστις — δυνάμει θεοῦ) *Vnde non ſapientiae humanae ope, ſed ui et uirtute diuina ad religionem perducti eſtis.* ἵνα h. l. uidetur eſſe ἐκβατικὸν, nam quod hic dicit Apoſtolus, eſt conſequens eius, quod dixerat u. 4. Ἡ πίστις ὑμῶν, *aſſenſus quem inſtitutioni meae praebuiſtis.* Ἐν σοφία ἀνθρώπων, refertur ad ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις comm. 4. et ἐν δυνάμει θεοῦ ad ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως eodem uerſu. Dicit igitur Apoſtolus, Corinthios ad religionem perductos eſſe, non ope philoſophiae, *ſed ui et uirtute diuina*, quae nempe non adſtringitur

gitur uerbis humanae eloquentiae, ſed rebus ipſis ineſt. Sic honor et gloria ad Deum redit, non ad Apoſtolos et alios doctores.

6. σοφίαν — τελείοις) *Doceo quidem prouectiores* (Chriſtianos) *ſapientiam*, altiores ueritates propono prouectioribus Chriſtianis. Eſt correctio. Negauerat com. 4. 5. ſe uſum eſſe argumentis philoſophicis in inſtituendis Corinthiis. Ne autem Corinthii putarent, ſe omnis ſapientiae eſſe expertem nunc dicit, eſſe etiam σοφίαν quandam chriſtianam, eam uero a ſe proponi non quibusuis auditoribus, non σαρκικοῖς et νηπίοις, quales tum adhuc erant Corinthii, ſed τοῖς τελείοις, quos πνευματικοὺς uocat infra c. III, 1. qui locus hic omnino eſt conferendus. Cf. etiam Hebr. V, 14. VI, 1. ſeqq. et ibi annotata. Poſſunt tamen τέλειοι h. l. eſſe in uniuerſum Chriſtiani, oppoſiti Ethnicis et Iudaeis, nondum in religione inſtitutis, ut uerborum: *docco ſapientiam inter perfectos*, ſenſus ſit. Trado doctrinam, quam Chriſtiani ſapientem eſſe ſciunt, quia ſcilicet eius uim uſu experti ſunt. Hanc interpretationem nunc praefero propter ſequentia, in quibus σοφία laudatur, non prouectioribus tantum, ſed omnibus Chriſtianis propoſita, ceteris uero, non Chriſtianis, ignota. Λαλεῖν, *docere*. Hanc autem chriſtianam σοφίαν multum differre a philoſophia tum Iudaeis et Graecis uſitata, ſtatim oſtendit Apoſtolus. Pergit enim: σοφίαν δὲ οὐ — καταργουμένων) *Non autem huius aetatis, uel procerum hodiernorum, dignitate ſua* (mox) *priuandorum genio accommodatam ſapientiam.* Ὁ αἰὼν οὗτος, *haec aetas*, i. e. *huius aetatis homines*, h. l. autem inprimis philoſophi illius aetatis graeci. Οἱ ἄρχοντες

τοῦ

τῆ̃ αἰῶνος τούτου h. l. praecipue ſunt *Iudaeorum proceres*, (quanquam Pilatus et Herodes non excludendi uidentur,) quod tum ex eo patet, quod ii non multo poſt, exciſa urbe Hieroſolymorum, dignitate et poteſtate ſua priuati ſunt, (καταργουμένων) tum ex u. 8. Putabant autem Iudaeorum doctores et proceres, ſe omnibus hominibus eſſe ſapientiores.

7. ἀλλὰ — ἀποκεκρυμμένην) *Sed docemus diuinam ſapientiam, quae diu in arcano recondita, ignota fuit.* Σοφίαν θεοῦ ἐν μυστηρίῳ ſc. ποτε οὖσαν, uel, ut Grotius putat, inuerſa locutione, pro: τὴν ἀποκεκρυμμένην ἐν μυστηρίῳ. Intelligendum eſt imprimis ſapientiſſimum Dei conſilium de ſalute hominum per Chriſtum procuranda, quod in Scriptis V. T. obſcurius tantum ſignificatur, aliis autem omnibus hominibus plane ignotum fuit. Senſus eſt: Docemus ea, quae ſine reuelatione diuina cognoſci haud poſſunt, et quae ante hoc tempus omnibus hominibus ignota fuerunt. Cf. Rom. XVI, 25. ἣν προώρισεν — αἰώνων) *Quam decreuit Deus ante mundum conditum*, ſc. reuelare. εἰς δόξαν ἡμῶν) *Ad maximum honorem noſtrum.* Nos enim Deus habuit dignos, quos donis ſupra omnes prophetas ornaret. *Schulzius*: *ad noſtram felicitatem.*

8. ἣν — ἔγνωκεν) *Quam eorum, qui hac noſtra aetate* inter Iudaeos *principes habiti ſunt, nullus perſpexit.* Iudaeorum imprimis proceres intelligendi ſunt, qui conſilium Dei et prophetarum uaticinia non intelligebant, et hanc ob cauſſam Chriſtum ſupplicio affici curabant, quod Iudaismum minus commendaret, atque hac ratione in Deum et legem Moſis ingens crimen committere uideretur. εἰ γὰρ

γὰρ ἔγνωσαν) Sc. ſapientiam illam, uel conſilia iſta Dei ſapientiſſima, in prophetarum ſcriptis occultius paulo et obſcurius praenunciata. οὐκ ἄν — ἐσταύρωσαν) *Dominum* (Ieſum) *omni gloria et honore dignum non egiſſent in crucem*, ſc. inſtigatione ſua, ut Iudaeorum principes, aut decreto, ut Pilatus, aut conſenſu, ut Herodes. Κύριος δόξης, *Dominus gloria et honore dignus.* Appoſite ad ſequens uerbum ἐσταύρωσαν, *ſupplicio ſeruili et contumelioſo affecerunt.* Non excuſat eos illa ignorantia; ſatis enim magnas res fecerat Chriſtus, ut, quid afferret, inquirerent, cetera, ſi diſcendi et bene agendi fuiſſent cupidi, ab ipſo percepturi.

9. ἀλλὰ — ἀγαπῶσιν αὐτὸν) *Sed ea docemus, quae, ut uerbis Prophetae utar, nemo unquam oculis auribusque percepit, nec ulli unquam hominum in mentem uenerant, ea nempe quae Deus parauerit eum pie colentibus.* Poſt ἀλλὰ ſupple λαλοῦμεν, ex u. 6. Verba καθὼς γέγραπται lege in parentheſi. Senſus uerborum ſequentium eſt apud Ieſaiam LXIV, 4. nec Paulus ea adducit tanquam uaticinium, ſed iis ob ſimilitudinem quandam ad propoſitum ſuum utitur. Quidam ſcriptores eccleſiaſtici inde ab *Origene* ſtatuerunt, ipſa uerba quibus hic utitur Apoſtolus, extitiſſe in Apocryphis Eliae. Deſcribit autem Vir diuinus his uerbis doctrinam Euangelii, et beneficia per eam nobis oblata. Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, *inaudita antehac et incognita.* *Cicero* pro Marcell. 2. *quae quidem ego, niſi ita magna fatear, ut ea uix cuiusquam mens aut cogitatio capere poſſit, amens ſim.* Quae nos annuntiamus, Paulus inquit, ſunt eiusmodi, quae

antehac

antehac inaudita fuerunt, quae ne cogitando quidem ullus hominum affecutus fuiſſet, (ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ex Hebraismo עָלָה עַל לב, quod idem declarat, ac Latinis: *in mentem uenit.*) Ἀγαπῶντες τὸν θεὸν, אהבי יהוה, qui Deum pie colunt, ut nunc ueri Chriſtiani. His talia beneficia deſtinauit Deus, de quibus nemo antehac ne fando quidem audiuerat.

10. ἡμῖν — αὐτοῦ) Ἡμῖν, *mihi.* De ſe Paulus, ut ſaepe, loquitur in plur. Idem tamen, quod hic de ſe dicit, de omnibus aliis etiam ualet Apoſtolis. Io. XVI, 12-14. *Spiritus Dei*, quem Chriſtus *ſpiritum ueritatis*, auctorem perfectioris cognitionis nominauerat, reuelauit Apoſtolis ea, quae antea inaudita erant, omnibusque hominibus ignota, ſc. de ratione et modo per Chriſtum conſequendae remiſſionis peccatorum et ſalutis aeternae. τὸ γὰρ πνεῦμα — θεοῦ) *Is enim ſpiritus omnia habet perſpecta, penetrat, etiam occulta Dei conſilia.* Quare ille ſolus nobis haec potuit reuelare. Ἐρευνᾷ, hebr. חקר, quod etiam Dauides de Deo uſurpat, Pſ. CXXXIX, 1. *penetrare*, ſc. intelligendo; haec enim huius uocabuli eſt uis. Τὰ βάθη τοῦ θεοῦ, arcana illa conſilia Dei, quae diu fuerunt occultata, et tempore V. T. profundo quaſi immerſa erant.

11. Illuſtrat hanc rem exemplo, ab hominibus ſumto. τίς γὰρ — ἐν αὐτῷ) Τὰ τοῦ ἀνθρώπου, intellige τὰ βάθη, ex u. 10. *occulta hominis conſilia.* Πνεῦμα, *mens, animus.* Nemo hominum occulta alterius cuiusdam hominis conſilia nouit, niſi animus in eo homine habitans. Hoc pulchre applicat Apoſtolus ad Spiritum Dei, qui ſolus arcana Dei nouit, et aliis reuelare poteſt. Senſus eſt: *Sicut nemo hominum*

minum ſcit alterius arcana conſilia, ſed quilibet ſui animi ſenſus optime nouit, ita arcana Dei conſilia nemo nouit niſi ipſe Deus, ſpiritus Dei. Nemo igitur hominum ea ſcire poteſt, niſi Deo reuelante.

12. ἡμεῖς — ἐλάβομεν) *Ego uero* (u. 10.) *non accepi Spiritum mundi;* non didici doctrinam humanam, quam Philoſophi et Iudaei ut ſummam ſapientiam iactare ſolent; non σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου, u. 6. Non contigit mihi exquiſita eruditio, qualis eſt uulgo hominum. Non homines nobis ſuggeſſerunt, quid docere, quibus modis, uerbis et argumentis debeamus aliis perſuadere religionem. Κόσμος, *homines in mundo.* Τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, id quod homines ſentiunt; conſilia hominum, quales natura eſſe ſolent. ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ) ſc. ἔλαβον. *Sed Spiritum Dei* accepi. Ab ipſo Deo edoctus ſum. Contigit mihi diuinitus conceſſa diuinorum conſiliorum ſcientia, σοφία θεοῦ, quam Deus nobis per Spiritum illum, nobis promiſſum, impertiit. (u. 10.) Longe maiora et praeſtantiora ſunt ea, quae Deus nos docet. ἵνα εἰδῶμεν — ἡμῖν) *Vt certo noſcamus, quaenam ſint illa, quae Deus nobis donare decreuerit.* (eſt enim metonymia) Nempe, beneficia diuina, quorum participes nos facit religio chriſtiana, longe ſunt perfectiora et maiora illis corporeis et cito perituris bonis, quae a Iudaeis et aliis unice optantur.

13. ἃ καὶ λαλοῦμεν) *Quae*, ſc. diuinitus nobis reuelata, *etiam docemus;* nam λαλεῖν, *docere*, ut ſaepe iam habuimus. οὐκ ἐν — λόγοις) *Non eo dicendi genere, uel argumentorum ordine, quem docet humana eruditio.* Λόγοι non ſunt tantum uerba et uoces, ſed et argumenta, et tractationis modus

dus uniuerſus; unde haec uox ſaepe *diſſertationes*, orationes ab oratoribus habitas, ſignificat. Διδακτοῖς, cum Genitiuo cauſſam ſignificante, ut Io. VI, 45. *Theodoretus:* οὐκ δεόμεθα τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. *Plato* in *Menone* (diſputat: utrum σοφία ſit διδακτή, ut Sophiſtae uolebant,) concludit: ἀρετὴ ἄν εἴη ὅτε φύσει ὅτ' διδακτὸν, ἀλλὰ θεία μοίρᾳ παραγιγνομένη ἄνευ νῦ, οἷς ἂν παραγίγνηται. ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου) Sc. λόγοις, *eo argumentorum et ſermonum genere, quod ſuppeditat ſpiritus ſanctus.* In Euangelio tradendo, inquit Apoſtolus, non humanam, ſed diuinam eloquentiam uſurpamus, quam quidem mirum non eſt irrideri ab hominibus, qui eam percipere non poſſunt. πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες) *A Spiritu edoctis diuinas doctrinas explicantes.* Tradimus eas doctrinas, quas Chriſtiani diuinas eſſe ſciunt, quia nempe uſu et experientia earum uim et efficaciam ad emendandos et tranquillandos animos habent cognitam et perſpectam. Πνευματικοὶ nempe ſunt *Chriſtiani* ſimpliciter, qui uocantur πνευματικοὶ propterea, quod acceperunt πνευματικὰ, diuinitus reuelatas doctrinas. Poſſunt tamen etiam πνευματικοὶ eſſe prouectiores Chriſtiani, non tirones, ut infra c. III, 1. Πνευματικοῖς, ſupple ἀνθρώποις, ut *Pelagius*, *Sedulius*, *Haymo* intellexerunt. Συγκρίνειν, apud Profanos eſt παραβάλλειν, *comparare*, ſed h. l. eſt *interpretari*, qui uocis ſignificatus ad hebraici פתר imitationem formatus, LXX. interpretibus ſatis frequens eſt.

14. Ψυχικὸς — τοῦ θεοῦ) *At profanus* (qua talis) *non admittit ea quae ſunt a Spiritu Dei tradita.* Ψυχικοὶ ſunt homines, qui nonniſi naturae motus, brutis animantibus

bus communes, ſequuntur, et cupiditatum ſub imperio omnem uitam tranſigunt, qui ea tantum ſpectant, quae in ſenſus incurrunt, praeſentia huius uitae. *Blos ſinnliche Menſchen.* Nam ψυχὴ ſaepe Graecis dicitur omne id, *quod homines cum animantibus brutis commune habent*, unde τῇ ψυχῇ ἕπεσθαι, eſt *cupiditatibus et concupiſcentiae obſequi.* In Epiſt. Iudae u. 19. ψυχικοὶ et πνεῦμα ἔχοντες diſtinguuntur. Apud Ioſephum autem Ant. I, 1. 2. Deus primo homini πνεῦμα et ψυχὴν indidiſſe dicitur; ubi πνεῦμα eſt, quod homini proprium, ψυχὴ autem, quod cum brutis animantibus commune. Sunt igitur h. l. ψυχικοὶ, qui ſenſu ducuntur ſuo, nec, quod homines decebat, rectam rationem ſequuntur, inprimisque in religione aeſtimanda alios ne audiunt quidem, nec utuntur opportunitate diſcendi, nec uel examinant oblata ſibi, uel experimenta faciunt eorum quae audiuere, ut quale ſit iſtis pretium ſtatuendum, intelligant, ſed temere repudiant quae ſentiunt ſuis opinionibus et libidinibus contraria. Iac. III, 15. Non poterat nomen reperiri quod magis proprie ac ſubtiliter leuitatem horum hominum opinatamque ſapientiam exprimeret, quam ipſum hoc nomen Pſychicorum, ut monet *Noeſſeltus*, qui totum hunc locum u. 14—16. accurate interpretatus eſt in Opuſc. Faſcic. II. p. 132. Huiusmodi homines eam ipſam ob cauſſam, quoniam tantummodo ſuas *opinationes* ſequuntur, et iuxta eas ruunt, non admittunt doctrinam perfectiorem, et rerum reuelatarum ſcientiam, ſed eam repudiant, atque, ut ſtatim additur, pro ſtulta habent. μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι) Sc. ταῦτα, τὰ πνευματικὰ. Eiusmodi doctrinas ſtultitiae loco reputat, pro ſtultorum uocibus habet, nihil ſignificantibus. καὶ οὐ δύναται γνῶναι) i. e. perſpicere earum ueram indolem

et excellentiam non poteſt. ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται) Sc. τὰ τοῦ πνεύματος, *nam animo et mente* (non ſenſibus externis) *haec diiudicanda ſunt.* Πνευματικῶς, *animo et mente*, non autem ψυχικῶς. Nempe nihil fit per ſaltum; gradibus igitur et exercitio opus eſt, ut homo prauis ſuis cupiditatibus deditus, ad nobiliorem cogitandi et ſentiendi modum perueniat.

15. ὁ δὲ πνευματικὸς — ἀνακρίνεται) *Is enim, qui a ſpiritu edoctus eſt, conuincere quemlibet* (profanum, ψυχικὸν) *poteſt, ipſe autem a nullo* (profano) *conuinci.* Ὁ πνευματικὸς eſt Chriſtianus recte in doctrina inſtitutus. u. 12. 13. Πάντα plerique exponunt in plurali, et ſuppleut τὰ πνευματικὰ, u. 13. Sed *Noeſſeltus*, cui aſſentior, πάντα tanquam ſingularis numeri accuſatiuum de *quolibet homine* (profano) interpretatur. Reciprocatur nempe ſententia: ὁ πν. ἀνακρ. μ. πάντα in ea quae ſequitur: ἀυτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. Per legem igitur disiunctionis neceſſe eſt ut uerbo οὐδεὶς reſpondeat πᾶς, *nemini*, *omnis* ſ. quilibet, (non *omnia*) *omnis* nimirum ψυχικὸς. Cf. etiam locum ſimilem c. VI, 2. Ἀνακρίνειν h. l. eſt *conuincere* uel *arguere*, ut infra c. XIV, 24. ubi ἐλέγχειν et ἀνακρίνειν tanquam eiusdem ſignificationis uerba coniunguntur. Igitur uerborum: ὁ πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα (ψυχικὸν) ſenſus eſt: Chriſtianus recte inſtitutus et de religione edoctus *recte iudicare* ſ. *conuincere poteſt quemlibet profanum*, h. e. agnoſcere eius errorem, ſ. perſpicere quod ille falſus ſit, quum ſibi arroget rectam ſapientiam, doctrinamque chriſtianam ſtultam eſſe putet; *ipſe autem* Chriſtianus *a nullo* profano *conuinci* erroris poteſt.

16. τίς

16. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου) Ex Ieſ. XL, 13. Nemo horum hominum mentem et conſilia Dei nouit; itaque nec ea poteſt diiudicare, quae nos Spiritus ſancti afflatu didicimus, et alios docemus. His uerbis non negatur, quemquam hominem per ſe, natura ſua, et ſine Dei inſtitutione ſalutis ſuae rationem perſpicere; ſubiicit enim Paulus: ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ſed de profanis hominibus ſermo eſt, quorum nullus intelligit mentem ſ. uoluntatem Domini, ut docere poſſit τὸν πνευματικὸν. ὃς συμβιβάσει αὐτὸν;) *Quis doceat eum?* Plerique interpretes ſupplent: κύριον - pauci τὸν πνευματικὸν. Sed poſterior ſententia recte praefertur. Nam αὐτὸν de eodem dicitur, qui u. 15. αὐτὸς appellatus erat, de πνευματικῷ uidelicet ſ. Chriſtiano. Accedit, quod partes commatis 15. membris huius commatis 16. haud dubie, quamquam inuerſo ordine reſpondent. Quodſi enim quaeritur: (u. 15.) *cur* Chriſtianus, ſ. *edoctus a Spiritu agnoſcere errorem profanorum hominum poſſit?* reſpondet Paulus: (u. 16.) quoniam *nos* Chriſtiani *mentem* ſ. ſententiam *Chriſti* tenemus. *Cui* contra *is* (αὐτὸς) *a nullo* profanorum erroris conuinci poteſt? (u. 15.) Quoniam nemo profanorum mentem Domini intelligit. (u. 16.) Συμβιβάζειν *docere*, inprimisque *conuincere*, ut Act. IX, 22. Πνευματικοὶ h. l. non ſunt Apoſtoli, ſed edocti ab Apoſtolis, ii quibus Apoſtoli τὰ Πνευματικὰ tradiderant. u. 13. ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν) *Nos autem mentem Chriſti habemus*, uerum ſenſum doctrinae Chriſti tenemus; ea docemus et credimus, quae a Chriſto nobis tradita ſunt. Poſſumus igitur agnoſcere errorem profanorum hominum, eosque erroris conuincere.

CAP. III.

1. Καὶ ἐγὼ — πνευματικοῖς) *Et ego, fratres, non potui uobiscum loqui tanquam cum prouectioribus*, uel recte institutis Christianis; quum nempe apud uos essem docendi caussa. Cf. c. II, 13. Paulus se quasi excusat et defendit contra eos qui ista specie abutebantur, Corinthios uix rudimenta a Paulo accepisse; recte itaque se iis doctoribus adhaerere, qui multo plura tradere soleant rerum capita. Caussas nunc commemorat Paulus, cur nonnisi prima elementa religionis tum tradiderit Corinthiis. Erant nempe Corinthii tum, quum Paulus ad eos ueniret docendi caussa, partim Ethnici, partim Iudaei, rudiores in cognitione et moribus. Igitur non potuit eos tractare ut prouectiores, uel ut homines in religione christiana institutos, *sed* loqui debuit cum iis ὡς — ἐν χριστῷ, *tanquam cum tironibus et infantibus in religionis christianae cognitione.* Σαρκικοῖς, ex hebr. בשר, quae uox nonnunquam corporis, deinde etiam animi et ingenii imbecillitatem denotat, opponuntur πνευματικοῖς, perfectiore cognitione praeditis. Νήπιοι ἐν χριστῷ, Infantes, quod attinet ad christianam doctrinam. Cf. Hebr. V, 12. 13. 14. Sensus est: Agendum mihi erat uobiscum, tanquam cum imperitioribus, tanquam cum paruulis, quorum est adhuc imbecilla indoles, si ad christianae doctrinae iustam mensuram comparentur.

2. γάλα ὑμᾶς ἐπότισα) *Lactis potu uos alui.* Prima rudimenta doctrinae christianae intelligit. Profani etiam prima cuiusque disciplinae rudimenta cum lacte comparare solent. *Philo* de agricult. p. 301. ἐπεὶ δὲ νηπίοις μέν ἐστι γάλα τροφή, τελείοις δὲ τὰ ἐκ πυρῶν πέμματα καὶ ψυχῆς γαλακτώδεις μὲν ἂν

εἶεν

ἐιεν τροφαὶ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τὰ τῆς ἐγκυκλίε μυσικῆς προπαιδεύματα, τέλειαι δὲ καὶ ἀνδράσιν ευπρεπεῖς ἄι διὰ φρονήσεως καὶ σωφροσύνης, καὶ ἀτάσης ἀρετῆς ὑφηγήσεις. ὐ βρῶμα) Subaudi: *dedi.* Eſt σύλληψις. Nam de lacte quidem dicitur ἐπότισα, non autem de cibis. Βρῶμα autem eſt, quod στερεὰ τροφή, *ſolidius alimentum*, Hebr. V, 12. Intelliguntur arduae et ſublimiores doctrinae, πνευματικαὶ ἐπιγνώσεις. ὔτω γὰρ ἠδύνασθε) Sc. Ferre, aut concoquere. Non poteratis recte ad ueſtram rem uti. ἀλλ' ὔτε ἔτι νῦν δύνασθε) Ne nunc quidem, tanto tempore poſt fidei initia. Licet uarios alios doctores laudetis, quos mihi praeferendos putetis, tamen eo non profeciſtis, ut uobis exponere in certam ueſtram utilitatem poſſim maiora capita religionis.

3. ὅτε γὰρ — διχοστασίαι) *Quandoquidem enim inter uos inuidia, lites et ſimultates ſunt.* Ὅτε hic ualet *quandoquidem.* Ζῆλος, cogitatione, ἔρις, uerbis, διχοστασίαι, opere. *Salluſt.* Catilin. 9. 2. *Iurgia, diſcordias, ſimultates cum hoſtibus exercebant.* Iam redit Apoſtolus ad rem, quam c. I, 10. tractare coeperat, et acriter reprehendit Corinthios ob diſſidia et partium ſtudia, doctorum cauſſa inter eos orta, ſimulque ad pacis et concordiae ſtudium eos exhortatur. οὐχὶ — κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε) *Nonne mentis imbecillitatem proditis, et more hominum plerorumque uiuitis?* Κατὰ ἄνθρωπον, i. e. κατὰ σάρκα. Idem bis dicit aliis uerbis Apoſtolus.

4. ὅταν γὰρ — σαρκικοί ἐστε;) *Nonne eo ipſo mentis et ingenii imbecillitatem oſtenditis, quod unus Paulo, alius Apolloni ſe adhaerere profitetur?* Vid. dicta ad c. I, 12. Recte ingenii imbecillitati tribuit Apoſtolus iſta diſſidia et

partium ſtudia apud Corinthios. Nam ii, qui ſe *Paulinos* et *Apollonios* nominabant, de praecipuis doctrinae chriſtianae capitibus inter ſe conſenſiſſe uidentur, licet hactenus diſſiderent, ut iſti *Paulum*, hi *Apollo* praeferrent. Corinthii autem id, quod eſt praecipuum in doctrina chriſtiana, in quo perfectiſſime conſentiebant Paulus et Apollos, nec ſpectabant, nec intelligebant, ſed externa tantum et acceſſoria, e. c. Apollonis eloquentiam admirabantur, Paulum uero, qui prima tantum elementa tradiderat, contemnebant. Fortaſſis etiam de coniugio, idolothytis etc. uariae uariorum doctorum fuerunt ſententiae. Diſſenſus in huiusmodi rebus certe non erat tanti, ut Chriſtiani auguſtam religionis formam recte tenentes, offenderentur, et ſimultates exercerent.

5. τίς οὖν — ἐπιστεύσατε) *Quis igitur eſt Paulus? quis Apollo? Non niſi miniſtri ſunt, quorum opera ad religionem chriſtianam perducti eſtis.* Si miniſtri tantum, non uero auctores erant religionis Apollos et Paulus, ualde reprehendendi erant, qui unum uel alterum nimis extollebant, et tanquam ſectae alicuius caput uenerabantur. καὶ ἑκάστῳ — ἔδωκεν) Eſt hic traiectio. Rectum fuerat: καὶ ὡς ἑκάστῳ ὁ κύριος ἔδωκεν. Et coniungenda ſunt haec uerba cum ſequentibus u. 6. *Et prout Deus unicuique noſtrum partes quaſi proprias aſſignauit, ego plantaui* etc.

6. ἐγὼ — ηὔξανεν) Ἐτότισε, figurate, pro ἤρδευσε, quae uox propria agricolis; ſed bene facta eſt translatio, quia quod plantis eſt irrigari, id animalibus eſt potum praebere. Ηὔξανεν, הִצְמִיחַ, *creſcere fecit.* Ab agricultura deſumta ſimilitudo. Paulus nempe primus inſtituit Corinthios in religio-

religionis doctrina; Apollos addidit quaedam, Corinthiis antea ignota, sed omnis fidei et uirrutis prouentus Deo debebatur, a quo est reuelatio, et a quo sunt spiritus dona. Ergo omnia tribuenda erant benignitati diuinae, non doctorum meritis. Laudandi quidem erant doctores in eo, quod quisque suum recte et diligenter fecerat; sed domini, auctoris doctrinae christianae honorem sibi sumere nec debebant, nec uolebant.

7. ὥςε — ὁ ποτίζων) Nihil, i. e. nihil magni sunt, si Deum respicias. Successus christianae doctrinae inter uos non ipsis debetur, sed Deo.

8. ἕν εἰσιν) i. e. Idem agunt negotium; sunt uni eidemque consilio promouendo destinati. Ergo fas non est, eos dissidiis et contrariis studiis impedire consilium domini communis, uel alterum alteri a nobis praeferri. ἕκαςος — κόπου) Praemium accipiet unusquisque *a Deo*, non ab hominibus, qui aliorum laboribus pretium statuere non possunt.

9. θεοῦ γὰρ ἐσμεν συνεργοὶ) *Nos enim* (Apostoli et doctores alii) *sumus collaboratores in cultu diuino*, eodem munere, a Deo nobis demandato fungimur. In composito συνεργοὶ τὸ σὺν non referri debet ad Deum, sed ad doctores. θεοῦ — ἐςε) Vos Dei quasi ager, quem nos colere oportet, uos quasi aedificium Dei estis, quod per nos exstruendum est. Apostolus, duas adhibens similitudines, priorem sermonem ab agricultura desumtum, finit, et nouum ab architectura orditur.

10. ὡς σοφὸς — τέθεικα) Aedificii primum quasi fundamentum sic ieci, prout decet peritum Architectum. Σοφὸς Graecis adiectiuum est omnium artificum. Fundamentum iacit, qui rei alicui initium dat, quod de Euangelio usurpat Apostolus Rom. XV, 20. et Hebr. VI, 1. Dicit igitur Paulus, se prima religionis elementa tradidisse Corinthiis, ita quidem, ut sapientem doctorem decet. ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ) Quia aedificii mentionem fecerat, aliam instituit ab aedificio comparationem. Antea *fideles* dixerat aedificium Dei, nunc aedificium uocat ea, *quae in ecclesia christiana a doctoribus docentur.* Similes transitiones, parte similitudinis retenta, parte mutata, habes Matth. XIII. Marc. IV. Io. X. et alibi. Iudicent tamen peritiores, annon ea etiam, quae sequuntur, de ipso coetu Christiano intelligi possint, ut Paulus dicere uelit, a se plantatam esse ecclesiam Corinthiacam, ab aliis uero amplificatam et membris auctam. Cf. u. 16. ἕκαστος — ἐποικοδομεῖ) Vnusquisque uideat, quomodo hoc aedificium instituat? ut nempe satis bene cohaereat cum fundamento. Caueat, ne magis impediat incrementum in uera cognitione salutaris doctrinae, quam adiuuet.

11. θεμέλιον — κείμενον) *Non licet ponere aliud fundamentum, quam quod ego posui*, i. e. non licet alia tradere religionis christianae elementa, quam ea sunt, quae ego tradidi. Δύναται hic significat ius agendi, ut Matth. IX, 15. ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ χριστὸς) i. e. Christi historia, praecepta et promissa. Hoc fundamentum, inquit, manere debet, nec fas est addere, quae huic meae doctrinae sint contraria.

12. εἰ

12. εἰ δὲ τις — καλάμην) Sicuti fundamento iacto ſuperſtrui poteſt uel domus regia, uel caſa ruſtici: ita etiam initiis doctrinae chriſtianae, recte et uere a me traditis addi poteſt copioſior inſtitutio, uera aut falſa, maioris uel minoris pretii et momenti. *Si quis addat initiis doctrinae a me traditis* doctrinas ueras et utiles, aut utilitate carentes, argumentis firmis deſtitutas, e. g. Iudaicas fabulas atque traditiones. Λιθους τιμίους intellige non gemmas, ſed *lapides pretioſos*; χρυσὸν uero et ἄργυρον *ſtatuas* auro uel argento obductas. Tibull. III. 3. 16. *Quidue domus prodeſt Phrygiis innixa columnis, aurataeque trabes, marmoreumque ſolum?* Domui regiae, uel palatio columnis aureatis inſtructo, comparatur aedificium religionis, fundamento a Paulo poſito ſuperſtructum, firmum et ſolidum; caſae autem ruſtici ex parietibus ligneis et luteis, quibus ſtramen etiam adhibetur, comparatur aedificium religionis minus ſolidum et uerum. Nam ξύλα, χόρτος, καλάμη, ſunt parietes et tecta ex lignis et ſtramentis facta. *Petronius* 135. *Et paries circa palea ſatiatus inani, Fortuitoque luto clauſos munibat agreſtes.* *Vitruuius* VII, 3. *Quum paries totus luto inquinatus fuerit, tunc in eo opere cannae clauis muſcariis perpetuo figantur* etc.

13. ἑκάστου — γενήσεται) Manifeſtum fiet, quale ſit cuiusque opus, uel aedificium, fundamento ſuperſtructum. Τὸ ἔργον, *aedificium*; in applicatione ſimilitudinis religionis aedificium. Sicut euentus oſtendit, quaenam aedificia firma ſint, quae infirma; ita ſuo tempore manifeſtum fiet, quale pretium ſit ſtatuendum his uel illis doctrinis, fundamento a me iacto ſuperſtructis. ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει) i. e.

Suo tempore manifeſtum fiet. Latini hoc ſenſu dicunt: Dies docebit. ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται) *Continuatur comparatio. Igne detegitur*, ſc. τὸ ἔργον, de quo in antecedentibus eſt ſermo, aedificium. καὶ ἑκάστου — δοκιμάσει) Idem repetitur aliis uerbis. Aurum ignibus inuictum eſt; argentum et marmora diu igni reſiſtunt; minus lignum; minime ſtramen et culmus. Sic etiam, quod religionem attinet, uera durant; firma nempe et utilia reperiuntur ad mentis emendationem, animi tranquillitatem, patientiam excitandam, et firmandam, in omnibus caſibus uitae. Quae autem in religione ſunt minus certa et utilia, ea facile abiiciuntur, quum uarii caſus incidunt.

14. εἴ τινος — μισθὸν λήψεται) *Si aedificium quod quis exſtruxit fundamento perdurat*, (in flammis) *mercedem accipiet* pro ſuo labore; dignus erit laude et praemio. Sic etiam qui fundamento doctrinae ſolidas et ſtabiles doctrinas ſuperſtruit, praemium reportabit, nempe gloriam et honorem ſtabilem apud eccleſias omnes habebit, et Deus eius ſtudium, patientiam, et laborem ex gratia remunerabitur.

15. εἴ τινος — ζημιωθήσεται) *Si aedificium quod quis exſtruxit conflagrat, iacturam faciet* laboris. Operam perdidit; laudem et praemium non reportabit. Sic etiam, Apoſtolus inquit, qui fundamento doctrinae a me iacto minus ſolidas et utiles doctrinas ſuperſtruit, damnum patietur. Nec ſibi, nec aliis proderit opera, quam in commendandis his doctrinis et operibus conſumſit. αὐτὸς — πυρός) *Ipſe*, qui tale aedificium fundamento ſolido ſuperſtruxit, *euadere quidem*, dum aedificium flammis conſumitur, et

uitam

uitam ſeruare poteſt, ſed magno ſuo periculo. Fingitur architectus, qui eo tempore, quum aedificium a flammis corripitur, in eo uerſatur. — Sic etiam religionis doctor, dum uidet, inutiles eſſe doctrinas a ſe ſuperſtructas fundamento, adipiſcetur quidem ſalutem, ceteris paribus, ſed non ſine dolore ac moeſtitia. Σώζεσθαι ὡς διὰ πυρὸς eſt prouerbiale ad ſignificationem ſummi periculi. Epiſt. Iud. u. 23. Quod attinet ad ſignificationem praepoſitionis διὰ, ſimilis eſt in ſimili contextu apud Strabonem III. αὐτὸς ἐσώθη διὰ ναυαγίου.

16. οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς θεοῦ ἐστε) Redit ad comparationem coeptam ſupra u. 9. Aedificium, inquit, quod ego exſtruere coepi, et in quo magis magisque perficiendo alii allaborant, non eſt uſibus profanis deſtinatum, ſed eſt templum ſanctum. *Templum Dei* itaque h. l. denotat *totum coetum Chriſtianorum* Corinthi, quem Paulus colligere coeperat, non ſingula membra. Sic *Philo* familiam Abrahami templo comparat. Rabbi *Aſcheck* ad Hagg. II. ait, populum Iſraeliticum dici templum Dei. Quanto iuſtius coetus Chriſtianus ita nominatur? καὶ τὸ πν. — ὑμῖν;) Quemadmodum olim in V. T. Deus in tabernaculo primum, et deinde in templo Salomonis habitauit, et ſingularem ſuam praeſentiam manifeſtauit; ſic nunc Spiritus diuinus operationibus ſuis uarii generis uobis eſt praeſens. Deus uim ſuam inter uos et in coetu ueſtro exſerit, nempe per doctrinam Chriſti, ſaluberrimam et omni humana ſapientia multo praeſtantiorem, qua animi ueſtri emendantur et tranquillantur.

17. εἴ

17. εἴ τις — φθείρει) *Si quis templum Dei uiolat*, i. e. coetui ueſtro ſancto nocet; quod fieri ſolet malis doctrinis, et malis exemplis. φθερεῖ τοῦτον ὁ θεὸς) i. e. *Grauiſſime puniet*, niſi nempe monitus reſipiſcat. ὁ γὰρ — ἐστιν) *Inuiolabile eſt*, uiolari nefas eſt. οἵτινές ἐστε ὑμεῖς) i. e. *Quod templum uos eſtis.* Nam Relatiuum inter duo Subſtantiua poſitum, modo recipit genus et numerum praecedentis, modo ſubſequentis.

18. μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω) Nempe ſapientiae ſuae opinione abuſus, et ſuis praecipue conſiliis obſequi ſolitus, aliis et meis contemtis. εἴ τις — γίνηται σοφὸς) *Si quis ueſtrum ſibi uidetur ſapiens eſſe, is a uulgo hominum pro ſtulto haberi non recuſet; tum enim ſapientis nomine dignus erit.* Hic ſenſus uerborum eſſe uidetur. Aſſentior nempe iis, qui uerba ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ cum ſequentibus, μωρὸς γενέσθω coniungunt; *Hominum aliorum falſo iudicio ſtultus fiat. Cyprianus* de bono patientiae, poſt initium: *Mundo huic ſtultus fiat, ut fiat ſapiens.* Qui ſapientiae laudem in coetu ueſtro ſibi uindicant, uideant, quibus conſiliis regantur? Qui tantum humanae uitae conſilia agitant, ii non ſunt uere ſapientes, etiamſi ſibi et aliis ſapientes uideantur. Ii potius hoc nomine digni ſunt, qui ob fidem in Ieſum crucifixum, uanae gloriae et diuitiarum contemtum, et omnium excelſarum uirtutum ſtudium *a pleriſque* (ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ) pro ſtultis haberi ſolent. Quo magis enim quis in hoc genere excellit, eo magis nomine Sapientis, ueri Chriſtiani eſt dignus.

19. ἡ γὰρ — θεῷ ἐστι) Ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, eſt ſapientia, cui homines ſibi relicti operam dare ſolent, quam admiran-

admirantur et laudant. Haec a Deo non pluris fit, quam ſtultitia. Intelligitur autem praecipue ea ſapientia, qua homines, ingenio ſuo indulgentes, tantum humanae uitae conſilia agitant, quibus opes, famam, honorem parare poſſint. Horum conſilia Deus irrita facere ſolent. γέγραπται — αὐτῶν) Iob. V, 13. ubi LXX. habent: ὁ καταλαμβάνων τὰς σοφὰς ἐν τῇ φρονήσει. Δράσσειν, *prehendere* pugno includere. Ὁ δρασσόμενος ſc. ἐςὶ, pro: δράσεται, *capit, prehendit.* Πανουργία, *uafrities, calliditas.* Praepoſitio ἐν uel pro σὺν, uel pro διὰ accipitur. Senſus igitur eſt: Vtcunque ſint uafri, eos tamen Dominus capiet; quum res ipſa declarabit, artes eorum idipſum eſſe, quo ſeſe inuoluerint. *Er fängt die Weiſen mit ihrer eignen Schlauigkeit.*

20. καὶ πάλιν — μάταιοι) Pſ. XCIV, 11. Διαλογισμοὶ, conſilia. Εἰσὶ μάταιοι, *uana ſunt*, i. e. exitu carent.

21. ὥςε — ἀνθρώποις) *Nemo igitur ſuperbiat hominibus; niemand ſey ſtolz auf Menſchen.* Hoc ii inter Corinthios faciebant, qui ſibi ducebant honori, Pauli, Cephae etc. eſſe ſtudioſiores. πάντα γὰρ ὑμῶν ἐςιν) i. e. *Omnia ueſtris commodis inſeruire debent*; nos omnes, qui uobis Euangelium annunciamus, pro ueſtra ſalute laboramus. Simili modo Cic. de Fin. III. *Recte ſapientis omnia dicuntur, quia ſcit uti ſolus omnibus.* Seneca de Benef. VII, 3. *Ingentis ſpiritus res eſt, quum Orientem Occidentemque luſtraueris animo — quum tot animalia, totam copiam rerum, quas natura beatiſſime fundit,*

dit, adſpexeris, emittere hanc Dei uocem: Haec omnia mea ſunt.

22. εἴτε — Κηφᾶς) i. e. Siue Paulus, ſiue Apollos, ſiue Cephas res chriſtianas feliciter agant, ueſtro communi commodo agunt. Poteſt etiam ſenſus eſſe: Aliis etiam miniſtris uti poteſt Deus ad ueſtram ſalutem. Veſtrum eſt aliorum hominum opera, ut omnibus rebus humanis et uiciſſitudinibus ſapienter uti ad ueſtrum commodum, ad maiorem profectum in cognitione et uirtutis ſtudio. εἴτε κόσμος) Reliqui etiam omnes homines, Deo ita dirigente, commodis ueſtris inſeruire debent. Κόσμος, *homines in mundo.* Apoſtolus itaque a ſpeciali ad generale progreditur et felicitatem Chriſtianorum praedicat. εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος) *Vita et mors* in ueſtra quaſi poteſtate ſunt, hactenus nempe, ut inter calamitates etiam beate uiuere, et quamprimum Deo ita placuerit, placide mori poſſitis. Θάνατος etiam pericula et calamitates huius uitae comprehendere uidetur. Cf. Rom. VIII, 28.

23. ὑμεῖς δὲ, χριστοῦ) Sc. peculium eſtis, non hominum. Fas non eſt, ut alii uos in ſeruitutem redigant; nam unus Chriſtus eſt Dominus ueſter. Videtur his uerbis pungi ſecta eorum, qui praecipuo quodam iure, quod ad Paulum nihil pertinuerit, ſe *Chriſti* eſſe putabant, (2 Cor. X, 7.) eoque titulo Corinthiis, externa ſpectantibus, ſe uenditabant. Hi cogitare debebant, idem ornamentum, quo ceteris antecellere uoluerunt, aeque cum omnibus communicatum fuiſſe, quorumcunque tandem miniſtrorum opera uterentur. χριστὸς δὲ, θεοῦ) Dei eſt miniſter, quod ad opus mediatorium attinet, et omnia fecit ad uoluntatem Dei. Ergo ſolum

Deum

Deum et Christum tanquam summum Dominum uestrum uenerari et colere debetis.

CAPUT IV.

1. Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος) *Quilibet sic de nobis existimet.* Ἄνθρωπος, אִישׁ i. e. ἕκαστος, quilibet. Ostendit nunc Apostolus, quo loco haberi debeant, quibus Corinthii hactenus iusto plus uel minus tribuerant, c. I, 12. III, 4. 5. ὡς ὑπηρέτας χριστοῦ) Minime *Dominos*, 1 Pet. V, 3. Simul tamen erigit, quos deiecisse uideri poterat, c. III, 7. magnum est enim, Messiae esse ministrum. καὶ οἰκονόμους μυστηρίων θεοῦ) *Et curatores religionis diuinae.* Οἰκονόμοι, proprie *administratores rei familiaris*, deinde etiam in genere *administri*. Μυστήρια non sunt Sacramenta quae uocantur baptismi et sacrae coenae, sed doctrinae religionis christianae, quae *occultae* uocantur, quia omnibus hominibus ignotae essent, nisi Deus reuelasset. Cf. Rom. XVI, 25. Doctorum est, has doctrinas ex uoluntate Domini tradere, non excogitare nouas, tanquam ad salutem aeternam necessarias.

2. ὃ δὲ λοιπὸν) Idem ualet, quod frequentius dicitur λοιπόν, aut τὸ λοιπόν. Vsurpatur et de rebus et de temporibus restantibus; sed saepe, ut hic, orationem connectit, et uim eam habet, quam latina uox: *ceterum.* ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις) Ζητεῖται ad Latinismum accedit: *requiritur.* Vocis οἰκονόμος translationem persequitur. ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ) *Vt quisque fidelem se praestet*, tam ratione Domini, quam ratione aliorum; ut nihil in suam rem

rem ipſe uertat, multo minus rem Domini quaſi Dominus ipſe uſurpet.

3. ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστι) *Mihi uero pro minimo id eſt, ſ. minimi id facio.* Similiter Themiſtius *orat.* 19. *de humanitate Theodoſ.* de Xerxe dicit: ᾧ παρ' ὐδὲν ἦν καὶ ἐν φαυλῳ ἀνθρώπῳ ἀποτεμεῖν κεφαλήν. ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ) *Si a uobis diiudicor*, i. e. laudor aut uituperor. Ἵνα hic ualet *ſi*. Ἀνακρίνειν denotat, ſibi ius iudicandi, et probandi ſumere, deinde, quod ex inquiſitione in aliorum facta conſequitur, uel uituperare, uel laudare. Reſpicere uidetur Paulus ad I, 12. Laudabatur ab iis, qui Pauli ſe eſſe dicebant; uituperabatur ab iis, qui Petro, uel Apolloni adhaerebant. ἢ ὑπὸ ἀνθρωτίνης ἡμέρας) Hebraismus: *Dies* pro *iudicio*, quod die illo ſubeundum eſt. *Gerichtstag.* Sed et latine dicimus: *dicere diem.* Ἀνθρωπίνης addit, ut oſtendat, omnes homines huius generis minus peritos harum rerum iudices competentes eſſe. ἀλλ' ὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω) *Nec ipſe me laudo*, uel ita me diiudicare poſſum, ut ſtatuere atque certo definire audeam, an ceteris doctoribus, quos mihi uel praeferendos uel poſthabendos cenſetis, merito ſim praeferendus uel poſthabendus.

4. ὐδέν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα) Elliptice, pro: ὐδέν κακόν μοι σύνοιδα, *nihil mali mihi conſcius ſum*, i. e. nullius infidelitatis aut negligentiae in munere obeundo. Solemne eſt Graecis συνειδέναι in hac locutione cum Accuſatiuo iungere. Sic *Herodianus* Lib. VII. ſub init. δυσμένειαν ἑαυτῷ συνειδώς, *quum maleuolentiae* (aliorum) *ſibi conſcius eſſet.* ἀλλ' ὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι) *Sed propterea*

non

non ab omni culpa ſum liber; dignus laude. Ἐν τούτῳ, *propterea, eam ob cauſſam,* ut 2 Cor. V, 2. Δικαιοῦσθαι eodem ſenſu habes Act. XIII, 39. Rom. VI, 7. Non ſtatim laudandus aliisque praeferendus eſt, qui in munere obeundo non poteſt negligentiae uel infidelitatis damnari; requiritur praeterea, ut meritis praeſtet ceteris. ὁ δὲ — ἐστιν) *Qui enim me iudicandi ius habet* uel me recte diiudicare poteſt, *Dominus eſt.*

5. ὥστε — κρίνετε) *Nolite igitur ſententiam dicere ante tempus,* iudicii nempe diuini. Κρίνειν, arbitrari et ſententiam dicere, utrum hic uel ille doctor praeſtet alteri; quam in rem tantum praeſentium rerum iudicio ancipiti atque incerto utebantur. τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους) *In tenebris abſcondita,* quae mox explicat τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, abdita animorum conſilia. Videtur Apoſtolus innuere quorundam in coetu chriſtiano Corinthi res nouas magna ſpecie molientium praua conſilia, quae nondum patebant. ὁ ἔπαινος) Vera laus, qua dignus eſt. Nam Deus ſolus nouit, quo animo hoc uel illud fiat; homines autem facile falluntur, quia externa tantum ſpectant, animum et mentem diiudicare non poſſunt.

6. ταῦτα — δι' ὑμᾶς) *Haec autem, fratres,* (quae de auctoritate doctorum modo ſcripſi, c. III, 5. ſqq.) *ad me et Apollonem transtuli ueſtri cauſſa,* i. e. ad uos erudiendos. Ita locutus ſum, quaſi ego et Apollos eſſemus ſectarum apud uos auctores, quum tamen alii ſine noſtra culpa nos aliis praeferant, uel prae aliis nos contemnant. Δι' ὑμᾶς, *ueſtro commodo,* ut a nobis diſcatis modeſtiam. Omnino Paulus exemplum modeſtiae praebuit in eo, quod

nec eorum ſtudia approbauit, qui eum aliis praeferebant, nec eos uituperauit, qui eum contemnere audebant; ſed omnia a ſe et Apollone commodo Corinthiorum geſta ad Deum auctorem retulit. Μετασχηματίζειν proprie eſt *mutare habitum*, 1 Sam. XXVIII, 8. Inde transfertur ad orationem, quae aliud uidetur dicere, aliud innuit; cuiusmodi locutiones a Graecis uocari ſolent λόγοι ἐσχηματισμένοι. ἵνα ἐν ἡμῖν — γέγραπται φρονεῖν) *Vt noſtro exemplo diſcatis, non arrogantius de ſe ſentiendum eſſe, quam modo* (u. 1. 2.) *ſignificaui.* Verba ὑπὲρ ὃ γέγραπται, non uidentur eſſe referenda ad ſ. ſcripturam V. T. ſed ad hanc epiſtolam: *Quam* (modo) *ſcriptum eſt in his litteris a me. SCHULZIUS* phraſin: μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, explicat: *ita, ut decet, modeſtum eſſe, auf die gehörige Art beſcheiden ſeyn*, ut noſtri: *nicht über das vorgeſchriebene Maas ſich fühlen.* ἵνα μὴ — ἑτέρου) Ne ſuperbiatis alter contra alterum, pro hoc uel illo doctore; ne alius ueſtrum contra alium, (e. c. Apollonius contra Paulinum) propter ſectae ſuae principem, quem, poſthabito altero, admiretur, animo ſe efferat. Ἵνα h. l. cum Indicatiuo conſtruitur, quod in hac uocis notione rarius eſt, exemplis tamen non omnino caret. Exempla uide ap. *Kypkium* in h. l.

7. τὶς γάρ σε διακρίνει;) *Quis te praeſtantiorem ceteris reddit?* Vanum quendam inanique tumore inflatum doctorem alloquitur, qui fortaſſis Apoſtolum, a quo tamen doctrinam chriſtianam acceperat, nunc contemnebat; ſed et alios huic ſimiles intelligit. Διακρίνειν, *diſcernere, ſecernere, praeferre*, quemadmodum *ſecernere populo*

eſt

eſt apud Horatium. τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες;) Sc. a nobis, Apoſtolis, et praecipue a Deo, a quo auctore omnia bona proueniunt naturae fautricis, opportunitatis, fortunae etc. Ceterum diſtributiua eſt oratio, hoc dicens: τίς μεταξὺ ἑνὸς ὑμῶν καὶ ἑτέρου διέκρινε; τί δὲ ἔχει τις ἐν ὑμῖν, ὃ οὐκ ἔλαβε; *Quis eſt, qui effecit, ut unus ueſtrum hoc; alter alio doctore uteretur? Quid tenet quisquam ueſtrum, quod non didicerit* ab uno uel alio Apoſtolo? Nempe λαμβάνειν ſaepe eſt *diſcere*, ἔχειν, *tenere*, *ſcire*. Non ueſtro ingenio, non ueſtris ſtudiis et meritis debetis ueſtram religionis cognitionem et ueri nominis chriſtianam ſapientiam, qua tantopere gloriamini; ſed Apoſtolis et aliis doctoribus, qui, Deo procurante, uobis contigerunt, et omnia ſua a Deo acceperunt. Non eſt igitur, cur gloriemini, u. 6. εἰ δὲ καὶ — μὴ λαβών;) *Quum autem tu etiam acceperis*, atque didiceris a me, uel ab alio doctore: *cur gloriaris*, *quaſi non* ab alio *didiciſſes*, ſed ipſe tuis ingenii uiribus excogitaſſes?

8. ἤδη κεκορεσμένοι ἐστέ) Ironia. Vt uos exiſtimare uideo, nihil reſtat uobis expetendum, non magis quam iis, qui de epulis facti ſunt ſaturi. Poſſet tamen etiam exclamatione uel obiurgatione conſtare haec oratio: Itane quaſi exſatiati iam uos uobis ipſi ſufficere putatis? Itane me uobis doctore amplius non opus eſt? Sic etiam reliqua explicari poſſunt. ἤδη ἐπλουτήσατε) Sc. ſapientia, doctrina. Plus dicit hoc uerbum, quam *ſaturati eſtis*. Etiam *ſupereſſe* uobis putatis, quod aliis donetis. Veſtra inſtituta ita uobis placent, ut iis etiam alios uelitis exornatum iri. χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε) *Sine me reges facti eſtis*, i. e. ſine

mea opera, (ut uos putatis) tantum honoris et felicitatis faſtigium aſſecuti eſtis. *Regnare* ſaepe dicuntur, qui id, quod uolunt, conſecuti ſunt, qui nemini addicti, omninoque qui beati ſunt et iucundiſſimarum rerum fructu florere uidentur. *Horat.* I. Epiſt. X. 8. *Quid quaeris? uiuo ac regno, ſimul iſta reliqui. Cic.* ad Famil. VII, 25 *Olim, quum regnare exiſtimabamur.* καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε) Non equidem inuideo; miror magis. Vtinam res ſe ita haberet. ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν) Si enim tam fortunati eſſetis; ſi res ueſtrae ita eſſent in tranquillo, et extra periculum, ut uos ipſi putatis: tutum mihi eſſet eo confugium, quo ſane mihi et aliis Apoſtolis ſaepiſſime opus eſſet.

9. δοκῶ — ἀπέδειξεν) *Deus enim, ut credo, nos Apoſtolos infimae conditionis homines conſtituit.* Ἔσχατοι h. l. ſunt contemtiſſimi, infimae conditionis homines, quos Cicero etiam pro Roſc. Amer. c. 47. *poſtremos* uocat. Ἀπέδειξεν, *conſtituit*, qua notione haec uox ſaepe apud optimum quemque auctorem, et Ioſephum A. I, 3, 4. occurrit. Λάμεχος Νώεον τῶν πραγμάτων ἀποδείκνυσι προςάτην τὸν υἱόν. *Lamechus Noeum filium rerum ſuarum praefectum conſtituit.* Δοκῶ, ut ſaepe apud Latinos *credo*, ironice hic ponitur. Si ex rebus ſecundis, ut uos uidemini exiſtimare, colligitur Dei fauor: nos Apoſtoli collocati erimus infimo loco. ὡς ἐπιθανατίους) *Tanquam homines ad mortem damnatos.* Vulgo per ἐπιθανατίους intelligunt *beſtiarios*, aut *ultimos gladiatorum*, quae ſignificatio uero uix ex probatis auctoribus demonſtrari poterit. Sunt potius ἐπιθανάτιοι *ad mortem damnati*, quo ſenſu Dionyſ. Hal. Ant. L. VII. de

ſaxo

ſaxo Tarpeio dicit: ἔοικε δὲ τὸ χωρίον κριμνὸς ἐξάισιος, ὅθεν αὐτοῖς ἔθος βάλλειν τὰς ἐπιθανατίους, *ad mortem damnatos.* Senſus eſt, Apoſtolos ſimilem eiusmodi hominibus triſtem ſubire ſortem; eos, aeque ac illi, aliis eſſe ludibrio: quo pertinet κολαφίζεσθαι, u. 11. λοιδορεῖσθαι, u. 12. etc. ὅτι θέατρον — ἀνθρώποις) *Nam tanquam qui in theatro proponuntur, ludibrio ſumus mundo, et angelis et hominibus,* i. e. cunctis; omnibus creaturis in coelo et terra. Eſt μερισμὸς, Paulo ſolemnis, uniuerſitatis ſignificationem continens, ut in loco *Ciceronis*: (ad diuerſos I. ep. 9.) *neque ſolum dixi, ſed etiam ſaepe facio, DIIS HOMINIBUSQUE approbantibus.* Quare non quaerendum, quomodo Apoſtoli *angelis* ſpectaculo eſſe potuerint? Reſpicitur ad morem ueterum, quo homines malefici in theatris non ſolum ignominiae ludibriique cauſſa exhibebantur, ſed ſupplicio etiam afficiebantur. Apud Plautum ſaepius, *aliquem ludos facere.* Sic Philo *Legat. ad Caium* p. 1041. quum ipſe et reliqui legati in diuturno cum Caio colloquio indigne habiti eſſent, ſe tandem reſpiraſſe dicit, τοιοῦτον ἀντὶ δικαστηρίου θέατρον ὁμοῦ καὶ δεσμωτήριον ἐκφυγόντες, ὥσπερ γὰρ ἐν θεάτρῳ κλωσμοσυριττόντων, καταμωκωμένων, ἄμετρα χλευαζόντων, *poſtquam hoc non tam iudicium, quam theatrum et carcerem effugimus; nam quaſi in theatro exſibilabamur, ſubſannabamur, et ſupra modum irridebamur.*

10. ἡμεῖς μωροὶ διὰ χριςὸν) *Nos imperiti et rudes ſumus in religionis doctrina.* Ironice. Vos Corinthii uobis ſoli ſapitis, me et ſocios meos ut indoctos parui facitis. Διὰ χριςὸν idem cum eo, quod ſtatim ſequitur ἐν χριςῷ, *in religionis doctrina*, uel ſcientia religionis aliis tradenda.

ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν χριστῷ) *Vos autem* peritissimi in tradenda doctrina Christi (uobis et aliis) *esse uidemini.* Eruditionis nomine uos iactatis. ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί) *Nos miseri*, afflicti *sumus, uos autem potentes.* Al. Nos *timidi*, utpote nostrae ruditatis nobis conscii; *uos autem audaces et fortes.* ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι) *Vos illustres et honorati, nos autem contemti atque ignobiles.* Vos in honore estis apud uestros; nos autem ob nostra studia in commendanda et propaganda religione Christi non honore, sed contumelia afficimur. Cf. supra II, 2. 3. I, 23. Abstinebant illi doctores, ut uerosimile est, a doctrina de morte et cruce Christi, ne Iudaeos et Philosophos offenderent, idque sibi laudi ducebant; Paulum uero stulte agere putabant, quod tradendo doctrinam de cruce Christi se et religionem christianam ludibrio exponere et calamitatibus.

11. ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας) *Etiam nunc*; ne me de praeteritis tantum agere existimetis. γυμνητεύομεν) i. e. *male uestiti sumus.* Praecipua uitae incommoda recitat, unde intelligenda cetera eiusdem generis. κολαφιζόμεθα) Κολαφίζειν interdum per κατάχρησιν ponitur pro quauis graui uexatione, ut 2 Cor. XII, 7. 1 Petr. II, 20. ἀστατοῦμεν) *Stabilem locum non habemus*, quod praecipue in Paulum conuenit.

12. καὶ κοπιῶμεν — χερσί) Act. XVIII, 3. 2 Thess. III, 8. Nos adeo lucrum non uenamur, ut potius laborem durum perferre, et manibus nostris uictum quaerere haud recusemus. λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν) *Conuitiis impetiti*, ut homines malis et perditis moribus praediti, *bene precamur.*

camur. Non regerimus conuitia, ſed optamus conuitiantibus meliorem mentem. Famam Pauli Iudaei inprimis proſcindebant.

13. παρακαλοῦμεν) *Precamur*, i. e. bonis uerbis, et comiter oſtendimus, rem aliter habere ſe, quam aduerſarii noſtri fingunt. Alii ſupplent: *Deum.* Deum pro ipſis precamur. ὡς περικαθάρματα — ἕως ἄρτι) *Pro quisquiliis mundi, pro omnium purgamento nunc etiam habemur*, i. e. pro omnium bipedum nequiſſimis: *für den Abſchaum und Auskehricht des menſchlichen Geſchlechts.* Sic *Ioſephus* de B. I. IV, 4, 3. uocat ἀθύρματα καὶ καθάρματα τῆς χώρας ὅλης, *ſcelera et purgamenta totius regionis*, quos paullo ante nominauerat ἀνθρώπους ἐξωλεςάτους, *homines perditiſſimos*, et μυρίων θανάτων ἀξίους, *mille mortibus dignos. Ariſtoph.* Plut. 454. ὦ καθάρματε. Schol. καθάρματα ἐλέγοντο, οἱ ἐπὶ καθάρσει λοιμοῦ τινος ἢ τινος ἑτέρας νόσου θυόμενοι τοῖς θεοῖς. τέλος δὲ τὸ ἔθος καὶ παρὰ Ῥωμαίοις ἐπεκράτησε. Gloſſarium V. T. περίψημα, ὑπὸ τὰ ἴχνη πατούμενον. *Gloſſar. Cangii: Peripſema*, limatura metalli, et purgamenta pomi, et quisquiliae domus, et raſura cuiusque rei. *Curtius* VIII, 5. *urbium ſuarum purgamenta.*

14. οὐκ — ταῦτα) *Non ut uos pudore ſuffundam, ſcribo haec.* Hoc dicit, ſe haec non ſcribere, ut Corinthios apud alias eccleſias traducat. Ἐντρέπων, pro ἐντρέψων. ἀλλ' ὡς — νουθετῶ) *Sed tanquam filios meos dilectos admoneo.* Non odium, ſed amor me impellit, ut haec ſcribam. Emendandi, non uituperandi cauſſa haec a me dicta ſunt. *Filios* appellat Corinthios, quia eos primus in religione chriſtiana inſtituerat.

15. ἐὰν γὰρ — πατέρας) *Si enim uel fexcentos paedagogos haberetis, poſtquam facti eſtis Chriſtiani: non tamen multi uobis ſunt patres;* i. e. non multi uobis prima religionis initia tradiderunt. *Per me*, ut ſtatim addit, *Chriſtiani facti eſtis*, non per alios. Ἐν χριστῷ, *quod ad doctrinam Chriſti attinet*, quo ſenſu uocem χριστὸς ſaepius iam habuimus. Μυρίους, *multos, quamplurimos*; nam Graeci hac uoce utuntur, ad notandum numerum maiorem certum pro incerto, ut Latini dicunt *fexcenti* pro multis. Poſt ἐάν, εἰ, εἰ μή, haud raro ἀλλὰ, ſiue ἀλλάγε, *ſaltem, ad minimum, attamen occurrit. Paedagogus* dicitur is, qui *puero* aut *adoleſcenti* adeſt, ad mores eius formandos, et hoc loco opponitur *patri*, cui puer poſt Deum debet uitam. *Paedagogi* titulo ſimul ineſt notio *ſeueritatis*, in oppoſitione ad lenitatem, qua patres in liberos uti ſolent. Dicere poterant Corinthii: nos habemus alios patres, i. e. alios doctores praeter te, qui nos moneant. Reſpondet Paulus: Iſti ceteri doctores ueſtri non tam patres, quam potius paedagogi ueſtri ſunt; magis ſuum, quam ueſtrum commodum quaerunt. Reſpicit ſine dubio ad falſos Corinthiorum doctores, quorum non exiguus numerus fuiſſe uidetur. ἐν γὰρ — ἐγέννησα) *Nam per Chriſti doctrinam* (hoc eſt) *per Euangelium ego uos genui*, Chriſtianos uos effeci. Χριστὸς Ἰησοῦς, *doctrina Ieſu Chriſti*. Explicationis cauſſa additur: διὰ τοῦ εὐαγγελίου. *Sanhedrin* f. 19. 2. *Dixit R. Samuel f. Nachmanis, dixiſſe R. Ionathanem: Quicunque filium ſocii ſui docet legem, ad eum ſcriptura refert, tanquam ſi eum genuiſſet.* S. D. *Num.* III. 1. 2.

16. μιμη-

16. μιμηταί μϐ γίνεσθε) Non eos, qui ſuis ſtudent commodis et doctrinam Chriſti peruertunt, ſed *me*, patrem ueſtrum imitamini, ut morigeros filios decet.

17. ὅς ἐστι — ἐν κυρίῳ) i. e. *dilectus et fidelis diſcipulus meus.* Quapropter explicationis cauſſa ſtatim additur: Ἐν κυρίῳ, *quod ad Dominum*, i. e. religionem *attinet.* Qui filii inſtar meis conſiliis obſequitur, et doctrinam a me traditam fideliter retinet. ὃς ὑμᾶς — χριστῷ) *Qui reuocabit uobis in memoriam inſtituta, quibus omnes Chriſtianos uti uolo*, uel potius *methodum, qua in tradenda religione uti ſoleo*, et quidem ubique in omnibus eccleſiis. Ὁδοὶ ἐν χριστῷ, *ratio docendae religionis Chriſtianae*; nam ὁδὸς, *ratio et modus docendi*, ἀγωγή, 2 Tim. III, 10.

18. ὡς μὴ — τινες) ἐρχομένϐ μϐ, pro ἐλευσομένϐ μϐ, *me non uenturum ad uos, nonnulli arrogantius et confidentius pronunciarunt.* Putabant, Paulum non audere ipſum uenire Corinthum, et nunc praemittere, qui antea animos experiretur. Paulus haec audire potuit ex Chloes domeſticis.

19. ἐλεύσομαι — θελήσῃ) Ita quidem ſperabat Paulus, ſed diutius differre hoc iter coactus fuit, ita ut alteram epiſtolam ex aliquo interuallo ſcripſerit, priusquam eo rediret, 2 Cor. I, 23. Poſt elapſum demum annum Corinthum rediiſſe uidetur. καὶ γνώσομαι — δύναμιν) i. e. *Experiar, non hoc, utrum ſint illi inflati me diſertiores, ſed utrum plus effecerint quam ego.* Γνώσομαι, praeſens cognoſcam, experiar. Λόγος, *facundia*, dicendi peritia, ob quam nonnulli multum ſibi ſumebant, et Paulo ſe praefere-

bant. Δύναμιν, ſc. horum hominum, quid tandem boni apud uos effecerint; an etiam mihi ſe opponere audeant.

20. ὁ γὰρ — δυνάμει) *Nam in religione Chriſti* tradenda *non quaeruntur dicta*, quid doctor prae ſe ferat, polliceatur, glorietur, minetur, *ſed facta*, quid doctor agat et praeſtet. Haec ſimpliciſſima uidetur eſſe huius dicti interpretatio. Alii: *Nam regnum Dei non promouetur* et augetur *orationis artificio, ſed ui et efficacia ſermonis, durch Geiſt und Kraft.* Cf. ſupra c. II, 4. Vel: *ad beneficia per Chriſtum nobis promiſſa conſequenda, non tam ſermone quam potius factis opus eſt, ut* βασιλεία τοῦ θεοῦ, regnum Meſſiae, ſit per metonym. *felicitas, qua fruuntur ſubditi huius regis* uel *Meſſiae.* Λόγος, *ſermo, eloquentia.* Δύναμις, *facta*, quibus ipſa uis hominis conſpicua redditur. *Thaten.*

21. ἐν ῥάβδῳ) Caſtigaturus pro auctoritate Apoſtolica uanam aliorum iactantiam. An ut paedagogus ſeuerus ueniam, an ut bonus pater?

CAP. V.

Grauiter reprehendit Apoſtolus Corinthios, quod adulterum quendam e coetu ſuo nondum eieciſſent, et ex eo ipſo clarum eſſe dicit, non eſſe iis ſatis iuſtas cauſſas gloriandi.

1. Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία) Sc. εἶναι. *Omnino auditur eſſe inter uos ſcortatio*, i. e. Fama fert, inter uos eſſe hominem ſcortationi palam adhuc deditum. Πορνείας nomine non ſola ſcortatio ſignificatur, ſed omnis Venus contra fas,

fas, iura, bonosque mores, et ueniunt eo nomine etiam coniugia illegitima. Poteſt tamen h. l. *ſcortationis* ſignificatio obtinere. καὶ τοιαύτη — ὀνομάζεται) Verbum ὀνομάζεται abeſt a codicibus graecis optimis, a translationibus plerisque, et Patrum citatis. Tale probrum, dicit Apoſtolus, etiam in gentibus non reperiri, i. e. *uix* reperiri. Vere. *Cic.* pro Cluentio 5. 6. *Nubit genero ſocrus, nullis autoribus, funeſtis ominibus omnium. O mulieris ſcelus incredibile, et praeter hanc unam in omni uita inauditum.* Plutarchus *Seleucum* narrat, quum uellet *Stratonicen*, uxorem ſuam, filio ſuo Antiocho concedere, ueritum, ne ipſa offenderetur τῷ μὴ νενομισμένῳ, *ut re illicita.* *Ael. Spartianus* de Caracalla, qui nouercam ſuam Iuliam uxorem duxerat: *ad parricidium iunxit inceſtum; ſiquidem eam matrimonio ſociauit, cuius filium nuper occiderat.* ὥϛε — ἔχειν) *Patris uxor* plerumque Hebraeis eſt *nouerca*, ut Leuit. XVIII, 8. Ἔχειν hic eſt, quaſi coniuge uti, quomodo intellexit Syrus. An homo iſte poſt mortem patris in coniugio uixerit cum nouerca, an uero uiuo parente eam ſibi addixerit, uel abuſus ea fuerit, quamuis ei non iunctus matrimonio, dubium eſt. Veroſimile tamen eſt, non uixiſſe cum ea in matrimonio, continuaſſe autem publice illud genus ſcortationis, quum tamen Chriſto nomen iam dediſſet. Conferri hic merentur, quae monuit *Michaelis*, in Introductione in N. T. pag. 1025. ſq. edit. tert.

2. καὶ ὑμεῖϛ πεφυσιωμένοι ἐϛέ) Inflati eſtis maioris cuiusdam ſapientiae opinione. Philoſophi nonnulli, inprimis uero Cynici et Stoici haec talia cenſebant adiaphora. Sed

Iudaei

Iudaei etiam putabant, licitas esse nuptias cum nouerca post transitum a gentilismo ad iudaicam religionem. *Maimonides* ex Iebamoth f. 982. *Ducere potest proselytus uxorem fratris sui paterni, uel uxorem patrui, quin et uxorem patris et uxorem filii, etiamsi ducta sit patri, patruo aut fratri, modo ad Iudaicam religionem transierint.* Atqui si legibus ciuilibus cuiusque populi tenentur Christiani, (Rom. XIII.) multo magis iis, quae apud omnes moratos populos receptae sunt, et iis maxime, quae cum lege Mosaica consentiunt. Vide Leuit. XVIII, 8. καὶ οὐχὶ — ποιήσας) *Et non potius cum luctu id egistis, ut e medio uestro tolleretur*, (e coetu uestro excluderetur) *qui facinus hoc perpetrauit?* Ἐξαίρειν ἐκ μέσου est *ex ecclesia excludere*, quomodo loquitur *Cyprianus*.

3. ἐγὼ μὲν γὰρ) *Ego quidem.* γὰρ h. l. est mera particula transeundi. ὡς ἀπὼν — πνεύματι) Deest ὡς in nonnullis codicibus, uersionibus, et patrum citatis: non male. *Absens corpore, praesens uero animo et affectu.* ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν) *Iam decreui, quasi praesens* uobis *essem.* Κέκρικα, *plane decreui;* ratum et fixum ipsi est. Non continuo Apostolus animaduertit in reum, sed *propositum sibi esse* dicit, si officio deesse pergerent Corinthii, apostolica sua uti potestate, tanquam si praesens esset, hominemque scelestum, quem ecclesia ipsa eiicere recusaret, exturbare Domini auctoritate. Quomodo autem hoc sit effecturus, in sequentibus declarat Paulus.

4. ἐν τῷ — χριστῷ) i. e. *Auctoritate Domini nostri Iesu Christi.* Construenda sunt haec uerba cum παραδοῦναι u. 5. συναχθέντων — πνεύματος σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κ. ἡ. I. X.) *Quum*

congre-

congregati fueritis (fortaſſis poſt Timothei aduentum) *me quoad animum praeſente* (abſente quoad corpus,) *iuuante Chriſti uirtute.* Verba σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρ. ἡ. I. X. (ne commatis 4. principium et clauſula idem dicant,) non, quemadmodum ſuperiora: ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου, cum uocabulo παραδοῦναι u. 5. copulanda ſunt, ſed cum proxima enuntiatione: συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος. Σὺν δυνάμει χριστοῦ, *uirtute Chriſti.* Τοῦ ἐμοῦ πνεύματος. Sic *Liuius* X, 397. *abſentis collegae conſilia omnibus gerendis intererant rebus.* Affirmat igitur Paulus, ſe affecturum eſſe inceſtum letali morbo *in ipſo Chriſtianorum conuentu*, cui animo interfuturus erat iuuante Chriſti uirtute, quae miraculum non modo effectura, ſed ita etiam patratura erat, ut morbum ſceleratus homo in ipſa concione nanciſceretur, eumque igitur ob morbum, in quem ſubito ceciderit, ex concilio ſuo remouere cogerentur, qui propter ſcelus expellere noluiſſent. Sic enim pergit Apoſtolus:

5. παραδοῦναι — σαρκὸς) *Tradere hunc Satanae ad perditionem carnis*, i. e. ad corpus eius uexandum et cruciandum. Σάρξ, ut ſaepe, *corpus*; nam oppoſitum eſt πνεῦμα. Iudaica phraſi utitur Paulus. Iudaei enim putabant, inſolitos et grauiores morbos, quin mortem ipſam infligi hominibus a Diabolo, Deo ita iubente. *Schemoth* XXI. *Stetit Samael angelus ad accuſandum - quid fecit Deus S. B? tradidit illi Iobum — dicens: ecce eum in manu tua Iob. XVI*, 11. i. e. *tradidit me in manum Satanae — ea hora dixit Deus S. B. Moſi: Moſe, ecce tradidi Iobum Satanae.* De poteſtate Apoſtolis a Chriſto conceſſa, immittendi morbos, uid. Iob. XX, 23. Act. XIII, 11. Sic igitur

modum

modum describit Paulus, quo eiecturus esset scelestum hominem e coetu Christianorum, nempe per morbum ei subito inflictum. Alii locum nostrum explicant de *sola* excommunicatione, nullo interueniente miraculo. Qui enim ius christianae ciuitatis amittit, ille fit sicut ethnicus et publicanus, Matth. XVIII, 17. quod idem est ac si Satanae, extra ecclesiam regnanti traderetur. Sed obstare uidentur uerba: εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, quae nonnisi de morbo grauiori intelligi possunt. Igitur omnino prior explicatio est praeferenda. ἵνα — Ἰησοῦ) Vt animus (his castigationibus seueris emendatus) seruetur eo die, quo uenerit Dominus Iesus ad iudicium.

6. οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν) Corinthii in epistola, cui Paulus respondet, uidentur scientiam iactasse; quod ipsis ironice hic obiicit, et alibi saepius. οὐκ οἴδατε — ζυμοῖ) Est prouerbialis locutio, quam etiam habes Gal. V, 9. Hebraei per ζύμην intelligunt metaphorice omne illud, quod alia corrumpendi uim habet, siue sit doctrina, siue exemplum, siue aliud aliquid. *Neue Schalom*, f. 191. 2. *Rabbini uocant concupiscentiam malam fermentum in massa; quod, sicuti paululum fermenti fermentat totam massam magnam et corrumpit, sic corrumpit totum hominem.* Hoc loco ζύμη metaphorice significat adulterum illum in coetu christiano Corinthii; et sensus est: *per paucos malos homines uniuersam societatem facile posse corrumpi.* Pro ζυμοῖ alii legunt δολοῖ, *corrumpit.*

7. τὴν παλαιὰν ζύμην) Non solum eum hominem, de quo in antecedentibus est sermo, notat, sed et similes alios peccatores, quod patet ex u. 11. ἵνα ἦτε νέον φύραμα)

Vt

Vt ſitis inſtar maſſae recentis, quae non eſt corrupta fermento, i. e. ut coetus ueſter careat iſtis maculis. καθὼς ἐστε ἄζυμοι) *Quemadmodum fermento abſtinere uos decet*, i. e. quemadmodum uos ipſi, (utpote Chriſtiani) puri ſceleruum eſſe debetis. Singuli ueſtrum abſtinere debent a uitiis. Paulus admonet, uel hoc nomine, quod Chriſtiani dicantur, opus eſſe alia uita, quam fuit illa priſtina. Forſan reſpicit etiam ad tempus Paſchale, quo hanc epiſtolam ſcribebat, et quo etiam Chriſtiani ex Iudaeis ueſcebantur azymis, ut ſenſus ſit: Sicut nunc uiuitis feſtos dies azymorum, huius caerimoniae adhuc tenaces. καὶ γὰρ — χριστὸς) Ἐτύθη ſcribendum eſt, non ἐθύθη. Τὸ πάσχα, metonymice pro agno paſchali. *Nam et paſchalis agnus noſter pro nobis mactatus eſt Chriſtus*, i. e. nam Chriſtus pro peccatis noſtris mortuus eſt, et haec eius mors nos multo magis obligat ad puram uitam, quam illa caerimonia agni paſchalis Iudaeos ad azyma. Proſequitur Paulus coeptam allegoriam. Sicut ſanguine agni paſchalis, allito poſtibus, liberati ſunt Iſraelitae ab excidio; ita Chriſtiani per ſanguinem Chriſti adſperſum quaſi cordibus, i. e. per fidem ex paſſione Chriſti conceptam, liberantur a communi exitio generis humani. Quare à priſtina peccandi conſuetudine nos puros eſſe decet. Igitur ſenſus eſt: Puri eſſe debetis a ſceleribus, quia eſtis Chriſtiani.

8. ὥστε ἑορτάζωμεν) i. e. *Deo ſeruiamus, Deum colamus.* Ἑορτάζειν proprie eſt *feſtum celebrare*, quod deinde transfertur ad cultum diuinum in genere. Et quia celebratio feſtorum ſimul complectitur laetitiam, hoc uerbum h. l. ſignificat magno cum gaudio et oblectatione in uero

Dei

Dei cultu recteque agendi ſtudio occupari, et aeque lubenter in his obeundis, quam in diebus feſtis agendis uerſari. Philo de congreſſu quaerendae eruditionis gratia p. 447. D. ψυχῆς ἑορτή, ζῆλος, ὁ τῶν ἀρίζων καὶ τελεσφορουμένων πόνος, *animae feſtum eſt aemulatio rerum optimarum, et labor ad perfectionem properantium.* μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ) *non cum fermento* apud uos *reſiduo*, i. e. non in ſocietate ſceleſti illius hominis, adulteri, (quem ſupra u. 7. fermento comparauerat.) μηδὲ — πονηρίας) i. e. *non in ſocietate malorum et peccatorum.* Clarius dicit, quod ſit: μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ. Eſt autem ζύμη κακίας καὶ πονηρίας pro: ζύμη κακὴ καὶ πονηρά. Κακία et πονηρία, abſtractis poſitis pro concretis, ſunt ipſi malitioſi et improbi homines, quos nondum e coetu ſuo eiecerant Corinthii. Sic etiam ex oppoſito εἰλικρ. καὶ ἀληθεια ſunt ſinceri et probi Chriſtiani. ἀλλ' ἐν — ἀληθείας) Senſus eſt: *Sed in ſocietate hominum, qui uerae et ſincerae uirtuti ſtudent.* Ἐν ἀζύμοις, i. e. cum *probis*; nam opponuntur *azyma fermento.* Εἰλικρινεία, h. l. opponitur τῇ ζύμῃ, uel maſſae fermento mixtae. Heſychius: εἰλικρινὲς, καθαρὸν, ἄδολον, ἀληθὲς, φανερὸν. Baſil. M. Reg. br. 264. εἰλικρινὲς λογίζομαι εἶναι τὸ ἀμιγὲς, καὶ ἄκρως κεκαθαρμένον ἀπὸ παντὸς ἐναντίου. Ἀληθεια, אמת, *uera uirtus*, uerae uirtutis ſtudioſi.

9. ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιζολῇ) Sicut 2 Cor. VII, 8. ἐν τῇ ἐπιζολῇ ſignificat priorem epiſtolam, non uero illam ipſam, in qua haec uerba reperiuntur: ita etiam hic intelligitur, ante primam, quam nunc habemus, ſcripta, ſed iniuria temporum perdita epiſtola. μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις) *Ne admittatis in ſocietatem ueſtram ſcortatores et ſcorta.*

ſcorta. Συναναμίγνυσθαι, *commiſceri*, h. l. eſt ferre in ſocietate Chriſtianorum propria. Πόρνος, licet alibi Graecis ſignificet catamitum, cuius pudicitia uenalis eſt; hic tamen latius patet, et utriusque ſexus homines laſciuos et impudicos denotat, ut ex orationis ſerie patet. Corinthii uerba Apoſtoli ita interpretati erant, quaſi Chriſtianis ab omni conſuetudine cum impudicis et laſciuis, ethnicis etiam abſtinendum eſſet. Itaque mentem ſuam nunc explicat.

10. καὶ ὐ — κόσμῳ τούτῳ) Sc. ἔγραψα, μὴ συναναμίγνυσθαι. Non eſt mens mea, ut abſtineatis plane ab omni conſuetudine ſcortatorum, extra ſocietatem Chriſtianorum uiuentium, nempe in uita communi, commercio et negotiis ciuilibus. In ſuperiore igitur illa epiſtola iam ſcripſerat Paulus de πόρνοις in eccleſia non tolerandis. Κόσμος h. l. ut ſaepe, denotat *Non-Chriſtianos.* ἢ τοῖς — εἰδωλολάτραις) Addit alia uitiorum genera. Plus eſt ἁρπαγὴ quam πλεονεξία; nam ἁρπαγὴ uim habet adiunctam, ut raptus et rapina apud Latinos. ἐπεὶ — ἐξελθεῖν) *Alioqui* (ſi hoc uellem) *exeundum uobis eſſet ex hominum ſocietate*; quod tamen abſurdum eſſet, nec poſſet fieri, niſi neglectis aliis officiis ſocietati hominum debitis.

11. νυνὶ δέ) Νυνὶ hic uim habet aduerſatiuae, ut apud Ciceronem ſaepe ponitur: *nunc uero.* ἢ πόρνος) Ne conſuetudine utamini eius, qui Chriſtianus dici uolens, ſit ſcortator etc. Ἀδελφός, h. l. *Chriſtianus.* Pro ἢ legendum uidetur ἤ. Εἰδωλολάτρης, h. l. non eſt idolorum cultor; talem enim Chriſtiani uix in coetu ſuo toleraſſent: ſed

is, qui epulis ſacris in templis Deorum inuitatus intereſt. Vid. c. X. τῷ τοιούτῳ μὴ συνεσθίειν.) Cum talibus, i. e. adeo uitioſis, et Chriſtianorum nomen uſurpantibus, ne epulas quidem habere communes, quod minimum eſt inter amicitiae ſigna. De ſ. coena non loquitur Apoſtolus; ſed de conuiuio, quo mores hominum per conuiuas corrumpi potuiſſent, quod de ſ. coena omnino dici non poteſt. Aliis tamen hoc ad agapas Chriſtianorum pertinere uidetur, ubi ſuo iure Chriſtiani uti poterant.

12. τί γάρ — κρίνειν;) Quid enim ad me pertinet, etiam eos, qui ſunt extra eccleſiam, iudicare, i. e. contra eos ſententiam dicere? τί γάρ μοι, ſc. μέλει, uel προσήκει. Τοὺς ἔξω uocat τοὺς ἐξωτερικούς, i. e. extra eccleſiam uiuentes. οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε.) Sic omnino diſtinguendum uidetur. *Minime; uos damnate* (et reiicite) *eos* ſc. malos, *qui de noſtra ſocietate ſunt.* Οὐχὶ, pro μηδαμῶς, ut Rom. III, 27. Κρίνετε, in Imperatiuo. Alii: *Nonne uos eos, qui Chriſtiani ſunt, debetis iudicare?* Schulzius: Nonne uos etiam in communi uita ſic agitis, ut in eos tantum animaduertatis, qui ad forum ueſtrum pertinent?

13. ὁ θεὸς κρινεῖ) *Puniet eos*, ſuo ſcilicet tempore. Recte Bengelius: Cognitio de pernicie aut ſalute gentium eſt reſeruatum diuinum. ἐξαρεῖτε — αὐτῶν) Ἐξαρεῖτε, fut. pro imperat. ut Deuter. XXIV, 7. καὶ ἐξαρεῖς τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν, ad quem locum reſpicere uidetur Apoſtolus. Alii legunt ἐξάρατε. *Eiicite improbum illum hominem e ueſtra ſocietate;* non per capitale ſupplicium, (licet haec formula in Libris Moſis alicubi id ſignificet,) ſed per excommunicationem.

CAPUT

CAPUT VI.

1. Τολμᾷ — ἁγίων;) *Audetne aliquis ex uobis, ſi habeat litem cum alio, litigare coram Idololatris, et non potius coram Chriſtianis?* Alium abuſum taxat Apoſtolus, quod nempe Corinthiorum nonnulli litigarent coram iudicibus ethnicis. Πρᾶγμα h. l. eſt *lis*. Κρίνεσθαι, *litigare*, ריב, ut Matth. V, 39. Ἄδικοι hic dicuntur Idololatrae, qui Deo non exhibent, quod debent, qui mox u. 6. dicentur ἄπιστοι, et hic opponuntur τοῖς ἁγίοις, *Chriſtianis*. Eleganti paronomaſia utitur Paulus; nam δικασταὶ alias uocabantur, qui hic ἄδικοι. *Max. Tyrius* IX, 4. τίνων ἕν εἵνεκα ἀπελογίσατο Σωκράτης ἐπ' ἐκείνων τῶν Ἀθηναίων; ὡς ἐπὶ δικαστῶν; ἀλλ' ἄδικοι. ὡς ἐπὶ Φρονίμων; ἀλλ' ἀνόητοι. ὡς ἐπὶ ἀγαθῶν; ἀλλὰ μοχθηρόι. Quum dicit τολμᾷ τις, indignum facinus exiſtimari uult, quod tum faciebant nonnulli Corinthii. Iudaeis permiſſum erat a Romanis, habere litium ſuarum arbitros ex ſuis coetibus. Lib. I. Cod. tit. 9. leg. 8. de Iudaeis et Caelicolis. Hanc libertatem conceſſam fuiſſe Iudaeis iam tempore Apoſtolorum, ualde eſt credibile. Eodem priuilegio igitur et Chriſtiani gaudebant, praecipue illi ex Iudaeis. Sed nonnulli Corinthii, ſpretis arbitris chriſtianis, iudices ethnicos adierunt, fortaſſis ex male intellecta libertate chriſtiana, ne Iudaeis ſe conformarent, quibus nefas eſſe uidebatur litigare coram gentilibus. *Tanchuma* f. 92. 2. *Statutum eſt, ad quod omnes Iſraelitae obligantur, cum, qui litem cum alio habet, non debere eam tractare coram gentilibus.* S. D. Exod. XXI, 1.

2. ἢ οὐκ — κριθῆσι;) *Num ignoratis, quod Chriſtiani profanos iudicare poſſint?* Ὁ κόσμος, *profani*, Iudaei et pagani.

gani. Οἱ ἅγιοι, *Chriſtiani.* Quo ſenſu autem Chriſtiani κρίνειν τὸν κόσμον dicantur, dubitant interpretes. Plurimi cum *Grotio* ſtatuunt, ſecundum haec uerba Pauli Chriſtianos primum a Chriſto iudicatos fore aſſeſſores Chriſto, iudicanti alios, quod de Apoſtolis dicitur, Matth. XIX, 28. Luc. XXII, 30. Secundum alios ſenſus eſt hic: *Chriſtiani condemnant, et damnare debent uitam improbam ceterorum hominum omnium,* ſc. ſuo exemplo; uel: *iuſtam ſententiam de improba aliorum hominum uita ferre poſſunt. Schol.* ap. Matthaei: ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμου κρινοῦσι — κατήγοροι τῶν ἀπίστων γινόμενοι, ὅτι ὁμοιοπαθεῖς ὄντες αὐτοῖς ἄνθρωποι καὶ ἐπίστευσαν καὶ χρηστὴν πολιτείαν ἐπεδέξαντο. Sed recte monet *NOESSELTUS* (Opuſc. Faſcic. 2. p. 140. ſeq.) uerbum κρίνειν de *facultate* iudicandi capiendum eſſe, ut ſenſus ſit: *Chriſtiani profanos iudicare poſſunt.* Illuſtrandus eſt nempe hic locus ex illo c. II, 15. 16. ubi Paulus dixerat, Chriſtianos recte poſſe iudicare de profanis, i. e. horum agnoſcere errores in rebus ad religionem pertinentibus. Nunc igitur concludit: καὶ, εἰ ἐν ὑμῖν — ἐλαχίστων;) *Quodſi igitur a uobis iudicari poſſunt profani: nonne cauſſas etiam minores iudicare poſſitis?* Eſt argumentum a maiori ad minus. Quod ſi agnoſcere poteſtis errores profanorum *in rebus ad religionem pertinentibus:* quidni igitur terrenas etiam cauſſas iudicetis, quae et leuioris ſunt momenti et facilius ad aequitatis leges definiendae; ſiquidem ſequi quisque Chriſtianus admonitionem magiſtri ſui uelit, ut, quod ſibi quisque uelit dari, id det quoque alteri, omninoque mala ferre malit, quam fratribus inferre? Ἀνάξιοι ſunt *inidonei.* Κριτήρια autem ſunt *cauſſae,* de quibus contenditur, ut uel docent βιωτικὰ κριτήρια, u. 4. quae, niſi de

cauſſis

cauſſis ſ. rebus, quae in quaeſtionem ueniunt, intelligi non poſſunt. Ἐλάχιστα, res et cauſſae paruae, de pecuniis, bonis, haereditate etc.

3. ἐκ οἴδατε — βιωτικά;) *Num ignoratis, quod uel angelos iudicare poſſimus? quanto magis res huius uitae? Angelos*, i. e. homines, qui pro prudentiſſimis ab aliis haberi ſolent, ſi angelos etiam malos aequarent aſtutia et fallendi calliditate. Paulus nempe, ut magnitudinem periculi Chriſtianis imminentis exprimat, ſaepe utitur imagine angelorum, qui ſint Chriſtianis inimici, iis tamen, adiuuante Deo, longe inferiores futuri, ut Rom. VIII, 38. 39. Gal. I, 8. 2 Cor. XI, 14. Col. II, 18. Κρίνειν autem h. l. ut ſupra c. II, 15. 16. habet uim agnoſcendi erroris aut fraudis eorum, qui doctrinam chriſtianam contemnerent, atque pro ea falſam aliam ſubſtituere ac commendare uellent. Ergo (uerbis Noeſſelti utor,) ſenſus uerborum in noſtro loco hic eſſe uidetur: Non ignoratis, ſi uel angeli uellent nobis ueritatem doctrinae chriſtianae mentiendo eripere, alienamque pro uera commendare, nos ita contra fraudem munitos eſſe per inſtitutionem diuinam, ut fraudem facile agnoſcere, quidque ueri uel falſi ſit, iudicare poſſimus: quanto magis igitur poſſimus res uitae communis iudicare, idque quod rectum prauumque ſit, diſcernere? Non ualde differt *Schulzii* interpretatio, qui his uerbis *uniuerſalitatem* exprimi arbitratur, ut Rom. VIII, 28. *Omnes homines, angelos adeo diiudicare poſſumus.* Etenim per Chriſtum edocti, quid bonum ſit, quid malum, quid iuſtum, quid iniuſtum, tam certe ſcimus, ut omnium hominum, et paene dixerim, angelorum etiam actiones diiudicare poſſi-

mus. Eadem igitur uidetur esse sententia, quae supra II, 15. μήτι γε βιωτικά;) *Quanto magis* (diiudicare licet nobis) *lites de rebus huius uitae?* Μήτιγε *nedum, multo minus, multo magis*, prouti nexus orationis requirit. H. l. denotat: *multo magis.* Βιωτικὰ sc. πράγματα, sunt negotia ad res huius uitae pertinentia. Infra dignitatem Christianorum esse dicit, litigare coram Infidelibus, quum et sapientia et probitate praestare debeant omnibus reliquis hominibus, adeoque etiam malis angelis. Sumta haec sunt ex disciplina Hebraeorum, qui docent, non esse litigandum coram gentibus. Quare dicunt: *Qui adducit Israelem ad tribunal gentium, profanat Nomen, et honorat nomen idoli.* Drus. ad h. l.

4. Βιωτικὰ — καθίζετε;) *Quodsi igitur lites de rebus huius uitae habetis, an contemtos apud ecclesiam arbitros et iudices constituitis?* De significatione uocis κριτήρια, uide modo ad u. 2. dicta. *Contemti apud ecclesiam* uidentur esse gentiles. Καθίζετε, in Indicatiuo, cum interrogandi signo. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, iudicio ecclesiae. Καθίζειν sc. δικαστὰς, *constituere iudices siue arbitros.* Reprehendit itaque Apostolus Corinthios, quod non ex Christianis, sed ex ethnicis sibi eligerent litium suarum arbitros, siue quod aduersarios ad ethnicos traherent iudices. Hanc interpretationem sequentia uerba postulare uidentur. Alii sine signo interrogandi uerba nostra legunt, et cum *Wetstenio* interpretantur: *Potius quam ut iudices ex gentibus adeatis, eligite litium uestrarum arbitros ex coetu uestro, uel illos, quos ad iudicandum ineptissimos existimatis.* Sanhedrin f. 3. 1. *Iudicia pecuniaria per tres iudices idiotas, iudicia*

cia rapinarum et laesionis per probatos. IV. 2. *omnes idonei sunt, ut iudicent lites pecuniarias.* STORRIUS: (notit. histor. p. 6. not. 8.) *Si iudices* (κριτήρια) *de rebus ad hanc uitam pertinentibus habere debetis*: (quamuis mallem, iis inter uos omnino non opus esse,) *uel tenuissimi ecclesiae homines* (si omnia recte se habeant,) *tantulo muneri abunde sufficere putandi sunt.* Ex hac interpretatione h. l. κριτήρια *tropice* uocantur cognitores causae, qui ueluti iudices sedebant, quemadmodum a LXX. Dan. VII, 10. Καθίζετε autem sine interrogandi signo imperatiuus esset. Sed durior uidetur haec expositio.

5. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω) Vt uos pudeat huius rei, hoc dico, ut supra IV, 14. ὃς δυνήσεται — ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ) Apparet ex Syro, scriptum hic olim fuisse: ἀνὰ μέσον τῶν ἀδελφῶν, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Nam ἀνὰ μέσον de uno non dicitur. *Qui possit sententiam ferre inter litigantes fratres.* Fortasse etiam, (ut Storrius suspicatur) Singularis τοῦ ἀδελφοῦ *collective* dicitur, ut Ios. XVII, 9. Ceterum hoc malum, ut Corinthii coram iudicibus ethnicis litigare inciperent, inde fluxisse uidetur, quod inter *diuersarum partium* Christianos facile et crebro lites fierent. In his autem litibus uix erant in ecclesia, qui talem apud litigantes fidem haberent, ut dirimere possent controuersias inter fratres, quia neutra pars litigans alteri satis fidebat, sed eos, quos forte una pars arbitros dari uellet, altera continuo tanquam aduersariae factioni addictos et in alienae sectae hominem iniquiores futuros, perhorrescebat.

7. ἤδη μὲν — μεθ' ἑαυτῶν) *Iam hoc omnino uobis uertendum est uitio, quod lites habetis inter uos.* Ἥττημα,

 uitium.

uitium. Κρίμα, lis, contentio. Qui ob damna parua, quae ceterum ſtatum ſuum non euertebant, litigat, facit contra Chriſti praeceptum, Matth. V, 40. διατί — ἀποστερεῖσθε;) Ἀδικεῖσθαι h. l. eſt *aequo animo iniurias perpeti.* Menander: ἕτος κράτιστος ἔσθ' ἁνήρ, ὦ Γοργία, ὅστις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσταται βροτῶν. Et uidetur hoc uerbum ad dignitatem laeſam, ἀποστερεῖσθαι ad rerum damnum pertinere; nam ex his duabus cauſſis naſcuntur lites.

8. ἀλλὰ — ἀδελφούς) Non modo non fertis, ſed ipſi infertis iniuriam. Ὑμεῖς *quidam* e uobis. καὶ τοῦτο, *et quidem, adeo. Ioſeph.* Ant. XV. 5. 3. ἄξιον μὲν ἦν — καὶ τοὺς Ἄραβας — ἀδικεῖν ἡμᾶς ἀποστερήντας, καὶ τοῦτο καὶ πολεμίους ὄντας, ἀλλὰ φίλους. Hoc eis dicit, quorum peior erat cauſſa.

9. 10. Ἄδικοι, *flagitioſi*, ſicuti δίκαιοι ſaepe ſunt uirtute praediti. Hanc latiorem ſignificationem poſtulare uidentur ſequentia uerba, ubi uarii generis uitia recenſentur. βασιλείαν τοῦ θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι) *Regni Dei*, i. e. beneficiorum per Meſſiam nobis partorum, et futurae felicitatis in regno coeleſti, *non erunt participes.* Nec nomine Chriſtiano digni ſunt, nec aeterna felicitate fruentur, quamdiu nempe tales ſunt. Κληρονομεῖν, hebr. נחל non tantum eſt *haereditare*, ſed et in genere *poſſidere, tenere.* μαλακοὶ) *Molles* ſunt alias Graecis generatim homines effoeminati, delicatuli, uoluptatibus dediti; ſed h. l. ubi tot hominum turpium inſeruientium libidinibus diſtinguuntur ſpecies, μαλακοὶ ſunt pueri *pathici, cinaedi, muliebria pati adſueti.* Dionyſ. Halic. Ant. L. VII. de Ariſtodemo dicit, eum a ciuibus ſuis μαλακὸν, *mollem* uocatum eſſe: εἰθ' ὅτι θηλυδρίας

λυδρίας

λυδρίας ἐγένετο παῖς ὤν, καὶ τὰ γυναικῖν ἁρμόττοντα ἔπασχεν, *siue quod in pueritia effoeminatus fuisset, et muliebria passus esset*, sine quod miti esset ingenio. Ἀρσενοκοῖται est ἀντίστροφον eius, quod praecessit. Πλεονέκται, *auari*. *Xenoph.* Memorab. καὶ γὰρ ὃν ὥσπερ δὲ πλεονέκται τῶν ἄλλων ἀφαιρούμενοι χρήματα ἑαυτοὺς δοκοῦσι πλουτίζειν etc. Nec obstat hoc nostro loco contextus, ut recentior quidam interpres putat; nam praecedit κλέπται.

11. καὶ ταῦτά τινες ἦτε) Tales ex parte fuistis. Vox ταῦτα neutraliter ponitur pro ἤτοι, siue τοιοῦτοι. Sic apud Aristophanem in Nubibus Act. 1. sc. 5. Strepsiades quum plurima commemorasset conuicia, quae in ipsum congeri possent, addit: ταῦτ' εἴ με λέγουσιν ἀπαντῶντες, *talem si me esse dicant occursantes*, faciant, ut libet. ἀλλ' ἀπελούσασθε — ἐδικαιώθητε) *Sed purgati estis* (a peccatis, ueniam peccatorum nacti per Christum,) *sed sancti et probi facti estis per Dominum Iesum, et per Spiritum Dei nostri*, i. e. per religionem diuinam, per eam doctrinam, quae Deum habet auctorem. Vid. supra c. I, 30. Aliter explicat locum nostrum *Griesbachius* in Progr. 1783. scripto. Constituit nempe hunc sensum: *Sed baptismo susceptο purificati, et sanctorum iustorumque coetui aggregati estis.* Ex eius sententia uerba ἀπελούσασθε, ἡγιάσθητε, ἐδικαιώθητε synonyma sunt, nec peccatorum ueniam neque animi et morum emendationem h. l. indicantia, sed mutatam Christianorum conditionem describentia, quod scilicet segregati a profanis gentilibus et incredulis Iudaeis, ac participes facti sint beneficiorum et priuilegiorum omnium, a Deo cunctis ecclesiae Christi membris concessorum, et per ba-

ptismum in singulos collatorum, quorum consideratio incitare Christianum quemque et potest et debet ad ingenuum sanctitatis studium.

12. Transit Apostolus ad aliud uitiorum genus, ex abusu libertatis christianae apud Corinthios ortum. πάντα μοι ἔξεστιν, sc. ex eo genere, quae dicuntur Adiaphora, quae corpori uoluptatem creant, uel populariter: *multa*. Respicere uidetur Apostolus ad uerba usitata illis Corinthiis, qui opiparas diuitum mensas sectabantur, et epulis gentilium sacris in templis Deorum interesse solebant. Dicebant illi: *Omnia mihi licent*, i. e. Deus ista omnia nostri caussa condidit; quare nihil est mali, si eis utamur. *Mimesis.* ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει) Respondet Paulus, adhibendum modum: non enim omnem usum talium conducere aut ualetudini, aut recto usui rationis, aut aliis hominibus. Sic Paulus ipse eligere potuisset iucundiorem uitae modum, contrarium isti, quem c. IV, 11. seqq. descripserat; sed tunc aliis non potuisset prodesse. πάντα μοι ἔξεστιν) Repetit hanc sententiam, ut pressius respondeat. Frequens talis obiectionum repetitio apud *Senecam*. ἀλλ' οὐκ — τινος) *Sed ego non redigar ab ulla re in seruitutem.* In seruitutem autem redigitur licitarum etiam in se rerum, qui se carere ipsis non posse putat. Quod liberum est, non decet in perpetuam consuetudinem uerti. Elegans est paronomasia in ἔξεστί μοι et ἐξουσιασθήσομαι. Ceterum notum est, Paulum saepius usurpare uocem πάντα, ubi de licito *ciborum* usu loquitur, e. c. Rom. XIV, 2. 20. 1 Tim. IV, 4. Vnde non male suspicatur *Storrius*, licentiores Corinthios uerba: πάντα μοι ἔξεστι, quae olim ex Apostolo, de *cibis* locuto, forte

forte audierant, et de cibis *per se* spectatis intelligere debebant, transtulisse ad esum *cum idololatria* coniunctum, imo ad consequentem epulis idololatricis πορνείαν, u. 13. Apostolus igitur, de pronunciationis suae abusu per litteras Corinthiorum certior factus, docet: per se omnino, quae dixerit, licita esse; sed illicita fieri, quam primum usus libertatis nostrae aliis noceat, uel etiam *in se* licita in potestate nostra esse desinant, nosque potius ipsos ita in potestate sua habeant, ut iam non libertate nostra utamur, sed rapi nos patiamur ad ea, quae non conducant uel aliis, uel nostrae ipsorum saluti.

13. τὰ βρώματα — βρώμασιν) Sc. ἀνήκει, *destinantur.* Vel Dativi respondent hebraicae particulae ל, quae saepe *propter* significat. Cibi sunt uentris implendi caussa, et uenter ad cibos accipiendos et digerendos. *Ventrem* hic intellige uentriculum et intestina. In se itaque indifferens est, siue edas siue non edas hoc uel illud ciborum genus. ὁ δὲ θεὸς — καταργήσει) Efficiet, ut cessent. Matth. XXII, 30. Vsus ciborum ad hanc uitam sustentandam tantum est necessarius. Post hanc mortalem uitam nec cibis nec uentriculo amplius opus erit: Quare his rebus non multum est tribuendum; et grauiter peccant, qui tantillae rei caussa, quae in hanc humilem duntaxat mortalemque conditionem cadit, infirmioribus nocent. τὸ δὲ σῶμα — τῷ σώματι) *Corpus autem non scortationi, sed Domino* consecratum esse debet, *sicuti Dominus* se consecrauit *corpori.* Τὸ σῶμα, corpus hominis cum suis membris. Toti consecrati esse debemus Christo. Ergo non tantum animi nostri facultatibus, sed etiam corporis membris

uti

uti debemus ad uoluntatem Domini. Sed plane contra uoluntatem Domini agebant, qui dehoneſtabant corpus in delubro. Quod autem Chriſtus *corpori* ſe conſecraſſe dicitur, id ita intelligendum eſſe uidetur: Chriſtum totius hominis ſalutem procuraſſe, hancque ob cauſſam dignum eſſe, cui animo et corpore ſeruiamus. Fortaſſis etiam per τὸ σῶμα, cui Chriſtus ſe conſecraſſe dicitur, intelligitur *coetus chriſtianus*, qui haud raro τὸ σῶμα τοῦ χριστοῦ uocatur, e. c. Eph. I, 23. V, 23. et aliis locis. Si hoc ſumimus: poſt σώματι ſupplendum erit ἀυτοῦ.

14. ὁ δὲ θεὸς — ἀυτοῦ) *Deus autem ſuſcitabit nos per potentiam ſuam, ſicuti Dominum ſuſcitauit.* καὶ τὸν κύριον — δυνάμεως ἀυτοῦ, pro: ἐξεγερεῖ ἡμᾶς διὰ τ. δυν. ἀυτοῦ, ὡς τὸν κύριον ἤγειρε, et hoc porro per metonymiam conſequentis, pro: Quemadmodum Deus Chriſtum e mortuis reſuſcitatum praemio affecit, ita etiam nos e mortuis reſuſcitatos remunerabitur. Sed u. 13. dictum erat, Deum effecturum eſſe, ut alimentorum uſus et uenter ceſſent. Excitabit igitur Deus mortuos longe diuerſiſſimo ab hoc, quo nunc utimur, corpore inſtructos.

15. οὐκ οἴδατε — χριστοῦ ἐστιν;) *An ignoratis, uos eſſe membra Chriſti?* Τὰ σώματα ὑμῶν, uos toti, quoad animum et corpus. Eſtis *membra Chriſti*, pars ſocietatis chriſtianae, ad eum ſingulari modo pertinentis, eique conſecratae. Ergo τὰ μέλη χριστοῦ ſunt membra τοῦ σώματος χριστοῦ, ſocietatis Chriſtianae u. 13. ἆρας — μέλη;) *Num igitur auferam membra Chriſti*, (eripiam quaſi iuſto Domino,) *ut inſeruiant ſcorto?* Nefas profecto eſſet, hoc facere.

16. ἢ

16. ἢ οὐκ — μίαν) φησὶν, nempe ἡ γραφὴ, ut alibi ſaepe. Quod de uxore dictum erat Gen. II, 24. aptat meretrici, quae eſt uelut uxor uſuraria, et iis fungitur, quibus uxorem fungi ius fuit. Εἰς σάρκα μίαν Hebraismus eſt pro σὰρξ μία, i. e. σῶμα ἕν, ut modo dixerat. Conſtituunt quaſi perſonam unam, et eſt inter eos intima uoluntatis coniunctio. Scortator detrahit Chriſto, Domino et capiti ſuo amorem et obſequium ei debitum, et ſe mancipat ſcorto.

17. ὁ δὲ κολλώμενος τῷ κυρίῳ) *Qui adhaeret*, i. e. deditus eſt Domino, eiusque uoluntati obſequi ſtudet. Κύριος, Chriſtus. ἓν πνεῦμά ἐστι) Ita animatus eſt, uel eſſe debet, quomodo Chriſtus fuit animatus, adeoque etiam omnem animi et corporis impuritatem auerſari debet. Metonymia, in qua cauſſa nominatur pro effectu. Sic amici dicuntur ψυχὴ μία.

18. πᾶν ἁμάρτημα — ἐστιν) *Pleraque peccata, quae ab homine perpetrantur, extra corpus ſunt*, i. e. magis aliis, quam ei, qui peccat, nocent. Τὰ πάντα ſaepe ſunt *pleraque* ut hebr. כל. H. l. ita ſumendum eſſe πᾶν, ex eo patet, quod etiam uinolentia, intemperantia et alia uitia nocent iis ipſis, qui iis ſunt dediti. ὁ δὲ — ἁμαρτάνει) *Sed ſcortator in ſuum corpus iniurius eſt*, ſibi ipſi nocet. Etiam gentiles peccata illicitae Veneris hanc ob cauſſam turpiora ceteris eſſe credebant, quod haec in ipſum hominis corpus fiant. Aeſchines in *Timarchum* de Timarcho dicit: ἐγὼ γὰρ, ὅσα μὲν ταῖς ὧν εἰς τὸ σῶμα τὸ ἑαυτοῦ ἡμάρτηκεν, ἀφίημι. Verum quidem eſt, Aeſchinem de *cinaedis* loqui: at de cinaedis etiam loquitur Apoſtolus: per

per πορνείαν enim omnes illicitae Veneris ſpecies intelligit, eamque opponit peccatis plerisque, quae ἐκτὸς τοῦ σώματος fiunt. Cf. ſupra c. V, 11. VI, 9.

19. ἢ οὐκ — ἐστιν) *Aut ignoratis, corpus ueſtrum eſſe templum eius, qui in uobis eſt Spiritus ſancti?* i. e. ſcitis, uos Deo ſacrum eſſe coetum. Τὸ σῶμα ὑμῶν, *uos ipſi*, pars pro toto. Ἁγίου πνεῦμα, *ipſe Deus*. Ergo phraſis: Vos eſtis Dei templum, ſignificare uidetur: Vos Deo eſtis ſacri, coetus Deo ſacer. Vnde concluditur: Non eſtis profanandi, i. e. non per ſcelera deducendi eſtis huc, ut deſinatis Deo eſſe ſacri, quod omnino factum eſſet per ſcortationem. Deus eſt ἐν ὑμῖν, *in coetu ueſtro*. Cf. Ezech. XXXVII, 27. ubi ſtatim additur: *Deus ueſter ero*. Ergo phraſis: *Deus in coetu ueſtro eſt*, ſignificat: Deus uos ſingularibus beneficiis ornat, nempe per doctrinam chriſtianam. ὃ ἔχετε ἀπὸ θεοῦ) *Quod* (ut ſitis Deo ſacri) *habetis a Deo*. Refertur nempe ὃ ad totam praecedentem propoſitionem. Deo debetis hoc beneficium, quod facti eſtis homines Deo ſacri, i. e. Chriſtiani. SCHULZIUS τὸ πνεῦμα interpretatur *animum hominis*. *Annon ſcitis, corpus ueſtrum eſſe templum* uel domicilium *animi ſancti*, mentis probae? καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν) proinde non eſtis ueſtrae poteſtatis, uel iuris ueſtri. Rom. XIV, 7. 8. Omnia ueſtra Deo debetis.

20. ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς) *Redemti enim eſtis* (magno) *pretio*. Cauſſa affertur, cur Chriſtiani non ſint ſui iuris, ſed addicti Deo; quia nempe Deus permultum impendit, ut eos faceret ſuos. Ἠγοράσθητε, *redemti, liberati eſtis*, nempe a ſuperſtitione, ignorantia, uitioſitate et omni peccatorum

catorum miseria. Τιμῆς. Vulgata: *pretio magno;* recte quidem quoad sensum. Terent. Eunuch. I, 2. 53. *pretium* sperans illico producit: uendit, *Donatus:* deest *magnum.* Hoc magnum pretium, quo Deus nos redemit, est filius eius dilectissimus, Iesus Christus. Rom. VIII, 32. Eum nempe misit in mundum eo consilio, ut humani generis salutem procuraret. Quoniam igitur (inquit Paulus) omnia uestra, et hoc etiam insigne beneficium Deo debetis, quod estis Christiani: aequum sane est, ut gratos uos geratis. δοξάσατε δὴ τὸν θεὸν) *Honorate Deum,* quod praecipue fit obsequendo. ἐν τῷ σώματι ὑμῶν) Non solo animo. Nam et corpus eius est, ei seruire debet. καὶ ἐν τῷ — θεῷ) Haec uerba absunt a codicibus optimis, Versionibus nonnullis, et Patrum scriptis bene multis, Latinis omnibus fere.

CAP. VII.

1. Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι) Elliptice. *De quibus ad me scripsistis, sic habetote.* Scripserant igitur Corinthii, (fortasse Paullinae et Apolloniae partis) ad Paulum epistolam, in qua eum de uariis rebus consuluerant. Respondet igitur nunc Paulus ad uarias sibi propositas quaestiones. Prima quaestio erat de matrimonio. Orta erat Corinthi controuersia de matrimonio eiusque necessitate, ut ex ipso Pauli responso patet. Quaenam autem fuerint Corinthiorum de hac re diuersae sententiae, id quidem non liquet. Fuerunt fortasse inter Iudaeo-Christianos, qui matrimonium eiusque necessitatem nimis extollerent. Nam hodieque Iudaei in ea sunt opinione, illum, qui XX annos natus matrimonium nondum contraxit, licet nec defectus quidam, nec

assiduum

assiduum legis studium obfuisset, in praeceptum diuinum peccare. Vid. *Ikenii* antiquitt. hebr. P. III. c. 1. §. 2. Sed et apud Philosophos frequens erat quaestio, an sapienti ducenda uxor? Qui considerabant, quam parum commoda saepe sint mulierum ingenia, educatio liberorum quam molesta, quot periculis obnoxia, abstinendum a nuptiis censebant; quorsum spectant dicta *Lycurgi*, *Thaletis*, *Socratis*, et aliorum. Contra, qui publicas spectabant utilitates, dicebant, reipublicae, sicut alia tributa, ita et liberorum sationem deberi, ut ostendit ad h. l. *Grotius*. Fortassis etiam Pseudapostoli plerorumque Iudaeorum more de coniugii praestantia iusto intolerantius gloriabantur, eiusque necessitatem, *Petri* et *fratris Domini* omniumque Apostolorum exemplo (c. IX, 5.) commendabant, et id cum sugillatione Pauli caelibis, (infra u. 7.) Vnde cupiditas Paulinorum facile aliquos in alterum extremum praecipitare potuit. Quum itaque *Corinthi* de hac re orta esset controuersia: pii quidam homines Apostolum consulendum censuerunt. Respondet igitur Paulus ad propositam sibi quaestionem: καλὸν — ἅπτεσθαι) *Bonum fuerit uiro, mulierem non attingere.* Per ἄνθρωπον h. l. *uir*, s. *mas* intelligitur, ut Matth. XIX, 3. 10. Ἅπτεσθαι per εὐφημισμὸν pro *usu* mulieris siue in coniugio, siue extra illud. Xenoph. dict. et fact. Socr. L. I. suasisse dicit Socratem, τῶν καλῶν ἰσχυρῶς ἀπέχεσθαι· ἡ γὰρ βάδιον εἶναι, τῶν τοιούτων ἁπτόμενον σωφρονεῖν. Latinos quoque sic uti uerbo *tangere*, notissimum est, et patet exemplis a Wetstenio allatis. Quod de mare dicit, intelligi uult etiam de muliere, quam satius esse putat abstinere a matrimonio. Praefert autem uiram sine nuptiis, quod sic expeditius quis Deo et ecclesiae,

ſiae, et Chriſtianorum ſingulis inſeruire poſſit. Cf. etiam u. 26.

2. διὰ δὲ τὰς πορνείας) *Vitandas* ſcilicet. Pluraliter dixit πορνείας, ut omnia impuritatis genera includeret, c. VI, 9. ἕκαστος — ἐχέτω) *Suam* quisque uxorem habeat: Et mulier ſuo uiro contenta alterum non norit. Hebr. XIII, 4. Ἔχειν, ubi de coniugio agitur, et uiro tribuitur et mulieri.

3. Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλὴν ἀποδιδότω) Τὴν ὀφειλὴν legunt Codices quidam Alexandrinae recenſionis, quae cum occidentalibus conuenit; ſic et Vulg. Copta, Aeth. Latini plerique inde a Tertulliano, Clem. Al. Orig. Methodius. Recenſio autem Antiochena et ceteri habent τὴν ὀφειλομένην ἔυνοιαν. Siue ὀφειλὴν legas, ſiue ὀφειλομένην ἔυνοιαν, intelligi debet *officium mariti cum uxore concumbendi*, quod uulgo *debitum coniugale* nominant.

4. ἡ γυνὴ — ἐξουσιάζει) Γυνὴ, *coniux*, poſt initum matrimonii foedus. Οὐκ ἐξουσιάζει, non habet ius plenum atque integrum. Nam non uitae tantum, ſed et corporum inita eſt communio. In re autem ſociali nemo ſociorum ius plenum habet.

5. μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους) *Nolite fraudare uos inuicem*, ſc. iſto iure. Nulla pars ſe contineat ab altera, altera inuita. Recte Chryſoſtomus: Ex iſta continentia magna mala naſcuntur, adulteria, ſtupra, domorum euerſiones etc. εἰ μή τι — καιρὸν) *Niſi id fiat utriusque partis conſenſu, ad tempus* (*breue.*) Ἐι μή τι, אם לא. Ex conſenſu

ſemper abſtineri poteſt, quantum ius coniugum attinet; uolenti enim non fit iniuria. Sed addit: πρὸς καιρὸν, *ad tempus breue.* Hoc ex more Iudaico. *Cetuboth* f. 62. 2. Si quis uoto ſe obſtrinxerit a concubitu uxoris: ei Schammaeani binas hebdomadas; Hilleliani uero unicam tantum concedunt. Excipiuntur uiri docti, qui in ſtudio legis uerſantur, qui non ſunt in poteſtate uxoris per XXX. dies. ἵνα σχολάζητε τῇ προσευχῇ) Ex more apud Iudaeos et Ethnicos recepto. Exod. XIX, 15. 1 Sam. XXI, 5. *Ioma* VIII, 1. *Die expiationis interdictum eſt cibo et potu, — et miniſterio lecti. Iuuenal.* VI, 534. *Ille petit ueniam, quoties non abſtinet uxor concubitu ſacris obſeruandisque diebus. Tibull.* II, 1. 11. *Vos quoque abeſſe procul iubeo, diſcedite ab aris, Queis tulit heſterna gaudia nocte Venus.* καὶ πάλιν — συνέρχησθε) Pro συνέρχεσθε alii legunt ἦτε, eodem ſenſu. In eundem lectum conuenite. Nam ἐπὶ τὸ αὐτὸ eſt in eundem locum, ut Act. II, 1. ἵνα μὴ — ἀκρασίαν ὑμῶν) *Ne Satanas*, (ſi una pars non poſſit diutius ferre abſtinentiam a matrimonii uſu) *uos ad turpe facinus perpetrandum incitet. Catullus: Nupta tu quoque, quae tuus uir petet, caue, ne neges: ne petitum aliunde eat. Ialkut Simeoni* I. fol. 295. *Qui ſine uxore habitat — concupiſcentia praua ipſum uincit, egrediturque cum ipſo in plateam. Satan ſtat, ipſumque e mundo perdere cupit.* S. D. Gen. IV, 7. Recte Chryſoſtomus et Theophylactus monent, huius generis peccata non aliter Satanae tentationibus tribui, quam quia in nobis adhuc illa prauitas ineſt ab Adamo innata.

6. τοῦτο δὲ — ἐπιταγήν) *Hoc autem*, (quod nunc dicam u. 7. 8.) *dico ex mea ſententia, non tanquam praeceptum.* Diſcernit Paulus ſuas opiniones a praeceptis Chriſti. Hoc quidem loco conſilium dat, non praecipit, quid faciendum ſit. Συγγνώμην hic non ueniam delicti ſignificat, ſed aequam conceſſionem.

7. θέλω — ἐμαυτὸν) Θέλω *uellem, optarim nempe*, ut Marc. X, 35. Γὰρ h. l. ualet *nempe*. Alii legunt δὲ, eodem ſenſu. Equidem uellem omnes homines eſſe, ſicut ego ſum; nempe habere donum continentiae. *Caelibes* eſſe omnes homines, non optare uidetur Apoſtolus; ſed potius, omnes homines ita eſſe affectos, ut, urgente neceſſitate, etiam ſine coniugio uiuere poſſint. Nec ad uirgines hoc pertinere uidetur, ſed tantum ad uiduos et uiduas. Nam de uirginibus infra u. 25. ſqq. praecipit Apoſtolus. Cf. etiam ſtatim ſequentia com. 8. ἀλλ' ἕκαστος — οὕτως) *Sed quisque proprium ſuum donum habet ex Deo; unus quidem ſic; alius uero aliter.* Vnus donum continentiae habet, alius non habet. Ergo nemini imperari poteſt continentia; etenim non omnibus datum eſt continentiae donum a Deo. Videntur (ut ſuſpicatur Storrius) quidam antiiudaicae partis ſocii in diſcrimen uocaſſe caſtimoniam ſuam, Pauli caelibatum, cui pares ipſi non eſſent, aemulantes; quin in ipſo coniugio imitari affectantes, (u. 3 — 5.) uel ſocietatem initam omnino diſſoluentes. u. 10. ſq. 27.

8. λέγω — χήραις) *Dico autem uiduis utriusque ſexus.* Ἄγαμος ex ui uocis eſt tam, qui nunquam in coniugio fuit, quam cuius coniunx eſt mortua. In poſteriori ſenſu hic uſurpat Paulus, ut uiduarum addita mentio nos docet.

Graeci mulierem, amisso coniuge, χήραν uocant: ut uir, amisso coniuge, χήρος dicatur; analogia permittit, usus popularis non recipit. Quare aliam uocem quaesiuit Paulus, et ἄγαμον dixit, generis nomen pro specie usurpans. ὡς κἀγώ) *Sicut ego*, i. e. sine iterato matrimonio. Videtur igitur Paulus fuisse uiduus. Quod autem multi et ueteres et recentiores statuerunt, Paulum in coniugio quidem, sed continentem uixisse, id quidem sine ratione dicitur.

9. εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται) Ἐγκρατεύεσθαι idem est quod ἀνέχεσθαι, ab aliqua re sibi temperare, abstinere. *Si continere se non possunt.* γαμησάτωσαν) *Matrimonium contrahant*; id enim commune maribus et foeminis. *Nubere* autem latine de foeminis tantum dicitur. κρεῖσσον — πυροῦσθαι) *Satius est matrimonium contrahere, quam uri*, i. e. aestuare libidine, ita, ut aut uoluntas succumbat tentationi, aut certe Deum pacata conscientia non possis inuocare. Virgil. Aen. IV. 68. *Vritur infelix Dido.* Ecl. II. 68. *Me tamen urit amor.*

10. οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ κύριος) Comparate dictum: Non ego ex me, sed ex Christi auctoritate. γυναῖκα — χωρισθῆναι) *Ne uxor a marito se separet.* Passiuum χωρισθῆναι hic est pro reciproco. Matth. V, 32. XIX, 4-9. De diuortiis coram magistratu confirmatis Paulo non est sermo; sed potius de eo, quod inter coniuges propter discordias fieri solebat, suo arbitrio. Foeminis Mosis lex non dabat ius, a marito discedendi, sed Romanae et Graecae leges, illorum populorum ingeniis aptatae, id permiserunt.

Perti-

Pertinet autem hoc Pauli praeceptum ad coniuges, quorum uterque erat Christianus.

11. ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ) Nempe interea temporis, antequam haec mea epistola ad uos perlata fuerit. καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι) Μὴ ἀποπέμψαι dicerent Attici; *ne repudiet, ne exigat.* Hebraei dicerent לא יגרש, μὴ ἐκβάλλῃ.

12. τοῖς δὲ λοιποῖς) *Reliquorum* appellatione eos intelligit, qui impari matrimonio constricti degebant. Horum multi in ea erant opinione, se salua conscientia non posse continuare matrimonium; Christianum ueluti pollui infidelis consortio; quod Apostolus negat. ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ κύριος) i. e. *meam* sententiam dico; praeceptum Domini non habeo. Nempe Christus de iis coniugiis, in quibus alter esset Christianus, alter non esset, nihil dixerat, uel Paulo reuelauerat. εἴ τις — ἄπιστον) *Si quis Christianus habeat uxorem idololatridæ*, i. e. si quis uestrum iam uinctus fuerit tali matrimonio, quum Christo nomen dedit. Ἀδελφὸς, *Christianus.* Γυνὴ ἄπιστος, uxor non-christiana, uel iudaicae religioni, uel Deorum profano cultui addicta. καὶ αὐτὴ — μετ' αὐτοῦ) *Et ipsa uoluerit apud eum manere*, continuare matrimonium cum eo, qui nunc est christianus.

14. ἡγίασται — γυναικί) Praet. pro Praes. *Nam Deo dicatur* et consecratur, uel consecrari facile potest *maritus infidelis* (Iudaeus uel Ethnicus) *per uxorem*, fidelem nempe, i. e. definit quodammodo esse profanus et impurus, ob coniunctionem cum christiana uxore, et habet faciliorem aditum ad ius ciuitatis Dei. *Sanctum* h. l. opponitur pro-

fano et impuro. Quum igitur saepe ἀκάθαρτος sit profanus, non habens partem cum iuribus populi Dei, Act. X, 28. Iesʃ. XXXV, 8. LII, 1. ui oppositionis ἁγιάζεσθαι dicitur, cui aperitur aditus ad iura populi Dei. Simili sensu dicitur in *Cethuboth*, IV, 3. Peregrina si proselyta facta fuerit, et cum ea filia eius, et haec adulterauerit, strangulabitur: *si concepta fuerit et nata in sanctitate*, est, ut filia Israelitica per omnia. *Iebamoth* f. 35. 1. R. Abi dixit: Si concepta sit *sine sanctitate*, et nata *in sanctitate*; lapidibus obruetur. Expectandum est tribus mensibus, ut discernatur inter progeniem *sanctam* et *profanam*. ἐπεὶ — ἁγιά ἐστιν) *Alioqui*, si nempe uterque effetis idololatrae, uel iudaicae religionis tenaces, *liberi uestri profani essent*; non pertinerent ad societatem christianam; *nunc autem desinunt esse profani*. *Balduinus*: Nam liberi ex isto coniugio suscepti eodem in censu habentur, ac si parens uterque Christianus fuisset; aditum enim habent ad ius ciuitatis Dei, quod infidelium liberis denegatum est. *Immundi*, i. e. פסולים *profani*. *Sancti*, *Deo consecrati*, pars populi Dei, patet iis aditus ad coetum christianum; nam Deus ad educationem liberorum opitulatur parti meliori; cuius exemplum habemus in Timotheo, et haud dubium, quin extiterint alia eiusmodi, quum haec Paulus scriberet.

15. εἰ δὲ — χωριζέσθω) *Sin autem infidelis coniux uelit separare se* a fideli coniuge, *separet se*. Χωρίζεται, actu primo, ut antea ἁγιάζεται. οὐ δεδούλωται — τοιούτοις) Non obligatur, ut caelebs maneat, et reconciliationem expectet aut procuret. ἐν τῇ — θεὸς) Ἐν εἰρήνῃ pro

εἰς

εἰς εἰρήνην, ut pacem colamus etiam cum paganis, quoad fieri poteſt, quum contra Iudaei abhorruerint a gentium omni ſocietate. *Deus nos uocauit*, i. e. ad chriſtianam fidem perduxit.

16. τί γὰρ — σώσεις;) *Num enim ſatis certo ſcis, o uxor, annon maritum ad ſaniorem mentem*, ſ. ad Chriſtum *perducere poſſis?* Vt σωθῆναι ſaepe ad corpus refertur, ſic ad *animum ſanandum* transtulerunt etiam *Pythagorici, Iamblich.* de uita Pythagorae c. 9. Homini multis exercitiis opus eſt ad σωτηρίαν. Praecipue uero dicuntur σώζειν alii alios, quos ad Chriſtum perducunt, infra IX, 22. κερδαίνειν. Cf. 1 Petr. III, 1. *Bereſchit R.* XVII, 12. *Factum pii, qui duxerat uxorem piam, et non procrearunt liberos. Dixerunt: Deo nihil profumus. Steterunt et fecerunt diuortium. Iuit ille, duxit impiam, quae illum impium fecit. Illa nupſit impio, quem pium fecit. Ecce omnia eſſe ex uxore.*

17. εἰ μὴ — περιπατείτω) *Sed prout cuique ſortem ſuam aſſignauit Deus, prout fuit externa conditio, in qua quemque Deus ad chriſtianam religionem perduxit, in ea permaneat.* Ἐι μὴ, *ſed*, ut apud Latinos. Cic. pro Roſcio: Quid erat, quod Capitoni primum nunciarit, neſcio: *niſi* hoc uideo, Capitonem in his bonis eſſe ſocium. Tum uero inuerſo ordine bis hic ὡς poſitum, ut ſupra III, 5. Μερίζειν, חלק dicitur Deus, quum alicui ſortem aliquam aſſignat natalium, fortunae, coniugii. Καλεῖν, ad Chriſtianismum perducere. Περιπατεῖν hic, ut הלך apud Hebraeos, eſt uitae genus ſiue inſtitutum inſiſtere. Mos eſt Pauli, obiter quaedam a re non aliena inferiicere, ac deinde coe-

ptum ſermonem repetere. Itaque ex occaſione eorum, quae de coniugio diſpari dixerat, locum ingreditur communem de uariis huius uitae conditionibus, quae ſaluti nihil obſtent. Redit uero ad propoſitum comm. 25. καὶ ἔτως — διατάσσομαι) Nihilo uos plus quam ceteros onero. Paria doceo ubique tum praecepta, tum monita.

18. περιτετυμμένος — ἐπισπάσθω) *Si quis iam fuerat circumciſus, quum ad chriſtianam religionem accederet, ne attrahat* praeputium. Μὴ ἐπισπάσθω ſc. ἀκροβυσίαν. Tales Hebraei מְשׁוֹכִים uocant, quaſi ἐπισπαστικούς, ab attractu pelliculae ſcilicet. Id fiebat arte medica. *Celſus* de medic. VII, 25. Faciebant hoc quidam, odio Iudaismi. De filiis Tobiae 1 Macc. I, 17. dicitur: καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς ἀκροβυσίαν, de quibus et Ioſephus Antiq. XII, 5. 1. καὶ τὴν τῶν ἀιδοίων περιτομὴν ἐπεκάλυψαν, ὡς ἂν εἶεν καὶ τὰ περὶ τὴν ἀπόδυσιν ἕλληνες. Nihil omnino cauſſae eſſe Paulus dicit, quod quem quaſi pudeat, circumciſum fuiſſe; non enim eſſe meliorem conditionem eius, qui circumciſus non ſit. Videntur in eorum numero, qui Paulum amarent, et de uariis rebus conſuluiſſent, Exiudaei nonnulli fuiſſe, qui per Pſeudapoſtolorum, circumciſione ſua gloriantium, et Corinthiorum, huius forte laudis aemulorum deſpicientiam et odium de ipſo circumciſionis ueſtigio delendo cogitaſſent; quum contra Exgentiles nonnulli, Pſeudapoſtolorum auctoritate commoti, circumcidi uellent. Vtrorumque errorem iam corrigit Apoſtolus.

19. οὐδέν ἐϛι) i. e. nullius eſt momenti, in ſalutis negotio, de quo hic agimus. ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν θεοῦ) Supple: momentum habet maximum. Gal. V, 6. πίϛις δι' ἀγά-

πης

πης ἐνεργουμένη, Gal. VI, 15. καινὴ κτίσις. Comprehendit itaque obſeruatio praeceptorum Dei fidem in Chriſtum cum omnibus fructibus fidei.

20. ἕκαστος — μενέτω) *Vnusquisque in ea conditione uitae externae maneat, in qua fuerat, quum ad chriſtianam religionem accederet.* Eſt Paronomaſia; nam aliud ſignificat κλῆσις, aliud ἐκλήθη. Κλῆσις (appellatio) eſt conditio hominis, ex qua appellatur Iudaeus, Graecus, liber, ſeruus, per metonymiam Hebraeis frequentem, quibus נִקְרָא, καλεῖσθαι ſtatum alicuius aut conditionem ſignificat. Verbum autem ἐκλήθη pertinet ad deſignationem temporis, quo quis ad fidem peruenit.

21. δοῦλος ἐκλήθης) *Si tu in ſeruili conditione factus es Chriſtianus.* μή σοι μελέτω) *Noli hoc curare*, nec metuere, ne deterioris ſis conditionis, quod attinet ad profeſſionem religionis chriſtianae. ἀλλ' εἰ — χρῆσαι) Si potes, uolente Domino, obtinere libertatem: ſume hoc. Non enim prohibet religio, quo minus uitae huius utamur commodis, ſi nobis offerantur.

22. ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος) *Qui enim, quum* adhuc *ſeruus eſſet, perductus eſt ad Chriſtianismum, per Chriſtum.* ἀπελεύθερος κυρίου ἐστὶν) *Libertus eſt Chriſti;* libertate fruitur a cupiditatum ac uitiorum triſti imperio, quae libertas multo eſt melior ac auguſtior illa ciuili. Ἀπελεύθερος, i. e. ἀπὸ δούλου ἐλεύθερος ut *Heſychius* explicat.

23. τιμῆς ἠγοράσθητε) VI, 20. Sc. e ſeruitute illa, quam ſecum fert ignorantia, ſuperſtitio, et conſuetudo illa hominum flagitioſorum. μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων) No-

lite in uos ultro arceſſere ſeruitutem non neceſſariam, quam uobis imponere uolunt pro ſuo lubitu doctores nonnulli, qui omnibus ad religionem chriſtianam acceſſuris circumciſionem praecipiunt.

25. Περὶ — ἔχω) De uirginibus, ſc. quod rogabatis. Redit ad propoſitum. Nam quum de coniugibus et uiduis egiſſet, reſpondet etiam de uirginibus. Quod ad has attinet, nullum ſe habere Domini praeceptum, omnibus conueniens, fatetur. Παρθένων ad utrumque ſexum refer. u. 26. 27. 32-34. γνώμην δὲ δίδωμι) *Conſilium do*; quod ſi ſecuti eritis, laudabo uos; ſin minus, non damnabo. ὡς — εἶναι) *Vt cui Dominus ex gratia dederit, fidum eſſe.* Ἠλεημένος ab ἐλεεῖσθαι, quod eſt *beneficium conſequi*; quod uerbum Paſſiuum habemus Matth. V, 7. Rom. XI, 30. 31. Dicit igitur, ſe fidelem eſſe ſeruum, ſe hoc ipſum conſecutum beneficio Domini. *Schulzius: utpote quem Deus dignum habuit, cui crederet munus docendi religionem.* Gal. II, 7. 2 Tim. I, 11.

26. διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην) *Propter inſtantem calamitatem.* Luc. XXI, 23. Inſtabat per Romanum imperium magna Iudaicarum rerum conuerſio. Cum Iudaeis uero ſolebant Chriſtiani partim matrimonia inire, partim facile confundi ab aliis. Inſtabat etiam perſecutio per *Neronem*. Satius igitur erat, unum caput, quam multa obiicere tantis malis. Alii per τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην intelligunt aerumnas et calamitates in matrimonio uiuentibus perferendas. Prior ſententia egregie confirmatur ex u. 29. ſqq. Quicquid ſit, *maioris perfectionis cauſſa* abſtinendum eſſe a matrimonio, Paulus non dicit. τὸ ὅτως εἶναι) i. e. ſicut uirgines,

ſine

fine coniugio ſcilicet. Ἀνθρώπῳ, utrumque ſexum complectitur.

28. οὐχ ἥμαρτες) Videntur omnino fuiſſe Corinthi, ex illorum numero, de quibus loquitur 1 Tim. IV, 3. κωλύοντες γαμεῖν, i. e. qui peccati in loco reputarent, atque a tali peccato abſtinendum eſſe dictitarent. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι) i. e. Veſtrum miſeratione ducor. Act. XX, 29.

29. τοῦτο δέ φημι) *Hoc autem uolo.* Explicat Ap. quod dixerat com. 26. et utilitatem conſilii ſui commendat ex rebus futuris ſibi a Deo reuelatis, praecipue a perſecutione ſuperuentura per Neronem. ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπόν ἐστι) Τὸ λοιπὸν, ſ. τὸ λοιπόν ἐστι multi ſequentibus iungunt, ita interpungentes: ὁ καιρὸς συνεσταλμένος ſc. ἐστι Τὸ λοιπόν ἐστι, ἵνα κ. τ. λ. Sed plerique ad praecedentia referunt, et cum iis ita connectunt: ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος κατὰ τὸ λοιπόν ἐστι, *inſtans tempus fore triſte.* Συνεσταλμένον, *contractum, anguſtum, triſte.* Sic 1 Macc. III, 6. συνεστάλησαν ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτῶν. *Syrus* tempora *anguſta, triſtia* intellexiſſe uidetur. Aliis καιρὸς συνεσταλμένος eſt *tempus contractum*, i. e. breue. Senſus: *Tempus breue poſthac eſt*, nempe tempus quietis. Prior explicatio ſimplicior eſt; ſenſus non ualde diuerſus. Triſtia tempora mox eſſe ſecuta, negari non poteſt; paulo poſt enim inſtabat illud *Romanorum* bellum contra *Iudaeos:* quae publicae aliquot annorum calamitates etiam ad Chriſtianos non parum pertinebant; erat enim per plerasque urbes Romanas magna Iudaeorum multitudo. ἵνα καὶ — ὦσι) Ἵνα ſecundum quosdam pro ὅτε, ut Io. XVI, 2. 3. Io. 4. ut ſenſus ſit: Triſte inſtat tempus, quum ii, qui uxores habent, pares erunt non habentibus,

tibus, nempe quia quotidie in periculis erunt, ne alter alteri eripiatur per faeuitiam iudicum aut inimicorum. Alii iungunt ἵνα uerbo praecedenti φημὶ, ut sit sensus: *Dico, uolo* (quia triste tempus posthac est,) *ut ii, qui habent uxores* etc. Prior explicatio praeferenda esse uidetur.

30. καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες) *Fletus* appellatione more Hebraeorum *res aduersae* intelliguntur, quemadmodum *gaudium* denotat res secundas, per meton. effect. pro caussa. *Qui rebus aduersis affliguntur, mox pares erunt iis, qui nunc prospera utuntur fortuna, et uice uersa.* Paulo post ita conuertetur praesens rerum status, ut nemo sit, qui sibi de rebus suis gratulari, aut de iis ualde dolere debeat. καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες) Qui e. g. fundum emerunt, pares erunt nihil possidentibus.

31. οἱ χρώμενοι — ὡς μὴ καταχρώμενοι) *Qui huius mundi bonis utuntur, quasi non utantur;* qui opes habent, quasi non habeant. Καταχρώμενοι non est reddendum: *male utentes*, aliter non responderet antecedentibus, οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες etc. sed uertendum: *utentes, habentes.* Composito pro Simplici posito. Neque insolens Graecis, καταχρᾶσθαι pro χρᾶσθαι ponere, e. g. apud Ioseph. Ant. III, 14. 2. IX, 8. 2. Latinos quoque *abuti* pro *uti* usurpare, uel tirones sciunt. παράγει — τοῦτο) *Praesens rerum status mox mutabitur.* Παράγει, pro παρέρχεται, ut *Hesychius* interpretatur. Σχῆμα τοῦ κόσμου ex linguae ratione nihil aliud est, quam κόσμος s. *mundus*, ita tamen, ut ad praesentem rerum statum simul respiciatur. Sic apud Ioseph. Ant. III, 12. 3. σχῆμα τῆς δουλείας simpliciter est *seruitus*, respectu tamen ad seruorum conditionem habito. Respici-

tur

tur h. l. praecipue ad mundi Iudaici conuerſionem; ſed ueriſſima eſt etiam haec ſententia de omni rerum humanarum indole. Omnis rerum humanarum ſtatus eſt inſtabilis atque uarius.

32. θέλω — εἶναι) Θέλω hic rurſus eſt *uelim*, et ἀμερίμνους intelligendum comparate. Minus enim curarum habet, qui ſe, non totam familiam curat. (Terent. Adelph. V, 4. 13. *Duxi uxorem; quam ibi miſeriam uidi! nati filii: alia cura.*) Haec altera eſt ratio, praeter illam de perſecutione, cur caelibatus coniugio praeferendus. ὁ ἄγαμος — κυρίῳ) Poſt μεριμνᾷ ſupple μᾶλλον, et τὰ πράγματα; *diligentius* Domini cauſſam et quae ad cultum eius pertinent, procurare poterit. Vix aliud habet, quod agat.

33. ὁ ἄγαμος — τὰ τοῦ κόσμου) Poſt μεριμνᾷ iterum ſupple μᾶλλον, et τὰ πράγματα. Magis curare debet, quae ad praeſentem uitam in coniugio tranſigendam neceſſario requiruntur. Τὰ τοῦ κόσμου h. l. non ſunt per ſe uitioſa; nec Apoſtolus ita addicit mundo coniuges, ut a rerum diuinarum cogitatione eos prorſus excludat: ſed hoc dicit, uariis curis circa negotia ad praeſentem uitam pertinentia diſtrahi in matrimonio uiuentes. πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί. Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος) Ingens hic eſt lectionis et diſtinctionum uarietas, quam *Griesbachius* diligenter annotauit. Codices enim et interpretes ueteres 1) *uel* nihil adiungunt uerbo μεμέρισται, praeterquam quod textus noſter offert, 2) *uel* adiiciunt huic uerbo particulam καὶ ita, ut ea uel reperiatur *ante* hoc uerbum: καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ

κ. τ. λ.

κ. τ. λ. 3) *uel poſt* illud: μεμέριζαι καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ πάρθενος, 4) *uel utrinque*: καὶ μεμ. καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ πάρθενος. Quae lectio ſit origine prima, eaque ab ipſius Apoſtoli manu, difficile dictu uidetur. *Prima* tamen, *tertia* et *quarta* lectio hactenus conſentit, quod uerbum μεμέριζαι referendum ſit ad ea, quae ſequuntur, hoc eſt ad homines ſequioris ſexus, de quibus Paulus loquitur u. 34. ut u. 32. et 33. de maribus. *Secunda* lectio, (quae dupliciter intelligi poteſt, ut oſtendit *Noeſſelt* opuſc. Faſc. 2. p. 146.) nimis ſuſpecta eſt correctionis, quae gloſſam induxit, ut tamen aliquis uerborum ſenſus extorqueretur. Hoc ſaltim certum eſſe uidetur, uerba noſtra non ad ſuperiora ſ. ad mares, ſed ad ſequentia, ſ. ad foeminas referenda eſſe; atque ſic nihil refert, quamcunque lectionem inter quatuor iſtas ſupra commemoratas ſequaris. Diſputatur autem de ſenſu uerbi μερίζεσθαι in hoc loco. Plerique ei tribuunt ſignificationem diuerſitatis, ut ſenſus ſit: *diuerſa eſt conditio mulieris nuptae et uirginis.* Μερίζεσθαι omninò eſt diſtingui et diſpertiri; hic uero Paſſiuum pro uerbo neutro ponitur. *Kypkius* uertit: *Diſtrahitur, ſ. curis implicita eſt et uxor et uirgo.* Verbum μερίζεσθαι idem h. l. eſſe dicit, quod μεριμνᾶν, et hoc patere ex ſequenti partitione, ubi Apoſtolus curas, quas uxores haberent et uirgines, diſtincte recenſet. Nota eſt etymologia τῶν μεριμνῶν, ἀπὸ τοῦ μερίζεσθαι τὸν νοῦν. *NOESSELT* l. c. uertit: *Et uxor habet ſuas curas et uirgo, ſ. diſtricta eſt et coniux et uirgo*, ſenſu eo, quo uerbum eſt apud Ciceronem ad diuerſ. II, 15. i. e. ſuas quaeque habet curas, quamquam diuerſas. Quales autem? id ſtatim comm. ſeq. dicitur.

34. ἡ

34. ἡ ἄγαμος — τῷ ἀνδρὶ) *Quae* uidelicet *non nupta eſt*, ſ. uirgo, magis *intenta poteſt eſſe cauſſae Domini, ut ſancta ſit et corpore et animo, ſed nupta*, ſ. coniux magis *ſollicita eſt de rebus mundanis, quomodo placeat marito. Sancta* h. l. non dicitur de uirtute, quaſi coniugium ſit in uitio; (haec enim interpretatio eſſet contra ipſius Pauli uerba u. 28.) ſed ſenſu uerbi hebraico, quo *ſanctum* diſiungitur a communi; atque ſignificat *ſingulare*, inprimisque quod praecipuo quodam modo, quamquam non niſi externo, ſacrum Deo dicitur, ut primogeniti inter Iſraelitas Luc. II, 23. Hieroſolyma, Matth. XXVII, 53. mons ſanctus 2 Petr. I, 18. et ſimilia. Vtrumque autem membrum comparatiue eſſe intelligendum, in promtu eſt. Πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί) *Stobaeus* S. XXII. Θεανὼ ἡ πυθαγορικὴ φιλόσοφος ἐρωτηθεῖσα, τί πρῶτον εἴη γυναικὶ, τὸ τῷ ἰδίῳ, ἔφη, ἀρέσκειν ἀνδρί.

35. οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω) *Non ut laqueum uobis iniiciam*, i. e. non ut uobis uim faciam, neceſſitatem uobis imponam ex arbitrio meo agendi. Βρόχος idem h. l. eſt quod παγίς, et uſus τῶν βρόχων praecipue erat in bellis, in proeliis et obſidionibus, ubi hoſtes *laqueo iniecto* ad ſe pertrahere et capere ſolebant. Ergo *laqueum alicui iniicere*, eſt captiuum illum reddere, libertate illum ſpoliare. Manet Paulus in metaphora, et uinculo coniugali opponit laqueum collo iniectum. ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως) *Propter decentiam et aſſiduitatem apud Dominum abſque diſtractione*; i. e. *Vt decenter et aſſidue adhaereatis Domino ſine diſtractione.* Adiectiua τὸ εὔσχημον et εὐπάρεδρον, pro quo alii legunt

legunt ἐυπρόσεδρον, ſenſu manente eodem, pro Subſtantiuis poſita eſſe haud obſcurum eſt. Πάρεδρος, ſiue πρόσεδρος eſt, qui alteri aſſidet, qui alteri frequenter adhaeret. Τῷ κυρίῳ elliptice poſitum eſt, pro, πρὸς ſ. παρὰ τῷ κυρίῳ, apud Dominum. Suppreſſa eſt praepoſitio, utpote iam latens in uoce ἐυπάρεδρον, ſ. ἐυπρόσεδρον. Ἀπεριστάσως, *abſque diſtractione*, i. e. ἄνευ τῦ μεριμνᾶν τὰ τῦ κόσμυ, u. 34.

36. εἰ δὲ τις — ὑπέρακμος) *Si quis uero putat, ſe ignominiam ſubiturum eſſe propter filiam ſuam, ſi fiat plus quam matura.* Euripides in Hecuba u. 407. *Num uis* ἀσχημονῆσαι τ' ἐκ νέυ βραχίονος σπασθεῖσ', *dedecorari iuuenili brachio auulſa?* ubi Scholia Arſenii ἀσχημονῆσαι explicant per ἀτιμασθῆναι. Praeſens ἀσχημονεῖν uicem futuri ἀσχημονήσειν ſuſtinet. Vereri poſſunt nempe parentes, ne, ſi quid turpe pro ſexus ſui et aetatis fragilitate admittant filiae uirgines, id ſibi commune cum filiabus adferat dedecus. Τὴν παρθένον ἀυτῦ, *uirginem ſuam*; elegans eſt conſtructio, pro: *filiam ſuam uirginem.* Ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, *ſi fiat plus quam matura*; nam ᾖ ſaepe pro γένηται ponitur. Virgo ὑπέρακμος eſt *plus quam adulta*, primos iam ſupergreſſa pubertatis annos. Reſpicit Corinthiarum puellarum ingenia. Priora uerba poſſes etiam uertere: *Si quis putat, ſe aliquid indecorum committere erga uirginem ſuam.* Rabbinorum eſt ſententia: *Si filia tua ſit* בוגרה, ὑπέρακμος, *manumitte ſeruum tuum, ut ipſi eum facias maritum.* καὶ ὅτως ὀφείλει γενέσθαι) Si urget neceſſitas ex corpore aut animo puellae. Ὃ θέλει, ποιείτω) Det eam nuptum. Ea enim res more Iudaeo-

Iudaeorum, qui et nunc obtinet, ex auctoritate patrum pendebat; nec minus more Graecorum. γαμείτωσαν) Nempe ipsa, et qui ipsam desiderat.

37. ὃς δὲ — καρδίᾳ) *Si quis uero animo sibi satis constat.* Opponitur phrasis animi leuitati et inconsiderantiae, cuius generis homines sibi non constare dicuntur. μὴ ἔχων ἀνάγκην) *Si nulla necessitate prematur*, i. e. si praeterea tali proposito nec corpus nec anima filiae obsistit; nam *intactae dura est custodia pubis: nec patitur formosa moras.* ἐξουσίαν — θελήματος) e. g. si coniux non obstet. Alii haec uerba ad ipsam uirginem referunt: *Si imperare uoluntati suae*, (affectibus suis) *possit.* Multis uerbis eandem rem persequitur, quia non uult nolenti filiae necessitatem uirginitatis imponi. καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ) *Et hoc omnino animo decreuit*, nempe ante hanc meam ad uos scriptam epistolam. Κέκρικε dicunt Philosophi, ubi aliquid plane decreuerunt.

38. ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων — κρεῖσσον ποιεῖ) *Itaque et qui nuptum dat, recte agit; qui autem non nuptum dat, melius facit.* Ille non peccat; hic uero magis consulit commodis filiae suae, ob rationes u. 26. sqq. allatas.

39. γυνὴ δέδεται νόμῳ) Vincta est lege coniugii. Deest νόμῳ in multis, sensu eodem manente. Videntur Corinthii consuluisse Paulum de uiduis, an licitae sint nuptiae secundae? quod nonnulli negarunt. Respondet Paulus, licitas esse; sed addit: μόνον ἐν κυρίῳ) i. e. modo sit Christianus maritus, quem sibi uidua eligit. Sic Tertullianus saepe, Hieronymus aliique uetustiores. Ita et hic accepit Arabs.

40. μακαριωτέρα — μείνῃ) Felicior, tranquillior, ſecurior, ſi ita maneat, qualis eſt, innupta nimirum. δοκῶ — ἔχειν) Non intelligit reuelationem, ſed ſincerum affectum Deo et piis ſeruiendi.

CAP. VIII.

1. Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων) Veriſimile eſt, de hac ipſa etiam re retuliſſe Corinthios litteris ſuis. De Idolothytis diximus ad Act. XV, 20. Ad illum locum notatis addendum eſt, Sacerdotes partem aliquam carnium in macello uendidiſſe. Mos erat gentilibus, ut epulas ex ſacrificiis in ipſis templis ad honorem Deorum cum amicis inſtituerent. Hoc factum Corinthi, patet ex u. 10. huius capitis, et X, 20. 21. Ad has epulas ueniebant multi Chriſtiani, ab amicis ethnicis uocati. Ex ſenſu communi hoc aliam interpretationem uix poterat recipere, quam ab iis, qui talibus immolatitiis ueſcebantur, approbari cultum idolorum, cf. Num. XXV, 2. at iſti Corinthii, nomine Chriſtiani, intus Graecanici Philoſophi, ſicut iſtud de inceſtis, ita et hoc ad dialecticas quasdam diſputationes trahebant. Argumentati ſunt ita: *Idolum re ipſa non ſubſiſtit; quod non eſt, contaminare animum non poteſt; nihil ergo in eo peccati, ſi in templo epuler.* Fortaſſis etiam, (quae Storrii eſt coniectura) ea pars Corinthiorum, quae Paulo et Apolloni adhaerebat, per ipſum ueritatis tuendae ſtudium, uel per affectuum intemperantiam, ut in aliis, ſic in eo etiam deflexit, ut huius partis exgentiles plures, Pauli exemplo moti, non modo uictimarum idolis mactatarum reliquiis uenalibus uel ſuae uel ethnicorum domi ueſci ſolerent, ſed ſacrificis etiam epulis in idoli cuiusdam delubro intereſſe

non

non dubitarent. Paulus itaque Corinthios rectiora docet. Περὶ δὲ — γνῶσιν ἔχομεν) *De iis autem, quae idolis sunt immolata, nouimus quod omnes intelligamus*, sc. quam recte iis liceat uesci. Assentior *Noesselto* (opusc. Fasc. 2. p. 150. sq.) qui haec uerba non Pauli esse arbitratur, sed Corinthiorum, quorum sententiam recitet, atque tum contra dicat: ἡ γνῶσις φυσιοῖ κ. τ. λ. Paulus enim, qui infra com. 7. scribit: οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις, aperte sibi contradixisset, si u. 1. affirmasset, ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. Sunt igitur haec Corinthiorum uerba, fortassis in ipsis litteris ad Paulum datis expressa, quibus siue sententiam suam de iure idolothytis uescendi defendebant, siue consuetudinem excusabant, quibus Paulus obiicit ea quae sequuntur. Plerique interpretes uerba ὅτι πάντες — ὑπ' αὐτοῦ parenthesi concludenda putant, hac ratione ducti, quod u. 4. iisdem paene uerbis Paulus orationem persequatur. Sed non eadem est sententia u. 1 — 3. et u. 4. sqq. Nostro enim loco *uniuerse* admonet, cauendum esse, ne illo recto iudicio abutantur; sed comm. 4. sqq. examinat rationem, qua Corinthii ius suum defendebant. ἡ γνῶσις — οἰκοδομεῖ) Huiusmodi *intelligentia contemnit alios*, facit, ut nullam rationem habeamus eius quod aliis de ea re uideatur, *amor autem consulit iis.* Haec et quae u. 2. et 3. sequuntur, obiicit Paulus illis Corinthiorum uerbis, et, quoniam obiter quasi dicta sunt, uncis includi possunt. Γνῶσις, ut contextus docet, h. l. neque de cognitione uniuersa, neque de doctrinae s. litterarum excellentia, sed de recti conscientia est intelligenda, siue de persuasione, quod recte ac sine officii negligentia fieri aliquid possit. Cf. u. 7. et c. X, 28. sq. Ἡ γνῶσις autem est pro αὕτη ἡ γνῶσις. Haec *intel-*

ligentia φυσιοῖ, *contemnit alios*, facit ut nullam rationem habeamus eius, quod aliis de ea re uideatur. Est nempe φυσιοῦσθαι eorum, qui, acquiescentes in eo quod licere putant, sibi uiuunt, non aliis; ea curant, quae sibi, non quae aliis prodesse uideantur, inprimisque non cauent quae aliis offendiculo sint, sed potius exemplo suo ad imitandum alliciunt eos, qui recte se facere, non intelligentia sua sed aliorum exemplo persuasi sunt. Sic φυσιοῦσθαι κατὰ τινος, *contemnere alterum*, commodi eius negligentiorem esse occurrit supra c. IV, 6. Rom. XI, 18. Gal. VI, 4. Ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ,) *Qui uero aliorum amantes sunt, ii curant quod aliis prosit.* Haec est uis τῆ οἰκοδομεῖν in uniuersa hac Pauli disputatione, ut locus c. X, 23. perspicue docet.

2. εἴ τις δὲ δοκεῖ τις — δεῖ γνῶναι) *Si quis autem sapere sibi uidetur*, aliosque contemnit, *is nondum quicquam ita intelligit, ut intelligere oportet*, summa iniuria iactat rectam recti intelligentiam. Verbo δοκεῖν significatur non aliqua simplex persuasio, sed quae cum superbia et insolentia coniuncta est, ut Matth. III, 9. οὐδέπω — γνῶναι) *Nondum quicquam nouit sicut oportet nosse.* Geminatio negantis particulae uehementius negat. Nempe non nobis solis id prodesse debet, quod cognouimus; Deum imitari oportet, ut omnibus prodesse discamus.

3. εἴ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν θεὸν) Sc. patrem hominum omnium, qui sollicite omnium felicitatem efficere studet, cui connexum est et illud, ut proximus diligatur propter Deum. Potest etiam in illo ἀγαπᾶν τὸν Θεὸν esse significatio uniuersa pietatis in Deum, idque sic omnia in uniuersum officia

officia complecti, quaſi tu diceres: *qui uere probus eſt.* ut Rom. VIII, 28. ὅτος ἔγνωσαι ὑπ' ἀυτοῦ) *Hic uere ab eo edoctus eſt*, ei recta demum atque uera diuina intelligentia poteſt tribui. Verbum ἔγνωσαι reddendum eſſe uidetur per *conſecutus eſt ueram intelligentiam*, *recte edoctus eſt per Deum*, more Hebraeorum, qui uerba neutra adhibent pro actiuis; γινώσκειν igitur, ut hebr. הודיע pro *docere*, γινώσκεσθαι pro *doceri* ſ. edoctum eſſe, ut Gal. IV, 9. 1 Cor. XIII, 12.

4. περὶ τῆς βρώσεως — εἰ μὴ εἷς) *Quod igitur attinet ad eſum eorum quae idolis immolata ſunt, ſcimus, idola nihil eſſe, et nullum alium Deum exiſtere, niſi unum.* Refellit nunc Paulus duplicem rationem, qua Corinthii ſententiam ſuam de iure idolothytis ueſcendi defendebant, ſiue conſuetudinem excuſabant, unam u. 4—7. alteram u. 8. ſqq. Prima igitur ratio erat, Deos gentium non eſſe Deos, et ne exiſtere quidem. Rem ipſam concedit quidem Apoſtolus, et confirmat, (u. 4—6.) ſed falſum eſſe id, quod Corinthii ex hac propoſitione in ſe uera, concludebant, oſtendit u. 7. οἴδαμεν — κόσμῳ) *idola ethnicorum eſſe nihil, et nonniſi unum exiſtere Deum.* οὐδὲν, ſc. ἐςὶ. *SANHEDRIN* f. 63. 2. *Dixit R. Iuda, dixit Rav: Nouerant utique Iſraelitae, idolum nihil eſſe.* Ioſeph. Ant. VIII, 13, 16. Ideo uocantur אלילים uel הבלים μάταια. Nam Iupiter, Apollo, Venus etc. homines fuerant, qui iam olim interierant.

5. καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ) Etiamſi exiſtant aliqui, reuera qui Deorum habeant nomen, et dicantur אלהים. Λεγόμενοι, i. e. νομιζόμενοι. * εἴτε ἐν οὐρανῷ) Vt

ſol, luna, aſtra. εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς) Vt reges uiuentes, oceanus, tellus, Neptunus, Ceres etc. Quodſi illa aſtra, et illi Reges Dii nobis non ſunt, multo minus ii, qui non exiſtunt. ὥσπερ — πολλοὶ) *Dii multi*, nempe more loquendi apud gentes recepto: λεγόμενοι, ut modo dixit. *Domini multi*, בַּעֲלִים רַבִּים, ſic enim *Dii gentium* uocabantur. *HORAT.* I. Carm. I. 4. *terrarum Dominos euehit ad Deos.* Tot autem erant Domini, i. e. Baales, in Syria, quot regiones, ne dicam urbes.

6. ἀλλ' ἡμῖν — ἐξ οὗ τὰ πάντα) *Nos tamen Chriſtiani colimus unum Deum Patrem, ex quo omnia* (quae exſiſtunt) *originem habent*, qui omnia creauit. Opponitur hoc gentilibus, quibus erant θεοὶ πολλοὶ, u. 5. Particula *unus* non excludit filium et Spiritum ſanctum, qui ſunt unus Deus cum Patre, ſed primum quidem fictos Deos ſpoliat Deitate, quae ipſis affingitur; deinde in genere oſtendit, nulla ratione poſſe plures eſſe natura Deos. Ὁ πατήρ, omnium rerum auctor. *HEINSIUS*: *Vnus idemque Deus, eſt Pater*: *Vnus idemque Deus, eſt Dominus noſter Ieſus Chriſtus.* Sed hoc eſſe durum, nemo non uidet. Antiquiores Theologi ſtatuunt, Patrem propterea uocari Deum *ex quo ſunt omnia*, quia etiam Filius et Spiritus S. ab illo uno Deo patre ſuum hoc eſſe habeant. καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν) ſc. ἐσμέν. *Cui et nos exiſtentiam noſtram debemus.* Εἰς αὐτὸν, pro: ἐν αὐτῷ, *per eum.* καὶ εἷς κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς) *Et unum Dominum, Ieſum Chriſtum colimus.* Opponitur opinioni gentilium, quibus erant κύριοι πολλοὶ, (u. 5.) quos pro *Diis* colebant. Itaque ex hac iam oppoſitione clarum eſt, Chriſtum eo ſenſu uocari *Dominum* noſtrum, ut noſter

ſit

ſit *Deus*. Illis enim temporibus appellatio domini adeo auguſta erat, ut ne Imperatori quidem Romano citra adulationem tribui poſſet. *TACIT.* Annal. II, 87. de Tiberio: *Acerbe increpuit eos, qui diuinas occupationes, ipſumque dominum dixerant.* *SUETON.* Aug. 53. *Domini appellationem ut maledictum et opprobrium ſemper exhorruit.* *TERTULLIAN.* Apologet. 34. *Auguſtus Imperii formator ne Dominum quidem ſe dici uolebat. Et hoc enim eſt Dei cognomen.* Recte igitur Veteres plerique contra Arianos monuerunt: Sicut Pater *Deus* eſt et dicitur, et tamen eſt *Dominus* etiam, licet hic non utrumque de Patre dicatur; ſic et Chriſtus *Dominus* hic dicitur, et tamen alibi etiam uocatur *Deus*. Vocatur autem *Dominus* noſter propter redemtionem. δι' ὃν τὰ πάντα) *Per quem omnia ſunt*, nempe *creata*. Vid. Io. I, 3. Hebr. I, 2. uel potius: *qui gubernat omnia*. Rom. XI, 36. Eſt nempe dominus et caput eccleſiae, iudex generis humani ex uoluntate Patris. Infra c. XV, 27. 28. 1 Tim. II, 5. καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ) Per ipſum ſumus quod ſumus, nempe Chriſtiani, 1 Petr. I, 21.

7. ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις) i. e. οὐ πάντες γινώσκουσι τοῦτο, καθὼς δεῖ γνῶναι. *Non omnes illam ueritatem, idola nihil eſſe, ita cognoſcunt, ut decet.* Haec igitur eſt reſponſio Pauli ad illam Corinthiorum rationem, qua ſententiam ſuam de licito idolothytorum eſu defendebant. Parcendum eſſe dicit imbecillitati eorum, qui hanc ueritatem, Deos gentium nihil eſſe, non ſatis recte intelligebant. Imbecilliores, quibus haec cognitio negatur, antipaulinae partis fuiſſe uidentur, quae iudaizantibus aduenis aures dede-

rat, uel etiam ex numero eorum, qui e paganismo ad christianam religionem transierant, nec opinionem, existere Deos, etsi falsos, statim deponere poterant. τινὲς δὲ — ἐσθίουσι) *Quidam potius iudicantes adhuc idolum aliquid esse, hactenus uescuntur tanquam immolatitiis*, i. e. tanquam carnibus Daemoni cuidam uere exsistenti dicatis. Συνείδησις h. l. est *opinio, iudicium quod de aliqua re ferimus. Schulzius* intelligit *ideam, obscuram cogitationem*, ut Eccles. X, 20. ubi LXX. hac uoce utuntur pro hebr. מַדָּע, et uertit: *wegen einer gewissen dunkeln Vorstellung eines Goetzen.* Ideam nempe *Iouis, Neptuni* etc. tanquam Deorum uere existentium, a pueris impressam animis suis, nunc, Christiani facti, prorsus extinguere non possunt. Vescuntur igitur ἕως ἄρτι, *hactenus*, (in so ferne,) in ea opinione, quasi huiusmodi cibi immolati essent Diis uere existentibus, quanquam falsis. καὶ ἡ συνείδησις — μολύνεται) *Et conscientia eorum, quae morbida* (male instituta) *est, contaminatur*; i. e. contra conscientiam, quamuis erroneam, peccant. Sic uero conscientiae uis omnis sensim perit, et talis homo facit alia etiam aperte impia. Qui igitur exemplo suo uim infertur aliorum animis, ut sine recti conscientia tamen uescantur iis, quae sacra putant esse Diis, is non uere amat Deum, non est pius, u. 1—3. *Schulzius: Ita suis erroneis opinionibus commoti ad idolorum cultum redeunt.* Μολύνεσθαι, *impurum reddi, profanum fieri.* Cf. Ierem. XXIII, 11. LXX. Sed non sequitur, eos, qui contra conscientiam peccarant, statim ad paganismum rediisse, nec phrasis ἡ συνείδησις μολύνεται ex usu loquendi significat *ad idolorum cultum redire.*

8. Βρῶμα

8. Βρῶμα δὲ — τῷ Θεῷ) *Sed cibus* (inquis,) *nos non commendat Deo.* Est haec altera ratio, qua Corinthii suam idolothytis uescendi consuetudinem excusabant, uel defendebant, ipsis Corinthiorum uerbis in litteris ad Paulum datis expressa. Hanc igitur rationem hoc u. 8. proponit, u. 9. sqq. autem refellit Apostolus. Dicebant igitur Corinthii: *Cibus nos non commendat Deo*; siue delectum ciborum faciamus, siue minus, nihil refert. Ergo licet etiam idolothytis uesci, nec in ea re peccatur. Possunt tamen haec uerba etiam connecti cum praecedentibus, ut opposita opinioni eorum inter Corinthios, qui putabant se meliores esse aliis, et acceptiores Deo, ob esum idolothytorum, quod abiectis praeiudiciis purius colerent Deum. Si hoc sumimus, ostendit Paulus hoc u. falsos esse qui ita sentirent. οὔτε γὰρ — περισσεύομεν) Sc. παρὰ τῷ θεῷ. Ἐὰν φάγωμεν, sc. omnia sine discrimine. Neque enim, si interfumus Infidelium conuiuiis, ob id Deo erimus gratiores. Περισσεύειν h. l. significat *praestantiam habere prae aliquo*, hebr. יתר. Hinc περισσὸν, *praestantia*, יתרון. οὔτε ὑστερούμεθα) Neque si abstineamus, deteriores erimus, uel minus habebimus de Domini beneuolentia. Concedit itaque Apostolus *in se* esse indifferens, siue aliquis interfit his conuiuiis, siue non interfit. Sed magna opus esse cautione in usu huius libertatis, ostendit in sequentibus.

9. βλέπετε δὲ) *Sed etiam atque etiam uidete*, i. e. cauete. μήπως — ἀσθενοῦσιν) *Ne haec libertatis uestrae usurpatio occasio peccati fiat imperitioribus.* Ἐξουσία per metonymiam est libertatis usurpatio. Πρόσκομμα idem quod σκάνδαλον, Matth. V, 29.

10. Ἐὰν γὰρ — εἰδωλείῳ;) *Nam si quis uiderit te, qui te melius edoctum existimas, in fano discumbentem* ueſcentemque etiam profanis cibis: *nonne animus huius infirmi*, h. e. qui dubitat idem ſibi licere, *confirmabitur ita, ut etiam ueſcatur his quae Diis immolata fuere?* Ὁ ἔχων γνῶσιν h. l. eſt, qui ſe melius edoctum exiſtimat. ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον) Εἰδωλεῖα ſunt *templa idolorum*, ut patet ex 1 Macc. I, 47. X, 83. 3 Eſr. II, 9. Sunt autem uaria εἰδωλεῖα, Ἴσειον, Ἀπολλώνειον, Ποσειδώνειον etc. ἐχὶ ἡ συνείδησις — εἰδώλειν) *Nonne opinio eius, qui imperitior eſt, confirmabitur, ut ipſe ueſcatur carnibus immolatitiis?* Οἰκοδομηθήσεται uarie explicatur. Grotius: *Confirmabitur*; tunc συνείδησις eſt opinio, ut ſupra u. 7. Οἰκοδομεῖν, *aedificare, reficere, firmare.* PLAUT. Trinum. I, 2. 95. *Qui aedificaret ſuam inchoatam infamiam.* Aliis eſt: *incitabitur, impelletur.* Alii delent interrogationem et uertunt: *Nequaquam conſcientia illius, qui infirmus eſt, emendabitur, dum idolis immolata comedat.* Wetſtenius haud male intelligit *ironice* dictum. *Egregie aedificas ſcilicet!* Tantum abeſt, ut aedifices, quod officii tui eſt, comm. 1. ut potius deſtruas ipſum. Conſentit *STORRIUS*, (notit. hiſtor. p. 31. not. 55.) Videntur nempe Paulini et Apollonii in epiſtola ad Paulum data uſi fuiſſe his uerbis ἡ συνείδησις τοῦ ἀσθενοῦς οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδ. φαγεῖν, quibus ſignificare uolebant, ſe ſuo exemplo alios etiam corrigere poſſe, ut idolothytis ueſci haud recuſarent. Haec igitur uerba repetit Apoſtolus, ſed ita, ut doceat, quam egregia ſcilicet correctio fit, quam externa ſolum actione metiantur, ob id ipſum pernicioſa, quod interno ſenſui, quamuis imbecilli et falſo, non reſpondeat; ipſam uero conſcientiam et

ſenſum

ſenſum (συνειδησιν) non continuo emendari, ſi modo exprimatur actus ueſcendi.

11. καὶ ἀπολεῖται — ἀπέθανεν.) *Sic perditur ille infirmus frater propter tuam,* quam iactas, *meliorem intelligentiam*, ille inquam, *propter quem Chriſtus eſt mortuus.* Cf. Rom. XIV, 14. ſ. 20. ſ. ubi eandem rem tractat Apoſtolus. ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς) *Peribit*, non iam ſtatim, ob comeſtos hos cibos, ſed quia ſenſim plura admittet, quae tandem eum a Chriſtianismo alienum facient. Paullatim deſinet eſſe Chriſtianus. ἐν τῇ σῇ γνώσει) Occaſione ſcientiae tuae, cuius obtentu iſta defendis.

12. καὶ τύπτοντες — ἀσθενοῦσαν) Τύπτειν, *uulnerare.* Quum facitis, ut contra conſcientiam peccent, et ex malis ſenſim fiant deteriores. εἰς χριστὸν ἁμαρτάνετε) Eripitis enim ei diſcipulum; fructum mortis Chriſti, quantum in uobis eſt, impeditis. Magna haec eſt in Chriſtum iniuria.

13. διόπερ — σκανδαλίσω) Eſt exaggeratio. Potius quam occaſionem dem alicui Chriſtiano, contra conſcientiam peccandi, et fratrem delicto et poenae obnoxium faciendi, uel etiam redeundi ad idololatriam, malim non epulis tantum illis immolatitiis, ſed omni omnino carne ſiue animato abſtinere, et pane ſolo, atque oleribus, ut nonnulli faciunt, uictitare. Hoc dicit, ut oſtendat, multo grauiora, quam de quibus hic agitur, ſuſtinenda pro proximorum ſalute.

CAPUT

CAPUT IX.

1. Suum iam exemplum Paulus commendat, cuius magna ad Christianos debebat esse auctoritas, et c. X. demum ad propositum redit. Docet nempe, se in multo maioris momenti rebus abstinuisse ab usu iuris sui, ne alios offenderet, uel religioni impedimentum obiiceret. Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος;) Aduersarii iudicabant, Paulum non esse dignum nomine et honore Apostoli, quod non conuersatus esset cum Christo. Contra eos Paulus obiter auctoritatem suam tuetur, significans se omnino esse Apostolum, et liberum. ἐλεύθερος) Mei ipse iuris, non subiectus aliis, a quorum mandatis pendendum mihi, a quibus uenia sit expectanda, uictum accipiendi ab aliis. οὐχὶ — ἑώρακα;) Fuisse uidentur, qui Paulum magno internallo putarent distare ab illorum auctoritate, qui fuissent ipsi Christi socii, u. 5. Sed Paulus dicit, se nec in hac re inferiorem esse aliis; omnino se uidisse Christum, quamuis non humilem in his terris uersantem, at gloria conspicuum; cf. infra c. XV, 8. 2 Cor. XII, 1. sqq. οὐ τὸ ἔργον — κυρίῳ;) *Nonne ego uos ad Christi religionem perduxi! Philo* de Legat. ad Caium, p. 554; 14. ἐμὸν ἐστι τὸ Μάκρωνος ἔργον Γαΐος, μᾶλλον αὐτὸν, ἢ οὐχ ἧττον τῶν γονέων γεγέννηκα. *Seneca* Epist. 34. Assero te mihi, meum opus es. Paulus uero addit ἐν κυρίῳ, quia Corinthios in Christi religione instituerat.

2. εἰ ἄλλοις — ὑμῖν εἰμι) i. e. Si alii dubitarent, an Apostolus essem, uos certe non deberetis dubitare, quia satis me Apostolum uobis probaui. In *Palaestina* haud dubie fuerunt *Petri* iusto studiosiores sectatores, qui Pauli auctoritatem parum uidentur commendasse. ἡ γὰρ σφρα-

γὶς

γὶς — κυρίῳ) *Nam certiſſimum documentum Apoſtolatus mei*, (i. e. me uerum eſſe legatum et Apoſtolum a Chriſto miſſum,) *uos eſtis, eo ipſo quod eſtis Chriſtiani.* Ἐν κυρίῳ, ſupple ὄντες. *In Chriſto eſſe* ſignificat *Chriſtianum eſſe.* Σφραγὶς proprie notat *annulum ſignatorium*, qui litteris impreſſus, eis dat auctoritatem et fidem. Sic Corinthii a Paulo ad chriſtianam religionem adducti, fidem faciebant hominibus diuinitus dati Paulo Apoſtolici muneris.

3. ἡ ἐμὴ — ἐστι) *Haec mea eſt defenſio aduerſus eos, qui mihi detrahunt.* Ἀνακρίνειν eſt forenſe uocabulum, quod de induſtria uſurpauit Apoſtolus, ut obiter arrogantiam eorum notaret, qui ipſius uocationem in dubium uocabant, quaſi iudices ſederent de hac cauſſa cogniturі.

4. μὴ οὐκ — πιεῖν) Nunc exemplis oſtendit Paulus, ſe multis in rebus non uti libertate ea, qua uti potuiſſet. *Poteſtatem ſe habuiſſe*, dicit, *edendi et bibendi*, nempe eccleſiae ſumtu, ſicut alii facere ſolebant. Luc. X, 7. Inter Iudaeos res erat ſatis uſitata, ut Doctores uictum acciperent a cunctis, qui ſuppeditare et poſſent et uellent. Paulus uero iſta uenia uſus non eſt, ſed potius manuum labore uictum ſibi quaeſiuit, ut abeſſet ab omni ſpecie alienorum conſiliorum. Alii intelligunt libertatem edendi et bibendi ſine diſcrimine omnia, uetita etiam Iudaeis. Paulus, ut ſaepe ſolet, etiam hic de ſe loquitur in Plurali, ut et in ſequentibus.

5. μὴ οὐκ ἔχομεν — κηφᾶς) *Nonne ius habeo, ut ſororem* (i. e. chriſtianae religioni addictam mulierem) *poſſim in comitatu circumducere?* nempe pro uxore. Commentatores

tatores Graeci plerique γυναῖκα hic accipiunt de matronis talibus, quales Chriſtum olim comitatae fuerant. Sed περιάγειν eſt longe aliud, quam ut de mulierum harum ſtudiis explicari poſſit. Accedit, quod Paulus de publicis ſumtibus tractat. Si uero ad tales mulieres prouocaſſet, quae ſine ſumtu eccleſiarum, de ſuo Apoſtolis et fratribus Domini uictum ſuppeditaſſent, plane ſua cauſſa cecidiſſet. Itaque et *Hilarius* de ueris uxoribus accepit. *Petrus*, ut Clemens Alexandrinus Lib. VII, ex traditione refert, uxorem ſuam comitem habuit itinerum, quae et coram ipſo ad mortem ducta eſt. Idem fecere et alii Apoſtoli, et uxorum opera uſi ſunt ad matronas conuertendas, ut idem narrat lib. III.

6. τὸ μὴ ἐργάζεσθαι) *A labore manuum, uictus parandi cauſſa abſtinere.* Putatis forte, nos duos ius noſtrum non intelligere. Intelligimus ſane: ſed et intelligimus, quanto utilius ſit, eo iure non uti. Vid. Act. XVIII, 3. XX, 34. Erat autem Barnabas comes Pauli. Act. XI, 30. XII, 25. XIII, 1. ſqq. XIV, 12. ſeq. XV, 2. ſqq.

7. τὶς στρατεύεται — ποτέ;) *Suis ſtipendiis*; i. e. ſuo aere, ſuo ſumtu. Vt oſtendat, ſe ius ſuum intelligere, argumenta eius iuris affert, primum ex conſenſu gentium, deinde etiam ex lege Moſis. Ἐκ τοῦ καρποῦ ἐσθίειν dicere, inuſitatum eſt Graecis. Quare nonnulli ſupplent: μέρος τι. Codices pauci habent τὸν καρπὸν.

8. μὴ — λέγω;) An putatis, me, quae dico, ſola humana auctoritate abſtruere, ex moribus ſcilicet? ἢ οὐχὶ — λαλεῖ) Lex ipſa, a Deo data, in qua nihil eſt iniqui.

9. ἐν

9. ἐν γὰρ — γέγραπται) Deut. XXV, 4. οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα) *Ne iniicias boui trituranti camum.* φιμοῦν, *capiſtrare*, ut loquuntur Plinius et Columella; ἐπισομίζειν, ut Heſychius, *os occludere.* Ἀλοᾶν dicuntur boues, quum grana, ex ariſtis exterunt pedibus; qui mos Orientis, ſed et Graeciae, ut ex *Theophraſto*, et aliis diſcimus. Huius legis *Ioſephus* Ant. IV, 8, 21. rationem reddit hanc: οὐ γὰρ εἶναι δίκαιον εἴργειν τοὺς συνειργασμένους τοῦ καρποῦ, καὶ περὶ τὴν γένεσιν αὐτοῦ πονήσαντας, *non enim aequum eſſe, eos a fructu arcere, qui una laborarunt, et in eius procuratione ſeſe delaſſarunt.* μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ;) ſc. μόνον. An boum curam gerit, nullam uero hominum? Eſt argumentum a minori ad maius.

10. δι' ἡμᾶς — μετέχειν) *Propter nos ſcriptum eſt, arantem debere arare cum ſpe, et triturantem debere eſſe participem eius quod ſperauerat.* Voluit Deus, ut a minori concludamus ad maius. Si nempe bos adeo triturans frui debet ſuo labore, multo magis homini, qui boue ad arandum et triturandum utitur, licet *ſperare* fructus laborum, quum *arat* arua ope boum, et *percipere* fructus quos ſperauerat, quum ope boum triturat. Ἐλπὶς, altera uice eſt id quod ſperatur, *fructus.* *SCHULZIUS* intelligit e uerſu praecedente τὸν βοῦν ἀροτριῶντα et ἀλοῶντα, bouem debere arare cum ſpe et in arando percipere aliquid de fructu. Non male.

11. εἰ ἡμεῖς — ἐσπείραμεν) i. e. Si uobis in rebus ad animi immortalis ſalutem pertinentibus operam praeſtamus. Nam *ſerere* h. l. eſt operam praeſtare, et τὰ πνευματικὰ quae ad ſpiritum uel animum hominis pertinent. μέγα — θερίσο-

θερίσομεν;) *Num magnum eſt, ſi nos fiamus participes bonorum ueſtrorum ad hanc uitam pertinentium?* Pro μέγα locutio integra foret: μήτι μέγα ἔργον ἐστίν; *num id eſt aliquid magnae rei?* Τὰ σαρκικὰ, alias τὰ βιωτικὰ uocantur, quae ad hanc humanam uitam ſuſtentandam pertinent. *Metere* autem eſt, pro opera aliquid accipere.

12. εἰ ἄλλοι — μετέχουσιν) *Si aliis fruuntur facultatibus ueſtris*, et ſumtu ueſtro uiuunt. Ἐξουσία, pro οὐσία, *facultates, opes, res familiaris.* Alii ἐξουσία ὑμῶν dictum eſſe putant pro ἐξουσία εἰς ὑμᾶς, quomodo ἐξουσία πάσης σαρκὸς, Io. XVII, 2. Ἄλλοι h. l. ſunt, qui nihil ipſi operae in Corinthios contulerant, et aliunde aduenerant Corinthum. οὐ μᾶλλον ἡμεῖς;) Supple: aequum fuit pari frui iure? Nos, qui multam et continuam contulimus operam in uos. ἀλλ' οὐκ — τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, *non uſus ſum hoc iure.* Nunc enim ἐξουσία eſt *ius, poteſtas.* ἀλλὰ πάντα στέγομεν) Στέγειν, *perferre, tolerare.* Themiſtius orat. 22. de amicit. τὸν οὐ στέγοντα ὕβριν, *qui non eſt patiens iniuriarum.* 1 Theſſ. III, 1. 5. Tacemus et continemus nos, nec in querelas erumpimus, quod, quae aliis praeſtatis, nobis non praeſtitiſtis. ἵνα μὴ — χριστοῦ) *Ne impedimentum obiiciamus Euangelio Chriſti.* Ἐγκοπὴ, *impedimentum*, quemadmodum ἐγκόπτειν eſt *impedire*, Rom. XV, 22. Gal. V, 7. Impenſae in miniſtros faciendae facile homines deterrere poſſunt a profeſſione Chriſtianismi. Ne igitur Corinthii etiam deterrerentur, maluit Paulus moleſtias, labores et egeſtatem ſuſtinere, quam aliquid mercedis pro inſtitutione in religione ab iis accipere.

13. οὐκ

13. οὐκ οἴδατε — ἐσθίουσιν;) *An neſcitis, eos qui Sacris operantur, uitam ſuſtinere ſuam ex iis, quae in templo offeruntur?* Ἐκ τοῦ ἱεροῦ, *ex templo*, metonymice pro iis quae in templo offeruntur, ut ſunt decimae, oblationes, et primitiae. οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ — συμμερίζονται;) *Qui altari uacant, cum altari participant*, ſ. ex iis quae altari imponuntur, partem accipiunt. Προσεδρεύειν, *aſſidere, uacare, aſſiduum eſſe.* Sic apud Ioſeph. L. I. contra Apion. ſacerdotes uocantur: τῇ θεραπείᾳ τοῦ θεοῦ προσεδρεύοντες. Συμμερίζονται idem eſt quod μερίζονται, praepoſitione ſenſum non augente. Supple: τὰ δῶρα, τὰς θυσίας aut ſimilia.

14. οὕτω καὶ — ζῆν) Matth. X, 10. quod dictum tunc per manus tradebatur. Ζῆν ἐκ τινὸς ſ. ἀπὸ τινὸς tam de *negotio* quam de *bonis* et *cibis* ex quibus aliquis uiuit, dici poteſt. Ariſtoteles Politic. L. VI, 4. Vbi paſtores ſunt, καὶ ζῶσιν ἀπὸ βοσκημάτων, *et ex pecudibus uiuunt.* Demoſthenes cont. Theocrin. ζῶντες ἀπὸ τοῦ συκοφαντεῖν, *calumniando uitam ſuſtentantes.*

15. ἐγὼ δὲ — τούτων) *Ego autem nullo uſus ſum iſtorum.* Non uſus ſum ulla re neſtra ad uitae meae ſuſtentationem, quamuis iure meo uti potuiſſem, ut homo *liber* (ἐλεύθερος, u. 1.) et miniſter Ieſu Chriſti. οὐκ ἔγραψα — ἐμοί) *Non tamen ſcripſi haec, ut ſic fiat in me;* non eo conſilio, ut mihi in poſterum praeſtentur, quae aliis. Amolitur a ſe ſuſpicionem, quaſi optet, ut ſibi Corinthii in poſterum de facultatibus ſuis communicarent. Καλὸν γάρ — κενώσῃ) *Mori enim mallim, quam hanc mihi gloriam a quopiam eripi:* Κάυχημά μου, *gloriam meam*, quod ego ſolus

de meo uiuo, quum alii omnes utantur uictu publico, nec incommodo aut molesto uitae modo.

16. ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι) Si id solum ago, quod et alii faciunt; si nempe Euangelium doceo uel mercedis caussa, uel ex necessitate tantum, quia munus hoc mihi est impositum. οὐκ ἐστί μοι καύχημα) *Non habeo gloriandi caussam;* id mihi non ducendum est honori. ἀνάγκη — ἐπίκειται) i. e. nonnisi id, quod officii mei ratio postulat, facio. *Liban.* O. V. δικαιῶ δ' ὑπηρετηκότι νόμοις οὐκ ἂν ὀφείλοιτο χάρις. ἃ γὰρ ἦν αὐτῷ κατ' ἀνάγκην πράττειν, ἔπραξε. οὐκ — εὐαγγελίζωμαι) *Poenis diuinis dignus adeo essem, ni Euangelium docerem.*

17. εἰ γὰρ — μισθὸν ἔχω) *Si nempe uoluntarius hoc facio* (non coactus necessitate, sed lubens et uolens Euangelium doceo,) *praemium sperare possum.* γὰρ h. l. ualet *nempe.* Declaratur enim, quod dictum erat u. 16. Μισθὸν autem intelligit praemium a Deo exspectandum. Qui nonnisi necessitate coactus, et metu poenae facit quod suum est, is nec laude nec praemio est dignus. εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι) *Sin autem inuitus* hoc facis, *concreditum tamen mihi est munus,* propterea que faciendum id quod muneris ratio postulat. Εἰ δὲ ἄκων, sc. πράσσω τοῦτο. Sin inuitus facio quod meum est, eo tantummodo consilio, ut poenas effugiam. Supple: Faciendum tamen est mihi quod muneris ratio postulat, quia οἰκονομίαν πεπίστευμαι, i. e. οἰκονομία ἐπιστεύθη μοι, *munus mihi creditum est.* Constructionis huius exempla non sunt rara, e. g. quum Diogenes Laërtius dicit Lib. VII, c. I, §. 29. πιστευθέντος τὴν ἐν Περγάμῳ βιβλιοθήκην, *cuius curae bibliotheca Pergamena*

gamena commiſſa erat. Οἰκονομία h. l. eſt munus Apoſtolicum. Supra IV, 1. Semlerus ita iungit orationem: εἰ δὲ ἄκων οἰκονομίαν πεπίστευμαι, τίς ἔν μοι ἐστιν ὁ μισθός; *Si uero inuitus quaſi eam prouinciam gero, quae tandem hic eſſe poteſt merces mea?* Sed nexus ſermonis priori interpunctioni et interpretationi fauere uidetur.

18. τίς ἔν μοι ἐστιν ὁ μισθός;) *Quidnam igitur eſt, cur praemium expectare queam?* ſc. a Deo et Chriſto. Ὁ μισθὸς per metonymiam h. l. uidetur eſſe *cauſſa* mercedis uel praemii. ἵνα — τὸ χριστὸν) Haec inprimis eſt cauſſa, cur praemium exſpectem, *quod Euangelium ita annuncio, ut nullas impenſas ab iis poſtulem, quibus id praedico.* Argute dictum, ut *Wetſtenius* notat. *Nullam mercedem accipere, haec mea merces eſt.* Quoniam enim *uoluntarius,* (ἑκὼν, u. 17.) nullius commodi uel uanae gloriae cauſſa, tantummodo ad Deum et utilitatem hominum reſpectu habito, Euangelium doceo, eam ob cauſſam opera mea Deo eſt grata et accepta. Is mihi mercedem tribuet, quam ab hominibus exſpectare nec poſſum, nec uolo. Τιθέναι hic ponitur pro ποιεῖν, *facere.* Plutarch. diſcrim. adul. et am. *Vt* εὐκλεᾶ θήσει τὴν ἀκαδημίαν, *inclytam redderet Academiam.* Ἀδάπανον dicitur *gratuitum, quod gratis datur, quod nullis conſtat ſumtibus.* εἰς τὸ μὴ — εὐαγγελίῳ) *Dum nempe non utor iure meo* (mercedem poſtulandi) *pro inſtitutione in religione chriſtiana.* Καταχρήσασθαι, h. l. iterum eſt *uti,* aut *peruti,* ut ſupra VII, 31. Ἐξουσίαν autem intelligit ius poſtulandi uictum ab aliis, quo iure ipſe non utebatur, ut alii faciebant.

19. ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων) i. e. ab omnibus hominibus liber; nemini obnoxius. πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδού-λωσα) Sponte me ut omnium ſeruum geſſi, nullum laborem, nulla incommoda ipſorum cauſſa defugiens. Videtur autem et hoc innuere, ſe hominum moribus ingeniisque inſeruire, aliorumque uel moleſtos mores perferre, ſerui inſtar. ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω) *Vt eo plures ad bonam frugem reuocem*, ac proinde in ſalutis uiam reducam; nam hoc eſt h. l. *lucrifacere*.

20. καὶ ἐγενόμην — Ἰουδαίοις κερδήσω) i. e. In Iudaeorum gratiam iudaico more uiuo, ut Iudaeis religionem chriſtianam perſuadeam. Sciebat nempe Paulus, legem Moſaicam poſt Chriſti in coelos aſcenſum non amplius ualere; quia uero plurimi ex Iudaeis adhuc magni faciebant legem Moſis, et facilius admittere uidebantur doctrinam Chriſti, ſi Moſi ſuus ſeruaretur honos, ideo Paulus, horum cauſſa, rediit quaſi ad Iudaicam uitae externae indolem; admiſit circumciſionem aliaque, ut tandem diſcerent ultro, non opus porro eſſe circumciſione. Huc referri poteſt etiam docendi et oracula V. T. explicandi ratio, quam ingenio Iudaeorum accommodauit Paulus. τοῖς ὑπὸ νόμον (θελοῦσιν εἶναι, ἐγενόμην) ὡς ὑπὸ νόμον) Erga eos Chriſtianos, qui adhuc legis Moſaicae auctoritatem agnoſcunt, ita me gero, quaſi et ego huic legi eſſem adſtrictus. Poſt haec uerba multi Codices uetuſti, Vulgata et Patres nonnulli addunt: μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον, *quum tamen ipſe non adſtrictus ſim legi* Moſaicae.

21. τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος) Erga eos, quibus lex Moſis data non eſt, ita me geſſi, et gero, quaſi nec mihi

ea

ea lex eſſet data. Ἄνομοι hic dicuntur, ὃι νόμου μὴ ἔχοντες, Rom. II, 12. 14. οἱ μὴ ὑπὸ νόμον ὄντες, *Ethnici.* In Ethnicorum gratiam abſtinuit a ritibus iudaicis, uſus eſt cibis lege Moſaica uetitis etc. μὴ ὢν — χριστῷ) *Qui non ſum exlex Deo, ſed uiuo ſecundum legem Chriſti.* Hanc parentheſin addidit, ne quis uocem ἄνομος male interpretetur; nam alio ſenſu dicuntur ἄνομοι, qui pro animi lubitu uiuunt. Dicit ergo, ſe legem habere, nempe Chriſti, et ſecundum eam uiuere.

22. τοῖς ἀσθενέσιν) *Imperitioribus,* de quibus Rom. XV, 1. ſqq. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα) *Propter omnes in omnes me mutaui formas.* Sic apud Achillem Tatium L. V. Clitophon dicit: τούτοις ἐντυχὼν πάντα, ἐγενόμην, ὁμῶ ἀνεφλεγόμην, ὡσχρίων, ἐθαύμαζον, ἠτίζεν, ἔχαιρουες ἠχθόμην, *haec quum legerem, omnes induebam formas, amore incendebar, expalleſcebam* etc. Afferit igitur Apoſtolus, ſe ἐυτράπηλον fuiſſe bono ſenſu.

23. ἵνα συγκοινωνὸς ἀυτῶ γένωμαι) Metonymia: Vt particeps Euangelii fiam, i. e. praemii eius, quod in Euangelio promittitur. Eſt igitur τὸ ἐυαγγέλιον h. l. praemium, iis exſpectandum, qui propagandae religioni diligentem operam nauare ſolent, et quidem praemium coeleſte, aeternum. Cf. ſupra u. 17. f.

24. Suum exemplum iam Paulus comparatione quadam Corinthiis commendat luculentius, et quidem ſimilitudine a re ipſis maxime nota, deſumta. Se omnes uires intendere, ait, ut conſequatur illud praemium, de quo modo u. 23. et ſupra u. 17. 18. dixerat, et monet Corinthios, ut hoc ſuum exemplum imitentur. ὃι ἐν σταδίῳ τρέ-

χοντες κάντες μὲν τρέχουσιν) Reſpicit Paulus ad ſolennia certamina, Graeciae olim ualde uſitata, in quibus praemio propoſito, certabatur curſu, luctа, ceſtu, gladio etc. Inter hos ludos, de quibus conſulendi Antiquitatum Graecarum Scriptores, erant etiam Iſthmii, qui Corinthi, innumera ſpectante hominum multitudine, celebrabantur. Eſt autem in uerbis noſtris traiectio, pro: πάντες μὲν οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, τρέχουσιν. Et prius illud τρέχοντες eſt participium pro nomine σταδιοδρόμοι, more Hebraeo. *Omnes Stadiodromi currunt.* *Alle Wettläufer laufen*, eo nempe conſilio, ut palmam ferant. εἰς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον) Etymol. βραβεῖον λέγεται ὁ παρὰ τῶν βραβευτῶν διδόμενος στέφανος τῷ νικῶντι. Heſychius: βραβεῖον, ἆθλον, νικητήριον, ἄμοιβή. *Palma.* ἔτω τρέχετε, ἵνα καταλάβητε) Sc. τὸ βραβεῖον. Ita currite, ut primi ſitis in curſu, et ſic praemium poſſitis aſſequi. Ne uobis ſit ſatis, utcunque ueſtro fungi officio, ac poenam effugere: ad ſumma pro uiribus enitendum eſt, atque ita currendum in ſtadio chriſtianarum uirtutum, ut laudem apud agonothetam Deum aſſequamini.

25. πᾶς — ἐγκρατεύεται) *Omnis autem athleta ab omnibus abſtinet*, quibus ſc. uires corporis debilitari poſſint. πάντα, pro κατὰ πάντα. *Epictetus* 35. θέλεις ὀλύμπια νικῆσαι; — Δεῖ σ' εὐτακτεῖν, ἀναγκοτροφεῖν, ἀπέχεσθαι πεμμάτων, γυμνάζεσθαι πρὸς ἀνάγκην ἐν ὥρᾳ τεταγμένῃ, ἐν καύματι, ἐν ψύχει, μὴ ψυχρὸν πίνειν, μὴ οἶνον, ὡς ἔτυχεν ἁπλῶς, ὡς ἰατρῷ, παραδεδωκέναι σαυτὸν τῷ ἐπισάτῃ, εἶτα εἰς τὸν ἀγῶνα παρέρχεσθαι. Aelian. V. H. XI, 3. Horat. de Arte poët. u. 142. *Qui ſtudet optatam curſu contingere metam, Multa tulit fecitque puer, ſudauit et alſit, Abſtinuit Venere et uino.*

Sic

Sic multo magis nobis, laudis apud Deum assequendae gratia multa toleranda, licet dura, modo conducant ad hoc praemium; a multis temperandum, licet alias licitis, si palmam remorentur. ἐκεῖνοι — λάβωσιν) Ἐκεῖνοι μὲν, sc. τρέχουσιν, καὶ ἐγκρατεύονται, *illi quidem* currunt, atque ut currendo optatam contingere metam possint, a multis licitis abstinent, *ut consequantur coronam mox perituram*, nempe ex oleastro, aut picea, aut lauro. Fruebantur uero etiam aliis honoribus et emolumentis, ut patet ex *Vitruuii* Praef. ad Lib. IX. de architectura. ἡμεῖς δὲ, ἄφθαρτον) i. e. ἡμεῖς δὲ τρέχομεν καὶ ἐγκρατεύομεν, ἵνα λάβωμεν ἄφθαρτον στέφανον. Non perituram gloriam, non praemia per breue tempus percipienda assequi studemus, sed aeterne duraturam coronam. Vitam aeternam atque coelestem uocat metaphorice coronam ἄφθαρτον. 1 Pet. V, 4.

26. ἐγὼ — ἀδήλως) *Ego igitur non ita curro, quasi incerta sit uictoria.* Ἀδήλως, *obscure, incerte.* Ex Stadiodromis nonnisi unus reportare poterat uictoriam; ergo semper dubia erat spes. Sed aeternam illam gloriam et felicitatem omnes possunt consequi, et certissime sperare, qui recte uirtuti student. οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων) *Sic pugilem quasi ago, non uerberantem ictibus auras.* Aliis uerbis repetit, quod modo dixerat. *Certa est mihi uictoria, certum praemium.* Solebant interdum pugiles, quum aduersarium primis ictibus uincere possent, artis ostentandae gratia, *in inane brachia iactare*, et aduersario parcere, ut illum sine uulneribus, sine ὑπωπίοις, ipsius certaminis longitudine, et aestus molestiis fatigarent, et uictas dare manus cogerent. Fabri Agonisticon L. I, c. 14.

Vibrabant etiam *aërem* pugiles, dum in ipso certamine cum aduersario agiliori et exercitatiori confligebant, qui ictus eorum apta corporis contractione, incuruatione, declinatione euitabat. Virg. Aen. V, 443. Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte Extulit: ille ictum uenientem a uertice uelox praeuidit, ceterique elapsus corpore cessit. *Entellus uires in uentum effudit.* Dicit igitur Paulus, se pugilatu certare, conatibus non temerariis aut incertis, neque cum hoste, qui ictus hos declinare et effugere possit, sed pugnare se cum semet ipso, ita ut non minori cum effectu quam nisu corpus suum s. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον obtundat atque subigat.

27. ἀλλ' ὑπωπιάζω — δουλαγωγῶ) *Sed duriter habeo corpus meum, et seruituti quasi illud ipse subiicio.* Opponuntur sibi ἀέρα δέρειν, *aberrare*, et ὑπωπιάζειν, *certos ictus infligere.* Persequitur postremam similitudinem a pyctа desumtam; nam pyctarum est, aduersarium ὑπωπιάζειν. Cic. Tusc. II. *Pugiles caestibus contusi*, i. e. ὑπωπιαζόμενοι. Cum aduersario comparat ipsum corpus suum, quod multis afficiebat incommodis, supra IV, 11. Dicit, se minime adsuefieri molli et iucundo uitae generi, sed quasi seruilem conditionem corpori imponere; serui enim mediocri uictu et exili commoditate uiuendi utebantur, quibus a labore uix licebat respirare. Sic Paulus adsuefaciebat corpus, ut, quotiescunque postularet Euangelii negotium, facile temperaret a licitis, neque grauate ferret, si quid esset molestum. μήπως — γένωμαι) Et haec desumta sunt a certaminibus Graecorum, in quibus uoce praeconis et nomina eorum qui uicerant, et praemia eorum declarata

declarata ſunt. Senſus igitur eſt: *Ne praeconem agens, ipſe ſim praemio indignus*, i. e. ne ego, qui alios docui uiam ſalutis, ipſe ea ſalute indignus fiam.

CAP. X.

1. Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀγνοεῖν) *Nolo igitur uos immemores eſſe.* Ἀγνοεῖν hic ualet immemorem eſſe. Nam legerant iſti Corinthii libros V. T. ſed non omnia memoria retinebant. Γὰρ, pro quo alii habent δὲ, omnino uera eſt lectio. Redit Apoſtolus ad rem, quam c. VIII. tractare coeperat, et dehortatur Corinthios a leuitate animi, qua multi eorum epulis ſacris Ethnicorum intereſſe ſolebant. Proponit iis triſte Iſraelitarum exemplum quibus incauta familiaritas cum idolorum cultoribus magnae perniciei fuit. ὅτι οἱ πατέρες — νεφέλην ἦσαν) *Omnes maiores noſtros ſub nube fuiſſe*, i. e. nubis quaſi ductu iter feciſſe, quum educerentur ex Aegypto, Exod. XIII, 21. ſq. Ὑπὸ τὴν νεφέλην, pro ὑπὸ τῇ νεφέλῃ, et ὑπὸ τινι Graecis eſt *alicuius ductu, auſpiciis, comitatu.* καὶ πάντες — διῆλθον. Exod. XIV.

2. καὶ πάντες — θαλάσσῃ) His miraculis, a Moſe ui diuina ſibi conceſſa patratis, quod nubes ipſos commitaretur in itinere, et ipſi incolumes per mare tranſiſſent, baptizati ſunt quaſi et obligati ad obſequium, Moſi praeſtandum. Conſiderat itaque Paulus columnam nubis, quae comitabatur Iſraelitas, et tranſitum eorum per mare, tanquam Symbola baptismi. Bene illuſtrauit totum hoc caput b. *Strothius* in *Repertorio für bibliſche und morgenländiſche Litteratur* Tom. XIV. p. 211. ſqq.

3. τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν) Vnum eundemque uirtute diuina ſuppeditatum cibum, per miraculum quaſi e nubibus pluentem, nempe *Manna*, Exod. XVI, 14. ſ. Πνευματικὸν ex hebr. ſignificatione τοῦ πνεύματος, רוח eſt in ſuo genere *perfectum*, *eximium*, *extraordinarium* e. g. Rom. VII, 14. 1 Cor. III, 1. Praecipue uero huc pertinet Gal. IV, 29. ubi ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς, *ui naturali progenitus*, et ὁ κατὰ πνεῦμα *ui diuina progenitus* ſibi opponuntur. *Ioſephus* Antiq. III, 1. θεῖον βρῶμα καὶ παράδοξον. Alludere Paulum ad ſacram coenam Chriſtianorum, uix dubitandum eſſe uidetur. Sicuti, inquit, uos Chriſtiani in ſ. coena corpore et ſanguine Chriſti fruimini: ita etiam illi Iſraelitae βρῶμα κ. πόμα πνευματικὸν ἔφαγον καὶ ἔπιον.

4. πόμα πνευματικὸν) Potum, qui datus eſt per miraculum ex petra percuſſa, ut modo u. 3. ἔπινον — ὁ χριςὸς) *Hunc potum uero acceperunt a petra ſumma eos comitante, nempe Meſſia.* Sic intelligo cum nonnullis haec uerba. Meſſias nempe, ſicut alibi ſaepe Deus, comparatur cum petra, ad quam ſecuritatis cauſſa confugitur. Cf. Deut. XXXII, 4. 15. 18. 31. Ἀκολουθεῖν h. l. eſt *comitari*. Ἐκ uero denotat cauſſam efficientem, ut Matth. XXI, 25. Io. I, 13. Rom. V, 16. etc. Aliis πέτρα e qua Iſraelitae biberunt, eſt ea petra, e qua profluxerunt aquae. „Iudaeis, (uerbis utor Wetſtenii,) qui aquas Nili biberant, et in Agypto fontium ſcaturigines nullas uiderant, non potuit non ualde mirum uideri, quum aquas ex petra profluentes aſpicerent; quod tamen etiam φυσικῶς fieri experientia teſtatur, et *Ariſtoteles* obſeruat. Meteor. I, 2.„ Addo,

in

in populari ſermone facile dici potuiſſe, petram illam comitatam eſſe Iſraelitas, quia ſaepius hoc beneficium illis contigit, ut in uariis locis petra illis praeberet potum. Quum igitur petra dicitur Iſraelitas eſſe ſecuta, ſenſus eſt: eos ubique reperiſſe aquam, qua ſitim reſtinguerent. Cauſſam uero huius miraculi efficientem fuiſſe Chriſtum. Sed Rabbini, ad quorum fabulas Paulum reſpexiſſe uerosimile eſt, mira excogitarunt de hac petra, e. g. *R. Salomo* in Pſalm. LXXVIII, 16. *et principes faciebant bacuis ſuis ſulcos, et aquae trahebantur poſt illos per tota caſtra ad ſingulas tribus.* In uerbis: ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ χριςὸς, eſt correctio. *Non illa petra, ex qua biberunt Iſraelitae, comitata eſt eos*, ut Iudaei fabulantur, ſed Chriſtus intelligendus eſt nomine eius petrae, quae illos eſt comitata. Duplici igitur ſenſu hic ſumitur uox πέτρα, nempe proprio, quatenus Iſraelitae ex ea biberunt, in proprio uero ſenſu, quatenus πέτρα quaedam comitata eſt Iſraelitas, *Chryſoſtomus:* ὐ γὰρ ἡ τῆς πέτρας φύσις τὸ ὕδωρ ἠφίει, ἀλλ' ἑτέρα τις πέτρα πνευματικὴ τὸ πᾶν ἐιργάζετο, τετέςιν, ὁ χριςὸς ὁ παρὼν αὐτοῖς πανταχῦ, καὶ πάντα θαυματυργᾶν. διὰ γὰρ τῦτο ἔιπεν, ἀκολεθῦσης.

5. ἀλλ' ὐκ — ὁ θεὸς) *Sed plerosque illorum non approbauit Deus;* affecit potius poenis. Εὐδόκησεν, רצה. Idem eueniet multis Chriſtianis, qui acceptis magnis beneficiis non bene utuntur.

6. ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν) *Haec autem exemplo nobis facta ſunt.* Τύπος h. l. denotat *exemplum, exemplar*, ut 1 Theſſ. I, 7. 1 Tim. IV, 12. Tit. II, 7. Ταῦτα referendum eſt ad poenas, quibus Deus affecit

affecit ueteres illos Iſraelitas. Quod Deus illos tam ſeuere puniuit, id factum eſt, ut nos exemplis iſtis ſapiamus. ὡς τὸ μὴ — ἐπεθύμησαν) Illi nempe appetebant carnes Aegyptiacas; uos autem caueatis uelim, ne concupiſcatis epulas ſacras gentilium.

7. μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε) i. e. Nolite ullo modo participes fieri idololatriae. Nam tangit eos, qui idolothytis uescebantur, quod aut idoli cultus erat, aut gradus ad cultum idoli. ἐκάθισεν — παίζειν) Exod. XXXII, 6. *Sedit populus*, nempe ſicut uos accumbitis in conuiuiis ſacris gentilium. Παίζειν nonnulli de re *uenerea* interpretantur. Sed dubium eſſe non uidetur, quin de *ſaltatione* intelligi debeat, quum Exod. XXXII, 18. ſqq. expreſſis uerbis ſaltationis circa aram uituli aurei fiat mentio. Virgil. Ecl. VI, 27. *Tum uero in numerum Faunosque ferasque uideres Ludere.* Horat. 3. od. XV, 11. *Illam cogit amor Nothi Laſciuae ſimilem ludere capreae.* In ſacris uero ſolemnibus gentilium conſuetas fuiſſe ſaltationes circa aras, notum eſt; cuius moris etiam meminit *Callimachus* in Dian. extremis uerbis: περὶ βωμὸν κυκλώσασθαι.

8. μηδὲ — ἐπόρνευσαν) De Iſraelitis uide Num. XXV, 1. qui per filias Moabitarum etiam ad ſacrificia peregrina pertracti fuerunt. In ſimili periculo fuerunt Chriſtiani Corinthi, ubi ſcortatio ſequebatur plerumque conuiuia ſacra et ſaltationes, et grata Diis habebatur. καὶ ἔπεσον — χιλιάδες) Πίπτειν, *fatali morte perire.* Textus hebraicus habet *uiginti quatuor* hominum millia, quem numerum tuentur etiam LXX. Interpretes, Ioſephus et Philo Iudaeus. Commodiſſima ratio Paulum cum his conciliandi haec eſt, ſi dicamus, uiginti

uiginti tria millia hominum ui diuina, mille hominum autem gladio Zelotarum, Phinees et ſodalium eius interiiſſe.

9. μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν χριςὸν) Pro τὸν χριςὸν alii legunt θεὸν, alii κύριον. Πειράζειν, i. e. πεῖραν λαμβάνειν τινος, *explorare aliquem, uires eius tentare, an hoc uel illud facere poſſit.* *Chriſtum* ſeu *Deum* tentare dicuntur qui ſpretis beneficiis praeſentibus, alia et maiora expetunt; nam experiri quaſi uolunt, an Deus maiora facere poſſit. Sic Iſraelitae olim ſpreto Manna, (Num. XI, 4. ſq.) alia miracula optabant; Corinthii autem, non contenti ſuis donis miraculoſis a Deo acceptis, maiora deſiderabant. *Theodoretus*: ἔικαζον τῶν εἰρημένων ὡς συμβαῖνον τοῖς Κορινθίων πλημμελήμασι τέθεικε. — ἐγόγγυζον δὲ τῶν ἐλαττόνων χαρισμάτων τετυχηκότες, ἐπειδὴ μὴ πάντων ἦσαν ἠξιωμένοι etc. Sed eo etiam ſenſu Corinthii *prouocarunt Chriſtum*, quod uitiis, quae notauerat Apoſtolus, fouendis, uelut experiri uoluerunt, an cauſſam Pauli adiuuare Chriſtus uelit et poſſit, ſimiles Iſraelitis, qui faſtidio cibi, diuina uirtute ſuppeditati, aliorumque miraculorum, quibus adhuc iuuabantur, profano contemtu Deum prouocarunt ad auctoritatem Moſis, legati ſui, miraculo tuendam, (Num. XXI, 5.) quod uero nunc, quum tot et tanta miracula per Moſen edita fuiſſent, non beneficium fuerat, ut in ſuperiore πειρασμῷ, (Exod. XVII, 6. coll. 7.) ſed terribile, Num. XXI, 6.

10. μηδὲ γογγύζετε) Γογγύζειν, *obmurmurare*, *obloqui* ingrati animi et indignationis eſt indicium. Hoc faciebant Iſraelitae, Num. XIV, 2. 3. 4. XVI, 1. ſqq. Corinthi etiam erant factiones obmurmurantium Paulo uel aliis doctoribus. καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ) Ὁλοθρευτὴς, qui Hebr. XI, 28.

ὁ ὀλοθρεύων, pro hebr. משחית Exod. XII, 23. denotare uidetur *peſtem*, ſub perſona angeli, mortem ſubitam populo inferentis, repraeſentatam. Nam *fulgura*, *peſtem*, et ſimilia fatalia hominibus, tribuebant Iudaei angelo, fati miniſtro.

11. τύποι) Tanquam poenarum exempla, ut u. 6. Alii legunt τυπικῶς, eodem ſenſu. εἰς οὓς — κατήντησεν) *Qui tot ſeculis poſt uiuimus.* Τὰ τέλη τῶν αἰώνων, *ultima tempora*, ſiue tempus illud, poſt quod nulla noua lex, aut noua religionis forma a Deo reuelanda, erat expectanda, Gal. IV, 4. Eph. I, 10. Cel. *Semler* cui b. *Strothius* accedit, ex Iudaico more computandi annos durationis mundi, hanc phraſin explicandum eſſe putat. Credebant nempe Iudaei, 6000 annos duraturum eſſe mundum. Helleniſtis αἰὼν erat ſpatium mille annorum. Pauli autem aetate fere 5600. a mundo condito anni numerabantur.

12. ὥϛε ὁ δοκῶν ἑϛάναι) i. e. Qui putat, ſe firmum eſſe in religionis confeſſione, ut nihil periculi ſibi metuendum ſit a tentationibus. Ἑϛάναι h. l. eſt firmum perſtare in religione, quemadmodum ſtatim πίπτειν, *labi*, deficere a Chriſto.

13. πειρασμὸς — ἀνθρώπινος) *Nonniſi leuem tentationem experti eſtis.* Ἀνθρώπινος, *leuis*, quae uinci facile poteſt, quia uires humanas non ſuperat, ſiue etiam *uulgaris*, frequens inter homines, 2 Sam. VII, 14. Ieſ. VIII, 1. Chryſoſtomus: ἀνθρώπινος, τουτέϛι, μικρὸς, βραχὺς σύμμετρος. Πειρασμὸς h. l. plerisque interpretibus eſt *calamitas*, *afflictio*. Equidem accedo b. *Strothii* ſententiae exiſtimantis, πειρασμὸν hic eſſe ſollicitationem ad peccatum.

Sic

Sic Iac. I, 13. πειράζεσθαι eſt *in peccatum impelli*, inprimis ad defectionem a religione chriſtiana. Reſpicit Paulus ad id, quod Chriſtiani ab Ethnicis ad conuiuia ſacra inuitabantur, quae tentatio erat leuis, quia tantum ad edendum, bibendum etc. inuitabantur, et nihilominus iam conceſſerant, et uictos ſe dederant. Sed inſtabant grauiora, e. g. tentatio in honorem Deorum thurificandi, iurandi etc. πιστὸς δὲ ὁ θεὸς) Dixerat, maiora mala poſſe euenire, ut eo magis cautos redderet. Nunc, ne nimium conſternarentur, ſolatium addit, ſignificans, Deum, modo ipſi negligentes non ſint, daturum uires pares tentationi. Πιστὸς, fidelis in praeſtanda ope. ὑπὲρ ὃ δύνασθε) Sc. ὑπενεγκεῖν, quod addunt nonnulli Codd. et Auguſtinus aliquoties. ἀλλὰ — τὴν ἔκβασιν) *Sed largietur cum tentatione uincendi facultatem*, i. e. ſi permittat tentationem, dabit etiam uires ut uincere poſſitis. Ἔκβασις, *euaſio*; euadit autem, qui tentationem uincit.

14. διόπερ — εἰδωλολατρείας) i. e. Fugite occaſionem omnem, quae uos in idololatriae ſocietatem trahere poſſit. Bene hoc cohaeret cum paullo ante dictis. Si uosmet ipſos aſſuefaciatis epulis in idolio, facile, ubi grauior perſecutio incubuerit, ad pleniſſimam idololatriam deuoluemini.

15. ὡς φρονίμοις λέγω) Attentionem Corinthiorum excitat, quum ipſis ingenium tribuit. κρίνατε ὑμεῖς, ὃ φημι) Quaſi dicat: Adeo aequa adferam, ut non alios quam uosmet ipſos ſumam iudices.

16. τὸ ποτήριον — τοῦ αἵματος τοῦ χριστοῦ ἐστι) Senſus eſt: *Nonne bibitione eius uini conſecrati, quod haurimus e poculo, participes reddimur ſanguinis Chriſti?* i. e. profitemur

ad

ad alios, nos religione esse Christianos, uel: declaramus, nos esse cultores Christi, qui pro nobis mortuus est? Ποτήριον, pro eo, quod in calice est, nempe *uino*, et per nouam metonymiam pro *bibitione uini*; nam sine usu non posse locum habere, quod statim dicitur, per se patet. Est autem τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, כוס דברכה, pro τὸ ποτήριον εὐλογητὸν uel εὐλογημένον, *poculum pro quo gratias egimus Deo*, uel quod gratiarum actione consecratum est usui sacro. De significatione uerbi εὐλογεῖν uid. dicta ad Matth. XXVI, 26. Κοινωνία per meton. h. l. est id, per quod fit ipsa communio, ut sit sensus: *omnes bibentes ex hoc sacro poculo sunt* κοινωνοὶ τοῦ αἵματος τοῦ χριστοῦ. Sanguis Christi uero pro toto sacrificio Christi in cruce peracto. Ostendere uult Apostolus, ut ex sequentibus et praecedentibus patet, Christianos, qui epulis sacris Gentilium interesse solerent, ab aliis Ethnicis considerari tanquam homines idololatricae religioni fauentes, atque ab ea non ualde abhorrentes, quemadmodum qui Christianorum sacris epulis interfunt, censentur profiteri mortem Christi expiatoriam, adeoque se pertinere ad Christianorum religiosam societatem, publice declarant. Vid. *Stroth.* ad h. l. qui bene monet, contextum esse attendendum. Ita etiam ueteres interpretes intellexerunt locum hunc, e. g. *Theodoretus:* τῶν ἱερῶν ἀπολαύοντες μυστηρίων, οὐκ ἀυτῷ κοινωνοῦμεν τῷ Δεσπότῃ, ὃ καὶ τὸ σῶμα εἶναι καὶ τὸ αἷμα φαμὲν: τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν) Pro ὁ ἄρτος ὃν κλῶμεν. Sic: *Vrbem quam statuo, uestra est*, pro *urbs*. *Esus panis consecrati* iterum hic intelligitur. οὐχὶ — χριστοῦ ἔστιν;) *Nonne* (esu panis sacri) *declaramus nos esse membra corporis Christi*, i. e. societatis Christianae? Τὸ σῶμα τοῦ χριστοῦ, h. l. esse

esse *societatem christianam*, ut infra c. XII, 27. et alias saepe, ex u. 17. patet.

17. ὅτι εἷς — ἐσμεν) *Nam unus quasi panis, unum corpus sumus, licet simus multi*, i. e. unam constituimus societatem arctissime coniunctam, sicut ex multis granis et farinae particulis factus est unus panis, et plura membra inter se coniuncta constituunt corpus. Hoc addit Apostolus, ne quis ob ambiguitatem uocabuli σῶμα putet, τὸ σῶμα τοῦ χριστοῦ u. 16. esse ipsum Christum, uel corpus Christi pro nobis in ara crucis immolatum. Explicationis igitur caussa addidit, omnes Christianos efficere unum quasi panem, unum corpus. οἱ γὰρ — μετέχομεν) Ἐκ τοῦ ἑνὸς, i. e. ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἄρτου. Sensus est: Dum omnes participamus eundem panem, eo ipso declaramus, nos huius societatis christianae membra esse.

18. βλέπετε — σάρκα) Alio exemplo utitur, ut ostendat, Christianos, qui Gentilium sacris epulis interessent, in societatem uenire cultus idololatrici. *Considerate*, inquit, *Israelitas, Iudaeos.* Addit κατὰ σάρκα, ut distingueret Iudaeos nondum ad Christum conuersos a *Christianis*, ex Iudaeis, seu Israelitis κατὰ πνεῦμα. οὐχὶ — θυσιαστηρίου εἰσί) *Nonne, qui de uictimarum carnibus edunt, etiam in altari obtulisse censentur?* Τὰς θυσίας, שלמים, carnes uictimarum, quibus uescebantur cum amicis, qui eas obtulerant. Sunt *participes altaris*, adeoque Dei, cui in altari offertur, uel cultus qui in altari exhibetur; fatentur publice, se eum Deum colere, cuius et altare. Conclusio ex duobus exemplis, u. 16. sqq. allatis, tam facilis erat, ut uerbis eam exprimere non fuerit opus. Est autem haec;

Sicuti qui ſacrae Chriſtianorum coenae interſunt, eo ipſo declarant, ſe eſſe Chriſtianos; ſicuti porro, qui ſacris epulis Iſraelitarum ueſcuntur, eo ipſo oſtendunt, ſe eſſe Iudaeos: ita etiam ii, qui ad conuiuia ſacra gentilium inuitati accedunt, eo ipſo declarant, ſe eſſe idolorum cultores.

19. τί οὖν — τί ἐστιν;) *Quid igitur dicere* (ex hactenus dictis concludere) *uolo?* Hoc fortaſſis, *quod idolum aliquid ſit* (et efficere poſſit?) *uel quod idolothytum aliquid ſit* (et ab aliis carnibus differat?) Haec non eſt mea ſententia, Paulus inquit. Concedo idolum nihil eſſe, et carnes Diis immolatas nihil differre ab aliis carnibus. Sed licitum eſſe Chriſtianis intereſſe epulis ſacrificalibus gentilium, id non concedo. Refutat eorum ſententiam, qui putabant, licere Chriſtianis ueſci idolothytis eam ob cauſſam, quod idola et idolis immolata nihil ſint, nel efficere poſſint, ſupra c. VIII, 4. Reſpondet, his etiam conceſſis, non ſequi, quod illi inde inferre uoluerunt. Verba: ὅτι — τί ἐστιν *Semlerus* e textu in marginem reiicienda eſſe putat; eſſe enim gloſſas, in uariis regionibus uarie adſcriptas. Alii uero retinenda eſſe uerba, recte cenſent.

20. ἀλλ' ὅτι — δαιμονίοις θύει) Plena oratio eſſet: οὐχ, ἀλλὰ τοῦτο φημι ὅτι κ. τ. λ. *Minime hoc inde conſequitur; ſed hoc tantum uolo dicere: Quod gentiles ſacrificant, id ſacrificant Daemoniis, non autem Deo.* Senſus eſt: Quanquam gentilium Dii nihil ſunt, ipſi tamen gentiles eos pro uere exiſtentibus habent, et pro certo ſumunt, nos etiam in hac eſſe ſententia. Quodſi ita eſſet, ſtatuere deberemus, Daemonia mala eſſe, quibus gentiles ſacrificare ſolent tanquam Diis. καὶ οὐ θεῷ) Non autem uero Deo, quem

nos

nos Chriſtiani colimus. οὐ θέλω — γίνεσθαι) Nolim autem, uos uel in ſpeciem conſortes fieri malorum daemonum, cultusque qui illis praeſtatur.

21. οὐ δύνασθε) Non conuenit, non decet. Ipſi facile cognoſcetis, hoc non licere. ποτήριον δαιμονίων) i. e. *Vinum daemoniis libatum*, quod praecipue in conuiuiis ſacris bibere ſolebant Gentiles. Aen. VIII, 273. *Quare agite, o iuuenes, tantarum in munere laudum, Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris, Communemque uocate Deum, et date uina uolentes.* τραπέζης κυρίου — τραπέζης δαιμονίων) *Menſae Domino ſacrae — daemoniis ſacrae.*

22. ἢ παραζηλοῦμεν τὸν κύριον;) *Deum ad indignationem prouocare* eminenter dici ſolet de iis, qui idolis honorem exhibent, ut Deut. XXXII, 21. μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμεν;) Vt nempe poenas euadere poſſimus, quas iratus Deus nobis uelit infligere.

23. πάντα — συμφέρει) *Omnia licent*, (omnibus cibis *per ſe* ſpectatis ueſci licet;) *ſed non omnia proſunt*, iis nempe, qui in his rebus libertate ſua abutuntur; nocent potius ſibi ipſis, qui e. c. epulis ſacrificalibus gentilium interſunt. His uerbis, (ut recte monet *STORRIUS* p. 33.) *concludere* uidetur Paulus explanationem noxae, ad *licentioſos* pertinentis, de qua dictum erat u. 6 — 22. Nimirum noxae ſibi fuerunt licentioſi Corinthii, dum diuinas poenas per amoris neglectionem et idololatriae crimen in ſe concitabant, (u. 22. 6. 11.) atque per nimiam cum idololatris familiaritatem priſtinis moribus, tum animi uitiis uniuerſe, tum maxime ſolemni in delubris laſciuia denuo, et tanto quidem facilius implicabantur; quanto magis allueti fuerant

huic ſcelerum generi, quod Corinthi praeſertim regnaſſe conſtat. A uerbis πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' ὁ πάντα οἰκοδομεῖ *noua tractatio* incipit, qua (u. 24 — 33.) ea quoque noxa commemoratur, quae ad alios redundet. Quanquam igitur utraque uox συμφέρειν et οἰκοδομεῖν in utramque partem dicitur, per *contextum* tamen altera pars commatis de ſua *cuiusque*, altera, ne idem bis dicatur, de *aliorum* utilitate accipi poteſt, ut συμφέρει ad *agentem*, οἰκοδομεῖ ad alios trahatur.

24. μηδεὶς — ἑτέρου) Plena oratio eſſet: μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον (ex u. 23.) μόνον ζητείτω, ἀλλὰ καὶ τὸ συμφέρον τοῦ ἑτέρου, *nemo ſuis tantum, ſed et aliorum hominum commodis ſtudeat.* Ζητεῖν τὸ ἑαυτοῦ, *ſuis commodis ſeruire.* Licet nobis omnino uti noſtro iure; ſed ſi id cum fratris periculo futurum ſit, magis perpendere debemus, quid illi expediat, quam quid nobis liceat.

25. πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε) i. e. *Licet uobis edere quicquid uendi ſolet in macello.* Μάκελλον uox eſt graeca ex latina, ut φλαγελλοῦν, κυζωδία et ſimilia. Plutarchus quaeſt. Rom. explicat per κρεωπώλιον, *locum ubi carnes uenduntur.* *Aedificia* erant, in hunc finem exſtructa, uel *ſpatia* quaedam *in foro*, ſ. *fora carnaria.* μηδὲν — συνείδησιν) *Nihil inquirentes, ne conſcientia* (ueſtra) *perturbetur.* Fieri poterat, ut macellarius, antequam ad macellum carnes ferret, aliquid de iis in aram dediſſet, uel ut ſacerdotes partes, quae ipſis cedebant, uenderent. De eo non uult ſollicite inquiri; licet neſcire talia, et neſciſſe ſe dicere, ſine ſcrupulo. *Strothius* et *Schulzius* τὴν συνείδησιν intelligunt ideam ſiue imaginem, quam quis ſibi de aliqua re formauit.

26. τοῦ

26. τῦ γὰρ — πλήρωμα αὐτῆς) Ex Pſ. XXIV, 1 Πλήρωμα, מלוא eſt omne id, quod ſuper terram uerſatur, animalia, herbae etc. Non poteſt autem impurum eſſe, quod a Deo conditum eſt in uſus hominum.

27. εἴ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων) ſc. *ad conuiuium;* nam καλεῖν eſt ad conuiuium uocare. Non loquitur de conuiuiis ſacris in idoleis, nec concedit, porro a Chriſtianis frequentari poſſe idoleia.

28. ἐὰν δὲ — εἰδωλόθυτόν ἐϛι) De conuiuatore loquitur, qui putaret Diis conſecrata fas non eſſe Chriſtiano comedere. καὶ τὴν συνείδησιν) *Ne offendatis conſcientiam*, ſc. alterius, ut ſtatim explicatur. Ven. *Schulzius* uerba δι' ἐκεῖνον — συνείδησιν per Hendiadyn poſita eſſe, putat pro: διὰ τὴν συνείδησιν τῦ μηνύσαντος, propter opinionem (ideam) eius, qui hoc uobis indicauit; quia nempe alter putat, eſſe Deos, et agnoſci pro Diis a ueſcentibus. Sic etiam comm. 29. uocem συνείδησις explicandam eſſe putat *Schulzius* et *Strothius*. Verba: τῦ γὰρ κυρίυ ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς abſunt a melioribus codicibus, Verſionibus nonnullis et Latinorum multis citatis.

29. συνείδησιν — ἑτέρυ) Conſulendum eſt nempe conſcientiae alterius, et cedendum ad tempus errori, quem non poſſis tollere. Tibi autem, qui meliorem cognitionem habes, licet ueſci omnibus carnibus, ſi nemo offendatur. ἵνα τί — συνειδήσεως) *Qui enim condemnari* (et eripi mihi) *poſſit libertas mea, a conſcientia aliena?* Omnino licet mihi uti libertate mea, ſi ſolus ſim, uel alios non offendam, quamuis alii aliter ſentiant. Ἄλλος eſt quiuis alius,

quicum negotium nobis non eſt; ἕτερος is, quicum negotium eſt.

30. χάριτι) i. e. ἐν εὐχαριστίᾳ, *cum gratiarum actione.* Alii uertunt: *per Dei beneficium*; Deo dante et id concedente.

31. εἴτε οὖν — εἰς δόξαν θεοῦ) Ne ullo ueſtro facto Dei honor laedatur; ut potius omnes intelligant, uos duci Dei ſenſu et numine, nihilque agere tantum uoluptatis ueſtrae cauſſa. *Aboth* II, 12. R. Ioſe inquit, omnia opera tua fiant in nomen Dei. *Schol. Bartenorae:* etiam ſi edas et bibas, non cogitabis de deliciis corporis, ſed haec omnia facies ad acquirendas uires, quibus uoluntatem Dei omnimode implere poſſis.

32. ἀπρόσκοποι — τῷ θεῷ) Ἀπρόσκοποι hic actiue ſumitur, pro eo, qui neminem offendit, i. e. deteriorem facit. Cauete, ne *Iudaei* dicere poſſint, uos haud ſincero ſtudio Deum uerum colere; ne *Graeci* dicant, uos nihil in idololatria mali eſſe cenſere; ne *Chriſtiani* adhuc teneri, impendentibus malis aliquibus ad defectionem impellantur.

33. πάντα πᾶσιν ἀρέσκω) Πάντα, pro κατὰ πάντα, in omnibus rebus. Ἀρέσκω, uulgo explicant: *placere ſtudeo*, in iis nempe rebus, de quibus haćtenus fuerat ſermo, ueſcens, non ueſcens; accipiens, non accipiens, ut multis perſuadeam chriſtianam religionem, nulla impedimenta ipſe inferam. *Schulzius* ἀρέσκειν uertit: *ſeruire, aliorum inſeruire commodis.* Sic LXX. Pſ. XXXV, 14. et CXVI, 9.

CAP.

CAP. XI.

1. Μιμηταί μου γίνεσθε) Hunc uersum perperam Latini a superiori capite abscecuerunt, cum quo potius cohaeret, ita tamen, ut singulari quodam Pauli artificio sit simul et superioris disputationis conclusio, et transitio ad ea quae sequuntur. καθὼς κἀγὼ χριστοῦ) Ne suum exemplum laudare uideatur, ad Christum refert, cuius modum et docendi et uiuendi imitabatu r.

2. Ἐπαινῶ — μέμνησθε) *Laudo uos, fratres, quod in omnibus mei memores est.* Πάντα, pro κατὰ πάντα, in omnibus rebus, ad religionem et instituta in ecclesia pertinentibus. Ipsae Corinthiorum litterae quaestionem de cultu feminarum cum altera de Idolothytis coniunxisse uidentur; quare Paulus hanc tractationem superiori annectit. Iidem nempe, qui templa idolorum denuo frequentare solebant, ex fano in ecclesiam translatum uoluerunt morem, ut mulieribus liceret in concione sacra orare remoto uelamine, u. 5. Quum autem ipsius etiam antiiudaicae partis complures (Paulini et Apollonii) christiani a iudaico ritu, quem ab ipso Paulo et Apollo, quum inter Corinthios uersarentur, teneri uidissent, recedere dubitarent, quaestionem hanc in epistola partis antiiudaicae communi nomine exarata, ad Paulum retulerunt. Is igitur laudat Corinthios, quod inconsideratae certorum sociorum cupiditati non statim obsecuti fuerint, sed *memores Apostoli*, moribus ab ipso ut alibi, ita etiam Corinthi seruatis, uim facere noluerint, uerum ex ipso prius *percontari* maluerint, num in ueteri instituto nouare aliquid liceat. Ceterum totum hunc locum egregie illustrauit *Storrius*, l. c. p. 35. sqq. καὶ καθὼς — κατέχετε)

κατέχετε) *Et praecepta quae ego uobis tradidi, retinetis.* Παραδόσεως nomine uocatur omne id quod docetur, (cf. Matth. XV, 2.) hic autem significatur *praeceptio* de ritibus et moribus publicis, ad ordinem et decorum in ecclesiis seruandum institutis. Multa erant in hoc genere per se non ita magni ad pietatem momenti, sed in quibus utile erat aliquid in commune constitui, ne discrepans usus dedecoraret ecclesiam, uel disputationes, et ex disputationibus schismata serereret.

3. Vt efficiat Paulus, uxoribus christianis in concione sacra uelandum esse caput, (u. 5.) praemittit rationes decidendi, si ita loqui fas est. Et primo quidem ponit, uxorem in mariti potestate esse, maritum autem in rebus ad religionem et cultum diuinum pertinentibus, nemini nisi Christo subiectum esse. ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ χριστός ἐστι) Κεφαλὴ improprie est *dominus*, aut qui maiori utitur auctoritate. Dicit igitur Apostolus, in rebus ad religionem pertinentibus uiros nullum alium super se dominum agnoscere, nisi solum Christum. Sunt autem istae rationes, quas Paulus hic affert, *ad hominem*, quae alio tempore, aliis locis, apud alios homines porro non ualent. κεφαλὴ δὲ γυναικὸς, ὁ ἀνὴρ) i. e. Mulieres uero praeter Christum etiam suos maritos pro dominis agnoscere debent. κεφαλὴ δὲ χριστοῦ ὁ θεὸς) Quum hic dicitur, Deum, *patrem*, Christi esse caput, hoc referendum est ad regnum Christi, uel nouam eam Christianorum societatem, quam Christus Dei patris auctoritate instituit, quare et alibi ecclesiae caput dicitur Christus, Eph. I, 22. Non igitur hoc loco disputandum de essentiali Christi diuinitate, de qua Paulo non est sermo,

sed

ſed de *Chriſto* loquitur, quod nomen praecipue hominem, Dei illum legatum indicat; nam quod uulgo dici ſolet, *Chriſtum* eſſe nomen utriusque naturae, non ſimpliciter eſt uerum, nec uſui plerorumque antiquorum conueniens.

4. πᾶς ἀνὴρ — τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ) Προφητεύειν h. l. ut hebr. התנבא eſt *diuinas laudes canere, ſacris hymnis celebrare Deum*, ut Exod. XV, 20. Num. XI, 25. 29. 1 Reg. XVIII, 29. Κατὰ κεφαλῆς ἔχων, ſc. κάλυμμα, *uelamen*, puta pileum uel galerum. Καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, nempe *Chriſtum*, qui ſolus eſt caput uiri, uel etiam *ſeipſum*. *Dedecorat uir caput ſuum*, orans aut diuinas laudes canens, *operto capite*, quia more Graeco *caput tegere* erat ſeruorum, et ſignum ſubiectionis. Non decet ergo uirum, quum ſoli Chriſto ſubſit, publice quaſi ſe ſeruum aliorum profiteri. Alii ita intelligunt: Dedecorat caput ſuum — quia ratione ueſtitus imitatur ſexum ſequiorem. Haec omnia, ut et proxime ſequentia ex moribus illorum temporum. Ceterum (ut Storrius monet p. 38.) hoc comma non in eam partem accipiendum uidetur, ut certorum opinioni contradicatur, *qui uiros operto capite orare uoluerint*, ſed in hanc potius ſententiam, ut Apoſtolus *concedat*, uiros *quidem* (μὲν, u. 7.) non debere caput operire, *ſed* mulieres idem decere *neget*. Credibile nonnullis uiſum eſt, Corinthios chriſtianos uiris chriſtianis *Iudaicum* morem *contra graecam conſuetudinem* obtrudere uoluiſſe. Sed ne conſtat quidem *illius temporis*, Iudaeos recentiorum ritu operto capite precari conſueuiſſe.

5. πᾶσα δὲ γυνὴ — τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς) Προφητεύειν eodem ſenſu quo u. 4. Vſu fuit receptum apud multas

gentes cultiores, ut uirgines et mulieres uelarent caput; contra uero turpe et indecorum eſt habitum, mulieris nuptae uultum in publico adſpici et oculis aliorum uſurpari poſſe. Apud Iudaeos certe hic mos obtinuit. Hunc autem uelaminis muliebris uſum *Chriſti et Apoſtolorum aetate* ſenſim inter Iudaeos exoleuiſſe, tanto incredibilius eſt, quanto certius conſtat etiam *ſeriori tempore* priſcam conſuetudinem a mulieribus hebraeis religioſe ſeruatam fuiſſe. Vid. *Schroederus* de ueſtitu mulierum hebr. p. 87. 89. ſq. Videtur potius *graeca* conſuetudo fuiſſe, ut mulieres uelamina, alias uſitata in templis tantiſper ſeponerent, quam conſuetudinem nonnulli Corinthii *odio Iudaismi* et cupiditate partem eccleſiae iudaizantem omnibus modis laceſſendi, in eccleſiam inuehere uoluerunt. Paulus uero de ea muliere, quae haud uelata ſacris chriſtianis interſit, dicit: καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς, *dehoneſtat caput ſuum*, i. e. ſuum ipſius corpus, ſeipſam. *Caput* nempe intelligitur, quod radi poterat, ut ſtatim dicitur. Negligentia uelaminis in publico, quam Rabbini inter cauſſas repudii retulerunt, (*Seldeni* uxor hebr. L. III, c. 17.) ipſa etiam Pauli aetate ſuſpicionem impudicitiae habuit. Contra uero capitis tegumentum *modeſtiae* ſignum fuit, de capite uxoris *adulterii ſuſpectae*, ex priſco Iudaeorum more detrahi ſolitum, Num. V, 18. Vbi igitur hoc in more poſitum fuit, ut *honeſtae* mulieres uelarentur, *ceterae* aperto capite in publicum prodirent, ibi uel eae feminae, quarum caſtitati nullum periculum creauit uelaminis negligentia, ſuam certe famam abiecerunt. Alii τὴν κεφαλὴν ut u. 4. ita etiam hic ſumunt improprie, ut ſenſus ſit: mulier orans haud uelato capite dedecorat maritum ſuum, publicae quaſi oſtendens,

ſe

ſe maritum pro domino non agnoſcere. Sed durior eſt haec expoſitio. ἓν — τῇ ἐξυρημένῃ) *Vnum enim idemque eſt, ac ſi raſa eſſet.* Proprie tamen ἓν καὶ τὸ αὐτὸ poſitum eſt pro μία καὶ ἡ αὐτὴ, uti ταῦτα pro ἕτοι ſupra c. X, 6. VI, 11. Feminae tonderi non ſolebant, niſi quum turpes uideri uellent, ut in luctu, Deut. XXI, 12. Apud profanas etiam gentes *raſa coma* mulieribus ἀισχύνη eſſe, et formam extinguere credebatur. Praeterea raſa coma erat poena adulterarum. Multa loca *Wetſtenius* ad h. l. congeſſit.

6. εἰ δὲ ἀισχρὸν — ξυρᾶσθαι) Κείρασθαι referre ſolent ad occiput: ξυρᾶσθαι uero ad ſinciput. Germani feminis adulteris crines accidebant. *Tacit.* Germ. 19. *pauciſſima in tam numeroſa gente adulteria, quorum poena praeſens et maritis permiſſa. Acciſis crinibus nudatam coram propinquis expellit domo maritus.* Apud Hebraeos autem *uxori adulterii ſuſpectae* uelamen detrahi ſolitum, (Num. V, 18.) iam monuimus ad u. 5. Haec igitur prima ratio eſt, quam Paulus pro retinendo uelamine affert, quod nempe feminae ſecus facientes, famae ſuae noceant. Ceterum Paulus de *uxoribus* ſolum praecipit (u. 3.) ſiue quod Corinthi, quemadmodum in alia Peloponneſi parte, Laconicam puta, *uxoribus* tantum neceſſe fuerit uelari (uid. *Schroederus* l. c. p. 93.) ſiue quod conſuetudinem latiſſime per omnes regiones, ubi Chriſtianorum eccleſiae eſſent, patentem, (u. 16.) defendiſſe ſatis haberet, confiſus, in iis locis, ubi ad communem et antiquiſſimum morem recentior conſuetudo etiam uirginum uelandarum neceſſitatem adiunxerat, matres, uelo adſuetas, ſua ſponte inuigilaturas eſſe, ne filiae negligentia uelaminis ſuo honori male conſulant.

7. Ἀνὴρ

7. Ἀνὴρ μὲν — τὴν κεφαλήν) Redit Paulus ad disputationem, quam u. 3. inceperat, et *secundam* rationem explicat, cur uxor christiana caput uelare debeat, quia nempe mariti imperium agnoscere teneatur, nec seruitutem muliebrem exuere possit. Vir, inquit, caput obtegere non tenetur. εἰκὼν καὶ δόξα θεοῦ ὑπάρχων) *Similitudinem et maiestatem Dei referens.* Est enim uir in supremo gradu collocatus in hoc mundo, et tanquam secundarius aliquis Deus, ipsius etiam mulieris respectu. Quapropter in *communi uirorum et mulierum coetu* non decet eum esse capite uelato, quia signum hoc est subiectionis et seruitutis. *Augustin.* Serm. IV, in octaua Paschae: *Reuelanda sunt capita eorum, quod est indicium libertatis.* *Imago Dei* h. l. non sumitur illa notione consueta de morali quadam praestantia et perfectione, sed de dominio. Ne *Epiphanii* quidem tempore conuenerat ecclesiasticis doctoribus. quid sit imago Dei; et fuerunt ex antiquioribus, qui negarent, imaginem Dei pertinere ad sexum muliebrem, quod de dominio ualet, non uero similitudine Dei morali. γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν) *Mulier uero mariti auctoritatem refert.* Imperat enim materfamilias suae familiae, sed uiri nomine. Itaque respectu uiri debet gestare signum subiectionis in capite in communi uirorum et mulierum coetu.

8. οὐ γάρ — ἀνδρὸς) Ostendit, quo iure mulier cogatur subdi uiro; non contra. Prior conditus est Adam, ex eius uero latere subducta est Eua, ceu uiri portio quaedam.

9. γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα) In uiri solatium, et generationis adiumentum. Igitur per creatoris uoluntatem uxor in mariti

riti poteſtate eſt. Ceterum comparatiue hic locus intelligendus eſt: Non tam — quam —

10. διὰ τοῦτο — τοὺς ἀγγέλους) Locus, ut omnes ſciunt, uexatus. Verterim: *Quapropter uxor debet ſignum poteſtatis* (uelamen) *habere in capite propter exploratores.* Ἐξουσία nempe hoc loco uidetur eſſe ipſum *uelamen*, ut etiam Vulgatus transtulit: proprie *poteſtas*, i. e. *ſignum* poteſtatis, ſc. maritalis in uxorem. Sic Matth. V, 31. ἀποστάσιον eſt pro ſigno ἀποστασίε, ſiue litteris diuortii facti *indicibus*, βιβλίῳ ἀποστασίε. Cohaeret hoc comma cum praec. u. 7 — 9. Quia uxor in mariti poteſtate eſt, *ergo* (διὰ τοῦτο) habere debet capitis tegumentum, quod agnitae maritalis in ipſam poteſtatis ſignum haberi poſſit. Ne quis uero obiiceret, licere uxoribus exuere uelamen, ſi mariti permittant et conſentiant, addit Paulus, hoc non decere propter *exploratores* et *ſpeculatores*. Poterat nempe nouae conſuetudinis notitia per κατάσκους ſpeculatores in publicum emanare, chriſtianasque uxores tum Iudaeis, de iſto mulierum habitu peſſime exiſtimantibus, tum Graecis quoque in ſuſpicionem rei chriſtianae probroſiſſimam adducere. Ἄγγελοι h. l. ut Iac. II, 25. uidentur eſſe *exploratores*, quo ſenſu hoc uocabulum accepit *Heumannus*, (Erklaer. des N. T. P. X. pag. 439. ſqq.) quem et alii nonnulli ſecuti ſunt. Sed alios etiam audiamus. Quod igitur attinet ad uocem ἐξουσία, nonnulli mutationem lectionis tentarunt. Varias coniecturas uide apud *Bowyerum* ad h. l. *Io. Toup*, in opuſculis criticis p. 26. edit. 2dae reſcribendum putat una literula amota: ἐξιοῦσα. *Quapropter oportet mulierem, quum prodit in publicum, uelato eſſe capite.* Pro hac ope et medela certiſſima

tiſſima iam tandem Apoſtolo allata, omnes ſacrarum litterarum ſtudioſos gratias ſibi habituros ſperat uir doctus. De quo equidem ualde dubito. Graecorum Theologi ita explicarunt: Ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ὀφείλει ἔχειν, τουτέστι, τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἐξουσίαν καὶ κυριότητα, ἥτερ ὑπόκειται, ὀφείλει ἔχειν, καὶ ἐπιδείκνυσθαι ἐπ' αὐτῆς τῆς κεφαλῆς. Et deinde: Διὸ καὶ αὐτὸ τὸ κάλυμμα ἑωκότως ἂν ἐξουσία κληθείη, ὡς τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἐξουσίας καὶ κυριότητος ἐνδεικτικὸν ὑπάρχων καὶ παραστατικόν. Ἐξουσίαν igitur *uelum* metonymice, quod ἐξουσίας ſiue *poteſtatis* eius quam in feminam uir habet, indicium ſit, dici uolunt. Haec ſententia plurimis recentiorum interpretum placuit, quorum nonnulli etiam ſtatuunt, *helleniſticum* eſſe ſignificatum, pro hebraico רדיך, quod erat et ipſum aliquod tegumentum, Cant. V, 7. Ieſ. III, 23. Dignus etiam qui hic conferatur *Michaelis*, Introductione in Libros N. F. p. 165. edit. recentiſſ. Διὰ τοὺς ἀγγέλους nonnulli de angelis proprie ſic dictis intelligunt, uel de bonis, uel de malis, e. g. *Ne angelis, qui ſolent praeſentes eſſe, et qui obſeruant cultum noſtrum diuinum, diſpliceamus;* aut *ne eos quaſi pulchritudinis ſpecie auertamus a ſuo officio:* aut *ut tutae ſitis a malorum angelorum uexatione.* Wetſtenius: *Mulier, quae caput tegit, illud protegit, defendit, et habet in ſua poteſtate: quae caput aperit, illud in poteſtatem malorum angelorum tradit, qui eam uexant.* Aboth R. Eliezer, cit. Wagenſeil Sota p. 43. *malus eſt angelus, qui uocatur Vziel, ſi uideat, mulierem eſſe nudato capite.* R. Simeon, f. Iochai: *Si mulieris capillus nudus eſt, ueniunt mali ſpiritus, eique inſident, et omnia, quae in domo ſunt, perdunt.* Secundum Semleri ſententiam igitur Paulus Iudaicam ἔννοιαν hic informat.

mat. Sed contra iſtas ſententias multa docte monuit *STORRIUS* p. 40. not. 72. Addo *HEINSII* ſententiam, qui κεφαλὴν improprie ſumit, ut u. 3. de *uiro*, et ἐπὶ uertit *a*, uel *in* cum Abl. Dixerat Apoſtolus u. 9. non uxoris cauſſa uirum, ſed ipſam uiri, hoc eſt, ſui capitis cauſſa creatam eſſe. Aequum itaque eſſe, ut ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, *in ſuo capite*, *non in ſe*, poteſtatem ſuam habeat ac gerat, uel ab illo dependeat, idque ut tecto capite aut inuoluto, quod ſubmiſſionis ſignum eſt, teſtetur. Quemadmodum nempe uir ἐξουσίαν ἔχειν ὀφείλει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, qui eſt Chriſtus, ita femina ἐξουσίαν ἔχειν ὀφείλει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, qui uir eſt. Dandam ergo imprimis feminae operam hanc, ait Apoſtolus, ut in uiri poteſtate ſit ac maneat, omnemque habeat in capite, utque id ipſum ſigno hoc ſubmiſſionis publice teſtetur, iubet. Διὰ τοὺς ἀγγέλους inquit, quos et teſtes hic et praeeuntes habetis. Omnis enim angelorum cura, ſeruire Chriſto, quem ut caput, ita poteſtatis ſuae fundamentum habent ſimul et agnoſcunt. Idem hic agendum feminis. Cauendum quippe, ne ſi impudenter et licentioſe nudo ac detecto capite in eccleſia uerſentur, non modo Chriſtum ſed et angelos habeant teſtes impudentiae illius licentiaeque, qua capitis obedientiae licenter, publiceque renuntiant. Sed nimis artificioſa uidetur haec expoſitio; quare equidem primam a me propoſitam, utpote facillimam, omnibus reliquis praetulerim.

11. πλὴν οὔτε — ἐν κυρίῳ) *Veruntamen neque uiri ſeparatim a mulieribus nec mulieres excluſis uiris Dominī ſunt*, efficiunt ſocietatem chriſtianam. Quanquam uxor agnoſcere debet uiri in ſe poteſtatem, de reliquo tamen mulier chri-

chriſtiana pari cum uiro chriſtiano iure gaudet. Vtrique cum Chriſto coniunguntur, et per eum beari poſſunt. Gal. III, 28. Ἐν κυρίῳ εἶναι, *Domini eſſe*, ad ſocietatem chriſtianam pertinere.

12. ὥσπερ γὰρ — τοῦ θεοῦ) *Sicut enim prima mulier* (Eua) *e uiro* (Adamo) *deſumta eſt; ſic* (nunc) *mares per feminas in lucem eduntur; haec omnia autem a Deo ſic inſtituta ſunt.* Et mares et feminas per Chriſtum beari poſſe (u. 11.) confirmat Apoſtolus hoc argumento, quod humanum genus utroque ſexu contineatur, mares igitur et feminae pariter homines, eiusdemque beatitatis humanae capaces ſint, Deumque creatorem habeant, qui proinde beneficia per Chriſtum data neutri parti inuideat. Rom. III, 29. ſ.

13. ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε) Al. ὑμεῖς αὐτοί. Ex ſuo quisque ſenſu animoque rem expendat.

14. ἡ φύσις διδάσκει) Sicut Iurisconſulti iuri gentium ſaepe dant nomen iuris naturae, ita et *naturalia* dicuntur, quae non ſine probabili ratione longe et late recepta ſunt. Apud Lacedaemonios quidem liberi homines *alebant comam*, quod pulcrum habebatur. *Ariſtot.* Rhet. I. ἐν Λακεδαίμονι κομᾶν καλὸν, ἐλευθερείας γὰρ σημεῖον, ὁ γὰρ ἐςι κομῶντα ῥάδιον ὑδὲν ποιεῖν ἔργον θητικόν. *Euſtathius* uero ad Il. γ. p. 288. κόμην δὲ ἔχειν καὶ εὔκομον εἶναι γυναικικώτερόν ἐςι. Bemidbar R. XI. p. 209. I. Nonne comam alere turpe eſt uiro, qui caput non pectit?

15. δόξα

15. δόξα αὐτῇ ἐστιν) Aliquid ei ad decus et ornatum accedit. ὅτι ἡ κόμη — δέδοται) *Coma pro uelamine data eſt ei*, i. e. indicat mulieris caput uelamine indigere. Natura enim uiro breuiores capillos, etiamſi quis ſinat excreſcere; mulieri prolixiores et capiti obuoluendo idoneos tribuit. *Galenus* de Vſu part. XI. κεφαλῆς μέντοι κομώσης ἐδεῖτο (τὸ θῆλυ γένος) καὶ σκέπης ἕνεκα, καὶ κόσμου, καὶ τοῦτ' ἀυταῖς ἤδη καινὸν πρὸς τοὺς ἄνδρας.

16. εἰ δὲ — εἶναι) i. e. εἴ τις φιλόνεικος ἐστι. *Si cui libeat contra haec diſputare.* Δοκεῖ h. l. ut ſaepe, abundat. Cf. *Kypke* ad Marc. X, 42. Luc. VIII, 18. Omnino contentioſi hominis nomine dignus eſt, qui in rebus per ſe liberis lubentiſſime id praefert, quod moribus ciuium minime conuenit, et uoluptatem capit ex aliorum offenſione, immemor amoris proximo debiti. Tales erant ii ex Corinthiis, qui non curabant perturbationes coniugiorum et rei chriſtianae dedecus, dummodo haberent, quo partem aduerſariam laceſſere poſſent. ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν) Nos Apoſtoli eo more non utimur, ut ſcilicet in conuentibus ſacris mulieres ſinamus eſſe capite aperto. Alii explicant: Nos non ſolemus *contendere* et pertinaciter ſententiam noſtram defendere. Sed quum ſtatim *eccleſias* etiam nominet, prima expoſitio rectè praefertur. οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ θεοῦ) Sc. ἄλλαι. Neque eccleſiae illae, quae ubique ſunt terrarum, ita faciunt. Quod uero per omnes eccleſias receptum eſt, diſputando uelle in controuerſiam uocare, eſt φιλονείκων.

17. τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ) *Dum uero hoc praecipio, non laudo quod* etc. Quae huius cap. u. 3. ſqq.

praecepta fuerunt, eorum tractatio per epistolam Corinthiorum, ad cuius capita respondere uoluit Apostolus, (c. VII, 1.) necessaria facta fuerat; sed *per huius quaestionis occasionem* (τοῦτο παραγγέλλων) incidit demum ad alia conuentuum sacrorum uitia notanda, quae non per litteras Corinthiorum, sed *fama* acceperat. u. 18. Al. παραγγέλλω οὐκ ἐπαινῶν, quae lectio non est contemnenda. *Hoc uero minime laudare possum*, κατὰ λιτότητα, significat enim sibi hoc ualde improbari. ὅτι οὐκ — συνέρχεσθε) i. e. Conuentus uestros sic instituitis, ut in iis non faciatis nouos profectus in christiana uirtute, sed fiatis deteriores. Εἰς τὸ κρεῖττον referendum est ad nouos profectus in christiana uirtute et perfectione.

18. πρῶτον — ὑπάρχειν) *Primum enim audio uos in ipsis conuentibus uestris sacris dissidia exercere*, secessiones facere. Ἀκούω, *ex fama percepi*. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, *in ea domo, in qua conuentus habentur*; nam sicut συναγωγὴ proprie est ipse conuentus, improprie locus, in quem conuenitur, ita et nomen ἐκκλησίας utrumque habet significatum. Ergo diuersarum partium Christiani in eundem locum ad sacram coenam celebrandam conuenerunt, nec dissidium Corinthiorum eo ualuit, ut una uel altera pars plane secessionem faceret. Sed diuersarum partium homines ne in ipsis quidem conuentibus sacris a mutuis odiis abstinebant. *Audio*, inquit Paulus, *dissidia inter uos esse*, quum conuenitis in ecclesia. Videntur illi, qui dicebant se esse Cephae, se esse Apollonis, c. I, 12. etiam in publicis conuentibus partes fecisse, ita ut in sacris conuiuiis instituendis res suas sibi haberent hi, suas illi, quod patet

ex

ex u. 21. Nonnulli nempe conuiuium ſibi et ſuis proprium, non commune cum ceteris inſtituebant. καὶ μέρος τι πιςεύω) *Et aliquam partem* (eorum quae mihi de uobis referuntur) *credo.* Al. *aliqua ex parte credo.*

19. δεῖ γὰρ — εἶναι) *Non enim aliter fieri poteſt, quam ut diſſidia inter uos ſint.* Cauſſam exprimit Paulus, cur partem eorum, quae de Corinthiis fama accepiſſet, credat. Δεῖ, *oportet* h. l. ſignificat id, quod propter hominum ingenium et mores non aliter euenire poteſt, ut Matth. XVIII, 7. Tales quum ſitis, inquit Paulus, quales uos eſſe ſcio, credibile eſt uos etiam in ipſis conuentibus ſacris ueſtris mutua odia exercere. ἵνα — ἐν ὑμῖν) *Quo fit ut probi inter uos manifeſti fiant.* Ἵνα h. l. ut ſaepe, eſt ἐκβατικὸν. Habet tamen haec res utilitatem eam, ut cognoſcatur, quinam inter uos ſint ueri Chriſtiani. Nam erant etiam inter Corinthios, quibus haec diſſidia diſplicebant; iique erant δόκιμοι. Alii explicant prius membrum huius commatis: Bene eſt, quod orta ſunt inter uos eiusmodi diſſidia, et habet ea res uſum aliquem, ideoque iudicat Deus, eam non eſſe ui ſua omnipotente impediendam. Quod u. 18. uocarat σχίσμα, iam molliori uocabulo appellat αἵρεσιν. Alias *Schisma* eſt diſceſſus mutuus; *haereſis* diſceſſus unius partis, quae uero diſtinctio hic non habet locum.

20. ἐπὶ τὸ αὐτὸ) Heſychius: ἐπὶ τὸν αὐτὸν τόπον. οὐκ ἔςι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν) Κυριακὸν, i. e. κυρίᾳ δεῖπνον, coenam in honorem et memoriam Domini. Conueniebant quidem eo conſilio, ut coenam dominicam peragerent, ſed reuera hoc non erat coenam ſacram peragere, quia multi e Co-

rinthiis epulandi cauſſa ueniebant, uſurpato ad eam rem Chriſti nomine et inſtituto.

21. ἕκαστος γὰρ — φαγεῖν) *Vnusquisque enim fere propriam coenam praeoccupat in ueſcendo*, i. e. de ſuis cibis, quos afferri iuſſit, prius ipſe edit, quantum lubet, atque deinde ex iis quae ſuperſunt, aliis aliquid concedit. Vt hoc recte intelligamus, notandum eſt, poſt commune conuiuium celebratam eſſe coenam dominicam, quemadmodum Chriſtus poſt epulas Paſchales inſtituit hanc ſacram coenam. Fuit autem moris Athenis Socratis aetate, ut, qui ad coenam conueniebant, ipſimet ſinguli aliquid obſonii afferrent, quod non ſemper in commune apponebant, ſed plerumque quisque ſuo ueſcebatur. Xenoph. Memorab. L. III. init. Quem morem indicio eſt hic ipſe Apoſtoli locus, illa etiam tempeſtate a Corinthiis, iam Chriſtianis, eatenus ſeruatum fuiſſe, ut celebraturi S. coenam, ſi non alios etiam cibos, panem certe et uinum in Eccleſiam afferrent, ex quibus deinde partes ſumebantur, quae conſecrabantur in Euchariſtiam. Paulus igitur ἴδιον δεῖπνον ſine dubio uocat, quem quisque cibum domo attulerat, in quem quaſi ſuo iure irruebat, non expectatis ceteris. Ἕκαστος hic de multis dicitur. καὶ ὃς — μεθύει) Pauperes nempe eſuriebant, uel quia non habebant, quod ederent, uel quia non in tempore ueniebant, quum interea diuites ad temulentiam uino implerentur. Haec turpitudo haud dubie propria erat Graecis, qui ſimilibus conuiuiis fere adſueti erant, eoque facilius talem ſolemnem coenam modo parum ſalubri peruertebant.

22. μὴ

22. μὴ γὰρ — πίνειν;) Exinde uidetur apparere, cibos uarii generis allatos esse a Corinthiis in eam domum, quae postea dicta est *ecclesia*; qui enim solo pane uescitur, uix edendi *uoluptatem* sequi dicendus est, quae tamen Corinthiis hic obiicitur. ἢ τῆς — καταφρονεῖτε) Ἐκκλησία hic uidetur locum conuentuum designare. Edere et bibere in *Idoleis* locum habuit apud Graecos, sed in eo loco, ubi religionis uerae exercendae causa conuentus habentur, uoluptati corporis indulgere non licet. Aliis ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ est societas Christianorum, quam contemnere uidebantur diuites. καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας;) Hoc uero est, inquit, pauperibus exprobrare paupertatem. Durum est, quod interim esuriant.

23. ἐγὼ γὰρ — παρέδωκα ὑμῖν) *Ego enim a Domino* (Iesu) *edoctus sum, quod uos docui.* Rationem affert Paulus, cur tales mores et abusus laudare non possit. Quia Dominus ipse instituit S. coenam, fas non est, mutari aut corrumpi eius uerum consilium, atque illud, quasi epularum aliarum exemplo, in uoluptatis opportunitatem conuertere. ἐν τῇ νυκτὶ ἧ παρεδίδοτο) Quum ei mors uelut praesens esset ante oculos. Et uos, quum memoria talis rei celebratur, ob diuitias uestras intumescitis, et laute uiuitis. Ad sequentia cf. Matth. XXVI, 26. 27. 28.

24. εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν) Haec memoria, cum gratitudine et amore coniuncta, non referenda est solum ad mortem Christi, sed et ad ea quae docuit, et beneficia

ingentia quae nobis parauit, omniumque rerum, quarum tandem morte ſua fidem fecit.

25. τοῦτο τὸ ποτήριον — αἵματι) Vid. Luc. XXII, 20. Poteſt tamen ſenſus eſſe: *Bibere ex hoc calice eſt ingredi nouum foedus*, aſſociare ſe nouae religioni, quam ſancio meo ſanguine, morte cruenta. Dum uos bibitis ex hoc calice, reddo uos participes foederis noui, et antiquo foedere ſoluo. Hoc ſenſu τὸ ποτήριον habuimus ſupra c. X, 16.

26. καταγγέλλετε) Nonnullis eſt Indicatiuus, et ualet loco Imperatiui. Alter alteri quaſi dicat, noſtro commodo Dominus mortuus fuit; itaque magna illa beneficia non licet obliuiſci aut negligere. Alii rectius uertunt in Indicatiuo, et καταγγέλλειν, pro hebr. הגיד uertunt *profiteri*, ut Deut. XXVI, 3. Pſ. L, 6. Ipſa huius coenae ſacrae celebratione publice profitemini, Chriſtum pro uobis eſſe mortuum. ἄχρις οὗ ἔλθῃ) Nempe ad iudicium. Vid. Act. I, 11.

27. ὥστε) Ratio ex praecedentibus. Quum ex inſtitutione Chriſti ipſius conſilium huius ſacrae coenae ſit, ut in memoriam nobis reuocemus Chriſtum, doctrinam eius atque beneficia, quae nobis parauit etc. ὃς ἂν — ἀναξίως) Ἀναξίως, *indigne Domino*, i. e. modo non conueniente magnitudini beneficiorum, quorum in S. coena reddimur participes, nec maieſtati Chriſti offerentis. Sic ἀξίως τοῦ θεοῦ, ut dignum eſt Deo eiusque cultu. 1 Theſſ. II, 12. Quod attinet ad particulam ἤ, (in uerbis ἢ πίνῃ) uanum eſt, quod Pontificii quidam in ea aliquid praeſidii ponunt quaſi

quasi indicet, non simpliciter *utramque speciem* esse necessariam. Nam et uariat lectio, (alii καὶ habent,) et frequentissimum est apud interpretes graecos V. T. pro καὶ ponere ἤ, ut Gen. III, 22. Symmachus habet καλὸν ἢ πονηρὸν, alii interpretes καὶ πονηρὸν. Tum uero aliquis ex Corinthiis indigne sumere *calicem* poterat, si nempe ad ebrietatem usque bibebat, u. 21. licet in *edendo* nihil inhonesti accidisset. ἔνοχος — κυρίου) Poenas dabit tanti facinoris, quod ipsum Christum quasi ignominia affecit. Vtuntur phrasi ἔνοχος ἔσται, LXX. Leuit. XX, 9. sqq. Theodoretus et alii locum nostrum sic explicant: Homo, qui epulis et crapulae hic dat operam, nihil differt a Iuda, aut a militibus istis, qui Domini ipsius adeo nullum ad ipsos pertinere putarunt beneficium, ut eum occiderint, nulla tristitia, nullo grati animi sensu tacti.

28. δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν) Ἄνθρωπος, hebr. אִישׁ, pro ἕκαστος, *unusquisque*. Δοκιμαζέτω, exploret, an animo eo, quo decet, erga Christum eiusque beneficia praeditus accedere possit, an istud consilium (u. 24. 25.) spectet, hanc rei naturam et uim reputet. Non praecipitur, ut alius de aliis sententiam ipse dicat, sintne digni an indigni, sed ut unusquisque de se satis certus sit, quo consilio hac coena uti uelit.

29. κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει) *Reatum poenamque sibi contrahit, sic edendo et bibendo.* Κρίμα, *damnum, poenam*, pro κατάκριμα, hebr. משפט. Pollicebatur Christus peccatorum omnium remissionem illis, qui recte uterentur; sed hi, tales, indigni, ebrii adeo conuiuae, a Domino nostro nihil boni expectare possunt; carent omnibus

 beneficiis,

beneficiis, et poenam leuitatis sibi contrahunt. μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ κυρίου) Nempe ab aliis cibis et ab alio potu, quibus uenter uel largiter impleatur. Alii rectius: Quia non satis aestimat corpus Christi. Διακρίνειν, ut supra c. IV, 7.

30. ἀσθενεῖς καὶ ἄῤῥωστοι) *Variorum morborum generibus affliguntur.* Ἀσθενὴς, qui languet, ἄῤῥωστος, qui aegrotat. Nempe uel illa intemperantia, crapula, ebrietas, facile secum ferebat morborum genera uaria. Sed hic rectius intelliguntur morbi extraordinarii, quibus tum temporis multi ex Corinthiis affligebantur. Eiusmodi poenis saepe affectos esse Christianos iis temporibus, discimus ex c. V, 5. 1 Tim. I, 20. 1 Io. V, 16. Iac. V, 14. 15. καὶ κοιμῶνται ἱκανοὶ) *Et permulti mortui sunt*, nempe morte praematura. Quum dicit κοιμῶνται, ostendit, se loqui de iis, qui poenitentia tacti moriebantur. Nimirum Deus ius habet, etiam poenitentes afficiendi huius uitae damno. Ceterum de his historiis nihil praeterea scimus; quae autem a serioribus Scriptoribus narrantur de morbis aut mortibus adeo tristibus, eucharistiae abusum consecutis, merito pro fabulis habentur.

31. εἰ γὰρ ἑαυτοὺς — ἐκρινόμεθα) Pro εἰ γὰρ optimi codices legunt εἰ δὲ. *Si nos ipsos diiudicaremus, non puniremur*, sc. a Domino, qui illis morbis mortibusque et alios admonet, et illos ipsos peccatores.

32. κρινόμενοι δὲ ὑπὸ κυρίου, παιδευόμεθα) Sic omnino est interpungendum, ut ὑπὸ κυρίου referatur ad praecedentia, non uero ad παιδευόμεθα, ut habent editiones graecae. *Si autem punimur a Domino*, (morbis, aut aliis huius uitae malis,)

malis,) *caſtigamur.* Deus eiusmodi malis nos afficit, non ad nos perdendos, ſed ad animos noſtros emendandos. Mitiſſime Paulus loquitur, et ſe ipſum quoque includit. ἵνα μὴ — κατακριθῶμεν) *Ne cum reliquis impiis hominibus* (aeternum) *damnemur*, uel puniamur. Κατακρίνεσθαι, de poenis aeternis. Κόσμος dicuntur homines, qui opportunitate cognoſcendi ueritatem ſalutarem, ſibi oblata, uti nolunt; minime uero illi omnes, qui ne fando quidem audiuerunt de chriſtianae religionis indole. σὺν τῷ κόσμῳ, *ſicut impii homines.*

33. συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν) Nempe τὸ κυριακὸν δεῖπνον, quod hic ex ſuperioribus ſubauditur. Simul autem *agapas* inteiligit, cum uſu ſacrae coenae tum temporis coniunctas. ἀλλήλους ἐκδέχεσθε) *Alii alios excipite*, edendi ordine, ut communis ſit menſa diuitum et pauperum. Vel, quod magis placet, ἐκδέχεσθαι ponitur pro προσδέχεσθαι, ut Sir. VI, 33. XVIII, 14. ut ſenſus ſit: *Benigne et amice uos inuicem excipite et tractate*, ita ut non amplius diſſidia et odia ſint inter uos.

34. εἴ δὲ τις πεινᾷ) i. e. *Si edendi eſtis cupidi.* De ditioribus loquitur, quos non uult famem integram ad hanc coenam communem afferre, atque corporis cauſſa explere; nam ad mutuam amicitiam et coniunctionem animorum inſtituebantur illae agapae, et uſus euchariſtiae. ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε) *Ne ueſtro damno conueniatis.* Videtur omnino intelligere damna ualetudinis et uitae huius ipſius, ex u. 30. Inuſitata forte quaedam exempla extiterunt, quae hic tanguntur, nobis iam ignota. τὰ δὲ λοιπὰ) Nempe his ſimilia, quae ad externae ſocietatis for-

mam pertinent, et de quibus forte Corinthii Paulum per epiſtolam rogauerant. Alia etiam eſſe, dicit, de quibus inuitus cognouerit, u. 17. quorum uero ordinationem in aliud tempus differre malit, quia nunc redeundum ſit ad propoſitas in epiſtola (c. VII, 1.) quaeſtiones.

CAPUT XII.

1. Περὶ δὲ — ἀγνοεῖν) *Porro de iis, qui diuinitus edocti ſunt, uos edocere uolo.* Ad aliam quaeſtionem a Corinthiis ſibi in epiſtola c. VII, 1. propoſitam progreditur Paulus. Quaeſtio autem haec erat περὶ τῶν πνευματικῶν, ſc. ἀνθρώπων. Πνευματικοὶ interdum uocantur omnes Chriſtiani, 1 Cor. II, 15. propterea quod acceperunt, ut ipſe Paulus interpretatur (1 Cor. II, 12.) *Spiritum e Deo*, i. e. quod edocti ſunt a Deo, inſtituti per Apoſtolos in ea religione, quae Deum habet auctorem, quo ſenſu opponuntur τοῖς ψυχικοῖς, profanis, Iudaeis et paganis, 1 Cor. II, 14. Interdum uero etiam δι πνευματικοὶ oppoſiti τοῖς σαρκικοῖς, νηπίοις, ſunt perfectiores Chriſtiani, ut ſupra c. III, 1. Denique etiam κατ' ἐξοχὴν ita uocantur ipſi doctores per Spiritum Dei edocti immediate, ut h. l. et 1 Io. IV, 1. ubi doctores diuini, uel uere tales, uel falſo ſic dicti, πνεύματα uocantur. Videntur nempe Corinthii in epiſtola ad Paulum ſcripta propoſuiſſe hanc etiam quaeſtionem, quibus notis πνευματικοὶ, diuini doctores uere tales dignoſci poſſint a falſis? Nam in toto hoc capite de doctoribus in uniuerſum atque de eorum diuerſis donis et muneribus ſermo eſt. Cf. infra u. 28. ſqq. Et ſane propter Pſeudapoſtolos et falſos doctores, qui Corinthum uenerant, tam neceſſaria erat haec quaeſtio,

quaeſtio, eiusque uberior tractatio, ut mirum ſit, interpretes de hac re non cogitaſſe. Non igitur aſſentior iis, qui poſt πνευματικῶν ſupplent χαρισμάτων, et hunc locum de linguarum dono interpretantur, quam ſententiam exornare ſtuduit Ven. *GRIESBACHIUS* in Progr. Pentec. a 1780. ſcripto.

2. οἴδατε — ἀπαγόμενοι) *Scitis, uos olim, quum pagani eſſetis, ad muta idola, prout rapi uos ad ea contigiſſet, delegatos fuiſſe.* Haec uerba commode parentheſi includuntur, quia Apoſtolus u. 3. illuc redit, unde propter parentheſin diuerterat. Nam διὸ γνωρίζω ὑμῖν, u. 3. idem ualet quod οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, u. 1. Obiter nempe Apoſtolus Corinthiis in memoriam reuocat conditionem ſuperiorem, ut perſentiſcerent, quantum praeſens eorum ſtatus a ſuperiore diſtet, quod uniuerſe facere amat, ueluti ſupra c. VI, 11. Rom. VI, 17. Eph. II, 11. ſqq. Tit. III, 3. Olim, quum pagani eſſent, plane nullam habebant notitiam ueri Dei et uerae religionis, et ſine idoneis rationibus maiorum ſuorum ritu et mera ſuperſtitioſa conſuetudine ducti ſimulacra colebant. Nunc autem, poſtquam doctrinam Chriſti ſuſceperant, inſtituebantur a ſuis doctoribus ita, ut ſimul diſcerent, quibus argumentis et rationibus niteretur ueritas doctrinae, quibusque notis ueri nominis doctores a falſis diſcerni poſſent. Simulacra uocantur ἄφωνα, quia ratione et uoce carent, ſuosque cultores non poſſunt docere. *GRIESBACHIUS*, quem *STORRIUS* ſequitur, hoc uoluiſſe Apoſtolum exiſtimat: Olim coluiſtis idola, quae neque uocem edere ipſa, neque hominibus linguae cuiusdam facultatem largiri poſſunt. Sed de peregrinarum linguarum uſu h. l. nondum eſt ſermo, ut totus contextus docet.

3. διὸ

3. διὸ γνωρίζω — ἀνάθεμα Ἰησοῦν) *Sic igitur habete, neminem diuini Spiritus uirtute docentem, impie de Ieſu loqui.* Reſumit Paulus ſermonem u. 1. Ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν ex uſu loquendi ſacrorum ſcriptorum eſt is, qui non iuſſu humano, ſed diuino, non ſua ſponte, ſed Deo monente docet. Matth. XXII, 43. 2 Petr. I, 21. Λαλεῖν pro *docere* innumeris locis dicitur. Ergo ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν eſt ὁ πνευματικός, u. 1. Is igitur, qui uere a Deo edoctus eſt, non λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, *non impie loquitur de Ieſu*, non profert quicquam in ſummam ſaluatoris maieſtatem iniurioſum. Ἀνάθεμα λέγειν Ἰησοῦν, de Ieſu חרם dicere, βλασφημεῖν, Act. XXVI, 11. Hac igitur nota facile dignoſcere poterant Corinthii, an quis uerus doctor eſſet, uel minus. Si quis gloriabatur, ſe uirtute Spiritus diuini inſtructum eſſe ad docendum, et nihilominus impie de Ieſu loquebatur, haec una res documento eſſe poterat, talem hominem eſſe impoſtorem, et diuinitus inſpirati doctoris nomine prorſus indignum. Eandem notam, qua doctor Θεόπνευστος ab impoſtore quouis dignoſci queat, dat etiam Ioannes 1 epiſt. IV, 2. Vnde patet, multos illa aetate Θεοπνευστίαν mentitos eſſe, alienos a uero Chriſti cultu. Tales ſine dubio etiam Corinthum uenerant. καὶ οὐδεὶς — πνεύματι ἁγίῳ) *Et neminem poſſe nomen dare Chriſto, niſi in diuina religione recte inſtitutum.* Εἰπεῖν Ἰησοῦν κύριον more Hebraeorum cum quadam ampliatione accipiendum eſt, ut idem ſit ac Ieſum *colere*, ei nomen dare, Chriſtianum eſſe, eodem ſenſu quo Matth. VII, 21. λέγειν κύριε, κύριε. Nemo igitur poteſt fieri ſectator Chriſti, uel ueri nominis Chriſtianus, εἰ μὴ ἐν πνεύματι ἁγίῳ, niſi in religione diuina rite inſtitutus. Nam πνεῦμα ἅγιον ſaepe eſt ipſa doctrina

ctrina Chriſti, et inſtitutio in ea, ut ſupra c. VI, 11. πνεύμα τοῦ Θεοῦ, et πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, c. II, 12. Videntur ſe immiſcere interdum uoluiſſe coetui chriſtiano homines, qui nec Apoſtoli nec alius cuiusdam doctoris Chriſtiani inſtitutione uſi fuerant. Hos autem nomine Chriſtianorum prorſus indignos eſſe docet Paulus. *GRIESBACHIUS* hunc uerſiculum ita interpretatur: *Quapropter meminiſſe uos uolo, neminem per Spiritum Dei peregrina lingua loquentem, maledicere Ieſu; nec poſſe aliquem* (lingua antehac ſibi incognita) *Domini noſtri laudes praedicare, niſi Spiritus ſancti impulſu commotus ſit.* Nempe ἐν πνεύματι θεοῦ λαλεῖν idem eſſe putat ac πνεύματι λαλεῖν, quod infra c. XIV, 2. de iis uſurpetur, qui γλώσσαις ἐλάλουν. Eadem igitur ratione noſtrum etiam locum intelligi poſſe: οὐδεὶς γλώσσαις λαλῶν, λέγει κ. τ. λ. Cur autem Paulus haec ſcripſit Corinthiis? Rationem Griesbachius affert hanc: Scimus, inquit, e c. XIV. in chriſtianorum conuentibus interdum neminem adfuiſſe, qui intelligeret hominem peregrina lingua loquentem. Poterat igitur, apud eos potiſſimum qui linguarum donum aliis inuidebant, ſuſpicio ſubnaſci, et per hos aliis etiam iniici, utrum pium Chriſtoque dignum ſit ſermonis a nemine intellecti argumentum? Hunc ſcrupulum Paulus e Corinthiorum animis euellit, (rogatus procul dubio ab ipſis, uid. com. 1. coll. VII, 1. 25. VIII, 1.) atque docet, neminem cui donum linguarum a Spiritu ſancto, donorum omnium auctore conceſſum ſit, abuti eo poſſe ad maledicendum Chriſto, uel ad proferendum quidquam, in ſummam Saluatoris maieſtatem iniurioſum. Altero commatis membro affirmat Apoſtolus, eum etiam loqui ex diuino afflatu, qui coram infidelibus, (qui e conuentibus ſacris

ſacris non arcebantur, c. XIV, 23.) Chriſti laudes celebret (εἰπεῖν Ἰησοῦν κύριον) ſermone his patrio, quem uero nec ipſe unquam didiciſſet, nec Chriſtiani praeſentes intelligerent. Haec *Griesbachius*, cuius ſententiam *Storrius* probat (in notit. hiſtor. p. 67. ſ.) Sed ſynonymas eſſe phraſes πνεύματι λαλεῖν et γλώσσαις λαλεῖν, uix mihi perſuadeo, nec etiam ex loco c. XIV, 2. ſatis clare euinci poteſt, ut infra docebimus. Contextum uero huic interpretationi repugnare, ex iis quae ſupra a me dicta ſunt, ſatis apparet.

4. διαιρέσεις — πνεῦμα) Recenſet nunc Apoſtolus uaria doctorum chriſtianorum munera, et dona, eaque neceſſaria eſſe ad utilitatem eccleſiae docet, adeoque nullum horum donorum eſſe uel contemnendum, uel prae ceteris nimis extollendum. *Varia quidem ſunt dona, ſed eſt unus idemque ſpiritus*, qui ea pro liberrima ſua uoluntate diſtribuit. χαρίσματα, *dona*, *beneficia*, (cf. c. I, 7.) h. l. nominatim dona docendi. Haec dona, quae infra: u. 8. recenſentur, omnia data ſunt non ad ornandos ſingulos, ſed ad utilitatem eccleſiarum. Quod eo pertinet, ut et ſuperbia auferatur et inuidia, inculcetur autem modeſtia, et ſtudium fidelibus omnibus inſeruiendi. τὸ δὲ αὐτὸ πνεῦμα) Ad quem auctorem omnia haec dona referenda ſunt, qui pro uoluntate ſua liberrima aeque ac ſapientiſſima diſpertit dona ſua, ratione habita publicae utilitatis, ad quam promouendam cuiuscunque generis charismata deſtinata ſunt.

5. καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι) *Varia ſunt miniſteria* in eccleſia, quorum quaedam recenſentur u. 28. ex quo patet, non tantum apoſtolorum, euangeliſtarum, epiſcoporum

porum et diaconorum munera hic intelligi, ſed quaeuis miniſteria, ad ſtabiliendam amplificandamque doctrinam aut eccleſiam chriſtianam ſpectantia, quae, oblata opportunitate, a quouis Chriſtiano, priuato etiam, ſed ad perficienda haec negotia uel Spiritus ſancti ſupernaturali auxilio uel ſuapte natura idoneo, peragi poterant; cuius generis ſunt ſacrarum litterarum explanatio, Spirituum exploratio, eorum quae peregrino ſermone proferebantur interpretatio etc. καὶ ὁ αὐτὸς κύριος) Ieſus nempe, qui iſta uaria miniſteria eſſe iuſſit, Eph. IV, 11. infra 27. quem omnes, qui diuino inſtinctu docent uel oracula fundunt, Dominum eſſe profitentur, comm. 3.

6. καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν) *Sunt et uarii generis miracula.* Ἐνεργήματα, operationes ſc. *miraculorum*, (u. 9. 10.) quae ad confirmandam doctrinae chriſtianae coeleſtem originem, ſtabiliendamque praeconum eius diuinam auctoritatem, ab Apoſtolis aliisque, quibus patrandorum miraculorum poteſtas a Deo conceſſa erat, edebantur. *Energemata* igitur ſpectant ad tales miraculoſos euentus in regno naturae, qui oculis uſurpari ab hominibus poſſunt. Ab his differunt *charismata*; haec enim *accepiſſe* dicitur is, qui diuino impulſu animum ſuum, quoties opus eſt, commotum ſentit, ad proferendum uel peragendum aliquid in utilitatem eccleſiae, quod per ſolas humanae naturae uires exſequi non poſſet. Quum tamen ἐνέργημα in ſe ſit quaeuis operatio et facultas, intelligere poſſumus etiam quemuis modum, quo haec dona ſe exſerebant, docendo, monendo, hymnos conficiendo, ſanando etc. ὁ δὲ αὐτὸς θεὸς) Pater. Obſeruatione dignum eſt, *Spiritum Sanctum*, *Domi-*

Dominum, et *Deum Patrem* hic luculenter coniungi, ut et distinctio oeconomica pateat, et interna necessitudo non sit obscura, quod ad unum Deum Christianorum describendum sufficit. ἐν πᾶσιν) In omnibus iis, qui mirabilia ista opera edunt, uel potius *per* omnes. Quae nempe *per* hominem peraguntur (miracula) ea ad Deum (Patrem) referuntur auctorem: quae autem efficiuntur *in* hominibus, ea Spiritui S. tribuuntur, et hic et alibi.

7. Ἑκάςῳ — συμφέρον) *Cuique uero datur facultas utendi dono quod accepit a Spiritu ad communem utilitatem.* Ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος, *manifestatio Spiritus*, i. e. facultas manifestandi Spiritum, *donum* a Spiritu acceptum, eoque utendi. Hinc Io. VII, 4. φανερὸν ἑαυτὸν, *conspicuum facere se*, i. e. uirtutes suas. πρὸς τὸ συμφέρον) *Ad communem utilitatem promouendam*, non ad ostentationem.

8. λόγος σοφίας) Varias interpretum sententias de donis, quorum hic et in sequentibus fit mentio, recensere, nostrum non est. Sunt in ea re nonnulla obscura, et erunt semper obscura, quia accurata descriptio in libris sacris, et experientia nobis deest. Verisimilis mihi tamen est *Semleri* sententia, qui λόγον σοφίας interpretatur *facultatem sapienter prudenterque de christiana doctrina loquendi*, sicuti Paulus (c. II, 6. 7.) ad homines aptauit sermonem, et distinxit occasiones, aliter imperitioribus, aliter perfectioribus exponens Christianismum. Λόγος, ut hebr. דבר, *res*, h. l. pleonastice ponitur, ut λόγος σοφίας sit pro σοφία, *sapientia*. Sic etiam λόγος γνώσεως, pro γνῶσις, *perfectior* rerum, imprimis diuinarum, cognitio, unde apud graecos Iudaeos illa

γνῶσις

γνῶσις solebat commendari rerum non-corporearum, coelestium, de angelis, de diabolis etc. unde ψευδώνυμος γνῶσις reprehenditur. κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα) Κατὰ hic idem ualet, quod ἐν in sequentibus. Referuntur igitur haec dona ad Spiritum sanctum; an uero immediate, uel mediate per Apostolos, incertum esse uidetur.

9. πίστις) Fides nempe ea, per quam quis credit, per se Deum aliquid miri facere uelle, ut infra XIII, 2. Matth. XVII, 20. χαρίσματα ἰαμάτων) Hoc donum sanandi morbos, presbyteris ecclesiam gubernantibus maxime dabatur, Iac. V, 14-18. Nonnulli intelligunt non tantum sanationes miraculosas, sed etiam gratiosam benedictionem curationis aegrotorum per naturalia remedia etc.

10. ἐνεργήματα δυνάμεων) *Operationes miraculosae*, i. e. facultas miraculorum patrandorum; nam δύναμις per metonymiam effecti haud raro est *miraculum*, hebr. חיל ut Matth. VII, 22. Sic Marc. VI, 14. ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις. Paulus h. l. designat hoc nomine uel omnia reliqua miraculorum genera, quorum in praecedentibus et sequentibus non expresse facit mentionem, uel praecipue id genus, quum sine precibus et impositione manuum, solo tactu aegrotorum sanationes fiebant, ut Act. V, 15. 16. XIX, 11. 12. προφητεία) Diuinitus concessa facultas insigni quodam mentis impetu et ardore precandi, siue subito spiritus diuini impulsu docendi, cohortandi et consolandi. Cf. annot. ad Rom. XII, 6. Alii intelligunt donum, scripta prophetarum interpretandi, atque auditoribus applicandi. Nec male. Cf. c. XIV, 3. διακρίσεις πνευμάτων) Donum diiudicandi, qui loquerentur diuino impulsu, uel minus, qui haberent

uere προφητείαν, uel minus. Πνεύματα, pro πνευματικοὶ, homines qui prae se ferunt impulsum spiritus sancti, ut 1 Io. IV, 1. Locum igitur habuit examen rerum, quae dicebantur spiritus s. impulsu proferri, utrum conuenirent cum ingenuo Christi consilio, et cum Apostolorum doctrina, nec ne. γένη γλωσσῶν) *Variis peregrinis linguis loquendi facultas.* De hac facultate, quid nobis uideatur, diximus ad Act. II, 4. Eam uero non tantum Apostolis, sed et aliis multis diuinitus fuisse concessam, patet ex Act. X, 44. 46. XIX, 6. 7. ἑρμηνεία γλωσσῶν) *Facultas interpretandi linguas.* Qui syriace, arabice, coptice etc. loquebantur, non poterant statim e. g. graece eadem repetere, et explicare aliis. Opus igitur erat hominibus, qui in aliena lingua dicta statim intelligerent, et graeca subiicerent, licet ipsi in illis linguis scripta legere non possent.

11. πάντα — πνεῦμα) *Omnia autem haec* (dona) *largitur unus isdemque Spiritus.* Sic uertenda sunt haec uerba. Nam Apostolus hic non agit de donorum, quae quis accepit, usu, sed de eorum distributione. διαιρῶν — καθὼς βούλεται) i. e. κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ. Ἰδίᾳ deest in nonnullis, sed ad sensum recte pertinet: ualet quod Rabbinis נפרט *seorsim, specialiter.* Diuidit unicuique sicut ipsi uidetur, ita ut nemo sibi aliquid possit eligere.

12. τὸ σῶμα ἓν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλὰ) Pro: ἓν ὄν, μέλη ἔχει πολλὰ. *Corpus*, nempe hominis, quod unum est, multa habet membra, singula suis usibus destinata. οὕτω καὶ ὁ χριστὸς) *Sic etiam res se habet cum ecclesia Christi.* Ὁ χριστὸς, ea societas hominum, quae Christum caput suum agnoscit;

agnoſcit; *Chriſti eccleſia*; eſt enim metonymia. Per comparationem elegantiſſimam eccleſiae cum corpore humano e uariis membris compacto, quae exſequendis negotiis inſeruiunt admodum diuerſis quidem, ſed ad incolumitatem hominis pariter neceſſariis, oſtendit Apoſtolus, multiplici charismatum genere opus eſſe in eccleſia, nec ullum eorum contemnendum eſſe, quandoquidem omnia Spiritus ſancti dona, ſuo quoque modo, inſignem utilitatis fructum praebeant eccleſiae.

13. καὶ γὰρ — ἐβαπτίσθημεν) *Nam omnes unius eiusdemque Spiritus dona largiſſima accepimus, ut unam efficeremus ſocietatem.* Magna lectionis uarietas ſuadere coniecturam poſſet, Apoſtolum ſimpliciter ſcripſiſſe ἐν ἑνὶ πάντες εἰς ἓν ἐβάπτισθημεν, quam ellipſin uarie ſuppleuerint. Eſt haec ſententia S. V. *Noeſſelti* in diſp. ad hunc Pauli locum, omnino hic conferendi. Vid. eius opuſcula, Faſc. I. p. 215. ſqq. edit. II. Ἐν πνεύματι βαπτισθῆναι de communicatione charismatum intelligendum eſſe, non autem de baptismi ſacramento, patet ex Actor. I, 5. coll. II, 1. ſqq. X, 45. XI, 16. καὶ πάντες — ἐποτίσθημεν) De lectionis uarietate cf. *Noeſſelt*, l. c. qui uerbum ποτισθῆναι recte, ut mihi quidem uidetur, de iisdem charismatibus explicat, ad quae cum uniuerſo orationis contextu ſuperior ſententia eſt referenda. Nam *effundendi* notio ad omnia refertur, quae a Deo copioſe nobiscum communicantur, Rom. V, 5. Act. II, 17. E quo intelligitur, uerbum ποτίζεσθαι, *bibere*, *irrigari*, *imbui*, eodem modo accipi poſſe. Hoc ſenſu planiſſime dicitur Io. VII, 37. ut u. 39. coll. cum Act. II, 17. ſq. aliisque ſimilibus locis docet. Εἰς ἓν πνεῦμα, pro

ἐν ἑνὶ πνεύματι, uel etiam ita explicari poſſunt haec uerba, ut magis fructum ſ. effecta, quam charismata ipſa ſignificent, *in unum Spiritum*, ſenſum, animum, ut eodem animo et ſenſu coniuncti ſimus in unam ſocietatem. Πνεῦμα enim nunc uidetur eſſe animus, mens, ſentiendi ratio. Videtur tamen in hoc altero membro idem repeti aliis uerbis, quod in membro priori dictum erat, omiſſo εἰς. *Omnes uno ſpiritu*, (dona uarie diſtribuente) *imbuti ſumus*. Ἓν πνεῦμα, pro ἑνὶ πνεύματι.

14. καὶ γὰρ — πολλὰ) Non unum aliquod membrum, quamuis excellens, facit corpus, ſed cuncta ſimul. Simili apologo, quo Paulus hic utitur, et alii olim oratores uſi eſſe leguntur, ut inteſtinas diſſenſiones et iras plebis in magiſtratus reprimerent. Lege inprimis *Liuium* II, 32. Reprehendit nempe Apoſtolus uanitatem et ſuperbiam Corinthiorum, qui propter dona eximia ſibi diuinitus conceſſa, ſeſe ſupra alios, non ita magis donis exornatos efferebant.

15. 16. Praeter citatum *Liuii* locum confer *Senec.* de Ira II, 31. *Dionyſ. Hal.* VI, 86. *Aur. Victor.* de Viris Illuſtr. 18. Et *Aeſopus* apud *Maximum Tyrium* in diſſertatione pro uita actiua, pedem inducit querentem de onere, et id deſtituere uolentem. Significat, non debere minores inuidere maioribus. In hac ſimilitudine *manus* refertur ad ἐνεργήματα, *auris* ad γλώσσας, *oculus* ad γνῶσιν et προφητείαν. Οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, *non ſum pars corporis*. Poſt uerba: οὐκ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος tollendum uidetur ſignum interrogandi; nam propter duplicem negationem

tionem uerti debent: *tamen omnino eſt pars corporis.* Παρὰ rariſſima ſignificatione hic ponitur pro διὰ.

17. Simili modo *QUINTILIAN.* VIII, 5. *Sed neque oculos eſſe toto corpore uelim, ne cetera membra ſuum officium perdant.*

18. νυνὶ δὲ — ἠθέλησεν) καθὼς ἠθέλησεν, ſuo loco et ordine. *Quintilian.* VII, 1. *Et, ſi quam in corporibus noſtris aliorumue animalium partem permutes et transferas, licet habeant eadem omnia, prodigium ſit tamen.* Vel, καθὼς ἠθέλησε, prout illi uiſum eſt, dedit unicuique membrorum ſua propria munera.

19. εἰ δὲ ἦν — σῶμα;) *Cicero* Offic. III. *Si unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe ualere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari et interire totum corpus neceſſe eſſet.* Sic Corinthiorum rem ſacram publicam conſiſtere non poſſe, Apoſtolus ait, ſi omnes omnia habere, et tantum praeeſſe pariter uelint.

21. ἡ δύναται — χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω) Manus alimenta praebet corpori, in quo eſt oculus, et caput pedibus eget, *etſi caput non pedes imperent*, ut apud Spartianum Seuerus loquitur. Sic non debent, qui minores ſunt, a maioribus contemni.

22. ἀλλὰ πολλῷ — ἀναγκαῖά ἐϛι) Ἀσθενέϛερα hic ſunt partes corporis medio collocatae, quas ſtatim uocat ἀσχήμονα et ἀτιμότερα. Has etſi ceteris *abiectiores*, non minus tamen reliquis eſſe *neceſſarias* ait, nempe ut homo uiuat. Sic e. c. uiſcerum tanta eſt neceſſitas, ut ſine iis homo uiuere

non possit, possit autem amputata manu etc. *Artemidorus*, I, 46. τὸ ἀιδοῖον — ἀναγκαῖον τε καλεῖται, καὶ ἀνάγκης ἐστὶ σύμβολον. Egregius locus est ap. *Cicer.* de offic. I, 35. dignus qui hic conferatur.

23. καὶ ἃ δοκοῦμεν — περιτίθεμεν) Pro: καὶ τοῖς μέλεσι τοῦ σώματος, ἃ δοκοῦμεν (i. e. δοκοῦσι) ἀτιμότερα εἶναι, τούτοις κ. τ. λ. Τιμήν, hic honorem amictus intellige. *Eas partes corporis, quae nobis uidentur minus honoris habere,* (unanständig) *tegumentis pluribus circumpositis ornamus*; ut uentri, et iis quae sub uentre, damus tegmina. καὶ τὰ ἀσχήμονα — ἔχει) *Et partes quae non decore aspiciuntur, uestibus studiosius uelamus.* Τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν sc. μέλη, *partes, turpem ac deformem aspectum habentes*, ut Cicero loquitur de Offic. I, 35. *turpia ac uilia membra.* Senec. de Benef. VII, 2. His membris eum honorem exhibemus, ut ea remoueamus ab oculis hominum, ut ea occultemus tanquam mysteria.

24. τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν ὐ χρείαν ἔχει) *Membra autem in quibus species honesta est non opus habent* sc. tegi, ἵνα αὐτοῖς τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. Facies, quae in homine pulcherrima, non tegitur non absconditur, patet omnibus, sicut templi extima. ἀλλ' ὁ θεὸς — δὲς τιμήν) i. e. *Ita sapienter corpus temperauit, ut membra, in quibusdam caussis posthabenda, in aliis nobiliora faceret*; eorum enim conseruatio cum ualetudine corporis et uitae nostrae conseruatione arctius est coniuncta. Τῷ ὑςεροῦντι, *naturali decore insignito minus*: tales partes inferiores illae. *Seneca* de Ira II, 1. *Vitalia, minime speciosa, prius formantur.*

25. ἵνα

25. ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι) i. e. *Ne ullae partes negligerentur a corpore.* Est figurata locutio in uoce σχίσμα, et Paulus de corpore naturali ut de politico loquitur. ἀλλὰ τὸ αὐτὸ — τὰ μέλη) τὸ αὐτὸ, i. e. κατὰ τὸ αὐτὸ. *Sed potius omnia membra pariter ad totius corporis commodum et conseruationem suas functiones conferant.* Nam alioqui sigillatim non omnia idem curant, quum aliud sit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vide *Menenii Agrippae* fabulam ap. *Liuium*, II, 32.

26. εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος) Δοξάζεται hic est *lautius habetur*, sicut fieri solet iis, quos honoramus. Recte illustratur per προτιμᾶται, ut Symmachus reddit 1 Sam. II, 29. quod LXX. ἐδόξασας.

27. ὑμεῖς δὲ ἐστε σῶμα χριστοῦ) Logice. Meminisse semper debetis, uos esse corpus Christi, et sic agere debere, ut Christi corpus per uos succrescat et augeatur. καὶ μέλη ἐκ μέρους) i. e. *Singuli membra estis;* ἐκ μέρους pro ἀτὰ μέρος, suppressis articulis. Bengelius: *ex parte*, quia non soli Corinthii, sed et *Romani* etc. sunt corpus Christi. Alii aliter.

28. καὶ οὓς — ἀποστόλους) Ἔθετο, *constituit.* Hesychius: ἔθηκεν, ἐποίησεν. Idem alibi θεῖναι, ποιῆσαι. *Apostolus*, nempe eminenter sic dictos, a Christo in id uocatos, ut prima ecclesiarum fundamenta iacerent. δεύτερον προφήτας) De Prophetis cf. annot. ad Rom. XII, 6. Apostolis eos honore proximos fuisse, patet etiam ex Eph. IV, 11. τρίτον διδασκάλους) Qui alibi ποιμένες uocantur, episcopi uel presbyteri, peculiaribus coetibus praefecti, qui docebant,

et ſacras litteras V. T. explicabant. ἔπειτα δυνάμεις) *Illi, quibus Deus conceſſit facultatem miraculorum.* More hebraeo abſtractum pro concreto. Vid. ſupra u. 10. χαρίσματα ἰαμάτων) *Qui morbos ſanandi poteſtatem acceperunt.* Iterum abſtractum pro concreto. ἀντιλήψεις) *Auxilia*; munera alios iuuandi. Abſtracto poſito pro concreto, intelligendi ſunt *adiutores*, Diaconi nempe, et qui pauperibus, peregrinis, aegrotis, mortuis procurandis praeerant. κυβερνήσεις) *Gubernatores*, forte rerum oeconomicarum, in Agapis, legationibus etc. Sed incerta haec ſunt, quia lux hiſtoriae nobis deeſt.

29. 30. μὴ πάντες — διερμηνεύσει) Fieri non poteſt, ut omnes unam eandemque prouinciam gerant. Non omnia poſſumus omnes.

31. Ζηλοῦτε — κρείττονα) *Ambite*, exercitate, agite id, ut uobis acquiratis, (et precibus a Deo efflagitate) *utiliora dona.* Heſychius: Ζηλῶ, μιμοῦμαι, μεταδίωκω. Τὰ κρείττονα ſunt, unde maxima eccleſiae utilitas redundet. Qui inter uos linguis loquuntur, ſeſe efferunt cum contemtu aliorum; ſe aliis praeſtare exiſtimant, alii uero illis inuident. Haec aemulatio uitioſa eſt. Illos potius praeferte, quorum dona eccleſiae ſunt utiliora; id aemulamini, quod in ueſtra poteſtate eſt, ut alter alterum charitate uincat. καὶ ἔτι — δείκνυμι) *Sed amplius tutiſſimam uiam uobis monſtrabo.* Καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν, i. e. τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν, *uiam optimam, tutiſſimam.* Oſtendam uobis, qua ratione unus alterum uincere poſſit ac debeat.

CAP.

CAP. XIII.

1. Ἐὰν — ἀγγέλων) i. e. *Si omnium gentium linguis loqui possim.* De *lingua Angelorum* disputare non opus est. Iam graeci quidam interpretes agnouerunt *hyperbolen;* et notum est, saepe quicquid in suo genere est elegans et eximium uocari *angelicum:* sic et lingua angelorum quasi praestantissima describitur. Paulus ideo hoc dicit, quia multi, qui id donum acceperant, eo non modeste utebantur: nimium sibi placebant prae ceteris, quum tamen id donum non sit datum ostentationis caussa, sed ad utilitatem aliorum. ἀγάπην) *Beneuolentiam,* studium aliorum commodis pro uiribus inseruiendi, *Wohlwollen.* Sic accuratius uertitur uox ἀγάπη, quam per latinum *amor,* qui omnium erga omnes nec est, nec esse potest. γέγονα χαλκὸς ἠχῶν) *Essem similis tubae sonorae.* Virgil. Aen. IX, 503. at tuba terribilem sonitum procul *aere canoro* increpuit. III, 240. dat signum specula Misenus ab alta *aere cauo.* ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον) *Cymbalum tinniens,* i. e. inconditum et confusum sonum edens. Hoc uult Apostolus: Si facultate peregrinis linguis loquendi omnium maxime excellam, sed beneuolentia in alios destituar, illa tamen facultas *meae* saluti non magis conducit, quam aera sonando *ipsa* iuuantur; οὐδὲν ὠφελοῦμαι, ut statim u. 3. proprie dicitur. Eleganter et argute Paulus doctores Corinthiacos, qui dono linguarum gloriabantur, sed caritate destituebantur, tubae et cymbalo comparat. *Cleanthes* ap. *Diogenem* L. de Peripateticis VII. 173. ἔλεγε δὲ καὶ τὰς ἐκ τῶ περιπάτω δμοιόν τι πάσχειν ταῖς λύραις, ἃι καλῶς φθεγξάμεναι αὐτῶν ἐκ ἀκούσι. Diogene VI. 64. τὰς λέγοντας μὲν τὰ σπουδαῖα, μὴ ποιοῦντας δὲ, ἔλεγε μηδὲν

μηδὲν διαφέρειν μισθάρας, καὶ γὰρ τάυτην μήτε ἀκύειν, μήτε αἰσθάνεσθαι.

2. προφητείαν) *Facultatem docendi*, et Scripta Prophetarum interpretandi. c. XIV, 3. Alii intelligunt facultatem futura praedicendi, propter ea quae ſtatim ſequuntur. Sed aliud donum eſſe uidetur illud εἰδέναι τὰ μυςήρια πάντα, noſſe ea, quae ſine reuelatione diuina hominibus ſunt incognita. Καὶ ἐιδῶ, *ita ut* cognoſcerem etc. Poterat aliquis habere donum prophetiae, et nihilominus pietatem et ſalutem amittere, Matth. VII, 22. καὶ ἐὰν — μεκιςάνειν) Eſt prouerbialis locutio *montes transferre*, i. e. res plane ſtupendas efficere. Cf. Matth. XVII, 20. ἐιδέν ἐιμι) Nullo apud Deum ero in pretio ad conſequendam uitam aeternam.

3. καὶ ἐαν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μȣ) *Et ſi inſumam alendis egenis omnes opes meas.* Ψωμίζειν proprie eſt *cibum in os indere. Porphyr.* de Abſtin. III, 23. columbae ψωμίζȣσι τὰ νεόττια. *Galenus* de Compoſit. Medic. per partes corp. VI. extrem. ἐπὶ μέν τῶν βρεφῶν, ὅσα ψωμίζȣσιν αἱ τροφοὶ. Hic uero ſignificat in aliorum uſum bona auidiſſime impendere. Si uero id ſine ingenua in alios beneuolentia, ſi tantum ex conſilio et ſtudio honoris cuiusdam adipiſcendi fiat, negat Paulus aliquem eo nomine aliis praeſtare. καὶ ἐὰν — καυθήσωμαι) *Si tradam corpus meum, ut comburar.* Fieri poteſt, ut quis Chriſti nomen profeſſus, in ignem ſe coniici patiatur, et tamen careat amore in Deum et alios; ſi nempe id faciat tantum ex pertinacia et uano gloriae magnique nominis ſtudio, quod fecit *Calanus*, et multo poſt *Peregrinus* Philoſophus.

Adeo

Adeo apud Deum res iſtae ex propoſito magis quam ex facto aeſtimantur. *Schulzius: Si traderem corpus, ut mihi ſtigma inureretur. Wenn ich meinen Leib brandmarken lieſſe, um ein Leibeigener zu werden.* Neſcio an recte. Nam locus Apocal. IX, 4. quem conferre iubet Vir Cel. huc non pertinere uidetur. Stigma uero ſeruis ob delictum grauius inurebatur, quantum equidem ſcio. οὐδὲν ὠφελεῖμαι) Nempe ad praemium coeleſte.

4. ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηςεύεται) Ἡ ἀγάπη hic et in ſequentibus, abſtr. pro concreto, *homo hac uirtute praeditus.* Μακροθυμεῖ, *magnanimus* eſt talis homo, ut antiquiores latini reddunt. Spectatur autem etiam magnus animus praecipue in eo, ut non rependat iniurias et mala nobis ab aliis illata. Χρηςεύεται, ipſa irae oppoſita uirtus, comitas, ſuauitas erga homines eos, qui nos laeſerant. Vtrumque Rom. II, 4. Deo tribuitur; nec enim unum ſine altero locum ſuum habere in animo noſtro poteſt. οὐ ζηλοῖ) *Non inuidet.* Heſychius: ζηλοῖ, φθονεῖ, ἐρίζει, μισεῖ. οὐ περπερεύεται) *Non ſe oſtentat*, non gerit ſe inſolenter *uerbis factisque*, non contemnit et inſectatur alios. Cic. ad Atticum I, 14. *Dii boni! quomodo ἐνεπερπερευσάμην nouo auditori Pompeio?* ubi ἐμπερπέρευεσθαι eſt *laudibus ſeipſum efferre, et oſtentare.* Gloſſarium: *perperam ago*, περπερεύομαι, προπετεύομαι, *perperus*, πέρπερος, προπετὴς, *uanus*, πέρπερος. Etymol. M. πέρπερος ὁ φλυαρὸς — ὅθεν καὶ περπερεύεται, ἀντὶ τοῦ ματαιοῦται, ἀτακτεῖ, κατεταίρεται μετὰ βλακείας ἐπαιρόμενος. οὐ φυσιοῦται, *non effert ſe animo*, ita ut alterum qui minora dona accepiſſe uidetur, poſthabeat.

5. οὐκ ἀσχημονεῖ) *Non indecore agit;* cauet quicquam agere, quod uel opinione hominum turpe ſit. οὐ παροξύνεται) *Non acuitur,* i. e. irritatur. Difficile eſt nunquam iraſci. Sed hoc ingenium eſt eorum, qui homines diligunt, ut non modo ſine cauſſa non iraſcantur, ſed et in iuſta commotione modum ſeruent. οὐ λογίζεται τὸ κακὸν) i. e. οὐ μνησικακεῖ, non refert in rationes peccata aliorum, ut illa exprobret. Gen. L, 20. Pſ. XXXV, 4. Zach. VIII, 17. *Heſychius:* λογίζεται, φημίζεται. Ita ſenſus eſſet: *non diuulgat malum.* Chryſoſt. tamen: οὐχ ὑποκτεύει.

6. οὐ χαίρει — τῇ ἀληθείᾳ) *Non applaudit male agentibus, ſed bene agentes approbat,* uel potius: non gaudet, quum alios errare et uitioſe agere uiderit, ſed quum eos recte agere compererit. Ἡ ἀλήθεια, quum opponitur τῇ ἀδικίᾳ eſt *uera uirtus, Rechtſchaffenheit,* ut ſupra V, 8.

7. πάντα στέγει) *Fert,* uel ſecundum alios, *tegit,* cauet aliorum ignominiam, Prou. X, 12. *Fert,* quae ferri ullo modo poſſunt, uel tegit, quae ſalua conſcientia tegi poſſunt. Solent uoces uniuerſales reſtringi ex materia ſubiacente. *Storrius:* (p. 32. not. 57.) Amantes omnia *ſuſtinent;* a commoditate, qua iure ſuo frui poterant, lubenter aliorum cauſſa ſe abſtinent, uariamque moleſtiam ſubeunt. Cf. cap. IX, 12. πάντα πιστεύει) Mauult credere, quae credita nihil nocent, quam temere aliquem mendacii damnare, *Semlerus:* omnia efficere ſe poſſe credit. πάντα ἐλπίζει) Non facile de quoquam deſperat, quin ad meliorem frugem uenire poſſit. Πάντα ὑπομένει, *omnia* (bona) *expectat.*

Nam

Nam ὑπομένειν h. l. de *expectatione* capiendum esse uidetur, ut Ps. LIX, 9. LXIV, 3. CVI, 3. *Storrius* (l. c.) Amantes (s. qui beneuolo in alios animo sunt,) non pessima quaeque, sed optima *credunt*, (πιστεύει) quumque res et ueritas non patitur bene existimare, meliora certe *sperant*, (ἐλπίζει,) quumque spei non confestim satisfit, optima quaeque *expectant*, (ὑπομένει) h. e. spem non statim abiiciunt, sed meliora patienter praestolantur.

8. οὐδέποτε ἐκπίπτει) Hebr. לא נפל, *nunquam cessat*, nunquam usu caret. Theophylactus: οὐ διαλύεται, οὐ διακόπτεται, οὐδέποτε παύεται, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι μένει, τῶν ἄλλων ἁπάντων κατηργημένων. εἴτε δὲ προφητεῖαι) Nempe alicui obtigere. Προφητεῖαι, *reuelationes*. Cf. XIV, 1. κατηργηθήσονται) *Definent*, sc. (ut nonnulli explicant) iam in hac uita, si tempora mutantur, si conuersiones rerum humanarum, Iudaicarum praecipue, contigerint, de quibus istae prophetiae iam explicantur. Alii haec et sequentia ad uitam aeternam referunt. εἴτε γνῶσις, καταργηθήσεται) Plerique ad beatam uitam sic referunt, ut Paulum dicere existiment: imperfectio scientiae *in altera uita* cessabit, succedente cognitione perfecta. Semlerus uero haec ad h. l. annotat: „Sicut haec γνῶσις, de qua Paulus loquitur, tantum erat *pauciorum* ministrorum facultas: ita si haec cessatura est, nihil ad alios omnes homines pertinet. Ratio, cur cessabunt ista ministeria, locum habet iam in hac hominum uita; quia mutabitur ille Iudaicarum rerum status, qui ἐννοιας et opiniones helleniſticas aliquamdiu secum ferebat. Elapso tempore quodam, perspicientur meliora alia; atque tum illa omnis γνῶσις cessabit, ut cessabant discipulorum

rum Christi praeiudicia, post historiae claram lucem.“ Sed ob comma 12. priorem sententiam praefero.

9. ἐκ μέρους) i. e. μερικῶς, *imperfecte*. Syrus uertit: *Parum ex multo*. Potest etiam explicari: *Vnum post aliud cognoscimus*. καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν) Pauca sunt, de quibus dantur prophetiae, et eas ne prophetae quidem ipsi plene intelligunt, nisi post euentum. Semler: „Prophetiae facultate sic utimur, ut partem aliam post aliam impleri et effici commonstremus. Posset etiam sic intelligi: Imperfectum est studium nostrum, docendi alios, quod a Deo sumus edocti. De uerbo προφητεύειν cf. infra c. XIV, 1. 3. 4.

10. τὸ τέλειον) *Vita illa perfectior*, quae ἀιὼν τετελειωμένος Hebr. VII, 28. *Semler*: „Postquam perfectior rerum diuinarum et spiritualis cognitio locum habuerit, desinet illud omne studium explicandi prophetias, quod per partes, ἐκ μέρους, in ista minori perfectione mentis locum habuit, Sed πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη semper manent, quaecunque rerum humanarum conuersiones fiant etc.“

11. ὅτε ἤμην — ἐλογιζόμην) Similitudine rem illustrat, qua et *Maimonides* utitur. Alius est sermo, alia studia, alii rerum conceptus pueris, alia haec uiris. Ἀνὴρ, *uir plenae aetatis*. *Seneca* Epist. 27. *Clamo mihi ipse: numera annos tuos; et pudebit eadem uelle, quae uolueras puer, eadem parare*. κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου) i. e. sermonis uitia correxi, studui rebus maioribus, res ipsas intellexi clarius. Deest apodosis, hoc modo supplenda: Sic etiam in altera illa et perfectiore uita cessabunt multa rerum

rerum diuinarum ſtudia, quae ad tempus erant neceſſaria, in eorumque locum perfectior Deum et res diuinas cognoſcendi modus ſuccedet.

12. βλέπομεν — αἰνίγματι) *Nunc cognoſcimus* (Deum resque diuinas) *tanquam per lapidem ſpecularem, obſcure.* Βλέπομεν, i. e. γινώσκομεν, quo uerbo ſtatim utitur. Dixit autem βλέπομεν ob uocem ἐσόπτρῳ. Eſt autem ἔσοπτρον *lapis ſpecularis*, ex quo antiqui feneſtras habuerunt, pellucidas quidem, ſed, ſi cum noſtris uitreis conferantur, multo obſcuriores. *Plin.* Hiſt. nat. III, 4. *metallis plumbi, ferri, aeris — tota fere Hiſpania ſcatet: citerior et ſpecularibus lapidibus.* XXXVI, 45. *poſtferendos omnes tamen Hiſpaniae et Cappadociae moliſſimis et ampliſſimae magnitudinis, ſed obſcuris.* Ἐν αἰνίγματι, hebr. בחידות i. e. αἰνιγματικῶς, *obſcure*, additur dilucidioris explicationis cauſſa. Locutio deſumta eſt ex Num. XII, 8. τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον) Sc. βλέψομεν, *clare et perſpicue cognoſcemus.* Cf. Exod. XXXIII, 11. Pro eo Paulus dixit διὰ εἴδους 2 Cor. V, 7. τότε — ἐπεγνώσθην) *Tum uero cognoſcam pro cognitione qua imbutus fuero.* Ἐπεγνώσθην, (ut Dan. Heinſius ſcite obſeruat,) eſt pro ἐπιγνωσθήσομαι, illud, pro ἐπιγνωρισθήσομαι. Γνωρίζω autem erit הודיע, *cognitione imbuo.* Cf. ſupra c. VIII, 3. Senſus huius loci igitur eſt: *Nunc ex parte cognoſco;* imperfecta eſt mea rerum diuinarum cognitio; *tum uero*, (in altera illa uita) *cognoſcam* Deum et res diuinas *pro cognitione qua imbuet me Dominus.* Alii explicant ſic: *Tunc uero exacte nouero* modum per quem Deus mundum gubernauit, et ſalutem hominum procurauit, *ſicut ego notus ſum*, Deo ſc. qui mea conſilia et cogitata exacte

exacte nouit. *Semlerus:* ἐπεγνώσθην, nempe ab aliis; longe aliter de me sentient, quam iam quidem multi solent.

13. νυνὶ δὲ — ἀγάπη) Νυνὶ, *iam nunc*, (et in posterum) i. e. *in hac uita.* Licet reliquae dotes uelut inutiles cessaturae sint, satis iam confirmata fide, cui propagandae ac stabiliendae seruiunt illae, tamen interea manent *fides*, spes et *in alios homines beneuolentia.* Haec tria semper omnibus Christianis manent necessaria, licet multa alia subinde mutentur. μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη) Ob maiorem usum, quia proximo plus prodest, quam fides et spes per se; nam nec fides nec spes sine charitate aliorum utilitatem promouent. Alii hanc rationem reddunt: quia in uita aeterna fides et spes cessabit, amor uero manebit.

CAP. XIV.

1. Διώκετε τὴν ἀγάπην) Cohaeret cum superioribus. Quum tanti sit dilectio, omnino efficite ut eam habeatis. ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικὰ) Sc. χαρίσματα, *Operam date donis excellentioribus*, exercitate facultates quibus instructi estis. Sicut διὰ πνευματικοῦ c. XII, 1. erant doctores aliique homines per Dei Spiritum edocti, sic nunc τὰ πνευματικὰ sunt dona illa quibus instructi erant illi homines ad docendum, et in publicis conuentibus aliquid ad communem utilitatem dicendum. Recentiores nonnulli interpretes solum donum linguarum intelligunt, sine idoneis rationibus; nam hoc ipso commate etiam τὸ προφητεύειν ad τὰ πνευματικὰ refertur. Fortassis Pseudapostoli Corinthienses Petri et Iacobi excellentiam a dono linguarum ita commendabant, ut hac doni

lingua-

linguarum inuidiosa admiratione Pauli amantibus occasionem darent ad *huius praecipue* doni exercitationem urgendam. Monet igitur Apostolus esse aliud etiam donum, huic praeferendum, nempe προφητείαν. μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε) *Maxime uero, ut Deo pleni ad dicendum in ecclesia procedere possitis.* Μᾶλλον, pro μάλιστα, *maxime, praecipue uero.* Προφητεύειν, *diuini spiritus impulsu docere, cohortari, consolari*, ut patet ex comm. 3.

2. ὁ γὰρ λαλῶν — τῷ Θεῷ) *Qui enim profert aliquid in lingua peregrina, non homines* (illam linguam non intelligentes) *sed Deum alloquitur.* Γλώσσα, supple ἑτέρα, *peregrina*, incognita illis qui dicentem audiunt. Λαλεῖν γλώσσῃ est differere de rebus diuinis et ad religionem pertinentibus in lingua peregrina. Sic qui Corinthi arabice uel syriace in conuentibus sacris precabatur, uel Dei laudes canebat, ἐλάλει γλώσσῃ. Consueuerunt autem Christianorum orationes extranea lingua habitae uersari in laudibus Dei, (infra u. 15 — 17.) et precibus, u. 14. aliaue qualibet materia, quum alias λαλεῖν significet *docere, erudire.* Aliam interpretationem phraseos γλώσσῃ λαλεῖν tentauit Cl. *Bardili* in commentatione *de significatu primitiuo uocis* προφήτης *ex Platone eruto, cum nouo tentamine interpretandi* 1 *Cor. XIV.* Goettingae 1786. 8. cui in multis adstipulatur Cel. *Eichhornius* in der Allgem. Biblioth. der bibl. Litterat. T. I. Λαλοῦντα γλώσσῃ intelligit hominem, lingua in ora fita loquentem sic, *ut nullos distinctos sonos efficiat.* Contra hanc sententiam multa monuit Ven. *Storrius*, in libro saepe laudato p. 43. sqq. Ven. *Doederlein* in Bibl. theol. Tom. IV. p. 222. sqq. donum

linguarum interpretatur de facultate conficiendi et canendi hymnos et Pſalmos hebraicos, rara illis temporibus. Sed huic ceteroquin ingenioſae ſententiae repugnare uidetur Act. II, 8—11. Quid nobis de hoc dono uideatur, diximus ad Act. II, 4. Sed ut redeamus ad noſtrum locum, dicit Paulus: Qui in lingua audientibus incognita, λαλεῖ, precatur, uel Deum laudat, is οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ ἀλλὰ τῷ θεῷ) Nihil prodeſt eius oratio aliis, nempe niſi adſint eiusmodi linguae homines. *Deo* loquitur, i. e. Deum ſolum habet conſcium, uel etiam: laudes Dei celebrat. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει) *Nemo enim intelligit.* Ἀκούειν *intelligere*, ut שמע ſaepe Hebraeis. Loquitur Paulus de eo, quod plerumque fiebat; erat enim rarum, ut adeſſent peregrini. πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια) *Animo* (menti et intellectui aliorum) *profert arcana*, plane incognita. Πνεῦμα, animus, mens. Supple τῶν ἀνθρώπων, eorum hominum qui adſunt, nec illam linguam peregrinam intelligunt; ex precedenti ἀνθρώποις. Πνεύματι h. l. idem eſſe quod modo γλώσσῃ, ut recentiores nonnulli uolunt, non admittit loquendi uſus. Μυστήριον Paulo ſemper eſt, *quod aut fuit aut eſt occultum, ignoratum.*

3. ὁ δὲ προφητεύων — παραμυθίαν) Hinc patet ueram eſſe notionem uerbi προφητεύειν, quam u. 1. notauimus. Quicquid promouet hominis cognitionem ſalubrem, et pietatis uſum, dicitur οἰκοδομεῖν. Generis nomen, οἰκοδομή, in ſpecies diſpertit. Prodeſt homo diuino ſpiritu afflatus cohortando ad pietatem, (παράκλησις) et ſolando afflictos, (παραμυθία.)

4. ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ) *Sibi priuatim uni prodeſt;* ſentit enim intra ſe uim Chriſti, et operationem diuinam.

ἐκκλησίαν

ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ) Vniuerſo coetui prodeſt, adhortationibus, conſolationibus, ſancti ſpiritus afflatu prolatis.

5. θέλω — γλώσσαις) Θέλω, pro θέλοιμι, *uelim*, ut Rom. VII, 16. et alibi. Oſtendit ſe pariter affectum, ut olim Moſes, Num. XI, 29. μείζων) i. e. *Eccleſiae*, *utilior*, ut ſupra XIII, 13. ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ) Duplex negatio pro una etiam apud Profanos Scriptores ſaepe occurrit, ut exempla apud Wetſtenium oſtendunt.

6. γλώσσαις λαλῶν) Nempe ſine interpretatione. ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει) Varie h. l. explicatur. Videtur poſt τί ὑμᾶς ὠφελήσω ponendum eſſe ſignum interrogandi, et ſupplendum: Plane nihil utilitatis a me ad uos redundabit, *niſi* etc. Λαλήσω ἐν eſt Hebraismus, pro: λαλήσω ἀποκάλυψιν. Eſt autem h. l. ἀποκάλυψις reuelatio de rebus futuris, uel fatis eccleſiae. ἢ ἐν γνώσει — διδαχῇ) Γνῶσις, cognitio amplior et perfectior rerum diuinarum, ut ſupra XII, 8. Προφητεία, Adhortationes, conſolationes, preces etc. diuini ſpiritus impulſu factae, ut u. 1. Διδαχή, doctrina de officiis et uirtutibus Chriſtianorum. Intelligimus ex his, quaenam illa fuerint, quae iſto tempore praecipue in conuentibus publicis ſint propoſita. Bene *Storrius* (p. 49. not. 95.) huius commatis ſenſum expreſſit ſic: Si, uenturus ad uos, ita uobiscum uerſari uellem, ut peregrino et incognito uobis ſermone uterer, quam quaeſo utilitatem allaturus uobis eſſem, ſi, inquam, de iis quae dicere haberem, non *uobis*, i. e. cognita uobis lingua loquerer, neque ſpectarem *Corinthios*, inter quos uerſarer, ſed tanquam cum *Arabibus* agerem.

7. ὅμως — διδόντα) *Quin etiam inſtrumenta muſica ſenſu carentia.* Illuſtrat rem exemplis ex uita humana petitis. Ὅμως, *etiam, quin etiam, ſimiliter.* Sic ὅμως paroxytonon interdum eſſe uertendum, patet exemplis Profanorum a Kypkio notatis. ἐὰν διαςολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ) *Niſi diſtinctos ſonos edant,* i. e. harmonicos ſecundum artem muſicam compoſitos, qui certis harmoniis ac modulis teſtentur aut cantionis argumentum, aut effectum, quo uocat cantio. πῶς γνωσθήσεται — κιθαριζόμενον) *Quomodo dignoſcetur, quale ſit, quod cithara tibiaue canitur,* laetum an lugubre? In comoediis, tragoediis, ad coenam et uinum, ſolebant uſitati modi tibiis aut citharis efferri. Iam ſi quis inconditos et barbaros ſonos ederet, audientibus nihil ſignificabat, quo ad ſaltandum etc. ducerentur. Simillime igitur habet, ſi quis quantumuis alta uoce, aut lugubri, laeto ſono peregrinae linguae utatur; nemo intelligit, utrum laetandum an lugendum, canendumque ipſi ſit.

8. καὶ γὰρ — δῷ) *Sic et tuba, ſi uocem incertam dederit,* non ipſo cantu diſtinguens, utrum proelium iniri iubeat, an receptui canat. Varius fuit clangor tubarum, quo Iudaei, Graeci, Romani etc. claſſicum ſignificabant; notus tamen fuit ordo et modus ſonorum. Καὶ γὰρ, *namque etiam,* ut alio exemplo confirmetur. τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;) Εἰς πόλεμον, i. e. εἰς μάχην. Quis claſſicum cani intelliget, atque ad pugnam ineundam parabitur? Nihil referet, tuba clangere, quum miles non intelligat quo uocetur.

9. διὰ

9 διὰ τῆς — δῶτε) *Niſi lingua* (peregrina loquentes) *ſermonem edideritis perſpicuum*, εὔσημον λόγον, ſermonem bene ſignificantem, i. e. perſpicuum iis qui adſunt, aut eorum plurimis. πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον;) i. e. Quomodo percipi poterit ab aliis, quid ſit, de quo uos uerba feceritis? Hoc uult Apoſtolus: Si uobis per linguam peregrinam uerba facientibus nemo nunc adſit, eiusdem linguae ſocietate coniunctus uel ſermonem extraneum intelligens ceterisque interpretans; qui ſermo ueſter intelligi poterit? Ventis nimirum uerba profundetis.

10. τοσαῦτα — κόσμῳ) *Tot nempe genera linguarum ſunt in mundo.* Εἰ τύχοι, *nempe*, uel, ut alii: *exempli cauſſa.* φωνή, *lingua*, e. g. graeca, hebraica; de hominum enim linguis loquitur, ut mirum ſit, quum illa ſignificatio non ſit inuſitata, aliquos tamen de animalium et auium *uocibus* cogitaſſe. καὶ οὐδὲν (γένος) αὐτῶν ἄφωνον) Sc. ἐστι. *Et nullum eorum ſignificatione caret.* Ἄφωνος, i. e. ἄδηλος, obſcurus, incondito ſono conſtans.

11. τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς) *Vim et poteſtatem*, ſignificationem *linguae*, qua utitur alius loquens mihi. Δύναμις *ſignificatus*, ualorem etiam dicunt quidam latino nomine; δύναται ſaepe in ſcholiis graecis pro *ſignificat.* ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος) Βάρβαρος, h. l. cuius ignotum et peregrinum eſt idioma, qui nec intelligit loquentem, nec ipſe intelligitur loquens aliis. Herodot. II, 158. βάρβαρος δὲ πάντας οἱ ἀιγύπτιοι καλέουσι τοὺς μὴ σφίσι ὁμογλώσσους. Ouid. Triſt. u. 10. Barbarus hic (in Ponto) ego ſum, quia non intelligor ulli: et rident ſtolidi uerba Latina Getae. Senſus eſt: Ille, qui mihi loquitur, perſpiciet,

nihil omnino me moueri ipſius oratione, quaeſtione, reprehenſione. καὶ ὁ λαλῶν ἐν ἐμοὶ βάρβαρος) Ἐν ἐμοὶ, *apud me*, uel ἐν ἐμοὶ pro μοι, ut ἐν redundet hebraico more, ſicut in בִּי, בְּ. Deeſt ἐν in nonnullis, ſenſu manente eodem. *A me pro barbaro habebitur loquens.* Illuſtrat igitur Apoſtolus rem quam tractat alio exemplo. Nam comm. 10. 11. ſenſus eſt hic: Multa ſunt linguarum genera, quorum nullum ſignificatione caret. Si quis uero inter barbaros lingua uerſatur, non magis cum iſtis barbaris conuerſari poterit, quam ſi uacui utrinque ſoni ederentur, non quod cuſſi ſint alterius utrius linguae ſoni, ſed quod neutra pars externi ſermonis *uim* et *ſignificatus* capiat.

12. οὕτω καὶ ὑμεῖς) Quidam haec connectunt cum praecedentibus, ut hic uerſiculus incipiat ab ἐπεὶ, ſitque haec ſententia: *Ita et uos; ſic uobis etiam eueniet*; nempe barbari eritis inter uos, ſi incognita lingua inter uos utamini. Aliis οὕτω h. l. ſignificat *propterea*, לָכֵן. ἐπεὶ — πνευμάτων) i. e. ἐπεὶ ζηλῶτε χαρίσματα πνευματικὰ, *quoniam tantopere quaeritis dona Spiritus.* Πνεύματα, abſtracto poſito pro concreto h. l. ſunt χαρίσματα πνευματικὰ. πρὸς τὴν — περισσεύητε) Traiectio, pro: ζητεῖτε, ἵνα περισσεύητε πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας, operam date, ut ea accipiatis dona, quibus prodeſſe eccleſiae poſſitis.

13. προσευχέσθω, ἵνα διερμηνεύῃ) Poſt προσευχέσθω ſupple: οὕτως. Sic precetur, uel oret, nempe in peregrina lingua, ut ſimul interpretetur.

14. τὸ πνεῦμα μου προσεύχεται) Varie haec et ſequentia uerba explicantur. Πνεῦμα nonnullis eſt donum ſpiritus ſancti, quo afflante in lingua peregrina quis loquitur, ut

ſenſus

ſenſus ſit: *preces fundo impulſus ſpiritu ſancto, qui mihi hoc donum conceſſit.* Aliis τὸ πνεῦμα eſt *animi affectus*, ut ſit ſenſus: *Scio hoc quidem, orationem me recitare, animumque ad Deum dirigo*, uel ſecundum *Eſtium*: Si Deum orem lingua, ſpiritus quidem meus orat, i. e. affectus eleuatus eſt in Deum etc. ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι) Qui priorem interpretationem ſequuntur, explicant: *ſed ab aliis non intelligor, nec aliis proſum*; qui poſteriorem: *Intellectus meus, quia uerborum ſenſum non aſſequitur, fructu proprio priuatur*; ipſe ego careo omni fructu intelligendi, ut νοῦς μου ſit mea facultas, qua *intelligo* et cogito plura a ſe diuerſa, uerbis uariis deſignata. Verior ſine dubio interpretatio eſt haec: *Si peregrina lingua orem, animus meus orat*, (ipſe ego intelligo quid orem,) *ſed ſententia mea* (ſenſus ſermonis mei) *alteri*, linguam extraneam non intelligenti, *nullum fructum affert.* Ἄκαρπον ſignificat quod fructum non *affert*, ſiue, ut Latini etiam dicunt, quod *infructuoſum* eſt. Vid. *STORR.* p. 53. Νοῦς, mens, ſenſus ſermonis, uel etiam id, quod dico, uerbisque prolatis mihi uolo. Cf. u. 16.

15. τί οὖν ἐστι;) Sc. πρακτέον; Quid igitur eſt, nempe quod optandum ſit et faciendum in hac re? προσεύξομαι — τῷ νοΐ) *Operam dabo, ut non ſolum animo* et mente, *ſed etiam ita ut* ab aliis *intelligar, preces fundam.* Τῷ πνεύματι, ſc. μου, animo meo. Τῷ νοΐ, eſt Datiuus, pro εἰς τὸ νοεῖσθαι, *intelligentiae* et ſenſui *aliorum*, me audientium; ita ut alii etiam me intelligant. Hanc interpretationem ſuadet u. 16. ubi expreſſis uerbis de eo, qui tantum πνεύματι, non etiam τῷ νοΐ orat, dicitur, eum non intelligi

ab aliis, (ἰδιώτης — τί λέγεις οὐκ οἶδε.) Nec contemnenda eſt *STORRII* ſententia, cui προσεύχεσθαι, ψάλλειν τῷ νοΐ idem uidetur ſonare, quod *orare cum ſapientia*, laudare Deum *ſapienter*, *rationabiliter*, *adhibito iudicio*, ſic nempe ut audiens ſermonem, intelligat, qui locutionis eſt finis. In *aduerbiorum* periphraſi pro ἐν uel μετὰ etiam Datiuum uſurpari, patet ex 3 Io. 1. Matth. XXII, 16. cum 2 Reg. XIX, 17. Pſ. CXIX, 75. et aliis locis. Ceterum hic locus clare docet, argumentum ſermonum ab iis qui peregrinis linguis utebantur prolatorum, fuiſſe preces et hymnos.

16. ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι) Vt *pſallere*, ſic εὐλογεῖν eſt quaedam publici cultus ſpecies, quae ſingulari carminis aut hymni genere conſtabat, propter beneficia aut olim aut nunc a Deo praeſtita. Τῷ πνεύματι, ut u. 14. 15. et ſupplendum eſt μόνῳ, non etiam τῷ νοΐ, u. 15. ita ut tu ſolus, non etiam alter intelligat, qui tamen ex more Amen dicere debebat. ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου) i. e. ex loquendi more Hebraeorum: *idiota*, ſ. *imperitus*; nam Hebraeis illa loquendi ratio מלא מקום, *implere locum*, nihil aliud, quam *ſtatum conditionemque hominis indicat*; unde iisdem: מלא מקום אבותיו, *implet locum patrum ſuorum*, i. e. *patriſſat*. πῶς ἐρεῖ τὸ Ἀμήν) In uetere eccleſia, epiſcopo aut alio quouis Deum precante, uel laudante, plebs accinebat Amen, ea uoce dicta approbans, idque ex more Hebraeo. Nemo autem non intellecta cum ratione approbare poteſt.

18. εὐχαριστῶ) Amolitur Paulus hac ratione ſuſpicionem, quaſi ex inuidia linguas peregrinas ſic ſpernat, qui ipſe iis uti non poſſet.

19. ἀλλ'

19. ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ — ἐν γλώσσῃ) Post θέλω supple μᾶλλον, quod etiam ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ex u. 18. huc referri nihil uetat. *In eccleſia*, ubi pauci ſunt linguarum gnari. Πέντε, i. e. pauca, breuem ſermonem. Διὰ τοῦ νοός μου, *cum intelligentia mei*, ſic ut intelligar ab aliis. Offendit interpretes, quod Paulus nunc dicat διὰ τοῦ νοός μου, quum ſupra u. 14. 15. ſermo fuerit, de intelligentia *aliorum*. Sed tollitur difficultas, ſi dicamus, μου eſſe Genitiuum *obiecti*. Διὰ uero, ſicut ἐν, pro hebr. ב ſignificare *cum*, notum eſt. Confirmari uidetur haec explicatio uerbis ſequentibus. Nam opponitur ſtatim λαλεῖν ἐν γλώσσῃ, proferre ſermonem in lingua audientibus peregrina et incognita. Non tamen repugno, ſi quis cum *STORRIO* (p. 57.) malit uertere: Malo tria uerba *adhibito iudicio meo*, ſapienterque proferre etc.

20. παιδία ταῖς φρεσὶν) Puerorum eſt ſe oſtentare in rebus inutilibus, nec attendere, quid praeſentium perſonis, loco et tempori conueniat. τῇ κακίᾳ νηπιάζετε) Ita nempe, ut expertes ſitis omnis malignitatis, innocentia potius imitemini pueros. Matth. XVIII, 3. Τέλειοι, ſimiles uiris adultis, Eph. IV, 13.

21. ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται) Ieſ. XXVIII, 11. 12. Ier. V, 15. Νόμος uocabulo hic ſignificat omnia ſcripta diuinitus data, ut Io. X, 34. XV, 25. Ceterum non tam uerba ipſa ſtudioſius citantur, quam ſenſus et ſententia a Paulo in mentem reuocatur. ὅτι ἐν — λέγει κύριος) *In alienis linguis, et alienis dialectis loquar huic populo; nam ne ſic quidem obſequentur mihi, dicit Iehoua.* Minatur Deus Iudaeis per Ieſaiam, ſe uſurum eſſe hoſtibus lingua

barbaris ad eos caſtigandos ; neque enim per eam, qua adhuc uſus fuerit, diſciplinam, h. e. per *prophetas*, uiam ſalutis et tranquillitatis uernaculo ſermone tradentes, (Ieſ. XXVIII, 12.) ad obſequium eos reuocatum iri. Καὶ, *nam*, ut hebr. ו. Οὐδ' οὕτως, *ne ſic quidem*, quum ſaepius per prophetas eos monuiſſet. Codices nonnulli habent οὐδέπω, *nondum*. *Labium* uero apud Hebraeos loquelam ſignificare, notum eſt. Gen. XI, 1.

22. ὥςε — ἀλλὰ τοῖς ἀπίςοις) *Ergo peregrinae linguae* (homines peregrinis linguis utentes ad alios) *portento ſunt non credentibus* et Deo obſequentibus, *ſed non credentibus* et immorigeris, h. e. Deus poenae loco cum Iudaeis ἀπίςοις, qui *prophetis fidem* et obſequium *denegaſſent* (Ieſ. XXVIII, 12.) *extraneis linguis* per barbaros egit. Caſtigandos eos tradidit hoſtibus extranea lingua, Iudaeis ignota, utentibus. Αἱ γλῶσσαι h. l. ſunt, qui peregrinis linguis utuntur, extranei. Applicatio erat facilis. Si Deus, inquit Paulus, non amplius uernaculo ſermone uos alloqui dignaretur, ſed per eos ſolummodo, qui peregrinis linguis utentes, uobis in ipſa patria ueſtra barbari eſſent, tum nec doctrinae chriſtianae notitia et ſenſus inter uos ipſos conſeruari, nec eccleſiae ueſtrae termini propagari poſſent. ἡ δὲ προφητεία — πιςεύουσιν) *Sed Prophetae* (interpretes uoluntatis diuinae atque doctores) *dantur non infidelibus* et immorigeris *ſed credentibus*, docilibus et Deo obſequentibus. (προφητεία, per meton. Prophetae.) Ergo προφητείας donum, quod inter uos uiget pro diuinae in ueſtram eccleſiam beneuolentiae argumento habendum eſt.

23. εἰσέλ-

23. εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι) Christiani, qui unam tantum linguam norint, aut etiam increduli, nihilo peritiores. Solebant etiam pagani adire Christianorum ecclesias, ad uidenda, quae ibi agebantur. ὅτι μάινεσθε) Quippe et insani ea loqui solent, quae nemo intelligat. Ergo ecclesiae uestrae adeo non esset decori, si nonnisi peregrinis linguis utentes in ea essent, ut haec res potius imperitis aut maleuolis occasionem dare posset oratores uestros adducendi in suspicionem insaniae.

24. ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν) *Si omnes*, (nempe unus post alterum) *sancti spiritus impulsu doceant, cohortentur, consolentur.* Cf. u. 1. 3. ἐλέγχεται) Tantum abest, ut ipse aliquid reprehendere possit, ut potius ab omnibus, uario modo conuincatur; sentiet ipse uim uestrae orationis. ἀνακρίνεται) Reprehenditur; sententiam aduersus se ferri intelligit, per doctrinae uim.

25. τὰ κρυπτὰ — γίνεται) Τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας, in bonam partem. *Salubres animi motus, uestra oratione excitati.* Hi erumpent in gestus et uerba, ut statim subiicitur. καὶ οὕτω — τῷ θεῷ) Deum uenerabitur, et quidem prostrato corpore. Πεσὼν, siue in loco eo publico, ubi conuentus agitur, quo saepius haud dubie factum; siue priuatim suo in loco. ἀπαγγέλλων — ἐστι) *Publice professus, Dei operationes in uobis esse efficaces.* Quia huius generis motus in animo suo antea non sensit, Dei hanc causam esse intelliget, et meliori religioni iam ipse adhaerebit.

26. τί οὖν ἐστιν;) Quid ex his sequitur? Quid tandem faciendum existimatis? Sumit interrogantis personam, ut respon-

reſpondeat. ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει) Quisque ſuum habet donum, alius quidem Pſalmum, alius doctrinam etc. Sic enim reſoluendum eſt τὸ ἕκαστος, ne quis ſingulos putet omnibus iſtis donis fuiſſe praeditos. *Pſalmum* habet, aut ex diuina inſpiratione, aut pio affectu compoſitum. Singulis his enunciatis interponenda eſt particula ἤ. *Aut Pſalmum habet, aut doctrinam, aut* γλῶσσαν, donum in peregrina lingua precandi uel pſallendi. ἑρμηνείαν) Donum explicandi graece, quae alter dixit lingua peregrina, uel etiam interpretandi libros ſacros V. T.

27. κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς) Sc. λαλείτωσαν. *Bini, aut ad ſummum tres*, nempe uno die, et in uno conuentus tempore, ne plus iuſto plebs detineretur. καὶ ἀνὰ μέρος) i. e. non ſimul, ſed diuiſis temporum ſpatiis, et ſuo quisque ordine.

28. ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής) Si quis lingua peregrina loqui poſſit, bene ſibi conſcius ſe non ita peritum eſſe linguae uulgaris, (e. g. graecae) ut extraneo idiomate dicta ipſe poſſit explicare, nec alius adſit, qui interpretari queat. σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ) Sc. ὁ λαλῶν γλώσσῃ ἑτέρᾳ. ἑαυτῷ — καὶ τῷ θεῷ) Domi ſuae, ſi uult, Deo teſte.

29. δύο ἢ τρεῖς) Nempe uno die, unus poſt alterum, ſicut de linguae donum habentibus dixerat. καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν) Diiudicent, et ſententiam ferant, an uere iſti diuino ſpiritu impulſi locuti fuerint. Nam fieri poterat, ut quis imaginationis fraude deceptus crederet, ſe a ſpiritu impelli. Debebant itaque eſſe, qui diiudicare poſſent, an horum hominum effata cum ſana doctrina conuenirent.

30. ἐὰν

30. ἐὰν δὲ — καθημένῳ) Si uno aliquo loquente, Deus afflauerit alium, ex illorum numero, qui iam ſedent cum aliis et audiunt. Verbum ἀποκαλυφθῇ nonnulli interpretes non intelligunt de *immediata* reuelatione; et poteſt omnino explicari etiam de feruore quodam mentis, diuinitus excitato, ſicut hoc uerbum ſaepe latius patet. Ὁ πρῶτος σιγάτω) *Primus*, qui prior locutus eſt, *taceat*, et alteri locum dicendi concedat, uel etiam, ut *Grotius* et *Storrius* uolunt, primus *finatur finire*, (cf. Matth. XXIII, 8. 10, 2 Theſſ. II, 3.) Subiicitur ratio:

31. Δύνασθε — προφητεύειν) *Poteſtis nimirum alius poſt alium dicere*, atque ita (ut ſtatim ſequitur,) ſinguli ab *omnibus* audiri *omnesque* a ſingulis diſcere, quum contra, ſi alter *iuxta cum* ſuperiore, *huius oratione nondum finita*, pro concione dicat, aliorum auditorum attentio in alias partes conuertatur.

32. καὶ πνεύματα — ὑποτάσσεται) i. e. *Dona ſpiritus liberis Prophetarum uſibus ſubiiciuntur*; ita ſunt in poteſtate eorum, quibus ea a Deo conceſſa ſunt, ut iis uti poſſint, quando libuerit. Nam πνεύματα προφητῶν ſunt dona, iis conceſſa, quos Prophetas nominare ſolet Paulus. Poterat nempe aliquis dicere: Atqui ita urgeor, ut differre nequeam. Reſpondet Paulus, rem non ita ſe habere in diuinitus afflatis hominibus, quomodo ſe habet in Pythonicis. Hos ita arripi et agi, ut ſuae poteſtatis non ſint. At Dei dona, quanquam non ab hominis uoluntate profecta, uoluntate tamen eius regi quoad actum; tempus et moram ordini neceſſariam facile pati. Sic Prophetae V. T. adeo poterant non obſequi, ut Ionas munus detre-

detrectauerit. Ex Ven. *Schulzii* ſententia πνεύματα προφητῶν h. l. ſunt ipſi προφῆται, et pro ὑποτάσσεται legendum eſt ὑποτάσσηται, ut ſenſus ſit: *Solchergeſtalt muſs ein Lehrer dem andern Platz machen*, ne ſcilicet omnes ſimul doceant, ſed unus alterum exſpectet.

33. ὁ γὰρ — εἰρήνης) *Deus enim non amat confuſionem*, diſſidia, *ſed pacem.* ὡς ἐν — ἁγίων) Connectenda ſunt haec uerba cum comm. ſequente. *Quemadmodum fit in omnibus eccleſiis Chriſtianorum, ita etiam ueſtrae mulieres in eccleſiis taceant.*

34. σιγάτωσαν) Ne doceant populum, aut interrumpant loquentes. Λαλεῖν quod ſtatim ſequitur, h. l. ut ſaepiſſime, eſt *docere.* ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι) Subauditur non ἐπιτρέπεται, ſed κελεύεται, *iubetur*, idque ex contrario, ut 1 Tim. IV, 3. καθὼς — λέγει) Gen. III, 16.

35. ἀισχρὸν) i. e. ὁ πρέπει, *non decet* mulierem, in eccleſia docere.

36. ἢ — ἐξῆλθεν;) i. e. an ueſtra eccleſia omnium reliquarum eſt mater? phraſis eſt hebraica, ex Ieſ. II, 3. Hoc ideo dicit, quia Corinthii illi doctores morem introduxerant contrarium omnium eccleſiarum inſtitutis, ut feminae et docerent, et interrogarent. Hieroſolymis exierat doctrina Euangelii; at ibi aliter fiebat. ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;) *An ad uos ſolos deuenit*, ſc. ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Sicut primi non eſtis inter eos qui crediderunt, ita nec ſoli. Par uobiscum ius habent tot aliae eccleſiae, et aequum eſt partem toti, non totum parti cedere.

37. εἴτι-

37. ἐπιγνωσκέτω) *Agnoſcat*, ut nonnulli explicant, quod etiam aſſenſum et approbationem inuolueret; uel, animaduertat, et ante oculos poſitum habeat. Sir. IX, 13. Al. *legat*. et ipſe ſententiam ferat. ὅτι — ἐντολαί) Non enim ſponte mea, ſed a Deo iuſſus haec dico.

38. εἰ δὲ — ἀγνοείτω) *Si quis hoc ignorare ſe ſimulat, ignoret*, ſuo periculo. Vel: *Si quis reprobat* (a me ſcripta) *ſuo periculo is me contemnat*. Ἀγνοεῖν, *reprobare*, ut Matth. VII, 23. XXV, 12.

39. ὥστε ἀδελφοί μου) Ex diuerticulo de feminis redit ad prius dicta, et quod maxime neceſſarium eſt, repetere non grauatur. ζηλοῦτε — κωλύετε) *Studioſi eſtote* τῆς προφητείας, *ita tamen, ut linguarum* peregrinarum *uſu* et exercitatione *non interdicatis*. Hinc liquet, (ut *Storrius* obſeruat p. 69. not. 141.) fuiſſe inter Paulinos et Apollonios, qui dono linguarum, ab una parte cupidius amato et exercito, Corinthiis propter abuſum *omnino interdici* uoluerint. Is ipſe diſſenſus occaſionem dediſſe uidetur, ut controuerſia, inter Chriſtianos antiiudaicos orta, in eorum epiſtola ad Paulum data, Apoſtolo dirimenda proponeretur.

CAP. XV.

1. Γνωρίζω — εὐηγγελισάμην ὑμῖν) *In memoriam uobis reuoco doctrinam, quam uobis tradidi*. Γνωρίζω, ſupple πάλιν. Nam Paulus repetit, quod iam antea docuerat Corinthios. Εὐαγγέλιον h. l. eſt doctrina de Ieſu, eiusque redemtione, ut ſtatim ex ſequentibus patet. Venit Paulus ad argumentum de reſurrectione mortuorum, quam nonnulli Corinthii

Corinthii negabant, u. 12. Quinam autem fuerint ii, aduerſus quos Paulus ſcribit, de eo uariae ſunt ſententiae. Alii negant, Chriſtianos fuiſſe; alii fuiſſe ſtatuunt, aut e Iudaeis Chriſtianos, qui hunc errorem ſiue ab Eſſaeis ſiue Sadducaeis traxerint, aut e gentibus, qui philoſophorum placitis hac in cauſſa adhaeſerint. Heumannus exiſtimat, eos a Sadducaeis tranſiiſſe quidem ad Chriſtianos, ſed rediiſſe ad priſtinum tunc errorem. *Philetum* atque *Hymenaeum* Paulus ipſe tradit 2 Tim. II, 17. docuiſſe, reſurrectionem iam eſſe factam. *Tertullianus* copioſe narrat de auctoribus gnoſticis, Marcione, Apelle, Valentino, quos Sadducaeorum errori addictos fuiſſe ſcribit. Potuit etiam Corinthi inter philoſophos, aut eorum quosdam diſcipulos contradictio oriri contra doctrinam de reſurrectione; quemadmodum *Athenis*, Act. XVII, 17. ὃ καὶ — ἐξήκατε) *Quam* (doctrinam) *etiam tanquam ueram recepiſtis, in cuius profeſſione etiam perſtitiſtis*, nempe hactenus. Nunc autem, quum ſeductoribus aures praebetis, ignorare aut obliuiſci uidemini iſtam meam doctrinam.

2. δι' ὃ καὶ σώζεσθε) *Per quam ſalui efficiemini.* Praeſens pro Futuro, ut quidam iam olim Latini; uel etiam: *per quam ad ſalutem perducti eſtis*, ut iam liberi a uitiis et a miſeria peccatorum aeternam felicitatem ſperare audeatis. τίνι λόγῳ — κατέχετε) Synchyſis pro: εἰ κατέχετε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, *ſi tenetis* (hanc meam doctrinam) *ita ut eam uobis tradidi*, i. e. puram et haud uitiatam. Τίνι λόγῳ, (ſubintellecto ἐπὶ ante τίνι) *qua ratione. Galen.* de compoſ. Medic. per genera I. τίνι λόγῳ συνέθηκα τὴν διὰ χαλκίτεως ἔμπλαστρον. ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιζεύ-

ἐπιστεύσατε) *Niſi forte temere credidiſtis.* Ἐκτὸς εἰ μὴ *niſi forte*, etiam apud Profanos occurrit. Vid. Kypkii obſeruatt. Εἰκῆ, *temere, ſine iuſta ratione.*

3. παρέδωκα — παρέλαβον) *Tradidi enim uobis inter prima chriſtianae religionis capita, quod ipſe docendum acceperam.* Παρέδωκα, *docui*, ut Rom. VI, 17. et alibi. Ἐν πρώτοις, coniungitur cum ὅ, *hoc*, quod eſt primarium et praecipuum chriſtianae doctrinae caput. Poteſt etiam poſt ἐν πρώτοις ſuppleri: στοιχείοις τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ θεοῦ, ex Hebr. V, 12. Ὃ καὶ παρέλαβον, *quod etiam ipſe edoctus ſum*, nempe a Chriſto per reuelationem, Gal. I, 12-17. κατὰ τὰς γραφὰς) Reſpicit Paulus uaticinia V. T. e. g. Pſ. XXII, 15. 16. 17. XL, 7. 8. 9. 13. Ieſ. LIII, 7-10.

4. κατὰ τὰς γραφὰς) De ſepultura Chriſti Ieſ. LIII, 9. de reſurrectione eiusdem Pſ. XVI, 10. Ieſ. LIII, 8. 11. 12.

5. Κηφᾷ) Luc XXIV, 12. 34. Nullam facit Paulus mentionem mulierum, quia doctrinam ſuam confirmare uult teſtimonio aliorum *Apoſtolorum*, et ſociorum Chriſti. Ideo et primo loco nominat Petrum, qui poſt mulierum narrationes prior ſepulcrum Chriſti adiit, Io. XX, 3. ſqq. *Petrum* et *Iacobum* (u. 7.) eosque ſolos ex omni Apoſtolorum numero Paulus *nominatim* citat reſurrectionis Chriſti teſtes. Id non ſine cauſſa factum eſſe uidetur. Hoc nimirum egit Apoſtolus, ut reſurrectionis Chriſti nuncium, quem ipſe Corinthum attulerit, (u. 3.) non *ſua* tantum, quae Corinthi in dubium uocari coeperit, auctoritate niti, ſed aliorum etiam conſenſu firmari doceret. Protulit igitur

ea tantum teſtimonia, quae ad probandam reſurrectionem Chriſti apud lectores ſuos uim maximam habitura confideret, nominatim uero Kephae et Iacobi, qui apud partem Corinthiorum non Paulum duntaxat, ſed ipſos etiam ceteros Apoſtolos auctoritate uincebant. τοῖς δώδεκα) Luc. XXIV, 36. Vocantur Apoſtoli δι δώδεκα non quod tot eſſent, mortuo Iuda, et Thoma abſente, ſed quia eo numero inſtitutum erat eorum collegium.

6. ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ) Ἐπάνω πεντακοσίοις conſtructio eſt elliptica, pro ἐπάνω ἢ πεντακ. ſicut latine dicimus: interficit plus trecentos. ἐπάνω, pro hebr. מִעְלָה. Ἐφάπαξ, באחד, eodem tempore. Paulus narrat hiſtoriam non ſcriptam in noſtris Euangeliis, ſcriptam uero, ut uidetur, in aliis, quorum mentio fit Luc. I. *Fratres* h. l. eſſe Chriſtianos facile intelligitur. Quod ad numerum 500. attinet, nulla eſt difficultas; nam illi LXX. diſcipuli, mulieres et alii homines, qui Chriſtum in terris uiuentem audiuerant docentem, et miracula eius conſpexerant, facile iſtum numerum expleuerunt, et leguntur Rom. XVI. plura nomina illorum, qui in Aſia uixerunt Chriſtiani miniſtri, licet nihil de iis ex Euangeliis et Actibus colligi poſſit. Ceterum, hos 500. tum demum factos eſſe Chriſtianos, poſtquam Chriſtum e mortuis reſuſcitatum cognouerant, uix eſt quod dubitemus. μένουσιν ἕως ἄρτι) Sc. ἐν βίῳ. *Viuunt adhuc;* in hac uita ſunt ſuperſtites, ex quibus, qui uolet, poterit teſtimonium exquirere. ἐκοιμήθησαν) *Mortui ſunt*, quorum liberi et familiares teſtari adhuc poſſunt, quid ex ipſorum ore iſta de re audiuerint.

7. ἔπειτα

7. ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ) *Hieronymus* in *Catalogo* narrat hanc apparitionem Iacobo factam ex *Euangelio secundum Hebraeos*, cui si fides adhibenda, facta est statim post resurrectionem. Itaque ἔπειτα uertendum esset non *postea*, sed *praeterea*, ut supra XII, 28. Iac. III, 17.

8. ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι) *Qui quasi abortiuus sum.* Abortui se comparat Paulus, quia minimus omnium Apostolorum sibi ipse uidebatur, u. 9. Qui Romae extra numerum XII. in senatum allegebantur, dicti fuerunt *abortiui*, teste *Suetonio* in *Octauio* c. 35. Ceterum lectio τῷ non est sollicitanda. Nam τῳ sine accentu interdum ponitur pro τινὶ, ut *Rittershusius* in Sacr. lect. p. 540. monuit, et Paulo cum reliquis scriptoribus diuinis solenne est ה Articuli Hebraeorum, quod uim Pronominis indefiniti habet, exprimere Articulo praepositiuo Graecorum. Quod ad rem attinet, quum Paulus dicit, Christum sibi apparuisse, cf. Act. IX, 17. XXII, 14. 12.

9. ὃς εἰμι ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος) Ἱκανὸς est ἄξιος, ut saepe. *Qui non sum dignus Apostoli honorifico nomine*, ut ἔκτρωμα non solet honesto *hominis* nomine ornari, uel: *non sum dignus Apostolus esse*; ut καλεῖσθαι sit pro εἶναι, hebr. נקרא. Caussam, cur hoc tanto honore indignum se existimet, statim addit: διότι — τοῦ θεοῦ. Deus id ei iam condonauerat, sed ipse meminit. Pristina uitae uitia non uerbis, aut fauore aliorum minuenda sunt, sed recte et laudabiliter factis.

10. χάριτι θεοῦ) Dei beneuolentia et miseratione sum Apostolus. καὶ ἡ χάρις — ἐγενήθη) ἡ εἰς ἐμὲ, sc. ὖσα. *Atque illa Dei beneuolentia non frustra in me fuit collo-*

cata. Collatus mihi honor muneris Apoſtolici fructu ſuo non caruit. οὐκ ἐγὼ — ἐμοὶ) Mihi omnino nihil ex iſtis felicibus ſucceſſibus tribuo, ſed omnia beneuolo Dei auxilio, quod mihi ſemper adfuit.

11. εἴτε οὖν ἐγώ, εἴτε ἐκεῖνοι) Siue igitur ego hanc Chriſti religionem profero, ſiue illi, nempe ceteri Apoſtoli. οὕτω κηρύσσομεν) Nos omnes in hoc doctrinae capite conſentimus; nemo poteſt prouocare ad aliam doctrinam, quae ſit aliorum Apoſtolorum, et quae a mea doctrina differat.

12. κηρύσσεται) Sc. a nobis Apoſtolis cunctis, qui tamen auctoritate omnes alios doctores antecedimus. ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν) οὐκ ἔστιν, i. e. ἀδυνατός ἐστι. i. e. eſſe plane impoſſibilem, quae ne concipi quidem animo poſſit. Τινες ἐν ὑμῖν) Verisimile eſt hos Pſeudapoſtolos e Sadducaeorum ſchola prodiiſſe. Sadducaei enim, teſte *IOSEPHO* (de B. Iud. Lib. II, c. 8. §. 14.) hominis animum corpori ſuperſtitem eſſe negarunt, omninoque *a corpore diuerſam mentem* non agnouerunt. Act. XXIII, 8. Sic igitur etiam hi falſi Corinthiorum doctores, non tantum corporis reſurrectionem uniuerſe, ſed *ita proprie* inſitiati ſunt, ut *omnem ſimul uitam poſt mortem tollerent*, animumque hominis nec ſeorſum a corpore uiuentem nec corpori denuo iunctum ſuperſtitem fore crederent. Hi uero doctrinam Apoſtolorum de reſurrectione ita intelligebant, ac ſi mens eorum eſſet, *ipſum illud* corpus, *quo totum hominem conſtare* et cum quo hominem tam uiuere quam interire putarent, *in priſtinam uitam et conditionem* reſtituendum eſſe. Talem reſurrectionem quum impoſſibilem haberent, *aliam* uero corporis reſtitutionem ne ſuſpicarentur quidem,

doctri-

doctrinam de resurrectione, cuius notionem animo concipi posse negabant, tanquam falsam reiecerunt. Sic uero etiam contra ueritatem resurrectionis Christi necessario repugnarunt. Nam qui *possibilitatem* resurrectionis infitiatur, is *nullos omnino* mortuos, *ne unum quidem* reuiuiscere statuit. Quapropter sic pergit Apostolus:

13. εἰ δὲ — ἐγήγερται) *Si enim mortuorum resurrectio esset impossibilis, consequeretur, nec Christum resurrexisse.* Ἐι δὲ, pro εἰ γὰρ. Sublato genere, tollitur et species. Est argumentum, ut scholae dicunt, in FERIO.

14. κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν) *Falsa esset doctrina nostra.* Κενὸν, hebr. ריק, *mataion*, ἀναφελὲς Act. IV, 25. uel pro hebr. שוא, *mendacium*, ut Eph. V, 6. et Col. II, 8. fine re et ueritate. Id ideo, quia hoc praecipue argumento usi erant Apostoli, ut euincerent, ueram esse Christi doctrinam, quod Deus eum, si falsa docuisset, non resuscitasset e mortuis. κενὴ δὲ καὶ πίστις ὑμῶν) i. e. fine omni ratione creditis in Christum, eiusque doctrinam pro uera habetis.

15. εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ θεοῦ) *Essemus uero etiam falsi testes, qui Dei auctoritatem mentiti essent.* Εὑρίσκεσθαι, pro εἶναι, hebr. נמצא. Nouum argumentum. Nos igitur habeatis oportet sceleſtos et flagitiosos homines, qui gnauiter mentiri audeant, Deum saepe appellantes mendacii testem. Quod scilicet de nobis minime credendum est, quos uita tam emendata facile ab omni falsimoniae suspicione liberat. ὃν ἐκ — ἐγείρονται) Est eadem connexio, quae supra u. 13. *Quem tamen minime suscitasset, si mortui omnino resurgere non possent.*

16. Εἰ δὲ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται) *Si enim omnino fieri non poteſt, ut mortui reſurgant*, et in uitam redeant.

17. εἰ δὲ — πίστις ὑμῶν) Cf. u. 14. Valde neceſſaria Apoſtoli ſaepe repetunt. Fruſtra religionem chriſtianam ſuſcepiſtis. ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν) Non eſtis certi de remiſſione peccatorum ueſtrorum. Rom. IV, 25.

18. ἄρα καὶ — ἀπώλοντο) *Ergo etiam Chriſti cultores omnes, qui obdormierunt, ſine ſpe melioris uitae perierunt.* Nouo argumento idem confirmat. Κοιμηθέντες ἐν χριστῷ, qui ob Chriſti doctrinam mortem obierunt, ut *Chryſoſtomus*, *Theodoretus* et alii Graeci explicant, uel etiam Chriſtiani quicunque, qui interea poſt Chriſti aſcenſum mortui erant.

19. εἰ ἐν τῇ — ἀνθρώπων ἐσμὲν) Μόνον conſtruendum eſt cum ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ. Ἠλικότες ἐσμὲν, i. e. ἡλίκαμεν. Ἐλεεινότεροι, pro ἐλεεινότατοι. *Sextus Empir.* a. Eth. 215 πάντων ἀνθρώπων κακοδαιμονέστερος γίνεται. Apoſtoli tot odiis, incommodis, periculis, morti ipſi uix ſe obieciſſent, niſi praemium aliquod poſt hanc uitam expectaſſent; cuius praemii fidem nulla magis illis res fecerat, quam Chriſti reſurrectio. Vere ergo miſerandi erant Apoſtoli, ſi falſa erat haec ſpes. Quid enim a Chriſto in hac uita ſperare poterant, quod cum tantis malis compararetur?

20. ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο) Deeſt ἐγένετο in nonnullis Codd. bonis, in Verſione Copt. et Vulg. atque in Patrum ſcriptis graecorum et latinorum haud paucorum. Ἀπαρχὴ χριστὸς, i. e. πρῶτος ἀνέστη χριστὸς, ut *Theodoretus* recte interpretatur. Conſtructio eſt talis: Νυνὶ δὲ χριστὸς πρῶτος ἐκ

τῶν

τῶν κεκοιμημένων νεκρῶν ἐγήγερται. Chriſtus nempe uitam immortalem, etiam quoad corpus, omnium hominum primus poſt mortem eſt conſecutus. Quanquam enim etiam ante Chriſtum nonnulli e mortuis reſuſcitati ſunt, certum tamen eſt, eos mortem ſuam obiiſſe quaſi alteram; ideoque in ſolum Chriſtum conuenit illa comparatio cum primitiis. Sancti uero Matth. XXVII, 52. 53. *poſt* Chriſti reſurrectionem ex monumentis prodierunt. Chriſtus igitur omnino primus ita ſurrexit, ut porro morti obnoxius non eſſet, eumque larga quaſi meſſis ceterorum hominum excipiet.

21. Ἐπειδὴ — ἀνάστασις νεκρῶν. *Quandoquidem per hominem mors* (humanum genus inuaſit,) *itidem per hominem reſurrectio mortuorum* continget. Quod ſtatim u. 22. explicatur de Adamo et Chriſto. Ὁ θάνατος h. l. ſumitur ſenſu plane obuio pro *mortalitate* ſeu communi moriendi neceſſitate. Hebr. IX, 17. Hunc ſignificatum in hoc cap. obtinere tota oſtendit orationis ſeries, ut e. c. u. 18. 20. 47. 55. Alio ſenſu accipitur uox θανάτῳ Rom. V, 12. ſqq. ut ad illum locum oſtendimus, ex quo autem noſter locus illuſtrari non poteſt, quia conſilium Pauli eſt diuerſum. Cf. *Iacobi Verneti Commentat. in totum caput Paulinum* 1 *Cor. XV.* (In ſelect. opuſc. p. 153. ſqq.)

22. ὥσπερ — ζωοποιηθήσονται. *Sicuti nempe per Adamum omnes* (homines) *moriuntur: ſic etiam per Chriſtum omnes uitae reſtituentur.* γάρ, nempe. Explicatur enim quod u. 21. dictum fuerat. Ἐν τῷ Ἀδάμ, *per Adamum*, i. e. per naturalem originem ex Adamo, quia genus ducunt ab Adamo, homine mortali. Cf. infra u. 48. Sicuti Adamus erat fragilis et mortalis, ita etiam nos fragiles et

mortales nascimur. Hoc per naturam aliter fieri non potest. Pariter *omnes homines per Christum in uitam reuocabuntur*, ex potestate quam a Patre accepit. Io. V, 25. 26. 2 Cor. IV, 14. Potest igitur hoc commode explicari de resurrectione uniuersali. Quemadmodum uitam per Adamum naturali modo ad nos transmissam amittimus; sic per Christum, filium Dei ex mortuis resuscitatum uitam supernaturali modo recipperabimus. Quanquam enim non omnia, quae in uniuerso hoc loco traduntur, ad omnes omnino homines referri possunt, sed quaedam iis, qui post susceptam fide religionem, eique conuenienter transactam uitam felices erunt, sunt adstringenda; hoc tamen non impedit, quo minus locus in uniuersum, et in plerisque partibus nominatim, de omnibus omnino hominibus agat, eo plane modo, quo Christus his, a quibus uere cultus sit, promisit, se in uitam eos reuocaturum, quod et contemtoribus eius continget: ubi reditus quidem in uitam omnibus expectandus dicitur, sed ea parte in tali loco intelligitur, qua sit ei aeterna felicitas adiuncta. Paulus certe aduersariis doctrinae de reditu in uitam uix satis feciisset, si dixisset, *sanctos* habituros esse meliora corpora. Erat potius his, qui omnino de re dubitabant, omnino respondendum, nullam esse in corpore offensionem debere, quoniam *omnium* mortuorum alia et meliora corpora futura sint. Scitam hanc obseruationem me debere profiteor, S. V. *Moro*, in disp. ad locum Paulinum. 1 Cor. XV, 35 - 55. p. 38.

23. ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι) *Quisque in suo ordine*, sc. resurgit. Non quaerenda est in singulis uerbis emphasis,

sis, sed simpliciter sensus inesse uidetur hic: *Deus hunc constituit ordinem, sapienter ita constituit* etc. ἀπαρχὴ χριστὸς) i. e. *Christus*, primus resurrexit. Cum antecedentibus ita iungitur: *Deus sapienter ita constituit, ut Christus primus resurgeret.* Ἀπαρχή, cf. supra u. 20. ἔπειτα δι τῦ χριστῦ) Sc. resurgent. Ἔπειτα, i. e. ut statim apertius dicit: ἐν τῇ παρυσίᾳ ἀυτῦ, in aduentu ad iudicium ultimum. Οι τῦ χριστῦ, *uere Christiani.* Horum tantum facit mentionem Paulus, quia his solis solatio esse potest ac debet haec doctrina. Intelligi hoc nomine etiam pios ex V. T. non est dubium.

24. εἶτα τὸ τέλος) *Deinde*, post resurrectionem, *finis* rerum humanarum erit, uel, ut sequitur, finis τῆς βασιλείας, regni illius, quod Christus Dei patris uice ac nomine administrauit. Est autem hic sermo de gubernatione seu regimine illo, quod solet dici Christi mediatoris oeconomicum. Hoc regimine, quod Deus Christo mediatori tradidit, Matth. XXVIII, 18. Phil. II, 9-11. post resurrectionem non amplius opus erit, omnibus hominibus, qui doctrinae Christi in his terris obsecuti sunt, iam ad ueram atque perpetuam felicitatem perductis. ὅταν — πατρὶ) *Regnum*, in homines saluandos administratum. Hoc Christus, omnibus rebus felicissime gestis, tradet patri, sicut Praesides in prouincias missi reddebant Caesaribus acceptam potestatem. Desinet doctrinam per ea adminicula propagare, per quae nunc propagat, et sic homines praeparare futuris. Quum enim non amplius una aetas alteri succedet per propagationem sobolis, nec homines ab his ipsis, quibus nunc utuntur, institutis pendebunt: sane non erit amplius

talis ſocietas eccleſiaſtica, qualis nunc eſt, aut talis ratio diſcendae tractandaeque religionis, qualem nunc uidemus. Vid. ad totum hunc locum *Mori* Epit. Th. Chriſt. p. 165. ſqq. ὅταν καταργήσῃ — δύναμιν) Iam clarius deſcribitur obiectum huius regni. In eo nempe Chriſti exaltati prouincia uerſatur, ut hoſtes omnes ſuos uincat, i. e. omnia, quae ſaluti et aeternae felicitati fidelium obſtant, e medio tollat. πᾶσα ἀρχὴ καὶ ἐξουσία, καὶ δύναμις h. l. denotat omnia ea, quantumuis magna et fortia, quae fidelium felicitati ſeſe opponunt. *Chryſoſtomus* aliique intelligunt ordines uarios malorum angelorum, eodem ſenſu; nam ſic in N. T. ſemper prouincia Chriſti deſcribitur, quod regnum tenebrarum, opera diaboli euertat. Cf. Epheſ. I, 19 - 23. Ex *Schulzii* ſententia in his uerbis eſt periphraſis uerborum: εἶτα τὸ τέλος, hoc ſenſu: *Tum omnia imperia ceſſabunt;* non amplius erunt reges et principes.

25. δεῖ γὰρ αὐτὸν — πόδας αὐτοῦ) Ex Pſ. CX, 1. *Oportet enim eum regno iſto adhuc fungi, dum* (Deus, pater) *omnes hoſtes, ipſius poteſtati ſubiecerit.* Δεῖ γὰρ eſt ratio, unde intelligatur, regnum illud Chriſti non eſſe ſpectandum modo externo, humano, ſed ſuperandos eſſe hoſtes illos inuiſibiles, qui hominum mentes quaſi captiuos tenent, homines a Chriſti et chriſtianae uſu reuocantes. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ χριστοῦ ſunt omnia impedimenta uerae religionis, et inde oriundae felicitatis, omnia quae aduerſantur Chriſti conſilio peragendi ſuum opus, et per id felicitatem procurandi, ueluti reiectio Ieſu Meſſiae per Iudaeos, publica paganorum religio, homines qui ullius generis errores oppo-

opponunt aut admiſcent chriſtianae doctrinae, qui ſceleribus uoluuntur, Iudaeorum et paganorum aduerſus Chriſtianos odia, et uexationes. *Hos inimicos* Chriſtus *ſibi ſubiicit et ſubiiciet*, i. e. imminuit et tollit haec impedimenta, et tollet tandem omnia, quum noſtris his terrenis rebus finis fiet. Chriſtus igitur *regnat*, βασιλεύει, dum morale bonum et eius adminicula inter omnes homines, aduerſus impedimenta multa et continua potenter conſeruat, et diuina ui propagat, tandemque tribuit ſalutem. Hoc fiet *ad finem usque rerum*, quales nunc ſunt, *humanarum*, ἄχρις οὗ — πόδας αὐτοῦ.

26. ἔσχατος — ὁ θάνατος) i. e. *Inter iſtos hoſtes mors eſt poſtremo demum loco abolenda.* Per Proſopopoeiam *mors* comparatur cum tyranno, imperium in omnes homines exercente. Inter impedimenta felicitatis e religione oriundae, refertur etiam mors corporis, quia eos etiam, qui per Chriſtum felices redditi ſunt, miſeria quadam premit. Hoc mortis imperium tandem euertetur, nec poſt reſurrectionem amplius habebit locum.

27. πάντα — πόδας αὐτοῦ) Verbis Pſ. VIII, 7. utitur Apoſtolus, quia rem, de qua agit, bene exprimunt, non ut exinde aliquid probet. Quod de homine in genere ualet, id multo magis de Chriſto ualet, noui huius orbis homine primo. Dicitur autem h. l. Chriſtus *omnibus ſuperior, excepto Deo, qui eum omnibus ſuperiorem eſſe uoluit.* Quicquid enim horum per Chriſtum fit, id fit quia Deus ſic inſtituit. Vnde ipſe Ieſus, quicquid egit et aget, id omne retulit ad Deum, qui ipſi hoc dederit. Io. XVII, 2. 24. V, 26. 27.

28. τότε

28. τότε καὶ αὐτὸς — τὰ πάντα) *Tum et ipſe filius ſubiiciet ſe ei, qui ei omnia ſubiecerat,* cedet Patri hoc regno et hoc modo regnandi; non amplius ſic, ut nunc, peraget cum Deo hoc opus. Filius: ὑποταγήσεται, *ſubiiciet ſe*; ſic enim Paſſiua ſaepiſſime intelligenda ſunt. Pater nempe filio impoſuit eam prouinciam, ut homines e poteſtate atque tyrannide diaboli, peccatorum et mortis liberaret. Poſtquam hoc peractum erit, nullusque iam ſupererit hoſtis, aduerſus quem Chriſto utendum ſit ſua poteſtate, tunc filii hoc regnum finietur; filius et ipſe ſe ſuaque omnia iſto regno parta ſubiiciet ei, qui omnia filio ſubiecta eſſe iuſſerat. ἵνα ᾖ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι) *Ita ut Deus ſit,* i. e. eſſe cognoſcatur *omnia apud omnes creaturas,* i. e. ut imperium eius ſolum ualeat, quia non opus erit porro Chriſti mediatoris regimine. Apparebit, proprie Dei hoc opus fuiſſe, et eſſe, et futurum eſſe; Deum eſſe eum, qui partem regni ſui per alium adminiſtrauerit. „Respublica chriſtiana, Chriſto gubernatore conſeruata, rurſus cum republica diuina coaleſcet, ac Deus, qui hactenus uſus erat Chriſto in regundis et ad felicitatem adducendis hominibus, unus ſummam imperii tenebit.„ Verba ſunt S. V. *Doederlein.* in inſtit. Theologi chriſt. P. II. p. 247. ed. 2. Πάντα εἶναι alicui dicitur is, qui omnia apud eum poteſt, a quo hic omnia expectat, et in quo omnes ſuas ſpes opesque ſitas eſſe exiſtimat. *Liuius* XL. 11. Demetrius iis unus omnia eſt. *Velleius* Paterc. II, 103. Id unum dixero, quam ille omnibus omnia fuerit.

29. ἐπεὶ τί — ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;) Connectenda ſunt haec cum u. 22. *Alioqui,* ſi per Chriſtum non redderetur nobis uita,

uita, *quid efficerent*, (quid utilitatis inde conſequerentur) *qui baptismum propter mortuos ſuſciperent?* i. e. quid utilitatis nobis Chriſtianis praeſtaret baptiſmus, ſi propter Meſſiam *mortuum* baptizaremur? ut ſit Enallage numeri in uerbis ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. *Io. Chriſtoph. Doederlein* in inſtit. Theologi Chriſtiani P. I. p. 409. edit. 2. ita locum interpretatur: *Quid faciunt, qui baptizantur* i. e. initiari ſeſe ſacris Chriſtianis uolunt, ὑπὲρ νεκρῶν, *in mortuorum locum*, i. e. qui in locum Chriſtianorum pie defunctorum ſuccedunt, et haud detrectant doctrinae ſeſe adiungere, quae cultores ſuos haud ſinit uel diutius uiuere, uel beatius, quam ſolent reliqui? *Noeſſeltus*, qui obiter tantum hunc locum tangit (Opuſc. Faſc. I. p. 123.) βαπτίζεσθαι interpretatur *maximis uitae periculis ſe obiicere*, ut Matth. XX, 22. ubi hoc uerbum eodem ſenſu uſurpatur. Nec male. Huic enim interpretationi omnis orationis ſeries fauet, et Paulus ipſe ſtatim u. 30. βαπτίζεσθαι per κινδυνεύειν explicare uidetur. Sic ſenſus eſſet: *Quid facient illi qui ſe maximis uitae periculis obiiciunt pro mortuis*, i. e. pro hominibus, qui ſine ſpe melioris uitae moriuntur? *Si mortui omnino non reſurgere* et in uitam reuocari non *poſſunt*, *cur tamen periculis ſe obiiciunt pro illis?* Ex eorum numero, qui βαπτίζονται ὑπὲρ νεκρῶν ſe ipſum eſſe Paulus dicit u. 30. κινδυνεύομεν, u. 31. καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω. Varias aliorum ſententias recenſuit *Io. Georg. Altmannus* in *Meletem. Philologico-Criticis.* Traiecti ad Rhen. 1753. 4. cui baptizati ὑπὲρ τῶν νεκρῶν ſunt ii e Gentilibus Corinthiis, qui Chriſtianorum in uiuendo hilaritatem, in moriendo ſpem et conſtantiam admirati, hoc ipſo, ſeu *propter tales mortuos* illecti ac permoti fuerant ad ſuſcipienda per *Baptiſmum*

mum christiana sacra, quo fierent eiusdem gaudii et solatii participes. Vt alias sententias taceam, addo *Wetstenii*, qui *Chrysostomum* praeeuntem habet, paraphrasin huius loci: „Cur Doctores uestri, qui resurrectionem negant, baptizant, et cur discipuli ipsorum ab illis baptizantur? et quomodo uitam suam instituere debent, qui ita baptizati sunt? Nos quidem baptizamus in resurrectionem mortuorum, quam catechumeni se credere profitentur: at si uera est doctorum uestrorum sententia, si post hanc uitam nihil est expectandum, si mortui ita mortui sunt, ut in aeternum mortui maneant, cuius rei gratia Baptismus apud uos et administratur et suscipitur? An aliquod commodum in hac uita in baptizatos redundabit? an uero in altera uita? etc.„

30. τί καὶ — ὥραν;) *Cur etiam nos ipsi in periculis maximis quotidie uersamur?* Sc. in propaganda hac Christi doctrina, ad quam baptismate obligantur homines. Nam hoc καὶ ἡμεῖς uidetur omnino referri ad id, quod praecessit. Si propter Christum periculis et morti ipsi me obiicio, quid mihi inde utilitatis, si nulla expectanda est mortuorum resurrectio, nullum praemium in altera post hanc uita?

31. καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω) i. e. *quotidie mortis periculo sum expositus*, et quidem libenter me expono omnibus periculis; quotidie paratus sum mori. Simillime apud Philonem in Flaccum, Flaccus, qui mortem, ueluti perpetuo sibi imminentem metuebat, dicit: καθ' ἑκάστην ἡμέραν, μᾶλλον δὲ ὥραν προαποθνήσκω, πολλὰς θανάτους ὑπομένων ἀνθ' ἑνὸς τοῦ τελευταίου. Liuius XXIX, 17. *Quotidie capitur*

capitur urbs noſtra, quotidie diripitur. νὴ τὴν ὑμετέραν — τῷ κυρίῳ ἡμῶν) i. e. Tam uerum hoc eſt, quam uere gloriari de uobis poſſum, me Chriſti Ieſu, Domini noſtri doctrinam uobis commendaſſe. Eſt nempe ὑμετέρα καύχησις, *gloriatio de uobis*, ſ. *propter uos*, reſpectu ueſtrum. Ἐν χρ. I. τ. κ. ἡ. in rebus pertinentibus ad Chriſtum, eiusque ſalutarem doctrinam. Non male *Beza*: Quotidie morior, eiusque rei teſtes apello omnes aerumnas, quas uere gloriari poſſum me apud uos ſuſtinuiſſe.

32. εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν ἐφέσῳ) *Quum e. g. Epheſi concertandum fuit mihi cum hominibus ferinis.* Κατὰ ἄνθρωπον, *exempli cauſſa*, uel, ut alii explicant, ut aliquid de me ipſo dicam, ſicut homines ſolent. Ἐθηριομάχησα, *uitae praeſentiſſimum periculum ſubii.* Paulus nempe improprie et uehementius loquitur; nam cum beſtiis proprie ſic dictis eum pugnaſſe, uix credibile eſt, quod ciuem aliquem Romanum unquam feciſſe, non conſtat. Turbae, quarum fit mentio Act. XIX. tam atroces fuerunt, ut Paulus de illo periculo uere dicere potuerit: ἐθηριομάχησα, *a plebe tantum non diſcerptus fui.* Sic θηριώδεις τυράννους dixit in Lycurgo Plutarchus, et erat uulgo receptum, ut quibus negotium erat cum hominibus efferatis, ii dicerentur θηριομαχεῖν. Cf. etiam Tit. I, 12. 2 Tim. IV, 17. Alii propter difficultates chronologicas, de quibus conferendus eſt *Semlerus* ad hunc locum, reſpici putant ad 2 Cor. I, 8-10. τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται;) Alii connectunt uerba: εἰ νεκροὶ etc. cum ſequentibus: Si non expectanda eſt mortuorum reſurrectio, age, uoluptatibus corporis omnibus indulgeamus.

Verba

Verba ſequentia, φάγωμεν — ἀποθνήσκομεν depromta ſunt ex Graeco Ieſaiae XXII, 13. Depingit Apoſtolus Epicureos, et eius generis alios ipſorum uerbis. *Petronius* 34. Heu, heu! nos miſeros, quam totus homuncio nil eſt! Sic erimus cuncti, poſtquam nos auferet orcus. Ergo uiuamus, dum licet eſſe bene. *Seneca* Controu. 14. Vibii Galli: Conuiuae certe tui dicunt: Bibamus, moriendum eſt.

33. μὴ πλανᾶσθε) Dehortandi formula Apoſtolo ſolennis, quum abſterrere uult homines a graui delicto, quod ipſi tamen leue iudicant. Supra VI, 9. Gal. VI, 7. *Cauete, ne grauem culpam uobis contrahatis, errore ueſtro.* φθείρουσιν — κακαὶ) Pro χρηστὰ alii propter metrum legunt: χρήσθ'. Iambicus ſenarius, quem *Clemens Alex.* Lib. I. Stromat. apellat Ἰαμβεῖον τραγικόν. *Euripidi* tribuit *Socrates* Hiſt. Eccleſ. Lib. III, 16. *Menandro* uero tribuunt Hieronymus, Euſebius, Euthalius aliique, atque ex comoedia *Thais* deſumtum eſſe aiunt. *Schol.* cod. 10. apud Wetſten: Μενάνδρου τοῦ κωμικοῦ γνώμη ἐν Θαΐδι. Senſus eſt facilis. *Donatus* ad Eunuchum II, 2. *Vide, ut ſententioſe demonſtrat, malos ex bonis contagione fieri, exemplis in prauum praeualentibus.* Tangit Apoſtolus improbos aliquos uitae magiſtros, aut nimiam Corinthiorum cum Graecis quibusdam conſuetudinem.

34. ἐκνήψατε δικαίως) i. e. *Ad ſanam redite mentem ſicut decet.* Ἐκνήφειν proprie dicuntur, qui ex uinolentia ad ſe redeunt, Ioel I, 5. Transfertur deinde ad eos omnes, qui ab errore liberantur. Δικαίως, Grotius ſupplet: ζήσοντες, in poſterum iuſte uicturi. Alii: *recte, ſicut*

ſicut decet, ſicut opus eſt. Liuius I, 41. *nunc expergiſcere uere.* καὶ μὴ ἁμαρτάνετε) i. e. in poſterum abſtinete ab iis peccatis, quibus hactenus dediti fuiſtis, uoluptatibus, ut uidetur, Epicuraeis. *Schulzius:* Nolite errare. Ἁμαρτάνειν a ſcopo aberrare, ut interdum hebr. חטא, e. g. Iudic. XX, 16. Ieſ. LXV, 20. ἀγνωσίαν — ἔχουσι) *Deum non agnoſcunt nonnulli.* Ἔχειν ἀγνωσίαν *ignorare*, ſicut ἔχειν ἁμαρτίαν, *peccare.* Hoc non ſpectat ad ipſos Chriſtianos Corinthios. Non enim dicitur τινες ὑμῶν, ſed ſimpliciter τινες, et intelliguntur illi e profanorum hominum genere, a quorum conſortio abſtinendum eſſe dixerat, ex quibus nonnulli eo impietatis deuenerant, ut meri eſſent Athei, diuinam prouidentiam negantes, et ſupremum numen, a quo cuncta pendent, minime colentes. Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω, *ad pudorem uobis* ſc. incutiendum *dico.* Pudeat uos tam parum cautos et uerecundos fuiſſe, ut ab eiusmodi hominum conſortio non abſtinueritis.

35. πῶς ἐγείρονται δὲ νεκροὶ;) *Quonam modo mortui reſurgent*, uel reſurgere poterunt? Conatur nunc Paulus refellere eos, qui doctrinam de mortuorum reſurrectione ea de cauſſa abiiciendam eſſe putabant, quod corpora, qualia nunc geſtamus, in uitam redire poſſe, et reditura eſſe dubitaſſent. Ac primo quidem fieri *poſſe*, ut olim nobis corpora, ab his, quae nunc geſtamus diuerſa tribuantur, comparanda rerum natura oſtenditur. Cf. in totum hunc locum S. V. *Sam. Fried. Nath. Mori* diſp. eleganter et ſolide ſcriptam, ſupra iam laudatam. ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;) *Siue quonam corpore inſtructi prodibunt?* Sic uerbum ἔρχεσθαι ſumitur Io. V, 29. Poſſet etiam uerti: *redibunt*, ut Io. XIV. 18. coll. u. 3.

36. ἄφρον) Merito sic eos uocat, qui miracula fieri non credunt, quum natura ipsa plena sit miraculis, sed quae sui frequentia migrant in nomen aliud. σὺ δ' — ἀποθάνῃ) *Semen quod tu terrae iniicis non progerminat, nisi antea corruptioni fuerit obnoxium.* Κόκκος ἀποθνήσκειν dicitur Io. XII, 24. Granum mori dicitur, quum aëri ereptum terra occultatur. *Viuiscit* dixit de semine Plinius. Semina in terram sparsa nonnisi corrupta reuiresc unt, ut Minutius loquitur; quidni credis, eundem naturae auctorem facillime, si uelit, id effecturum, ut mortua corpora seminum instar in uitam redeant?

37. καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις) *Rursus, quum tu semina spargis, non ipsam illam plantam, quae nascetur, seris.* οὐ τὸ σῶμα: *non ipsam illam plantam.* Sic *Morus*, liberius quidem, sed recte uertit. Quanquam enim ea, quae e terris nascuntur, recte dicuntur corpora, nemo tamen nostrum in uita communi sic loqui solet, e seminibus corpora nasci; et Paulus dicere uoluit, quod e semine nascitur, id longe alio habitu esse, quam semen. Εἰ τύχοι, *exempli gratia*, ut *Iustinianus* post *Erasmum* explicat.

38. ὁ δὲ θεὸς — ἠθέλησε) *Deus uero huic (semini) dat corpus quod uoluit*, semini nempe iam dissimile; i. e. Deus, prout semel instituit, ex eo (semine) nasci iubet plantam. καὶ ἑκάστῳ — σῶμα) Nempe ex unoquoque genere seminum aliud genus fructuum enascitur, culmis, aristis, foliis, granis diuersum. Quod quotannis fieri uidemus tot seminibus, id fieri potest etiam corporibus humanis,

humanis, terrae conditis et corruptis. Omnia hic ad Dei potentiam et ſapientiam redeunt, qui, quicquid uult, efficere poteſt. Sicuti tritici in agro ſati et putreſcentis germen ſeruatur integrum ac uiuificum: ita etiam facile ſeruari poteſt aliqua corporis noſtri particula eſſentialis, quae nouarum partium acceſſione in renouatum corpus creſcat, eidemque animo iuncta hominem partim eundem, partim nouum efficiat. Coniecturas nonnullas de reſurrectione mortuorum propoſuit Anonymus in den *Beytraegen zur Befoerderung des vernünftigen Denkens in der Religion.* Faſc. 2. p. 76. ſqq. Faſc. 3. p. 39. ſq.

39. ὁ πᾶσα σάρξ ἡ αὐτὴ σάρξ) i. e. uaria corporum ſunt genera, nec tamen deſinunt eſſe corpora. *Caro* ſpecies eſt corporis. Quum igitur Deus, ut oculis uidere licet, tam uaria corpora creare potuerit, et poſſit, quis dubitet, poſſe eum etiam corpora humana transformare, et in perfectiorem reſtituere ſtatum? ἰχθύων) Carnem piſcium dixit etiam *Plinius* non uno loco, ſicut Hebraei Leuit. XIV. Qui uero legibus ſacris uetuerunt *carnibus* per temporis aliquod interuallum ueſci, piſces edendi ueniam conceſſerunt.

40. ἀλλ' ἑτέρα — ἐπιγείων) *Sed coeleſtium corporum decor a terreſtrium decore differt.* Δόξα, כבוד ſaepe quidem ſignificat coruſcum et lucidum fulgorem; h. autem loco habitus externi et adſpectabilis pulcritudinem, dignitatem, grauitatem et magnificentiam. Nam δόξα hic etiam terreſtribus corporibus, quae tamen non fulgent, tribuitur.

41. ἄλλη δόξα — ἀστέρων) Etiam ipſis coeleſtibus corporibus magna ineſt uarietas. Sol omnium ſiderum fulgorem abſcondit. Inter alias ſtellas ſunt errantes, ſunt fixae; et inter has aliae eximiae, Arcturus, Sirius, ſpica uirginis; aliae minores, idque per multos gradus. Quis igitur dubitet, Deum, qui omnia iſta corpora coeleſtia, tam uaria, creauit, poſſe etiam corpora humana reſtituere in uitam, eaque maioribus ornare perfectionibus?

42. οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν) *Sic etiam res ſe habet in reſurrectione mortuorum.* Quemadmodum nempe magna eſt uarietas tot corporum coeleſtium aeque ac terreſtrium, ita etiam aliud et melius corpus aliis uſibus proſpicere nobis *poteſt* Deus. Adduxerat haec exempla Apoſtolus, non ut doceret, quid fieri neceſſario debeat, ſed ut doceret non abſonum a uero eſſe quod aduerſarii negarant; *poſſe* potius *fieri.* Oſtendit nunc Apoſtolus, id *certo etiam euenturum*; fore autem illa futura corpora noſtra longe diuerſiſſima a caducis, fragilibus, ſepultis et deſtructis, quandoquidem natura etiam multas corporum claſſes habeat. σπείρεται — ἀφθαρσίᾳ) *Seritur*, i. e. ſepelitur *corpus corruptioni obnoxium, reſurget ab omni corruptione alienum.* Maluit dicere *ſeritur*, quam *ſepelitur*, ut magis inſiſteret ſimilitudini ſupra ſumtae de grano. Ἐν φθορᾷ, ſc. σῶμα ἐν φθορᾷ, i. e. φθαρτόν, hebraico more; Ἐγείρεται, ſc. σῶμα ὃν ſ. ἐσόμενον ἐν ἀφθαρσίᾳ, ſeu ἄφθαρτον, corpus quod corrumpi nequit.

43. σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ) i. e. corpus ἄτιμον, *uile, parui pretii.* Sic uocatur hoc noſtrum corpus, quia interire poteſt.

poteſt. Haec ergo uilitas corporis ab eo, quod corpus interire poteſt, non differt ut proprietas a proprietate, ſed exprimit potius iudicium de pretio corporis interituri cum non interituro comparati. ἐγείρεται ἐν δόξῃ) *Corpus excellens* et magni pretii. Quum autem opponatur τῷ σώματι ἐν ἀτιμίᾳ, et uilitatis cauſſa ſit in eo, quod corpus interire poteſt, ex lege oppoſitorum *excellentiae* cauſſa erit, quod corpus interire nequit. ἐν ἀσθενείᾳ) *Corpus infirmum*, i. e. uariis morbis et periculis obnoxium, hinc facile diſſoluendum. ἐν δυνάμει) *Corpus ualidum*, robuſtum, longe maioribus facultaribus praeditum, quia aliis uſibus deſtinatum erit. Grotius addit: Cum ſenſibus multis, quos nunc non intelligimus.

44. σῶμα ψυχικὸν) *Corpus animale*, *ein thieriſcher*, *ſinnlicher Leib*; corpus, quod reſpirando uiuit, ὃ ἐϛι ψυχὴ ζῶσα, ὃ ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶσαν, u. 45. Graecis ψυχὴ ſaepe id dicitur, quod homines cum brutis animantibus commune habent. Eſt igitur corpus ψυχικὸν facultatibus ſentiendi inſtructum, quod cibo et potu opus habet, ut ſuſtentetur. σῶμα πνευματικὸν) Corpus, πνεύματι accommodatum, ſubtiliſſimum, cui nec cibo aut potu, nec ſomno opus eſt, quia non deſtinatur terreſtribus his rebus agendis. ἔϛι σῶμα — πνευματικὸν) Non tantum uariat haec ſententia, ſed abeſt etiam a nonnullis codicibus. Sed ad ſenſum integrum omnino pertinere uidetur. Sicut nempe magna eſt uarietas aliorum corporum, coeleſtium atque terreſtrium, ita etiam corpora humana poſſunt eſſe uaria, animalia nempe, et ſpiritualia, uel ſubtiliora. Vide tamen Ven. *Mori* diſputationem, ſupra laudatam p. 8. not. m)

45. ὅτω καὶ γέγραπται) Gen. II, 7. εἰς ψυχὴν ζῶσαν) *Animal uiuum*, uel creatura uiuens, ſicut reliqua animantia. Eſt enim abſtractum pro concreto. Hanc uitam animalem, cibo, potu, ſomno, aliisque neceſſitatibus indigentem Adamus ad nos transmiſit. ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν) *Poſterior Adamus eſt ſpiritus, uitam largiens.* In πνεύματος uerbo hoc loco uis et natura ſemper permanendi intelligenda eſt; et alter Adamus, πνεῦμα, eſt *ſemper durans*, *in aeternum uiuens.* Dicitur uero etiam πνεῦμα ζωοποιοῦν, quia, quum ſemper manet et uiuit, mortuis uitam, et cum hac beneficium ſemper permanendi, tribuit. Ceterum non uidetur e ſuperiore commate ἐγένετο repetendum, ſed potius intelligendum ἐστὶ, ut ſenſus ſit, Chriſtum *eſſe* πνεῦμα, interitus expertem, ſeu ſemper et in aeternum uiuere, et talem fore noſtrorum corporum olim indolem. Nam ſiue cauſſam, cur dicatur πνεῦμα, in eius natura poſitam putemus, ſiue in conditione illa et uita immortali, qua nunc fruitur: tamen eum cogitare debemus, *qualis nunc eſt*, ut habeamus exemplum noſtri corporis, olim ἀφθάρτου et immortalis.

46. ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικὸν) ſc. σῶμα ἐστι. *Genus illud corporis ſpirituale non extitit tempore prius.* Praemiſit Deus imperfectiora, ut perfectiora ſequerentur, quem ordinem in operibus ſuis fere ſemper ſeruare ſolet, teſte experientia.

47. ὁ πρῶτος — χοϊκὸς) *Primus ille homo*, (Adamus) *ex terra procreatus, corpore terreſtri fuit praeditus.* Gen. II, 7. Quia nempe homo rebus terrenis praefectus fuit, naturam

naturam corporis terrenam habere debuit. ὁ δεύτερος — οὐρανοῦ) *Posterior homo (Dominus) coeleſtis originis eſt.* Abeſt ὁ κύριος a nonnullis codicibus, a Vulg. Copta, Aethiop. Cypriano, et latinis plerisque ſcriptoribus, Origene etc. *Marcion* pro ἄνθρωπος ἐξ οὐρανοῦ primus ſcripſiſſe traditur κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vid. inprimis Ven. *Mori* diſp. p. 22. ſqq. Ἐξ οὐρανοῦ nihil aliud eſſe uidetur, quam οὐράνιος, ſicut paullo ante ἐκ γῆς, χοϊκός, terrenus, cui κατ' ἐξήγησιν additur χοϊκός. *Coeleſtis* uocatur Chriſtus, ſiue is, cuius origo coeleſtis ſit, ob ſingularem plane et omni humana maiorem excellentiam; quae excellentia in hoc Paulino loco uidetur ut cauſſa τῆς ἀφθαρσίας commemorari, et hanc ſempiternitatis notionem adiunctam habere. Si enim in iudicio de priore Adamo eius origo terreſtris tractatur ut cauſſa, quare caducus ſit: neceſſe eſt ut poſterioris Adami origo coeleſtis contineat cauſſam, cur non ſit caducus, ſed interitus expers.

48. οἷος — οἱ χοϊκοί) Quale corpus Adamus habuit, tale et ſeuit in poſteros; nec nos in hac uita nobiliorem corporis naturam habere potuimus, quam fuit ea, qua praeditus fuit Adamus. καὶ οἷος — οἱ ἐπουράνιοι) *Et cuius naturae eſt coeleſtis homo,* (Chriſtus, ex mortuis reſuſcitatus,) eiusdem ſunt coeleſtes. Ἄνθρωπος ἐπουράνιος h. l. procul dubio eſt ἄνθρωπος, ἔχων σῶμα ἐπουράνιον, qui habet perfectius et melius corpus, quam quod in his terris geſtauit, i. e. corpus interitus expers.

49. καὶ καθὼς — τὸν ἐπουράνιον) *Atque ut terreni imaginem retulimus, ſic et coeleſtis imaginem referemus.* i. e.

quam uere et certo similitudinem eius corporis gessimus, quod fuit Adami, e terra creati; tam uere et certo etiam geremus naturam corporis coelestis, quo Christus iam est praeditus. *Imaginem* alicuius *ferre*, significat, *similem alicui esse*, *ad similitudinem ipsius ueluti effictum esse*. Adhibetur locutio proprie de statuis, picturis, aliisue rebus, quae ad archetypon alicuod formatae, illud *repraesentant*. Vid. *Kypke* ad h. l. Corpus habebimus simile corpori Iesu, in suo tamen gradu. Legendum est omnino φορέσομεν, quod postulat series orationis, seruat etiam Syra et codices auctoresque sat multi. *Tertullianus*, *Irenaeus*, *Cyprianus*, et Latini omnes, Vulgata etiam: *portemus* quasi φορέσωμεν, quae scriptura etiam est graecorum quorundam codicum. Sed est haud dubie antiquum uitium *latini* interpretis et quorundam scribarum, quos litterarum compendium fefellit.

50. ὅτι σὰρξ — οὐ δύνανται) *Non posse fieri, ut homines animali corpore praediti fruantur coelesti illa felicitate.* Hactenus docuerat potissimum Apostolus, fieri posse, ut ab his nostris corporibus diuersa nobis olim uibuat Deus; nunc uero docet, *ita etiam fieri debere, ut haec ab illis reuera diuersa sint.* Σὰρξ καὶ αἷμα, בשר ודם intelligitur corpus tale, quale hic habemus, fluidum, fragile, caducum, constans ex particulis minimis, quae decedunt quotidie, et quarum in locum aliae extrinsecus accedunt. Βασιλεία θεοῦ h. l. ubi de futuris sermo est, futuram Christianorum felicitatem indicat; quam felicitatem nunc spectare ut *sempiternam*, iubet similis in hoc ipso uersu propositio: quae enim in altero membro est ἀφθαρσία,

eadem

eadem in altero eſt θεοῦ βασιλεία. Quum autem conſtet, in hac felicitate nullum locum fore alimentis (1 Cor. VI, 13.) nullum machinae, digerendis cibis aptae, nullum procreandae ſoboli (Luc. XX, 34.) hoc eſt, nihil tale, quale eſt corporis carnoſi, ſucculenti et ad animales, quae dicuntur actiones facti: neceſſario ſequitur, ut Deus σάρκα καὶ αἷμα, res non ſempiternas, ſed interituras, nec ſine alimentis duraturas, exſulare iubeat hoc ſuo regno. οὐδὲ — κληρονομεῖ) *Nec fragile hoc corpus pertingat ad ſtatum illum immutabilem.* Ἡ φθορὰ, abſtractum pro concreto τὸ φθαρτὸν σῶμα. Ἡ ἀφθαρσία ſtatus ille immutabilis in altera uita. Senſus eſt: quod natura ſua hoc habeat, ut interire poſſit, idem non habere ſimul hoc poſſe, ut interire nequeat.

51. μυςήριον ὑμῖν λέγω) Rem hactenus uobis aliisque incognitam; rem paucis cognitam. Haec enim uſitatiſſima huius uocis eſt ſignificatio. πάντες μὲν — ἀλλαγησόμεθα) *Non omnes quidem moriemur, ſed omnes tamen aliam mutationem ſubire oportet.* Ingens lectionis uarietas. Alii legunt: πάντες μὲν κοιμηθησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Al. πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, οὐ πάντες δὲ etc. Al. πάντες μὲν ἀναςησόμεθα, οὐ πάντες δὲ etc. Al. οἱ πάντες μὲν κοιμηθ. οἱ πάντες δὲ etc. Alii denique: οἱ πάντες μὲν οὐ κοιμηθ. οὐ πάντες δὲ. Quare *SEMLERUS* ſuſpicatur hanc ſententiam a uariis lectoribus uarie additam fuiſſe, ut clarius deſcriberent, quid ſit illud μυςήριον. Vide tamen quae contra monuit Ven. *MORUS* l. c. p. 33. not. s) et p. 30. ſq.

52. ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ) *In momento, ictu quasi oculi. Hesychius:* ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπήματι, ἐν τάχει. Haec referenda ad proximum quod praeceſſit. Dicit, mutationem iſtam corporis caduci in corpus immortale ita ſubitam fore, ut tempus percipi non poſſit. ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι) *Ad tubae ultimae ſonum*, i. e. tempore, quo terribiles orbis reuolutiones magnum illud iudicium quaſi indicent. Sententiae et phraſi ineſt Hebraismus. Deſcribitur ſolennis aduentus Chriſti imaginibus uel ſignis, e regis humani, regnum armata manu occupantis, triumphante ingreſſu repetitis, de qua re plura 1 Theſſ. IV, 16. Paullo aliter Rabbini. *Othioth R. Akiba*, cit. Eiſenmengero, T. II. p. 929. Quomodo Deus S. B. mortuos in ſeculo futuro reſuſcitat? Docemur Deum magnam tubam, mille ulnas, iuxta ulnam Dei longam, in manum ſumturum, eamque inflaturum eſſe, eiusque ſonum ab una extremitate mundi ad alteram auditum iri. *Primo ſono* totus mundus commouebitur; *ſecundo* puluis ſeparabitur; *tertio* oſſa colligentur; *quarto* membra incaleſcent; *quinto* capita tegentur cute; *ſexto* animae in corpora reducentur; *ſeptimo* reuiuiſcent et ſtabunt ueſtiti. S. D. Zachar. IX, 15. 16. σαλπίσει γὰρ) Τὸ σαλπίζειν ita dici uidetur, quemadmodum τὸ ὕειν et τὸ βρωτᾶν uulgo, aliaque a Graecis et Latinis, ἐλλιπῶς aut abſolute uſurpantur. Poſteriores Graeci τὸ, ἄγγελος addiderunt, ex 1 Theſſ. IV, 16. Suppleri poteſt etiam θεὸς ex Zachar. IX, 14. ut patet ex modo dictis ad proxime praecedentia uerba. καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα) Nempe quos uiuos illic Deus deprehenderit, inter quos Paulus putauit fieri poſſe, ut et ipſe eſſet, et alii multi, qui cum ipſo uiuebant.

1 Theſſ.

1 Theſſ. IV, 15. Id eo euenit, quia de die ultimo, quando is futurus eſſet, nihil Chriſtus ſuis reuelauerat, ut ſemper expectaretur. Alii illud ἡμεῖς ex figura Rhetorica κοινώσει interpretantur.

53. δεῖ γὰρ — ἀθανασίαν) Nam hoc noſtrum corpus, corruptioni obnoxium, naturam illam induat oportet, quae eſt corruptionis huius expers; et hoc mortale corpus immortalitatem. Cf. u. 50.

54. τότε γενήσεται ὁ λόγος γεγραμμένος) *Tunc fiet illud, quod ſcriptum eſt*, Ieſ. XV, 8. Λόγος, דבר, *res ipſa*. Solet hoc dici, quum prophetarum uerba trahuntur in ſenſum eminentiorem. κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος) *Abſumta eſt mors in aeternum*. In Hebraeo eſt: *Perdet mortem* לנצח, *in ſempiternum*. Vbi Chaldaeus לעלמין, i. e. εἰς ἀιῶνα. *Symmachus*, καταποθῆναι τὸν θάνατον εἰς τέλος, reddiderat, quod eſt εἰς νῖκος. Helleniſtae לנצח modo εἰς νῖκος, modo εἰς τέλος reddunt, ut Iob. XXXVI, 7. 2 Sam. II, 26. Thren. V, 20. Pſ. IX, 6. 18. XLIII, 25. LXXIII, 1. 11. 12.

55. πῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον;) Hoſ. XIII, 14. uerbis paullum mutatis, ut fieri ſolet ab iis, qui memoriter locum citant. Legerunt LXX. איה pro אהי. *Vbi, o mors, tua eſt uis*, et acerbitas? Κέντρον uidetur ad antiquam picturam reſpicere, qua Iudaei angelo mortis gladium tribuunt, e quo fellis mortifera gutta delabitur in os hominis. Alii mortem quaſi *falce* homines demetentem pinxerunt. πῦ σου, ἅδη, τὸ νῖκος;) *Vbi eſt, o mors, tua* per longum tempus iactata *uictoria?* Ἅδης, ſicut שאול in ſe non differt a θάνατος. Eſt tamen Veteribus ἅδης

in

in ſpecie ſtatus mortuorum, ſiue locus, in quo animae a corporibus ſeparatae degunt, *das Todtenreich.*

56. τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία) i. e. *Peccatum eſt id, quod mortem reddit acerbam.* Peccatum enim dat ius morti, detinendi homines ſub imperio, ita ut reuiuiſcere non poſſint. Hanc uim nemo niſi Chriſtus eripere potuit morti. ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος) *Lex uero* (Moſaica) *grauitatem peccati oſtendit.* Rom. VII, 9. 13. Oſtendit Apoſtolus, lege Moſaica nec peccati uim poſſe infringi, nec mortis poenam tolli, ſed hoc fieri per Euangelium, uel Chriſti doctrinam, ut ſtatim ſequitur.

57. τῷ δὲ θεῷ — χριστοῦ) Deus nempe effecit, ut per Chriſtum, cuius ſalubri doctrina ſumus imbuti, uincere poſſimus peccatum, ac proinde et mortem, eiusque terrores. Cf. Hebr. II, 14. Quanquam enim Chriſtus nos temporali morte non exemit, effecit tamen, ne illa eſſet amara et formidanda; nec modo cunctos potente uerbo ſuo e puluere aliquando excitabit, uerum etiam fideles et pios liberatos ab omni miſeria ad ueram et aeternam felicitatem perducet.

58. ὥστε — ἀμετακίνητοι) *Ergo firmi eſtote et immobiles*, in religione nempe, eiusque profeſſione et exercitio. Ὥστε, *ego*, illationis nota. περισσεύοντες — πάντοτε) Omnia, quae Deo grata ſunt, facientes abunde, etiam plus quam quisquam exigere audeat, ut Paulus fecit, ſuo ſumtu Euangelium annuncians. εἰδότες — ἐν κυρίῳ) Λιτότης. Vult enim dicere, magna fore laboris praemia. Ὁ κόπος ἐν κυρίῳ, labor ſecundum Dominum, ſecundum Chriſti

praece-

praeceptum, uirtutis christianae indefessum studium. Si uera est doctrina de resurrectione, nullus labor grauis uideri debet; quid enim suauius uita, eaque beatissima?

CAP. XVI.

1. Περὶ δὲ τῆς λογίας εἰς ἁγίους) *Quod attinet ad collectam s. stipem pro Christianis.* Intelligit collationem pecuniarum ad subleuandam paupertatem fidelium in Iudaea, Rom. XV, 26.

2. κατὰ μίαν σαββάτων) *Primo quoque die hebdomadis.* Μίαν, per hebraismum, πρώτην. Cf. Matth. XXVIII, 1. Christiani maxime sabbatis et diebus dominicis conueniebant. Quia uero hi, qui ex Iudaeis facti erant Christiani, morem Iudaicum seruantes, sabbatis pecunias non tractabant, ideo ad eam rem aptior erat dies sequens. De more ueterum Christianorum conferendi eleemosynas cf. *Iustin. Mart.* Apol. I. §. 88. ἕκαστος — τιθέτω) *In domo sua aliquid seponat*, quod nempe conferatur in egenos. Παρ' ἑαυτῷ, *in domo sua*, ut Franco-Galli *chez-lui*. Sic apud *Iosephum* οἴκαδε et παρ' ἑαυτῷ ut Synonyma iunguntur. Ant. IX, 4, 4. Τίθεσθαι, autem hic est *seponere aliquid, certis usibus destinatum*, quod alias ἀποτίθεσθαι. θησαυρίζων — εὐοδῶται) Quasi *in cumulum colligens, quantum sine molestia suarum rerum detrahere sibi potest.* Ὅ, τι ἂν εὐοδῶται, *pro benedictione Dei*, uel, *pro eo, quod a benedictione Dei.* Nam εὐοδία et Dei benedictio, et quod a benedictione Dei. Act. XI, 29. Quanquam et nonnunquam, quem uel dirigit, uel cui aliquid inspirat Deus, εὐοδοῦσθαι dicitur, ut itaque sen-

sus

ſus ſit: *prout ei Deus bene inſpirauerit*, uel, *quod ei bene placuerit.* Vult Apoſtolus, ut quisque ſingulis diebus dominicis aliquid ſeponat pro pauperibus, quia facilius alicui perſuadetur, ut parum eroget et ſaepe, quam ut ſemel multum. ἵνα μὴ — γίνωνται) i. e. tunc primum. Quod ſi eſſet, tenuiores futurae erant collationes, quam quae ex longo tempore primum creuiſſent.

3. ὅταν — Ἱερουσαλήμ) *Poſtquam autem aduenero, mittam quos probatos habueritis, cum litteris meis, ut eleemoſynam ueſtram perferant Hieroſolymas.* Δι' ἐπιστολῶν, i. e. σὺν ἐπιστολαῖς. Notam interpungentem ponendam poſt δοκιμάσητε, recte monet Theophylactus. Χάρις, *beneficium*, eleemoſyna. Et eſt breuis locutio: Mittam per litteras, uel cum litteris meis, eos commendabo, teſtimonio meo eos proſequar.

4. ἐὰν δὲ — πορεύσονται) Si ſumma collecta tanti erit, ego pro epiſtola eos comitabor. Excitat eos, ut dent quamplurimum.

5. ὅταν Μακεδονίαν διέλθω) De hoc itinere nihil commemorat *Lucas*; nam aliud eſt, quam illud Act. XX, 3.

6. ἵνα ὑμεῖς — πορεύωμαι) *Quo ibo*, i. e. in Iudaeam. Solebant autem quidam ex Eccleſiis Apoſtolo ſe itineris aliquousque comites addere, Act. XV, 3. XVII, 15. etc.

7. ἄρτι) *Nunc*, hic ſignificat futurum imminens; *für dieſsmahl.* Ἐὰν ὁ κύριος ἐπιτρέπῃ. Solita Chriſtianis cautio. *Si Deus uoluerit* etiam Paganis uſitatum, oſtendit

oſtendit Tertullianus *de teſtimonio animae.* Alii rudiores eorum dicebant; ſi Dii uolent, ut *Plautus* Paenulo IV, ſcena ult. aliique.

8. ἕως τῆς πεντηκοστῆς) Haud dubie diem Iudaeis feſtum indicat, quo promulgatae legis memoria eſt celebrata. Chriſtiani diem memoriae donati ſpiritus S. ſacrum nondum uidentur tum celebraſſe.

9. θύρα — ἐνεργὴς) *Nam data eſt mihi inſignis occaſio*, nempe Euangelium cum fructu annunciandi. Θύρα, eximia opportunitas. Arrianus Differt. Epict L. I, c. 9. *Cum hodie paſti fueritis, ſedetis plorantes, quidnam cras ſitis eſuri. Mancipium, ſi habueris, habebis, ſi non habueris, excedes e uita,* ἠνοικται ἡ θύρα, *aperta eſt ianua.* Ἐνεργὴς, *ad agendum apta.* Sic a Polybio L. II, c. 65. παράταξις ἐνεργὴς, *acies ad agendum apta* uocatur, quae, ut idem paullo ante dicit, apta erat πρὸς ἐπίθεσιν. Verbum ἀνέῳγε, neutraliter acceptum in *Soloeciſmis* ponitur apud Lucianum in *Soloeciſta* et a Phrynicho. Vſus tamen eſt illo ipſe Lucianus ſatis crebro. Sic et Arrianus in Tacticis: κράνη — ἀνεῳγότα κατὰ τὰς ὀφθαλμὰς, *galeae circa oculos patentes.* καὶ ἀντικείμενοι πολλοὶ) *Licet aduerſarii plures* nec hic deſint. Aduerſarii ex Iudaeis, tam illi, qui Pauli nomine abutebantur, Act. XIX, 13. quam qui ui et dolo inſidias ſtruebant, u. 33.

10. ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος) De eo iam c. IV, 17. dixerat. Sed habebat Timotheus in itinere multas eccleſias inuiſendas, quia Paulus eum per Macedoniam proficiſci iuſſerat, Act. XIX, 22. βλέπετε — ὑμᾶς) Curate, ne

ne ſchismatum auctores, quorum culpas arguet, quicquam nocere ei poſſint.

11. ἐκδέχομαι — ἀδελφῶν) Dubium eſt, quo haec pertineant; utrum Paulus cum fratribus aliis *Timothei* reditum expectet; an uero optet Paulus, redire Timotheum atque ceteros fratres, qui Timothei erant ſocii; praeter Eraſtum enim Act. XIX, 22. haud dubie et alii cum Timotheo ad Paulum uenturi erant.

12. καὶ πάντως — ἔλθῃ) *Sed minime impetrare ab eo potui, ut nunc ad uos ueniret*, nempe quia alia magis urgentia eum diſtinebant. Videntur ii, qui litteras ad Paulum dederant, optaſſe, ut uel Paulus uel Apollo Corinthum ueniret; quum uero deſiderati magiſtri nollent ipſi uenire, eorum uice Timotheus fungi debuit. u. 10. Cf. ſupra c. IV, 17. ſ.

13. Γρηγορεῖτε) i. e. diligenter uobis cauete, ne quis ueſtrae uirtuti et ſaluti noceat, falſis doctrinis et malis exemplis uos perdat, et a uera religione abducat. Similitudo deſumta a militibus, quorum eſt uigilare et diligenter excubias agere, ne imparati et uino ſomnoque ſepulti ab hoſtibus opprimantur. στήκετε ἐν τῇ πίστει) i. e. *perſeuerate in religione.* Ἡ πίστις, uniuerſa religio. ἀνδρίζεσθε) *Viriliter agite*, reſiſtite tentationibus et periculis, ne ullis aduerſariorum minis, ullis aduerſis, ac ne morte quidem ipſa terreamini. Iterum ſimilitudo deſumta a militibus, qui aduerſus hoſtem ſtare et pugnare ſolent. κραταιοῦσθε) *Fortes uosmet praeſtate.* Paſſiuum pro reciproco. Nam 1 Sam. IV, 9. pro התחזקו in Graeco eſt: κραταιοῦσθε.

14. πάντα

14. πάντα — γινέσθω) *Quicquid uobis agendum eſt, fiat ex amore.* Πάντα ὑμῶν, quaecunque tanquam Chriſtiani agitis, et agere debetis.

15. 16. παρακαλῶ — καὶ κοπιῶντι) Παρακαλῶ cum ἵνα u. 16. conſtrui debet, et poſt ἀδελφοὶ uerba reliqua usque ad ἑαυτὸς parentheſi includenda ſunt. De ſignificatu uocis ἀπαρχὴ cf. Rom. XVI, 5. Scitis, ait, *Stephanam* cum ſuis et inter primos eſſe, qui credide-runt, et multum eos inſeruiiſſe Chriſtianis aliis. καὶ εἰς διακονίαν — ἑαυτοὺς) *Chriſtianorum commodis inſeruiendi ſtudio ſeſe addixerunt.* Latet in his uerbis notio, illos eiusmodi amoris officia ſibimet ipſis iniunxiſſe, eaque ſponte, nemine iubente aut impellente, ſuſcepiſſe. *Plutarch.* de frat. amor. ἐπὶ τὸ στρατηγεῖν καὶ δικάζειν ἕτατον ἑαυτούς, *exercitui ducendo, et rei familiari adminiſtrandae ſe addixerunt.* Διακονία ſignificat quaelibet amoris obſequioſiſſimi officia erga Chriſtianos, et beneficentiam. Fuerunt autem hi Chriſtiani, quibus inſeruiit domus Stephani, praeſertim *peregrinantes*, ab hac Stephani familia hoſpitio excepti, et beneficiis affecti. ἵνα καὶ — τοιούτοις) *Vt etiam uos obſequioſi ſitis erga tales*, nempe erga Chriſtianos, ut τοῖς τοιούτοις referatur ad uerba τοῖς ἁγίοις, et exemplum domus Stephanae reliquis ad imitandum proponatur. Verbum ὑποτάσσεσθαι autem hic ut alibi, ſignificat *obſequium, et ad praeſtandi amoris officia alacritatem*, ut Eph. V, 21. 1 Petr. V, 5. καὶ παντὶ — κοπιῶντι) i. e. Euangelii praeconibus, quales Timotheus, u. 10. et Apollo u. 12.

17. χαίρω — Ἀχαϊκῆ) i. e. *Magno gaudio affecit me praesentia Stephanae* etc. quod nempe ad me uenerunt, atque de uariis rebus me certiorem fecerunt. Sed tum, quum haec scriberet Apostolus, in eo fuisse uidentur, ut redirent Corinthum, et perferrent etiam hanc epistolam, u. 18. ὅτι — ἀνεπλήρωσαν) *Quoniam absentiam uestram hi suppleuerunt*, i. e. quod mihi deerat a uobis, ut qui uestro conspectu nunc frui non possim.

18. ἀνέπαυσαν — τὸ ὑμῶν) i. e. animum meum sic recrearunt, ut iam plane perspiciam, et uos per illos recreatum iri. Paulus quasi praeuidet, et praesagiente animo scribit, simul eorum dexteritatem et integritatem ceteris Corinthiis commendans. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους) *Eos igitur iusto honore afficite*, qui tam strenue id praestant, quod ego et uos optabamus.

19. ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν κυρίῳ) i. e. a Christo omnia bona uobis apprecantur.

20. ἐν φιλήματι ἁγίῳ) Vid. Rom. XVI, 16.

21. ὁ ἀσπασμὸς — Παύλου) Ellipsis. Sensus est: *Restat salutatio a me, quae est adscripta a me ipso, propria manu.* Atque ita intelligitur, ea, quae sequuntur, Paulum ipsum adiecisse scribentem, quum alia dictasset.

22. εἴ τις — ἤτω ἀνάθεμα) *Si quis non amat Iesum Christum*, i. e. eum eiusque doctrinam tam parum curat, ut uel impedimenta salutari doctrinae afferat, proprii commodi caussa, *seiunctus sit a societate nostra*; nihil rei est mihi cum eo. μαρὰν ἀθᾶ) *Dominus noster uenit.* Formula Syriaca. *Hieronymus*, et graeci quidam Scriptores

ptores in significatu praeteriti id intelligunt. *Venisse* Christum, satis constat; ergo Iudaica expectatio aduentus Christi in hanc terram, in regnum illud uoluptatum, locum non habet. In Epistola *Clementis* secunda ita explicatur: Haec, qui non custodierit, sit *Anathema* usque ad aduentum Domini.

24. ἡ ἀγάπη — Ἰησοῦ) i. e. *Ergo propter Christum uos omnes sincere diligo.* Locutio: μεθ' ὑμῶν, uim habet. Dicuntur amicitiae dissolui internallis locorum. Hoc negat apud se fieri. Se animo ipsis esse praesentem; res eorum curare.

15. πρὸς κορινθίους — Τιμοθέου) Aut omnino aut ex parte deest in codicibus antiquioribus et melioribus.

SCHOLIA

IN ALTERAM EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

CAPUT I.

1.

Τιμόθεος) Antequam Paulus priorem Epistolam scriberet, praemiserat Timotheum ad ecclesiam Corinthiacam, 1 Cor. IV, 17. XVI, 10. Act. XIX, 22. cui tamen mora in Macedonia iniecta fuisse uidetur, ita ut Paulus in itinere ipsum fuerit assecutus. Ergo neque statim post priorem, neque multo post scripsit hanc ad Corinthios alteram epistolam Paulus. Tantum enim interualli fuit, quo Timotheus, ab eo missus, ire Corinthum potuit, mandata eius explicare, et, ut eis pareretur, laborare, atque ad eum redire. Timothei autem labor Corinthi apud plerosque bene successerat. Eiecerant enim quicquid uitiorum apud eos regnauerat. Quare Apostolus in hac altera epistola restitutam felicitatem gratulatur, et totus fere in eo est, ut se defendat contra aduersarios, qui multiplici calumnia de eius fama detraxerant. Quas quidem calumnias ornasse uidentur iniuriis atque casibus aduersis iis, in quos Paulum coniecerat diuinae doctrinae propagatio. „Nam ea est plerorumque hominum peruersa senten-

ſententia, ut, ubi uiderint alios perenni malorum impetu iactari, eos ſiue magnorum ſcelerum reos putent, uel Deo inprimis exoſos, certe eandem ſiue doctrinam ſiue uitam amplecti minime uelint, unde tam triſtes caſus naſci uiderint. Cui inuidiae ita Paulus in hac epiſtola occurrit, ut non neget ſe induiſſe ſe in tales moleſtias; ſed neque in iis doceat aliquid turpitudinis eſſe, quin potius laudis plurimum, neque ſe earum moleſtiarum mole opprimi, ſed animi intentione et conſtantia, maximeque Dei praeſentis adiumento preſſum omnem ponderum depellere.„ Sic eleganter Ven. *Noeſſelt* in diſp. ad locum Pauli 2 Cor. IV, 10. ſqq. in opuſc. p. 233. edit. 2. σὺν τοῖς — Ἀχαΐᾳ) Voluit Paulus, exempla huius epiſtolae mitti ad alias in Achaia eccleſias, ut tum fieri ſolebat. Chriſtiani in minoribus oppidis ſuberant Corintho, quaſi Metropoli.

2. χάρις — χριστῷ) Eadem formula Rom. I, 7. 1 Cor. I, 3.

3. ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν) *Pater clementiſſimus.* Genitiuus pro Adiectiuo, ut et in uerbis ſubſequentibus. Deus רחמונא Syris et Arabibus. θεὸς πάσης παρακλήσεως. *Deus omnis conſolationis auctor.*

4. ὁ παρακαλῶν — ἡμῶν) *Qui me in omnibus calamitatibus meis conſolatur.* De ſe Apoſtolus h. l. loquitur in plur. ut ſolet. Non ſine cauſſa hoc dixit aduerſus eos, qui Deo exoſos putant eos, qui multis calamitatibus ſunt expoſiti. Cf. Rom. V, 3. VIII, 35. διὰ τῆς παρακλήσεως — θεοῦ) *Iisdem argumentis, quibus nos erigimur a Deo* in rebus afflictis. Παράκλησις, *Troſtgründe.*

5. ὅτι, καθὼς — εἰς ἡμᾶς) *Nam ſicut permultas calamitates propter Chriſtum*, eiusque doctrinam, quam annunciamus, *perferimus*. Παθήματα (ſc. ὑπὲρ τοῦ) χριστοῦ, calamitates ob Chriſti doctrinam. διὰ χριστοῦ) i. e. ex felici religionis chriſtianae ſucceſſu. Nam ſaepe *Chriſtus* nominatur, loco doctrinae, cuius eſt ille et auctor et ingenuum argumentum.

6. εἴτε δὲ θλιβόμεθα — σωτηρίας) Sc. θλιβόμεθα. Si nos affligimur, id fit, ut uos noſtro exemplo ualide incitemini ad eadem mala toleranda, quod et uobis ipſis conſolationem et ſalutem afferet. τῆς ἐνεργουμένης — πάσχομεν) Ingens lectionis uarietas, licet ſenſus maneat fere idem. Nam alii poſt σωτηρίας ſtatim legunt: εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, et poſt haec uerba demum addunt: τῆς ἐνεργουμένης — πάσχομεν. Sic codices ſex, quos inter eſt Alexandrinus, Verſſ. Syr. Erp. Copt. Aeth. Arm. flor. harl. item Vulg. Ephr. Antiochus, Ambroſiaſter. Alia lectio concinit cum uulgari, praeter quam quod ἡ ἐλπὶς etc. praeponatur uerbis εἴτε παρακαλούμεθα etc. Sic codices 42. Ar. pol. Syra poſt. Chryſoſt. Theodoret. Photius, Damaſc. Oecum. Theophylactus. Τῆς ἐνεργουμένης paſſiue ſumi poteſt, *quae* (conſolatio et ſalus) *efficitur* etc. ut 2 Theſſ. II, 7. uel: *quae conſolatio conſpicua fit* etc.

7. καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν) Sc. ἐστι, et ὑπὲρ pro περὶ. *Firma eſt ſpes mea de uobis*, nempe uos ex rebus meis aduerſis et proſperis utilitatem percepturos. Secundum *Grotii* ſententiam haec per parentheſin legi debent, ut Paulus dicat, firmam ſe habere ſpem de conſtantia

tia etiam Corinthiorum in sufferendis malis. εἰδότες — τῆς παρακλήσεως) Scire se dicit, Corinthios tangi sensu ut aduersorum, ita et bonorum, quae ipsi, dante Deo, contingebant. Nam sine dubio multi inter Corinthios Pauli causſa et ipsi dolebant, metuebantque, participes quodammodo omnium aerumnarum, quibus tanti magistri ministerium obruebatur. Eosdem igitur etiam solatii, gaudiique noui participes esse et uelle et debere, hic occupat.

8. ὃ γὰρ θέλομεν — Ἀσίᾳ) Ὑπὲρ τῆς θλίψεως, pro: περὶ τ. θ. ſicut etiam habent codices nonnulli, Chrysostomus, Theodoret. Basil. Antiochus. Difficile dictu est, ad quam historiam Paulus hic respiciat. *Theodoretus* trahebat ad Act. XIX, 23. Alii in ea fuerunt opinione, plane aliam historiam hic tangi a Paulo, de qua Lucas nihil narrauerit. *Semlerus* respici existimat ad Iudaeorum insidias, quae Act. XX, 3. breuiter tanguntur, et haud dubie atroces casus uarios inuoluebant, quos uix fugiendo et latitando superare Paulus potuit. ὅτι καθ' — δύναμιν) Καθ' ὑπερβολήν, i. e. ὑπερβαλλόντως, *ualde*, ut Rom. VII, 13. Ἐβαρήθημεν, *pressi sumus.* Ὑπὲρ δύναμιν, *supra quam uires humanae sustinerent.* ὥστε — τοῦ ζῆν) *adeo ut etiam de uita desperarem*, uel ut alii interpretantur: *ut de uita mea desperaretur*, nempe a meis sociis. Hanc explicationem sequentia uerba commendant.

9. ἀλλ' αὐτοὶ — ἐσχήκαμεν) *Quin etiam ego ipse mortem quasi iam certam formidaui.* Proprie: Ipse in memet ipso sententiam mortis habui. Ἀπόκριμα, *sententia, responsum, decretum*, siue per *prosopopoeiam* mortis, siue ut sensus sit: Ipse hanc ferebam sententiam, iam quidem

me non posse caedem aut mortem effugere. ἵνα μὴ — τῶν νεκρῶν) *Ne meis uiribus, sed Deo omnipotente confiderem*, uel: ita ut perspicerem, me nonnisi miraculosa Dei potentia e tanto uitae periculo eripi posse. Ἵνα, *adeo ut*, Hebraeis interdum mortui dicuntur, qui *quasi* mortui sunt; et resuscitati, qui liberantur.

10. ὃς ἐκ — ῥύεται) *Qui ex tanto mortis periculo me saluum eripuit, et eripit.* Loquitur de periculis, quae a continuis Iudaeorum insidiis impendebant. Καὶ ῥύεται, abest a cod. Alex. et Clarom. ut et Versione Syr.

11. συνυπεργούντων — δεήσει) Est traiectio in his uerbis, pro: τῇ δεήσει ὑπὲρ ἡμῶν. *Si et uos me adiuuetis precibus* (ad Deum fusis) *pro me.* Συνυπεργεῖν, *adiuuare, opem ferre.* ἵνα ἐκ πολλῶν — ὑπὲρ ἡμῶν) *Vt a multis hominibus respectu habito ad beneficium in me collatum prolixe pro nobis grates agantur.* Ἐκ πολλῶν προσώπων, *a multis hominibus, personis.* Ἐκ saepe caussam efficientem significat, et latine uertitur *a*. Cf. infra III, 5. ἐκ τοῦ θεοῦ. V, 1. Rom. XIII, 3. Πρόσωπον, *persona;* quae notio satis frequens est Graecis. Vid. *Kypke* ad h. l. Τὸ (i. e. κατὰ τὸ) εἰς ἡμᾶς χάρισμα, *respectu habito ad beneficium in me collatum*, uel propter beneficium etc. Similis ellipsis τὸ κατὰ est infra c. VI, 13. Cor. XI, 2. Διὰ πολλῶν, *prolixe*, ut Hebr. XIII, 22. διὰ βραχέων, *paucis.* Alii: *Vt pro illo in me collato beneficio, quod simul ad multos pertinet, etiam gratiae Deo pro me agantur, per plurimos alios*, ut hic sit traiectio, pro: ἵνα τὸ εἰς ἡμᾶς (γενόμενον) χάρισμα, ἐκ πολλῶν προσώπων etc. Χάρισμα est liberatio Pauli e periculis, quam Deus precibus Asiaticorum,

rum, Macedonum et Corinthiorum conceſſit. Ἐκ πολλῶν προσώπων, *Schulzius* uertit: *in mehrer Rückſicht*, ex hebraica ſignificatione פָּנִים. Alii: *propter multos homines.* Ἐκ, *propter*, ut Apoc. VIII, 13. XVI, 10. Syrus hic fere expreſſit: Vt (ſit) illud in nos collatum donum, *multorum*, ſeu multis commune; (ut multi alii porro mea opera uti poſſint;) atque ſic per multos gratiae agantur *pro me*, pro mea liberatione. Εὐχαριστηθῇ, *gratiarum actione celebretur.*

12. ἡ γὰρ κάυχησις — πρὸς ὑμᾶς) *Nam hic eſt honor meus* (id mihi maximo honori duco, in eo laetor) *quod conſcientia mea mihi teſtatur, me candide et integerrime, non aſtute, ſed adiutum Dei auxilio, quum uniuerſe in mundo, tum maxime apud uos uerſatum fuiſſe.* Ἡ κάυχησις, *gloriatio*, uel gloriationis materia; res de qua gloriari iure poſſumus; uel etiam laetandi et gaudendi materia. Ἐν ἁπλότητι, *ſincere*, pro ἁπλῶς, ut eſt apud LXX. pro hebr. בְּתֹם Prouerb. X, 9. Εἰλικρινεία θεῦ, *integritas Deo probata*, ut זִבְחֵי אֱלֹהִים Pſ. LI, 19. Σοφία σαρκικὴ, oppoſita τῇ ἁπλότητι, *ſapientia humana*, eſt *calliditas, aſtutia.* χάρις θεῦ ex Ven. *Schulzii* ſententia eſt *ſapientia Deo grata*, oppoſita τῇ σοφίᾳ. Neſcio an recte. Mihi χάρις θεῦ uidetur eſſe *auxilium Dei*, ut ἐν χάριτι θεῦ ſit *adiuante Deo*; nam etiam auxilium quod nobis Deus praeſtat eſt χάρις, *beneficium.* Ἀναστρέφειν, הָלַךְ, *uitam inſtituere.* ἐν τῷ κόσμῳ) *Vbicunque fuimus.* περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς) *Maxime uero apud uos*, Corinthi ipſe praeſens, maxime talem me praeſtiti, qualis Apoſtolus eſſe debet. Schol. ap. Matthaei: ὅτι καὶ ἀδάκτυον παρ' ὑμῖν ἐκηρύξαμεν τὸ εὐαγγέ-

λιον. Quoniam auxilio Dei in gerendo munere meo adiutus fum, nihil artis et doli praefidio mihi opus fuit. Candide potius et integerrime quum uniuerfe in mundo, tum maxime apud uos uerfatus fum.

13. ὃ γὰρ — ἐπιγινώσκετε) *Non autem alia uobis* (nunc) *fcribo, quam quae legitis, uel etiam intelligere poffitis.* Eandem animi integritatem, quam in uita mea exprimere foleo, etiam in epiftolis meis agnofcetis. Non opus eft mihi occulto et ancipiti fcribendi genere; non fcribo alia, uel diuerfa ab iis quae animo cogito; fed aperte fcribo, ut quiuis epiftolam legens uel ftatim intelligere poffit, uel fi alicubi haereat, poft fecundam aut tertiam lectionem, attento animo factam, fit intellecturus. *Storrius:* (p. 100.) *Nihil fcribo* aut confirmo *uobis, nifi quod ipfi intelligitis*, ufuque et confuetudine mecum cognitum habetis, *uel animaduertitis etiam* et ante oculos pofitum habetis, fiue agnofcitis. Sic ἐπιγινώσκειν ufurpatur Sirac. IX, 13. Cf. 1 Cor. XIV, 37. Si uocis ἀναγινώσκειν uulgarem fignificationem (*legere*) praeferre malis, ita etiam uerti poffunt haec uerba: Neque enim alia fcribere uobis *poffumus*, quam quae *legitis*, quaeue modo fcripfi, aut quae ipfi aut quae ipfi etiam agnofcitis. ἐλπίζω — ἐπιγνώσεσθε) *Agnofcetis uero me, ut fpero, perpetuo talem*, nempe conftantem in ea doctrina, quam uobis hactenus propofui. Malim tamen cum *Storrio* (l. c.) haec uerba coniungere cum u. 14. hoc modo: Ἐλπίζω δὲ, ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε, καθὼς (u. 14.) καὶ ἐπέγνωτε — ὑμῶν ἐσμεν) *Spero autem, fore, ut perpetuo agnituri fitis, quemadmodum ex parte ante oculos habetis et agnouiftis, me uobis ornamento*

et

et decori esse. Verba nempe ita construenda sunt: — ἐπιγνώσεσθε, καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἀπὸ μέρους, ὅτι ἡμεῖς καύχημα ὑμῶν ἐσμεν. Similis constructio est Actor. XXVI, 5. Gal. I, 11. Marc. XII, 34. Non sine caussa Apostolus dicit ἀπὸ μέρους ἐπέγνωτε, *ex parte agnouistis.* Quae enim de se scripserat u. 12. ea quidem *nouerant* Corinthii omnes, sed non omnes perpendebant et sequebantur, multis contra ueritatem quam testari potuissent, si uoluissent, repugnantibus, (cf. Act. XXVI, 5.) et rectiorem cognitionem ac sensum per cupiditatem et prauum affectum reprimentibus atque peruertentibus. Καθάπερ — κυρίῳ Ἰησοῦ) *Quemadmodum etiam uos mihi ornamento et decori eritis in die Domini Iesu.* Ὑμεῖς ἡμῶν, sc. καύχημα ἔσεσθε. Tum enim palam fiet, uos fuisse discipulos tali magistro dignos.

15. καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει) Confisus, me uobis plerisque esse cordi. ἐβουλόμην — πρότερον) *Volueram antehac ad uos uenire*, nempe quum priorem epistolam scriberem, 1 Cor. XVI, 5. Τὸ πρότερον construendum est cum ἐβουλόμην. Sensus itaque est antea fuisse decretum Apostolo ipsos inuisere ante Macedonas. Paulo post uero ostendet, se non leuitate aliqua, sed iustis de caussis consilium mutasse. ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε) *Vt alterum hoc a me habeatis beneficium*, 1 Cor. XVI, 3. Alii per χάριν intelligunt χαράν, *gaudium, uoluptatem*, quemadmodum etiam unus codex habet. Consentit haec interpretatio cum u. 24. ubi Apostolus dicit, se aliquid ad τὴν χαρὰν Corinthiorum conferre uoluisse, et cum c. II, 1. 2. ubi asserit, se noluisse illis aduentu suo λύπην, *moerorem* afferre. Possent etiam intelligi dona spiritus, 1 Cor. XII.

16. δι' ὑμῶν) Per ueſtram prouinciam, per Achaiam. Hoc loco accuratius deſcribit ordinem itineris, quem ſibi primum elegerat; ſed interuenerant impedimenta iam tum, quum ſcriberet priorem epiſtolam, itaque tum tantum unicam profectionem indicat. καὶ ὑφ' ὑμῶν — Ἰουδαίαν) Voluit Paulus, ut Seniores quidam uel Diaconi ipſum in Palaeſtinam quaſi deducerent, comites non ſolum itineris, ſed et ſocii miniſterii iſtius publici, deportandarum eleemoſynarum; de quo negotio ſic conuenerat inter ipſum et Palaeſtinenſes, Gal. II, 10.

17. τοῦτο οὖν βουλευόμενος) Quum igitur reuera id meum conſilium fuerit eo tempore. μή τι — ἐχρησάμην;) *Num leuitatis animi accuſari poſſum?* quod nempe hoc iter omiſi. *Contemti* uideri poterant Corinthii, quibus alios, ad quos profectus eſſet, iam praetuliſſet. Praecipue uero Pſeudapoſtoli eorumque aſſeclae Paulo ob dilatum iter *uarietatem* ex animi uel *leuitate* et inconſtantia (ἐλαφρία) uel *perfidia* et fallacia (κατὰ σάρκα) profectam, exprobrauerant. Huius ſuſpicionis auertendae cauſſa dicit, ſe in animo habuiſſe adeo quosdam ex illis ſocios itineris deligere. ἵνα ᾖ — τὸ ἓν ἔσῃ) *Vt unum idemque eodem tempore affirmem et negem?* ut aliud dicam, aliud faciam? Vulgata ſola, et unus codex graecus exhibet tantum unicam uocem, τὸ ναί, καὶ τὸ οὔ, ut ſit apud me: *eſt* et *non*. Sed uulgaris lectio ſine dubio eſt uera. Res maxime redit ad pronunciationem; ſenſus idem manet. Καὶ uerti debet: *etiam*. Ad uerbum: *ut* τὸ ναὶ ναί *apud me etiam ſit* τὸ οὔ οὔ, ut affirmatio et negatio eiusdem rei apud me idem ualeat. Non ſum tam inconſtans, ut eodem tempore *affirmem* loquendo

quendo et ſcribendo (ut dicam ore: καὶ ναὶ,) et eodem tempore aliter cogitem, (animo et mente quaſi dicam: οὐ οὔ, *minime.*) Non igitur opus eſt coniecturis, nec legendum: ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ Νὰι, οὐ, καὶ τὸ Οὐ, ναὶ. Aduerſarii Pauli forſan exinde, quod propoſito non ſteterat, occaſionem arripiebant eum accuſandi etiam leuitatis et inconſtantiae in doctrina. Non mirum uideri dicebant, ſi uarius homo, qui temere et inconſiderate loqui ſoleat, in doctrina etiam uariauerit, et e. c. de reſurrectione aut licentia idolothytis neſcendi *aientem* apud Corinthios, alibiuero *negantem* ſententiam defenderit.

18. πιστὸς δὲ ὁ θεὸς) i. e. *Teſtis eſt Deus*, uerax et fide digniſſimus. Similis locutio: *Viuit Dominus*, i. e. quam uere uiuit Dominus. ὅτι ὁ λόγος — ναὶ καὶ οὔ) *Doctrinam a me uobis traditam, non eſſe a me immutatam*, i. e. me in aliis regionibus, *extra Achaiam*, non aliud docuiſſe, quam quod uos eſtis edocti. Ὁ λόγος, *doctrina*, ut alibi. Ναὶ καὶ οὔ, *inconſtans et uarius.* Non male Sholion apud *Matthaei*, ad uerba οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ haec notat: ἐκεῖ μὲν γὰρ τὸ ἐπαγγείλασθαι ἐλθεῖν, ἐμὸν ἦν, διὸ καὶ διέπεσε. τὸ δὲ κήρυγμα τῆς πίστεως, τοῦ θεοῦ ἐστι, καὶ οὐκ ἀποτέτυχεται. ἀληθὴς γὰρ ὁ θεὸς καὶ ἀδιάπτωτος αὐτοῦ ὁ λόγος. *Storrius:* (p. 101.) „Deus ſaltem *uerus* ac certus (πιστὸς) eſt. Noſtra enim, quae Deum auctorem habet doctrina inter uos, ut ipſi noſtis, haudquaquam *uaria* fuit.„ Quodſi igitur uerum eſſet, quod mihi nonnulli ueſtrum temere obiiciunt, me eſſe inconſtantem in promittendo et agendo, tamen inde non conſequeretur, me etiam in *doctrina* eſſe uarium. Hoc ſtatim u. 19. explicatur.

19. ὁ γὰρ — γέγονεν) *Nam doctrina Ieſu Chriſti, filii Dei, tradita uobis per nos*, nempe *per me et Siluanum et Timotheum non fuit ſibi contraria*, ita ut alter *affirmaret, quod alter negauit, ſed omnia in ea ſunt uera.* Ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς, I. X. pro doctrina, uel religione Chriſti. Poſſent etiam uerba ſic reddi: *Nam filius Dei, Ieſus Chriſtus, cuius doctrina uobis tradita eſt* etc. *ſibi non contradicit, ſed omnia apud eum* (ἐν αὐτῷ) *ſunt uera;* eſt ueraciſſimus. Non ſine cauſſa addit Paulus: a *Siluano* etiam et *Timotheo.* Non potuiſſent tam exquiſite inter ſe conuenire Paulus, Siluanus et Timotheus, quemadmodum eos conſentire ipſi Corinthii meminerant, ſi Paulus temere, quicquid in buccam ueniret, dicere, aut orationem aſtute auribus auditorum, alio tempore aliorum accommodare conſueſſet.

20. ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι τοῦ θεοῦ) Sc. εἰσι. *Quotquot enim ſunt promiſſiones Dei; omnes Dei promiſſiones*, non tantum in libris V. T. ad Meſſiam ſpectantes, ſed etiam ab ipſo Chriſto nobis promulgatae. ἐν αὐτῷ — ἀμήν) *In ea* (religione) *ſunt certae et indubitatae.* Ἐν αὐτῷ, ut u. 19 Ναὶ et ἀμὴν idem ualent, ideoque et coniungi ſolent. Altera uox graeca eſt, altera hebraica. Simile Ἀββᾶ ὁ πατήρ. τῷ θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν) *Vt Deo cedat gloria per nos*, Euangelii nempe miniſtros. Traiectio, pro: πρὸς δόξαν τῷ θεῷ, ut Deo laus ſit: Δι' ἡμῶν, noſtro miniſterio. Poteſt tamen ita etiam uerti hoc comma: *Omnes enim promiſſiones diuinae per eum* (Chriſtum) propoſitae *confirmatae ſunt*, euentum ſuum habuerunt, *quae res honori Dei cedit, per noſtrum miniſterium.*

In

In promiſſis diuinis cenſenda ſunt (uid. *Morus* in diſſertatt. p. 354. ſ.) non ea tantum quae olim contingent, ſed quae quotidie religionis beneficio accipimus, quae iam tenemus, tranquillitas, propoſitum ſeuerum, conſtantia, uis, incrementum, facilitas rectius agendi, ſucceſſus noſtri ſtudii a Deo adiuti. Ea enim omnia et accipimus et tenemus, quoniam promiſſum fuerat, et uti ſpes facta erat. Veluti, quum Chriſtiani propter peccati ueniam ſunt tranquilliores, id nihil aliud eſt, niſi eos nunc de ſe et in ſe quoque uera ſtatuere, quae in uniuerſum omnibus certa conditione deſtinata ſunt et promiſſa. Quod per doctrinam liberati ſeruitio uitioſitatis ſunt, hoc eſt illud ipſum quod futurum audierant. Io. VIII, 31. Hoc igitur ratione Corinthii iam tum experti fuerant, promiſſiones Dei per Chriſtum datas eſſe ueras. Addit Paulus δι' ἡμῶν, *per nos*, tanquam miniſtros tradita eſt uobis haec doctrina, quae magna ex parte conſtat promiſſionibus. Hoc reſpicit ad u. 19. ubi dixerat Paulus non uarium ſe fuiſſe in tradenda doctrina. Honorem autem omnem deberi Deo, τῷ θεῷ πρὸς δόξαν. Ratio autem huius aſſerti redditur ſtatim u. 21.

21. ὁ δὲ — θεὸς) *Qui nempe noſtram et ueſtram de religione Chriſtiana perſuaſionem confirmat*, animos noſtros in ea conſtantes reddit, *eſt idem ille, qui nos ei inauguraſſit*, inſtitutione nos ad eam adduxit, hoc eſt, *Deus*. Δὲ, nempe. Nam explicatur, quid ſit τῷ θεῷ πρὸς δόξαν, u. 20. Ἡμᾶς, nos Apoſtolos. Σὺν ὑμῖν, uti et uos, Corinthios. Εἰς χριστὸν, pro ἐν χριστῷ, in doctrina chriſtiana. Qui nos in ea doctrina confirmat, eſt idem

ille

ille καὶ χρίσας ἡμᾶς, qui *etiam* (καὶ) *inaugurauit nos ei.* Qui inaugurabantur et conſecrabantur, ii ex more Orientis oleo unguentoque ungebantur. Quando igitur Chriſtiani ungi dicuntur, reſpicienda eſt adiuncta notio inaugurationis. Sed haec inauguratio nihil aliud eſt niſi prima inſtitutio in religione. 1 Io. II, 27. coll. u. 24. 20. 21. 27. Ergo Deus ungens proprie eſt, impertiens aliquem ſcientia religionis per doctrinam: tropice, inaugurans Chriſtianos religioni. Omnia igitur Paulus ad Deum auctorem refert, et primam inſtitutionem in religione, et confirmationem in ea, u. 20. Deus ὁ ἐναρξάμενος ἀυτὸς ὁ τελειῶν, in Apoſtolis et ceteris Chriſtianis.

22. ὁ καὶ — καρδίαις ἡμῶν) *Qui etiam certiores nos reddidit* (et tutos a metu miſeriae et miſeria ipſa,) *dando nobis quaſi arrhae loco ſenſum uere chriſtianum.* Σφραγισθεὶς eſt *nota inſignitus*, et, quia hac inſignitus eſt, *tutus* a ui et iniuria. Ergo tropice σφραγίζειν eſt exhibere alicui cauſſam, quare nihil ſibi metuat, praeſtare aliquem tutum et uacuum a metu. Ezech. IX, 4. Apoc. VII, 3. Hinc in epiſtolis Pauli Chriſtiani σφραγισθέντες ſunt, qui poſſident bona, quae inchoant futura, et, quia poſſident, tuti ſunt a metu miſeriae et miſeria ipſa. (Vid. *MORUS* l. c. p. 356. not. *) Certiores autem et tuti redduntur uſu et experientia, u. 20. quae efficit ut pari cum perſuaſione cetera a Deo promiſſa praeuideant, nihilque perturbentur. Ἀρραβὼν uox origine hebraica, עֵרָבוֹן, ab עָרַב, ſpondere, quam a Phoenicibus forte Graeci, et ab his Romani acceperunt. Varia ſignificat, et inter alia *arrham*, i. e. primam partem pretii, datam, ut de toto pretio ſecuturo certus

certus esse possis, *Handgeld.* Sic Lexicographi: ἀρραβών, ἡ διδομένη προκαταβολή, πρόδομα, quia tota summa nondum soluta est. Plaut. Mil. Act. IV, Sc. I. *Hunc arrhabonem amoris a me recipe.* Τὸν ἀρραβῶνα τὸ πνεύματος, i. e. τ. ἀρραβ. ὃ ἐστὶ πνεῦμα. Πνεῦμα autem est sensus ille christianus et nobilior, quo sunt tranquilli animis, et in proposito rectius agendi firmi perstant. Rom. VIII, 4. *Arrha*, sc. *futurae felicitatis.* Sensus igitur est: Ea felicitas, animi tranquillitas et laetitia, quam in nobis effecit religio christiana, spem nobis facit certissimam, fore, ut haec tanta felicitas non tantum perduret, sed et magis magisque augeatur in uita illa futura, quam nobis per Christum promisit Deus optimus. Ergo non opus est, ut cum nonnullis, (quibus *Storrius* accedit, p. 103.) πνεῦμα accipiamus de Spiritu, auctore miraculorum, quibus Euangelium firmabatur ab Apostolo.

23. ἐγὼ δὲ — ψυχήν) *Deum testem appello, contra me*, i. e. uindicem seuerum, si uera non sint, quae uobis scribo. Ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν לנפשי. Hinc oportuit auspicari secundum caput; nam Paulus nunc ad aliud et nouum argumentum transit. ὅτι φειδόμενος — Κόρινθον) Erant et aliae caussae, cur iter differret Corinthum, sed haec non minima, quod uellet eos ante aduentum suum penitus corrigi, ne aut uerbis aut factis asperioribus uti cogeretur. Vide infra XII, 20. 21. et 1 Cor. IV, 21.

24. οὐχ — πίστεως) *Non quasi ui ad religionem et fidem uos cogere uellemus.* Est ἀνθυποφορά. Videbatur enim imperiose dixisse, non parcens; itaque remouet a se hanc suspicionem. Nihil uolumus a uobis credi, nisi

quae Chriſtus praecepit. Si quid ui, uel pro lubitu imponeremus, hoc eſſet dominatum exercere in fidem. ἀλλὰ — ὑμῶν) *Sed laboramus*, (una cum Chriſto) *ut gaudii fiatis participes*, nempe aeterni. Non reddimus uos triſtes ſine cauſſa et neceſſitate, ſed eo fine, ut uos ad ueram felicitatem perducamus. *Storrius* uerba οὐχ ὅτι — χαρᾶς ὑμῶν, ſic interpretatur: *Non modo non dominamur in uos credentes, ſed ueſtrae etiam laetitiae adiutores ſumus.* Nam οὐχ ὅτι, οὐχ ὅτως et ſimiles formulae inſtar latinae *non modo*, etiam *non ſolum non* ſignificare poſſunt, ſi ἀλλὰ cum negatione ſequitur. Cf. *Zeunium* ad *Vigerum* p. 451. Reſpicere uidetur Paulus ad Corinthienſes paedagogos, qui ei crimini dederant, quod in eos, qui doctrinae ipſius fidem habuerint, dominari ſoleat. Τῇ γὰρ πίσει ἑστήκατε) *Fide enim* (ad quam perducti eſtis a me) *beati euaſiſtis* et floruiſtis. Στήκειν enim interdum etiam ſignificat, *non damnari, abſolui, ſeruari, ſaluum eſſe*, cui opponitur πίπτειν *damnari.* Rom. XIV, 3. 4. Alii: *Nam in religione permanetis*; nondum defeciſtis a religione. Ideo tantum operae impendo, ut fides iſta uobis conſtet. Nihil quaero, nihil exigo aliud. Ἑστήκατε, Praeteritum more hebraeo pro praeſenti.

CAP. II.

1. Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο) *Conſtitui uero apud me.* Ἐμαυτῷ, i. e. ἐν uel παρ' ἐμαυτῷ. τὸ μὴ — ὑμᾶς) Traiectio hic eſt, et duae uoces pro una. Senſus enim eſt: μὴ ἀνελθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ τοῦτο ἐν λύπῃ, non redire ad uos, ita ut reditus meus moerorem uobis afferat.

2. εἰ

2. εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς) *Si enim* (Corinthi praesens) *triſtitia affeciſſem uos.* καὶ τις — με) *Quis me exhilarare potuiſſet*, efficere potuiſſet, ut iucunda apud uos eſſet commoratio mea, ſicut inter amicos fieri ſolet? Et uos triſtes fuiſſetis, et ego. εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ) *Niſi uos, a me triſtitia affecti?* Ac proinde nemo. Vos uni eſtis, qui me Corinthi exhilarare poteſtis; ſi autem uos ipſi triſtes eſtis, hoc non poterit fieri. Quomodo enim triſtis alium exhilarabit? Singulare pro plurali, ut in collectiuis. Alias aliorum huius loci explicationes uide apud Semlerum.

3. καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτὸ) *Et id ipſum* (quod modo dixi u. 2.) *ſcripſi uobis*, nempe in ſuperiore epiſtola; nam de ea eſſe ſermonem, docet comma ſequens. Scripſi uobis, penes uos ſolos eſſe hoc, ut gaudium percipiam, correctione iſtius flagitii, et omnino ita fieri debere. ἵνα μὴ — χαίρειν) i. e. ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀπ' ἐκείνων, ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν. Senſus eſt: *Ne, ſi uenirem ad uos, nondum correctis illis uitiis, dolorem acerbum caperem, propter eos, qui laetitiam mihi afferre debuiſſent*, i. e. propter uos. πεποιθὼς — ὑμῶν ἐστιν) *Ita bene de uobis omnibus ſentiens, ut crederem, id quod mihi laetitiam affert, uobis etiam eſſe gratum.* Vos ego putaui tanti me facere, ut id ipſum uobis gaudium maxime afferret, quod mihi placere intelligeretis.

4. ἐκ γὰρ — δακρύων) *Multo enim doloris et moeroris ſenſu affectus ſcripſi uobis, multas inter lacrymas.* Συνοχὴ καρδίας, *moeror*, nam ex moerore cor quaſi conſtringitur. οὐχ ἵνα λυπηθῆτε) i. e. non malo animo,

uel odio in uos, quaſi ueſtra triſtitia mihi eſſet iucunda. Cf. c. VII, 9. 10. Non male ſuſpicatur *Storrius* (p. 94.) aduerſarios Pauli calumniatos eſſe, indignum eſſe tenerrimo, quem ipſe crepare ſoleat parentis animo facinus, quod praetextu matrimonii ab Antipaulino initi, tam cupide occaſionem arripuerit, aduerſariam partem, a qua iniuriam paſſus ſibi uideatur (c. VII, 12. ἀδικηθεὶς) ulciſcendi, ut, paedagogi uerius quam parentis uultu, in ſuorum hominum patientiam inuectus, inuiſi aduerſarii excommunicationem imperioſe extorqueret, et, amicos ſibi Corinthios in acerbum a ſe moerorem coniectos fuiſſe, in ſinu gauderet.

5. εἰ δὲ — πάντας ὑμᾶς) *Quod autem aliquis* (ex uobis, nempe inceſtuoſus ille) *moerore affecit* (alios,) *non tam me, quam potius quodammodo*, (*ne quid grauius dicam*,) *uos omnes moerore affecit.* Ἐπὶ μέρους referendum eſt ad πάντας ὑμᾶς, quodammodo uos omnes ille triſtitia affecit. Facinus enim ab illo commiſſum tantum eſt, et tam graue, ut eius turpitudo ad uniuerſam ſocietatem ueſtram redundare uideatur. Ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, ſimiliter multi retulerunt ad πάντας, ſed parentheſi includenda ſunt haec uerba, et reddenda: *ne quid grauius dicam.* Nolim iam hominis flagitium porro exprobrando augere, poſtquam facti eum poenituit. *Storrius* uerba ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ πάντας ὑμᾶς cum ſequenti u. 6. coniungit, hoc modo: *Ne moleſtiam uobis omnibus adſpergam, ſufficit ei, excommunicationis poenam ex plerorumque ſuffragiis hactenus ſuſtinuiſſe.* *Moleſtus* (ἐπιβαρεῖν) Corinthiis ſuae partis Paulus fuiſſet, ſi mitiori conſilio eorum, qui honori eccleſiae per poenam ab excommu-

communicato adhuc datam satis cautum esse putabant, unus obstare ausus esset. Tum enim Pseudapostoli eorumque assectae multo uehementius et speciosius Paulum accusare, atque ita Corinthiis ei amicis, et contumelias in ipsum participantibus acerbiore exprobratione et grauioribus criminationibus de tali magistro molesti deinceps esse potuissent.

6. ἱκανὸν — πλειόνων) *Sufficit homini illi* (corrigendo) *animaduersio a pluribus facta*, sc. a presbyteris postquam legerant epistolam Pauli priorem. Nomen ἐπιτιμίας, quod alias significat *honorem*, hic eadem notione ponitur, qua saepius τὰ ἐπιτίμια apud Profanos dicuntur, nempe pro *poena legibus constituta*. Sic *Philonis* de Praem. et poenis liber, inscribitur περὶ ἄθλων καὶ ἐπιτιμιῶν. In Conciliorum Actis et apud *Chrysostomum* de Sacerdotio, *poenae canonicae* uocantur ἐπιτιμίαι et ἐπιτίμια.

7. ὥςε — χαρίσασθαι) Subintelligitur *uelim*, quasi dicat: Nihil uos accuso nunc ut nimium remissos; imo ad lenitatem ultro hortor. μήπως — ὁ τοιοῦτος) i. e. *ne nimio moerori succumbat*, et aut uitae suae noceat, aut plane desperet, et a fide desciscens salutis aeternae faciat iacturam. Graeci *moerorem* dicunt *cor edere et deuorare*. Homerus *Odyss.* I. u. 75. ὀμῷ καμάτῳ τε καὶ ἄλγεσι θυμὸν ἔδοντες, *labore et doloribus animum rodentes*.

8. κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην) *Vt ratam faciatis in illum charitatem*. i. e. ut publico ecclesiae consensu declaretis, uos illum denuo pro fratre complecti, sicut publico ecclesiae iudicio fuit eiectus. Κυρῶσαι publicam et legitimam auctoritatem occupat.

9. εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα) Nempe ea, quae ſunt in priore Epiſtola c. V. ἵνα — ὑπήκοοι ἦτε) Δοκιμὴ, *experimentum;* hic uero per meton. ipſe animus, qui experientia facta pateſcit. Supplendum eſt: Atque de hoc ueſtro in me animo et ſtudio certiorem me fecit Titus. Cf. c. VII, 11-16.

10. ᾧ δέ — ἐγώ) Sc. χαρίζομαι. *Si cui quid condonatis*, ex aequitatis et lenitatis regulis, *et ego* illud ratum habeo. καὶ γὰρ ἐγὼ ὃ κεχάρισμαι, εἴ τι κεχάρισμαι, δι' ὑμᾶς, ἐν προσώπῳ χριστοῦ) Sc κεχάρισμαι. Haud exigua lectionis uarietas; ſed haec lectio uidetur uera eſſe. Senſus eſt: *Nam quicquid ego condonaui, ſi aliquid condonaſſe dicendus ſum, id condonaui propter uos*, i. e. teſtificandi in uos fauoris mei cauſſa, *approbante Chriſto.* Videntur haec uerba innuere, Paulum non ignoraſſe, propendere Corinthiorum animos, ad remittendam aliquam eius poenae partem, poſtquam ille inceſtus reus per menſes aliquot communione caruerat. *Propter uos*, quia ſcio, uobis hoc in uotis eſſe. *Storrius* (p. 96. not. 180.) eos libros ſequitur, qui uerba ᾧ uel ὃ κεχάρισμαι omittunt, et uertit: *Nam* (ut *ueſtra cauſſa* u. 4 ſuccenſui et animaduerſionem ſuaſi, ita) etiam, *ego quum quid ignoui, ueſtra cauſſa* (ignoui.) Ἐν προσώπῳ χριστοῦ, *religioſe*, ſic, ut Chriſtum, Dominum eccleſiae praeſentem et inſpectantem cogitarem, et, quid ipſi acceptum eſſet, ponderarem. Non igitur per leuitatem ago (c. I, 17.) aut laetitia ex obſequio ueſtro percepta praeceps feror, ſed, ut ante, quum ad puniendum hortarer, ita nunc, quum ueniam dari patior, rationes ueſtras probe expendi.

11. ἵνα

11. ἵνα μὴ — ἀγνοοῦμεν) *Ne Satanae ſuccumbamus, cuius machinationem non ignoramus.* Verebatur nempe Apoſtolus, ne, inceſti receptione in aliud tempus differenda, bene erga ipſum affectis Corinthiis, aliquod uulnus imponeretur, unde infirmiores reddi poſſent ad criminationes repellendas, quibus Satanas per ſuos miniſtros uoluntatem eccleſiae a Chriſto alienare moliebatur. Qua de cauſſa reſtitutionem excommunicati non modo conceſſit amicis, ſed etiam ſuaſit et commendauit. Νοήματα, *conſilia praua.* Haud obſcure innuit Paulus, aduerſarios eius omnibus modis calumniisque abuſos fuiſſe, ut ei inuidiam et infamiam ſuſcitarent.

12. ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα) Nempe poſt ſcriptam ad uos epiſtolam priorem. Spectat hoc ad hiſtoriam Act. XX, 6. εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ) Nempe *ad praedicandam doctrinam Chriſti.* καὶ θύρας — ἐν κυρίῳ) *Etiamſi oſtium mihi eſſet apertum per Dominum*, i. e. etiamſi mihi commoda occaſio data eſſet a Domino, docendi Euangelium. Καὶ h. l. habet uim augendi. Ἐν κυρίῳ *per Dominum.* Alii: per meam doctrinam de Chriſto. οὐκ — πνεύματί μου) *Tamen impatiens morae fui*; (proprie: remiſſionem non habui τῷ πνεύματί μου, *apud me*) quia nempe ſcire cupiebam, quomodo epiſtola illa a uobis eſſet accepta. τῷ μὴ — ἀδελφόν μου) *Quod non inuenirem Titum fratrem meum*, quem a uobis reducem exſpectabam. Subaudiendum eſt ἐπί. Non infrequens eſt conſtructio. *Polyb.* L. X, c. 36. *Ne Scipio quidem* utile fore iudicauit, ut fugientes e ueſtigio perſequeretur, τῷ δεδιέναι τὴν τῶν ἄλλων στρατηγῶν ἔφοδον, *quod reliquorum ducum aduentum*

uereretur. Idem L. IX, c. 17. τῷ μὴ δύνασθαι τὰς ἔνδον αὐτῷ συνεργεῖν διὰ τὸν καιρόν, *quia, qui intus erant, opem illi ferre non poterant, tempore deſtituti.*

13. ἀλλὰ ἀπαταξάμενος αὐτοῖς) *Sed quum ualedixiſſem illis,* qui ſc. erant Troade. Subintelligitur nomen ex uoce Troadis.

14. τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ χριστῷ) *Qui ſemper triumphare facit me per Chriſtum,* i. e. per doctrinam de Chriſto Ieſu. Θριαμβεύειν, pro Hiphil, ſicut βασιλεύειν eſt *facere ut quis regnet,* 1 Sam. XV, 35. VIII, 22. XII, 1. Gratias agit Deo pro felici ſucceſſu praedicationis Euangelicae, non obſtantibus impedimentis uariis. Sic triumphabat quaſi Apoſtolus de Iudaeis, uaria impedimenta ipſi obiicientibus. *Wetſtenius* θριαμβεύειν explicat: *in triumpho circumducere,* ut ſit ſenſus: Deus nos tanquam in triumpho circumducit, ut non maneamus in loco, aut in alium proficiſcamur pro lubitu noſtro, ſed ut placet ſapientiſſimo moderatori. Quem Damaici uicit, non Romae, et ſemel, ſed per totum terrarum orbem, quamdiu uiuit, in triumpho ducit. καὶ τὴν ὀσμὴν — τόπῳ) *Et bonum cognitionis ſuae odorem ubique per me ſpargit,* i. e. efficit, ut iucunda et utiliſſima haec doctrina per me latiſſime propagetur. Ὀσμὴ τῆς γνώσεως, uocatur doctrina Chriſti, quia homines ipſo ſuo argumento allicit, et famam ſui late ſpargit; manifeſtatur per eam τὸ θεῖον, Deus et eius praeſtantia. *Taanith* f. 7. 1. *Quicunque operam dat Legi propter ipſam Legem, ei fit lex aroma uitae, S. D. Prou. III,* 18. *VIII,* 36. *qui uero non dat operam legi propter ipſam, ei fit aroma mortis,*

mortis, S. D. Deut. XXXII, 2. *Schir* R. II. 3. *Verbum legis, quod ex ore Dei proceſſit, fuit* διπρόσωπον, *odoramentum uitae Iſraelitis, odoramentum mortis gentibus.*

15. ὅτι χριστῦ — ἀπολλυμένοις) *Eſt nempe munus noſtrum in propaganda religione Chriſti Deo gratum et acceptum, ſiue admittant homines hanc doctrinam, et ſalutem conſequantur, ſiue non admittant, et ſalute aeterna excidant.* Videtur imitari phraſin hebraicam, לריח ניחוח, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, quae indicat, Deo placere ea, quae adolebantur ſuper altari. Χριστῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ, i. e. γνῶσις χριστῦ, φανερωθεῖσα δι' ἡμῶν, ἐςι τῷ θεῷ ὀσμὴ εὐωδίας. Ἐν τοῖς σωζομένοις, *reſpectu eorum, qui* religioni obediunt, et per eam *conſequuntur ſalutem.*

16. οἷς μὲν — εἰς ζωήν) *His quidem,* (qui hanc meam doctrinam auerſantur,) *odorem ſpargo letiferum, qui iis exitium affert,* (ſua culpa,) *illis uero* (qui ea recte utuntur,) *quaſi odorem uitae, recreantur, et ſaluantur.* Ὀσμὴ θανάτου, apud Rabbinos ſaepiſſime dicitur pro odore letifero, ut odor *uitae*, quo uita quaſi reuocatur et augetur. Facile patet, *mortem* et *uitam*, hic, ut alibi, ſumi de alia morte et uita, quam quae eſt corporis, nempe de exitio, et ſalute. Cf. not. ad u. 14. Ὀσμὴ εἰς θάνατον, *odor noxius, miſeros reddens,* εἰς ζωήν, *utilis, felices reddens.* Haec addunt explicandi cauſſa, doctrinam eatenus dici hic rem odoratam, quae reficiat, quatenus utilis eſt, felicem reddit hominem ea utentem, eatenus conferri cum odoribus enecantibus, quatenus damno uergit iis, qui eam ſibi oblatam repudiant. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανὸς;) i. e. Quam difficile eſt hoc, quod ego praeſto, qui et tot aduerſa, et peſſimos de me

rumores Chriſti cauſſa contemno. Huic quaeſtioni reſponſio ſubiicietur infra III, 5. Nam quae intercedunt, explicatio ſunt difficultatis. Poteſt etiam ſic explicari: *Pauci ſatis idonei ſunt his rebus efficiendis*, ut uita et ſalus hominum ſpiritualis in animis hominum per eos promoueatur, et hominibus improbis nihil concedatur. Τίς; i. e. *pauci.*

17. ὁ γὰρ — τὸν λόγον τοῦ θεοῦ) *Non enim, ut multi ſolent, doctrinam Chriſti corrumpo.* Ἐσμὲν καπηλεύοντες dicitur pro καπηλεύομεν graeciſmo ſatis noto. Καπηλεύειν (a κάπηλος, *inſitor, propola, caupo*) non ſolum ſignificat *uendere* aliquid, *uenale habere*, *lucrum captare*, ſed et *adulterare*, *artificioſe fucare et exornare.* De *uino*, aqua miſto occurrit Ieſ. I, 22. Ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, *doctrina Euangelii.* Hanc adulterabant *falſi Apoſtoli*; nam hi ſunt h. l. οἱ πολλοί. Nam non ſolum ex ipſa doctrinae tractatione lucrum quaerebant, ſed et ineptis fabulis eam corrumpebant; (Iudaeorum alliciendorum cauſſa;) mendaciis inſignibus de inſtante fine mundi, de nouo regno Chriſti per mille annos, homines concinebant, atque bonis fortunisque ſuis non inuitos exuebant. Alii ſuſpicantur, hos falſos Apoſtolos Corinthiis in illis praeſertim indulſiſſe cupiditatibus, quibus haec urbs prae aliis immerſa erat, e. g. ſcortatione, nuptiis inceſtis, nimia diuortiorum licentia, luxu, et nimis familiari cum gentilibus etiam in comedendis εἰδωλοθύτοις commercio. Hoc ſenſu aptiores erant falſi Apoſtoli ad Euangelium magno cum applauſu praedicandum, quam Paulus, aliique genuini Chriſti Apoſtoli, qui ſoli Deo ſuam debebant ἱκανότητα, c. III, 5. 6.

ἀλλ'

ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας) Sc. λαλοῦμεν τὸν λόγον. *Sincere*, quam poſſum integerrime Euangelium doceo, ſine ſpe et propoſito lucri aut honoris externi. Ὡς, ut Io. I, 14. ὡς ἐκ θεοῦ) *A Deo iuſſus*, ut a Deo per Spiritum ſc. edoctus ſum. κατενώπιον τοῦ θεοῦ) *Deum prae oculis habens.* ἐν χριστῷ) *Nomine Chriſti*, tanquam legatus ipſius, c. V, 20. Vel etiam: Plane idem doceo, quod Chriſtus de ſe docuit.

CAP. III.

1. Ἀρχόμεθα — συνιστάνειν;) Πάλιν ſpectat ad ea, quae ſunt in priore Epiſt. ad Corinth. c. V. IX. XIV. Eſt autem poſitum ἀρχόμεθα pro: *opusne eſt, ut incipiamus?* Eſt interrogatio pro negatiua; quaſi dicat: *minime id opus;* cum quo ſenſu bene cohaerent ſequentia. εἰ μὴ — συστατικῶν) *Niſi forte mihi, ſicut aliis quibusdam, opus eſt commendatitiis litteris aliorum ad uos, aut ueſtris ad alios.* Εἰ μή, per ellipſin pro: εἰ μὴ δίεσθε ὅτι χρήζομεν etc. Συνιστάνειν, συνίστασθαι, *commendare.* Dicit hoc, aliorum deridens ambitionem, ut ſit ſenſus: Non opus eſt mihi commendatitiis litteris, quales oſtendunt illi aduerſarii mei et falſi Apoſtoli, ad captandam beneuolentiam. Fortaſſis auditores nonnulli Iacobi et Petri, inſciente utroque Apoſtolo cum litteris aliarum eccleſiarum, quas peruagati fuerant, Corinthum uenerant; deinceps uero per ſectatores ſuos Corinthios eorumque litteras mira diſſeminarunt de ſuis in rem chriſtianam meritis, quae ab ipſis demum conſtituta fuerit Corinthi. Pro εἰ μὴ olim in plerisque condicibus fuit ἢ μὴ, *aut, num* nobis etiam opus erit talibus epiſtolis?

2. ἡ ἐπιστολὴ — καρδίαις ἡμῶν) *Vos enim ipsi talis epistolae loco mihi estis, qui animo meo inscripti estis*, quos ita diligo, ut nunquam non uestri sim memor. Quam tenero uos amore prosequar, omnes norunt. Si commendatitia epistola mihi forte opus sit, potero uos producere testes doctrinae et institutionis. γινωσκομένη — ἀνθρώπων) *Quae epistola cognoscitur et legitur ab omnibus hominibus*, i. e. qua ego commendor toti mundo. Doctrinae a me perceptae studium et fructum tam luculenter soletis prae uobis ferre, ut nemini possit obscurum esse, me uobis recte atque diligenter tradidisse doctrinam Christi. Ista *realis* quasi commendatio facit, ut a uobis epistolam atramento scriptam me postulare, non opus sit.

3. φανερούμενοι — ἡμῶν) Participium φανερούμενοι apponitur ad pronomen antecedens ὑμεῖς. *Manifestum est*, (inquit Apostolus,) Christum meo ministerio uos edocuisse. ἐγγεγραμμένη — ζῶντος) Scripta est a me haec epistola (edocti a me estis) adiuuante Spiritu diuino. Πνεῦμα Θεοῦ ζῶντος, *uis et efficientia Dei aeterni*, auctoris doctrinae ab Apostolo propositae. Epistolae scribuntur atramento; sed Corinthii ad religionem perducti erant per eam institutionem cuius auctor est Deus. Et hoc monumentum est aere perennius; nam inscriptum est οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, non in tabulis marmoreis, sed ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις, pectoribus uestris.

4. πεποίθησιν — θεὸν) *Talem uero certam persuasionem* (de effectu muneris mei) *ego debeo per Christum Deo*. Πεποίθησις h. l. est certa Apostoli persuasio de fructu muneris sui apud Corinthios. Hanc persuasionem et muneris

sui

ſui fructum refert πρὸς τὸν θεὸν, auctorem, qui eum huic muneri idoneum reddiderat διὰ τοῦ χριστοῦ, *per Chriſtum*, a quo Paulus doctrinam ſuam, moderante Deo, acceperat. Gal. I, 12. Cf. c. II, 16. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανὸς; Ad hanc quaeſtionem nunc reſpondet. Cohaerent tamen haec uerba etiam cum immediate antecedentibus. Multum omnino eſt, quod uobis tribuo; ſed confido per Deum et Chriſtum hoc ita eſſe, et uos porro quaſi commendationis loco mihi et meo miniſterio fore.

5. οὐχ ὅτι — ἑαυτῶν) *Non quaſi mihi ipſi inſit facultas excogitandi* (eiusmodi) *aliquid, tanquam repertum a me*, et ingenii mei uiribus. Fatetur Apoſtolus, eiusmodi modum perducendi homines ad ſalutem aeternam, a ſe reperiri haud potuiſſe, ſed habere ſe doctrinam ſuam ex reuelatione diuina. Ideo quum dixiſſet ἀφ' ἑαυτῶν, repetit ὡς ἐξ ἑαυτῶν. *Demetrius Phaler.* de Elocut. Θεόφραστός φησιν, ὅτι δὲ πάντα ἐπ' ἀκριβείας δεῖ μακρηγορεῖν, ἀλλ' ἔνια καταλιπεῖν καὶ τῷ ἀκροατῇ συνιέναι, καὶ λογίζεσθαι ἐξ αὐτοῦ. ἀλλ' ἡ — θεοῦ) *Sed haec meae doctrinae praeſtantia tota Deum habet auctorem*, quod docendo ſum idoneus, debeo Deo.

6. ὃς καὶ — διαθήκης) *Qui etiam dignos habuit nos, ut conſtitueret miniſtros nouae religionis*; doctores religionis perfectioris, nempe chriſtianae. De nomine καινῆς διαθήκης cf. Prolegomena ad Euangelia. Vox διακόνους hic generaliter ſumitur, ut 1 Cor. III, 5. οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος) *non litteris perſcriptae, ſed ſpiritualis religionis.* Γράμμα eſt *lex Moſis*, quae ſic appellatur,

tur, quia primum per ſcripturam promulgata eſt. *Religio chriſtiana* autem uocatur πνεῦμα ab Apoſtolo, quia eius prima promulgatio ſine litteris et ſcriptura per Spiritum ſanctum facta eſt. Quo tempore Paulus hanc epiſtolam ſcripſit, doctrina Chriſti ore tradi ſolebat, non litteris. Graeci interpretantur: καθ' ἣν (διαθήκην) ὐ γράμματα ἐπιςεύθημεν, ὡς Μωσῆς, ἀλλὰ πνεῦμα διδόναι, ut γράμματα ſint ſcriptae leges. Πνεῦμα per meton. cauſſae pro effectu, *Euangelium*, melior religio, quae Spiritum ſanctum ita habet auctorem, ut ſcripta lege non ſit opus. Loquitur Paulus de ſuis temporibus. Nam poſt fata Apoſtolorum omnino neceſſaria erat conſignatio doctrinae Chriſti per litteras. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει) *Lex enim ſcripta* (Moſaica) *poenas minatur.* Ἀποκτείνειν, ſicut המית Ezech. XIII, 19. *mortem minari.* Cf. Hebr. X, 28. Lex Moſis minatur mortem et poenas, uires certe nouas animo nullas addit. τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ) i. e. *Euangelium uero promittit et confert uitam*, nempe felicitatem et ſalutem aeternam. Sic חיות Ezech. XIII, 19. eſt *uitam promittere.*

7. εἰ δὲ ἡ διακονία — ἐν δόξῃ) Laudat nunc Apoſtolus dignitatem et praeſtantiam muneris ſibi et aliis religionis chriſtianae doctoribus demandati, comparatione inſtituta religionis chriſtianae cum uetere illa Moſaica. *Quodſi enim lex* (inquit Paulus) *quae poenas minatur, inſcripta tabulis ſaxeis, praeſtans fuit et excellens.* Ἡ διακονία τῦ θανάτυ, ad uerbum: *adminiſtratio mortis* h. l. uidetur eſſe lex Moſis, quae mortem et poenas minatur. *Schol. ap. Matthaei:* διακονίαν θανάτυ τὸν νόμον λέγει, διὰ τὴν τιμωρίαν τῶν ἁμαρτανόντων. Ἐν γράμμασιν ſc. ἅσα. Ἐγε-

νήθη

νήθη ἐν δόξῃ, i. e. ἔνδοξος, *excellens et praeſtans.* Δόξα non tantum eſt ſplendor externus, ſed interdum etiam, ut hic, *excellentia.* ὥςε μὴ — τὴν καταργουμένην) Ἡ δόξα nunc eſt *ſplendor externus*, per elegantem Dilogiam. Cf. Exod. XXXIV, 29. δεδόξασαι ἡ ὄψις τῦ χρωτὸς τῦ προσώπυ. Τὴν καταργουμένην, ſc. δόξαν, *euanidam, parui temporis;* nec enim ille ſplendor faciei per omnem Moſis uitam durauit, ſed deſiit.

8. πῶς — ἐν δόξῃ) *Nonne religio chriſtiana multo erit praeſtantior?* Vid. modo dicta ad u. 7. Argumentum a minori ad maius. Vos, experientia edocti, ingens intelligitis diſcrimen inter religionem Moſis et religionem chriſtianam, quam ego uobis trado; igitur non dubito, miniſterium meum apud uos in maximo fore honore.

9. εἰ γὰρ — δόξα) Sc. ἐςί. *Si enim miniſterium, quod poenas et condemnationem minabatur, in magno fuit honore.* Repetit, quod u. 7. 8. dixerat, aliis tantum uerbis. πολλῷ — ἐν δόξῃ) *Multo magis miniſterium gratiam* (Dei) *annuncians in maximo honore eſſe, uel excellens et praeſtans haberi debet.* Cf. Rom. V, 16. ſqq. Δικαιοσύνη, *gratia, beneuolentia diuina*, opponitur τῇ κατακρίσει. Alii intelligunt ueram uirtutem. Περισσεύει conſtruendum eſt cum ἐν δόξῃ, et intelligendum eſt *logice.*

10. καὶ γὰρ — δόξης) *Quid, quod illa uetus religio, quae in tanto honore fuit, iſto nomine ne comparari quidem poſſit ad hanc longe excellentiorem religionem.* Τὸ δεδοξασμένον h. l. eſt lex Moſaica, quae *in ſe* fuit excellens. Sed eadem haec lex οὐδὲ δεδόξασαι, ne excellens quidem

quidem nominari poteſt. Ἐν τούτῳ τῷ μέρει, *hac ratione; hoc nomine*, ſi reſpicitur ad hanc διακονίαν τῆς δικαιοσύνης. Ἕνεκεν τ. ὑπ. δ. *reſpectu huius eminentioris dignitatis*; i. e. comparata ad hanc excellentiorem dignitatem, quae ineſt religioni chriſtianae.

11. εἰ γὰρ — ἐν δόξῃ) *Quum enim haud diu duratura illa religio uetus fuerit praeſtans, multo magis perpetuo duratura erit excellens.* Τὸ καταργούμενον eſt illa παλαιὰ διαθήκη, religio Moſaica, quae tantum certi cuiusdam temporis fuit, et eſſe debuit, Ierem. XXXI, 31. Διὰ δόξης, i. e. ἐν δόξῃ ἐγενήθη. Τὸ μένον, *religio chriſtiana*, quae perpetuo durare debet, cui noua alia oeconomia nunquam ſuccedet; τὰ μὴ σαλευόμενα, Hebr. XII, 27.

12. ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα) Nempe oeconomiam euangelicam, cuius nos ſumus miniſtri, non ad tempus, ſed perpetuo duraturam eſſe. πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα) Aperte et agimus, et loquimur, ſine omni timore, licet Iudaei maxime offendantur, ſicut eos Chriſti noua doctrina offendit.

13. καὶ οὐ — ἑαυτῶ) *Nec imitamur Moſen, qui uelamen impoſuit uultui ſuo.* Poſt καὶ οὐ ſupplendum eſt aliquod uerbum, uel: οὐ παρακαλύπτομεν, καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει etc. uel: Non facimus ſicut Moſes, qui etc. uel aliud eiusmodi. Plane et libere Euangelium docemus, nihil inuoluentes. πρὸς τὸ — καταργουμένου) Senſus eſt, Moſen uelamine operuiſſe uultum, *ne Iſraelitae uiderent finem ſplendoris, quem uultus emittebat.* Splendebat uultus eius, illuſtra-

illuſtratus gloria diuina, quam cum Deo colloquens uiderat, Exod. XXXIV, 30. ſqq. Hic ſplendor poſtea *periiſſe*, Moſe uero ad Deum redeunte renouatus eſſe uidetur. Moſes igitur, cui ſplendor hic apud populum durae ceruicis multum auctoritatis conciliabat, impoſito uelamine impediebat, ne finem huius ſplendoris uiderent. Sic elegans eſt nexus cum u. 12. Nam parrheſiae oppoſitus eſt pudor; quia uero pudore tangebantur, uelare caput ſolebant. Τὸ τέλος igitur h. l. eſt finis et abſentia ſplendoris, qui diutius potuiſſet perſpici, niſi uelum interceſſiſſet. Sub hac autem figura orationis indicare uult Paulus, ſplendorem uel auctoritatem Moſis ad tempus tantum durare debuiſſe. Simul autem hac in re aliquam ueluti imaginem Iudaeorum uidet, qui, quamquam legis Moſaicae uſuram habentes, iſtius legis quaſi ultimum et extremum, Chriſtum, non contuerentur.

14. ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν) *Immo uero mentes ipſorum uitium quaſi ſtupiditatis ſibi contraxerunt.* De Iudaeis ſui temporis loquitur Apoſtolus. Ἀλλὰ h. l. non opponitur, ſed ſicut hebr. כִּי eſt pro ὥς, uel γέ, *itaque, imo uero.* Πώρωσις ſaepe de mentis ſtupiditate uſurpatur, ut Marc. III, 5. Eph. IV, 18. Sic et ipſum uerbum occurrit de Iudaeis Marc. VI, 52. VIII, 17. Io. XII, 40. ἄχρι γὰρ — μένει μὴ ἀνακαλυπτόμενον) *Nam ad hodiernum usque diem idipſum uelamen in lectione V. T. manet non reuelatum.* Sic iungenda ſunt uerba. Ἡ παλαιὰ διαθήκη, libri ueteris Teſtamenti, praecipue uero *libri Moſis*, in quibus leges illius ueteris religionis continentur. Quum hos libros in ſynagogis, ſab-

batis maxime, legunt et audiunt, *manet quasi istud uelamen*, i. e. non perspiciunt uerum sensum, nec causas legum Mosaicarum, datas nempe esse eas ad tempus tantum. Satis patet, Paulum improprie loqui, et comparare Iudaeorum sui temporis statum moralem, cum Israelitarum ueterum statu physico impediti oculorum usus. ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται) *nam per Christum* (religionem Christianam) *auferri potest*, sc. illud uelamen. Sola Christi doctrina uerum legis Mosaicae sensum et consilium aperit.

15. ἀλλ' ἕως — κεῖται) Μωσῆς, *scripta Mosis*. Hoc autem loco (cf. u. 14.) intelligitur ἡ παλαιὰ διαθήκη. Κάλυμμα, uelamen, quo Orientales, preces ad Deum fundentes, uultum tegere solent. Iudaei hoc κάλυμμα uocant טלית, *Tallis*. Apostolus autem dicit, non tantum faciebus et oculis, sed et animis et mentibus Iudaeorum libros V. T. legentium obductum esse uelamen. Καρδία, לב, mens, intelligendi facultas. Metaphorice et improprie iterum dicit, quod antea dixerat, eos nempe non perspicere, quod leges Mosaicae finem per Christum sint habiturae.

16. ἡνίκα — κύριον) Supplent nonnulli ἡ καρδία αὐτῶν, alii ὁ Ἰσραήλ, alii τις, uel ἕκαστος αὐτῶν. Κύριος h. l. est Dominus Iesus, uerus Messias. Sensus est: *Si admittant doctrinam Christi et Apostolorum*; quod sine mutatione mentis in melius fieri haud potest. περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα) *Remouebitur uelamen*. Bene intelligent legem Mosis, eiusque consilium, et agnoscent, ueteris illius religionis Mosaicae nullam amplius esse auctoritatem.

17. ὁ

17. ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐςι) *Dominus* (Iesus) *enim auctor est perfectioris religionis.* Δὲ pro γὰρ. Πνεῦμα, supra u. 6. erat *Euangelium*, h. l. uero ipse Christus ita uocatur, ut 1 Cor. XV, 45. quia non ea docet, quae corporeis cernantur oculis sed inuisibilia, quae per fidem credantur. Qui eius meliorem et praestantiorem doctrinam admittit, is de consilio et sensu legis Mosaicae recte iudicare potest. *MORUS* (p. 338. **) *Quum dominum dico, intelligo illam diuinitus datam religionis scientiam.* Ergo ad dominum accedunt Iudaei, qui hanc scientiam religionis amplectuntur. Etiam Gal. III, 2. 3. 5. πνευμα est scientia religionis, interna spectantis, cum effectis et commodis suis, ideoque praestantior religione iudaica, ad externa tantum pertinente. Sensus non multum est diuersus. οὗ δὲ — ἐλευθερία) *Vbi autem Spiritus* (cogitandi et sentiendi ratio) *Domini est, ibi est libertas.* Est in uoce πνεύματος, ut mihi quidem uidetur, Dilogia, Paulo frequens. Nunc enim τὸ πνεῦμα κυρίε est *Spiritus Domini Iesu*, eodem sensu quo Gal. IV, 6. quem locum uide. Potest tamen τὸ πνεῦμα κυρίε iterum esse *diuinitus data religionis scientia.* Ἐλευθερία, *libertas*, sc. a seruitute Mosaica, Io. VIII, 36. Iudaei γράμματι adhaerebant sicut serui, quibus liberum non est, agere aliquid sine peculiari praecepto; sed Christiani per hanc meliorem Christi doctrinam in statum libertatis sic uindicati sunt, ut ipsi intelligant, quid ad praestantiorem Dei cognitionem pertineat.

18. Ἡμεῖς δὲ — κυρίε πνεύματος) *Nos autem omnes, hunc Domini splendorem tanquam in speculo aperta facie uidentes, simili ratione eodem splendore magis magisque or-*

namur, utpote a Domino, h. e. diuinitus data religionis ſcientia. Sic fere hunc difficilem locum interpretatus eſt *NOESSELT* in Opuſc. Faſc. II. p. 174. ſq. Ἡμεῖς πάντες, *nos omnes*, puta *doctores* aut Apoſtoli. Nam ἡμεῖς, *nos* ante de ſe uno dixerat Paulus; nunc autem orationem ad omnes ſui ſimiles transfert, h. e. ad omnes qui διακονίαν τὸ πνεύματος ſuſcepiſſent, quam demonſtrauerat eſſe ἐν δόξῃ. Hos igitur Paulus dicit κατοπτριζομένους τὴν δόξαν κυρίου, *hunc Domini ſplendorem tanquam in ſpeculo uidentes.* His uerbis non tam debilis et imperfecta, quam potius ea cognitio exprimitur, quae ſic tributa eſſet interueniente doctrina Chriſti, ut radii a ſpeculo redditi oculos ferire ſolent. Hoc patet uel ex adiectis uerbis ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ, quibus modus deſcribitur, quo illum ſplendorem uidiſſent. Nam, etſi ſunt, qui haec uerba referant ad faciem Chriſti, claris tamen uerbis Paulus Iudaeorum mentibus quoddam quaſi uelum iniectum commemorat, u. 14. 15. non niſi a Chriſto detrahendum, qui κύριος ſit, idemque πνεῦμα. *Videre ſplendorem Domini* nihil eſt aliud, niſi agnitionem magnificentiae et maieſtatis Domini per ipſius doctrinam conſequi; agnoſcere maieſtatem Chriſti e beneficiis iis, quae ſua doctrina tradidiſſet, ut quae uel ipſa maximum beneficium eſſet. Nos autem, inquit Paulus, dum Domini ſplendorem contuemur: μεταμορφούμεθα (κατα) τὴν αὐτὴν εἰκόνα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, *ſimili ratione eodem ſplendore magis magisque ornamur*, i. e. eadem doctrina tradenda eandem celebritatem cum Chriſto nanciſcimur. In uerbis ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν eſt ſignificatio incrementorum; in μεταμορφώσει autem nihil aliud quaerendum eſt niſi quaecunque cum Chriſto ſimilitudo. Cf. Col. III, 10. Eandem, Paulus inquit, tradimus doctri-

nam,

nam, quam Chriſtus tradidit, iisdem beneficiis ornamus homines, quae ex doctrina Chriſti ad alios redundarunt. Exinde uero apparet, nos propter munus noſtrum honore eſſe dignos; nam felices alios reddimus, adiuante Deo et Chriſto. Cf. ſupra u. 8. et cap. IV, 1. 2. Alludit Paulus ad μεταμόρφωσιν uultus Moſis. Suo modo, inquit, etiam de nobis, Apoſtolis, eiusmodi aliquid dici poteſt. Apparet nempe in nobis quaedam ſimilitudo cum ipſo Chriſto doctore, ut eandem perfectiorem doctrinam et religionem doceamus, quam ille nobis tradidit, et inde celebritatem et honorem conſequamur. Τὴν αὐτὴν εἰκόνα non pendet a μεταμορφούμεθα, ut ſit transformamur in imaginem; haberet enim praefixam propoſitionem εἰς: neque a κατοπτριζόμενοι, cuius caſus eſt τὴν δόξαν. Ergo intelligendum eſt, ac ſi ſcriptum eſſet: κατὰ τὴν αὐτὴν εἰκόνα, *iuxta* eandem imaginem; ad ſimilitudinem eiusdem imaginis, quam quaſi in ſpeculo contemplati ſumus, et ipſi transformamur. Nihil autem eſt frequentius, quam praepoſitionis κατὰ omiſſio. καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύματος) *Vtpote ab illo Domino, qui Spiritus* (i. e. ſpiritualis religionis auctor) *eſt*, (ſiue, ut u. 17. *a Domino, hoc eſt a diuinitus tradita nobis religionis ſcientia.*) illum ſplendorem, illamque gloriam accipientes. Redditur ratio, cur Apoſtoli illius ſplendoris Chriſti magis magisque fiant participes. Domini gloria eſt perennis et ſpiritualis; quum igitur ab hoc Domino nos accipiamus noſtrum ſplendorem, quo alios etiam illuſtramus, fieri aliter non poteſt, niſi ut illa ſpiritualis perfectio et praeſtantia in nobis perpetuo creſcat et augeatur.

CAP. IV.

1. Διὰ τοῦτο — ταύτην) *Quare quum tam nobili ornati simus munere.* Καθὼς ἠλεήθημεν) *Quae est Christi erga nos beneuolentia.* Deriuat Paulus hoc munus a Christi beneuolentia et misericordia quae tantam ἱκανότητα in ipsum contulerit. οὐκ ἐκκακοῦμεν) *Non segnescimus;* diligentissime facio, quod meum est, licet eximiis difficultatibus, molestiis, et malignis aliorum artibus fere obruar.

2. Ἀλλ' ἀπειπάμεθα — ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ) *Sed repudiamus clandestinum dedecus ita, ut neque in uafritie uersemur, neque adulteremus doctrinam Dei, sed ueritatis declaratione probemus nos omnium iudicio hominum, consentiente etiam Deo.* (Vid. *Noesselt*, opusc. Fasc. 2. p. 162. s.) Verbum ἀπειπεῖν in Actiuo inter alia significat etiam *uetare, interdicere alteri*; in Medio est *aliquid fugere, omittere,* uel *semet ab aliqua re continere.* Maxim. Tyr. Dissert. V, 5. Ἄμασις ἀπείπατο Πολυκράτην, *Amasis neglexit Polycratem.* Plutarch. Coriol. c. 8. τῶν δ' ἀπειπαμένων, *quum detrectarent pugnam.* Τὰ κρυπτὰ sc. πράγματα τῆς αἰσχύνης, *occulta omnis turpitudo.* Hoc loco intelligitur ipsa illa πανουργία, s. *uafrities*, cuius statim fit mentio, doctrinae diuinae peruersio, σοφία σαρκικὴ, c. I, 12. illud καπηλεύειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, a qua turpitudine se Paulus alienum profitetur. Ἀλήθεια est pura Euangelii doctrina, non humanae stultitiae commentis infucata, quam se dicit φανερὰν, non abscondere, non celare, sed dicere aperte. Rom. I, 16. Hac libera ueritatis professione *probabat se* (συνιστῶντες ἑαυτοὺς) Dei hominumque iudicio. Verba πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων coniungenda sunt

ſunt cum illis: συνιζῶντες ἑαυτὸς, non cum φανερώσει τῆς ἀληθείας. Quamuis enim Profanis non ſit uſitata phraſis συνιζάνειν ἑαυτὸν πρός τινα, Paulus tamen ſaepe more Hebraeorum utitur πρὸς pro Datiuo, ut c. III, 1. 4. Συνείδησις, *iudicium.* 1 Cor. X, 29. Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ſiue aſſeuerandi cauſſa poſitum putes, ut Gal. I, 20. ſiue pro: *conſentiente* ſ. probante *Deo*, ut pariter ſe hominibus ac Deo probauerit, idem eſt. Cf. c. V, 11. VIII, 21.

3. εἰ δὲ — ἡμῶν) *Sin uero Euangelium noſtrum ſit obſcurum* et incertum nonnullis, eiusque ueritas non ab omnibus agnoſcatur. Κεκαλυμμένον, repetit metaphoram a uelamine Moſis. Ideo hoc addit, quia obiici poterat, multos eſſe, qui ueritatem iſtam non agnoſcant. ἐν τοῖς — κεκαλυμμένον) *Iis, quorum ingenium eſt inſanabile, eſt obſcurum.* Metonymia. Nam *pereuntes* uocat eos, qui perire meruerunt, qui uitiis ſuis fauent, et nolunt ea eſſe uera, quae uitiis aduerſantur. Ἐν τοῖς ἀπολλ. *inter pereuntes*, pro τοῖς ἀπολλ. *Schulzius* uertit: *Per eos qui ſeruari nequeunt*; per falſos doctores, qui omnia mea peruertunt.

4. ἐν οἷς — ἀπίσων) Varie conſtructionem graecam explicant interpretes. Simpliciſſima uidetur eſſe haec: ἐν οἷς ἀπίσοις ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα αὐτῶν, pro: ἃν ἀπίσων τὰ νοήματα ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε. *Quorum infidelium mentes Deus huius ſeculi*, (Satanas) *occoecauit*, nempe uoluptatum et rerum terrenarum amore. *Seculum*, i. e. homines horum temporum; ut *Plautus: haec ſeculi huius mores in ſe poſſidet.* Vocatur autem Satanas *Deus* malorum homi-

num, quia ei obtemperant, et in omnibus gratificantur, pro domino et Deo quasi eum colunt. Cf. Io. XII, 3. XIV, 30. Homines, qui non admitttunt ueritatis cognitae uim salubrem, omnino comparandi sunt coecis. εἰς τὸ μὴ — χριστὸν) *Ne intelligant institutionem in religione praestantissima Christi.* Ὁ φωτισμὸς, *institutio*, ut φῶς saepe est doctor, qui alios instituit, *aufklärt*, ut nos dicere solemus. Τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης, pro εὐαγγ. δεδοξασμένον, *religio excellentissima, maiestatis plena.* ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ) Quo sensu Christus h. l. *imago Dei* dicatur, ipse contextus docet. In eo nempe similis est Patri, quoniam per eum terrarum orbi *lumen* illuxit sensu improprio, sicuti per Deum orbi illuxit lumen sensu proprio. u. 4. 6. Quemadmodum nempe Deus lumen attulit terrarum orbi, tenebris ante quam formaretur, sepulto, maiestatemque suam quasi spectandam dedit: ita Christus quoque, depulsis ignorantiae tenebris, ueritateque consiliorum diuinorum ad hominum intelligentiam translata, lumine compleuit homines, et demonstrauit magnificentiam suam.

5. οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν) i. e. *Non doceo religionem a me ipso inuentam.* Inest uero haec etiam sententia: Non studemus gloriae nostrae, nostrisque rebus priuatis, in annuncianda doctrina Euangelii. Similis locus apud Dion. Chrysost. XIII. οἱ μὲν γὰρ πολλοὶ τῶν καλουμένων φιλοσόφων ἑαυτοὺς ἀνακηρύττουσιν, ὥστερ οἱ Ὀλυμπιονῖκαι κήρυκες. ἑαυτοὺς — Ἰησοῦν) Ἑαυτοὺς δὲ, sc. κηρύσσομεν. De nobis hoc tantum praedicamus, nos esse seruos uestros in docenda religione. Vestris inseruimus commodis, *propter Iesum*; ut huius ueram gloriam

riam amplificemus, duriſſimae uitae rationem lubenter toleramus.

6. ὅτι — λάμψαι) *Idem ille Deus, qui olim* (quum orbem crearet) *ex tenebris lucem effulgere iuſſit.* Praedicat originem huius doctrinae ſuae; ſe eam non ab hominibus, Iudaeis uel Iudaeorum doctoribus didiciſſe, ſed ab eodem illo Deo, qui Gen. I, 3. iuſſit olim lucem ex tenebris terrarum orbi ſplendere. Ὁ εἰπών, qui *iuſſit*, אמר ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν) Ὅς, pro ὅτος, ut Rom. XVI, 27. Alii ſuppleri iubent ἐςὶ, uel ante ὃς ἔλαμψε, uel poſt illud ὁ Θεὸς. *Ipſe accendit lucem in animis noſtris.* Ἔλαμψεν hic eſt pro Hiphil, ut ſupra θριαμβεύειν. Fatetur Paulus et ſe antea in tenebris fuiſſe; ſed ſenſiſſe ſe Dei aliquod lumen, ſeu cognitione Chriſti uera auctum fuiſſe. πρὸς φωτισμὸν — χριςῷ) *Vt alios illuſtraremus eadem cognitione maieſtatis diuinae, quae in perſona* uel *facie*, ſ. etiam *per Chriſtum conſpecta eſt.* Genitiuus τῆς δόξης non ſic copulandus eſt cum γνώσει, ut attributi uim habeat, q. d. *illuſtris cognitionis Dei*, notionem potius palmarem, eamque in diſputatione uniuerſa regnantem continet, et habet uim ſubiecti, nempe *diuinae maieſtatis*, quam contuerentur agnoſcerentque Apoſtoli. Paulus enim miratur, Iudaeos ita hebetes ac coecos eſſe, ut neque lumen iſtius doctrinae, neque muneris Apoſtolici dignitatem uideant, quum tamen tantus ſplendor (δόξα) Dei et Chriſti emicuerit per Euangelium, radiosque in partes omnes ſparſerit. Iſta δόξα reſplenduit ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ χριςοῦ, in quibus uerbis explicandis mira eſt interpretum diſſenſio. Vertunt enim: *in facie, in perſona, nomine, auctoritate* Chriſti etc. Poſ-

sent etiam uerti: *per Christum* ut πρόσωπον redundaret Hebraeorum more, ut Matth. XI, 10. Sic Paulus diceret, Christum esse eum, per quem et missus et edoctus et adiutus sit. Cf. c. II, 17. III, 4. sqq. Sed (ut *Noesselt.* monet) πρόσωπον Ἰησοῦ χριστοῦ refertur ad πρόσωπον Μωσέως, atque cum eo componitur, ut, quamquam Israelitae ferre splendorem uultus Mosis non possint, eundemque contueri, Apostoli tamen in uultu Christi splendorem maiestatemque Dei agnoscerent. Igitur uerbi aut imaginis proprietas non negligenda uidetur, quatenus nempe in his uerbis est significatio comparationis cum facie Mosis collustrata diuino splendore. Fuit autem δόξα τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ χριστῷ non hactenus, quod Christi facies lineamentis ac forma referret Deum, sed quod, qui Christum contuerentur in his terris, h. e. tanquam ueritatis diuinae interpretem, Deum se dictis factisque adumbrantem, cernerent. Cf. Io. VIII, 19. XV, 24. XII, 45. 46. 49. ὁ φωτισμὸς τῆς γνώσεως, cuius causa lumen Dei animis Apostolorum immissum fuerit, referendus est ad propagationem doctrinae christianae per Apostolos; nam omnis Pauli disputatio est de propagatione Euangelii, et locus similis consentit Eph. III, 8. sqq. Indicat igitur Paulus his uerbis finem huius reuelationis, qui erat, ut alii etiam homines discerent, in Iesu Christo splendere maiestatem uere diuinam, eumque esse diuina auctoritate praeditum. Schulzius: *ad propagandam praestantissimam Dei cognitionem, respectu religionis Iesu Christi*, i. e. quatenus haec Dei notitia e religione christiana hauritur.

7. ἔχομεν — σκεύεσιν) *Hunc uero thesaurum* doctrinarum saluberrimarum *circumferimus in corpore multis malis*

malis obnoxio, ſicut fictile, quod facile frangitur, Ierem. XXII, 28. Deus ultro prouidit, ut ſuperbire non poſſimus; nam contemtui ſumus potius multis. ἵνα ἡ ὑπερβολὴ — ἡμῶν) *Vt ſumma illa uis*, quae ſe in Euangelio exſerit, *ex Deo, non a nobis eſſe cognoſcatur.* Ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως eſt eleganter pro ὑπερβάλλουσα δύναμις, *ſumma uis*, ut apud Ioſeph. Ant. I, 13, 4. ἡ ὑπερβολὴ τῆς θρησκείας, *ſumma pietas.* II, 2. 1. ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀγαθῶν, *ſumma bona.* Hoc loco intelligitur uis illa ſumma, quae ſe in Euangelio exſerit. ἡ τοῦ θεοῦ, *logice: ut intelligatur Dei eſſe.* Iſtam uim Dei, quae per ueritatem cognitam hominum animos emendat, Paulus alibi δύναμιν πνεύματος dicit. Poteſt tamen intelligi etiam ea uis et potentia Dei, quae Paulum et alios Apoſtolos e periculis eripuit.

8. ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι) Senſus eſt: *Nos undique omni calamitatum genere affligimur, non ita tamen, ut animum deſpondeamus, ſpemque, ex his tot, tantisque malis eluctandi, abiiciamus.* Ἐν παντὶ, ſc. τόπῳ. Θλιβόμενοι, ſupple: ἐσμὲν, et hoc pro θλιβόμεθα. Θλίβειν, uti et πιέζειν, dicitur athleta, quum aduerſarii corpus lacertis implicat, tamque arcte comprimit, ut ſpiritus coarctetur. Deinde στενοχωρεῖσθαι dicuntur, quorum fauces, aliaque animae trahendae inſtrumenta ita coarctata et compreſſa ſunt, ut ſpiritus trahendi meatibus omnis fere aditus praecluſus ſit. Cf. Krebſii obſ. ad h. l. ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι) *Dubitantes, ſed non deſperantes.* Ἐξαπορεῖσθαι, *ita perplexum eſſe, ut deſperes*, ut ſupra c. I, 8. Nunquam, inquit,

inquit, Dei mihi defuit auxilium, licet saepe consilii omnis expers essem.

9. διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι) נרדפים ולא נעזבים. Ab hominibus quidem male tractamur, sed Deus nos non deserit. Solatur nos Spiritu suo. καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι) *Prosternimur, ut quum in certamine aliquis cadit, nec tamen perimus.* Similitudo sumta a militibus, qui deiecti resurgunt. Alii referunt ad feras, a uenatoribus in terram deiectas; alii ad gymnasium et ludum luctantium, quum aduersarius, solo sublatus in terram sternitur. Recensentur uariae species maximorum periculorum.

10. πάντοτε — περιφέροντες) *Semper mortis periculis propter Iesum expositi sumus.* Νέκρωσις, תמותה, sunt miseriae et mortis pericula, Ps. LXXIX, 11. Quum autem mortis pericula circumferri non possint, νέκρωσις uel pro signis est horum periculorum, i. e. uulneribus, σίγματα τοῦ κ. I. dixit Paulus Gal. VI, 17. uel περιφέρειν τὴν νέκρ. κ. I. uim habet significandi: quod ubicunque locorum, quo Euangelium Apostolus tulerit, in impetus hostium mortisque pericula incurrerit. Vid. S. V. *Noesselti* disp. in locum Pauli 2 Cor. IV, 10. sqq. in opusc. p. 227. sqq. ἵνα καὶ — φανερωθῇ) *Vt et uita Iesu in corpore nostro appareat.* Variae sunt interpretum de horum uerborum sensu sententiae. Placet Ven. *Noesselti* sententia, interpretantis τὴν ζωὴν de ipsa conseruatione uitae, in maximis, quibus obiecta erat, periculis, quod ζῆν haud dubie significat Io. IV, 51. et 2 Cor. VI, 9. ut, quemadmodum Paulus τὴν νέκρωσιν τοῦ κυρίου Ἰησοῦ sibi tribuerat propter similitudinem mortis cum Christo, sic ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ propter ea, quod

non

non magis quam Chriſtus interiiſſet prorſus, ſed ereptus e mortis faucibus fuiſſet. Ἵνα eſt ἐκβατικὸν. Senſus itaque totius commatis eſt: *Semper quidem propter Ieſum eiusque doctrinam mortis periculo expoſiti ſumus, ſed eripimur, ne prorſus intereamus.*

11. ἀεὶ γὰρ — Ἰησοῦν) *Quotidie inquam*, i. e. ſaepiſſime *nos, qui adhuc uiuimus, uitae periculis exponimur, Euangelii cauſſa*, quod a Chriſto nobis commendatum eſt. Eſt illuſtratio et confirmatio ſuperioris ſententiae. ἵνα καὶ — ἡμῶν) i. e. *Vt etiam uitam ſimilem uitae Chriſti experiamur in hoc noſtro corpore, quod mortis periculo eſt obiectum.* Σάρξ hic dicitur θνητὴ, non quod mortale ſit corpus, aut quod ſit mortuum, ſed quod mortis periculo obiectum; nam eo ſenſu ante et νέκρωσιν et θάνατον corpori ſuo tribuerat Paulus. Ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ eſt conſeruatio Pauli inter media mortis pericula, qua ſimilis erat Chriſto e mortuis reuiuiſcenti. Senſus igitur huius commatis, ſicuti praecedentis, eſt: *Nos quidem in hac uita ſemper mortis periculo exponimur propter Ieſum, ſed et nunc in uita conſeruamur, et poſt mortem corporis in aeternum uiuemus non minus ac Ieſus.*

12. ὥϛε — ἐν ὑμῖν) *Itaque nos quidem uerſamur in perpetuis mortis periculis; ad uos autem fructus conſeruationis noſtrae in uita redundat.* Θάνατος, ut in ſuperioribus complectitur impetus et pericula, in quae coniecta fuerat Apoſtoli uita. Ζωὴ autem per uim disiunctionis ſignificat uacuitatem a periculis, ſiue quis non incurrat in iſta diſcrimina, ſiue iis liberetur; qualis liberatio Paulo contigerat. u. 10. et 11. Ἐνεργεῖσθαι, idem ſignificare uidetur

uidetur quod modo φανερῶσθαι. Vnde talis naſcitur ſenſus: *Quare mortis quidem (noſtrae) fructus in nobis, ſed uitae (noſtrae) in uobis cernitur*, uel: *qua re fit, ut quum mortis periculis iactamur, id nobis magis obſit; ſed quum liberamur iſtis, id uobis magis proſit.* Vid. ſupra I. 4. ſeq. Facilior tamen ſenſus eſſe uidetur, ſi ζωὴν interpretemur *felicitatem*, ſalutem: *Verſor in perpetuis mortis periculis; uobis autem obtingit ſalus*, felicitas, per doctrinam Euangelii quam ego propono.

13. ἔχοντες — γεγραμμένον) *Habemus enim eundem fidei et fiduciae Spiritum, atque is de quo ſcriptum eſt.* Particula δὲ h. l. non eſt aduerſatiua, ſed potius ſententiam connectit. Participium ἔχοντες poſitum eſt pro ἔχομεν. Πνεῦμα τῆς πίστεως, pro πίστις, fiducia, uel *ſenſus fiduciae*, *glaubige Geſinnung.* ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα) Pſ. CXVI, 10. *Confiſus ſum in Deo, itaque hoc libere profiteor.* Dauid, qui ſimiliter calamitates multas tum perferebat, profitetur illam animi ſui fortitudinem. Πιστεύειν, ſperare bona, his terrenis et caducis longe meliora. διὸ καὶ λαλοῦμεν) Sc. τοῦτο, τοῦτον τὸν λόγον, ut λαλεῖν ſaepe occurrit. Libere profitemur ea, quae credimus et ſperamus.

14. εἰδότες — διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ) *Speramus nempe, eundem, qui ſuſcitauit Dominum Ieſum*, (Deum omnipotentem) *etiam nos propter Ieſum ab omnibus periculis eſſe liberaturum.* Eſt elegans Dilogia in his uerbis. Nam prima uice uerbum ἐγείρειν ſumitur proprie, altera uice improprie. Deus nempe ἤγειρε Apoſtolum, ſeruans eum inter pericula uiuum, plane ut apud Iacobum c. V, 15. καὶ παραχή-

esi

ζει σὺν ὑμῖν) *Viuos nos ſeruabit quemadmodum uos*, ut 1 Cor. IV, 8. ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσομεν, *uobiscum regnabimus*, i. e. in pari uobiscum fortuna uerſabimur. Praetulerim tamen nunc hanc commatis 13. et 14. interpretationem: *Habeo autem* (quanquam quotidianis fere expoſitus mortis periculis) *eundem fiducia plenum animum, atque is de quo ſcriptum eſt: Fidem habeo* Deo, *propterea hoc libere profiteor; (nam ego etiam credo quae doceo,) ſcio nempe eum qui Ieſum ſuſcitauit, etiam mihi per Ieſum uitam redditurum eſſe, ſicut uobis.* Sic Paulus doctrinae de reſurrectione apud Corinthios in dubium reuocatae grauitatem ſuo exemplo confirmaret, et ſpe ſalutis poſt hanc uitam ſe erigeret. Cf. etiam *STORR* p. 79. not. 156.

15. τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς) Sc. perferimus. Δι' ὑμᾶς, propter uos, *gentes*; hanc enim ob cauſam, quod Paulus Euangelium ad omnes homines propagaret, contemto omni uſu legis Moſaicae, tot mala et calamitates Iudaei in ipſum concitabant. Niſi potius ſic cohaereat initium huius commatis cum praecedente: *Omnia enim iſta*, quod Chriſti reſurrectionem intelligo et annuncio, et huius nuncii cauſſa uaria incommoda perfero, *in ueſtram ſalutem uertunt.* ἵνα ἡ χάρις — τῷ θεῷ) Senſus eſſe uidetur: *Vt non ego ſolus beneficia diuina accipiam, ſed eadem ad tanto maiorem Dei gloriam per munus mihi demandatum ad alios quoque complurimos redundent.* Sic *STORRIUS* l. c. Alii: *Vt hoc beneficium uehementer* ſ. magis magisque *illuſtret gloriam Dei, eo quod quamplurimi ſuper ea re gratias agant Deo.* Ἡ χάρις, *beneficium*, eſt conſeruatio Pauli in uiuis, cuius ipſius beneficii fructum percipiebant Corinthii,

c. I, 11. Dicitur autem haec χάρις πλεονάσασα propterea, quod ſemper morti obiectus (u. 11.) ſemper ſe uidiſſet diuino beneficio adiutum. Conſtructio eſt talis: ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν. Alii cum Erasmo illa διὰ τῶν πλειόνων, referunt ad participium πλεονάσασα, et uerbo περισσεύειν adiungunt ſignificationem tranſitiuam hoc ſenſu: *ut hoc beneficium auctum propter plures* (ſiue propter commodum, ſiue propter preces plurimorum) *augeat quoque gratiarum actionem ad honorem Dei.*

16. διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν) Repetit quod u. 1. dixerat. *Non ſegneſcimus* propter uarias calamitates nobis perferendas, ſed ſtrenue agimus quod noſtri eſt muneris. ἀλλ' εἰ καὶ — ἡμέρᾳ) *Sed, quanquam corpus per tot aduerſa attenuatur, animus tamen in dies fit uegetior.* Quid ſit ὁ ἔξω ἄνθρωπος, et ὁ ἔσω ἄνθρωπος, diximus ad Rom. VII, 22. Διαφθείρεται, *frangitur, attenuatur* corpus; nam et in iure *perire* dicuntur, quae deteriora fiunt. Ἀνακαινοῦται quaſi dicat: *iuueneſcit*, recreatur et quaſi roboratur animus per confidentiam et ſpem poſitam in Deo, natam illam et confirmatam perpetua e ſummis malis liberatione. Ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ, יום יום, eſt Hebraismus, qui uertitur καθ' ἑκάστην ἡμέραν, 1 Sam. XVIII, 10.

17. τὸ γὰρ — θλίψεως ἡμῶν) *Praeſens afflictionum leuitas*, ſ. *afflictiones praeſentes, quae leues ſunt.* Proprie eſſet: ἡ παροῦσα καὶ ἐλαφρὰ θλῖψις. Aduerbium pro Adiectiuo optimus quisque ſcriptor ponit. Sic Pericles apud Thucydidem L. II. *Neque enim diu durare odium poteſt*, ἡ δὲ παραυτίκα τε λαμπρότης καὶ εἰς τὸ

τὰ ἑπόμενα δόξα ἀείμνηστος καταλείπεται, *splendoris uero praesentis et subsequentis gloriae sempiterna remanet memoria.* καθ' ὑπερβολὴν — ἡμῖν) *Incomparabilem aeternumque duraturam felicitatem pariunt.* Βάρος δόξης, pro δόξην βαρεῖαν, et quasi ita dixisset, adiecit, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολήν, i. e. *excellentissime grauem gloriam.* Καθ' ὑπερβολήν, Paulo propria phrasis, hebraice מאד מאד. Κατεργάζεσθαι h. l. est *acquirere*, uti ἐργάζεσθαι Io. VI, 27. et apud Dionys. Hal. Ant. L. V. τοῦτο τὸ ἔργον ἀθάνατον αὐτῷ δόξαν εἰργάσατο, *hoc opus immortalem ipsi gloriam peperit.*

18. μὴ σκοπούντων — μὴ βλεπόμενα) *Dum non spectamus ea quae cernuntur, sed ea quae non cernuntur.* Σκοπεῖν *curare, animum ad aliquid attendere.* Τὰ βλεπόμενα, huius terrae bona, quae cernuntur oculis, τὰ ἐπίγεια etiam dicuntur, et τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, quae ab hominibus uulgo amari solent. Τὰ μὴ βλεπόμενα, futuri seculi bona, quae nondum cernuntur oculis. Hebr. XI, 1. πρόσκαιρα) *Quae non diu durant.*

CAP. V.

1. Ἐὰν — καταλυθῇ) *Etiamsi corpus nostrum fragile dissoluatur.* Ἐὰν hic est *etsi.* Οἰκία τοῦ σκήνους est domus, quam ad tempus habitamus, i. e. diuersorium, siue hospitium, in quo commoramur, u. 4. *Hesychius:* σκῆνος, σῶμα. Σκήνους, δικτυρίου. Cutem hominis cum pelle tentorii comparantes Pythagorici, corpus humanum σκῆνος uocabant, apud *Stobaeum* passim I. 16. *Hippocrates* Aphor. ἀπολιτοῦσα ἡ ψυχὴ τὸ τοῦ σώματος σκῆνος. *Nicander* saepis-

sime hac uoce utitur. *Aelian.* Hist. Anim. L. V, c. 3. ἄχρειον δ' ἐςι τὸ λοιπὸν τῦ ζώϊκ σκήνος, *inutile est reliquum animalis corpus.* Οἰκία τῦ σκήνους, quomodo fons Timaui, oppidum Antiochiae, amnis Eridani, arbor fici. Animus noster in corpore habitat, non tanquam in domo diu statura, quae iam dicetur δικοδομὴ, sed tanquam in tentorio, quod facile tollitur. *Schulzius* uertit: *Wenn gleich verändert wird der ietzige Aufenthaltsort meines terrenen Körpers,* et δικίαν intelligit de loco ubi habitamus et commoramur in his terris. Sed hanc explicationem nec statim sequens uerbum καταλυθῇ, quod nunquam de *mutatione loci* usurpatur, nec contextus sermo pati uidetur; quod facile intelliget, qui attento animo legerit. Καταλυθῇ, *dissoluitur*, disiicitur quasi, uentorum, pluuiarum, caloris, putredinis coeuntibus caussis; si maxime incolae nolint. δικοδομὴν — ὐρανοῖς) *Domicilium diuinum* (coeleste) *habemus, domum non hominum manibus exstructam, aeternam in coelis.* Exemti corpore breuis aeui, *uersabimur in aeterno coeli domicilio.* Ἐκ θεῦ, adiectiue, *diuinum*, a Deo factum. Ὀικοδομὴ, δικία ἐν τοῖς ὐρανοῖς non est corpus quod resuscitati olim habebimus, sed nostra in coelis commoratio felix, ad quam statim a morte corporis deferemur. Nam hanc sententiam u. 1. Paulus infra u. 8. aliis uerbis repetit: *separati a corpore erimus apud Dominum.* Ergo *post mortem esse apud Dominum* idem est ac *post mortem uti commoratione in coelo aeterna.* Non ergo dicitur, quid futurum sit in resurrectione mortuorum, quale corpus tum simus accepturi; sed dicitur quid statim a morte futurum sit, scilicet, nos aliquo loco, in coelo, fore felices. Vnde et optat mori Paulus, ut solutus

corpore,

corpore, ſit apud Dominum. Sic *Morus*, diſſertatt. p. 193. not. *) Alii: *Corpus a Deo accipiemus aeternum, nunquam interiturum*, ob antitheſin. Anonymo (in den Beytraegen zur Befoerderung des vernünftigen Denkens in der Religion, faſc. 2. p. 109. ſ.) hic locus uidetur confirmare hypotheſin de euolutione corporis ſubtilioris ſtatim poſt mortem inchoanda.

2. καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν) Ἐν τούτῳ, ſc. τῷ σκήνει, *dum in hoc mortali corpore ſumus, gemimus*, nempe ob quotidianas moleſtias. Poteſt etiam ſuppleri μέρει, uel πράγματι, *propterea.* τὸ οἰκητήριον — ἐπιποθοῦντες) Quod uellemus domicilium (ueſtimentum) noſtrum coeleſte induere. τὸ οἰκητήριον τὸ ἐξ οὐρανοῦ uel eſt corpus coeleſte, et opponitur τῇ ἐπιγείῳ ἡμῶν οἰκίᾳ τοῦ σκήνους, u. 1. uel, quod aliis placet, coeleſte illud domicilium, de quo u. 1. ſermo fuerat. Τὸ ἐξ οὐρανοῦ, i. e. οὐράνιον. Propter ſtatim ſequentia priorem ſententiam praefero, quam etiam uerbum ἐπενδύσασθαι ſuadet. Tranſit Apoſtolus ad aliam metaphoram *ueſtimenti*, quod permutatur cum alio. Senſus eſt: Vellemus, ut hoc corpore exuti, induere poſſemus aliud ueſtimentum, nempe corpus coeleſte, immortale.

3. εἴγε καὶ — εὑρεθησόμεθα) *Siquidem induti, non nudi* (non ſine corpore) *erimus.* Εὑρεθῆναι, hebr. נמצא *eſſe.* Εἴγε καὶ poteſt reddi: *ſiquidem.* Senſus: Nam in altera uita non penitus deſtituti corpore erimus, ſed habebimus omnino corpus. Γυμνοὺς h. l. eſſe *animos ſeparatos a corpore*, facile patet. Sic etiam *Plato* Crat. 20. καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ γυμνὴ τοῦ σώματος παρ' ἐκεῖνον ἀπέρχεται, *quod animus, corpore nudus ad illum* (orcum) *abit.* Alii ἐκδυσάμενοι prae-

ferunt, quam lectionem nonnulli codices exhibent. Tum eſſet ſenſus: *Siquidem etiam* (καὶ) *exuti* corpore hoc mortali, *non nudi*, non ſine corpore *erimus*; quod eodem recidit. Etiam in coeleſti illa commoratione (u. 1.) corpore induti erimus, ſed coeleſti, non caduco et mortali. Veteres animum nunquam ſine omni corpore eſſe putabant. *Cicero:* (de nat. Deor.) *aperta ſimplexque mens, nulla re adiuncta, quae ſentire poſſit, fugere intelligentiae noſtrae uim et notionem uidetur.* Vid. *Beytraege* etc. l. c. p. 98. ubi etiam recentiorum Philoſophorum ſententiae de euolutionis Syſtemate recenſentur. p. 102. ſ. Sed multa in hac re ſunt obſcura.

4. καὶ γὰρ — βαρούμενοι) *Nos enim, quoad ſumus in hoc tabernaculo,* (corpore,) *moleſto metu grauati gemimus.* Βαρούμενοι, *grauati, preſſi*, onere corporis. Repetit, quod dixerat, et addit cauſſam, cur gemant. Loquitur *communicatiue*, ut ſolet; ſed magis de aliis, quam de ſe. ἐφ' ᾧ — ἐπενδύσασθαι) Dictum hoc comparate: *Quia malumus non exui corpore hoc, ſed per mutationem ſuperindui corpore immortali.* Malumus mortem lucrifacere. Statius Theb. X, 938. *Sed membra uirum terrena relinquunt, exuiturque animus.* Artemidor. IV. 32. ὁ δὲ δόξας τὸ ἱμάτιον ἐῤῥωγὸς ἔχειν, εἰκότως ἐτρώθη — ὥσπερ γὰρ αὐτῷ, τὸ ἱμάτιον, οὕτω καὶ τῇ ψυχῇ αὐτὸ τὸ σῶμα περιέκειτο. Nolumus mortem experiri, ſed optamus, ut mortale hoc noſtrum corpus ſenſim ſenſimque euaneſcat, et mutetur in corpus immortale. ἵνα — ζωῆς) *Vt corpus mortale ſenſim ſenſimque abſumatur ab immortali.*

5. ὁ δὲ — θεὸς) Sc. ἐστι. Verba ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς uarie explicantur. *Camerarius*: *Deus eſt, qui ad hoc ipſum nos condidit*; ut ſit ἀντίθεσις ἐλλειπτική: *Nos quidem iſtud mallemus, uerum Deus eſt, qui ad hoc ipſum nos condidit*, uel ita conſtituit. Recte *Schulzius*: *Doch! dieſs iſt ein unzeitiger Wunſch! denn es hat nun Gott einmahl gefallen, die Einrichtung mit uns in dieſem Stücke anders zu machen.* Chryſoſtomus προληπτικῶς interpretatur. Quomodo, inquit, hoc futurum ſit, ut immortalitatem induamus, μὴ περιεργάζου, ὁ θεὸς ποιεῖ. Καὶ ὅ οὖν τοῦτο ἔδοξεν, ἀλλ' ὅτε ἐξ ἀρχῆς ἔπλαττεν ἀπὸ γῆς καὶ τὸν Ἀδὰμ ἐδημιούργει, οὐκ εἰς τοῦτο δὲ ἐδημιούργει, ἵνα ἀποθάνῃ, ἀλλ' ἵνα καὶ ἀθάνατον ἐργάσηται. Hunc fere ſequitur *Beza*: ὁ κατεργασάμενος, qui condidit, i. e. ὁ κτίσας, ſ. ὁ διαπλασάμενος, *Grotius*: Qui nos ad hoc praeparauit, per Euangelii cognitionem. ὁ καὶ — πνεύματος) *Qui etiam interea, dum tandem contingat ſtatus ille melior arrhabonem, Spiritum* nempe *dedit.* Genitiuus, τοῦ πνεύματος hic poſitus eſt ἐξηγητικῶς. Nam ipſe ſpiritus eſt arrhabo, datus a Deo credentibus uelut promutuum uitae illius plene ſpiritualis. Cf. Rom. VIII, 14. 15. 16. 17. et dicta ſupra ad c. I, 22. huius epiſtolae. Quicquid ſit de modo, inquit Paulus, res ipſa tamen certa eſt. Modus, quo in ſtatum meliorem transformabimur, eſt obſcurus, ſed res ipſa, nos olim fore beatos, eſt certiſſima. Habemus enim in fidem huius rei pignus et arrhabonem, τὸ πνεῦμα.

6. θαρροῦντες οὖν πάντοτε) Iterum ſubaudiendum *ſumus*. Sic enim ſolent Hebraei Participia ſine uerbo ponere pro uerbo praeſentis temporis, quod Hebraei in uerbis non

 habent.

habent. *Sumus igitur ſemper bono animo.* καὶ εὐδόκησ — κυρίῳ) *Quanquam ſcimus, nos, quamdiu habitamus in corpore,* (dum in hac mortali uita uerſamur,) *abeſſe a Domino.* Ἐνδημεῖν, *domi eſſe, habitare.* Abſumus a Domino, ut peregrini, qui a patria abſunt. Chriſtianorum autem patria eſt coelum, ubi Chriſtus, noſtrum caput.

7. διὰ — εἴδους) *Nam in ſpe tantum et fide nunc fruimur Chriſto, non uero eiusdem aſpectu.* In parentheſi haec dicta ſunt. Διὰ πίστεως, διὰ εἴδους, i. e. ἐν πίστει, εἴδει. Nondum habemus Chriſtum ἐν εἴδει, his corporis ſenſibus praeſentem. Τὸ εἶδος eſt *id, quo uidemus,* ὄψις ſc. aut ὅρασις, *uiſus ipſe,* quod nonnunquam *ſpeciem* Romani quoque ueteres dixerunt. Lucret. L. IV. *In luci quae poterit res accidere ad ſpeciem, quadrata niſi eius imago?*

8. θαρροῦμεν) Repetit, quod dicere coeperat, ut fieri interdum ſolet, abſoluta parentheſi. καὶ εὐδοκοῦμεν — κύριον) *Etiamſi mallemus,* ſi nempe noſtram tantum conditionem reſpicimus, *migrare e corpore, et perpetuo eſſe,* (domi eſſe) *apud Dominum.* Plat. Apol. ἀποδημία, ὁ θάνατος. Cic. Tuſc. I. mors *emigratio eſt.* Velleius I. *Migrare magis quam mori.*

9. διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι) *Quapropter,* i. e. quia de aeterna felicitate apud Dominum conſequenda non dubitamus, *ſummo ſtudio id agimus, ut ei placeamus.* φιλοτιμεῖσθαι proprie eſt, magno ſtudio aliquid facere, gloriae conſequendae et oſtentationis cauſſa, ut ap. Ioſeph. Ant. XV, 9, 5. Sed dicitur quoque de quocunque ſtudio paullo acriori, ſine uanae gloriae notione, ut

apud

apud eundem Ioſephum A. III, 6, 1. de ſummo ſtudio mulierum, conferendi, quae ad ſacrum ornatum et Dei miniſterium deſiderabantur: ἐφιλοτιμοῦντο δὲ καὶ γυναῖκες περὶ τε στολὰς ἱερατικὰς, καὶ περὶ τὰ ἄλλα ὅσων ἔχρηζε τὸ ἔργον κόσμῳ τε καὶ λειτουργίας ἕνεκα τοῦ θεοῦ. Ἐυαρεστῆσαι τῷ κυρίῳ non tam habet hanc uim, ut ſe Domino gratioſum dicat, quam uim uitae accommodatae ad Dei uoluntatem. Gen. V, 24. VI, 9. Hebr. XI, 5. 6. Verba εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες referenda ſunt ad ea, quae modo dixerat u. 6. et 8. Ergo ἐνδημεῖν eſt *uerſari apud Dominum*, et ἐκδημεῖν *in his terris* nondum ſolutis huius corporis uinculis *uiuere*, ut hic ſit ſententiae Paulinae ſenſus: *Quomodocunque ſit, ſiue mox deferamur*, quod quidem ſitienter anquirimus, *ex hoc corporis domicilio ad Dominum, ſiue*, quod patimur magis quam optamus, *adhuc ſeiuncti a Domini conſuetudine detineamur in hoc corpore, omni enitimur ſtudio, ut ei recte agendo probemur.*

10. τοὺς γὰρ — τοῦ χριστοῦ) *Nos omnes enim manifeſtari oportet coram tribunali Chriſti.* Illud γὰρ reddit rationem eius, quod dixererat u. 9. *ſummo ſtudio id agimus, ut Domino placeamus.* Πάντας ἡμᾶς, quod Iudaei minime ſolebant diligentius reputare, exiſtimantes, *alias gentes* ſubeſſe ſeuero Dei iudicio, ipſis autem ſufficere, quod ſint populus Dei. Tritiſſima eſt ſententia: *Vniuerſo* Iſraeli portio et pars competit in mundo futuro. φανερωθῆναι, non ſolum *apparere, praeſentes ſiſti*, ſed etiam *manifeſtari*; nam in hac uita τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων in neutram partem certo patent. ἵνα — σώματος) Sc. πεπραγμένα, aut γενόμενα. Διὰ σώματος, i. e. ἐν σώματι, in hac uita. *Vnusquisque huius uitae*

actae fructum percipiet. Κομίζεσθαι, *percipere, accipere.* πρὸς ὃ — κακὸν) *Conuenienter uitae, quam duxerit.* Bonis laus et praemium, malis reprehenſio et poena debetur.

11. εἰδότες — κυρίᾳ) i. e. εἰδότες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, uel φοβοῦντες τὸν κύριον, *timentes igitur Dominum*; uel: *Scientes, Dominum eſſe timendum.* ἀνθρώπους πείθομεν) Nempe λόγοις παραινετικοῖς καὶ νηθετικοῖς πρὸς αὐτοὺς χρώμεθα. Et ſupplendum eſt μὲν, ἀνθρώπους μὲν πείθομεν, *omnem quidem damus operam, ut hominibus religionem perſuadeamus.* Alii: *Fauorem hominum nobis conciliare ſtudemus.* Alii ſic interpungunt: Εἰδότες οὖν, (ſc. τοῦτο u. 10.) τὸν φόβον τ. κ. ανθ. πειθ. *aliis hominibus perſuademus timorem Domini*, ſ. religionem. θεῷ δὲ πεφανερώμεθα) i. e. *ſed integritas mentis noſtrae Deo eſt manifeſta*; ita fauorem hominum nobis conciliamus, ut cogitemus, Deo nos eſſe notos. Abſtinemus a uanis et fictis cauſſis, ſemper cogitantes, conſilia noſtra patere Deo, qui omnia perfectiſſime nouit. ἐλπίζω — πεφανερῶσθαι) i. e. Non dubito, quin me quod attinet, etiam ueſtra conſcientia huius ingenuae mentis mihi teſtis ſit.

12. οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν) Quaſi dicat: Nec enim hanc in rem plura dicam; ne me denuo uobis comendare uidear. ἀλλὰ — ὑπὲρ ἡμῶν) Sc. ταῦτα γράφομεν ἢ λέγομεν. *Eo haec commemoramus, ut praebeamus uobis occaſionem collaudandi et defendendi apud alios noſtram docendi rationem.* Καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν, ſc. aduerſus alios, qui mihi et meae doctrinae detrahunt, et ſoli gloriantur. ἵνα ἔχητε — ἐν καρδίᾳ) Ἵνα ἔχητε, ſc. καύχημα, *ut habeatis, qui gloriari*, et cauſſam meam tueri poſſitis

poſſitis aduerſus eos, qui ſibi placent in rebus externis, non autem in mentis caſtitate puritateque. Πρόσωπον, מראה 1 Sam. XVI, 7. *externa hominis forma*, ad quam homines ſolent reſpicere; deinde etiam omne id, quod inter homines uulgo magni fieri ſolet, ut honores, diuitiae etc.

13. εἴτε γὰρ — ὑμῖν) Repetendum eſt utrumque uerbum, θεῷ ἐξέςημεν, et ὑμῖν σωφρονοῦμεν. *Siue extra modum egredimur* ſc. nosipſos laudando, *id facimus Dei cauſſa; ſeu moderationem praeſtamus, id fit a nobis ueſtri cauſſa.* Ἐξίςασθαι, *inſanire.* Recte Scholion ap. *Matth.* ad uerba εἴτε γὰρ ἐξέςημεν) οἷον ὑπέρογκα καὶ μεγάλα ἐφθεγξάμεθα, ὃ δοκεῖ μαινομένων εἶναι. Θεῷ) ὥςε μὴ τινα δηλαδὴ ὔφεσιν τῷ κηρύγματι προσγενέσθαι, διὰ τὴν δοκοῦσαν ἡμῶν ἐυτέλειαν. Εἴτε σωφρονοῦμεν) οἷον μέτρια καὶ ταπεινὰ φρονοῦμεν. Ὑμῖν) ὥςε ὑμᾶς ταπεινοφρονεῖν διδάσκεσθαι.

14. ἡ γὰρ ἀγάπη — κρίναντας τοῦτο) *Namque amor Chriſti urget nos ita ſtatuentes*, ſ. ut hoc capiamus conſilium, illud nimirum u. 9. recte agendo nos probandi Domino. Hoc cohaeret cum praecedentibus, et cum. u. 9. (Vid. *NOESSELT*, Faſcic. 2. p. 192. ſ.) Nempe arx erat et caput uniuerſae diſputationis haec (u. 9.) ſententia: *damus operam ut probemur Domino*, idque dupliciter, tanquam *mortui*, quum uerſemur apud Dominum (ἐνδημοῦντες,) et tanquam *uiui*, ſ. nondum ſoluti corporis huius uinculis, (ἐκδημοῦντες.) *Illud* latius perſequebatur Paulus u. 10. ſqq. ubi de ratione olim reddenda loquebatur, et conditione *futura*, eaque pendente ab his quae hac in uita egerimus, *hoc*, quod nunc, dum uiuimus in his terris agendum reſtat,

u. 14 — 17. Ἡ ἀγάπη τοῦ χριστοῦ h. l. non est Pauli amor in Christum, sed is quo nos complexus est Christus, quem statim post haec uerba mortuum pro nobis et restitutum in uitam dicit Apostolus. Cf. Gal. II, 20. Verba κρίναντας τοῦτο coniungenda sunt cum iis quae antecesserunt, συνέχει ἡμᾶς, et τοῦτο est idem illud, quod Paulus u. 9. declarauerat sibi constitutum esse, nempe recte agendo se probare Domino. Nam κρίνειν non semper est *iudicare*; certe, si uelis ita reddere, est eo sensu quo *iudicare* Latinis dicitur, ut *censere*, pro eo quod quis *decernit* aut *constituit*, ut Act. XXVII, 1. 1 Cor. II, 2. Addit igitur: ὅτι εἰ εἷς — ἀπέθανον) *Quum enim unus pro omnibus mortuus sit, profecto omnes oportet mori* sibi suoque arbitrio. Verba: ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον cum Noesselto intelligo de eo quod nostri officii sit, et illud ἀπέθανον in hunc sensum, ut nos oporteat uale dicere et repugnare nobis ipsis, libidinique et uoluntati nostrae. Nam Paulus ipse (u. 15.) interpretatur illud ἀποθνήσκειν per μηκέτι ἑαυτοῖς ζῆν, non sequi suum arbitrium sed Christi.

15. καὶ ὑπὲρ — ἐγερθέντι) *Nam est ille pro omnibus mortuus, ut quisque dum uiuit, non sibi uiuat, sed ei, qui pro singulis mortuus est rediitque in uitam.* Οἱ ζῶντες, SCHULZIUS uertit: *die durch ihn glücklich gewordene. Sibi uiuere*, i. e. pro lubitu uiuere, cupiditatibus suis indulgere.

16. ὥστε — σάρκα) *Ita ut ab hoc tempore neminem ex rebus externis aestimemus.* Ἀπὸ τοῦ νῦν, ex quo tempore nempe Christi Apostolus esse coepi. εἰδέναι, respicit ad aliquem uel aliquot istorum doctorum, quos Galat.

II.

II. nominat ψευδαδελφὲς, uel, quod praefero, ἐδένα intelligit quemcunque qui Chriſtum pro ſe mortuum, i. e. qui ſe Chriſti diſcipulum profitetur, quod ſtatim u. 17. exprimitur: εἴ τις ἐν χριςῷ. Ἡ σάρξ h. l. ſunt *externa*, quae Iudaei iactare ſolebant, ut Gal. VI, 15. et ſupra u. 12. Poſſunt igitur uerba, ἀπὸ τῦ νῦν — σάρκα, ſic reddi: *Non eum nunc chriſtianum agnoſcimus, qui externis rebus*, in quibus Iudaei maximam laudem putant eſſe, *conſpicuus eſt.* εἰ δὲ καὶ — γινώσκομεν) *Etiamſi uero Chriſtum ipſum in carne*, i. e. quum uitam adhuc mortalem ageret, *familiariter cognitum habuiſſemus, nunc tamen eum non ut talem conſideramus et colimus*; ſed ut regem coeleſtem et iudicem humani generis. Ἐγνώκαμεν hic eſt Indicatiuus pro Subiunctiuo, more hebraeo. In uerbo γινώσκειν eſt ἀντανάκλασις, nam et notitiam ſignificat et aeſtimationem. Dictum hoc eſt aduerſus illos, qui quum ex Iudaea Corinthum ueniſſent, ſe praeferebant ceteris, eo quod Chriſtum ipſum docentem audiiſſent, uidiſſent, forte et cognatione aliqua contingerent, ut illi, qui ob id dicti fuere δεσπόσυνοι. Cf. 1 Cor. I, 12. His Paulus reſpondet, cognationem ſolam nihil prodeſſe, Io. VII, 5. Matth. XII, 50. XXII, 16. et Chriſtum non humilem eſſe, qualis fuit Iudaeus, Iudaeos docens, circumciſus, iacens in praeſepio, pauper, contemtus, cruci denique affixus; ſed exaltatum ſuper omnes, omnium hominum, nationumque communem Seruatorem, iuſtiſſimumque iudicem. *NOESSELTUS*, qui et alias interpretationes recenſet atque diiudicat, ita uertit: *Etiamſi alias fuerimus Chriſtiani ſectantes Iudaica: nunc tamen non porro tales oportet eſſe.* Sic ἐγνωκέναι Χριςὸν κατὰ σάρκα eſſet: ſpectare Chriſtum tanquam ſtatorem

rem aut reſtauratorem felicitatis externae, quod fecerunt non tantum Iudaei, ſed etiam Chriſtiani Ἰουδαΐζοντες. Γινώσκειν, ſ. ἐγνωκέναι τὸν χριςὸν ſaepe ſignificat, *Chriſtianum eſſe, religionem Chriſtianam profiteri*, ut ſupra c. IV, 6. Eph. I, 17. Igitur ἐγνωκότες χριςὸν κατὰ σάρκα ſunt ii, qui Chriſtiani facti ſunt, diſciplinamque Chriſti ſuſceperunt, ſed ita ut, quae ante τῆς σαρκὸς uocabulo comprehendebantur, h. e. Iudaicam uanitatem magni facerent.

17. ὥςε — κτίσις) *Quapropter ſi quis Chriſti nomen profitetur, eſt* (i. e. eſſe debet) *uelut homo nouus. In Chriſto eſſe* denotat *Chriſtianum eſſe*; Chriſtum Doctorem et Dominum agnoſcere. Καινὴ κτίσις eſt νεὸς ἄνθρωπος, conditus per Chriſti doctrinam ad praeſtanda omnia officia in Deum atque homines, multo perfectius, quam per obſeruationem legis Moſaicae fieri poteſt. Non aeſtimandus eſt Chriſtianus ex rebus externis, ſed ex profectu in uera uirtute. τὰ ἀρχαῖα — πάντα) *Vetera illa nunc pro nihilo habenda ſunt; ecce, omnia ſunt noua.* Idem aliis uerbis repetitur. Nobis, qui Chriſtiani ſumus, porro non ſunt ſpectandae res externae, ſed potius interna animi bona. Τὰ ἀρχαῖα, *uetera illa* non ſunt quaerenda in priſtina eaque praua conſuetudine uiuendi, et uitiis quibus antea fuiſſent addicti, quam ad Chriſti ſocietatem acceſſiſſent, ſed in uetere eaque peruerſa conſuetudine ſectandi haec externa et magni faciendi uanitatem Iudaicam. Nam ex contextu liquet, haec *uetera* id ipſum continere quod antea complectebatur formula κατὰ σάρκα. Cf. Phil. III, 3. ſqq.

18. τὰ

18. τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ) *Huius uero tantae conuerſionis rerum auctor eſt Deus.* Τὰ πάντα ſunt omnia, de quibus h. l. ſermo eſt, omnia quae Deus per Chriſtum ad ſalutem hominum inſtituit. Omnis illa mutatio e ſtatu priſtino in nouum referenda ad auctorem Deum. τοῦ καταλλάξαντος — χριστῷ) *Qui nos ſibi reconciliauit per Chriſtum.* Deus ipſe inſtituit et procurauit illud, quo opus fuit, ut ſciamus certo, Deum omnibus hominibus, ſiue Iudaei ſint, ſiue gentiles, eſſe propitium, atque iis bene uelle. Hic ſummus Dei fauor in omnes homines luculentiſſime demonſtratur per Chriſtum, modo iam conſentiant in hunc ordinem ſalutis. καὶ δόντος — καταλλαγῆς) *Et demandauit nobis munus annunciandi hanc reconciliationem* omnibus hominibus. Ἡμῖν, mihi et ceteris Apoſtolis. Hanc rem exoptatiſſimam, Deum nempe propter Chriſtum omnibus hominibus bene cupere, omnesque in gratiam recipere uelle, ſi conſentiant in hunc ordinem ſalutis, nos Deus iuſſit per totum terrarum orbem doctrina noſtra diſſeminare.

19. ὡς ὅτι — ἑαυτῷ) *Nempe Deus ipſe per Chriſtum reconciliauit ſibi uniuerſum genus humanum.* Τὸ ὡς eſt ἐξηγητικὸν, declarat enim, quae ſit illa καταλλαγή, de qua loquitur. Ἦν καταλλάσσων, περιφραστικῶς, i. e. κατήλλαξε τὸν κόσμον ἐν χριστῷ. Ipſe Deus fauorem ſuum offerre iuſſit primus hominibus, antequam eum rogarent. Κόσμος, ut ſaepiſſime, omnes qui in mundo ſunt homines, uniuerſum humanum genus. μὴ — αὐτῶν) *Non punit eorum peccata.* Pſ. XXXII, 1. 2. Αὐτοῖς, pro αὐτῷ, quia ad κόσμον refertur. καὶ θέμενος — καταλλαγῆς) *Et demandauit*

dauit nobis hanc doctrinam de reconciliatione annunciandam atque propagandam. *Ponere uerba* in aliquo, aut in ore alicuius, eſt mandata alicui dare; praecipere ei, quae dicere debeat, ut Exod. IV, 15. Λόγος περὶ τῆς καταλλαγῆς, doctrina de reconciliatione. Deus iuſſit per nos publicam fidem factae reconciliationis fieri; conſtituit nos praecones et ſuaſores publicos. Hinc intelligitur, quaenam ſit haec hominum reconciliatio, καταλλαγή, quam Deus Pater effecit; qui modus cogitandi gratiam Dei ſalutarem differt a modo cogitandi hanc gratiam illo, quum Chriſtus nominatur ὁ ἐξιλασάμενος τὰς ἁμαρτίας. Vid. *MORI* Epit. Th. chriſtianae p. 151. ſ.

20. ὑπὲρ χριςοῦ οὖν πρεσβεύομεν) *Nos igitur legatione fungimur pro Chriſto*, i. e. *loco Chriſti*, uel *propter Chriſtum*. Vocula ὑπὲρ enim in hac locutione Genitiuo praeponitur, qui eum indicat, a quo miſſus eſt legatus, ſ. cuius cauſſa a legato agitur. *Demoſth.* de falſ. legat. διότι ὑπὲρ ὑμῶν δικαίως καὶ καλῶς ἐπρέσβευσαν, quod pro uobis legationem recte et bene obierint. ὡς τοῦ θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν) *Deo ipſo quaſi per nos hortante*. ὡς, ut alibi, eſt aſſeuerantis. Legati quod dicunt, id rex dicere uidetur. Deus Chriſtum legatum fecerat, Chriſtus Apoſtolos. καταλλάγητε τῷ θεῷ) *In gratiam redite cum Deo*, ut Matth. V, 24. διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ, *in gratiam redi cum altero*. Admonet igitur Apoſtolus, ut homines recte et digne aeſtiment illam Dei beneuolentiam, quae per Chriſtum tam luculenter hominibus demonſtrata eſt, et mentem aliam, meliorem induant, quae digna ſit tanto beneficio.

21. τὸν

21. τὸν γὰρ — ἐποίησεν) *Chriſtum enim inſontem pro nobis ſacrificium pro peccato conſtituit*, uel: Siuit Chriſtum noſtro loco tractari et occidi tanquam ſceleroſum. *Noſſe peccatum* eſt conſcium ſibi eſſe peccati. Ἁμαρτία, uictima pro peccato, ut hebr. אשם Leuit. VII, 2. חטאה et חטאת, quod ſaepe elliptice ponitur pro זבח חטאת, ut Pſ. XL, 7. Exod. XXIX, 14. pro quo LXX. uſurpant περὶ ἁμαρτίας, ſc. θυσία. Leuit. V, 8. 9. 11. aliisque locis. Aliis abſtractum eſt pro concreto, et ſubaudiendum eſt ὡς, pro: ὡς ἁμαρτάνοντα ἐποίησεν, tractauit eum ut peccatorem, ſe geſſit erga eum, uti erga peccatorem. Senſus eſt idem. ἵνα ἡμεῖς — ἐν αὐτῷ) *Vt nos fieremus Deo accepti per eum.* Δικαιοσύνη θεοῦ, i. e. δίκαιοι θεοῦ, υἱοὶ θεοῦ, qui habentur a Deo pro iuſtis, uel habent remiſſionem peccatorum propter Chriſtum; ſed et qui mente mutantur, et fiunt longe meliores homines; nam utrumque in homine ſimul habet locum. *SCHULZIUS* uertit: *Daſs wir dafür Dankopfer an Gott würden.* Δικαιοσύνη pro θυσίαι δικαιοσύνης, זבחי צדק Pſ. LI, 21. LXX. comm. 19.

CAP. VI.

1. Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν) *Quapropter nos* (Apoſtoli) *operam noſtram coniungentes, hortamur.* Poſt συνεργοῦντες quidam ſubaudiunt τῷ θεῷ, quod durum. Conſiderantur potius Apoſtoli tanquam συνεργοῦντες, operam coniungentes ad unum finem, qui eſt conuerſio hominum. μὴ εἰς — ὑμᾶς) *Ne tantum beneficium fruſtra accepiſſe uideamini*, i. e. ne ita uos geratis, ut appareat fruſtra in uos collatum hoc Dei beneficium. Χάρις, *beneficium*, h. l. nominatim illud

illud beneficium, de quo praecedente c. V, 18 — 21. ſermo fuerat, doctrina de ſalutari gratia Dei, de reconciliatione a Deo per Chriſtum ſponte oblata hominibus. Εἰς κενὸν δέξασθαί τι, *fine fructu quippiam accipere.* Ex ſententia Ven. Schulzii Apoſtolus a comm. 1 — 10. ſermonem dirigit ad ſolos doctores Corinthios. Tum uero συνεργοῦντας ſcribere debuiſſet, non συνεργοῦντες, ut ipſe Schulzius monet. Equidem non uideo, cur diſcedendum ſit ab eorum ſententia, qui Paulum de ſe et aliis Apoſtolis loqui exiſtimant.

2. λέγει — ἐβοηθησά σοι) Continet comma hoc parentheſin et comparationem. *Dicit enim Deus* (Iſ. XLIX, 8.) *opportuno tempore exaudio te, tempore commodiſſimo auxilium tibi fero.* Λέγει γάρ, ſc. ὁ θεός. Siue dicatur hic locus a Paulo *applicari* ad hanc cauſſam, ſiue proprie agere de tempore illo, quo Meſſias uenturus ſit, perinde eſt. Καιρὸς δεκτὸς, in Hebr. בעת רצון eſt tempus illud, quod Deus elegit ad ſalutem procurandam. Ἡμέρα σωτηρίας, *tempus ſaluti opportunum.* Quod Deus apud Ieſaiam dixit, inquit Apoſtolus, id nunc maxime fit. Offertur uobis nunc exoptatiſſima occaſio ſalutis obtinendae. ἰδὲ νῦν — σωτηρίας) Hoc tempore, quo nos Apoſtoli uiuimus, tanta rerum diuinarum notitia inſtructi, Deus eximiis modis uobis offert ſalutem. Cf. c. V, 19. 20.

3. μηδεμίαν — προσκοπὴν) Nos, inquam, hortamur uos, *qui nemini ullam praebemus offenſionem.* Eſt enim hoc connectendum cum uerbo παρακαλοῦμεν u. 1. ita ut u. 2. ueluti ſit interiectus, uel poſt διδόντες ſupplendum eſt

δόμενα

ἐσμὲν. Προσκοπὴ, quod alibi πρόσκομμα, ut Rom. XIV, 13. eſt omne id, per quod aliquis auerti poſſit ab Euangelio. ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία) *Ne hoc noſtrum munus* praedicationis euangelicae *iure poſſit reprehendi* et uituperari. Ἡ διακονία, i. e. αὕτη ἡ διακονία ἡμῶν, ἡ τῆς καταλλαγῆς, aut τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ. Paulus loquitur praecipue de ſe et Timotheo; ſed et hoc exemplum proponit Corinthiacis miniſtris et Chriſtianis, quorum iuſto negligentiorem uiuendi et agendi conſuetudinem u. 14. ſeuerius reprehendit.

4. ἀλλ' ἐν — διάκονοι) συνιζῶντες, ſc. ἐσμὲν. *Sed in omnibus approbamus nos tales, quales Dei miniſtros eſſe decet.* Ἐν παντὶ, πράγματι, uel παθήματι, *in quauis re*, ſicut modo ἐν μηδενὶ, in nulla re. ἐν ὑπομονῇ — στενοχωρίαις) *Magna tolerantia, quam demonſtramus in calamitatibus, in neceſſitatibus, in anguſtiis.* Vox ὑπομονὴ conſtruenda eſt cum ſequentibus, usque ad uocem νηστείαις. Explicat enim Apoſtolus, quibus in rebus iſta tolerantia uerſetur. Θλίψεις, ἀναγκαὶ, στενοχωρίαι, ſunt Synonyma, quibus uaria genera calamitatum exprimuntur.

5. ἐν ἀκαταστασίαις) *In ſeditionibus*, ut Syrus interpretatur. Quidam ueterum et recentiorum intelligunt id ipſum, quod ἀστατεῖν dixit, 1 Cor. IV, 11. quia non licuit Apoſtolis diu manere et quieſcere quaſi uno in loco, ſed ſemper periculorum uitandorum cauſſa locum et ſolum mutare debuerunt. Sic ἀκατάστατος ſumitur Ieſ. LIV, 11.

6. ἐν ἁγνότητι) *Mentem puram et innocentiam ſeruamus.* Ante commemorauit, quibus in malis uerſaretur quotidie, nunc explicat ſuam *agendi* rationem, uirtutes in-

ternas. Ἁγνότης, *innocentia*, ſicut ἁγνὸς, *purus, nullo ſcelere pollutus.* ἐν γνώσει) Varie explicatur: *prudentia, Bedachtſamkeit*, ut, quicquid faciam, ſuo loco et tempore faciam; uel ſecundum alios chriſtianae doctrinae firma cognitio, quae non ſolum dubitationi ſed et trepidationi opponitur. Quum autem h. l. uirtutes practicae commemorentur prior explicatio erit praeferenda. ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι) Non ſolum abſtineo ab ira et animi feruore, ſed et benignum et facilem me praebeo aliis. Μακροθυμία et χρηστότης etiam alibi iunguntur, ut 1 Cor. XIII, 4. Rom. II, 4. ἐν πνεύματι ἁγίῳ) *Obſecuti Spiritui ſancto*, Luc. IX, 55. Gal. V, 22. Alii explicant: *ſancta ſentiendi ratione.* Alii intelligunt dotes a Spiritu ſ. acceptas, quibus recte et ſuo loco uſus fuerit Apoſtolus. ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ) *Charitate ingenua utimur erga alios.* Ἀνυπόκριτος, *ſine priuato conſilio*, ut Rom. XII, 9.

7. ἐν λόγῳ ἀληθείας) *Veracitate.* Λόγος nempe ut hebr. דבר interdum pleonaſtice ponitur, ut Matth. V, 32. Alii: *praedicando doctrinam ueritatis*, i. e. Euangelium. Λόγος ἀληθείας, *doctrina uera*, κατ' ἐξοχὴν ueritas coeleſtis, Euangelium. *Vt uerum ſemper doceam*, non admixtis erroribus. ἐν δυνάμει θεοῦ) *Auxilio diuino munitus*, ita ut appareat, me ſemper a Deo adiuuari. Alii ad miracula referunt; alii ad uirtutem diuinam in animo. διὰ τῶν ὅπλων — ἀριστερῶν) *Armati ueritate a dextris et ſiniſtris*, i. e. *undique*, ut ab omnibus partibus muniti ſimus, et ſuſtinere ualeamus impreſſionem hoſtilem. Tropus deſumtus a militibus, qui ſiniſtra gerebant clypeum, dextra regebant gladium aut haſtam. Ὅπλα δεξιῶν, ſc. μέρων,

μέρων, apud Veteres ὅπλα ἀμυντήρια, *arma offenſiua*, ſicut ὅπλα φυλακτήρια, *arma defenſiua*. Δικαιοσύνη, אמת. *ueritas*. Et refutamus aduerſariorum errores, et ueritatem defendimus contra eorundem cauillationes. *Semlerus:* Patimur iſta mala fortiter, (u. 4. 5.) non utimur fraudibus et artificiis, ut nos ſubducamus; *agimus* autem, quod nos agere oportet, ut expugnemus quaſi homines, digniſſime et ſanctiſſime. Sed eſt potius prouerbialis locutio, qua ἔχειν ὅπλα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ eſt, *ad utrumque paratum eſſe.*

8. διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας) *Siue honor nobis habetur, ſiue contemnimur.* Connectenda haec ſunt cum antecedentibus. διὰ δυσφημίας [καὶ] εὐφημίας) *Siue male ſiue bene homines de nobis loquuntur.* ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς) Deſunt uerba duo. *Tanquam impoſtores habemur, et probi ſumus.* Non deterrent nos calumniae, per quas ut impoſtores traducimur, quo minus pergamus probi eſſe, et eloqui doctrinam illam, quae uera eſt, et ob quam traducimur.

9. ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι) i. e. *tanquam homines, quorum fides et integritas ſuſpecta eſt, quorum tamen uirtus aliis bene nota.* Ἀγνοούμενοι, *Verkannte.* ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν) Credimur quotidie morituri, et uiuimus adhuc Dei ope; uiuimus donec Deus ipſe morte glorioſa nos honeſtare uoluerit. ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι) Id ipſum, quod iam dixerat, explicat, adducto Pſalmi loco CXVIII, 18. Conſiderant nos alii tanquam homines propter ſcelera et uaria crimina caſtigatos; nec tamen morte afficimur.

10. ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες) Videmur ſemper in moerore eſſe, ob tot res aduerſas; interim gaudemus ob teſtimonium bonae conſcientiae, et Dei ſolatia. Magni animi eſt indicium, ſemper gaudere, etiam in perpetuo malorum ſenſu. πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες) Augemus alios diuitiis aeternum duraturis, Matth. VI, 20. Videtur tamen Paulus ſimul reſpicere ad eleemoſynas, quas Hieroſolyma miſerat. ὡς μηδὲν — κατέχοντες) Nihil uidemur poſſidere, et tamen omnia obtinemus, quae ſc. nobis ſunt neceſſaria. *Terent.* Eunuch. II. 2. Omnia habeo, neque quicquam habeo: nil quum eſt, nil deſit tamen. *Seneca* de tranquill. 8. Non te pudet, quisquis diuitiis adſtupes? Reſpice, agedum, mundum. Nudos uidebis Deos, omnia dantes, et nihil habentes.

11. τὸ στόμα — ὑμᾶς) *Aperte et libere uobiscum loquor.* Ἀνέῳγε hic eſt pro Hithpaël, התפתח, ut et Paſſiuum ſequens. *Aperire os*, frequens Hebraeis locutio. Significat autem hic non quouis modo loqui, ſed liberaliter et aperte loqui. Excuſat quaſi ſuam libertatem ſcribendi. ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται) *Cor meum dilatatur*; i. e. *omnem quaſi animum effundo. Ich ſchütte euch mein ganzes Herz aus.* Quum autem *laetitia* ſaepe cum animi dilatatione comparetur, ſicut *moeror* cum cordis anguſtiis, ſimul uerbo πεπλάτυνται ineſt notio laetitiae. Sine ullo timore, tanquam familiaribus laetus loquor.

12. οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν) *Non exiguum locum poſſidetis in animo meo.* De propria ſignificatione uerbi στενοχωρεῖσθαι uid. ſupra ad c. IV, 8. Coarctatur uero etiam, qui in anguſta domo habitat. Eſt igitur ſenſus huius loci: Vos

Vos in animo meo quasi domicilio quodam estis, eoque minime angusto; *totum* enim *uobis cor meum patefeci*, atque adeo, uestri accipiendi caussa, ueluti dilatani. στενοχωρεῖσθε — ὑμῶν) *Sed uos mihi non pariter locum facitis in animis uestris*; iusto pauciora documenta mihi datis amoris uestri. Hic στενοχωρεῖσθαι significat *angustum esse*. Vos intus mihi estis angusti, cui locus non sit apud uos; quorum tamen uiscera oportuerat mihi quoque patere, ac uicissim me capere, ut par pari referretis. Τὰ σπλάγχνα, uiscera uocat, Hebraeorum more, teneriores illos affectus intimo cordi insidentes. Videtur Paulus hac ratione sibi uiam facere ad reprehensionem istius licentiae in uita publica, qua uel in idoleis adhuc adesse solebant; quae res sine dubio multum inuidiae conflauit Paulo apud Iudaizantes, qui tum alieni erant a gentibus.

13. τὴν δὲ — καὶ ὑμεῖς) i. e. *Vt mihi par pari referatis*, (*tanquam filios uos compello*,) *date et mihi quasi ampliorem locum in animis uestris*. Distinguenda haec in hunc modum: Τὴν δὲ ἀυτὴν ἀντιμισθίαν, (ὡς τέκνοις λέγω) πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς: *Vicissim et uos* (*nam ut filiis loquor*) *dilatate uos*. Τὴν ἀντιμισθίαν est pro καθ' ἀντιμισθίαν, ad uicem rependendam. Τὴν ἀυτὴν, eandem, i. e. parem affectui meo. ὡς τέκνοις λέγω: filiorum autem est patris admonitionem pio et lubenti animo admittere.

14. μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις) *Ne societis uos consortio uobis indigno, cum infidelibus*. Proprie: Ne dissocietis uos ad infideles. Ἑτεροζυγεῖν notat: ordinem suum et socios pristinos relinquere, aliisque se associare,

quemadmodum oppoſita ſignificatione συζυγεῖν dicuntur milites, qui in acie in una linea ſ. ſerie inter ſe coniuncti ſunt. Deinde etiam Leuit. XIX, 19. Deut. XXII, 9. כלאים a LXX. Interp. uertitur ἑτερόζυγον, de iugo impari boum et aſinorum, quod uetitum fuit. Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, i. e. μὴ ἑτεροζυγεῖτε. Nolite *familiariter uti hominibus a religione chriſtiana alienis;* uel ſimpliciter: *Nolite uergere*, uel *propendere in alteram partem.* Cf. locum Photii ap. Wetſteniam ad h. l. Videntur fuiſſe inter Chriſtianos Corinthios, qui profanos ritus gentilium cum noua, quam nunc profitebantur religione, coniungere uolebant, et fortaſſis etiam idolea frequentabant. τίς γὰρ — ἀνομίᾳ) *Quaenam enim coniunctio uirtuti eſt cum ſcelere*, i. e. quomodo poteſt fieri, ut homines qui uirtuti uerae ſtudent, conſortium improborum ament? Δικαιοσύνη, *uirtus*, ut ſaepe, et per meton. *homines uirtutis amantes.* Sic etiam ἀνομία, *improbitas, homines improbi.* τίς δὲ — σκότος;) *Quid commune eſſe poteſt hominibus Euangelii luce illuſtratis, cum illis qui hac luce carent?* Τὸ φῶς, lux quae per doctrinam Euangelii in animis hominum accenditur; et h. l. qui hac luce ſunt illuſtrati. Poſſumus etiam uertere haec uerba: *Quomodo religio chriſtiana cum profanis gentium religionibus conciliari poteſt?*

15. τίς δὲ — Βελίαλ;) *Quae concordia Chriſto cum diabolo?* Βελίαλ, hebr. בליעל, i. e. בלי יעל, qui non promouebit, uel בלי מועיל, *nequam*, ſiue qui nulli ſit commodus. Hoc loco ſignificatur Diabolus, auctor idololatriae et omnium ſcelerum, Chriſto maxime contrarius. In V. T. haec uox plerumque *hominem improbum* ſignificat. ἢ τίς — ἀπίστῳ;

ἀπίστῳ;) *Aut quid commune habet Chriſtianus cum non-Chriſtiano?* Πιστὸς, qui Euangelio credit, eique conuenienter uiuit. Ἄπιστος, qui Euangelio haud credit, nec obſequitur eius dictis. τίς δὲ — εἰδώλων;) *Quomodo in templo Dei locus eſſe poteſt idolis?* Vox συγκατάθεσις proprie ita eſt circumſcribenda: In templo Dei quomodo *poni* poſſunt idola. Iudaei imagines Deorum in ſuo templo eſſe, minime patiebantur, nec licitum erat profanare templum idolis. ὑμεῖς — ζῶντος) Nam templum eſt, ubi Deus quaſi habitat, et prouidentiae ſuae ſingularis edit documenta. Ὑμεῖς, *uos*, exprimere uidetur totum coetum Chriſtianorum Corinthi, ut 1 Cor. III, 16, ubi uide a nobis annotata. Dicit nempe Apoſtolus: Vobis non amplius licet honorem praeſtare diis gentium; ueſter enim coetus eſt quaſi templum Dei. Alii intelligunt ita, quaſi Paulus dicat, animum cuiusque Chriſtiani eſſe templum Dei. *Deus uiuus*, i. e. aeternus, opponitur Diis gentium, prorſus inanibus et uanis. καθὼς εἶπεν ὁ θεὸς) Extant uerba ſequentia Leuit. XXVI, 11. 12. et Ezech. XXXVII, 27. ſed cum libertate aliqua citantur a Paulo, ita ut in medio poſita omittat, et perſonam mutet, ſaluo ſenſu. ὅτι ἐνοικήσω — ἐμπεριπατήσω) Pro ἐνοικήσω LXX. habent Leuit. XXVI, 11. καὶ θήσω τὴν σκηνήν μου ἐν ὑμῖν, *ponam tabernaculum meum inter uos.* Deus praeſens erat Iſraelitis peculiari modo, dum in tabernaculo maieſtatem et praeſentiam ſuam manifeſtauit. Sic Deus multo auguſtius habitat inter Chriſtianos, et in eorum coetu, per uerbum et Spiritum ſanctum. *Ambulat quaſi inter ipſos*, quia a Chriſtianis agnoſcitur et colitur, ita ut mentibus ipſorum perpetuo ſit praeſens. καὶ ἔσομαι — λαός) Sunt haec quoque uerba

ex Leuit. XXVI, 12 ubi Graeci: καὶ ἔσομαι ὑμῶν θεὸς, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαὸς, quae uerba Christianis multo magis, quam ueteribus Israelitis competunt; nam in Christianos multo maiora beneficia confert Deus, eosque multo magis amat, quam ueteres illos Israelitas.

17. διὸ — κύριος) *Quapropter secedite ex eorum societate, et separate uos; sic iubet Dominus.* Quod de Babyloniis deserendis dixerat Iesa. LII, 11. id pari iure aptat ad idololatras alios. Ἀφορίσθητε, *separate uos*, sc. ratione animi, consilii et propositi, non externo quodam odio ducti, ut Iudaei solent ἀφορισθῆναι a gentibus. Ἐκ μέσου αὐτῶν, sc. τῶν ἀτέκνων. καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε) i. e. *Cauete ne animum uitiis gentilium polluatis.* Est et haec phrasis desumta ex uetere religione Mosaica, quae immundos homines, immunda animalia, immundos cibos etc. sollicite cauere iubebat. Sic saepissime uetus phrasium consuetudo ad rem aliam et longe perfectiorem applicatur. Sentiunt tamen et Hebraei, per animalia immunda et res immundas significari idololatras. κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς) *Et ego recipiam uos*, nempe in societatem meam propiorem. Separatio haec non pertinet ad externum discrimen a gentibus et infidelibus, sed distinctionem internae indolis. Haec perfectior mentis indoles facit nos coniunctiores cum Deo.

18. καὶ ἔσομαι — παντοκράτωρ) *Ego uos patris instar amabo, atque uos habebo filiorum et filiarum loco, dicit Dominus omnipotens.* Verba haec non ex uno loco desumta sunt, sed respicit Paulus ad plures sententias, 2 Sam. VII,

VII, 14. Ierem. XXX, 22. XXXI, 1. 9. Ezech. XXXVI, 28. Παντοκράτωρ, *omnipotens*, opponitur idolis.

CAP. VII.

1. Ταύτας — ἀγαπητοὶ) Deum nempe nobis fore patrem; nam per Chriſtum illae promiſſiones, c. VI, 16. 18. maxime implentur. Ceterum hic quoque eſt inepta capitis ſectio, quum hunc uerſum prorſus oportuerit ſuperioribus adiungere. καθαρίσωμεν — πνεύματος) *Seruemus nos puros ab omni re, quae corpus uel animum inquinare poſſit.* Cf. ſupra c. VI, 17. Iſraelitis, qui erant populus Dei, abſtinendum erat ab immundis animalibus, hominibus etc. ſic multo magis Chriſtiani abſtinere debent ab iis uitiis, quibus non tantum corpus ſed etiam animus polluitur. Μολισμὸς σαρκὸς pertinet ad ſolemnem in delubris laſciuiam, cui Corinthii, huic generi ſcelerum, quod Corinthi praeſertim regnaſſe conſtat, aſſueti, facile ſe dedere poterant, μολισμὸς πνεύματος uniuerſe ad animi uitia. ἐπιτελοῦντες — θεοῦ) *Ita ut reuerentia Dei tacti ſubinde fiamus ſanctiores.* Ἐπιτελεῖν opponitur propoſito, aut rudimento mediocri.

2. χωρήσατε ἡμᾶς) *Locum date mihi;* admittite me; nolite me faſtidire. *Capere* hic non accipitur pro intelligere, ſed ſicut uas aut locus aliquid capit. ἠδικήσαμεν) *Neminem* (ueſtrum) *iniuria affeci.* Incipit per μείωσιν, quum poſſet in memoriam reuocare beneficia uaria. Corinthii illis praebere aures ſolebant, qui eos iniuria afficiebant, i. e. praeter ius et fas opes et facultates iis adimebant, c. XI, 20. Quanto aequius erat locum dare precibus eius, qui nulla eos iniuria affecerat? ἠδίκησε

ἐφθείραμεν) *Neminem corrupi*, i. e. neminem ad inopiam redegi. Sic ſtatim addit: οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, nemini quicquam per auaritiam eripui, ſc. ut alii faciunt, uobis non inuitis. *Storrius* tamen (p. 93.) uerbum φθείρειν cum Chryſoſtomo et Raphelio in hanc ſententiam interpretatur, ut Apoſtolus ſe neget quemquam *prauis opinionibus imbuiſſe*, quod more ſuo in Apoſtolo exprobrarunt, qui potius ipſi hoc crimen ſibi fecerant. Nam et uniuerſe Pauli doctrinam falſitatis inſimularunt, et in illa proprie inceſti cauſſa eccleſiam a Paulo *inductam fuiſſe* perhibuerunt ad *iniuriam* homini *imponendam* per excommunicationem.

3. οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω) *Non exprobrandi animo haec dico*, ut nempe uobis exprobrem illum tam prolixum fauorem in alios, quum ego talem liberalitatem ueſtram expertus non ſim. Corrigere eos uult, non *traducere*, quod hic eſt κατακρίνειν. Antecedens pro conſequente. προείρηκα — συζῆν) *Nam paulo ante ſum profeſſus, maximo me amore uos complecti, ita ut, quod dici ſolet, uobiscum uiuere et mori uelim.* Conſtantiſſimae amicitiae ſignificatio! *Horatius* Od. III. 9. 24. *Tecum uiuere amem, tecum obeam libens.*

4. πολλή μοι παῤῥησία πρὸς ὑμᾶς) *Magna itaque loquendi libertate erga uos utor*, uel: magnum mihi ius libere apud uos loquendi. Metonymia. Viam ſibi aperit, ad conſequendum propoſitum. πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν) i. e. *Multum gloriari ſoleo* (apud alios) *de ueſtro in me animo.* De uobis ſoleo magnifice aliis loqui. πεπλήρωμαι — — ὑμῶν) *Plenus ſum laetitia et hilaritate, quantacunque ſit mea afflictio.* Τῇ παρακλήσει, ſc. de uobis, poſtquam intellexi

intellexi e Tito, quo in me ſitis animo, u. 6. Ὑπερπερισσεύομαι, uerbum rarum! Non ſolum tranquilla mihi mens rediit, ſed et eximii gaudii ſenſum percipio. Ἐπὶ hic ſignificat *poſt*, uel durante adhuc illa calamitate, quae interea animum oppreſſit. Dicit hic generalius, quod iam explicabit ſpecialius, primum dicens, quae fuerint aduerſa; deinde, quod illud gaudium et ſolatium.

5. καὶ γὰρ — Μακεδονίαν) Actor. XX, 3. ſqq. ſupra I, 16. ὐδεμίαν — ἡμῶν) *Vix reſpirare mihi a malis licuit.* Σάρξ pertinet ad corporis infirmam ualetudinem, uel ἡ σάρξ ἡμῶν pro ἡμεῖς. Fugiendum fuit e loco in locum ob inſidias Iudaeorum. ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι) Sc. ἐσμέν. Ἐν παντὶ ſ. τόπῳ, ſ. χρόνῳ. Afflictio undique me preſſit. ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι) i. e. Quod ad externum ſtatum attinet, continuae quaſi pugnae ſuperandae fuerunt; animum uero uarius metus huc illuc impellebat. Alii τὸ ἔξωθεν ad uaria pericula a gentibus et Iudaeis, τὸ ἔσωθεν uero ad metum a falſis fratribus referunt. Thucyd. VIII. 71. διὰ τὸν ἔνδοθεν τε καὶ ἔξωθεν κατὰ τὸ εἰκὸς γενησόμενον θόρυβον. *Schol.* τὴν πόλιν ἔνδοθέν τε τεθορυβημένην διὰ στάσιν, καὶ ἔξωθεν διὰ τὸς πολέμους. Sed rectius referri uidetur τὸ ἔσωθεν ad timorem et metum Pauli ob multos Chriſtianos adhuc infirmos, praeſertim Corinthi.

6. ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τὸς ταπεινοὺς) *Qui conſolatur afflictos.* Ταπεινοὺς, hebr. עֲנִיִּים uel עֲנוּיִים. ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου) *Per aduentum Titi*, qui interea Corinthi fuerat. Quum nempe Titus diutius abeſſet, quam Paulus ſperauerat, uarius metus animum angebat, ecquid illa legatio Titi profeciſſet. Pertinet huc u. 5. ἔσωθεν φόβοι.

Sed

Sed poſt aduentum Titi, nunciantis pacatas eſſe res Corinthiorum, recreatus eſt eius animus. Hoc beneficium Paulus, ut ſolet, refert ad Deum, quo dirigente et adiuuante res ita ceciderat.

7. ὐ μόνον — ἐφ' ὑμῖν) *Non autem ſolum aduentu eius, ſed et quod collaudaret mihi eximium ueſtrum fauorem, quem ipſe expertus eſſet.* Ἐν τῇ παρακλήσει per metalepſin pro ipſa narratione τῆς παρακλήσεως. Titus enim et ipſe dubius animi ad Corinthios Epheſo uenerat; ſed magna affectus eſt laetitia, quum intelligeret, quanti Paulum et Euangelium ab eo praedicatum adhuc facerent. τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν) *Veſtrum deſiderium*, ſc. mei uidendi. Alii: deſiderium *ſatisfaciendi*, i. e. emendandi illam uitioſitatem, ut *Ambroſius* iam intellexit. τὸν ὑμῶν ὀδυρμὸν) *Veſtrum moerorem*, uel lacrymas eorum, qui culpam faterentur. Alii intelligunt moerorem piorum Corinthi ob ea mala, quae Paulus in Aſia et Macedonia pertulerat. τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ) *Ardorem ueſtrum in perficiendis iis rebus, de quibus ſcripſeram.* Alii intelligunt ardens ſtudium illorum piorum Corinthi in defendenda bona Pauli fama contra calumnias. ὥϛε με μᾶλλον χαρῆναι) Huius narrationis tam laetum argumentum maiori me iam gaudio affecit, quam ille incertus metus et illa externa afflictio me affecerat triſtitia.

8. ὅτι εἰ — ὐ μεταμέλομαι) *Quanquam enim per epiſtolam* (meam priorem) *uos triſtitia affeci, non tamen me poenitet* huius rei. εἰ καὶ μετεμελόμην) *Etiamſi antea fere poeniteret.* Ante aduentum Titi, inquit, tantum non poenitebat, me talia ſcripſiſſe; nunc autem poſtquam ex Tito

Tito talia cognoui, me non poenitet. βλέπω — ὑμᾶς) *Intelligo enim, illam epistolam, ad breue quidem tempus, uere tamen uos affecisse tristitia. Camerario* βλέπω h. l. est ἀναθεωρῶ uel ἐννοῶ, *intueor*, ut sit sensus: Hoc enim intueor, i. e. considero, quod, quamuis illa epistola momento uos offenderit, nunc ego tamen laetitia afficiar successu uestrae tristitiae. Potest etiam εἰ καὶ absolute sumi, *si modo*, atque sic minuit τὸ ἐλύπησεν. Si modo tristitia dicenda est, quae nempe tantos fructus peperit.

9. νῦν χαίρω — μετάνοιαν) *Nunc gaudeo, non tam uos contristatos fuisse, quam potius uos commotos esse illa tristitia ad animi emendationem*, uel resipiscentiam. Grata fuit mihi tristitia uestra, non in se, sed quatenus per eam declarastis uestram resipiscentiam. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ θεὸν) *Tali enim tristitia estis affecti, cuius Deus auctor et suasor fuit;* uel ut alii malunt: qua Deus afficere solet homines. Alii: *Contristati estis conuenienter diuinae uoluntati*, sicut κατὰ σάρκα, conuenienter cupiditatibus prauis; κατ' ἀρετὴν πράξεις, actiones quae uirtuti conueniunt. Intelligitur itaque tristitia, quae oritur ex caussis, e quibus Deus uult oriri tristitiam, et quae habet eos effectus, quos habere Deus uult. Deus autem per calamitates tristitia afficit homines eo consilio, ut animos eorum emendet, eosque uere felices reddat. ἵνα — ἐξ ἡμῶν) *Ita ut nulla per me poena*, nullo damno afficeremini. ἵνα pro ὥστε. Iam non opus fuit, fatali poena et morbo quodam corporis afficere fontes; quod haud dubie accidisset, si auctoritatem Apostoli temere spreuissent. De eiusmodi fatali et inusitato poenae publicae genere agitur 1 Io. V, 16.

10. ἡ

10. ἡ γὰρ — κατεργάζεται) *Haec enim uoluntati Dei conſentanea triſtitia ſalubrem conſiliorum mutationem efficit, cuius ſane neminem unquam poenituerit.* Quid ſit ἡ κατὰ θεὸν λύπη, diximus modo ad u. 9. Eſt noſtra triſtitia talis, qualem Deus poſtulat, ſi triſtitia afficimur ob id, quod Deum non amauimus, non recte uſi ſumus ſcientia religionis, aliis malum exemplum praebuimus etc. unde oritur propoſitum, meliori uitae, bonis exemplis ſtudendi. Haec triſtitia efficit μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Eſt hic quaſi ἀνταπόκλασις. Nam μετάνοιαν ἀμετανόητον ſi dixiſſet, perfecta fuiſſet ἀνταπόκλασις. Ἀμεταμέλητος uocatur *reſipiſcentia*, uel conſiliorum et mentis mutatio in melius, quia eſt εἰς σωτηρίαν, ut non ſolum abſit ζημία, externa maior calamitas, ſed etiam felicitas hominis adiuuetur. ἡ δὲ — κατεργάζεται) *Triſtitia uero hominum improborum et uanorum ſummum damnum affert.* Ἡ τοῦ κόσμου λύπη, triſtitia, qualis uulgo inter homines eſſe ſolet, moeror ex damnis externis, ob ignominiam acceptam, ob res amiſſas, ob ereptos amicos etc. Talis triſtitia ſaepe aut morbos mortiferos parit, aut etiam homines ad ultro quaerendam mortem adigit. Cf. Sirac. XXIV, 21. ſqq. Ven. *Tittmannus* (in libro: *chriſtliche Moral* §. 147.) quem ſequitur Ven. *Schulzius* τὴν κατὰ θεὸν λύπην putat eſſe calamitatem a Deo afflictam, (κατὰ θεὸν, *Deo auctore*,) et τὴν τοῦ κόσμου λύπην, iniurias, quas homines hominibus infligere ſolent, ut ſenſus ſit: *Denn wenn Gott die Menſchen betrübt (durch Auflegung gewiſſer Leiden,) ſo thut er es in der Abſicht, um bei ihnen eine heilſame Beſſerung zu bewirken, und wenn dann dieſe Beſſerung erfolgt iſt, ſo gereuet es niemand, iene Betrübnis empfunden zu haben. Aber wenn Menſchen*

Menſchen einander betrüben, ſo thun ſie es in der Abſicht, einander zu ſchaden. Sic praepoſitio κατὰ, (in uerbis κατὰ θεὸν) ſignificaret triſtitiae *auctorem*, et ἡ λύπη τ῀ κόσμ῀ eſſet moeror a malis hominibus illatus. Nec male. Triſtitiam enim a malis hominibus illatam afferre detrimentum, patebat exemplis Pſeudapoſtolorum coetum Corinthiacum uariis modis perturbantium, et inceſti, per eorum placita infando crimine, quumque in illud animaduerteretur tandem, grauiſſimo moerore implicati, tum etiam mortibus atque morbis in eccleſiam Corinthiam graſſantibus propter perturbationes, in quas ab iisdem falſis Apoſtolis conie&ta fuerat. 1 Cor. XI, 30. Vid. *Storr* p. 93. not. 175.

11. ἰδὲ γὰρ — σπουδὴν;) *Ipſi apud uos cogitate, haec Deo grata et accepta triſtitia, quantum ſtudium in uobis excitauerit!* Ipſe euentus docuit, hanc triſtitiam effeciſſe μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον. Σπουδὴ, ſtudium et induſtria in corrigenda illa uitioſitate, quum antea ieuitas plerorumque animum corrupiſſet. ἀλλὰ ἀπολογίαν) Ἀλλὰ hic ualet *imo et*. Ἀπολογίαν, i. e. excuſationem ſuae negligentiae apud Titum, unde culpa tantum ad paucos rediit, unoquoque diligenter proferente, quod antea ignorabatur. ἀγανάκτησιν) *Indignationem* in reum. Nunc enim patebat res, poſt quaeſtionem habitam, et aberat metus multos offendi oportere. Teſtis itaque Titus eſſe poterat correctionis non dubiae. φόβον) *Cautam prouidentiam*, ut omnia corrigerentur. Al. iure metuebatis, ne ingenti poena et ſupplicio res uindicanda ſit. ἐπιπόθησιν) *Deſiderium*, ſiue Pauli uidendi, et eius fauore fruendi, ſiue per ſeueriorum morum ordinem Paulo placendi.

ζῆλον)

ζῆλον) *Vehemens ſtudium*, ſiue recte agendi, ſiue pro Pauli bona exiſtimatione. Poteſt etiam intelligi Presbyterorum et miniſtrorum noua cura et ſtrenua diligentia in corrigendis minoribus ſimilibus quorundam culpis et uitiis; quod confirmare uidetur illud ἐκδίκησις, *ultio*, ſiue animaduerſio ſeuera in malos. ἐν παντὶ — πράγματι) *Per omnia praeſtitiſtis uos integros quod ad iſtud negotium attinet*, i. e. iam plane uos mihi ſatisfeciſtis, nec eſt, quod porro eius rei cauſſa uobis aliquid exprobrem.

12. Ἄρα εἰ καὶ — ἐνώπιον τοῦ θεοῦ) *Quanquam ergo* (dura) *ſcripſi uobis* (in epiſtola priore) *non* tamen feci id *uel propter eum qui iniuriam fecit* (inceſtum) *uel propter eum qui iniuriam paſſus eſt*, (mei cauſſa) *ſed ut uobis manifeſtum fieret ſtudium illud meum pro uobis integerrimum.* Εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, *quamquam ſcripſi uobis*, ſc. dura, poſtulans in priore epiſtola excommunicationem inceſti, ſeueris uſus admonitionibus et uerbis. Ὁ ἀδικήσας, *homo inceſtus.* Negat Paulus ſe huius hominis cauſſa ſcripſiſſe, quaſi male ei uoluiſſet. Per τὸν ἀδικηθέντα, ſiue eum, qui iniuriam paſſus ſit, ſeipſum intelligere uidetur Paulus, in quem ut Chriſtianum, imo eccleſiae Corinthiacae parentem aliquid certe dedecoris redundauit, ſi tale crimen a Corinthiis chriſtianis admitteretur, probaretur, toleraretur, ne dicamus, ab inceſto, ut partis *Antipaulinae* ſocio directam quoque contumeliam Apoſtolum haud dubie paſſum fuiſſe. Vid. *Storr* p. 92. not. 174. Negat Paulus ſe principaliter ſui cauſſa ſcripſiſſe, ut ſatisfactionem pro illata ſibi contumelia poſtularet. Alii τοῦ ἀδικηθέντος referunt uel ad coetum Corinthiacum, ut Singularis ſit pro Plurali, uel ad familiam illius hominis

hominis qui nouercam duxerat. ἀλλ' ἕνεκεν — τῷ θεῷ) *Sed ut uobis manifeſtum fieret ſtudium illud meum pro uobis integerrimum.* Ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ſiue *minime fucatum*, ſiue eiusmodi, ut Deo poſſim illud approbare. Omnia pro ueſtra ſalute egi, non ex odio quicquam feci, ue' animo laedendi. Idcirco poſtulaui hominis excommunicationem, ut macula deleretur, quam iſtum tolerando eccleſia ueſtra ſuſceperat.

13. διὰ τοῦτο — παρακλήσει ὑμῶν) *Quapropter magna affectus ſum laetitia, quum intelligerem, uos iam laeto eſſe animo.* Ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, *propter laetitiam ueſtram*, pro: ὅτι παρεκλήθητε ὑμεῖς. Alii intelligunt laetitiam, quam ſenſerit Apoſtolus ex litteris Corinthiorum per Timotheum miſſis, ut παράκλησις ὑμῶν ſit: *ſolatium, quod ex uobis percepi.* περισσοτέρως — πάντων ὑμῶν) *Multo magis autem grauiſus ſum, Titum omnis ſollicitudinis expertem a uobis rediiſſe.* Περισσοτέρως μᾶλλον, duplex Comparatiuus, ut Marc. VII, 36. Talia ſunt μᾶλλον ὀλβιώτερος, apud Ariſtophanem; ἀσφαλέστερον μᾶλλον, apud Ariſtotelem; *magis certius; magis dulcius*, apud Plautum etc. Ἀνεπαύθη, reſpicit ad ancipitem antea animum, metumque Titi, qui incertus et dubius, quid Corinthi effecturus eſſet, hoc iter ſuſceperat.

14. ὅτι — οὐ κατῃσχύνθην) *Quod enim uos ſaepe laudaui apud eum, non mihi nunc eſt erubeſcendum*; i. e. non potui in ea re mendacii conuinci, ut in uoce κατῃσχύνθην effectus poſitus ſit pro cauſſa; nam qui mendacii conuincuntur, eos pudor ſeoui ſolet. ἀλλ' ὡς — ἐγενήθη) *Sicut uos, quaecunque uobis dixi, uera comperiſtis, ſic et*

Titus uera comperit, quae ipſi de uobis dixeram. Ἐπὶ Τίτου hic eſt: *apud Titum.* Sic ἐπὶ τοσούτων μαρτύρων, *apud tot teſtes*, apud Lucianum. Ἡ καύχησις ἡμῶν, *gloriatio mea*, nempe de neſtris moribus et profectibus in religione.

15. καὶ — εἰς ὑμᾶς ἐστιν) *Itaque amor eius erga uos maior eſt;* intimo amoris ſenſu eo amplius uos amplectitur. Τὰ σπλάγχνα, רחמים, intimus amor, ut ſupra VI, 12. ὡς μετὰ — ἀυτὸν) *Quod cum ſumma reuerentia eum exceperitis*, i. e. eius auctoritatem omnino ſitis reueriti; ſi enim eum reuerenter exceperunt, obediuerunt ei in omnibus, quicquid ſuaderet, moneret, inſtitueret. Illud μετὰ φόβου καὶ τρόμου pro orationis ſerie uarie explicatur; 1 Cor. II, 3. Eph. VI, 5. Phil. II, 12.

16. χαίρω — ἐν ὑμῖν) *Gaudeo, quod omnino confidere poſſim de uobis*, i. e. quod tales ſitis, ut de uobis mihi omnia optima poſſim polliceri. Metonymia effectus pro cauſſa.

CAP. VIII.

1. Γνωρίζομεν — Μακεδονίας) *Significo autem uobis, quantopere Dei beneuolentia in eccleſiis Macedoniae propoſitum meum adiuuerit.* Ἡ χάρις τοῦ θεοῦ h. l. eſt Macedonum in tantis aerumnis alacritas, eorumque liberalitas. Sed Paulus, ut ſolent Apoſtoli, pro effectu cauſſam nominat, docens, omnia quae a Chriſtianis fiunt, deberi eximiae bonitati Dei, ut qui tot et tam grauia peccata remiſerit, eosque impulerit ad tantam liberalitatem. Macedonum exemplo Paulus Corinthios uult excitare.

2. ὅτι

2. ὅτι — ἁπλότητος αὐτῶν) *Nam inter multa aduersa, quibus explorati sunt, magnum ipsorum gaudium* (nempe ex Euangelii doctrina perceptum,) *et summa eorum paupertas exundauit in egregiam liberalitatem*; i. e. quamuis Macedones per maxima aduersa explorarentur, tamen prae gaudio ob beneficia Euangelii, ipsi pauperes copiosam liberalitatem exercuerunt. Ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως, respicit ad uexationes, quas Macedones Christiani passi sunt, et a gentibus Act. XVI, 20. sqq. et Iudaeis, Act. XVII, 5. 13. Ἡ κατὰ βάθους πτωχεία, *summa paupertas*, i. e. βαθεῖα πτωχεία, sicut διὰ ταχέων, pro ταχέως, εἰς κάλλος, καλῶς. Comparate dicuntur pauperes, quia uix comparari poterant cum aliis, Corinthi et alibi in rerum affluentia et copia uiuentibus. *Ipsorum summa paupertas*, i. e. ipsi Macedones ualde pauperes. Ἁπλότης est alioqui uox generalis, quae quamuis animi integritatem significat; hoc autem loco est *ingenua liberalitas*, ut infra IX, 11. 13. Rom. XII, 8.

3. ὅτι κατὰ — αὐθαίρετοι) Sc. ἐγένοντο, s. ἦσαν. Beza uero inusitatam putat hanc ellipsin, atque posse illud αὐθαίρετοι cum u. 4. iungi. Alii huc e u. 5. referunt ἔδωκαν. Sensus est: *Pro uiribus* (*quod uere testari possum,*) *imo supra uires suas ipsi, nondum rogati, contulerunt.* Μαρτυρῶ est parenthesis. Ὑπὲρ δύναμιν, ut apud *Liuium* XLV, 23. Athenienſium populum fama est celerem, *et supra uires* audacem esse ad conandum.

4. μετὰ — δέξασθαι ἡμᾶς) Ad δεόμενοι subauditur ἦσαν. *Cum multa obtestatione rogarunt me et socios meos, ut reciperemus hoc beneficium, et deferremus istas pecunias*

ad Christianos in Iudaea. Παράκλησις est *deprecatio, obtestatio.* Ἡ χάρις *beneficium, eleemosyna,* uel etiam *gratia, die Gefälligkeit,* ut sensus sit: rogabant, ut ipsis ea in re gratificarer, ut uellem socius esse in hoc ministerio praestando. Sed illud δέξασθαι ἡμᾶς deest in multis et optimis codicibus, in Versionibus et Patribus. Διακονία εἰς τοὺς ἁγίους, ministerium, quod praestatur Christianis, h. l. est illa collecta pecunia. Τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας, i. e. rogarunt, ut et ipsi essemus κοινωνοὶ τῆς διακονίας, ut nempe in nosmetipsos reciperemus partem laboris, istas pecunias deferendi ad Christianos in Iudaea.

5. καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν) Sc. ἐποίησαν. Post οὐ subauditur μόνον. Non hoc tantum fecerunt, quod speraui. ἀλλ' ἑαυτοὺς — θεῷ) *Sed etiam seipsos deuouerunt primum Domino, deinde mihi, Deo ipsorum animos mouente.* καὶ hic ponitur pro ἔπειτα, ut respondeat uoci πρῶτον. Deuouerunt, uel tradiderunt se Domino, ad ministeria uaria in ecclesia obeunda, non ueriti tot molestias et pericula, quae instarent illis, qui publica in luce seruitia addicerent Christo. Locutio διὰ θελήματος θεοῦ uarie accipitur; hoc loco recte uertitur: *Deo ipsorum animos mouente.* Paulus itaque dicit, se iis non persuasisse aut eos eo adduxisse, ut sic facerent, sed Deum ipsis fuisse huius propositi auctorem.

6. εἰς τὸ — χάριν ταύτην) *Itaque hortatus sum Titum, ut, sicut paulo ante instituerat, ita etiam pergeret uos hortari et inter uos colligere.* Sensus est: Ista tam inexspectata Macedonum alacritas me impulit ut Titum admonerem,

nerem, iam omnino opus esse festinatione, ne Macedones uos antecellerent liberalitate.

7. ἀλλ' ὥσπερ — περισσεύητε) Plena oratio esset eiusmodi: ἀλλὰ σπουδάζετε, ὥστερ περισσεύετε ἐν παντὶ etc. ἵνα ὡσάυτως καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε. *Verum date operam, ut, quemadmodum excellitis in omnibus etc. ita etiam liberalitate superetis alios.* Περισσεύετε πίστει, excellitis uniuersae doctrinae christianae cognitione; καὶ λόγῳ, facultate docendi alios; καὶ γνώσει, habitu recte iudicandi, cognitione sublimiore; καὶ πάσῃ σπουδῇ, omni studio ad agendas res bonas. Ex aliorum sententia *fides*, *doctrina*, *cognitio*, quoad rem non differunt. Vos iam antea demonstratis aliis nauiter factis, uobis non deesse alacritatem et facultatem in rebus procurandis. Καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, *et uestro in me amore.* Ἐν ἡμῖν, pro εἰς ἡμᾶς.

8. ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς) *Sed aliorum* (Macedonum nempe) *studio motus.* Quia Macedones tam praeclara studia in Palaestinenses ostenderunt, occasionem inde arripio admonendi uos. καὶ τὸ — δοκιμάζων) *Exploraturus, quam sincera sit uestra dilectio*, nempe in illos fratres, qui in Iudaea sunt. Τὸ γνήσιον τῆς ἀγάπης, alibi ἀνυπόκριτος ἀγάπη, opponitur simulatae dilectioni. Fictus amor facile se excusat, si uel parcissime donat.

9. γινώσκετε — χριστοῦ) χάρις, *benignitas, beneficentia.* ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε, — πλουτήσητε) *Quod quum esset rerum omnium Dominus ditissimus*, i. e. beatitate abundatissimus, *tamen propter uos in maxima paupertate*

uixit in his terris, *ut eius paupertate diuites fieretis*, i. e. etsi poterat esse beatissimus, quippe filius Dei, tamen multas calamitates pertulit, ut felices fieretis, et omnibus bonis cumularemini. In uerbis πλούσιος ὤν ponitur species felicitatis, intelligitur autem omnis felicitas. Non enim Christus ullo tempore fuit diues, ut nos diuites pecuniis dicimur, et quales illi erant, quos ex opibus suis aliquid erogare pauperioribus Paulus uolebat. Fuit autem beatitate abundantissimus priusquam in has terras adspectabilis uenit. Sic etiam *paupertate* Christi omnis eius humilitas et uita aerumnarum plena est intelligenda. Haec enim, Deo ita uolente, salutis nostrae caussa facta est. Selegit autem Apostolus paupertatis speciem, quoniam hic de pauperibus et liberalitate sermo est. Sic Hebr. XII, 2. ponitur ignominia, intelligitur autem omne id, quod Christo accidit mali. Ibi enim erat sermo de iis, qui contemnebantur.

10. καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι) *Sententiam meam, quid mihi in hac re faciendum uideatur, dico.* Est quidem praeceptum Christi, iuuare pauperes, sed modus aliquis libertati relinquitur. Quod Macedones fecerant, tale erat, ut suaderi magis, quam iuberi posset. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει) Expedit nempe uobis tueri bonam famam, quam coepistis consequi, ne uideamini leues et uani promissores. οἵτινες — πέρυσι) *Siquidem iam anno superiori non solum promisistis, sed et hoc negotium agere*, i. e. colligere, *coepistis.* Est loquendi genus inuertum, ubi in disparium comparatione praecedit, quod naturali ordine subsequi debuit; et ita hunc locum recte interpretati sunt et Syrus et Arabs.

Arabs. Πέρυσι, *inde a ſuperiori anno.* Graeci ſcriptores ἀπὸ addere non ſolent. Iam dudum, inquit, hoc agitis et nihil peragitis; id minuit ueſtram bonam exiſtimationem. Annus ferre elapſus erat, ex quo colligere coeperant, 1 Cor. XVI.

11. νυνὶ — ἐπιτελέσατε) *Nunc perficite, quod bene inchoatum eſt.* Amat Paulus, ut et Graeci, Infinitiuos ponere uice nominum; idque cum articulo neutro. ὅπως — ἔχειν) i. e. *Vt tam promtae uoluntati reſpondeat tandem dignus effectus, pro ueſtra facultate.* οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι, *adſit* ſcilicet. Ἐκ τοῦ ἔχειν, ex eo, pro eo, quod habetis, aut poteſtis. Nec enim pauperes ipſis donis et muneribus aequare diuites poſſunt; poſſunt autem animo liberali.

12. εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται) *Nam ſi modo animus promtus benefaciendi adſit.* Eleganter enim προκεῖσθαι dicuntur, *quae animo nobis propoſuimus*, quorum faciendorum ſtudio tenemur. Eſt loquendi ratio elliptica, et ſubintelligitur κατὰ νοῦν Ioſeph. Ant. VII, 8. 4. προσκαλεσάμενος Ἰώαβον, ἐπιτυχειν τε τοῦ προκειμένου κατὰ νοῦν ἔφασκε, ſe aſſecutum eſſe, quod in animo habuiſſet, dicebat, καὶ τὸν Ἀβεσάλωμον ἄγειν ἐκέλευσεν. Προκεῖσθαι etiam ſaepius ea dicuntur, *quae ſunt ad manum, et parata*; hinc πρόκειται in Gloſſa apud Heſychium explicatur παράκειται. καθὸ — οὐκ ἔχει) Καθὸ pro κατὰ τοῦτο ὅ. Ἐὰν hic pleonaſtice ponitur. Εὐπρόσδεκτος, ſc. θεῷ καὶ ἀνθρώποις ἐστί. Placet Deo iſta alacritas pro facultatum praeſentium ratione, ut non opus ſit, tenuitatem praetexi a quoquam, quaſi non ſit Deo futurum gratum ipſius munus, niſi par fuerit locuple-

tum collationi. Nam ſpectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, ſed id demum quod habet: alioquin charitas eſſet diuitum propria. Cf. Luc. XXI, 3. Marc. XII, 43.

13. ἐ γὰρ — θλῖψις) Loquendi ratio elliptica, pro: ἐ γὰρ τοῦτο βούλομαι ἵ α ἄλλοις ἦ ἄνεσις etc. *Nolo enim ex uestro damno et detrimento aliis parare rerum commoditatem.* Non uos detrudatis ſum in pauperum locum; ſed id tantum rogo, quo uos poſſitis carere ſine propria moleſtia.

14 ἀλλ' ἐξ ἰσότητος) Poſt ἀλλ' ſupple: ἵα ἦ. *Sed ut ſit par conditio*, ueſtrorum, et aliorum Chriſtianorum. Si ex eo, quo forte apud uos quidam abundant, conferatur aliquid, quo iſti Palaeſtinenſes nimis egeni deſtituuntur, tum fiet quaſi exaequatio. Sic aliis procuratur commodum ſine uestro incommodo. ἐν τῷ — ὑμέρημα) Supple: ἵνα γένηται. *Vt hoc tempore abundantia uestra illorum inopiae ſubueniat.* *Hoc tempore*, quo Chriſtiani Palaeſtinenſes bonis omnibus exuuntur a Iudaeis. ἵνα καὶ — τὸ ὑμῶν ὑσέρημα) *Vt* (uicissim alio tempore) *illorum abundantia illud ſuppleat, quo uobis forte opus fuerit.* Vt ſi quando calamitas illa in Iudaea ceſſauerit, et uobis forte aliquid acciderit aduerſi, illi ex ſuis diuitiis aliquid conferant ad ſubleuandam uestram paupertatem. ὅπως γένηται ἰσότης) *Vt aequabilitas utrinque locum habeat.* Hoc non ea ualet, ut patres multorum liberorum, ipſi nihil plus poſſideant, quam alii; ſed ut quodammodo exaequetur iſtorum penuria per beneficentiam aliorum.

15 καθὼς γέγραπται — οὐκ ἠλαττόνησε) Exod. XVI, 18. Poſt τὸ πολύ, et poſt τὸ ὀλίγον ſubauditur ἔχων. Ἠλατ-

τονέω

τονέω, *minor sum, habeo minus ceteris*, extra uers. Alexand. non occurrit. Numerosior familia multo plus Mannae colligebat, quam minor; sed utraque eo seruabat quandam ἰσότητα, quod nemo per istam copiam suam alteri crearet penuriam. Vtraque colligebat tantum, quantum satis esset unicuique. Hoc uult Apostolus: De paupertate et diuitiis inter uos, idem habeat locum, quod apud Mosen dicitur etc. Qui nempe possidet parum, pauper, is non debet carere; ceteri debent eum adiuuare.

16. χάρις — Τίτῳ) i. e. *Maxime laetor, Deum idem hoc studium excitasse in animo Titi*, ut nempe hoc negotium inter uos procurandum susciperet. Phrasis: χάρις τῷ θεῷ ex seria re quasi translata est ad prouerbium, et h. l. indicat, studium hoc Titi Paulo ualde placuisse.

17. ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο) Τὴν παράκλησιν, sc. τὴν ἐμήν, *facile mihi obsecutus est.* Cf. supra u. 6. σπουδαιότερος — ὑμᾶς) *Imo tam liberali fuit animo, ut ultro ad uos proficisci uellet.* Ostendit se praeuenisse mea desideria, et sua sponte iam id cupiisse. Αὐθαίρετος, i. e. ἑκουσιαζόμενος.

18. συνεπέμψαμεν — τῶν ἐκκλησιῶν) Quis fuerit hic itineris socius, non constat. Non pauci intelligunt Lucam; alii Silam, alii Barnabam, alii Marcum, alii alium; sed certi nihil definiri potest, nec magni refert, quisquis is fuerit. *Marcum* fuisse *STORRIUS* (p. 84. not. 166.) putat, quod nomen eius tum per itinera Euangelii causa suscepta, tum multo magis per *expositionem uitae Iesu* latissime per ecclesias manauisset. Sed ualde dubium est, an Marcus tum temporis Euangelium suum iam ediderit.

19. ὲ μόνον δὲ) Sc. τοῦτο. *Sed non hoc tantum* ad eius laudem pertinet, quod Euangelio proferendo dedit iam apud multas ecclesias operam. ἀλλὰ καὶ — χάριτι ταύτῃ) *Sed et solenni ritu designatus est ab ecclesiis, ut sit comes noſtrae peregrinationis et colligendae huius eleemosynae.* Χειροτονηθείς, sc. ἐστιν, *suffragiis electus est*, ordinatus, initiatus, muneri huic rite admotus est. Ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, a pluribus, succedente tempore eandem auctoritatem accepit, ut prae aliis esset comes Pauli atque adiutor huius negotii. *STORRIUS* tamen (p. 83. not. 165.) non eundem hoc commate ac u. 18. intelligit, sed hoc sibi uelle putat Apostolum, non modo Titum cum antiquiore comite reuerti Corinthum, sed ab ecclesiis (Macedonicis u. 1.) hortatu Apostoli, qui recentes Pseudapostolorum suspiciones ex Tito cognouisset, (c. XII, 16 — 18.) ac materiam calumniae subtrahere uellet, nuper designatum fuisse certum hominem, qui argentum in Macedonia collectum nunc quidem in Achaiam, unde Paulus mox subsecuturus Hierosolyma cogitauerat, deinde uero in comitatu Pauli Hierosolyma deportaret, quorsum etiam Corinthii suam stipem per suos legatos, ipsum comitaturos, mittere possent. Metonymice χάρις uocatur id, quod ex liberalitate datur. τῇ διακονουμένῃ — προθυμίαν ὑμῶν) *Quae procurata est a me ad gloriam Domini amplificandam, et prolixam uestram uoluntatem excitandam.* Τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν, *quam procuraui*, in Macedonia scilicet. Verbum διακονεῖσθαι hic sumitur, ut supra u. 4. uox διακονίας, et significat: *procurare.*

20. στελλόμενοι τοῦτο) *Dum hoc caueo.* Cohaeret hoc participium cum uerbo συνεπέμψαμεν, u. 18. Στέλλεσθαι est

eſt *mitti, dimitti,* et in media uoce, *ſe auocare, ſe ſubducere, deuitare, Polyb.* hiſt. V, 17. ὃ δυναμένων καθόλου τὴν ἐκ τῆς συνηθείας καταξίωσιν ϛ ἐλλεσθαι, *quum non poſſent omnino declinare reuerentiam conſuetam.* μή τις — ὑφ' ἡμῶν) *Ne quis me uituperet propter copioſam hanc pecuniam, quae a me colligitur.* Ἀδρότης, *copioſa pecunia,* a Corinthiis, ut certo ſperat, conferenda. *Heſych.* ἀδρὸς, πλήσιος, ἀδρὸν, μέγα, δαψιλές, παχύ. Pergit Apoſtolus in declarando ſuo conſilio, quod pertinet ad integerrimam procurati nem eleemoſynarum. Ne, inquit, ulla ſuſpicio aut obtrectatio hominum malignorum locum habeat, miſi tales uiros, qui illud negotium apud uos ita procurent, ut nihil uituperationis in me cadere poſſit.

21. προνοούμενοι — ἀνθρώπων) *Quia mihi bene proſpicere uolui coram Deo et hominibus,* ſc. ne quis me poſſit carpere, et dicere, fraudem a me eſſe admiſſam. Καλὰ, pro καλῶς.

22. συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδ. ἡμῶν) Alium praeter iſtum, de quo u. 18. dixerat. Si is, de quo u. 19. ſermo erat, diuerſus erat ab illo, u. 18. *plures* fuerunt, qui Tito adiungi, et ab eo diſcerni poterant. νυνὶ δὲ — εἰς ὑμᾶς) *Nunc autem* (in hac cauſſa) *multo ſtudioſiorem ſe praeſtabit, ideo quod de uobis omnia ſperat optima,* uos nempe fore liberales.

23 εἴτε ὑπὲρ Τίτου) Sc. quaeſtio eſt. *Si de Tito agitur.* Vel: Demonſtrate igitur eximiam beneficentiam, εἴτε ὑπὲρ Τίτου, ſ. propter Titum, qui eſt κοινωνὸς ἐμὸς, ſocius laboris in Euangelio praedicando, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργὸς, et apud uos adiutor mihi fuit; qui eſt quaſi meo

meo ipſius loco, atque *gentibus* ſolet maxime ſtudere. Nam referenda ſunt haec, quae hoc commate ſcribuntur, ad rationem, qua moueri uult Paulus Corinthios, ad copioſam collectam praeſtandam, ut ex u. 24. patet. εἴτε ἀδελφοὶ — ἐκκλησιῶν) *Siue alii fratres noſtri* ad uos ueniant, *omnes ſunt legati eccleſiarum*, nempe e gentibus, ut additur Rom. XVI, 4. δόξα χριστοῦ) Metonym. Inſtrumenta ſunt gloriae Chriſti. His igitur poteſtis fidem habere.

24. τὴν οὖν — ἐνδείξασθε) Eſt Hebraismus; nam ἐνδείξασθε ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης καὶ καυχήσεως ponitur pro: ἐνδείξασθε ἀγάπην καὶ καύχησιν, *oſtendite ipſis amorem ueſtrum erga eos, et oſtendite, uera eſſe, quae de ueſtro in me et meos affectu praedico.* εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν) Εἰς πρόσωπον, pro ἐν προσώπῳ. *Vt omnes eccleſiae hoc audiant et intelligant.* Titus nempe ab uno coetu ad alterum faciens iter, ubicunque uenerit, laudabit ueſtram liberalitatem.

CAP. IX.

1. Περὶ μὲν — γράφειν ὑμῖν) *Ego uero, quod attinet ad negotium colligendae ſtipis, ſuperuacaneum duco, copioſius uobis ſcribere.* Haec connectenda fuerant cum ſuperioribus. Oſtendit enim Apoſtolus, ſe nullis ultra hortatibus uti uelle ſuper iſto negotio pauperum, quum de ipſis omnia maxima multis de cauſſis expectet.

2. ἣν ὑπὲρ — ἀπὸ πέρυσι) *De qua apud Macedones glorior, Achaiam nempe iam anno ſuperiori paratam eſſe,* et largiter in commune contuliſſe. Ne Macedonibus plus tribuere

tribuere uideretur, quod plus dediſſent, ſolatur Achiuos, quorum praecipui Corinthii, hoc honore, quod priores incepiſſent. καὶ ὁ ἐξ — πλείονας) *Et aemulatio ueſtri exempli prouocauit plures.* Sic per Corinthios excitat Macedonas, et per hos excitat illos.

3. ἔπεμψα δὲ ἀδελφοὺς) Sc. τούτους, qui uobis has litteras tradunt. Volui per eos tempeſtiue uos admonere. Iam enim et Pauli et Corinthiorum multum intererat, ut tam copioſa pecunia omnino in Achaia colligeretur, quam ſolebat largiter promittere.

4. μήτως — Μακεδόνες) Fieri poſſe dicit, ut quidam ex Macedonia ſecum proficiſcantur; non dicit certo ſic euenturum eſſe. ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως) *Ob confidentem illam gloriationem*, i. e. quod inde a tanto iam tempore confidentiſſime gloriatus ſim de ueſtra liberalitate; *wegen dieſes dreiſten Rühmens* (*eurer Freygebigkeit*) Nam ὑπόστασις eſt *fiducia*, Hebr. XI, 1. Polyb. IV, 50. δι δὲ Ῥόδιοι, θεωροῦντες τὴν τῶν Βυζαντίων ὑπόστασιν. VI, 53. de Coclite. ἐκ ἔτω τὴν δύναμιν, ὡς τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμαν κατατεπλεγμένων τῶν ἐναντίων.

5. καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν) *Et interea procurent munus ueſtrum, de quo iam multum dixi.* Εὐλογία, more hebraico, *donum*, *beneficium*, quia pro beneficiis Deo aliisque agimus gratias et bona omnia precamur. Προκατηγγελμένην, i. e. προειρημένην, praedictam, de qua iam multum dixi: uel, beneficium, iam antea Macedonibus nunciatum, u. 2 — 4. Nonnulli codices uetuſti, quibuscum conſentiunt uerſio copt. Vulg.

et

et Itala et Patres nonnulli pro recepta lectione habent προεπηγγελμένην, beneficium *promiſſum.* ταύτην — πλεονεξίαν) Ante ταύτην ſupple ὥϛε, ut plena ſit oratio: ὥϛε ταύτην ἑτοίμην εἶναι etc. *Ita ut paratum ſit tanquam munus ſatis copioſum, haud parcum.* Εὐλογία adiunctam habet notionem doni ſatis copioſi; πλεονεξία, donum parcum et exiguum.

6. τοῦτο δέ) Sc. φημὶ, uel ut Graeci interpretes explent: τοῦτο δὲ τῆς ἐλεημοσύνης τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Quod ſtatim ſequitur, eſt prouerbium, ut apud Ciceron. de Orat. II. 65. Vt ſementem feceris, ita metes. Illud θερίζειν, *metere* pertinet ad retributionem Dei. Ἐπ' εὐλογίαις, *liberaliter.* Si donum ueſtrum fuerit parcum, non magnos uobis fructus afferet.

7. ἕκαϛος καθὼϛ προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ) *Vnusquisque* det *quemadmodum* ſ. *quantum uult.* Nam Praepoſitionis πρὸ in Voce προαίρεῖσθαι nulla eſt uis et emphaſis; et ſicut προαίρεσις ſaepe eſt *uoluntas*, ſic προαιρεῖσθαι denotat *uelle.* Sic apud Ioſephum A. IV, 6, 2. Balamus negat, ſe poſſe Iſraëlitis mala imprecari; nam τὸν θεὸν ἀντιλέγειν αὐτῷ τῇ προαιρέσει, *Deum reſiſtere eius uoluntati.* Hoc ſenſu etiam uerbum προαιρεῖσθαι apud Philonem occurrit. De Sacr. Ab. et Ca. p. 135. A. Legat. ad Cai. p. 1005. D. ἱλαρὸν — θεὸϛ) Videtur fuiſſe ſententia trita apud Hebraeos; nam occurrit huic ſimilis Prou. XXII, 8. et in Siracide. *Is demum Deo placet, qui hilari et lubenti animo dat.*

8. δυνατὸϛ — εἰϛ ὑμᾶϛ) *Poteſt autem Deus omnis generis dona largiſſime in uos conferre.* Περισσεύειν, ut hebr.

hebr. Hiphil, *facere ut quis abundet*, quemadmodum βασιλεύειν, *facere ut quis regnet.* Πᾶσαν χάριν appellat *Dei dona*, ut rei domeſticae augmentum, opportunitatem commodam acquirendi huius uitae bona etc. . ἵνα ἐν παντὶ — ἀγαθὸν) *Vt ipſi in omnibus rebus ſemper habeatis, quod ſufficiat, et largiter collocare poſſitis beneficia in alios.* Deus non concedet, ut unquam ob egeſtatem uel inopiam huius liberalitatis uos poeniteat.

9. καθὼς — αἰῶνα) Supple: *Vt etiam uobis eueniat.* Verba deſumta ſunt ex Pſalmo, qui Hebraeis CXII, 9. *Sparſit*, i. e. *liberaliter dat pauperibus*; *haec eius liberalitas non definit per omnem uitam.* Quamdiu uiuit, tam diu liberalis eſſe poteſt, quia nunquam eget, Deo eius liberalitatem remunerante. Δικαιοσύνη, *liberalitas, eleemoſyna*, ut Matth. VI, 1.

10. ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν — βρῶσιν) *Deus uero, qui ſuppeditat ſemen ſerenti, et panem ad eſcam.* Ieſ. LV, 10. Senſus eſt: Deus, cui datori omnia debemus. χορηγήσαι — σπόρον ὑμῶν) *Suppeditet et multiplicet ſementem* quaſi *ueſtram.* Per *ſementem* autem Corinthiorum intelligit beneficia, quae collocare in egenos Chriſtianos Palaeſtinenſes decreuerant. Χορηγήσαι καὶ πληθύναι ſumuntur in Optatiuo. Vulgata et quidam alii interpretes minus commode uerba: καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι coniunxerunt. καὶ ἀυξήσαι — ὑμῶν) *Et augeat fructus liberalitatis ueſtrae*, ut nempe fructus copioſiſſimi ex illa ueſtra liberalitate ad uos et ad Palaeſtinenſes redeant.

11. ἐν παντὶ — ἁπλότητα) *Vt omni modo ſitis diuites ad omnem ingenuam liberalitatem*, i. e. ut ſatis diuites ſitis

ſitis ad exercendam liberalitatem. Poſt πλουτιζόμενοι ſubauditur ἐσεσθε, uel, ἔσεσθαι. Ἁπλότης uero hic eſt *ingenua liberalitas*, ut ſupra VIII, 2. ἡ τις — θεῷ) *Quae cauſſa eſt, cur nos Deo gratias agamus*; uel: ita diſtribuemus illa beneficia, ut Deo maximae gratiae agantur. Ita εὐχαριστία traheretur ad alios Chriſtianos, praecipue ad Palaeſtinenſes, qui laudaturi eſſent Deum, ſi per Pauli hoc miniſterium ſe tantopere adiutos experirentur. Poſſunt etiam ita uerti haec uerba: *Quae* (liberalitas ueſtra ingenua) *efficiet, ut multi, nobis monentibus*, (δι' ἡμῶν) *gratias agant Deo.*

12. ὅτι ἡ διακονία — τῷ θεῷ) *Nam hoc officioſum publicum beneficium non tantum ſubleuat egenos Chriſtianos, ſed et multorum hominum animos impellit ad gratias agendas Deo.* Ἡ διακονία, *miniſterium quoduis*, ſiue *officium*, *Dienſt*, *Gefälligkeit*. Λειτουργία, omnes ſumtus publici, ueluti ſi quis ſuo ſumtu domum publicam aut nauem exſtruat. H. l. eſt *publicum beneficium* a coetibus Chriſtianorum collatum. Ἡ διακονία τῆς λειτουργίας, *officioſum publicum beneficium*. Alii τὴν διακονίαν referunt ad Paulum, qui hoc beneficium procurabat ſuis monitis et precibus, ut ſenſus ſit: *Nam illud miniſterium, quo publice fungor in colligendis eleemoſynis, non modo eo pertinet, ut ſuppleatur aliorum Chriſtianorum inopia.* Nolite exiſtimare, nihil aliud uos ſic agere, quam pauperes adiuuare; quod et ipſum non eſt exiguum, et Chriſtiano maxime dignum. ἀλλὰ θεῷ) *Sed et multorum hominum animos impellit ad agendas Deo gratias.* Datiuus θεῷ regitur ab εὐχαριστεῖν, idque fit more cultiſſimorum ſcriptorum, quibus

bus mos est, ut Nomina Verbalia, cognatamque Verborum suorum significationem sortita, eandem constructionem admittant, quam Verba ipsa. Iam quemadmodum dicitur εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ, ita quoque ἐχαριστίαι τῷ θεῷ. Tale illud Iosephi Ant. V, 1, 3. τὰ πρὸς ὑπηρεσίαν ταῖς θυσίαις σκεύη, pro: τὰ πρὸς ὑπηρεσίαν τῶν θυσιῶν σκεύη, *uasa ministerio sacrificiorum destinata.*

13. διὰ τῆς — τὸν θεὸν) *Laudant enim Deum propter hoc munus, quo ingenuitatem uestram* (uos genuinos Christianos esse) *declaratis.* Δοξάζοντες, pro δοξάζοντων, ut Voci πολλῶν uel ἁγίων responderet; cuiusmodi Anacoluthon apud optimos Scriptores occurrit. Ἡ διακονία, pro ipso munere, quod supra u. 10. τὴν δικαιοσύνην uocauerat Apostolus. ἐπὶ τῇ — χριστοῦ) *Quod* nempe (hac uestra liberalitate) *obedientiam erga religionem publice declaraueritis.* Τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας pro: τῇ ὑποταγῇ ὁμολογουμένῃ. Qui enim liberales erant in alios Christianos, eo ipso publice quasi profitebantur, se consentire cum illis in fide. Hunc esse uerum horum uerborum sensum, ex sequentibus mihi patere uidetur, ubi idem fere repetitur. καὶ ἁπλότητι — πάντας) *Et quod sincere consentiatis* (in religionis professione) *cum iis* (in quos liberales estis) *et cum omnibus* (aliis Christianis.) Ἐπὶ τῇ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας, pro τῇ κοινωνίᾳ ἁπλῇ. Alii κοινωνίαν *de liberalitate* explicant ut Hebr. XIII, 16.

14. καὶ αὐτῶν — ἐφ' ὑμῖν) Ante haec uerba repete ex u. 12. ἡ διακ. — — περισσεύουσα. Sensus est: Liberalitas uestra etiam sic in Deum redundat, *quoniam pro uobis preces faciunt; amant enim uos propter immensam Dei*

erga uos gratiam; quia Deus uos non ſolum diuitiis, ſed et animo bono et liberali ornauit.

15. ἐπὶ τῇ — δωρεᾷ) *Pro ineffabili ipſius beneficio,* in uos et omnes gentes collato. Ἀνεκδιήγητον, id, quod tantum eſt, ut explicari nequeat. Paulus ſe adiungit illis, qui gratias agebant Deo pro tanto beneficio.

CAP. X.

1. Αὐτὸς — χριστοῦ) *Ego ipſe uero Paulus rogo uos ea lenitate atque humanitate, qua Chriſtus eſſe conſueuit. Etymol.* Ἐπιεικὴς παρὰ τὸ εἴκειν καὶ ὑποχωρεῖν, καὶ γὰρ οἱ πραεῖς ὑποχωροῦσι καὶ οὐκ ἀντιτείνουσι. *Heſychius:* ἐπιεικῶς, πάνυ λίαν πράως. Aliud iam argumentum tractatur. Defendit Paulus ſuam agendi rationem et auctoritatem aduerſus aduerſarios aliquos, qui ipſi adhuc obtrectabant, epiſtolas eius quidem ſeueras eſſe concedentes, ſed praeſentem eum nihil ualiturum, nec minis ſuis re ipſa ſatisfacturum, u. 10. Primo igitur Paulus manſuetudinem ſuam defendit *exemplo Chriſti;* deinde ipſis illis amore et modeſtia plenis precibus confirmat, non modo abſentem uerbis, ſed praeſentem quoque re ipſa caſtigaturum ſe eſſe immorigeros, ſi ſalus eccleſiae aliter non poſſit reſtitui, u. 8. Πραότης καὶ ἐπιείκεια τοῦ χριστοῦ eſt *clementia ſimilis clementiae Chriſti.* Διὰ τῆς πραότητος, *cum lenitate, leniter.* Nam ב Hebraeorum interdum uoce בְּ exprimitur, ut 1 Cor. XIV, 19. Ceterum de obtrectationibus aduerſariorum forte Titus aliquid reſciuerat, et Paulo expoſuerat. ὃς κατὰ — εἰς ὑμᾶς) *Qui praeſens apud uos timidus* multis uideor, *abſens uero uideor eſſe ſeuerus in uos.* Ταπεινὸς

ἐν

ἐν ὑμῖν, sc. ἐιμὶ. Ταπεινὸς est, qui demisse se gerit, modeste et timidius inter alios uersatur, nec sibi quicquam arrogat. Θαρρῶ εἰς ὑμᾶς h. l. ex oppositione est: *aſperius uos et durius caſtigo atque reprehendo.* Sic Paulus se ipsum describit ipsis aduersariorum uerbis, ut e u. 10. apparet, ubi aduersarii loquentes introducuntur. Κατὰ πρόσωπον, *coram*, hebr. לפני. Dicebant obtrectatores, eum praesentem multo lenius agere, quod offensas metueret, aut gratias captaret.

2. δέομαι — περιπατοῦντας) *Hoc autem rogo*, ut ita uos geratis, *ne opus mihi ſit, quum aduenero, uti ea ſeueritate, qua uſus eſſe exiſtimor erga quosdam, qui putant me prauis conſiliis obſequi.* Δέομαι δὲ. Per epanalepsin repetit uerbum synonymum, quia interiecerat nonnulla post παρακαλῶ in priori commate. Τὸ μὴ θαρρῆσαι, *ne cogar uti mea auctoritate*, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπὶ τινας, *qua audacius contra alios uti exiſtimor*; nam τολμῆσαι ἐπί τινα est *audacius ſe gerere*; *pro auctoritate agere contra aliquem.* Κατὰ σάρκα περιπατεῖν, consilia ad hominum mores adaptare; minari timidis, cedere audacibus; quod est hominum humilium, qui carent interna uirtute. Cf. supra I, 12. 17.

3. ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες) *Quanquam enim homo ſum*, sicut sunt alii. Ἐν σαρκὶ εἶναι, in conditione esse humana, infirma, et multis malis obnoxia. οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα) *Tamen non milito prauis conſiliis*, nempe cum aduersariis meis et cum impedimentis quae tollere studeo. Saepius utitur Paulus tropo *militiae* in descri-

benda miniſtrorum religionis fortitudine, 1 Tim. I, 18. 2 Tim. II, 3. 4. 5.

4. τὰ γὰρ — σαρκικὰ) *Nam arma quibus utor, non ſunt inualida*, e. g. uerborum lenocinia, rerum externarum noua omina et uota, fraudes et fallaciae. ἀλλὰ — ὀχυρωμάτων) *Sed ualida Deoque probata, ad deſtruendas munitiones* aduerſariorum. Δυνατὰ θεῷ, quae Deo probantur, uel ἐν, σὺν θεῷ, quibus Deus uim addit, uel etiam *iudice Deo*. Καθαιρεῖν dicuntur, *qui hoſtium ferociam contundunt, uiresque frangunt*. Ὀχυρώματα *munitiones, loca munita, arces, caſtella*. Hoc loco intelliguntur impedimenta religionis Chriſtianae, et nominatim ſiniſtra aduerſariorum de Paulo iudicia, quae ſane impedire poterant progreſſum muneris eius. Alii intelligunt omne id, cui hoſtes Euangelii confidunt, et contra ueritatem doctrinae coeleſtis ſe muniunt efferuntque, qualia ſunt humana ſapientia, eruditio, eloquentia etc. Eſt uero hoc comma 4. in parentheſi ſeiungendum a ſequenti, ut pergat conſtructio: στρατευόμεθα — λογισμοὺς καθαιροῦντες.

5. λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα) Eſt hic primum traiectio, pro καθαιροῦντες λογισμοὺς, καὶ πᾶν ὕψωμα. Deinde ἕν διὰ δυοῖν, nam λογισμοὺς κ. τ. ὑψ. dictum eſt pro πᾶν ὕψωμα τῶν λογισμῶν. *Deſtruens omnes temerarias opiniones*, quas nempe aduerſarii de me habent. Λογισμοὶ h. l. non ſunt *ratiocinationes*, ſed *opiniones*. Reſpicit enim Apoſtolus ad eos, de quibus ſupra u. 2. dixerat: τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κ. σ. περιπ. Ὕψωμα, *altitudo*, et ex Hebr. *locus editus in monte, arx, caſtellum*, idem ὀχύρωμα. Hoc caſtellum quaſi falſarum de me opinionum (inquit Apoſtolus) *extollit*

extollit se κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ, *aduersus cognitionem Dei*, i. e. impedimentum est propagandae cognitionis Dei. Nam illae aduersariorum opiniones impediebant successum muneris Apostolici, atque adeo ipsius doctrinae Christi. Non multum abest a ratione poëtica scriptoris dictio h. l. Sicuti castellum *extollit se*, h. e. oppositum est hostibus; ita etiam castellum opinionum prauarum dicitur oppositum esse cognitioni Dei. καὶ αἰχμαλωτίζοντες — — χριστοῦ) *Et in captiuitatem redigo*, i. e. irritas reddo, *omnes machinationes, ut Christo se subiiciant.* Pergit Ap. in metaphora a bello desumta. Νόημα, *consilium hominum et machinatio*, ut supra c. II, 11. Intelliguntur h. l. ipsae illae artes et machinationes aduersariorum Pauli, de quibus hactenus dixerat.

6. καὶ ἐν ἑτοίμῳ — ὑπακοὴν) *Et paratus sum ulcisci omnem inobedientiam* (eorum qui doctrinae parere nolunt,) *ubi uos ad perfectam obedientiam adduxerim.* Postquam in *coetu* uestro omnia fuerint Christo subiecta, tum etiam membra se mihi opponentia in ordinem redigam. Hi opponentes se, fuisse uidentur doctores, Pauli aduersarii.

7. τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε;) *Adeone illa tantum, quae apud homines ualent, respicitis?* Cf. supra V, 12. Hic iterum nobis deest lux historiae. Respicit uel ad praerogatiuas externas, e. g. cognationem cum familia Mariae, quae alios commendabat, uel ad habitum Pauli apud Corinthios praesentis, moderatius ibi se gerentis, quum alii πολλὴν φαντασίαν ostentarent. Videtur Paulus respicere falsos doctores, qui praecipuo quodam iure, quod ad Paulum nihil pertinuerit, *se Christi esse* dicerent, eoque titulo

Corinthiis', *externa* ſpectantibus, ſe uenditarent. Gloriabantur nempe, ut uerosimile eſt, de *Iacobo*, quem ſuae ſectae coriphaeum et principem eſſe fingebant. Hi igitur propter ſuum Iacobum non modo contra Paulinos et Apollonios, quorum duces Chriſtum, dum in his terris uixerit, omnino non habuerint cognitum, ſed et contra Petrinos, quorum princeps certe *cognatus Chriſti* non fuerit, tumebant, et nomen τῶν χριστοῦ factioni ſuae peculiariter arrogabant, quod non modo familiarem, ſed propinquum etiam et neceſſarium Chriſti ſectarentur. 1 Cor. 1, 12. ſ. Vid. *Storrius* p. 11. ſqq. εἴ τις — εἶναι) *Si quis gloriatur, ſe eſſe Chriſti.* Πέποιθεν ἑαυτῷ. Hebraismus, בְּ, *apud ſeipſum.* Includit exprobrationem ſuperbiae et negligentiae. τοῦτο λογιζέσθω — ἡμεῖς χριστοῦ) *Is uiciſſim ſua ſponte agnoſcat, ſicut ipſe Chriſti eſt, ita me etiam Chriſti eſſe.* Se non eodem quidem, ac iſti, ſed ueriore titulo *Chriſti eſſe* affirmat. ἀφ' ἑαυτοῦ) *Ex ſeſe*, i. e. etiam a me non admonitus.

8. ἐάν τε — ἐξουσίας ἡμῶν) *Nam ſi amplius etiam quid glorier* (quam alii poſſent gloriari) *de poteſtate mea.* εἰς οἰκοδομὴν — ὑμῶν) *Ad commodum, non ad damnum ueſtrum.* Tacite reprehendit immorigeros illos doctores, qui magis nocebant quam proderant. Οὐκ ἀισχυνθήσομαι, *non deprehendar uanus, uel mendax.* Poſſem plus quam ullus alius doctor de munere meo gloriari.

9. ἵνα μὴ — ἐπιστολῶν) Supple: Sed hoc non facio; non addam plura ea de re, ne putetis, me tantum uanis minis ad terrorem abuti uelle per impotentes epiſtolas.

10. φησί)

10. φησὶ) Certum quempiam iſtius ſermonis auctorem deſignat, uel quemuis iſtorum exempli cauſſa ſibi deligit Apoſtolus; ſequitur enim ὁ τοιοῦτος, qui eiusmodi eſt. Ceterum ii, qui hic loquentes introducuntur, ſunt ii, quos deſcripſerat ſupra u. 2. οἱ λογιζόμενοι ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας. βαρεῖαι καὶ ἰσχυραὶ) *Graues et uehementes.* ἡ δὲ παρ. — ἀσθενὴς) Ipſe praeſens, ſatis timidus eſt. Praeſens nihil ualet; nihil efficit apud auditores ſuos; ideoque nec coram cum ipſis congredi audet. καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος) *Et ſermo eius eſt abiectus,* propter tenuem pronuntiationem ſeu actionem, quae in idiota, uoce etiam et lateribus deſtituto, neque natura neque arte adiuuatur.

11. λόγῳ, ἔργῳ) Haec duo ſibi reſpondent. Verbis minatur Paulus; ſed, ſi opus ſit, etiam rebus ipſis efficiendis non deerit.

12. 13. οὐ γὰρ — συνιςανόντων) *Non enim poſſum a me impetrare, ut me nonnullis accenſeam admiſceamue, qui de ſe multa praedicare ſolent.* Ita eleganter uertit *Ven. Morus,* qui locum comm. 12 — 17. ſolide pro more interpretatus eſt in Progr. 1781. ſcripto, inſerto diſſertatt. theol. et philolog. p. 99. ſqq. Ἐγκρίνειν ἑαυτὸν τοῖς ἄλλοις, *aliis accenſeri.* Συγκρίνειν *commiſcere.* Eſt igitur συγκρινόμενος τοῖς ἄλλοις, qui eorum ſocium ſe gerit, moresque imitatur. In phyſicis nempe dicuntur συγκρίνεσθαι, quae coagmentantur et concreſcunt; quod uerbum hic tropice uſurpatur. Dicere ſolebant Pauli aduerſarii, ab ſe omnem terrarum orbem docendo peragratum eſſe, etiamſi in multa loca non ueniſſent, quo ſe iactabant ueniſſe; aut ab ſe plurimis in locis multa praeſtita, ubi uix tantillum fecerant,

ſed alii et inchoauerant rem, et propemodum abſoluerant. ἀλλὰ αὐτοὶ — οἱ συνιᾶσιν) Haec eſt recepta lectio. Sed in confiniis u. 12. et 13. uerba quatuor, οἱ συνιᾶσιν· ἡμεῖς δὲ, aut omnino ſpuria ſunt, aut ſaltem admodum ſuſpecta. Legendum igitur uidetur: ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα. Ita hoc intelligendum eſſet de Paulo, quod et conuenit aduerſatiuae ἀλλὰ αὐτοὶ etc. Tunc eſſet hic ſenſus: *Ego uero meo me modulo ac pede metiri ſoleo, et mecum habito, non extra terminos meos gloriolam quaero.* Quanquam καυχησόμεθα etiam Ven. *Moro* ſuſpectum eſt, ex rationibus non contemnendis, infra tamen, ubi ſcriptor in uiam redit, ſequitur: *gloriolam quaero;* quod hic recte poſſet ſuppleri. Verbis μετρεῖν ἑαυτὸν ἐν ἑαυτῷ is deſcribitur, qui, ut *Horatius* (Epiſtol. I, 7, 98.) dixit, ſuo ſe modulo ac pede metitur, adeoque nec inflate iactat ab ſe praeſtitum, nec temere ſuſcipit praeſtandum, quod nec praeſtitit, nec praeſtare aut per uires, aut per tempora ſua omnemque uitae rationem, poterit. Eſt ergo haec modeſtiae deſcriptio, a qua quidem uirtute Paulus hoc loco unice commendari cupit. καὶ συγκρίνοντες ἑαυτὸς ἑαυτοῖς, *et comparans me mecum ipſe.* Verbum συγκρίνειν nunc non poteſt eſſe *admiſcere*; ſed, ut reſpondeat illi alteri in priori membro μετρεῖν, quo *iudicium* exprimitur, erit *comparare*, in quo *iudicium* ineſt. Comparat autem ſe et componit aliquis ſecum ipſe, qui iudicium fert de ſe ad normam ſuarum uirium, factorum, meritorum, qui, quid ipſe poſſit feceritque quaerit, qui tantum ſibi tribuit, quantum ipſi conuenit, non eo reſpicit utrum aequiparet, aut ſuperet alios, an ab

iis

iis longo interuallo relinquatur, uno uerbo, qui pretium ſuis factis uiribusque congruum ſibi ſtatuit. Quum autem haec duo membra prouerbiorum quandam ſimilitudinem habeant, commode poſſunt uerti: ſuo pede ſe metiri, ſecum habitare. Εἰς τὰ ἄμετρα, *extra terminos* meos, i. e. extra meam dioeceſin. Hoc ex ſtatim dicendis lucem accipiet. Ceterum plerisque interpretibus uerba, ἀλλ' αὐτοὶ — ἑ συνιᾶσι, uidentur ſic intelligenda: *Sed illi* (iactatores) *qui ſe inuicem* (cum ſui ſimilibus, non cum maioribus) *comparant, non intelligunt*, aut *non ſapiunt.* Sed uide qua contra monuit *Morus* Progr. cit. ἀλλὰ κατὰ — ἄχρι καὶ ὑμῶν) *Sed intra certos terminos, a Deo ita mihi praefinitos*, (ſc. gloriolam quaero,) *ut adeo ad uos usque progrederer.* Κανὼν h. l. eſt certum, finitumque doctori ſpatium, uno uerbo *dioeceſis*; et is κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος καυχᾶσθαι dicitur, qui in tantum gloriatur, in quantum ſua dioeceſis patet, ſiue intra fines ſuae dioeceſeos. Τὸ μέτρον autem τοῦ κάνονος eſt modus ſeu menſura, quae conſtat definito ambitu, quae nunc eſt definitum ſpatium, ut ſi ſcriptor μεμετρημένον κανόνα dixiſſet. Eſt ergo μέτρον genus, κανὼν ſpecies, qua ſpecie nominanda genus accuratius definitur, quale nominatim μέτρον nunc intelligendum ſit. Quare ſiue dicat μέτρον ſolum, ſiue κανόνα ſolum, ſiue μέτρον τοῦ κανόνος coniungat: ubiuis eadem res exprimitur. Quod autem Paulus a Deo ſibi hoc μέτρον aſſignatum dicit, hoc eſt e latinae linguae conſuetudine, prouincia ſibi, doctori, a Deo aſſignata. Scilicet placuerat diuinae prouidentiae, itinera Pauli ſic moderari, ut in haec potiſſimum loca, hoc potiſſimum tempore ueniret: quae quidem rerum Paulinarum gubernatio diuina nunc eſt μέτρησις θεοῦ, et quum Paulus prae ſe fert, ſe

tantum terrae ſpatium luſtraſſe, quantum ab eo luſtrari diuina prouidentia uoluit permiſitque, tum καυχᾶται κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, οὗ ἐμέρισεν ὁ θεὸς, in tantum gloriatur, in quantum ſua dioeceſis patet, ſiue intra fines ſuae dioeceſeos, nec gloriam quaerit in alio ſpatio, ubi non eſt materia gloriae illi debitae. Gloriari autem non eſt neceſſario uanitatis, ſed honeſta etiam profeſſio eius, qui ſe illius loci illorumque hominum doctorem fuiſſe dicit, cuius loci et quorum hominum doctor reuera fuit. Vid. Rom. XV, 19. Quum autem addit Paulus: ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν, indicat, Corinthum etiam fuiſſe in ſua dioeceſi.

14. οὐ γὰρ — ὑπερεκτείνομεν ἑαυτοὺς) *Neque enim, (quaſi non ad uos usque progreſſus ſim,) terminos tranſilio.* Bene monet Ven. *Morus* commodiorem fore ſenſum, ſi aut Paulus ipſe ſcripſiſſet, aut nobis ſcribere liceret, ὡς οἱ μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, *ut ii, qui non uentitant ad uos*, et tamen apud uos ſe fuiſſe iactant. Ὑπερεκτείνειν ἑαυτὸν eſt Graecorum ὑπερτηδᾶν τὸν ὅρον, ὑπερ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν, et reſpondet illi εἰς τὰ ἄμετρα καυχᾶσθαι, u. 13. quod ſtatim u. 15. exprimitur ἐν ἀλλοτρίοις κόποις καυχᾶσθαι, quae uerba ſignificant eum, qui ſe id feciſſe iactat, quod alius fecit, ſibi laudem tribuit meriti alieni. Igitur ſenſus uerborum, οὐχ ὑπερεκτείνομεν ἑαυτοὺς, eſt: Non enim nimis mihi tribuo, nec me id feciſſe iacto quod alius fecit, dum in ueſtra urbe me fuiſſe prae me fero. ἄχρι — τοῦ χριστοῦ) *Iam enim usque ad uos perueni in annunciatione Euangelii.* Prius nempe ueni ad uos quam alii; anteuerti alios, qui nunc demum, quia praeſens eſſe non poſſum, ſeſe ingerunt.

15. 16. ἐκ

15. 16. οὐκ εἰς — κόποις) *Non extra terminos meos gloriolam quaero ex aliena opera.* Ἐν ἀλλοτρίοις κόποις καυχώμενος, est is, qui se id feciſſe iactat, quod alius fecit, adeoque ex aliena opera gloriolam quaerit. Hoc loco, qui de religionis chriſtianae doctoribus agit, ea magniloquentia deſcripta intelligitur, qua quis Chriſtianos ab se edoctos gloriatur, qui tamen alio praeceptore uſi ſunt, aut ab se prouectos ulterius, qui iam alio duce et doctore magnos progreſſus fecerant. Tales iactatores erant falſi doctores apud Corinthios; talem autem se eſſe negat Paulus. ἐλπίδα — εὐαγγελίσασθαι) *Quippe qui ſperem, ubi uos iuſta religionis incrementa ceperitis, fore, ut, propter uos abunde intra terminos meos celebratus, etiam ultra Corinthium agrum doctrinam chriſtianam proferam.* Μεγαλύνεσθαι per hebraismum eſt *laudari.* Sperat Paulus, ſi ſua de Corinthiis merita innotuerint, fore, ut faciliorem ad alios aditum habeat, atque adeo ab iis expetatur ſponte. Κατὰ τὸν κάνονα ἡμῶν, *intra terminos meos,* ut u. 13. Εἰς περισσείαν, *ad abundantiam usque;* ut porro non poſſint iſti gloriari, et Apoſtolatus mei fructus contemnere. Quia Corinthii magni erant nauigatores et mercatores, ſperabat, per eos aliquam famam Euangelii ad oras exteras peruenturam, quae ipſi Paulo aditum ad praedicandum daret, ut olim factum erat Antiochiae. Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν, *in locis ultra uos poſitis,* ultra ueſtrum agrum. οὐκ ἐν — καυχήσασθαι) *Nullo autem modo intra terminos alterius, ubi omnia iam praeſtita ſint, mihi gloriola ſit quaerenda.* Phraſis, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι καυχᾶσθαι rem exprimit eamdem, quam ἐν κόποις ἀλλοτ. καυχᾶσθαι. Εἰς τὰ ἕτοιμα, i. e. ἐν τοῖς ἑτοίμοις, *in iis locis, ubi omnia iam praeſtita ſint.*

17. ὁ δὲ — καυχάσθω) *Qui autem iactare se uelit, non nisi de Domino se iactet,* i. e. ei unice haec beneficia et felicem successum laborum tribuat. Cf. 1 Cor. I, 31.

18. οὐ γὰρ — συνίστησιν) *Nec enim, qui seipsum laudat, probus est et laude dignus, sed ipse quem Dominus commendat,* Ὃν ὁ κύριος συνίστησιν, siue nunc, per rerum prosperos successus, siue olim illo die iudicii.

CAP. XI.

1. Ὄφελον — τῇ ἀφροσύνῃ) *Vtinam ferre possitis paullulum meam insipientiam.* Τῇ ἀφροσύνῃ, *ob stultitiam.* Alii legunt τῆς ἀφροσύνης, sc. ἕνεκα, uel est traiectio pro μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης μου. Insipientiam uocat extortam sibi apologiam, ideo quod speciem quandam insipientiae habeat, apud eos, qui rem non penitus inspiciunt cum suis circumstantiis. Reprehendit simul stoliditatem aduersariorum apud lectores, qui scirent immoderate istos nouos doctores gloriari. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου) *Sed fertis me.* Ironia. Vos nihil libentius auditis, quam si quis se laudat.

2. ζηλῶ — ζήλῳ) *Nam aemulor uos,* uehementer *amo uos aemulatione Dei,* non propter me aut pecunias uestras, sed Dei caussa. ἡρμοσάμην — τῷ χριστῷ) *Ego enim uos praeparaui,* idoneosque reddidi, *ut uos uni uiro Christo, tanquam sponso, ueluti uirginem integram, castam puramque adducere, et quasi despondere possim.* Studui mea opera uos efficere Christi sectatores; ergo nolo uos mihi et Christo per doctores falsos abduci. Ἑνὶ ἀνδρί, ut per omnem uitam unum sequeremini. Sunt omnia uerba ab aman-

amantibus ſumta, et uidetur Apoſtolus reſpexiſſe ad quendam Veterum morem, ex quo ſponſae, hominum inprimis lautiorum, non ſolum bene caſteque educabantur, ſed diligentiſſime etiam curabantur, ut formae pulchritudinisque gratia ſponſi animum capere et tenere poſſent. Eſth. II, 12. Ioſeph. Ant. XI, 6, 2. Eccleſia itaque eſt ſponſa, Chriſtus ſponſus, Paulus autem, ut quilibet uerbi diuini miniſter eſt quaſi curator huius uirginis, ἐπιμελητὴς τῆς παρθένου, qui poſtquam hanc uirginem ſatis curauit et praeparauit (ἡρμόσατο,) eam Chriſto ſponſo παρίστησι, *adducit.* Ἁγνὴν, *integram*, *puram*, quae nollet per aliorum ſocietatem uel doctrinam pollui.

3. ὡς — πανουργίᾳ αὐτοῦ) Serpens ille, ſiue draco, per quem Satanas intelligitur, Apocal. XII, 9. Proponit Apoſtolus exemplum mulieris deceptae, quoniam eccleſiam modo cum uirgine comparauerat. οὕτω — εἰς τὸν χριστὸν) *Ita mentes ueſtrae corrumpantur*, atque abducantur *a ſimpliciſſima illa doctrina Chriſti, quam uobis tradidi.* Φθαρῇ, uobis nihil huiusmodi cogitantibus; ſicut Eua non dedito ſtudio transgreſſa eſt praeceptum Dei, ſed calliditate ſeductoris in errorem delapſa eſt. Ἀπὸ τῆς ἁπλότητος, contracta locutio: *ut abiiciatis* illam ſimplicem doctrinam de Chriſto, quam a me hauſiſtis.

4. εἰ μὲν — καλῶς ἠνείχεσθε) Varie poteſt explicari hic locus, ut tamen ſenſus ſit commodus. 1) Si quis iſtorum, qui ad uos ueniunt, alium Ieſum uel Saluatorem (*uerum,*) aliudque Euangelium (*uerum*) commendat, (quod tamen fieri non poteſt,) recte ſane eum tolleraretis. 2) *Si falſus aliquis doctor doceat alium* (falſum) *Ieſum, quem ego non docui;*

docui; ſi nouam (et falſam) *ſcientiam, qualem a me non accepiſtis, uobiscum communicet; ſi nouum* (et falſum) *a meo diuerſum tradat euangelium; egregie tuleritis eum.* Cum ironia haec dicta ſunt. Πνεῦμα h. l. eſt *cognitio a Spiritu accepta*, et quidem, reſpectu falſorum doctorum, *cognitio quam quis mentitur ſe accepiſſe a Spiritu.* Ceterum idem dicit Paulus tribus modis.

5. λογίζομαι — ἀποστόλων) *Sed nulla in re inferiorem me eſſe eximiis illis Apoſtolis exiſtimo.* Plutarch. de fort. Rom. ἀλλ' ὁρᾷς πόσον ὑστερεῖς μου; *ſed uidesne tamen quanto me ſis inferior?* Ὑπερλίαν, *plusquam ualde*, aduerbium eſt compoſitum, ut ὑπερεῦ, *plusquam bene.* Οἱ ὑπερλίαν ἀπόστολοι ſunt *eximii Apoſtoli*, uel *doctores*, i. e. qui ſe eximios eſſe praedicant, ut *ironice* deſignentur iſti thraſones, qui Paulo detrahebant. *STORRIUS* (p. 15. f.) τοὺς ὑπερλίαν ἀποστόλους, quibus ſe nihilo inferiorem eſſe Paulus dicit, *Iacobum* et *Petrum* eſſe exiſtimat, quos etiam Gal. II, 9. in *primis*, et ſummo quidem inter columina *loco* numeratos fuiſſe legimus.

6. εἰ δὲ καὶ — γνώσει) *Si uero uel maxime imperitus ſum loquendi*, (minus eloquens,) *at talis non ſum cognitione et intelligentia rerum ſacrarum.* Ἰδιώτης τῷ λόγῳ eſt, cui λόγοι et πείθω deſunt, *qui non pollet eloquentia et ui dicendi.* Ioſeph. A. II, 12, 2. Poteſt tamen ἰδιώτης τῷ λόγῳ etiam eſſe *graeci ſermonis minus peritus*; qualem fuiſſe Paulum, ex ſcriptis eius patet, quum contra Graeci, Athenienſes, Platonici, Stoici ſtili facultate excelluerint. ἀλλ' ἐν — εἰς ὑμᾶς) *Sed potius omni tempore ac loco me uobis ſatis probaui* (tanquam uerum Apoſto-

Apoſtolum atque doctorem.) Ἐν τούτῳ, ſc. μέρει. Quaſi dicat: Quid attinet haec pluribus a me referri? Vos ipſi, ſicut alii multi, me eſtis experti, et noſcitis qualis ſim.

7. ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα) Ironice. Niſi quidem hoc eſt meum peccatum. Si eximii illi doctores hoc putant peccatum eſſe quaſi, et dignitati muneris Apoſtolici non conueniens, quod mihi his manibus uictum paraui, facile patior. ἐμαυτὸν — ὑψωθῆτε) *Quod me depreſſi*, manibus meis uictum parando, *ut uos iam quaſi in ſublimi ſitis loco.* Ταπεινῶν ἑαυτὸν, *deprimere ſe*, ex hebr. עָנָה, *miſerias ſibi iniungere* et hoc quidem loco *ſuſcipere paupertatem uoluntariam.* Ergo oppoſitionis lege *exaltare* erit, *reddere aliquem felicem.*

8. ἄλλας — διακονίαν) Ἐσύλησα, ſpoliaui *quaſi*; accepi ab illis mercedem. Πρὸς τ. ὑ. διακονίαν, ſiue, ut poſſem tantum per tempus apud uos Euangelium praedicare; ſiue ad uos miſi, ut naſcenti apud uos eccleſiae ſtipendio ſubuenirem. οὐ κατενάρκησα ὑμῶν) *Nemini ueſtrum oneri fui.* Νάρκη, *torpor*; hinc uerbum καταναρκᾶν, *obtorpere cum damno alterius, oneri eſſe alicui*; nam torpida membra ſunt etiam grauiora ſuoque onere preſſa, immota.

9. τὸ γὰρ ὑστέρημά μου) *Quicquid enim mihi deerat.* Illud, inquit, non a uobis exegi aut petii, ſed qui e Macedonia uenerunt fratres προσανεπλήρωσαν, ſi quid deeſſet ad meum uictum, quod manuum labore non poteram parare. ἀβαρῆ ὑμῶν ἐμαυτὸν ἐτήρησα) *Caui, ne uobis moleſtus eſſem.* Ἀβαρεῖς apud Graecos uulgo dicun-

dicuntur, qui aliis non graues sunt, eosque non premunt, iniuriaque non afficiunt; sed h. l. ἀβαρὴς est, *qui alteri non molestus, oneroſus est, quum non cauſſam praebet impenſarum ſumtuumque faciendorum*, ſicuti contra βαρὺς est, *qui aliis moleſtus et oneroſus eſt*, Ioſeph Ant. I, 16, 2. VI, 13, 10.

10. ἔστιν ἀληθ. χρ. ἐν ἐμοὶ) *Vobis ego per Chriſtum uere affirmo*, ut Rom. IX, 1. Est formula iurandi. Quae iam dico, ea uere dico, uti decet Chriſtianum. ὅτι ἡ κἀυχησις — τῆς ἀχαΐας) *Hanc meam laudem*, (me gratis docere) *nunquam impediam in prouincia Achaica*; nunquam flagitabo mercedem. οὐ φραγήσεται, *non impedietur*, quod nempe ad me attinet. Ἐν τοῖς κλίμασι τῆς ἀχαΐας, *in regionibus Achaicis*, in uniuerſa Achaiae prouincia.

11. διατί;) Sc. nunquam ab Achaeis merceden poſtulabo. Si cauſſam rogatis, haud ſane illa eſt, quam aduerſarii afferunt, quaſi ego uos ſpernerem.

12. ὃ δὲ ποιῶ — ἀφορμὴν) *Quod autem facio*, eam ob cauſſam facio, (ſupplendum enim eſt: διὰ τοῦτο ποιῶ) *id etiam porro faciam, ut praeſcindam occaſionem*, gloriandi nempe, uel reprehendendi et calumniandi, *iis qui occaſionem quaerunt.* Θέλειν, *optare, quaerere.* ἵνα — ἡμεῖς) *Vt, dum ſe laudare uolunt, mei ſimiles eſſe debeant*, ſine lucri ſtudio et mercedis appetentia. Efficiam, porro gratis docendo, ut iſti non amplius poſſint ſe ipſos laudare, niſi meum exemplum imitentur, et lucri ſtudium deponant.

13. ἐργάται

13. ἐργάται δόλιοι) Sc. εἰσιν. Operam dant Euangelio, ſed non bona fide; nam gloriam tantum et commoda ſua quaerunt. μετασχηματιζόμενοι — χριστοῦ) *Perſonam induunt Apoſtolorum Chriſti*, quum ab eorum uirtutibus longe abſint, eorumque doctrinam uarie corrumpant.

14. αὐτὸς γὰρ — εἰς ἄγγελον φωτὸς) *Ipſe enim Satanas ſimulat angelum bonum*, i. e. operatur omnis generis flagitia inter homines, ſpecie boni et honeſti. Nempe omnis generis flagitia ſunt opus Satanae. Si ad certum aliquod factum reſpicit Apoſtolus, poterit deceptio Euae per ſerpentem ſpecie intelligentiae maioris acquirendae intelligi, Gen. III. Veriſimile eſt, Satanam, quum in peccatum induceret Euam, induiſſe ſpeciem boni angeli, non autem ſerpentis; ſerpentem uero, (נחש) in narratione Moſis eſſe Symbolum ſeductoris. Cf. Repertorium *für bibl. und morgenländiſche Litteratur*, Parte V. nr. IV. Sed ad ſingulare aliquod factum non uidetur Paulus reſpicere.

15. οἱ διάκονοι αὐτοῦ) Sic uocantur falſi doctores, quia hominibus damnum inferebant, ſuique commodi cauſſa eos a uera Chriſti doctrina auertebant. διάκονοι δικαιοσύνης) i. e. *finceri*, *integri*, quia Pſeudapoſtolis opponuntur, uel miniſtri *Euangelii*, quod eſt *ueritas* κατ' ἐξοχήν. ὧν ὁ τέλος — ἔργα αὐτῶν) *Qui poenas dignas factis ſuis ferent.* Τὸ τέλος, exitus, praemium uel poena. Rom. VI, 21.

16. πάλιν — εἶναι) *Iterum admoneo, ne putetis me inſipere.* Sic uiam ſternit ad eam orationem, qua uidetur ſuas laudes ipſe nimium praedicare. εἰ δὲ — καυχήσωμαι) i. e. Si tamen id impetrare ab omnibus uobis non

possum, ut boni aequique consulatis, sustinete igitur et me desipientem et gloriantem, quum receperitis istos thrasones.

17. ὃ λαλῶ κατὰ κύριον) *Non secundum Dominum*, i. e. non ita ut cultorem Christi deceret, si res in se consideretur; Christus enim non uult, ut nos laudemus, sed ut simus animo demisso. Non negat Paulus se optimo consilio haec scribere, sed modum hunc defendendi suum honorem, sibi non placere, fatetur. Alio modo honorem suum defendisset, si per rerum circumstantias potuisset fieri. ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ) *Sed dico haec, ut si ego etiam essem homo stolidus et uanus.* Ἐν τάυτῃ — — καυχήσεως, *quoniam nunc cum tanta confidentia incipio me laudare.* Cf. supra c. IX, 4.

18. κατὰ τὴν σάρκα) *De rebus externis*, quod sint Hebraei, eloquentes, etc. Vide supra c. V, 16.

19. ἡδέως — ἀφρόνων) Ferre soletis iactabundos. Est iusta reprehensio, quod tales tam insipientes et stolidos homines, quales erant falsi Apostoli, non aegre sustinuerint. φρόνιμοι ὄντες) Ironia: Quia uobis sapientes uidemini. Vel est iterum reprehensio: Quos decebat multo peritiores iam esse.

20. εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ) *Si quis uos in seruitutem redigat*, si falsus doctor uos seruili modo tractet, omnia pro imperio et auctoritate agat, nihil docendo, hortando, rogando. κατεσθίει) *Deuoret quasi totos*, i. e. bonis uestris uos exuat. Nam isti homines, de quibus Paulus loquitur, tantum sua commoda quaerebant. εἴ τις λαμβά-

λαμβάνει) δῶρα, ſi quis libenter dona accipiat. Vel: ſi quis fallit uos, ut ſit ellipſis; λαμβάνει, ſc. δέλω. εἰς πρόσωπου δέρει) i. e. ſi contumelioſe, inſolenter uos tractet. Eſt metonymia ſpeciei pro genere; nam *colaphis caedere* eſt ignominioſum.

21. κατὰ — ἠσθενήκαμεν) *In dedecus* (ueſtrum, uel, ut alii uolunt, falſorum Apoſtolorum,) *hoc dico, me nimis fuiſſe timidum*, i. e. me nunquam huiusmodi aliquid eſſe auſum; ut ὡς redundet. Obiecerant aduerſarii Paulo ταπεινότητα, et ἀσθένειαν, c. X, 1. 10. Is igitur h. l. eleganter ſuam ἀσθένειαν opponit τῇ δυνάμει falſorum Apoſtolorum. Illi poterant καταδεδῆν, κατεσθίειν etc. De his autem rebus dicit, *fateri ſeſe, ſe in illis infirmum fuiſſe*, ſe tamen id dicere in *dedecus* falſorum Apoſtolorum, quippe qui de ſua cum Apoſtolo ſimilitudine praecipue gloriabantur, u. 12. *Storrius* (p. 75. not. 153.) uertit: *Cum dedecore fateor, quod ego*, ſi iſta (u. 20.) ſunt uirtutes, *imbecillus fuerim*, eamque, ſi placet, δύναμιν aſſequi inter uos non potuerim. Sic ſubeſt *ironia*. Nam ex aduerſariorum opinione illa modeſtia (ἀσθένεια) Pauli illi fuit opprobrio; ſed Apoſtolus regerit, ſi Pſeudapoſtolorum moribus induendis mereri debeat, ne ἀσθενῆσαι poſthac dicatur, cum *ſuo* dedecore fateri ſe malle, quod opprobrio ſit digniſſimus. ἐν ᾧ — κἀγώ) *In iis uero rebus, quibus illi audacter confidunt, et gloriantur, et ego gloriari poſſem, ſi uanus eſſem.* Τολμᾶν ἐν τινὶ, *audere in aliqua re*, i. e. ſuperbire aliqua re.

22. ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ) *Hebraei*, qui religionem hebraicam profeſſi, ab hac religione ſua uel a circumciſione, cum

qua religionem hebraicam ſuſcepiſſent, inſigne ornamentum habere credebantur. Ἰσραηλῖται, *nati* Iſraelitae, non proſelyti demum. Σπέρμα Ἀβραάμ, qui originem altiſſime a maioribus hebraeis, quin ab ipſo *Abrahamo* repetebant; quod ſummum decus habebatur. Iudaei quauis data occaſione originem ſuam, et genus ab Abrahamo iactabant.

23. ὑπὲρ ἐγώ) *Ego amplius ſum.* Ponitur h. l. ὑπὲρ aduerbialiter pro πλέον, ſ. μᾶλλον, quod et ſequentia oſtendunt, ubi nonniſi aduerbia, uti περισσοτέρως etc. τῷ ὑπὲρ reſpondent. ἐν θανάτοις) *In mortis periculis.* Supra I, 9, 10. et aliis locis.

24. ὑπὸ — ἔλαβον) Τεσσαράκοντα ſc. πληγὰς, quod *Ioſephus*, de eadem re exponens, diſerte addit, A. IV, 8, 21. πληγὰς μιᾶς λιπούσης τεσσαράκοντα — λαβών. Secundum legem Moſaicam, Deut. XXV, 3. quadraginta plagis haec caſtigatio conſtare debuit. Sed Iudaei eam 39 tantum plagis cohibuerunt; quem numerum et hodie in hoc poenae genere obſeruant, ne, ſi forte miniſter falſo numeraſſet, ei, qui pulſaretur, iniuria fieret. Targum *Ionathan* in Deut. XXV, 3. „Quadraginta plagas intentabit, ſed una minus percutiat eum, non implebit numerum, ne ultra 39. iſtas uerberet ipſum percuſſione redundanti.„

25. ἐῤῥαβδίσθην) *Virgis caeſus ſum*, more Romano, per lictorem. Semel haec poena Paulo inflicta legitur Philippis, Act. XVI, 22. ἐλιθάσθην Act. XIV, 19. νυχθήμερον — πεποίηκα) Ἐν τῷ βυθῷ, *in profundo maris*, iactatus ab undis, inſidens forte tabulae nauis. Βυθὸς, h. l. eſt omnino *mare*, ut Pſ. CVII, 24. uerſ. Alex. ubi uſur-

uſurpatur de mercatoribus, qui mare tranſeunt. Alii intelligunt carcerem ſubterraneum; alii *puteum* aqua plenum, in quo latendum fuerit Apoſtolo totum per diem, ut inſidias effugeret. Ποιεῖν *uerſari.*

26. (ἐν) ὁδοιπορίαις πολλάκις) Supple: ἐγενόμην. Ἐκ γένους) Sc. ἐμοῦ. A mea gente, a Iudaeis, intentata mihi ſunt pericula.

27. γυμνότητι) Comparate dicitur, de ueſtitu tam leui, qui corpus non ſatis defenderet.

28. χωρὶς τῶν παρεκτὸς) Sc. γενομένων. *Praeter ea, quae extrinſecus,* (aliunde, ex locis aliis) *eueniunt;* ut cetera omittam. ἡ ἐπισύστασις — ἡμέραν) Supple: οἷον, e. g. multitudo hominum, qui me quotidie adeunt et interpellant. Nam ad uirum magnae auctoritatis quotidie magna multitudo hominum confluere ſolet. ἡ μέριμνα — ἐκκλησιῶν) *Cura omnium* (i. e. plurimarum) *eccleſiarum.* Scripſit nempe Apoſtolus his etiam coetibus, apud quos nondum fuerat, (Col. II, 1.) et curauit ut omnes edocerentur.

29. τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ;) *Quis* (quae eccleſia) *affligitur, ut ego non affligar;* Semlerus: *Quis enim usquam eſt quaſi infirmus* (in fide) *quin et ego me ei ſubmittam?* Eſſe dicit illam oeconomiam Pauli, qua lac tantum dat aliis, aliis cibum ſolidum. τίς — πυροῦμαι;) *Quis eſt, cui offenſa obiicitur in uia pietatis, ut non ego urar?* i. e. *grauiſſime commouear?* Σκανδαλίζεται ex hominum aliorum imprudenter aut temere factis, e. c. per eſum idolothytorum, neglectumque ciborum diſcrimen. Πυροῦμαι,

quasi igne incensus, omni ardore do operam, ut scandalum amoueam. Dicit igitur Apostolus, se non modo ipsum se demittere ad imbecillos, sed indignari et excandescere etiam, si alii idem recusent facere, sicque infirmos ad peccandum inducant. 1 Cor. VIII, 9. sq.

30. τὰ τῆς ἀσθενείας μκ καυχήσομαι) *De afflictionibus meis gloriabor*, quod nempe tot mala Christi caussa pertulerim. Nam ἀσθένεια, *afflictio*, 1 Cor. II, 3. Rom. VIII. 26. aliisque locis.

31. ὁ θεὸς — ὃ ψεύδομαι) Est et hic traiectio. Nam οἶδεν naturali ordine poni debuit ante illa: ὅτι ὃ ψεύδομαι. Et hic iterum iurat Paulus; sed in re grauissima, et ad Deum pertinente. Rom. IX, 5.

32. ὁ ἐθνάρχης ἀρέτα τοῦ βασιλέως) Tres huius nominis reges Arabes habuerunt, probe a se inuicem discernendos. *Aretae primi* mentio fit 2 Macc. V, 8. *secundi* apud Ioseph. Ant. XIII, 15, 2. XVI, 1, 4. *Aretas* III. Herodis Antipae socer, est is, de quo h. l. sermo. Indixerat is bellum Herodi Antipae, genero suo, ob repudiatam ab illo uxorem filiam suam, eiusque copias fuderat. Hinc factum est, ut a Tiberio, cui soceri insolentiam per litteras Herodes significauerat, Vitellius mitteretur, qui Arabem coerceret, eumque aut uiuum abduceret, aut occisi caput Romam mitteret. Vitellius aliquamdiu in itinere haeret; Tiberius moritur; Aretas uero ab imminenti periculo praeter spem liberatum se uidet. Ioseph. Ant. XVIII, c. 5. Quid tum Aretas gesserit, quaeue ceperit consilia, ueteres scriptores quidem haud referunt; haud improbabile tamen est,

eſt, eum de Tiberii morte certiorem factum, ne opportunam hanc occaſionem dimitteret, ex improuiſo in Syriam impetum feciſſe, urbemque Damaſcum occupaſſe. Quis huius Aretae *ethnarcha* fuerit, Damaſcenorum ciuium, an ſolummodo Iudaeorum, Damaſci habitantium, praefectus? de eo non conſentiunt eruditi. Videtur autem intelligi ἐθνάρχης Iudaeorum; nam uocabulum hoc plurimam partem, ut patet ex Ioſepho Ant. XIII, 6, 6. XIV, 7, 2. aliisque teſtimoniis, de Iudaeorum praefectis adhibitum eſt; habuerunt porro Iudaei eo tempore in nobilioribus extra Palaeſtinam ſitis ciuitatibus ſuos Ethnarchas; neque ullo teſtimonio probari poteſt, eos, qui ab Imperatoribus, aut tum Arabum regibus Syriae, imprimis Damaſcenae regundae impoſiti fuere, *Ethnarcharum* geſſiſſe nomen. Nominat autem Paulus *Regis Aretae* Ethnarcham, quia, ut coniicere licet, a Rege Areta Iudaeis, dimiſſo priore, praepoſitus fuit, et a Romano, ſiue potius a Romanis conſtituto, erat ſecernendus. Vid. b. *Io. Ern. Imman. Walchii* diſſ. *de Ethnarcha Iudaeorum Damaſcenorum Paulo inſidiantium.* Hiſtoria narratur Act. IX, 22. ſqq. ſed ſine nomine Regis Aretae.

33. διὰ θυρίδος) Per feneſtram, muro iniunctam. ἐν σαργάνῃ) *In corbe. Suidas:* σαργάνη, ἐι μὲν σχοινίου τι, ἐι δὲ πλέγμα τι ἐκ σχοινίε. Etym. σαργάνη, ἀπὸ σχοινίε πλεγμάτιον εἰς ὑποδοχὴν ἰχθύων.

CAP. XII.

1. Καυχᾶσθαι δὴ ὲ συμφέρει μοι) *Gloriari ſane non expedit mihi.* Vulgata, quacum conſentiunt nonnulli Codices,

Verſiones et Patres, legit: καυχᾶσθαι δεῖ, ὐ συμφέρει, quam lectionem *Semlero* etiam et *Storrio* probatam eae auctoritates confirmant, quae, quod abruptum loquendi genus uideretur, utramque enunciationem per coniunctionem εἰ aut ἀλλ' copularunt. Vtcunque autem legas, ſenſus eſt, ſe non ſui commodi cauſſa, ſed ad defendendam ſuam auctoritatem apoſtolicam laudes ſuas commemorare. ἐλεύσομαι — κυρίκ) Supple ante haec uerba: Hoc praemonendum exiſtimaui, ne quis putet me ex uanitate quadam et gloriae cupiditate haec commemorare. Senſus non eſt obſcurus. Pergendum mihi eſt, quia ad laudes meas delapſus ſum, quamuis parum proficiam hac uia in meo propoſito. Gloriandum eſt nempe, ut habeatis, quod iſtis opponatis. Ὀπτασία, quomodo apud Danielem ſaepe uertitur מראה, ſiue ὅρασις, eſt ſpecies uiſibilis, obiecta uigilanti aut ſomnianti. Ἀποκάλυψις eſt quidem generale; ſed hic ponitur pro afflatu, ſiue luce, qua mens perfunditur.

2. οἶδα ἄνθρωπον ἐν χριςῷ) Sc. ὄντα, γενόμενον. *Noui Chriſtianum*; nam ἐν χριςῷ εἶναι eſt: Chriſtianum eſſe. Sic Paulus de ſe loquitur, modeſtiae cauſſa; ſicut contra, ubi aliquid dicendum eſt, quod odioſum eſt, pro ſecunda perſona primam aſſumit. πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων ἁρπ. τ. τοι. ἑ. τρ. ὐρ.) *Qui ante annos XIV. abreptus fuit usque ad tertium coelum.* Iudaei ſeptem coelos, interuallis rerum, quae inſunt, diſtinguere ſolent. Nomina horum coelorum *Wetſtenius* ex ſcriptis Rabbinicis recenſet. Sunt nempe 1) uelum. 2) expanſum. 3) nubes. 4) habitaculum. 5) habitatio. 6) ſedes fixa. 7) Araboth. In ſacris litteris

tres

tres memorantur coeli. Primum eſt *aëreum*, cuius tres regiones, ſuprema, media, infima. Secundum eſt *coelum ſidereum*, in quo ſol, luna et ſtellae. Tertium eſt *ſedes beatorum ſpirituum*, quod coelum coeli appellat Dauid, quia ſublimiſſimum eſt et excellentiſſimum. Alii exiſtimant, tertium coelum differre a Paradiſo, cuius ſtatim u. 4. fit mentio, ita quidem, ut tertium coelum ſit *ſummum coelum*, in quo Deus ſolus ſit; Paradiſus autem locus beatorum. Sed in hac re multa ſunt obſcura. Certe illud in *coelis eſſe*, magis indicata ſtatum conditionemque hominis, quam locum certum. Nam Deus etiam, quum in coelo eſſe dicitur, non tam dicitur ibi eſſe, ut in ſuo quodam loco, quam potius *ſuperior omnibus*, omnium ſummus. Pſ. CXV, 3. Proprie enim שמים, τὸ ὕψος ſignificat *altum*, *excelſum*. εἴτε — οὐκ οἶδα) *Neſcio utrum animus in eius corpore fuerit, an diſceſſerit.* Homo nempe ſpectatur quoad animum. Putant quidem Iudaei, animam hominis interdum e corpore duci, et rapi in coelum; alii uero totum hominem rapi putabant, ut ex apocrypho narrat Clemens Al. L. V. Strom. de Sophoniae raptu in coelum *quintum*. Dicit autem Paulus, neſcire ſe, utro modo ei, id, de quo agit, euenerit. Ἐν σώματι eſt corpore translato; ἐκτὸς τοῦ σώματος eſt *animo*, ſine ulla corporis motione. Dicit igitur Apoſtolus, ſe neſcire, utrum tum fuerit animus eius in corpore, an minus. Ergo non fuit ſibi conſcius rerum externarum; fuit in exſtaſi, ut Petrus, Act. X, 9. Vocula εἴτε, εἴτε, *utrum*, *an*, uertenda eſt, quemadmodum interdum etiam apud Profanos occurrit.

4. ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον) *Moeris:* ἡρπάσθην, Ἀττικῶς. ἡρπάγην, Ἑλληνικῶς. *Raptus eſt* ſiue ablatus

(nempe mente et cogitatione) *in Paradiſum.* Eſt uero Paradiſus ſtatus beatorum mortuorum, in quo beate uiuunt. Luc. XXIII, 43. Cf. ſupra u. 2. ἄῤῥητα ῥήματα) *Res non dicendas*, i. e. quae dici nequeunt, effariue non poſſunt, aut eloqui fas non eſt. Ἄῤῥητα, non dicenda. Sic ἄῤῥητον ὄνομα, non dicendum nomen. Ita uocant Tetragrammaton, quod et *ineffabile*, i. e. ἀνεκλάλητον; quomodo Hermeti Deus dicitur ἀνεκλάλητος, ἄῤῥητος, σιωπῇ φωνέμενος, *ineffabilis, non dicendus, ſilentio exprimendus.* Ῥῆμα, דבר, *res, negotium.* Intelligendum eſt igitur de *rebus ipſis*, quas nemo hominum nunc poteſt intelligere, uel exprimere uerbis. Quanquam modus, quo Paulo haec contigerint, nobis ignotus eſt, minime tamen ad opinionem tantum referri poſſunt. Laudat enim Paulus tanquam ſingulare Dei beneficium, quod guſtauerit felicitatem, quae eſt in paradiſo.

5. ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι) *De eiusmodi re gloriari poſſem.* Futurum pro potentiali, more hebraeo; et ὑπὲρ pro περὶ, ut ſaepius. Alii accipiunt τοῦ τοιούτου maſculino genere, et uertunt: *de eiusmodi homine.* Sed haec interpretatio pugnat cum immediate ſequentibus uerbis: ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ etc. ex quibus patet, mentem Pauli hanc eſſe: *Se gloriari* quidem poſſe, et recte gloriari, de raptu ſuo in coelum, tanquam de re, cuius laus tota ad eum pertineat, a quo res illa dimanauerit, de ſeipſo autem, uel de eo, quod ſibi inſit, ſe gloriari nolle.

6. ἐὰν — ἄφρων) *Licet, ſi de factis meis loqui uellem, non eſſem uanus*, i. e. non opus eſſet mihi uaniloquentia; ſatis rerum mihi ſuppeteret. Ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ, *dicerem*

rem enim uera. φείδομαι δὲ) Sc. τοῦ ἐτεῖν, μεγαλαυχεῖν. Consulto ab illarum rerum commemoratione abstineo. μή τις — εἰς ἐμέ) Εἰς ἐμὲ, pro: περὶ ἐμοῦ. Ne quis in eam partem haec accipiat, quasi ostentem ea, quae neque uerbis, neque re appareant; ne quis maiorem de me opinionem habeat, quam dicta et facta mea merentur.

7. καὶ τῇ — ὑπεραίρωμαι) *Ne autem propter excellentes has reuelationes me efferrem.* ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ) *Stimulus infixus est carni meae*, i. e. acuto dolore pungor. Hic locus mirum in modum exercuit interpretes. Dolorem auriculae uel capitis significari, ait *Tertullianus* de pudicitia; κεφαλαλγίαν Chrysostomus et Hieronymus; carnis et corporis multa ac grauia tormenta *Cyprianus* de mortalitate; graues et continuas animi tentationes alii. Grauem animi dolorem intelligi, patet ex sequentibus; cum hac uero animi aegritudine coniunctam fuisse corporis quandam infirmitatem exinde patet, quod τῇ σαρκὶ, *corpori*, hunc surculum inditum esse dicit. ἄγγελος — κολαφίζῃ) *Immissus mihi a Satana, ut me colaphis caedat quasi continuis. Colaphis caedere* per metonymiam saepe est *ignominia afficere*, ut supra c. XI, 20. Ἄγγελος σατᾶν potest malum Spiritum indicare, ut Matth. XXV, 41. sed et nuncium, uel aliquem a Satana missum. Posset ergo intelligi homo malus, qui spectetur ut instrumentum diaboli, e. g. falsus quidam Apostolus, uel aduersarius Pauli, qui eum dolore et ignominia ubique afficeret. Posses etiam cum *Semlero* aliquem destinatum aduersarium ex parte Iudaizantium intelligere, qui Pauli ante actam uitam publice inuidiosius describere et uituperare non desineret.

8. τρὶς

8. τρὶς τὸ κύριον παρεκάλεσα) Τρὶς, *saepius*, neteri loquendi usu; uel etiam *ter*, diuerso tempore, ob insignem tanti mali sensum. Τὸν κύριον, i. e. *Christum*, quod et Sociniani fatentur.

9. ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου) *Sufficere debet tibi, quod tibi bene uolo.* Ἀρκεῖ, *sufficere debet.* Ἀρκεῖν denotat etiam *iuuare, suppetias ferre.* Vid. Kypke. ἡ γὰρ — τελειοῦται) *Nam potentia mea in illis, qui malis obnoxii sunt, perfectius agnoscitur.* Ἀσθένεια, pro hominibus qui aduersis sunt obnoxii. Τελειοῦται hic est *perfectius agnoscitur*, sicut saepe uerba hebraea Hiphil ad notitiae effectum referuntur. Manifesta est uirtus Dei, ubi per homines humiles, qui ab aliis contemnuntur, res magnas efficit. Alioqui uerum etiam hoc est, quod Plinius dicit VII, epist. 26. *optimos nos esse, dum infirmi sumus.* ἵνα — χριστοῦ) *Vt efficacia Christi super me tabernaculum collocet*, i. e. ut eo magis uis illa Christi per me appareat. Nam σκηνοῦν, ἐπισκηνοῦν, ex Syriaco שכן est *habitare. Habitare* autem h. l. est frequenter se ostendere; sicut homines saepius domi sunt, quam extra domum.

10. διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις) *Quapropter amo illa aduersa*, הפצתי aut רציתי. Voluptatem adeo capio ex hac mea tam humili sorte. ὅταν — δυνατός εἰμι) Quo magis aduersis premor, eo maiora Deus per me operatur.

11. γέγονα ἄφρων καυχώμενος) Deest καυχώμενος in nonnullis, iisque uetustis Codd. in Verss. et Patribus quibusdam. *Parum abest, quin factus fuerim uanus et stolidus* gloriando. οὐδὲν — ἀποστόλων) *Nulla in re inferior sum illis Apostolis, qui summo in loco ab aliis habentur.*

Τπερ-

Ὑπερλίαν, i. e. ὑπερτάνυ. Vt praepoſuit ſe aliis quibusdam, inter quos et ψευδαπόστολοι eſſent, ita nunc et praeſtantibus etiam Apoſtolis et eximiis, ſe eſſe inferiorem negat. Εἰ καὶ οὐδὲν εἰμι, *quamuis ego ipſe nihili ſim faciendus.* Prouerbii figuram habet.

12. τὰ μὲν — ἐν ὑμῖν) *Indicia quidem Apoſtoli*, i. e. argumenta ex quibus liqueat me uere eſſe Apoſtolum Domini, *edita ſunt apud uos*, nempe a me. ἐν πάσῃ ὑπομονῇ) *Per tolerantiam magnam.* Dicit Apoſtolus, ſe non tantum editis miraculis, ſed et patientia in aduerſis oſtendiſſe, ſe uerum eſſe Apoſtolum; nam uere magnum eſt, plura, quam ceteri, aduerſa, fortiter tolerare.

13. τί γὰρ — ἐκκλησίας;) *Nam quid eſt, in quo fueritis inferiores ceteris eccleſiis?* Cf. 1 Cor. I, 7. Sequentia dicta ſunt ironice. Paulus hic ex contrario fecit figuram. Si apud uos iniuſtitia eſt, minus quam debetur, ſumere, rogo, hanc culpam mihi condonetis.

14. ἰδοὺ — πρὸς ὑμᾶς) Non hoc dicit, tertio ſe uenturum, ſed iam tertium eſſe, quod ſe parat itineri ad ipſos, et impeditur. Ἑτοίμως ἔχω, *animo* nempe, et uox τρίτου non ad ἐλθεῖν, ſed ad ἑτοίμως ἔχω referenda eſt. Apoſtolus enim, ex quo primum adierat Corinthum, (Act. XVIII, 1. ſq. 1 Cor. III, 6. 10. IV, 15.) interea non rediit; Act. XVIII, 18 — XX, 1. quumque e Macedonia in Achaiam proficiſci nunc pararet, *ſecundum*, non *tertium* iter ſuſcepit. Act. XX, 2. 2 Cor. IX, 4. I, 15. Plura uid. ad c. XIII, 1. 2. οὐ γὰρ — ὑμᾶς) τὰ ὑμῶν, ſc. ὑπάρχοντα. Non fortunas ueſtras expeto, ſed uos mihi reddam; uos in aeternum ſaluos praeſtare cupio.

15. ἐγὼ

15. ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω) *Ego uero lubentiſſime impendam* ſc. ſumtus et argentum, quicquid uel manuum labore acquiro. καὶ ἐκδαπανηθήσομαι — ὑμῶν) *Et memetipſum, uitam meam impendam pro uobis.* Paſſiuum hic, ut ſaepe, eſt pro reciproco. ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, *pro uobis*, ueſtrisque commodis.

16. ἔσω — ὑμᾶς) Forte mihi concedent illi, me uobis palam moleſtum non fuiſſe. ἀλλ' ὑπάρχων — ἔλαβον) Forte dicent, me ut hominem uerſutum feciſſe, per interpoſitas perſonas, quod per memetipſum facere nolueram. Recitat quaſi ipſa uerba accuſatorum, ut ſtatim obiectionem ſoluat.

17. μή τινα — ὑμᾶς;) Hebraicus loquendi modus, pro: μὴ διὰ τινος ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;

18. παρεκάλεσα — τὸν ἀδελφὸν) Neminem niſi Titum et alium collegam miſi. Cf. ſupra VIII, 6. 18. οὐ τῷ αὐτῷ — ἴχνεσι;) i. e. Nonne eodem erga uos animo affecti ſunt illi et ego? Illi me per omnia imitati ſunt. Mentiti ſunt igitur aduerſarii Pauli, Corinthios per Titum emunctos fuiſſe argento, quod ſibi ipſe muneri dari noluiſſet. Cur uero *Titum* proprie impeterent, cauſſa in eo poſita uidetur, quod is proprie de Pauli familiaribus, eoque nomine falſis Apoſtolis tanto inuiſior, et in eorum criminationibus atque conſiliis repellendis pro ſua rerum Apoſtoli accurata notitia tanto felicior eſſet, c. VIII, 23. VII, 7 — 15. quum contra inter Paulum et Titi comitem tam arcta certe ſocietatis et amicitiae uincula non interceſſiſſent. c. VIII, 23.

19. πά-

19. πάλιν — ἀπολογούμεθα) Putatis forte, me hoc toties repetere, mei purgandi cauſſa, uel etiam domeſticae utilitatis aut timiditatis cauſſa. τὰ δὲ πάντα — οἰκοδομῆς) Dico haec omnia, conſcio Deo, et ea ueracitate, quam Chriſtus nos docuit; nempe ne ſi ego uobis uileſcam, uileſcat uobis et Euangelium, quale id uobis praedicaui.

20. φοβοῦμαι — ὃ θέλετε) Haec, et quae in immediate antecedentibus dicta ſunt, non conuenire uidentur cum iſtis laudibus, quae ſupra c. VII, 6. 16. et c. VIII. IX, commemorantur. Suſpicatur *Semlerus* a c. X. eſſe aliam *ſchedulam*, a Paulo poſtea a Corinthios miſſam, quum didiciſſet ex nouis Titi aut aliis litteris, quo in loco res iam *Corinthi* eſſent, quantumque auctoritatis quidam Iudaizantes ſibi hic ſumerent, qui ſc. non crederent, tantum argenti a Paulo ad Palaeſtinenſes allatum iri. Sed alia cauſſa, cur Paulus ita ſcripſerit, iam ſtatim commemoratur. μήπως ἔρεις) Supple: etiamnum poſt tot remedia adhibita inter uos reperiantur. Ceterum iſte catalogus horum uitiorum *non ad omnes* pertinet.

21. μὴ πάλιν — πρὸς ὑμᾶς) Πάλιν uel ad ταπεινώσῃ poteſt trahi, ut prioris triſtitiae, c. II, 4. commemoratae ratio habeatur, uel ad ἐλθόντα, ut ſenſus ſit: *ne, iterum uos conueniens*, reuerſurus ad uos, *in triſtitiam coniiciar*. Ταπεινῶν hic eſt *moerore afficere*. *Deus moerore me afficiat*, i. e. Dei cauſſa moeream. καὶ πενθήσω πολλοὺς τ. προ.) Et mihi lugendum ſit de multis, qui iam diu peccauerunt grauiter etc.

CAP.

CAP. XIII.

1. Τρίτον — ὑμᾶς) i. e. *Tertium iam me itineri paro*; eſt enim idem, quod dixerat ſupra XII, 14. Cod. Alex. cum quo Copt. et Syr. conſentiunt, habet: ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν. Paulus enim tum, quum haec ſcriberet, non fuerat bis Corinthi, ut nunc tertium iter a ſe parari dicat, ſed hoc his uerbis ſignificat Apoſtolus, ſe tertium decreuiſſe iterum ad Corinthios uenire. Videtur Paulus in prima, quae intercidit, ad Corinthios epiſtola ſpem itineris ad eos feciſſe. Nam in priori quae ſupereſt, (c. IV, 18. ſq.) non modo gloriati fuiſſe dicuntur aduerſarii de mora interpoſita, uelut argumento, quod promiſſum iter ingredi et Corinthum repetere non auderet Apoſtolus, uerum *ſuperior* quoque itineris ſignificatio quaedam 1 Cor. XVI, 7. ſ. hactenus retractatur, ut non, quemadmodum prius cogitauerat, ex Aſia in Achaiam, et hinc demum in Macedoniam proficiſci, atque ex hoc itinere in Achaiam reuerti uellet Apoſtolus, perrecturus tandem in Iudaeam, ſed *praeteritis Corinthiis*, ex Aſia iter ad Macedones intendere, h. e. Epheſo in Troadem proficiſci hincque in Macedoniam transuehi, et *illa demum peragrata* apud Achiuos denique aliquamdiu commorari mallet. 1 Cor. XVI, 5. ſ. 2 ep. IX, 4. Act. XX, 2. 3. Quum igitur alteram, quae extat, epiſtolam, e Macedonia ſcriberet, *tertio* conſtituerat redire Corinthum, hocque conſilium ſuum *tertio* ſignificauit. Vid. *STORRIUS* p. 97. ſ. ἐπὶ στόματος — ῥήματα) *Quaelibet res nititur duplici aut triplici teſtimonio.* στόμα, *ſermo, teſtis, ipſum teſtimonium.* Πᾶν ῥῆμα, כל דבר, omnis res, uel cauſſa. σταθήσεται, יקום, *firma erit.*

Reſpicit

Reſpicit Deut. XIX, 15. Matth. XVIII, 16. Siue omnino uult Paulus, ſe teſtium duorum uel trium conſenſu, ſatis uelociter ſententiam laturum, ſi adueniat, uel Moſis dictum transfert. Voluerat nempe bis ad eos uenire, ſed non fecerat; nunc tertia uice uenturum ſe dicit; ergo tandem aliquando uerum fore id, quod promiſerat. Quemadmodum res, in iudiciis duplici aut triplici teſtimonio probata, eſt certa, ſic etiam nunc id erit uerum, quod bis atque adeo ter promiſi.

2. καὶ προλέγω — ἀπὼν νῦν) Quod in Editionibus poſt νῦν exhibetur, γράφω, deeſt in Codicibus ſatis uetuſtis; omittitur etiam in nonnullis Verſſ. et Patrum citatis. *Significaui et ſignifico nunc tanquam ſecunda uice praeſens apud uos eſſem, quamuis abſens, iis qui antea ſceleribus ſe contaminarunt, et ceteris omnibus, me, ſi iterum ad uos uenero, ſeueritate eſſe uſurum.* Προείρηκα, in ſuperiori epiſtola c. IV, 21. Particula νῦν referenda eſſe uidetur ad προλέγω, *ſignifico nunc*, ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, ſc. τῷ πνεύματι, *ſecunda uice animo praeſens.* Καὶ ἀπὼν ſc. τῷ σώματι. Sic enim illuſtrandus eſſe uidetur hic locus ex plane ſimili, 1 Cor. V, 3. Καὶ, ut hebr. ו interdum eſſe *etiamſi*, *quamuis*, ſatis notum eſt. Aliam, ſed, ut mihi quidem uidetur, difficiliorem horum uerborum interpretationem uid. apud *STORRIUM* p. 498. not. 138.

3. ἐπεὶ — χριςὸ) *Nam experimentum quaerere uidemini Chriſti per me docentis*, i. e. *experiri uultis, an uere ſim legatus Chriſti.* Nam *per Chriſtum*, i. e. adiuuante Chriſto docens, eſt uerus doctor, legatus Chriſti. Fouendis uitiis, quae notauerat Apoſtolus u. 2. (cf. 1 Cor. X, 6.

X, 6. sqq.) experiri uoluerunt Corinthii, an Christus caussam Pauli adiuuare uelit et possit. ὃς εἰς — δυνατεῖ ἐν ὑμῖν) *Qui* (Christus) *tamen erga uos non imbecillum se exhibet, sed satis potentem se demonstrat inter uos.* Quid Christus, uel doctrina Christi ualeat, et efficere possit, experti erant Corinthii. Qui enim doctrinae, quam Paulus tradiderat, obsequebantur, illi toti alii euaserant; quod argumentum erat clarissimum uis et efficaciae doctrinae Christi.

4. καὶ γὰρ — ἀσθενείας) *Etsi enim in humili illa conditione cruci affixus est.* Ἀσθένεια hic est conditio caduca et infirma, quam Christus nostri caussa susceperat. Christus nempe, prouocatus ad auctoritatem suam miraculis firmandam, Matth. XXVII, 40. sqq. Luc. XXIII, 8. ad salutem hominum infirmus uideri, et contemtus mori non dubitauit. Huius exemplum imitari se, Apostolus dicit. Se libenter uelle opprobria pati, si modo saluti Corinthiorum inseruiatur. ἀλλὰ — θεοῦ) *Iam tamen uiuit, et omnipotentia diuina utitur.* Ἐκ δυνάμεως, idem ac διὰ δυνάμεως, et ἐν δυνάμει, seu habens et manifestans illam potentiam eximiam, quae est Dei potentia. Ergo eo nunc loco est Christus, ut parum tutum sit, obmurmuratione contra legatum eius diuinam eius potentiam in se prouocare, u. 3. Vid. *STORRIUM* p. 21. not. 43. καὶ — γὰρ εἰς ὑμᾶς) *Sic et ego, eius exemplo adhuc imbecillem me gessi erga uos, sed praestabo me uiuum et uegetum eius exemplo, et Dei potentia utar apud uos.* Ἀσθενοῦμεν, sc. εἰς ὑμᾶς, *erga uos;* tantum per tempus abstineo a seueritate; imbecillem me quasi et impotentem gero. Ἐν αὐτῷ, *eius exemplo;*

exemplo; ſicut ille. Ζησόμεθα, praeſtabo me uiuum et uegetum; contrarium τῆς ἀσθενείας exhibebo uobis, ſi opus ſit; utar mea auctoritate. Ἐις ὑμᾶς, *erga uos*; *ſi fuero apud uos.*

5. ἑαυτὰς — πίςει) *Vos ipſos pertentate, an perſiſtatis in doctrina chriſtiana.* Vos ipſos experimini, non me aut Dominum meum; an nempe uigeatis fide, examinate uos. Non quid Chriſtus, per me praecipiens, inter uos poſſit (u. 3.) quidue ego, nunc Domini cauſſa leniter agens nec auctoritate mea utens, cum Chriſto aduerſus uos ualiturus ſim, ſed uos ipſos experiri atque ita cauere debetis, ne ualidam Domini ſeueritatem experiamini. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε — ὑμῖν ἐςιν;) *an uero non amplius deprehenditis Jeſum Chriſtum* et eius doctrinam *inter uos efficacem eſſe?* Adeone deſiſtis Chriſtiani eſſe, ut nemo ueſtrum uim et efficaciam doctrinae Chriſti experiatur? εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐςε;) *numquid ergo reprobi eſtis?* an a religione uobis tradita omnino defeciſtis? Ἐι μή τι, *numquid.* u. *Kypke* ad Luc. IX, 13. Ἀδόκιμοι, adulterini, nomine tantum, non re Chriſtiani. His opponuntur δόκιμοι, *probati*, qui factis et re ipſa probant, ſe eſſe quod uideri uolunt.

6. ἐλπίζω — ἀδόκιμοι) *Spero autem* et confido *uos perſenſuros eſſe, quod ego uere ſim legatus Chriſti.* De ſe loquitur Paulus, ut ſolet, in plurali. Paulus non tantum Chriſtianus erat, ſed etiam Apoſtolus, non ἀδόκιμος, ſed δόκιμος, rebus et factis demonſtrauerat, ſe uere eſſe Apoſtolum, u. 5.

7. μὴ ποιῆσαι — μηδέν) *Ne quid male et improbe interea faciatis.* Grotius: Ne cogar cuique poenam infli-

gere; ut sit Accusatiuus ὑμᾶς, pro Datiuo. οὐχ ἵνα — ὦμεν) Est hic transpositio: οὐχ ἵνα, pro ἵν' οὐχ. Sensus est: Preces illas facio, quod malo uos bonos esse, quam meam sinceritatem uestris poenis testatam fieri; maneam ego potius sine tali documento, quam uos in peccata talia incidatis.

8. οὐ γάρ — ὑπὲρ τῆς ἀληθείας) i. e. Non possum agere aliter quam uerum et rectum est. Ergo, si quis peccauit, non possum non durus esse.

9. ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν) *Si appearam uelut infirmus*, i. e. si mihi liceat abstinere a duris remediis, licet ab aliis ultro contemnar. ὑμεῖς — ἦτε) *Vos autem sitis potentes*, uiribus ad recte agendum instructi, boni, egregii Christiani.

10. διὰ τοῦτο — καθαίρεσιν) Ideo, inquit, nunc minas adhibeo, ut uos interea emendetis mores uestros, ne eas exsequi cogar. Χρῆσθαι ἀποτόμως, est *seuere agere*. Ἀποτομία, *seueritas*; in Glossario: ἀπότομον, rigidum. Ἐξουσίαν hic intelligit potestatem illam diuinitus datam ad immittendos morbos, mortem etiam, quae potestas data Apostolis non ad damnum, sed ad utilitatem et profectum ecclesiae.

11. χαίρετε) *Hilari estote animo.* Rom. XII, 12. Καταρτίζεσθε, *firmate uos*, aduersus errores et peccatorum pericula, et sic subinde ad maiorem perfectionem adspirate. *CHRYSOSTOMUS:* τέλειοι γίνεσθε, καὶ ἀναπληροῦτε τὰ λειπόμενα. Παρακαλεῖσθε, *admonitionem suscipite*, grato animo ab omnibus admonitionem accipite, ut ad maiorem perfectionem perueniatis. Τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, cauete ne

sint

ſint inter uos diſſenſiones. 1 Cor. I, 10. Εἰρηνεύετε, *pacem colite.* Si etiam ſint inter uos diſſenſiones, pacem tamen colite, alii alios tolerantes. Rom. XII, 18. καὶ ὁ θεὸς — μεθ' ὑμῶν) Tum Deus, dilectionis et pacis auctor, uobis fauebit, et auxilio erit.

12. ἐν ἁγίῳ φιλήματι) Oſculo Chriſtianis ſolito. Cf. Rom. XVI, 16.

13. ἡ χάρις — πάντων ὑμῶν) *Beneficia Domini noſtri Ieſu Chriſti, et beneuolentia Dei et participatio Spiritus ſancti uobis omnibus adſint.* Ἡ χάρις τοῦ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ, eſt uniuerſitas beneficiorum, quae nos Chriſto eiusque religioni debemus. Ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, beneuolentia qua Deus ſuos complectitur, qua iis bene uult, et ſalutem eorum omnibus modis procurat. Πνεῦμα ἅγιον, *dona ſpiritus ſancti*, ſ. beneficia religionis, ſenſus chriſtianus, χαρίσματα. Vid. 1 Cor. I, 7. Rom. VIII, 1 — 4. Κοινωνία, *participatio.* Optat igitur Paulus Corinthiis, ut participes fiant omnium emolumentorum ex religionis chriſtianae cognitione et uſu ad Chriſtianos redundantium. Alii totum hoc comma ita uertunt: *Faueat uobis porro Ieſus Chriſtus, Deus* (Pater) *uos amet, et Spiritus S. ſuorum beneficiorum uos reddat participes.*

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM AD GALATAS.

Galatia fuit Phrygiae olim pars et uicinarum regionum, a Gallis ſedem quaerentibus occupata; quae, quod Graeci coloni immiſti erant, *Gallograecia* quoque appellatur, quemadmodum Galatae uocantur etiam *Gallograeci*. *Iuſtinus* XXIV, 4. XXV, 2. XXVII, 3. XXVIII, 3. Strabo XIV. Imperante Caeſare Auguſto A. V. C. 529. ante Ch. n. 26. in prouinciae Romanae formam redacta, legibusque Romanis a Propraetore gubernata fuit. Praecipua cauſſa, cur Paulus hanc epiſtolam ſcriberet, haec fere fuit, quod doctores falſi et iudaizantes turbarent coetus chriſtianos in Galatia. Ipſe Paulus eccleſias in Galatia plantauerat, ut patet ex huius epiſtolae c. I, S. 11. c. III, 1. ſqq. Videtur autem iam bis fuiſſe apud Galatas, quum hanc epiſtolam ſcriberet, c. IV, 12. ſqq. Erant coetus chriſtiani in his, ut in aliis regionibus, mixti ex Iudaeis et gentilibus, ita tamen, ut Chriſtiani ex gentilibus ceteros numero ſuperarent. Quum autem doctores iudaizantes circumciſionis et rituum Moſaicorum adeo tenaces eſſent, ut horum iugum etiam Chriſtianis ex gentibus imponendum exiſtimarent, auctoritatem Pauli, contrarium docentis, infringere anniterentur, et animos Chriſtianorum plero-

plerorumque inducerent, ut ipſi circumciſionem ſponte ſuſcipere non detrectarent: Paulus omni ſtudio id egit, ut auctoritatem ſuam contra falſos Apoſtolos defenderet, et libertatem a iugo legis Moſaicae Chriſtianis e gentibus uindicaret. Pauli aduerſarios, qui Galatas turbarunt, eosdem fuiſſe cum iis, qui paullo poſt *Corinthios* auertere ſtuduerunt, ex collatione harum Epiſtolarum facile colligitur. In *tempus*, quo ſcripta fuerit haec Epiſtola, *Semlerus* in Prolegomenis Paraphraſi ſuae praemiſſis, ſtudioſiſſime inquirit. Teſtimonia hiſtorica, certa ſcilicet et clara, non ſuperſunt. *Marcionis* tamen Ἀποστολικον inter omnes Epiſtolas Paulinas primum locum dabat Epiſtolae huic ad Galatas, ut recenſet *Epiphanius* Tom. I. oper. Haereſ. 42. Scripta eſſe uidetur haec epiſtola poſt alterum eius ad Galatas iter, Act. XVIII, 23. *Pearſonius* hoc alterum iter ponit a. 54. in finem Claudii; alii aliquot annis ante, a. 51. 52. Iam, quum Paulus queratur, Galatiae doctores ἕτω ταχέως diſceſſiſſe ab illa ſua doctrina, quam paullo ante ipſe, in Galatia uerſatus, confirmarat, (Act. XVIII, 23. ἐπιστηρίζων τὺς μαθητὰς,) uix integrum annum aut duos annos licet interiicere. Sic Epiſtola in annum 52. aut 53. pertineret. Nec de *loco* conſtat, ubi ſcripta ſit Epiſtola. Codices graeci in ſubſcriptionibus, *Romae* ſcriptam eſſe contendunt, quae coniectura omnium maxime eſt improbabilis. Forte *Epheſi* ſcripta eſt, quam ſententiam etiam *Oecumenius* ab antiquioribus traditam adhuc commemorat. Argumentum epiſtolae quod attinet, duo inprimis momenta conſideranda ſunt: I. defendit Paulus auctoritatem ſuam apoſtolicam, et docet, ſe ſuam doctrinam non accepiſſe ab hominibus, ſed ab ipſo Chriſto.

(c. 1. et 2.) II. disputat aduersus eos, qui circumcisionis et uniuersae legis Mosaicae desiderio tenebantur, et docet A) Galatas ipsos et homines eos, qui diu ante Mosen uixerant, non propter obsequium erga leges Mosaicas, sed propter solam animi fiduciam in Deo positam, summis a Deo beneficiis ornatos esse, c. III, 1 — 18. Porro ostendit B) leges Mosaicas sapientissimo Dei consilio nonnisi ad populi inculti mores formandos, eiusque animos ad recipiendum Messiam praeparandos, datas esse, III, 19. sqq. Quum autem multi Christianorum uitiis uariis dediti essent, Paulus eos ad emendandos mores grauiter adhortatur, c. V, 14 — VI, 10. tandemque redit ad rem summam per omnem epistolam pertractatam, et Galatis doctrinae integritatem seruandam diligenter commendat.

CAP. I.

1. Ἀπόστολος — ἀνθρώπου) Sc. κλητὸς. *Non ab hominum quodam collegio, nec per unum aliquem* (ceterorum quasi caput,) *constitutus Apostolus.* Non in particularum ἀπὸ et διὰ uarietate, sed in numeri uicissitudine, (ἀνθρώπων et ἀνθρώπου) emphasis est quaerenda. Iam *Hieronymus* et alii statuerunt, διὰ ἀνθρώπων pertinere ad illud quasi Collegium ceterorum Apostolorum, quorum auctoritas in Palaestina erat maxima. Διὰ ἀνθρώπου ad *Petrum* potest referri, u. 18. Sensus igitur est, *se nec a Petro, nec ab aliis Apostolis muneri suo praefectum esse.* Statim initio auctoritatem suam apostolicam defendit aduersus eos, qui eum pro uero Apostolo agnoscere nollent, quod nempe nec Christum ipsum audiuisset, nec ab ipso Christo uocatus esset, nec doctrina eius in omnibus consentiret cum

doctrina

doctrina Petri ceterorumque Apostolorum. Contra hos declarat, se ad munus apostolicum uocatum esse non ab hominibus, sed διὰ Ἰησοῦ — ἐκ νεκρῶν. Cf. infra u. 11. 12.

2. καὶ οἱ — ἀδελφοὶ) *Fratres* hic intelligendi sunt *muneris socii*, qui cum ipso tum in itineribus uersabantur. Hos laudat Paulus, ad auctoritatem et fidem doctrinae suae asserendam, quippe secum in hac caussa et seueritate consentientes. ταῖς ἐκκλησίαις τῆς γαλατίας) *Ancyranis*, *Tauianis*, *Pessinuntiis* etc. multae enim iam per Galatiam ecclesiae. Paulus facile indicare potuit tabellario, quibus ecclesiis perferenda esset epistola.

4. τοῦ δόντος — ἡμῶν) *Qui tradidit se* (in mortem crucis) *pro peccatis nostris* i. e. pro nobis peccatoribus. ὅπως — πονηροῦ) *Vt nos a praesentis huius seculi malignitate liberaret*, i. e. ut nos a uitiis et noxiis uoluptatibus quibus haec hominum aetas obnoxia est, prorsus eximeret, uel efficeret, ut nos ne similes essemus hominibus prauis. Graeci interpretes fere exponunt: ἐκ τῶν κακῶν πράξεων, καὶ διεφθαρμένης διαγωγῆς. Αἰών, hebr. עוֹלָם, *homines huius aetatis*, Iudaei, qui Messiam eiusque religionem repudiabant, et Pagani, qui idololatriae et sceleribus dediti erant. Ἐνεστώς, i. e. ὄντος. Syrus: מן עלמא הנא בישא. 1 Petr. I, 18.

5. κατὰ — πατρὸς ἡμῶν) Θέλημα, רצון, *benigna uoluntas*, *consilium*, *decretum*. Omnia haec deberi, ait Paulus, gratuito Dei fauori. ᾧ ἡ δόξα) Saepe Paulus utitur doxologia, ut ostendat, uerum Dei honorem per hanc suam de Seruatore doctrinam non minui, augeri potius.

6. θαυμάζω — εὐαγγέλιον) *Miror, uos tam cito auerti potuisse ab eo, qui uos uocauit ad beneficia Christi, ad aliam de Christo doctrinam.* Ὁ καλέσας est Deus, Pater, cui fere semper tribuitur uocatio *gentium*, cuius hoc θέλημα Christus effecit. Vocat autem Deus homines, quum iis bona offert, siue eos inuitat ad felicitatem. Ἐν χάριτι, pro: εἰς χάριν, uel etiam ἐν χάριτι uertere licet: *beneficio Christi.* Videtur tamen antiquissima lectio fuisse ἐν χάριτι, sine addito nomine alio, ut habent Tertull. Cypr. Lucifer Calar. Addunt θεῦ Orig. et Theodoretus. Veteres Latini reddunt: *in gratiam.* Vulgo τῦ καλέσαντος ad χριςῦ referunt, et ἐν χάριτι uertunt: *gratiose, benigne.* Quanquam *a Deo* non omnino defecerant hi Christiani, tamen a Dei nouo hoc ordine discesserant. Coeperant nempe Iudaismum cum religione christiana commiscere, sicque transibant ad aliam religionem. Elegans uerbum μετατίθημι in *transponendi* notione, proprium est in ludo duodecim scriptorum, ubi μετατιθέναι dicitur, *qui calculum, quem male se dedisse intellexit, reducit, et alio loco ponit.* Inde translate *mutare.* Sic Iosepho Ant. V, 5. 2. μεταθέμενοι sunt, *qui sententia mutata, resipiscunt.* Μετατίθεσθε h. l. est uox Media, cuius uis est: *Vos ipsos mutastis.* Εὐαγγέλιον, πίςις, fides de Christo, religio christiana.

7. ὃ ὐκ ἔςιν ἄλλο) *Quum tamen non sit ulla alia doctrina de Christo uera.* Qui explicarunt: *quod nihil aliud est, quam quod quidam uos perturbant;* non animaduerterunt Pauli consuetudinem periodos periodis iungendi, adhibito pronomine relatiuo ὅς, ἥ, ὅ. εἰ μή — τῦ χριςῦ) Ἐι

Εἰ μὴ, ſatis commode *Beza* iam expreſſit: *ſed* ἀλλὰ. *Nur daſs einige unter euch ſind* etc.

8. ἀλλὰ καὶ — ἀνάθεμα ἔςω) *Sed ſi ego, aut angelus e coelo apparens doceret uos contra, quam ego iam iam docui, abhorrendus uobis eſſet;* tam certos uos eſſe oportet, et firmos in retinenda hac mea doctrina. Animo uehementer commoto haec ſcripſit Apoſtolus. Ponit conditiones impoſſibiles. *Etiamſi ego uel adeo angelus e coelo docerem aliam Chriſti religionem*; quod tamen fieri non poteſt etc. Cauſſa, cur Paulus tam uehementer et ſerio proteſtetur, ſe non contra ſentire ac inter Galatas docuerit, fuiſſe uidetur haec, quod fortaſſis fama erat, auribus Galatarum eum ſeruiiſſe, quum eos moris iudaici obſeruantia liberaret, quem ipſe aliis Chriſtianis ex gentilibus imponere ſoleat. Ἀνάθεμα ἔςω, *excludatur e coetu ueſtro.* Theodoretus ad 1 Cor. XVI, 22. ἀλλότριος ἔςω τοῦ κοινοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας. Vid. *SUICERI* Theſaur. eccleſ. ad h. uocem. Fugite, abhorrete talem doctorem. Licet etiam uertere: *huic ego poenas graues imprecor.* Εὐαγγελίζεσθαι hic, ut in aliis locis, ſine omni emphaſi adhibetur ſimpliciter pro διδάσκειν.

9. ὡς — λέγω) Ne arbitrarentur, ira correptum ſe hoc dixiſſe, idem repetit, indicans ſe firmiter ita apud ſe ſtatuere, et dubitandi non eſſe cauſſam. παρ' ὃ παρελάβετε) *Praeter id quod didiciſtis*, a me nempe. Παρελάβετε, i. e. ἐδιδάχθητε παρ' ἐμοῦ.

10. ἄρτι γὰρ — θεὸν;) *Num iam homines, an Deum beneuolum mihi reddere* praedicando *ſtudeo?* Loquendi ratio πείθειν τὸν θεὸν, pro *flectere, placare, propitium reddere*

reddere Deum, non infrequens Graecis. Ioseph. A. IV, 6, 5. VI, 5, 6. Hanc interpretationem confirmant, quae sequuntur: ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; *an hominum capto beneuolentiam?* quae nonnisi dilucidiorem interpretationem eorum continent, quae paullo ante obscurius sunt dicta. Hoc dicere uidetur contra eos, qui eum calumniarentur, ceu alia apud alios praedicantem, quippe pro hominum conditione sese permutaret, ut explicat *Theophylactus.* χριστὸς δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην) *Non profecto Christi Apostolus forem;* non defecissem a ritibus Iudaicis, et accessissem Christo; nec contemtis amicis et cognatis, tantaque gloria, persecutiones, pericula et contumeliam elegissem; ut idem ille explicat.

11. γνωρίζω — κατὰ ἄνθρωπον) *Notum facio autem uobis, fratres, doctrinam* (hactenus) *a me annunciatam, non esse humanae inuentionis.* Εὐαγγ. μου οὐκ ἐστι κατὰ ἄνθρωπον statim explicatur u. 12. Nam hominem habui praeceptorem. Refutat eos, qui Galatis persuaserant, Paulum non amplius conuenire in tradenda religione cum Apostolis, penes quos tamen sit omnis auctoritas.

12. οὐδὲ — χριστοῦ) *Nam a nullo hominum eam didici aut edoctus sum, sed Iesus Christus eam mihi reuelauit.* Παρέλαβον et ἐδιδάχθην prorsus sunt Synonyma. Obiiciebant calumniatores Paulo, eum non audiuisse Christum ipsum, ut reliqui Apostoli, sed ab hominibus omnia accepisse. Quapropter, ille ipse, inquit, reuelauit mihi doctrinam euangelicam, qui et Petrum instituit, et ceteros.

13. ἠκούσατε — Ἰουδαϊσμῷ) *Audiuistis enim ipsi, quousque ego olim in rituum Iudaicorum studio processerim.* Ἀναστροφὴ,

στροφή, pro βίος, *uita, mores,* Tob. IV, 19. Eph. IV, 22. 1 Petr. I, 18. Ποτὲ ad ἀναστροφήν, non ad ἠκούσατε pertinet. Ἰουδαϊσμὸς est ſtudium Iudaicorum rituum, u. 14. a Ἰουδαΐζειν, h. l. ζῆν Ἰουδαϊκῶς. Ex priori uita ſua, inquit, planum eſſe, ſe per diuinam reuelationem accepiſſe doctrinam ſuam. Quum enim talis, tantusque fuiſſe perſecutor religionis chriſtianae, quomodo tam ſubito permutatus eſſet, niſi diuina quaedam reuelatio eum traxiſſet? ὅτι — ἐπόρθουν αὐτήν) *Adeo ut omni modo infenſus fuerim eccleſiae Dei, eamque uaſtare ſtuduerim.* Καθ' ὑπερβολήν, i. e. σφόδρα, μάλιστα. Ἐπόρθουν, pro ἐζήτουν πορθεῖν. Nam conſilium Sauli hoc erat, licet res non ſic euenerit.

14. καὶ προέκοπτον — γένει μου) *Antecellebam enim Iudaicae doctrinae ſtudio multos coaeuos meos in gente mea.* Προκόπτειν ὑπέρ, thematis κόπτειν ui prorſus pereunte, ſimpliciter ſignificat *ulterius procedere, antecellere* aliquem in re aliqua. περισσοτέρως — παραδόσεων) *Strenuus defenſor traditionum a maioribus acceptarum.* Παραδόσεις, Doctrinae humanae, quae ore traduntur, et ad conſeruandam legis olim ciuilis auctoritatem perpetuam ſenſim a magiſtris inuentae erant. Πατρικὸν *a maioribus acceptum.*

15. ὅτε δὲ — χάριτος αὐτοῦ) *Quando uero placuit Deo, qui pro ſuo in me fauore iam inde a natalibus meis ad munus Apoſtoli me deſtinauerat.* Ἐκ κοιλίας μητρός, hebr. מבטן אמי *inde a natalibus meis,* Luc. I, 15. Ἀφορίζειν pro ſimplici ὁρίζειν. Ier. I, 5.

16. ἀποκαλύψαι — ἐν ἐμοί) *Reuelare,* i. e. notum reddere *mihi filium ſuum.* Ἀποκαλύψαι pendet ab εὐδόκησε

ὁ θεὸς, u. 15. Ἐν ἐμοὶ, pro μοι, ut hebr. גלה cum עַל et אֶל, Ies. LIII, 1. Ier. XI, 20. Respicit locus ad Act. IX. ἐν τοῖς ἔθνεσιν) Hoc praecipue attendendum est. Non potuit igitur gentibus legem Mosis commendare. εὐθέως — αἵματι) *Statim*, sc. ipse consensi, *nec hominem quendam in consilium adhibui.* Εὐθέως, ellipsis, magis sensu quam uerbis. Hoc enim dicit, statim se paruisse uocationi diuinae, neque quaesiuisse tum aliquos, cum quibus de illa conferret, uel deliberaret, utrum deberet docere nec ne. Potest etiam εὐθέως ad ἀπῆλθον u. 17. referri. Προσανατίθεσθαι τινι, *in consilium adhibere*, infra II, 6. Diodor. Sic. XVII, 116. Alexander τοῖς μάντεσι προσαναθέμενος περὶ τοῦ σημείου. Σὰρξ καὶ αἷμα, ex noto Hebraismo: *Homo, homines.* Hoc repetit, ut appareat, se a nullo hominum doctrinam suam didicisse.

17. οὐδὲ ἀνῆλθον — ἀποστόλους) *Ad eos, qui iam ante meum Apostolatum ibi celebres erant.* Auget sententiam superiorem: *Ne Apostolos quidem consului.* Τοὺς πρὸ ἐμοῦ, *tempore priores.* Intelligit illos duodecim Apostolos. ἀλλὰ — Ἀραβίαν) De hoc itinere Lucas nihil commemorat Act. IX. siue quia Paulum parum ibi effecisse sciret, siue quia multa etiam alia, quae ad Pauli historiam pertinebant, omisit. καὶ πάλιν — δαμασκὸν) Damascus autem tum cum Arabia sub regis *Aretae* potestate erat. *Damasci* igitur Paulus munere suo publice fungi coepit.

18. ἱστορῆσαι Πέτρον) *Vt uiderem et cognoscerem Petrum.* Sic Iosephus in multis locis, e. g. Ant. VIII, 2, 5. ἐσόρησα γὰρ τινὰ Ἐλεάζαρον τῶν ὁμοφύλων, *oculis meis uidi quendam*

quendam ex popularibus meis, Eleazarum. Vnde ἱστορία *uidendi, cognoſcendique ſtudium*, apud eundem Ant. V, 12. De hac et altera uerbi ſignificatione, quae eſt *narrare*, conſuli poteſt *Fiſcherus* in Ind. Palaephateo, uerbo ἱστορεῖν. Celebritas nominis, quam Petrus inter Apoſtolos erat conſecutus, impulit Paulum, ut operae pretium putaret, uenire in aliquam eius conſuetudinem. Μετὰ ἔτη τρία. Numerari poſſunt hi anni tres uel a diſceſſu Pauli ab Hieroſolymis, uel a reditu ex Arabia Damaſcum. Prius praeferendum eſſe uidetur. καὶ ἐπέμεινα — δεκαπέντε) Intra hos quindecim dies non potuit Paulus edoceri a Petro. Ergo non fuit eius diſcipulus.

19. ἕτερον — τὸν κυρίου) De hoc *Iacobo* diuiſae ſunt ueterum recentiorumque ſententiae, an fuerit proprie *frater Domini*, an uero eiusdem *cognatus, conſobrinus.* Diſtinguitur hoc cognomine a Iacobis duobus aliis, uno *Alphaei*, altero *Zebedaei* filio. Hos tres Iacobos e ueteribus auctor Conſtit. Apoſtol. clariſſime diſtinguit L. II, c. 55. L. VI, c. 12. 14.

20. ἃ δὲ — τοῦ θεοῦ) Sc. γράφω, λέγω. Harum rerum, quas iam uobis narro, teſtem Deum appello, me non mentiri. Ad antecedentia hoc pertinet, neminem Apoſtolorum Hieroſolymis ſe uidiſſe, praeter Petrum et Iacobum. Cf. Actor. IX, 27. Vnde facile concludi poterat, ſe non ab ullo Apoſtolo didiciſſe doctrinam ſuam, ſed potius uerum eſſe, quod ſupra u. 11. 12. dixerat. Ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, hebr. לפני יהוה, graece eſſet: ἐν τῷ θεῷ.

21. εἰς

21. εἰς τὰ κλίματα — κιλικίας) *In regiones Syriae et Ciliciae.* Κλίμα, *regio*, ut Rom. XV, 23. Occaſio huius itineris indicatur Act. IX, 29. 30.

22. ἦμην — ἐν χριστῷ) Ignotum ſe fuiſſe eccleſiis *Iudaeae* dicit, nempe exceptis Hieroſolymis, ubi Helleniſtas docuerat, Actor. IX, 28. Ergo uerum eſſe non poterat, quod aduerſarii Pauli ſtatuebant, eum ab ullo eccleſiae doctore ſuam doctrinam didiciſſe, uel hominum beneuolentiam captaſſe. Ἐκκλησίαι δὲ ἐν χριστῷ, ſunt ἐκκλησίαι δὲ τῷ χριστῷ, *eccleſiae chriſtianae.*

23. ἀκούοντες ἦσαν) Pro ἤκουον, more hebr. ut ſaepius. Πίστις, *doctrina Euangelii.* Cf. ſupra u. 13.

24. ἐν ἐμοὶ) i. e. μὲ ἕνεκα, *propter me*, quod audirent, me ad Chriſtum eſſe conuerſum.

CAP. II.

1. Ἔπειτα — Τίτου) *Deinde interiectis fere quatuordecim annis*, i. e. quum 14. annis non fuiſſem Hieroſolymis, iterum illuc profectus ſum. Numerandi ſunt igitur hi quatuordecim anni a proximo Pauli ex Hieroſolymis diſceſſu, non ab anno conuerſionis eiusdem. Nam διὰ cum Genit. negationem includit, et indicat aliquid, quod poſt certum tempus fit, intra illud tempus non eſſe factum. *Plato* de republ. L. I. καὶ μάλα πρεσβύτης μοι ἔδοξεν εἶναι. διὰ χρόνου γὰρ ἑωράκειν αὐτόν. *Senex mihi uidebatur, quia eum per longum tempus non uideram, et tantum poſt hoc tempus eum uidebam.* Cf. *Strothii* paraphr. h. l. in Repertorio bibl. Tom. IV. p. 41. Iter ipſum probabiliter idem eſt, quod

quod Act. XV. commemoratur, quum et utroque loco Barnabas itineris ſocius dicatur, et Apoſtolum in commemorandis hoc loco itineribus Hieroſolymitanis, iter hoc ex Antiochia et celeberrimum et grauiſſimum, praetermiſſurum fuiſſe, credibile non uideatur. Quod Lucas Act. XV. de *Tito* nihil commemorat, non obſtat huius rei ueritati; nec tamen prorſus tacet Lucas; nominat enim u. 2. καὶ τινὰς ἄλλους, quos inter et Titus fuit.

2. ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν) *Diuino impulſu.* Nec hoc obſtat narrationi Act. XV. ubi Apoſtolus dicitur ab Antiochenis rogatus fuiſſe, ut proficiſceretur Hieroſolyma. Nam utrumque eſſe poteſt; et Paulus ſine dubio rem omnem ipſe diligentius conſiderauit, atque ſic ultro, non coactus ab iſtis, ſed de uoluntate diuina certus, in hoc iter conſenſit. καὶ ἀνεθέμην — ἔθνεσι) *Et expoſui ipſis, quam tradere ſoleo gentibus, doctrinam meam.* Αὐτοῖς, nempe Apoſtolis. κατ' ἰδίαν δὲ, τοῖς δοκοῦσι) *Priuatim auctoritate inſignibus*, Petro, Iacobo, et Ioanni, ut patet ex u. 9. Οἱ δοκοῦντες, ſc. εἶναί τι, ſc. ἐξέχειν. Ioſeph. Ant. XIX, 6, 3. κατ' ἰδίαν, ſc. χώραν, quod alii uertunt *inprimis*, potius, (annotante *Kypkio*) eſt *priuatim*, colloquio amice cum primariis Apoſtolis inſtituto, non in eccleſiae conſeſſu. Verba haec usque ad ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι in parentheſi legenda ſunt, ut ex ſequentibus patebit. μή πως — ἔδραμον) i. e. eo conſilio, ne aliorum conſiliis hi eo adducerentur, ut publicam ſuam auctoritatem mihi opponerent, atque ſic praeteriti et praeſentis laboris omnem fructum perderem. Τρέχειν, pro κοπιᾶν eſt locutio omnium linguarum communis. Εἰς κενὸν, לריק, gr. μάτην.

3. ἀλλ' οὐδὲ — περιτμηθῆναι) Ἕλλην ὤν, *Graecis parentibus natus.* Quod Titus, qui gentilibus parentibus natus erat, non coactus eſt ad ſuſcipiendam circumciſionem, argumento erat, nec ceteris qui e gentibus accederent ad chriſtianam religionem, circumciſionem eſſe imponendam. Quod autem nullus Apoſtolorum Titum circumcidi cogebat, id argumento erat, Apoſtolos in hac re cum Paulo conſentire.

4. διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους) Sc. ἀνέβην, quod ex u. 2. ἀπὸ τοῦ κοινοῦ eſt repetendum. *Aſcendi nempe Hieroſolyma propter falſos fratres, qui irrepſerant* in coetum Chriſtianorum Antiochenſium. Δὲ, *nempe*, ut ſaepius, et cohaerent haec uerba cum: ἐν τοῖς ἔθνεσι, u. 2. Haec horum uerborum explicatio, quam *Strothius* l. c. praeiuit, omnem obſcuritatem, quam interpretes in uerbis ſequentibus reperire ſibi uiſi ſunt, feliciter tollit. Non inuſitata eſt eiusmodi ellipſis Profanis, Paulo uero inprimis familiaris, praecipue poſt parentheſes. Deinde, niſi ſuppleas uel repetas τὸ ἀνέβην, ſermo non cohaeret, niſi deleas οἵτινες οὐδὲ, quod regulae criticae non permittunt. Confirmatur denique haec explicatio ex Act. XV, 1. 2. qui locus omnino hic eſt conferendus; ex quo etiam patet, τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους h. l. non eſſe Iudaeos, ſtudium religionis chriſtianae ſimulantes, ut moribus et diſciplinae Apoſtolorum inſidiarentur, ſed *Iudaeochriſtianos*, qui Antiochiae ſe in Chriſtianorum coetum inſinuauerant, et legis Moſaicae obſeruationem maximo ſtudio commendauerant. οἵτινες — ἐν χριστῷ Ἰησοῦ) *Qui irrepſerant* (Antiochiae) *exploraturi, qua nos in profitenda religione*

religione uteremur libertate. Ἐλευθερία, libertas in obſeruandis, negligendisque ritibus Moſaicis. Ἐν χριστῷ, *tanquam Chriſti cultores.* Ἡμῶν et ἡμᾶς, non tantum ad Apoſtolum et Titum, ſed etiam ad omnes alios Chriſtianos Antiochenſes pertinet, ut patet ex ipſa hiſtoria Act. XV, 1. Noua tunc erat doctrina, Chriſtianos eſſe liberos a legibus ritualibus Iudaeorum. Quapropter illi exploratores uidere uolebant, quid facturi eſſent Chriſtiani Antiochenſes. ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται) *Vt nos redigerent in ſeruitutem,* ſc. legis Moſaicae.

5. οἷς οὐδὲ — ὑποταγῇ) *Quorum deſiderio ne momento quidem nos accommodauimus.* Οὐδὲ πρὸς ὥραν, ne ullo quidem *tempore*, uel momento temporis; *keinen Augenblik.* Εἴκειν τῇ ὑποταγῇ, pro ὑποτάσσεσθαι. Nonnulli interpretes, Codicis Claromontani, et Tertulliani auctoritate moti, οἷς οὐδὲ e textu omnino excludendum exiſtimarunt, ut loci ſenſus ſit: *permiſiſſe Apoſtolum, ut Titus circumcideretur in gratiam Iudaeorum.* Sed mihi non uidetur dubium eſſe, hanc lectionem eſſe ortam ex non intellectis prioribus uerbis commatis 4. Ii, quibus Apoſtolus cum ſociis non ceſſit, erant fratres falſi, quibus Antiochenos turbare animus erat. ἵνα — πρὸς ὑμᾶς) *Vt doctrinam Chriſti infucatam uobis ſeruaremus.*

6. ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων — προσανέθεντο) *Quod autem attinet ad illos auctoritate inſignes, (quacunque tandem illi ſint dignitate, nihil intereſt; Deus enim externam hominum conditionem non ſpectat) illi nihil noui me docuerunt.* Eſt ἀνακόλουθον orationis, cuiusmodi plura in Epiſtolis Paulinis

occurrunt. Voluit fortaſſe ſcribere: ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, οὐδέν μοι προσανετέθη, uel οὐδὲν προσελάβομεν, ſed quum parentheſin paullo longiorem interieciſſet, oblitus formulae, qua periodum inceperat, conſtructione inchoata ſubito excidit. *Auctoritate inſignes* h. l. ſunt Petrus, Iacobus et Ioannes, comm. 2. 9.

7. ἰδόντες — τῆς περιτομῆς) Ἰδόντες, *quum perſpicerent*, ex narratione de rebus a me hac ratione geſtis inter gentes. Ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, pro: ὅτι πεπίστευται μοι τὸ εὐαγγελίζεσθαι ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ, h. e. ἐν τοῖς ἔθνεσι. Cf. de hac conſtructione Rom. III, 2. Ἀκροβυστία, *praeputiatus*, non circumciſus, gentilis, ut ſaepe in Epiſt. ad Romanos. Περιτομὴ, *Iudaei*, περιτμηθέντες. Paulo autem creditum eſſe munus Apoſtolicum inter gentes, intelligebatur ex euentu, ut ſtatim indicatur.

8. ὁ γὰρ — εἰς τὰ ἔθνη) Ἐνεργήσας πέτρῳ, *qui adiuuat Petrum*. Oſtendit Paulus ex proſperis ſucceſſibus ſui muneris, ſe eiusdem cum Petro eſſe pretii et honoris. Dicitur autem Petrus *Iudaeorum* Apoſtolus, Paulus *Gentilium*, ἐπὶ τὸ πολὺ, et intelligendum eſt hoc de eo, quod in cuiusque munere erat praecipuum.

9. καὶ γνόντες — μοι) *Quum cognouiſſent, quanta erga me fuerit benignitas diuina*; quod nempe me ſuis donis exornauiſſet, ad praedicandam doctrinam Chriſti, quod ex ſucceſſu cognoſcebant. οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι) *Qui in maxima ſunt auctoritate*. Eccleſiae quaſi aedificium uidebatur his columnis imponendum eſſe. δεξιὰς — κοινωνίας)

νωνίας) Dextras dederunt mihi et Barnabae ad declarandam amicitiam, et conſenſum in doctrina. Κοινωνία, amicorum inter ſe de re aliqua expedienda conſenſio.

10. μόνον — μνημονεύωμεν) Sc. Admonuerunt uos. Μνημονεύειν, *meminiſſe, ſubleuare.* Πτωχοὶ h. l. ſunt pauperes in Iudaea.

11. ὅτε — ἀντιόχειαν) Aliquo tempore poſt res illas Hieroſolymis geſtas. Vani ſunt, qui inde a *Clemente Al.* *Cepham* hic intelligunt, aliquem ex LXX. diſcipulis. Quomodo enim pertinuit ad rem iſtam, narrare de *ignoto* quodam Cepha? κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέςην) *Coram me ei oppoſui;* in ea nempe re, de qua ſtatim loquitur. κατεγνωσμένος) *Reprehenſione dignus,* pro adi. κατάγνωςος.

12. πρὸ τὸ γὰρ — συνήσθιειν) Ἀπὸ Ἰακώβου. Vtrum hi miſſi fuerint a Iacobo, qui tum eccleſiae Hieroſolymitanae praeerat, an ultro huc uenerint, non conſtat. Hoc poſtremum plerique interpretes praeferunt. Τὰ ἔθνη, *e gentibus Chriſtiani.* Συνεσθίειν τινι Hebraeis ſaepiſſime omnem conſuetudinis familiaritatem exprimit; hoc autem loco *praecipue* ad communia conuiuia refertur. Non dubitauit Petrus ab initio ueſci cum Chriſtianis ex gentibus, neglecta lege Moſaica *de diſcrimine ciborum,* quia ad gentes non pertinebat. ὅτε δὲ — ἑαυτὸν) *Quum* illi *autem aduenisſent, ſubtraxit ſe et ſeiunxit,* uel ſubduxit ſe et ſeiunxit ſe ab eorum (qui ex Paganis Chriſtiani facti fuerant,) conſuetudine et conuictu. φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς) Metuens, ne Chriſtianos ex Iudaeis offenderet, et ad prorſus deſerendam religionem chriſtianam ſolliciteret.

Errauit in hac re *Petrus*, ſed tantum ex ſtudio in Iudaizantes, ut ne hos offenderet et repelleret, ſenſim demum rectius informandos. Non erat controuerſia inter Petrum et Paulum de doctrina, ſed de cura et ſollicitudine eccleſiae.

13. καὶ συνυπεκρίθησαν — Ἰουδαῖοι) *Et exemplum Petri in ſimulando ſecuti ſunt etiam reliqui Chriſtiani ex Iudaeis.* Recte nominatur *ſimulatio*; nec enim ex animi ſententia ipſi ſic ſtatuebant, legem Moſaicam etiam ad gentes pertinere, ſed nimium his paucis Iudaeis dabant; quo publico exemplo non mediocriter turbabant Chriſtianos e gentibus. ὥϛε — τῇ ὑποκρίσει) Pro ὥϛε συναπηχθῆναι, et hoc eleganter pro ὑπεκρίθη ὥσπερ αὐτοὶ. De Barnaba hoc omnino mirandum, qui doctrina et animo alias tantopere cum Paulo conſentiebat.

14. ἀλλ' ὅτε — τὴν εὐαγγελίου) *Sed quum animaduerterem, eos non candide ſequi praecepta religionis Chriſti.* Ὀρθοποδεῖν, i. e. ὀρθῶς περιπατεῖν, *recto tramite incedere, recte agere.* ἔμπροσθεν πάντων) Praeſentibus etiam iſtis, qui a Iacobo uenerant; ut horum ſuperſtitionem oppugnaret, et meliorem cognitionem adiuuaret. εἰ σὺ — Ἰουδαϊκῶϛ) *Quum tu, qui tamen Iudaeus fueras, uixeris paullo ante more gentium, ac non ſecundum Iudaicos ritus.* Ἐθνικῶϛ ζῆν non intelligendum eſt de uitiis Gentilium, ſed de moribus, ritibusque externis. τί τὰ — Ἰουδαΐζειν;) *More Iudaico uiuere.* Ἀναγκάζειϛ, non omni modo, et proprie, ſed tuo exemplo, quo impellentur iſti Chriſtiani, ut legem Moſis admittant et ipſi, ne impuro more uiuere uideantur.

15. ἡμεῖϛ

15. ἡμεῖς — ἁμαρτωλοὶ) *Nos natiuitate ſumus Iudaei, non Ethnici.* Itaque per ipſos natales habemus legem Moſaicam. Ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοὶ, i. e. ἐθνικοὶ. Hoc nomen, *peccatores*, ſolebant Iudaei inde a longo tempore tribuere *gentibus* ceteris. Nempe ἁμαρτωλοὶ ſunt Idololatrae. Ἁμαρτία, חטאה, *idololatria*, ſi de Ethnicis uſurpatur. Continuatur Pauli ad Petrum oratio, usque ad comm. 21. quia orationis mutatae, et ab alio ad alios conuerſae, nullum ueſtigium apparet. Alii putant, Paulum iam alloqui Galatas, aut Galatarum doctores.

16. εἰδότες δὲ ὅτι — Ἰησοῦ χριστοῦ) *Quum autem cognouiſſemus nullum hominem fauorem Dei conſequi* et felicem reddi *propter obſeruationem legis Moſaicae, ſed tantum per religionem chriſtianam.* Δὲ poſt εἰδότες addunt antiqui et recentiores Codd. haud pauci, Patres etiam nonnulli Graeci et Latini. De uerbo δικαιοῦν cf. annotata ad Rom. III, 20. Ἔργα νόμου, facta legi Moſaicae, et quidem caerimoniali, accommodata. Omnis enim haec diſputatio orta erat a neglecto cibo et potu, aliisque externis ritibus. Οὐκ ἄνθρωπος, *nullus hominum*, ſiue ſit Iudaeus, ſiue Gentilis. Ἐὰν μὴ, pro ἀλλὰ, ut Rom. XIV, 14. 1 Cor. VII, 17. De phraſi: διὰ πίστεως χριστοῦ, cf. annotata ad Rom. III, 22. καὶ ἡμεῖς εἰς χ. Ἰ. ἐπιστεύσαμεν) *Nos etiam*, licet non ſimus e gentibus, ſed Iudaei inde a pueritia, legis patriae ſtudioſi amatores, *amplexi ſumus hanc de Chriſto doctrinam.* Locus ſequens eſt ex Pſ. CXLIII, 2. Ἐξ ἔργων νόμου in Pſalmo non extat; ſed Paulus per legitimam conſequentiam haec uerba addit.

17. εἰ δὲ ζητοῦντες — ἁμαρτωλοί) *Iam uero, si nos, propterea quod uolumus per Chriſtum conſequi fauorem Dei, pro peccatoribus declaramur.* Bene *Theodoretus:* εἰ παράβασις τοῦτο νενόμισται, quod τὸν νόμον ſc. τὸν παρεισακτον καταλιπόντες, Chriſtum ſequimur, et διὰ τῆς ἐπ' αὐτὸν πίστεως ſperamus Dei fauorem nanciſci. Εὑρίσκεσθαι, i. e. εἶναι, נמצא. ἆρα χ. ἁμαρτίας διάκονος) *Sequetur ergo, Chriſtum auctorem eſſe* huius *peccati.* Nam Chriſtus ipſe ſic docuit, aliis hominibus Moſaicam legem porro non imponendam eſſe. Ergo ex ſententia falſorum Apoſtolorum ſequeretur, Chriſtum iuſſiſſe peccatum, quod nemo ſtatuere poteſt, qui Chriſti auctoritatem admittit. Poſſet hoc comma etiam ſic reddi: *Si autem nos, qui per chriſtianam religionem* (ſolam, repudiata lege Moſaica) *felicitatem conſequi ſtudemus, paganis ſimiles reputandi eſſemus,* (quod nolunt ii, qui neceſſitatem legis Moſaicae commendant,) *ſequeretur inde, Chriſtum eſſe doctorem Paganismi; quod abſit;* abſit ut hoc ſtatuamus. Ἁμαρτωλοὶ ſc. ἐξ ἐθνῶν, u. 15. Διάκονος, *doctor,* ut Rom. XV, 8. Hoc igitur uult Paulus: Qui nos reprehendit ob neglectam legem Moſaicam, is ipſum Chriſtum reprehendit, qui ipſe hanc legem antiquauit.

18. εἰ γὰρ — συνίστημι) Senſus eſt: *Enimuero, ſi quis id, quod ipſe deſtruxerat, rurſus aedificat, ipſe fatetur, ſe peccaſſe,* atque temere egiſſe. Paulus in prima perſona, leniendi uituperii cauſſa loquitur; ſed reprehendit aduerſarios. Bene hic obſeruat Theodoretus, pulchre Paulum ἀντιστρέφειν, inuertere accuſationem; quum dicerent Iudaizantes, eſſe παράβασιν τοῦ νόμου, ſi negligatur; ille contra dicit, eſſe παράβασιν, ſi quis Chriſtianus legis Moſaicae auctoritatem

ritatem inſtauraret religionis cauſſa. Γὰρ, pro δὲ, *enimuero.* In καταλύειν et δικοδομεῖν eſt metaphora; illud enim h. l. eſt: *legibus Moſaicis uim et auctoritatem detrahere;* hoc uero: *eandem iterum ſtabilire.* Hoc Petrus facere uidebatur.

19. ἐγὼ — ἀπέθανον) *Ego enim ipſa lege* (Scriptura V. T. edoctus) *mortuus quaſi ſum legi*, i. e. abieci legem illam Moſaicam. *Mortuum eſſe rei* metaphorice eſt, *ei non amplius ſeruire, inſeruire.* Διὰ νόμου, ex lege, e V. T. nempe Pſ. CXLIII, 2. edoctus, quem locum u. 16. adduxerat. Alii poſt διὰ νόμου ſupplent: τοῦ χριστοῦ, πίστεως. Sed ſimpliciter etiam uertere licet: *per unam legem* (uel doctrinam) *alteri mortuus ſum*, i. e. per chriſtianam doctrinam effectum eſt, ut Moſaicam illam religionem abiicerem. Hebraeorum תורה, νόμον, ſaepiſſime eſſe *doctrinam* omnibus conſtat. ἵνα θεῷ ζήσω) i. e. Vt ad Dei honorem ſ. ad praeſcripta doctrinae chriſtianae *uiuam.* Θεῷ ζῆν idem eſſe uidetur ac u. 20. ἐν πίστει ζῆν τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. Iudaeus, qui ex obſeruatione caerimoniarum laudem et praemium quaerit, ſibi ipſi uiuit.

20. χριστῷ συνεσταύρωμαι) *Similis ſum Chriſto, in cruce mortuo*, ſc. quod attinet legem Moſaicam. In compoſito τὸ σὺν ad χριστῷ referendum eſt, pro ὡς χριστός. Repetit, ſe mortuum eſſe legi, ſed alio uerbo utitur, quia per omnia Chriſto, in cruce mortuo, ſimilis eſſe cupit. Homo tropice moritur, quando deſinit eſſe talis, qualis antea fuerat. Ergo Paulus dicere uult: Non ſum amplius Iudaeus, et contemtor religionis chriſtianae. Mea priſtina uitae ratio deſiit. Poſſunt etiam ſic explicari haec uerba: Facile pa-

tior ut alii me contemnant et affligant propter repudiatam a me legem Mosaicam, ad exemplum Christi, qui tanquam uiolator legis cruci est affixus. ζῶ δὲ — ἐμοὶ χριστὸς) *Non enim amplius ipse uiuo, sed Christus in me uiuit.* Post ζῶ δὲ delendum est comma. *Viuit in nobis*, quem impense amamus et colimus, quemadmodum sibi uiuit, qui suis commodis unice studet. Sensus igitur est: Non studeo amplius honori meo et commodis meis, sed Christum unice colo, eique placere studeo. Non amplius uiuo pristino meo Iudaico more, sed uitam et mores plane ad praecepta religionis christianae conformare studeo. Hoc statim aliis uerbis repetitur. ὃ δὲ νῦν — τοῦ θεοῦ) *Nempe tota me reliqua uita in hoc corpore consumitur in religione Messiae excolenda et propaganda.* Ἐν σαρκὶ, i. e. ἐν σώματι. Σάρξ, בשר. Ὃ δὲ νῦν ζῶ, i. e. ἡ νῦν ζωή μου ἐστὶ ζωὴ ἐν πίστει τ. υ. τ. θεοῦ. Πίστις, *religio* eiusque cultus et propagatio. τοῦ ἀγαπήσαντος — ὑπὲρ ἐμοῦ) *Qui me sic dilexit, ut etiam seipsum pro me traderet in mortem.* καὶ, more hebr. uerba uerbis per ו nectendi. Christo, qui pro me et omnibus hominibus mortuus est, salutem meam totam debeo.

21. οὐκ ἀθετῶ — τοῦ θεοῦ) *Non contemno tantum Dei beneficium.* Ἀθετῶ, ἀτιμάζω, ὑβρίζω. Vel μάταιον κρίνω, uanum et inutile reputo. Supple: Quod facerem, si legis Mosaicae obseruatione fauorem Dei consequi uellem; nam hoc sequentia uerba postulant. εἰ γὰρ — ἀπέθανεν) *Si enim propter legis obseruationem immunitas a peccatorum poenis et beneuolentia diuina nobis contingeret, Christus frustra esset mortuus.* Δωρεὰν, *temere, sine causa.* Si alio modo

modo fauorem diuinum et uitam aeternam consequi poteramus, certe non opus erat, ut Christus pro nobis oppeteret mortem.

CAPUT III.

1. Τίς ὑμᾶς — πείθεσθαι) *Quis uos praestigiis* quasi *induxit, ut fidem denegaretis uerae Euangelii doctrinae?* Verba τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι desunt in codicibus optimis, quibuscum consentiunt uersiones antiquae, et multi Patres graeci et latini. Videntur ex margine irrepsisse in textum. Βασκαίνειν, *fascinare, praestigiis, uel malis artibus in errorem inducere.* Proprie βάσκειν et βασκαίνειν idem est quod φάσκειν, *dicere.* Deinde sensu malo est pro κακολογεῖν, *calumniari*, unde βάσκανος et συκοφάντης Synonyma; hinc simpliciter dicitur pro ἐξαπατᾶν. Est uero etiam *fascinare aliquem*, nocere alicui aspectu, uerbo, modo quodam superstitioso. *Quis oculos uestros praestrinxit, ut nihil uidere possitis?* Πείθεσθαι, h. l. *fidem habere*; interdum etiam *obedire.* οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς — ἐσταυρωμένος) *Quibus de crucifixo Christo doctrina ante oculos quasi depicta fuit.* οἷς ἐν ὑμῖν, pro ἐν οἷς, ut hebr. אשר בהם, אשר אתם. Προγράφειν h. l. est *in tabula quasi proponere*, clare et perspicue *edocere*, ut προκηρύττειν, *palam denuntiare.*

2. τοῦτο — ἀφ' ὑμῶν) Omissis aliis, hoc tantum a uobis iam quaero. ἐξ ἔργων — πίστεως;) *An per obseruationem legis Mosaicae hanc meliorem sentiendi agendique consuetudinem adepti estis, an uero per institutionem in doctrina Christiana?* Πνεῦμα, nobilior, perfectior sentiendi agen-

agendique ratio et consuetudo, quae est effectus doctrinae christianae, edle Denkungsart und Gesinnung. Rom. VIII, 4. Hanc, inquit, non accepistis per observationem legis Mosaicae, sed per institutionem in religione christiana. Ἀκοή, hebr. שמועה, *institutio* quae fit ore, proprie *auditus*. Πίστις, opposita τῷ νόμῳ, doctrina christiana. Experientia ipsa edocti erant Galatae, se accepisse illam meliorem mentem per auditam doctrinam de Christo, non autem observatione legis Mosaicae.

3. ἐναρξάμενοι — ἐπιτελεῖσθε;) *Post illa primordia spiritualia iam recidetis ad humiles caerimoniarum ritus?* i. e. qui coepistis esse Christiani, nunc vultis deflectere ad Iudaismum? Quum πνεῦμα h. l. sit perfectior sentiendi agendique ratio, quae est effectus doctrinae christianae, (v. 2.) ei oppositionis σάρξ erit humilis sentiendi ratio, effectus τοῦ νόμου, niedrige, jüdische Denkungsart.

4. τοσαῦτα — καὶ εἰκῇ) *Tanta igitur beneficia frustra vobis contigerunt? Dummodo sufficit dixisse frustra!* Πάσχειν in utramque partem dicitur apud Graecos, ut apud Theocrit. Id. XV, 138. οὐκ ἔπαθε τοῦτο, *non haec gloria ei contigit.* Εἰκῇ, *nullo fructu.* Εἰγε εἰκῇ, per aposiopesin: dummodo sufficiat dixisse *frustra.* Si enim maneatis in illa peruersitate, amittetis omnem illam facultatem πνευματικήν. Alii: *An tot mala frustra tolerastis?* An uero Galatae calamitates sustinuerint propter religionis christianae professionem, id confirmari non potest, quia lux historiae nobis deest.

5. ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν — πίστεως;) *Num, inquam, Deus, qui largitus est vobis hanc mentem, et tot miracula patrauit inter*

inter uos, hoc fecit *propter opera legis a uobis praeſtita, an uero per doctrinam Euangelii?* i. e. accepiſtisne haec tanta dona, quia legem obſeruatis, (quia Iudaei eſtis) an quia edidiciſtis religionem chriſtianam? ἤ, *inquam*, mera particula transeundi; nam eſt confirmatio eiusdem argumenti, quod u. 2. 3. propoſuerat. Ὁ ἐπιχορηγῶν, ſc. θεός. Δυνάμεις, *miracula*, ut ſaepius. Ἡ ἐξ ἀκοῆς πίστεως, ſupple: *Vtique per auditam doctrinam*, ſine ullis talibus caerimoniis, quas lex Moſis imperat ciuibus ſuis.

6. καθὼς — εἰς δικαιοσύνην) *Sicut de Abrahamo dicitur*; (Alienus ab omnibus iſtis caerimoniis Moſaicae legis) *credidit Deo* (promittenti) *et hoc fuit ipſi laudi*, uel diuino fauore ornatus eſt. De phraſi ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην cf. Rom. IV, 3. Nouum argumentum. Cur illi, qui uobis commendare ſolent legem Moſaicam, tacent de antiquiſſima hiſtoria et religione Abrahami, quem ſolent ſuae gentis auctorem iactare?

7. γινώσκετε — Ἀβραάμ) *Cognoſcitis inde, Dei promiſſionibus confiſos, genuinos eſſe Abrahami filios.* Γινώσκετε, in Indicat. et Imperat. poteſt efferri. Οἱ ἐκ πίστεως, ſc. ὄντες, i. e. οἱ πιστεύοντες. *Filii genuini Abrahami*, ſunt Abrahamo ſimiles, digni ut pro eius poſteris habeantur, ſ. Iudaei ſint ortu, ſiue Gentiles, qui eadem fruuntur ſorte et felicitate; qui diuino ornantur fauore, quemadmodum Abrahamus diuino fauore eſt ornatus.

8. προϊδοῦσα — ὁ θεός) *Quum igitur praeuidiſſet Scriptura, Deum approbaturum eſſe gentes propter fidem eius promiſſis*

promiſſis habitam. Ἡ γραφὴ pro: πνεῦμα ἅγιον ἐν τῇ γραφῇ. Diſputat Apoſtolus ex uocabulo גויים, Gen. XVIII, 18. quo nomine uero tum Iudaei inuidioſe appellare ſolebant ceteras gentes. ὅτι — ἔθνη) *Felicitate fruentur tecum*, (et per te) *omnes gentes.* Ἐν σοὶ, ut u. 9. explicatur, *tecum*, imitantes animi tui indolem. ברך, *benefacere*, quod intelligendum de interna felicitate, ad animum pertinente.

9. ὥςε — ἀβραάμ) *Quapropter credentes* (licet non circumciſi, uel Moſaica lege utentes,) *felicitate fruentur ſicut Abraham.* Σὺν τῷ ἀβραάμ, i. e. ὥσπερ ὁ ἀβραάμ.

10. ὅσοι — κατάραν εἰσί) *Quicunque contra Moſaicae legi ſunt obſtricti, ii poenis ſunt obnoxii.* Ἐξ ἔργων νόμου ὄντες, Iudaei, qui legi Moſaicae dant operam. Κατάρα, קללה *comminatio poenarum*; interdum etiam *poena ipſa.* Nemo Iudaeus ſatisfacere ſingulis Moſaicae legis praeceptis poteſt; ſemper eſt in periculo, ne quid delinquat; ideo omnes Iudaei, quippe alieni a fide in Chriſtum, poenis obnoxii ſunt. γέγραπται — ποιῆσαι αὐτά) Deut. XXVII, 26. Ἐπικατάρατος, ארור, infelix, *miſer.* Ὃς οὐκ ἐμμένει etc. *quisquis non conſtantiſſime perfecerit* etc.

11. ὅτι δὲ — δῆλον) Δὲ, *deinde etiam.* Nam aliam rationem addit Paulus priori. Ἐν νόμῳ *per obſeruationem legis Moſaicae.* Παρὰ τῷ θεῷ, *iudicio Dei.* Hominibus Iudaeus, legis Moſaicae ſtudioſus, facile ſe probare poteſt, non autem Deo, qui non his externis ſtudiis atque exercitiis delectatur. De loco Habac. II, 3. mox citato, cf. Rom. I, 17.

12. ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως) *Lex uero non ſuadet* uel commendat *fidem*, fiduciam in Deo reponendam; lex non eſt res fidei. In lege non quaeritur, an credas, ſed an tu agas. ἀλλ') Sc. λέγει. Sequens locus eſt Leuit. XVIII, 5. Αὐτὰ, ſc. προστάγματα. Ζήσεται ἐν αὐτοῖς, *felicitatem conſequetur per ea*, ſicut contra, qui non fecerit, lapidatur, eiicitur e populo etc.

13. χριστὸς — τοῦ νόμου) *Chriſtus liberauit nos a poenis in lege conſtitutis.* Ἡμᾶς, *nos Iudaeos*, quibus haec lex, quam tamen ſeruare non poſſumus, data eſt. Ἐξαγοράζειν, *redimere pretio.* Non eſt autem hic ſermo de poenis aeternis, ſed de poenis legis Moſaicae; reſpicit enim Paulus ad Deut. XXI, 22. 23. Non obruimur lapidibus propter uiolatam legem de Sabbato; non excludimur e populo Dei, ob intermiſſam circumciſionem etc. γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα) *Dum poenas pro nobis expertus eſt.* Alias dicitur Chriſtus παραδοθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν, ſed h. l. Paulus utitur uoce κατάρας, quia ſupra u. 10. eadem uſus fuerat, et ſtatim locum V. T. adducit, ubi eadem uox occurrit. Chriſtus tanquam uiolator legis Moſaicae a Iudaeis cruci affixus eſt, et hac ſua morte effecit, ut nos nunc liberi eſſemus ab iſta lege, et a poenis in ea conſtitutis. γέγραπται — ξύλου) i. e. Valet de Chriſto quod ſcriptum eſt Deut. XXI, 23. In Hebraeo eſt: קללת יהוה *maledictio Dei*, et ſenſus loci eſt: *Qui ex trabe pendet, ſpectatur ut poenam luens.* Quoniam uero Chriſtus innocens fuit, ſpectandus eſt tanquam is, qui pro nobis poenas luit. Ergo hunc mortis Chriſti fructum h. l. laudat Apoſtolus, quod finem fecerit poenis Moſaica lege conſti-

conſtitutis, et declarauerit ſolutos eſſe homines neceſſitate tot legum obſeruandarum. Sic pandere debuit ac uoluit Chriſtus uiam communi omnium nationum religioni, eidemque perfectiori, ut ſtatim u. 14. dicitur.

14. ἵνα εἰς — Ἰησοῦ) *Vt felicitas illa Abrahamo promiſſa, gentibus etiam tribueretur per Chriſtum Ieſum*, eiusque doctrinam. Εὐλογία, ברכה, *felicitas, beneficium* eſt oppoſitum τῆς κατάρας, קללה. Γίνεται εἰς, (hebr. היה cum ל) i. e. συμβαίνει τοῖς ἔθνεσι. Ἐν χ. Ἰ. pro διὰ. Per Chriſtum Ieſum, per eius religionem et meritum uniuerſum. Omnibus Iudaeis gentes ſunt execrabiles et Deo exoſae, quia legem Moſaicam non habeant et ſeruent. Quum igitur Chriſtus illam legem ipſe e medio ſuſtulerit, ſequitur ſane, gentes eadem fide atque religione Deo placere poſſe, qua Abrahamus Deo olim placuit. ἵνα τὴν — πίστεως) *Vt promiſſum ſpiritum acciperemus per fidem*, (doctrinae Chriſti habitam) Illud ἐν σοὶ u. 8. explicatur his uerbis. Omnibus nempe nationibus felicitas contingere debet per Abrahamum, et aliquem ex poſteris eius, qui eſt Chriſtus, ut paulo poſt oſtenditur. Ἐπαγγελία τοῦ πνεύματος pro τὸ πνεῦμα ἐπηγγελμένον, *dona ſpiritus ſancti*, omnibus Chriſtianis communia. Πίστις commendatur loco legis, ut poſtea u. 25. Nam Chriſti doctrina ſola ſpirituales motus, ζωὴν et πνεῦμα homini impertit.

15. Iam Paulus occurrit obiectioni: talia quidem de Abrahamo ualere; ſed ſucceſſiſſe publicam legislationem, quae omnino praeferenda ſit, et reſpondet, per ſerius datam legem Moſaicam non tolli, ſed firmam ratamque manere promiſſionem Abrahamo factam. κατὰ ἄνθρωπον λέγω)

λέγω) *Exemplo e uita communi desumto utar* ad rem hanc illustrandam. Sic *Philo* de Somn. καὶ τὶ δεῖ τ' ἀνθρώπινα λέγεσθαι; *quid attinet exemplis uti e uita humana petitis?* Cf. etiam dicta ad Rom. VI, 19. ὅμως — ἐπιδιατάσσεται) *Vel hominis cuiusdam pactum ratum nemo* (alius) *irritum declarat, uel aliquid ei contrarium instituit.* Ὅμως, *adeo*, uel potius ὁμῶς, *simili modo, exempli caussa.* Διαθήκη, ברית est uocabulum origine sua foederibus potissimum exprimendis proprium. Quum autem in quouis pacto duo sint attendenda, *promissio*, et *lex*, sine conditio, sub qua aliquid promittitur, hinc mox de *promissione* tantum, mox de *legibus* est interpretandum. Haud raro denotat *religionem*, quia in religione duo praecipue sunt considerauda, promissio diuina et obsequium ex parte hominum diuinis mandatis praestandum. Cf. diss. nostram *de uocabuli* διαθήκη *in libris N. T. uario usu*, a. 1778. scriptam. Διαθήκη κεκυρωμένη, h. l. *promissio rata, et uariis caerimoniis confirmata*; nam κυρῶν διαθήκην est hebr. הקים ברית Gen. XXIII, 20. respicitur ad Gen. XV. Ἀθετεῖν, *irritum declarare.* Ἐπιδιατάσσεσθαι, *rem promissioni contrariam instituere*, uel nouas conditiones addere. Si pactum est legitime sancitum, non possumus nouas addere conditiones.

16. τῷ δὲ — σπέρματι αὐτοῦ) *Iam uero* (a Deo mentiri nescio) *Abrahamo et proli eius datae sunt promissiones.* Τὸ σπέρμα h. l. de *uno* dici, nempe de Messia, maximo ex Abrahami posteris, ex sequentibus uerbis patet, ubi Paulus ipse addit: ὅς ἐστὶ χριστός. Αἱ ἐπαγγελίαι, quae datae sunt Abrahamo eiusque proli, uarii quidem sunt

generis, sed omnes eo comprehensae dicto, quod supra u. 8. iam adduxerat ex Gen. XII, 3, XXII, 18. ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ, (posteriori loco: ἐν τῷ σπέρματί σου) πάντα τὰ ἔθνη. Quum uero *exteris gentibus omnibus* nonnisi per Messiam felicitas contingere queat; (nullus enim alius ex Abrahae posteris, nec ipsa gens Iudaeorum ullo tempore aliis nationibus fuit saluti,) promissio illa omnino aut per Messiam impleri dicenda est, aut euentu suo hactenus caruisse. ὃ λέγει — χριστὸς) Verba haec optime ita uertuntur: Σπέρμα (in illo loco Gen. XXII, 18.) *non significat multos*, σπέρματα, *quasi de multis sit intelligendum, sed de uno loquitur*, „*et prole tua*„ *quae est Messias.* Sunt igitur haec Apostoli uerba non argumentantis, sed explicantis. Notum est nempe omnibus hebraicae linguae gnaris, זֶרַע nunc *filium* significare in sing. numero, ut Gen. IV, 25. nunc *posteros*, in plur. numero; modo ὡς ἐφ' ἑνὸς, *ut de uno*, modo ὡς ἐπὶ πολλῶν, *ut de multis* usurpari; eo autem loco, de quo agit, ut de uno, recte ac merito accipiendum notat Apostolus. Grammaticorum ergo more ac τεχνικῶς locutus est, recte monente *Heinsio* in exercitatt. Λέγει, *significat.* Paulus sine dubio legit, quemadmodum in antiquis codicibus graecis V. T. legitur: ἐνευλογηθήσονται τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς.

17. τοῦτο δὲ λέγω — οὐκ ἀκυροῖ) *Hoc autem uolo: Lex, quae quadringentis demum et triginta annis post lata est, irritam reddere non potest promissionem illam a Deo datam respectu Messiae.* De numero annorum a promissione usque ad legislationem praeterlapsorum cf. annotata ad Actor. VII, 16. Εἰς χριστὸν, *respectu Messiae*, uel pro: τῷ

χριστῷ,

χριςῷ, ut εἰς ἡμᾶς, pro ἡμῖν. Respondet Paulus ad obiectionem, quae facile opponi poterat ab aduersariis. Poterat nempe aliquis dicere: Deus idem, qui promissionem illam dedit, sanxit nobis legem; ergo lex etiam a nouis Christianis e gentibus, est seruanda. Negat Paulus consequentiam; atque primum ad temporis illud interuallum attendere iubet, deinde aliis etiam utitur argumentis. εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν) *Sicque tollere promissa, semel data.* Ἐπαγγελία, *res promissa*, quae statim uocatur κληρονομία.

18. εἰ γὰρ — ἐξ ἐπαγγελίας) *Si enim propter legem* (Mosaicam seruandam) *felicitas illa* per Messiam procurata *contingeret* nobis, *non amplius daretur ui promissionis.* Κληρονομία, נחלה, plerumque usurpatur de occupatione Palaestinae, et felicitate, qua Iudaei in hac terra fruebantur; deinde uero transfertur ad omnis generis felicitatem, maxime eam, quam Iudaei in regno Messiae expectabant. Ἐκ νόμου, *propter legem Mosaicam obseruandam.* τῷ δὲ — ὁ θεὸς) *Quum tamen Abrahamo gratis promiserit Deus* hanc felicitatem. Nam post κεχάρισται supplendum est τὴν κληρονομίαν. Δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται, pro ἐν χάριτι ἐπήγγειλε, *gratis*, sine adiectis duris conditionibus, *promisit.*

19. τί οὖν ὁ νόμος;) *Quo igitur consilio lata est lex Mosis?* Poterant aduersarii obiicere, ex hactenus disputatis sequi, legem Mosaicam temere, nulloque usu latam esse. Ad hanc obiectionem Paulus respondet, legem utilitate quidem sua haud caruisse, sed hunc usum alio respexisse, et fuisse tantum temporarium. τῶν παραβάσεων

χάριν προσετέθη) *Addita eſt delictorum* coërcendorum *cauſſa*; non eo fine, ut pacto, quod Deus cum Abrahamo inierat, aliquid contrarium inſtitueretur, ſed ut Iſraelitae, ad idololatriam, et omnem uitae improbitatem proni, coërcerentur. Παράβασις, ἁμαρτία, ἁμάρτημα, hebr. מעל. ἄχρις — ἐπήγγελται) Tam diu duratura, *donec appareret illa Abrahami proles*, (τὸ σπέρμα ἕν u. 16.) *cuius reſpectu facta erat promiſſio.* διαταγεὶς δι' ἀγγέλων) *Lata* eſt, inquam, *illa lex miniſterio angelorum.* Sic Iudaeis erat perſuaſum iam longo tempore ante Apoſtolos, ut patet ex uerſione Alexandrina Deut. XXXIII, 2. Inde haec opinio, ut nonnullis uidetur, ad *Ioſephum*, *Philonem*, et Scriptores talmudicos tranſiit. *Ioſeph.* Ant. XV, 5. 3. *Carpzou.* ad Hebr. II, 2. Cf. a nobis annotata ad Act. VII, 53. ἐν χειρὶ μεσίτου) *Per internuncium*, Moſen. Ἐν χειρὶ, ביד, *per.* Μεσίτης, *internuncius*, *interpres oraculorum Dei ad populum.* Quo haec pertineant, facile ex u. 15. perſpicitur: *nemo alterius, uel hominis pactum, irritum declarare poteſt.* Cum Abrahamo locutus eſt Deus ipſe, non uſus miniſterio angelorum, uel hominis cuiusdam; at uero in legislatione miniſtri fuerunt angeli, internuncius Moſes, quibus non data erat a Deo poteſtas, illud pactum cum Abrahamo initum mutandi, uel addendi aliquid.

20. ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν) *Ille autem* (Moſes nempe) *mediator illius unius* (prolis Abrahamicae) *non eſt.* Ἑνὸς nempe reſpicit ad τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται, u. 19. de quo dixerat u. 16. ὡς ἐφ' ἑνός. Si enim Paulus ſcripſiſſet: ὁ δὲ μεσίτης τοῦ ἑνὸς ἐκείνου οὐκ ἔστι, nemo dubitaret, poſt ἑνὸς ſupplendum eſſe σπέρματος ex

ex commate 19. Simili modo Paulus ἑνὸς utitur Rom. V, 17. 18. ὁ δὲ *ille autem*, ὁ pro ὅτος, ut Matth. XII, 3. 11. 39. ὁ δὲ εἶπεν, *ille autem dixit.* Dicit igitur Apoſtolus, munus illud Moſis, internuncii et mediatoris in legislatione, ad prolem illam unicam Abrahamicam, ᾧ ἐπήγγελται ſine adiecta legis durae conditione, haud pertinuiſſe. Hanc expoſitionem facilem, ut opinor, et uſus linguae et contextus ſermo commendat, ut cuiuis locum attentius legenti, facile patebit. Cf. Progr. noſtrum Fer. Natal. Dom. 1779. ſcriptum. Aliorum interpretationes recenſuit *Koppe* in N. T. Excurſ. VII. Adde Ven. *IO. PHILIPPI GABLERI* Prolus. exeget. in locum difficilem Gal. III, 20. Altdorf. 1787. qui ita interpretatur: Mediator non eſt unius partis, mediator ſolet eſſe duarum partium, quarum una aliquid deliquit. Atqui Deus eſt ſemper idem; ſemper ſibi conſtat. Deus igitur non eſt in culpa, ſed Iſraelitarum culpa neceſſariam fecit legem delictorum coercendorum cauſſa datam. Vid. Ven. *Doederlein* Biblioth. theol. Tom. IV. faſc. 3. p. 234. qui aliam interpretationem ſuadet, ut poſt ἑνὸς ſuppleatur quidem σπέρματος, ſed σπέρμα non accipiatur de Chriſto, ſed *de eccleſia chriſtiana*: *Moſes ille non eſt mediator unius illius* σπέρματος, *cui promiſſio data erat*, ſed tantum iudaicae gentis. *Deus autem eſt unus, idem ille, qui et promiſſionem, et legem per Moſen dedit.* Equidem in re tam difficili pronunciare non auſim. ὁ δὲ θεὸς εἷς ἐστιν) *Deus enim eſt unus idemque*; ſemper ſibi conſtat, nec mutat propoſitum. Malach. III, 6. Sic dicunt Latini: *Rex Iupiter omnibus idem.* Quanquam Deus miſit Moſen ad Iſraelitas, ad promulgandam le-

gem, noluit tamen, ut pacto cum Abrahamo aliquid ſtatueretur contrarium.

21. ὁ οὖν — θεοῦ; μὴ γένοιτο) Eſt concluſio ex hactenus diſputatis. Ex his omnibus, inquit, facile perſpicitis lege Moſaica non tolli promiſſionem, gratis, ſine adiecta conditione factam. Nunc ſuam theſin aliis etiam rationibus confirmat, et ex ipſa legis indole demonſtrat, ex eius obſeruatione non dari felicitatem. εἰ γὰρ — ἡ δικαιοσύνη) *Si quidem lex data fuiſſet, quae potuiſſet uitam donare* (emendare homines animo) *tum utique dici poſſet, propter ſeruatam legem nobis contingere fauorem Dei.* Ζωοποιεῖν interdum eſt etiam *felicem reddere, ſalutem afferre*, חיה, Iob. XXXVI, 6. Hic autem ſignificat *donare uitam ſpiritualem*, ſiue conferre uires ad uirtutem exercendam; uult enim afferre rationem, cur Deus propter legem Moſaicam ſeruatam non poſſit homines ſuo complecti fauore, *cur non ſit ἐκ νόμου ἡ δικαιοσύνη.* Οὕτως ἄν, *tum utique aliquo modo dici poſſet.* Ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη, pro δικαιούμεθα ἐκ νόμου, ſc. παρὰ τῷ θεῷ. Ratio, cur legis Moſaicae obſeruatio nos non poteſt gratos reddere Deo, eſt haec, quia non poteſt nobis conferre eam mentis indolem, quae Deo poſſit placere. Ergo non erat cauſſa, cur etiam alii homines, non-Iudaei adigerentur ad ſubeundum legem eam, quae tantum publicorum flagitiorum coërcendorum cauſſa (u. 19.) data fuit.

22. ἀλλὰ συνέκλεισεν — ἁμαρτίαν) *Sed ſcriptura omnes omnino homines declarat peccatores.* Ἡ γραφή, *libri Iudaeorum ſacri.* Τὰ πάντα, i. e. πάντας ἀνθρώπους, Rom. XI, 32. Συγκλείειν τινὰ ὑπό τι, *ſubiicere, tradere aliquem*

aliquem alicui rei, ut ſtatim u. 23. hebr. הסגיר cum ב et ל conſtructum. Facile autem intelligitur, hoc *logice*, declaratiue explicandum eſſe. Tota Scriptura V. T. *docet*, *aſſerit*, homines per omne illud tempus, ante Chriſtum, eſſe ſub dominio peccatorum et uitiorum; hoc demonſtrant ipſa ſacrificia; hoc confirmant prophetae etc. Graeci ueteres explicant συνέκλεισεν per ἤλεγξε, διήλεγξε, *coarguit homines peccatores*, Rom. III, 9. Illuſtratur igitur phraſis u. 19. παραβάσεων ἕνεκα. ἵνα ἡ ἐπαγγελία — τοῖς πιστεύσι) *Vt felicitas promiſſa intelligeretur dari per doctrinam Ieſu Chriſti credentibus.* Ἵνα δοθῇ, logice: ut *intelligamus, perſpiciamus.* Ἡ ἐπαγγελία, *felicitas promiſſa*, u. 14. Πίστις I. χ. *doctrina Chriſti*; nam clariſſima eſt oppoſitio ἐκ νόμου, ἐκ πίστεως. Sic πίστις ſtatim u. 23.

23. πρὸ τοῦ — πίστιν) *Antequam uero innotuit religio chriſtiana.* Sicut νόμος eſt uniuerſa oeconomia Moſaica, ita ἡ πίστις eſt uniuerſa religio chriſtiana. Ἔρχεται πίστις, i. e. incipit religio, innoteſcit hominibus et propagatur. Hanc πίστιν Paulus in locum Moſaicae legis ſucceſſiſſe dicit. Antequam igitur innoteſceret haec religio Chriſtiana, ὑπὸ νόμον — ἀποκαλυφθῆναι) *Sub lege, ut ſub cuſtode eramus, usque ad tempus, quo haec religio chriſtiana debebat patefieri*, innoteſcere hominibus. φρουρεῖσθαι, *cuſtodiri*, ſub cuſtode eſſe. Cuſtos autem eſt paedagogus, puero praefectus. Senſus igitur eſt: *Obſtricti fuimus legi Moſaicae*; nam qui eſt ſub cuſtode, is parere debet huic cuſtodi. Συγκεκλεισμένοι, non aliud eſt quam φρουρεῖσθαι. Incluſi non habent libertatem. Ergo parendum eſt. Εἰς τ. μέλλουσαν π. απ. pro: εἰς τὸ μέλλειν ἀποκαλυφθῆναι τὴν πίστιν. Per id tempus, inquit,

antequam melior Christi doctrina innotescceret, nos Iudaei utique oportuit saltim hoc legis adiumento uti. Ergo lex ualere debuit, usque dum ueniffet Messias, u. 19.

24. ὥστε ὁ νόμος — δικαιωθῶμεν) *Itaque lex paedagogi instar fuit nobis*, (Iudaeis) *usque ad Christum, ut sic per fidem consequeremur fauorem Dei.* Παιδαγωγὸς, is, cuius curae et disciplinae filius a patre traditur, qui plerumque inter Graecos et Romanos conditione erat seruili. Sunt ut hominum, ita et populorum aetates. Aetas Israëlitici populi sub lege erat quasi pueritia, infra IV, 1. cui solet addi morum moderator et custos, qui eam a grauioribus delictis retrahat. Hoc officium lex illa populo praestitit, quod ni fuisset, prolapsi fuissent ad tantam impietatem, per quam obturduissent ad uocem Euangelii. Εἰς χριστὸν, usque ad hoc tempus, quo Christus uenit, melioris religionis auctor.

25. ἐλθούσης — ἐσμεν) *Sed quum nunc coeperit Christianismus, non opus est nobis amplius paedagogo.* Alia aetas alios mores postulat.

26. πάντες — Ἰησοῦ) *Vos enim, qui in Christum credidistis*, (Christi religionem suscepistis) *filii Dei estis adulti*; quales qui sunt, incipiunt bonis paternis frui. Πάντες, *omnes*, sine discrimine nationis, conditionis et sexus. Ethnici idem sperare possunt quod Iudaei. Dicuntur quidem et Israelitae sub lege filii Dei, Deut. XIV, 1. sed tanquam pueri, qui nihil differunt a seruis.

27. ὅσοι — ἐνεδύσασθε) *Quotquot enim baptismo suscepto doctrinam Christi profitemini, beneficiorum Christi estis*

eſtis participes. Βαπτίζεσθαι εἰς χριςὸν, *eſt Chriſto obſtringi baptismo*, et ideo nominatim ei obſtringi, ut eius doctrinam de religione teneas. Non de infantibus, ſed de adultis h. l. eſſe ſermonem, facile patet. Nempe βαπτίζεσθαι εἰς χριςὸν nihil aliud eſt, niſi ſuſcipere religionem chriſtianam, et ſolemni ritu ſe aſſociare ad Chriſti ſectatores. Hoc qui facit, *Chriſtum induit*, coniungitur cum Chriſto, adipiſcitur iura et commoda Chriſti ſectatoribus propria. Ἐνδύεσθαι χριςὸν, quod Rom. XIII, 14. alio ſenſu occurrit, h. l. referendum uidetur ad ius filiorum, quo cum Chriſto fruuntur omnes eius ſectatores, ſiue Iudaei ſint, ſiue gentiles. Hoc ius filiorum Dei, inquit, adepti eſtis per Chriſtum, ſine lege.

28. οὐκ ἔνι — Ἕλλην) i. e. illud diſcrimen inter Iudaeos et gentes in hoc negotio non attenditur. Ἔνι pro ἔνεςι. Ἕλλην, pro ἐθνικὸς ſimpliciter, nempe, quia graece loquentes erant, ad quos ſcribebat Apoſtolus. οὐκ ἔνι δοῦλος — θῆλυ) Summa rei eſt, omnes homines, cuiuscunque ſint generis, et dignitatis et ſexus, pari iure frui, quod ad religionis beneficia attinet. Hoc exprimit partiendo, i. e. nonnullis generibus, in quae ſolebant homines omni tempore diſpeſci, ſigillatim enumeratis. πάντες — Ἰησοῦ) *Omnes eodem iure fruimini per Ieſum Chriſtum.* Εἷς, ſi uera lectio eſt, ὁ αὐτὸς, ut u. 20.

29. εἰ δὲ — σπέρμα ἐςὲ) *Quodſi Chriſti eſtis cultores* et beneficiorum eius participes, *etiam ius poſterorum Abrahami nacti eſtis*, tractamini uti proles Abrahami, quia Chriſtus, cui coniuncti eſtis, eſt inſigne illud σπέρμα Αβρ. ᾧ ἐπήγγελται, u. 19. ᾧ ἐρρήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, u. 16. καὶ

κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι) *Et ui promiſſionis diuinae haeredes* ſ. poſſeſſores (ſc. felicitatis Abrahamo promiſſae.) Si enim Chriſto, ſemini Abrahae eſtis coniuncti, participes eſtis beneficiorum, quae Deus gentibus promiſerat, *ui promiſſionis:* ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη, ſupra u. 8.

CAP. IV.

1. Λέγω δέ) Illuſtrat et confirmat id, quod u. 24. tetigerat, legem paedagogi inſtar fuiſſe Iudaeis. ἐφ' ὅσον — κύριος πάντων ὤν) *Quamdiu filius eſt puer nondum adultus nihil differt a ſeruo, quamuis omnia patris bona etiam ad eum tanquam herum pertineant.* Κληρονόμος, *filius.* Similitudinem ſumit a puero, cuius pater peregrinatur; tali Patri comparatur Deus, multa humana facta diſſimulans. Νήπιος, *puer nondum adultus* u. 2. 4. Οὐδὲν διαφέρει δούλου, non magis ſui arbitrii eſt, quam ſeruus.

2. ἀλλὰ — τοῦ πατρός) *Sub paedagogis potius eſt, et curatoribus, usque ad tempus a patre conſtitutum.* Ἐπίτροπος, *praefectus quisque*, h. l. idem qui παιδαγωγός. Οἰκονόμοι, ſerui ſenes, quibus non tantum filiorum diſciplina, ſed et rei familiaris cura credita erat ab hero. Προθεσμία, ſc. ἡμέρα, Heſych. καιρός, ὅρισμα, *tempus conſtitutum.* Poterat pater tempus aliquod definire, ultra quod adminiſtratio procuratoris non debebat extendi; poterat etiam per pubertatem ipſam, aliisque legibus hoc tempus definiri.

3. οὕτω καὶ — δεδουλωμένοι) *Ita et nos* (Iudaei) *quum adhuc eſſemus pueri nondum adulti, puerili cuidam diſciplinae eramus ſubiecti.* Ἡμεῖς, ad Iudaeos referendum eſt,

eſt, de quibus c. III, 24. fuerat ſermo. Στοιχεῖα dicuntur in quaque arte eius rudimenta; elementa prima uocari ſolent. Sic etiam in religionis inſtitutione ſunt quaedam rudimenta, puerili aetati accommodata. Στοιχεῖα τοῦ κόσμου, quae Iudaeis cum mundo, i. e. gentibus aliis, erant communia, ut ſunt templa, arae, uictimae, libationes, feſta etc. Haec et ſimilia impoſita erant Iſraelitis in hoc, ne talium amore ad idola dilaberentur. Ὅτε ἦμεν νήπιοι aetati puerili reſpondet omnis aetas Iſraelitici populi poſt exitum ex Aegypto ad Chriſtum. Ἦμεν δεδουλωμένοι, quod ſupra III, 23. ἐφρουρούμεθα συγκεκλεισμένοι. Non uſi ſumus noſtra libertate, ſed coacti ſumus elementa diſcere.

4. ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου) *Poſtquam uero elapſum erat illud tempus*, quod Deus noſtrae quaſi puerilitiae praeſcripſerat. Quum illa προθεσμία u. 2. expleta eſſet. Πλήρωμα τοῦ χρόνου, et πληροῦσθαι de extremo temporis, quod praefinitum erat, ſpatio, ſeu de tempore conſtituto eſt intelligendum. ἐξαπέστειλεν — ὑπὸ νόμον) *Miſit Deus filium ſuum, et ita quidem, ut conſueto hominum more ex femina, et Iudaeus legibus Moſaicis obſtrictus naſceretur.* Γενόμενον ἐκ γυναικὸς exprimit natales Ieſu (quoad matrem) ceteris hominibus communes, pro γενόμενον ἄνθρωπον. Similiter igitur γενόμενον ὑπὸ νόμον, pro γενόμενος Ἰουδαῖος, ad natales Iudaicos eſt referendum. Quia nempe Ieſus inter Iudaeos natus erat, igitur obſtrictus erat legi, quae ualebat in ciuitate iudaica.

5. ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ) *Vt legi ſubditos*, (Iudaeos,) *liberaret*, nempe a iugo illo rituum. Itaque nihil

nihil agebant, qui ad exemplum Iesu prouocabant, qui et ipse fuerit circumcisus, uixeritque legi Mosaicae obnoxius. Concedit hoc Paulus, sed eo consilio id factum esse docet, ut doctrina sua et mortis perpessione tolleret legis auctoritatem. ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν) *Vt plenum ius filiorum nanciscerемur.* Filii tum demum υἱοθεσίαν nanciscuntur, quum eos ad adultam aetatem prouectos, a paedagogi disciplina pater exemit. Hoc ad Iudaeos et gentiles pariter pertinet. Iam, sublata legis auctoritate, nouus status *filiorum* locum habet; nam Christus est filiorum Dei primus, et Christiani dicuntur eius fratres, qui plena iura liberorum nacti, beneficiis promissis fruuntur, et suo arbitratu res quasdam agunt, nempe manente in Patrem obsequio, sed sine specialibus praescriptis.

6. ὅτι δέ — καρδίας ὑμῶν) *Quia uero filii estis*, et iure filiorum uos uti decet, *dedit uobis Deus spiritum eundem qui erat in filio suo* optimo et unice dilecto. Prouocat ad ipsum sensum Galatarum; nam illa melior mentis indoles et spiritualis perfectio, quam sentiebant, eximium erat argumentum diuini in eos fauoris. Sic fruebantur iam iure filiorum. Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ non est is, qui mittitur a Christo, sed *qui erat, uim exserebat in ipso.* cf. 2 Reg. II, 15. κράζον, ἀββᾶ ὁ πατήρ) *Quo laetissima cum fiducia Deum compellatis Abba, patrem.* Κράζον, i. e. clamare nos faciens. Hebraismus. Inest uero in hac uoce notio *confidentiae* et παῤῥησίας. Ἀββᾶ, Syr. אבא. Cf. Rom. VIII, 15.

7. ὥστε — υἱός) Tu Galata, et quisquis es Christianus. Non amplius seruus, iugo Mosaicae legis subiectus, esse debes;

debes; ſed filium te ſcito. εἰ δὲ — διὰ χριστοῦ) *Si autem es filius* Dei, quod ex noua mentis indole, et in Deum fiducia, tuto colligere potes, *es etiam propter Chriſtum haeres*, et particeps bonorum, quae Deus promiſerat.

8. ἀλλὰ τότε — ὄντι θεοῖς) *Olim quidem, quum ignoraretis Deum* uerum, *coluiſtis metu ſeruili idola.* Τότε deſignat omne id tempus quod ante Galatarum uocationem ad Chriſtianismum exierat. Τοῖς φύσει μὴ οὖσι θεοῖς, *qui reipſa non erant Dii*, τοῖς λεγομένοις θεοῖς, 1 Cor. VIII, 5. Contextus omnino ſuadet, ut eos, quos Apoſtolus hic alloquitur, intelligamus Iudaeos. Nam illud τοτε, *olim*, i. e. quum eſſetis legi ſubiecti, et ἄνωθεν, *denuo*, et *reuerti* ad priſtinam conditionem, ſ. τὰ στοιχεῖα, u. 9. planiſſime coarguit Iudaeos. Huic ſententiae uidetur quidem repugnare illud: *coluiſtis qui non eſſent natura ſua Dii;* Iudaeos enim non coluiſſe commenticios Deos ſatis conſtat. Sed poteſt hoc dictum uideri in Proſelytos Iudaicos, quum iſti admonendi eſſent ne circumciderentur, non Iudaei, qui iam ſuſcepiſſent illam ceremoniam. Vid. *NOESSELT*, faſc. 2. p. 216. Nihil tamen impedire uidetur, quo minus hoc Pauli dictum trahatur ad paganos, qui tum, quum Iudaei elementis ſubiecti eſſent, ſimilibus elementis, (ſacrificiis, lotionibus aliisque ritibus) erant adſtricti.

9. μᾶλλον δὲ, γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ) *Immo ut uerius dicam, ab ipſo Deo adducti ad ueram eius cognitionem.* Μᾶλλον δὲ, *immo uero, ut rectius dicam.* Γινώσκεσθαι, uel *approbari*, ex hebraica ſignificatione יָדַע, uel *doceri.* Vid. dicta ad 1 Cor. VIII, 3. πῶς ἐπιστρέφετε — θέλετε;)

Qua

Qua tandem ratione iterum conuertitis uos ad infirma et inutilia elementa (Iudaeorum) *quibus iterum ſubiecti eſſe uultis?* Στοιχεῖα, cf. ſupra u. 3. Ἀσθενὲς et πτωχὸν h. l. nihil differunt; nam utrumque ſignificat τὸ ἀνωφελές, *parum utile.* Πτωχὸν, hebr. עָנִי *miſeria quaeuis.* Sic autem Paulus illos ritus uocat ideo, quod parum facerent ad emendandam mentem, et gignendos ſublimiores ſenſus de Deo et uirtute. In πάλιν ἄνωθεν, alterutrum redundat, ut in omni ſermone familiari. Quoad externos ritus magna fuit religionis Iudaicae et gentilis ſimilitudo. Erant igitur et Idololatris ſua ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, et turpe eſſe dicit Apoſtolus, ſi Galatae, relictis uanis caerimoniis, iam aliud iugum ſimile ſubeant.

10. ἡμέρας — ἐνιαυτοὺς) *Feſta obſeruatis, certis diebus, menſibus, annis, redire ſolita,* qualia inter Iudaeos erant ſabbatha, nouilunia, feſta cetera azymorum, tabernaculorum, propitiationis, denique anni ſabbathici. Col. II, 16. Καιροὶ, *ſtata tempora.* Vtrum ἐνιαυτοὶ praecipue annum Iubilaei, an uero annum ſabbaticum, ſeptimum hic ſignificet, non eſt certum.

11. Φοβοῦμαι — εἰς ὑμᾶς) *Sollicitus ſum de uobis, ne fruſtra tot labores impenderim ueſtra cauſſa.* Ὑμᾶς poſt φοβοῦμαι quoad ſenſum redundat. Εἰς ὑμᾶς, pro ὑπὲρ ὑμῶν.

12. γίνεσθε — ὡς ὑμεῖς) i. e. Imitamini meam uitae externae rationem, in abiiciendis ritibus, ſicut ego, omiſſa Iudaica omni conſuetudine, uobis factus ſum ſimilis, quum uobis praedicarem Euangelium. Poteſt etiam poſt κἀγὼ ſuppleri ἐγενόμην, ut ſit ſenſus: ipſe enim alias plane eadem ſentie-

ſentiebam, ζηλωτὴς νόμου eram, ut uos. Phil. III, 4-9. Actor. XXII, 3. Alii aliter. οὐδέν με ἠδικήσατε) *Nulla me iniuria affeciſtis*, cur credere debeatis, uos a me tractari durius, quam antehac. Quae dixi, ex amore naſcuntur.

13. οἴδατε δὲ — τὸ πρότερον) *Noſtis potius, me inter magnas corporis afflictiones Euangelium uobis praedicaſſe antea.* Σάρξ pro σῶμα. Ἀσθενεία, *calamitates externae*, uel corporis ualetudo, uel pericula et incommoda externa.

14. καὶ τὸν πειρασμὸν — ἐξεπτύσατε) *Nec tamen me uariis calamitatibus afflictum contemſiſtis et reſpuiſtis*, pro: καὶ πεπειρασμένον με ἐν πολλαῖς ἀσθενείαις τῆς σαρκὸς οὐκ ἐξουθενήσατε. Πειρασμὸς, *omnis generis calamitates*, quia his potiſſimum experiri atque probare hominum fidem et conſtantiam Deus uidetur. ἀλλ' ὡς — Ἰησοῦν) i. e. *lubentiſſime.* ὡς ἄγγελον θεοῦ, *tanquam legatum Dei.* Ἄγγελος, *legatus.* Neminem alium doctorem mihi praepoſuiſtis; me unice collaudauiſtis, licet tenui et exili loco tum conſtitutum.

15. τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν;) *O quam felices uos tunc praedicabatis?* nam μακαρίζειν, *beatum praedicare.* Poſſit etiam explicari: *Quantas laudes mihi tribuebatis?* Sed priorem expoſitionem praefero, quia uerbis et contextui eſt conuenientior. Vos ipſos beatos praedicauiſtis, talem uobis contigiſſe doctorem. μαρτυρῶ — ἐδώκατέ μοι) i. e. *uos omnia, etiam duriſſima quaeuis mea cauſſa ferre, paratos fuiſſe.* *Ter.* Adelph. IV. 5. 67. Di me, pater, omnes oderint, ni magis te quam oculos nunc amo meos.

meos. Cf. Wetſten. Εἰ δυνατὸν, i. e. ſi id mihi prodeſſe potuiſſet.

16. ὥςε — ὑμῖν;) *An nunc, quia uera uobis dico, ideo putatis, me inimico in uos eſſe animo?* Niſi potius eſt ſenſus: Nunc uero odio me habetis, quia uera uos doceo, quum tamen antea me tantopere amauiſſetis?

17. ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς) *Amorem ueſtrum captant, non honeſte.* Ζηλοῦν aliquem dicitur, qui ualde ab eo amari affectat, quia talis cupiditas comitem ſolet habere ζηλοτυπίαν. Eſt ergo Metonymia. Cf. 2 Cor. XI, 2. Sermo eſt de falſis illis Doctoribus, de quibus hactenus locutus erat; quibus autem artibus illi uſi fuerint, non conſtat. ἀλλὰ — θέλουσιν) *Excludere me uolunt* ab amore ueſtro; ut nos: *Sie wollen mich ausſtechen.* Pro ἡμᾶς habent ὑμᾶς Codd. plurimi et optimi, Verſiones et Patres. Vtraque lectio ἡμᾶς et ὑμᾶς, ſatis eſt antiqua. Si ὑμᾶς legitur, ſenſus haud multum diuerſus enaſcitur: *Secludere uos uolunt a mea amicitia.* ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε) *Vt ipſos unice in honore habeatis*, et praeceptores audiatis.

18. καλὸν — πάντοτε) *Optandum uero eſſet, uos ſtudere rebus bonis ſemper.* Ζηλοῦσθαι alii in Paſſiuo, alii in media ſignificatione accipiunt. Mihi poſterius placet; nam cohaerere uidetur hoc comma cum u. 15. Galatae, quum Paulus adeſſet, prae ſe ferebant ζῆλον ἐν καλῷ, τὸ καλὸν, laudantes et probantes Pauli doctrinam, de abroganda lege Moſaica; ſed poſt Pauli diſceſſum deſierunt ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ, amplexi potius uitioſitatem Iudaizantium.

19. τεκ-

19. τεκνία — χριστὸς ἐν ὑμῖν) *O filioli mei, quos iterum pario*, i. e. quantas mihi facitis moleſtias, uos, quos denuo edocere neceſſe eſt, *usque quo ingenuae illius doctrinae Chriſti uera imago in uobis reſtauretur!* Comparat ſe matri, cuius eſt tenerrimus in liberos affectus. *Parit*, qui edocet alios, ut diſcipuli fiant. Hoc tropo autem utitur Apoſtolus, quoniam τεκνία compellat Galatas. Χριστὸς h. l. eſt ingenua doctrina et religio, cuius auctor eſt Chriſtus. Sic corrupti erant Galatae per Iudaizantes, ut noua inſtitutione in religione iis opus eſſet, denuo formandi eſſent Chriſtiani. *Chriſtus formatur in hominibus*, ſi chriſtiana doctrina informatur animis eorum. Eſt Latinismus, ut, philoſophiam animis informare.

20. ἤθελον — φωνήν μου) *Vtinam uero apud uos eſſe poſſem, et uocem meam mutare*, i. e. ſeuerioribus uti uerbis. Quum primum ad Galatas ueniſſet, lenitate uſus fuerat, com. 13. iam uero neceſſitas exigebat, ut ſeuerius cum illis ageret. Alii phraſin explicant: *oratione erga alios alia uti*, modo aſperiore, modo leniore, prout Galatas affectos reperiebat. ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν) *Incertus ſum, quomodo me geram erga uos*, ut corrigamini.

21. λέγετε — οὐκ ἀκούετε;) *Qui legibus Moſaicis ſubiecti eſſe uultis, legem non intelligitis?* Alio argumento utitur Paulus, ut oſtendat, Chriſtianos a legum Moſaicarum imperio eſſe exemtos. Alloquitur uero ipſos ex Ethnicis Chriſtianos, qui a Iudaizantibus ad obſeruandos ritus Moſaicos ſollicitabantur. Νόμος duplici ſenſu hic ſumitur; primum de *legibus Moſaicis*, deinde uero pro hebr. תורה *de libris ſacris Iudaeorum*; quae enim ſequuntur ex

Geneseos libro depromta sunt. Vid. *Koppe* Excurs. III. in hanc Epistolam. Ἀκούειν, h. l. *intelligere*, *tenere*. 1 Cor. XIV, 2. Marc. IV, 33.

22. γέγραπται γὰρ — ἐλευθέρας) *Narratur* in Genesi. Παιδίσκη, שִׁפְחָה, *serua*, *Sclavin*. De *Hagare* esse sermonem, satis patet. Ἐλευθέρα, *uxor*, γυνή, nempe Sara. Maluit autem dicere ἐλευθέραν, ut responderet τῷ: παιδίσκη.

23. κατὰ σάρκα) i. e. *secundum consuetum naturae ordinem*, iustis parentum aetatibus, עַל דֶּרֶךְ בָּשָׂר. διὰ τῆς ἐπαγγελίας) *Vi promissionis*, uel metonymice, per eam uim extraordinariam, quam Deus promiserat, ipsius Dei interuentu, qui contra omnem parentum spem et promisit filium et dedit.

24. ἅ τινα ἐστιν ἀλληγορούμενα) *Haec allegorice explicari*, ad sensum altiorem referri et applicari possunt. Eiusmodi allegoricae orationis usus in optimis scriptoribus et frequenter occurrit; nam inter omnes populos paullulum cultos, fuerunt uiri sapientes, qui in scriptoribus suae gentis celebrioribus interpretandis hanc allegoricam rationem sequerentur, eandemque etiam ad ipsas historicas narrationes accommodarent, quod patet ex Philosophorum Graecorum, Platonis, Plutarchi interpretationibus, maxime ex *Heraclidis* Allegoriis Homericis. *Hesychius:* Ἀλληγορία, ἄλλο τι παρὰ τὸ ἀκούμενον ὑποδεικνύουσα. Glossar. N. T ἀλληγορούμενα, ἑτέρως κατὰ μετάφρασιν νοούμενα, καὶ ὑ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν. Inprimis Iudaei, in libris sacris interpretandis, inde ab antiquissimo tempore tenuerunt hanc rationem, teste *Philone* de uita Contemplat. T. II. p. 475, 35. qui et ipse

ipſe in Allegoriis II. p. 135, 29. hanc de Sara et Hagare hiſtoriam allegorice, etſi alio modo, quam Paulus interpretatur. Hoc ipſum tradunt, et in ſuis מדרשים imitantur recentiores Iudaei omnes. Cf. Maimonides in More Nevochim III, c. 43. Aben Eſra ad c. I. Threnor. Ierem. etc. Paullus igitur, Iudaeus ipſe, in hoc interpretandi genere exercitatus, eo tempore, quo hoc litterarum ſacrarum allegorice interpretandarum ſtudium et uulgare erat et omnibus probabatur, partim ad Iudaeos ipſos, partim Iudaicarum litterarum peritos ſcribens, ſimili locum hiſtoricum allegorice interpretandi ratione uti potuit ad rem ſuam, non quidem confirmandam, at confirmatam κατ' ἄνθρωπον illuſtrandum. αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι) *Haec*, quae de Sara et Hagare narrantur, *accommodari egregie poſſunt ad duas religionis formas*, nempe ad religionem Moſaicam et nouam Chriſtianam. Αὗται uel ad παιδίσκην καὶ ἐλευθέραν, uel etiam ad διαθήκαι poteſt referri, ſenſu manente eodem. Διαθήκη h. l. eſt religionis forma, ברית, Vid. annot. ad c. III, 15. Ἐισι, *ſignificant*, ut LXX. interpret. Gen. XLI, 26. μία μὲν — Ἄγαρ) *Vna quidem* harum religionum *ex monte Sina promulgata eſt, ſeruiles habens cultores, cuius imago eſt Hagar.* Μία, ſc. διαθήκη. Σινᾶ, mons in Arabia Petraea ſitus, legibusque Moſaicis in eo latis celeberrimus. Poſt Σινᾶ ſupple τεθεῖσα, uel ſimile Particip. Εἰς δουλείαν γεννῶσα, pro μήτηρ τέκνων δούλων. Senſus eſt, religione Moſaica adduci Iudaeos ad obſequium ſeruile, et iugo duro caerimoniarum ſubiici. Sed manet Paulus in notione *matris*, cui ſemel διαθήκην comparare coeperat.

25. τὸ γὰρ — Ἀραβίᾳ) *Nam ipſa uox Hagar ſignificat in Arabia* (i. e. lingua Arabica) *montem Sinaiticum.* Τὸ ἄγαρ, non ἡ ἄγαρ, eſt ipſa uox Arabica Hagar. Ἐστιν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, ſignificat in lingua Arabica, inter Arabes. Vox Arabica *Hhagar* ſignificat *petram*, diciturque uniuerſe de montibus quibusuis ſaxoſis; deinde uero eſt etiam propria pluribus locis et urbibus, uelut metropoli Arabiae Petraeae *Elhhagar*; unde ualde eſt probabile eandem uocem ad montem Arabiae altiſſimum, celeberrimumque, Sinaiticum nempe deſignandum, adhibitam fuiſſe, etiamſi certis argumentis pro hoc nominis uſu deſtituamur. Confirmatur tamen haec coniectura *Haranti* auctoritate, qui in Itinerario Palaeſtinae, ſuo adhuc tempore hoc nomen de monte Sinaitico adhiberi ſolitum fuiſſe affirmauit, auctore *Büſchingio* in deſcriptione Aſiae p. 535. Ceterum Paulus ſine dubio hoc nomen didicit, quum in Arabia degeret, c. I, 17. Cf. *Koppe* Excurſ. VIII. Sunt uero haec uerba parentheſi includenda; Paulus enim obiter tantum ex nomine monti Sinaitico proprio, rem hanc illuſtrat. συζοιχεῖ — τέκνων αὐτῆς) *Congruit Hieroſolymis terreſtribus, quae cum ciuibus ſuis ſunt conditionis ſeruilis.* Συζοιχεῖ, iungitur commati 24. et denotat hoc uerbum h. l. *ſimilitudine coniunctum eſſe alteri*; nam τὰ σύζυγα, et τὰ ὅμοια ſunt Synonyma. *Polybius*: καὶ τὰ λοιπὰ ἦν τούτοις ὅμοια καὶ σύζυγα. Ἡ νῦν Ἱερουσαλὴμ, ea urbs, quae nunc eſt Iudaeorum metropolis. Eſt autem metropolis poſita pro uniuerſa Iudaeorum republica, quae tempore Pauli adhuc florebat; erat enim adhuc templum Hieroſolymitanum cum omnibus caerimoniis. Δουλεύει refer ad Ἱερουσαλὴμ. Τέκνα αὐτῆς ſc. τῆς Ἱερουσαλὴμ, ſunt *Iudaei*, cuius formulae loquendi ratio

h. l.

h. l. potiſſimum in eo eſt quaerenda, quod omnis ſuperior locus *matrum*, Sarae et Hagaris imaginem iam referebat. Senſus igitur eſt: Hagar eſt ſimilis hodiernae ciuitati Iudaicae; ſicuti enim Hagar ſerua fuit, ita etiam ciuitas Iudaica ſeruit.

26. ἡ δὲ ἄνω — πάντων ἡμῶν) *Sed illa Hieroſolymorum urbs, quae non eſt in his terris, promiſſa omnibus filiis Abraham ingenuis, libera eſt; haec eſſe poteſt communis omnium noſtrum mater.* Apoſtolus, recte monente *Koppe*, excidit conſtructione ea, qua locum exorſus fuerat. Sic enim oratio procedere debuiſſet: ἡ δὲ ἑτέρα (διαθήκη) εἰς ἐλευθερίαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Συρᾶ, συστοιχεῖ δὲ τῇ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, τῇ ἐλευθέρᾳ, ἥτις ἐστὶν μήτηρ πάντων ἡμῶν. Ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ opponitur τῇ νῦν Ἱερουσαλὴμ, et eſt Hieroſolymorum urbs coeleſtis, poſita metropoli pro regno ipſo. Non caret ſuis rationibus *Michaelis* interpretatio, qui τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ refert ad *antiqua* illa Hierofolyma, ſeu *Salem* Gen. XIV, 18. ubi religio fuerit ſine caerimoniis Moſaicis. Sed prior expoſitio praeferenda eſſe uidetur, quia uox ἄνω, מעלה, hoc *coeli, rerumque coeleſtium* ſenſu Apoſtolo eſt ſolennis, Phil. III, 14. Col. III, 1. 2. cf. Io. VIII, 23. et Iudaei de *Hieroſolymis ſupernis* multa tradere ſolent. Cf. *Wetſten.* Ἐλευθέρα ἐστὶν, ſimilis eſt Sarae, uxori Abrahami liberae, filiis ſuis libertatem, et ab omni ſeruitii iugo immunitatem promittens et largiens. Hanc urbem coeleſtem, Sarae imagine adumbratam, omnium, Iudaeorum et Ethnicorum communem matrem appellari poſſe dicit. Videtur μήτηρ h. l. eſſe metropolis, ut ſenſus ſit: coeleſtis quaedam metropolis omnium Chriſtianorum, ſiue

ex Iudaeis sint, sive ex Ethnicis, est communis. Cf. Hebr. IX, 24. XII, 22. Fortassis tamen ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ est ecclesia christiana. Haec, Paulus inquit, est mater omnium nostrum; nos sumus membra huius Hierosolymae.

27. γέγραπται — τὸν ἄνδρα) *Huic coelesti metropoli*, (uel etiam: huic ecclesiae christianae, quae est libera) *conuenit illud Prophetae: laetare, quae sterilis fueras, nec pariebas; erumpe in hilaritatem, et clama, quae antea non parturiebas; plures enim erunt liberi huius tam diu sine marito uiuentis, quam eius, quae habet iam a longo tempore maritum.* Hoc dicto Iesaiae c. LIV, 1. Paulus utitur tantum hactenus, ut ea, quae modo de Hierosolyma Christianorum matre dixerat, aliquo modo illustraret, quod eo aptius fieri poterat, quod eadem matris foecundae imagine Propheta hanc noui regni felicitatem expressérat. Non est in singulis argutandum; nam descriptio est poëtica, felicitatem regni Messiae imagine matris olim *sterilis*, nunc *foecundae* exprimens, et summa rei huc redit, magnum fore numerum ciuium illius regni Messiani et coelestis, et multo maiorem, quam fuit antea. Στεῖρα, ἡ οὐ τίκτουσα, sunt Synonyma, ex more Poetarum ueterum, rem unam uariis modis et formulis exprimendi. Ῥῆξον, aut supple τὴν φωνὴν, aut εὐφροσύνην, ut Ies. XLIX, 13. LII, 9. Cf. *Loesnerum* ad nostrum locum. Βόησον צהלי Synon. τὸ ῥῆξον, similiter ad cantum laetabundum est referendum. Ἔρημον, שוממה, *desolata*, i. e. *a marito contemta*, pro ipsa sterilitate. Ἡ ἔχουσα τὸν ἄνδρα, בעולה, *amata a marito* a בעל *dominari*, quod de *consuetudine coniugali* Deut.

Deut. XXIV, 1. et aliis locis usurpatur. Πολλὰ μᾶλλον, pro πλείονα רבים, cum ם. Descriptionem esse poëticam, iam monui.

28. ἡμεῖς — τέκνα ἐσμέν) *Nos vero fratres, Isaaci instar, ui promissionis diuinae ius filiorum nacti sumus.* Κατὰ Ισαάκ; *instar Isaaci.* Cf. *Kypke* obs. ad h. l. Sicut Isaacus fuit filius promissus; ita et nos sumus filii coelestis Hierusalem, quos Propheta tam magnifice portendit.

29. ἀλλ' ὥσπερ — οὕτως καὶ νῦν) *Sed quemadmodum tum temporis ordine naturae consueto natus* (Ismael) *odio et iniuriis persecutus est, ui diuina progenitum,* (Isaacum) *ita et nunc fit;* ita nempe Iudaei ab Abrahamo naturae ordine consueto genus ducentes, ut Ismael, iniuria afficiunt et magno odio prosequuntur nos, qui Isaaci instar filii sumus promissi. Πνεῦμα hic uocatur uis illa diuina, per quam Sara foecunditatem alieno tempore acceperat. Cf. 1 Cor. X, 3. Ἐδίωκε, omnis generis iniurias exprimit.

30. ἡ γραφὴ) Gen. XXI, 10. Sunt quidem uerba Sarae, sed probata Deo, u. 12. ἔκβαλε — ἐλευθέρας) Ita Iudaei, qui seruili ingenio litterae legis Mosaicae inhaerent, non adipiscuntur iura filiorum Dei, sed a beneficiis Messiae excluduntur.

31. ἄρα ἀδελφοὶ — τῆς ἐλευθέρας) i. e. Meminerimus, nos non esse ancillae liberos, i. e. obligatos ritibus Iudaicis.

CAP. V.

1. Τῇ ἐλευθερίᾳ — στήκετε) Ingentem lectionis uarietatem, quae tamen sensum non mutat, uid. ap. Griesbachium. *Perseuerate igitur in ea libertate, in quam Christus nos uindicauit* Coniungi hoc debuit cum c. IV. cum quo cohaeret. Στήκειν τινι, pro ἐν τινι, perseuerare in aliqua re. καὶ μὴ — ἐνέχεσθε *Nec patiamini uos iterum adstringi iugo seruili.* Ἐνέχεσθαι hic est *uinciri*, adstringi, frequens apud bonos Scriptores uerbum. Μὴ πάλιν, sicut antea superstitionis ethnicae uinculis eratis constricti. Iugum unum abiecistis; nolite uos submittere nouo iugo.

2. ἴδε ἐγὼ — ὠφελήσει) Ἴδε, *scitote*, הִנֵּה, particula attentionem excitantis. Ἐγὼ Παῦλος, cuius animi candorem et integritatem nostis. Ἐὰν περιτέμνησθε, si uos, qui Christiani estis, circumcidi uos patiamini. *Christus nihil uobis proderit*; qui enim circumciditur, denuo subit uniuersam legem Mosis, itaque abest a perfectiori hac religione, cuius auctor est Christus; non est Christianus; manet in statu timoris et seruitutis.

3. μαρτύρομαι — ποιῆσαι) *Iterum contestor unicuique, qui se circumcidi patitur, eum uniuersae legi Mosaicae obstringi.* Πάλιν μαρτύρομαι, iterum repeto quod dixi, ne putetis me temere hoc affirmasse. Παντὶ ἀνθρώπῳ, בל איש, ἑκάστῳ. Περιτεμνομένῳ, qui circumcidi se patitur; huic subeunda est uniuersa lex Iudaica; accedet ad Iudaismum. Circumcisionem enim qui suscipiebat, legibus Mosaicis omnibus obstringebatur.

4. κα-

4. κατηργήθητε — δικαιοῦσθε) *Alieni eſtis a Chriſto, qui diuinum impetrare fauorem uultis legis obſeruatione.* Καταργεῖσθαι ἀπό τινος, *alienum eſſe ab aliquo*, nihil amplius rei cum eo habere. Dicit igitur Apoſtolus, nihil eos a Chriſti benignitate ſperare poſſe, ſi circumcidantur. De uerbo δικαιοῦσθαι ſaepius iam diximus. τῆς χάριτος ἐξεπέσατε) *A benignitate diuina nihil uobis eſt expectandum.* Χάρις, opponitur τοῖς ἔργοις, quibus promereri poſſe praemia diuina Iudaeus arbitrabatur. Experiamini, inquit, an legibus Moſaicis ſeruandis ipſi promereri uobis, adeoque iure ueſtro poſtulare a Deo illam felicitatem poſſitis.

5. ἡμεῖς — ἀπεκδεχόμεθα) *Nos autem propter fiduciam in fauore Dei collocatam, animo expectamus felicitatem quam ſperamus.* Ἡμεῖς, nos Chriſtiani. Ἐλπὶς δικαιοσύνης, mera periphraſis, pro δικαιοσύνη, haec uero eſt felicitas, qua immunes a poenis, et participes diuini fauoris reddimur. Ἐκ πίστεως ad ἀπεκδεχόμεθα eſt referendum. Πνεῦμα aut eſt *animus*, aut ſpiritus diuinus, qui ſpem felicitatis aeternae in Chriſtianorum animis excitat et alit; niſi malis intelligere perfectiorem illam mentis indolem, qua Chriſtiani gaudent, oppoſitam ritibus iſtis, qui σαρξ ſunt, et παλαιότης γράμματος.

6. ἐν γὰρ — ἐνεργουμένη) *Nam ut ſis Chriſtianus, nullae habetur ratio circumciſionis aut praeputii*, ſublatum eſt omne illud diſcrimen populorum, quod per legem Moſaicam ſancitum eſt; *ſed fidei, quae beneuolentia in omnes homines ſeſe exſerit.* Ἐν χριστῷ, ſi Chriſti auctoritatem atque doctrinam ſequimur; in profitenda religione chriſtiana, ut

fis Christianus. Πίστις, et assensus doctrinae Christi datus, et fiducia in eo collocata. Ἐνεργουμένη, Med. non Passiu. *quae operatur*, i. e. uim suam exserit. Ἀγάπη, beneuolentia erga omnes homines, aliorumque commodis quantum possumus, inseruiendi studium.

7. ἐτρέχετε καλῶς) *In hoc quasi stadio currebatis alacriter*, sc. nuper adhuc; boni eratis Christiani. Saepe uita christiana cursui comparatur, quia magna ad eam alacritate, et contentione opus est. τίς ὑμᾶς ἐνέκοψε) Pro ἀνέκοψε fine dubio legendum est ἐνέκοψε, sic enim habent codices plurimi et optimi, ex Patribus Caesarius, Damasc. Chrys. Theoph. Oecum. Accedit, quod ἐγκόπτειν uerbum est Paulo familiare, 1 Thess. II, 18. Rom. XV, 22. Ἀνακόπτειν tamen pro *impedire* esse apud optimos Auctores, ostendit *Krebsius* in obseru. Flau. ad h. l. Ad impediendum cursum pertinet. Verba: τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι omittunt *Chrysostomus* et *Tertullianus*. Codices nonnulli et Patres post πείθεσθαι addunt μηδενὶ πείθεσθε.

8. ἡ πεισμονὴ — ὑμᾶς) *Ista in uobis sollicitandis Iudaeorum Doctorum sedulitas non proficiscitur a Deo.* Vocabulum πεισμονὴ aliquoties apud *Eustathium* occurrit, (cf. Wetsten.) et denotat pertinaciam in persuadendo aliis, quae nobis placent. Ἡ πεισμονὴ pro ἄυτη ἡ πεισμονὴ, potest etiam uerti: *haec talis obedientia.* Sensus: *Talis obedientia*, quod non obeditis ueritati, *non est a Deo.* Ὁ καλῶν, pro ὁ καλέσας est *Deus*.

9. μικρὰ — ζυμοῖ) Fermentum uocat hanc ipsam praeceptionem circumcisione opus esse. Poterant Galatae obiicere, non esse magni momenti totam de hac re controuersiam.

ſiam. Contra hos monet, periculum eſſe, ne, uno errore admiſſo, ingenium Iudaismi ſe per omnem doctrinam chriſtianam ſenſim inſinuet. Prouerbialem eſſe locutionem, nemo non uidet.

10. ἐγὼ — φρονήσετε) *Ego ſpero de uobis, propter Chriſtum, uos nihil aliud eſſe ſenſuros*, quam quod hactenus uos docui, hac mea Epiſtola perlecta. Emollit quodammodo reprehenſiones hactenus propoſitas, quo efficacius impelleret et moueret animos legentium. Videbat, eos non malitia, ſed incogitantia quadam et metu eſſe lapſos. Ἐν χριστῷ, *propter Chriſtum.* ὁ δὲ ταράσσων — ὅστις ἂν ᾖ) *Sed is, qui uos turbat,* et in errores deducit, *poenas dabit, quisquis ſit.* Multi fuerunt, qui perturbabant Galatas, u. 12. Hic igitur Singularis eſt pro Plurali, uel praecipuus, et anteſignanus quaſi aliorum eſt intelligendus. Βαστάζειν τὸ κρίμα, hebr. נשא משפט, *poenas dare*; βαστάζειν pro κομίζειν et κρίμα, *poena.*

11. ἐγὼ δὲ — διώκομαι;) *Ego uero, fratres, ſi,* quod multi aiunt, *commendarem circumciſionem, cur Iudaei nihilominus me perſequerentur?* Fuerunt itaque, qui calumniarentur Apoſtolum, quaſi ipſe circumciſionem in aliis eccleſiis permitteret, et commendaret. Hoc negat, adductis rationibus, cur id non ſit credendum. ἄρα — σταυρός) *Imo uero tum profecto non amplius locum habere poſſet illa de cruce* et morte *Chriſti doctrina, quae tam multos offendit.* Ὁ σταυρὸς, *doctrina de cruce*, uel de Chriſto cruci affixo. Haec doctrina praecipue impediebat Iudaeos, quo minus religionem chriſtianam amplecterentur, quia id ferre

ferre non poterant, ab homine, crucis ſupplicio mortuo, leges Moſaicas abrogatas dici.

12. ὄφελον — ὑμᾶς) *Mutilent ſe etiam, qui uos turbant!* Multi interpretantur: *Vtinam coetu ueſtro excludantur.* Cf. *Kypke* ad h. l. Alii praeferunt ueterum quorundam expoſitionem, ſecundum quam ἀποκόπτειν eſt *amputare, reſecare,* Act. XXVII, 32. ut hebr. כרת Deut. XXIII, 1. ubi LXX. habent ὁ ἀποκοπτόμενος, *de genitalium reſectione.* Arrian. Epict. II. 20. unde ἀπόκοπος et εὐνοῦχος Synonyma. Heſych. Γάλλος, ὁ ἀπόκοπος, ἤτοι ὁ εὐνοῦχος. Hic ſenſus et contextui ipſi, quo de περιτομῇ dixerat u. 6. et affectui Apoſtoli contra aduerſarios malignos, magnopere conſentire uidetur. Cf. Phil. III, 2. Quandoquidem de circumciſione ita gloriantur, amputent ſibi penitus uirilia.

13. ὑμεῖς — ἀδελφοὶ) *Vos autem, fratres, libertate fruimini, ex quo eſtis Chriſtiani.* Illi, legis Moſaicae amatores, circumcidant, imo, ſi uelint, mutilent ſe; uos autem nunc ea gaudetis libertate, ut etiam ſine circumciſione fauore Dei frui poſſitis. Verbum καλεῖν hic ut alibi denotat: *ad Chriſti religionem, eiusque felicitatem adducere.* Ἐπ' ἐλευθερίᾳ, *hac lege,* i. e. hoc commodo ueſtro, *ut ſitis liberi.* μόνον — σαρκί) Plena oratio eſſet: μόνον ὁρᾶτε, μὴ τὴν (ταυτην) ἐλευθερίαν παραλάβετε εἰς etc. *Cauete tantum ne abutamini hac libertate ad exſatiandas uitioſas cupiditates.* Ἀφορμή, Heſych. αἰτία, *occaſio.* Rom. VII, 8. Multis modis libertas in occaſionem, uel alimentum uitioſitatis mutari poteſt; hic autem ſignificatur occaſio rixandi et inimicitiarum exercendarum. ἀλλὰ — ἀλλήλοις)

ἀλλήλοις) *Quin potius amore ducti alter alteri se accommodet.* Δουλεύετε ἀλλήλοις, alter alteri se subiiciat, se accommodet. Sic enim nullae erunt rixae, nullae inimicitiae.

14. ὁ γὰρ πᾶς — ὡς ἑαυτὸν) Σεαυτὸν, Codices habent plurimi et optimi, Epiph. Theodoret. Damasc. Πᾶς ὁ νόμος, tota legis summa, cui Christiani parere debent. Ὁ νόμος, התורה refertur etiam ad Christi praecepta. Λόγος, דבר, *praeceptum.* Πληροῦται, *tota comprehenditur.* Cf. Rom. XIII, 9. sqq. Matth. XXII, 37. sqq. VII, 12.

15. εἰ δὲ ἀλλήλους — ἀναλωθῆτε) Δάκνειν h. l. est *lingua mordere, conuiciis lacessere, acerbius reprehendere, salibus et dicteriis pungere*; quare δάκνειν et ἐπισκώπτειν, *mordere et scommatibus pungere* coniungit Diog. Laërt. L. IV, c. 6. §. 17. Κατεσθίειν, *deuorare*, grauiores iniurias notat, quum alii uel in bonis, uel in corpore, damno afficiuntur. Ἀναλωθῆτε, *consumamini.* Per rixas consumitur ualetudo corporis, existimatio, facultates; saepe et uitae nocetur, et saluti animae.

16. λέγω δέ — τελέσητε) *Hortor uero, uitam agite spiritus diuini impulsui* uel praeceptis religionis christianae *conformem, ita fiet, ut non agatis ea, quae cupiditatibus sensuum prauis placent.* Περιπατεῖν, התהלך, pro ζῆν, *uitam agere* saepe iam habuimus. Πνεῦμα *spiritus, religio christiana.* Τελεῖν ἐπιθυμίας, *facere quod cupiditas uult*, indulgere cupiditati.

17. ἡ γὰρ σὰρξ — τῆς σαρκὸς) *Sensus enim* (consuetudine peccandi deprauati) *cupiunt, quae praeceptis religionis sunt*

ſunt contraria; et praecepta religionis aduerſantur cupiditatibus prauis. ἵνα μὴ — ποιῆτε) *Vt, quod agere conſtitueratis, perficere tamen ſaepius non poſſitis.* Hoc non ita eſt intelligendum, quaſi uir bonus *nunquam* poſſit perficere bona; ſed ſermo eſt de eo, quod etiam optimo cuique *ſaepius* accidere ſolet, ut non poſſit cupiditatibus prauis tanta ui reſiſtere, quanta quidem ſerio cupit et optat.

18. εἰ δὲ — νόμου) *Quod ſi ſpiritus ductum ſequamini, intelligetis, uobis non opus eſſe lege (Iudaica.)* Οὐκ ἐστε logice: intelligere facile poteſtis, uos porro illa lege poſſe carere. Ἐι πνευματι ἄγεσθε, i. e. *ſi per religionem chriſtianam ducimini.* Ducimur autem religione chriſtiana, ſi argumenta agendi ex ea petimus, ſi e. c. recte agimus, quia Chriſtum imitari eique grati eſſe uolumus. Qui ſic agit, non opus habet argumentis a lege Moſaica ductis, e. g. ob auctoritatem Moſis, metu poenarum etc.

19. φανερὰ — σαρκὸς) *Bene noſtis, quales ſint fructus prauarum cupiditatum*, pro: φανερὸν, ποῖα ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς. ἅ τινά ἐστι) *Velut, exempli cauſſa.* Apoſtolus enumerat quaedam flagitiorum genera, ut ipſi in mentem uenerant, minime uero omnem de uitiis fugiendis doctrinam hic proponit; nam multa alia facinora comprehendit hac formula: καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, u. 21. ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια) Ἀκαθαρσία hic, ut Rom. I, 24. 2 Cor. XII, 21. uidetur dici de libidine extra naturam. Ἀσελγεια, omne laſciuiae genus.

20. εἰδωλολατρεία — αἱρέσεις) Cum iſtis uitiis cohaerebat fere inter gentes *idololatria*, nempe *Veneris* uarius cultus,

cultus, Bacchi, Priapi etc. laſciuae caerimoniae. Φαρμακεία, magicae artis uaria exercitia, ſiue amoris foedi conciliandi cauſſa, ſiue ex inuidia et odio. Ἔχθραι, *inimicitiae*, etiamſi factis ſe non prodant. Ἔριδες, *contentiones, lites* quae uerbis et geſtibus ſe produnt. Ζῆλοι, *aemulationes improbae.* Θυμοὶ, *irae*, uindictae cauſſa, ob paruam offenſionem. Διχοστασίαι, *diſſidia*, ſunt multorum, e. g. familiarum integrarum. Αἱρέσεις, *factiones.*

21. μέθαι, κῶμοι) Cf. dicta ad Rom. XIII, 13. ἃ προλέγω — προεῖπον) *de quibus iterum praemoneo, ut alias iam feci*, quum nempe ipſe apud uos eſſem. ὅτι οἱ — κληρονομήσουσιν) *Non eſſe Chriſtianos, nec felicitatis aeternae eſſe participes, qui haec talia faciunt.* Βασιλεία θεοῦ, felicitas regni Meſſiae, et in hac et in altera uita expectanda.

22. ὁ δὲ καρπὸς — ἐγκράτεια) Ὁ καρπὸς τοῦ πνεύματος, *Fructus emendatae per ſpiritum ſanctum* et doctrinam chriſtianam, *mentis.* Ἀγάπη, (ſupra u. 6.) qua omnes aliae uirtutes, tanquam genere ſuo continentur. Χαρὰ, *uoluptas ex aliorum felicitate percepta*, opponitur φθόνῳ. Εἰρήνη, *pacis ſtudium*, opponitur diſſidiis, pugnis etc. Μακροθυμία, *lenitas erga eos, qui ad iram nos prouocant*, opp. irae. Χρηστότης, *benignitas*, itemque ſuauitas in conuictu. Ἀγαθωσύνη, perpetua uoluntas, et ſincerum ſtudium benefaciendi, uitandaeque omnis offenſionis. Πίστις, *fidelitas, integritas*, ex hebr. אמת, אמונה. Πραότης, *indulgentia erga errantes et infirmos.* Ἐγκράτεια,

τεια, *continentia*, temperatus uſus rerum omnium, quibus ſenſus delectantur.

23. κατὰ — νόμος) *Tales*, (qui his aliisque uirtutibus ſtudent,) *lege non damnantur*. Eſt μείωσις. Tantum abeſt, ut iis legis Moſaicae terrores ſint metuendi, ut potius Deo ſint grati et accepti, licet non circumciſi.

24. οἱ δὲ — ταῖς ἐπιθυμίαις) *Ingenui uero Chriſti cultores uim inferunt ſenſuum uitioſae uoluptati, cum cupiditatibus et motibus prauis.* Οἱ τοῦ χριστοῦ, ſc. ὄντες. Σταυρῶν, nihil magis quam θανατῶν. *Interficere cupiditatem*, eam exſtirpare, ut eſſe deſinat, uel potius eius uim minuere, ne in prauas actiones erumpat. Sicut homo cruci affixus ſenſim moritur, cum ſanguine uiribus ei abſcedentibus, ita homo Chriſtianus uires prauarum cupiditatum confringit. Παθήματα ſecundum Grotium ſunt affectus τῶν θυμοειδῶς, et ἐπιθυμίαι affectus τῶν ἐπιθυμητικῶν ſiue ὀρεκτικῶν.

25. εἰ ζῶμεν — στοιχῶμεν) i. e. *Si felices reddimur per Chriſti doctrinam, eidem conuenienter uitam inſtituamus.* Quid ſit πνεῦμα, ſaepius dictum eſt. *Viuere πνεύματι, religione beari*, plane eo ſenſu, quo Paulus Rom. VIII, 13. ſcribit: ζήσεσθε. Si per religionem beari uultis, praeceptis eius obſequi debetis. Alii ζῆν πνεύματι exponunt: *Duci ſenſu rerum ſpiritualium; von dem Geiſt des Chriſtenthums belebt werden.* Tum ſenſus eſſet: Si Chriſtianis hoc quaſi proprium eſt, duci rerum ſpiritualium cognitione et ſenſu, et moueri argumentis religionis chriſtianae: opus ſane eſt, ut id oſtendant factis, relictis uotis et ſtudiis hominum σαρκικῶν, legisque caerimoniis, quibus gloriantur.

riantur. Ceterum uidetur hic esse noua pars Epistolae. Iidem, qui c. VI, 1. dicuntur πνευματικοὶ, uocantur hic ζῶντες πνεύματι, atque hi debent etiam in externae uitae modo aliis esse meliores.

26. μὴ γινώμεθα — φθονοῦντες) *Ne simus uanae gloriae cupidi, ita ut alii alios temere prouocemus, et alii aliis inuideamus.* Κενόδοξοι sunt, qui honorem uenantur ex iis rebus, in quibus uerus honor situs non est, ut ex opibus, eruditione, eloquentia; h. l. autem uidetur referri ad iactantiam Iudaizantium, qui aliis se praeferebant. Προκαλεῖσθαι *prouocare*, dicitur de iis, qui ad certamen alios uocant; quum autem hoc plerumque cum infirmitatis uituperio sit coniunctum, translate dicitur de iis, qui uitia, infirmitatem, errores, inuicem exprobrant.

CAPUT VI.

1. Ἀδελφοὶ — παραπτώματι) *Fratres, etiamsi quis in culpa deprehensus fuerit*, antequam haec epistola ad uos ueniat; uel: si cui uitium obrepserit; si aliquis improuiso in uitium quoddam inciderit. Προλαμβάνεσθαι est idem quod καταλαμβάνεσθαι, *deprehendi*, Sap. XVII, 17. uel etiam *praeoccupari*, celerrime in errorem incidere. Ἄνθρωπος, pro τις, hebr. אִישׁ. Παράπτωμα, idem quod ἁμάρτημα. ὑμεῖς — πραότητος) *Vos, perfectiores Christiani, corrigite talem leni animo.* Πνευματικοὶ, qui spiritu sancto ducuntur; qui habent cognitionem, ueram uirtutem, perfectiores Christiani. Hi possunt alios in uiam reducere, corrigendo, admonendo. Καταρτίζειν, *reficere, instaurare*; hinc καταρτίζειν ἄνθρωπον, *hominem corrigere*. σκοπῶν —

πειρασθῇς) *Caue tibi, ne tu tentationi ſuccumbas.* Σκοπεῖν, *circumſpectare*, pro *cauere*. Verbum πειράζεσθαι hic intelligendum eſt cum pleno effectu, i. e. ne et tu aliquando alicui tentationi ſuccumbas. Eſt apoſtrophe ad aliquem elatiorem: Tu, ille ferocior et durior in cenſura et reprehenſione aliorum, cogitato hoc, poſſe et te ita tentari, ut alio modo pecces.

2. ἀλλήλων τὰ βάρη βαςάζετε) *Infirmitates aliorum aequo ferte animo.* Τὰ βάρη, onera, hic uocantur infirmitates, quae nobis ſunt graues ac difficiles. καὶ οὕτως — χριςοῦ) *Et ſic obſequium praeſtate praecepto Chriſti* de amore proximi. Νόμος, pro ἐντολή, eſt enim tacita antitheſis inter legem Moſis et doctrinam Chriſti. Ἀναπληροῦν, i. e. τηρεῖν, πείθεσθαι τῷ νόμῳ, nec eſt emphaſis quaerenda in uerbo ἀναπληροῦν.

3. εἰ γὰρ — μηδὲν ὤν) i. e. *Si quis melius de ſe ſentit, quam ex rei ueritate debebat.* Arrian. Epict. II, 24. δοκῶν μὲν τις εἶναι, ὢν δ' οὐδείς. 1 Cor. III, 7. XIII, 2. 2 Cor. XII, 11. ἑαυτὸν φρενατατᾶ) *Se decipit.* Se citius fallet quam alios. *Heſych.* χλευάζει, ſibi illudit.

4. τὸ δὲ — ἕκαςος) *Quisque autem ſuam ipſius uirtutem exploret.* Δοκιμάζειν, *inquirere, explorare.* Rom. XII, 2. 1 Cor. XI, 28. etc. Τὸ ἔργον, pro τὰ ἔργα. Supple: et melior euadere ſtudeat. καὶ τότε — ἕτερον) *Tunc in ſemetipſo ſolo habebit ueram cauſſam gloriandi, et non in aliena imbecillitate.* Καύχημα, *gloriatio, ſiue gloriationis cauſſa*, id, de quo gloriari poſſe nobis uidemur. Non quaeret ſibi gloriam, comparatione aliorum, qui

qui errant, aut peccant, aut minus efficiunt; intelliget, ueram ſibi ineſſe praeſtantiam.

5. ἕκαστος — βαστάσει) *At unusquisque ſuum feret onus*, i. e. luctandum ipſi erit cum ſuismet ipſius infirmitatibus, nec erit, cur de ſuis uirtutibus ualde glorietur. Γὰρ, *at, uero*, ut ſaepius. Τὸ βάρος, ut u. 2. Alii cum *Grotio* explicant: *Quisque pro delictis feret poenam*, ut βάρος ſit pro משא. Non ſubleuabitur peiorum comparatione; ut delictorum, ſic poenarum ſunt gradus.

6. κοινωνείτω — ἀγαθοῖς) *Qui in religione inſtituitur, docentis inopiam omni beneficiorum genere ſubleuet.* Κοινωνεῖν pro μεταδιδόναι. Thomas: κοινωνῶ σοι ὧν ἔχω, ἀντὶ τοῦ μεταδίδωμι. Quia uero tum Genitiuum requireret, κοινωνεῖν τινι forſan h. l. eſt in fortunae ſocietatem uenire, i. e. *inopiam alicuius ſubleuare*, benefaciendo. Videntur nonnulli inter Galatas fuiſſe ingrati atque adeo maligni erga doctores ſuos, Pauli haud dubie ſtudioſos, ita ut eorum inopiae non tantum non ſuccurrerent, ſed eos contemnere adeo eorumque egeſtati inſultare non uererentur; quod patet ex u. 7. 8.

7. μὴ πλανᾶσθε) i. e. *Ne decipite uosmetipſos*, quaſi hoc ſit leue peccatum. Θεὸς δὲ μυκτηρίζεται) *Deus non ſinit ſibi illudi;* nam hoc quoque uerbum cum effectu intelligendum eſt. Μυκτηρίζειν, Heſych. Χλευάζειν, καταγελᾶν, ἀπὸ τοῦ μύζειν τοῖς μυκτῆρσι, *naribus ſuſpenſis alterum deridere.* Ad augendam delicti uim in Deum ipſum inſultare dicuntur, qui doctores diuinitus ab Apoſtolo iis conſtitutos uerbo aut re contemnere audeant. ὃ γὰρ — θερίσει) i. e. *Vt quisque ſe geſſerit in hac uita, ita olim*

in uita altera a Deo uel praemiis uel poenis afficietur. Vt sementem feceris, ita et metes, est prouerbium frequens apud omnes gentes. Cic. de orat. II, 65. Aristot. Rhet. III, 3. Aeschylus, Euripides, aliique. *Serere* Hebraeis saepe operari; *metere*, poenam aut praemium ferre. Matth. XXV, 24. 26. 2 Cor. IX, 6. Respicit quidem Apostolus praecipue ad officia doctoribus praestanda, sed reliqua officia non excludit.

8. ὅτι ὁ σπείρων — φθορὰν) *Qui enim facit sementem uelut in agro peruersitatis, is ex sua peruersitate interitum metet.* Σάρξ hic ut alias saepissime est *peruersitas* indolis ac uitae, et ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα, *faciens sementem uelut in agro peruersitatis* est is, qui sua studia et facta refert ullo modo ad alendam augendamque peruersitatem; qui prauis cupiditatibus non obsistit, sed indulget. Σπείρειν per se est, agere aliquid, cuius mercedem is accepturus. Haec sententia: *indulgens prauis cupiditatibus miser erit,* h. l. nominatim refertur ad studia et facta hominis in opum usu et administratione. Qui nempe re familiari utitur accommodate ad peruersitatem, is damnum contrahit. Ὁ δὲ σπείρων — ζωὴν αἰώνιον) *Qui autem sementem facit uelut in agro melioris indolis,* i. e. qui sensus suos et facta refert ad sumendam, alendam, augendamque meliorem illam indolem, *is ex his studiis metet aeternam felicitatem.* Τὸ πνεῦμα, contrarium τῇ σαρκὶ, est melior sensus, e uerae religionis cognitione ortus, et melior uita indidem oriunda. Hoc loco nominatim est referre studia et facta in opum usu et administratione ad meliorem illam indolem. Ergo uerba huius commatis in se quidem latius patent, et uniuersam

ſam ſententiam continent, ſed transferuntur ad uſum uel abuſum opum. Nempe ſtudium praeſtandi eius officii, quod Paulus h. l. commendat eſt exemplum τῆς σπορᾶς εἰς τὸ πνεῦμα, quae prodeſt, et neglectus officii quod Apoſtolus ſuadet, eſt exemplum τῆς σπορᾶς εἰς τὴν σάρκα, quae damnum contrahit. Vid. *MORUS* in diſſertatt. p. 150. ſq.

9. τὸ δὲ καλὸν — ἐκλυόμενοι) *Sed in benefaciendo ne langueſcamus; ſuo enim tempore mercedem reportabimus, modo ne defatigemur.* Ἐκκακεῖν, *langueſcere*, 2 Cor. IV, 16. Ἐκλύεσθαι eſt Synonymum τῷ ἐκκακεῖν, et Participium h. l. habet uim conditionis: modo ne defatigemur. Καιρῷ ἰδίῳ, illo tempore, quod Deus praefiniuit.

10. ἄρα οὖν — πρὸς πάντας) *Itaque, quum opportunitate non deſtituamur, benefaciamus quibusuis hominibus*, ut proximis noſtris ex Chriſti lege. *Dum opportunitatem habemus;* dum pauperes ſunt, et nos aliquid habemus, quod largiri poſſimus. μάλιστα δὲ — τῆς πίστεως) *Maxime uero Chriſtianis.* Οἰκεῖοι πίστεως, ſunt πιστοί, *Chriſtiani*, praecipue uero doctores. Οἰκεῖος ſaepe quemuis ullo modo alteri coniunctum ſignificat, Herod. III, 6. 11. IV, 6. 1. Iungitur etiam nominibus abſtractis caſu genitiuo, ut: οἰκεῖος φιλοσοφίας, γεωγραφίας, Philoſophus, Geographus, *Strab.* I. p. 13. B.

11. ἴδετε — τῇ ἐμῇ χειρὶ) *Videte, quam copioſe ſcripſerim uobis mea manu.* Πηλίκος, *quantus*, uſurpatur etiam de *multitudine*, et h. l. referendum uidetur ad longitudinem epiſtolae ipſa Pauli manu ſcriptae. Γράμματα, *litterarum elementa.* Τῇ ἐμῇ χειρὶ, indicat,

totam epiſtolam contra morem Apoſtoli, ab ipſo exaratam fuiſſe, quum plerasque alias litteras dictaret. Vetuſti interpretes, *Chryſoſtomus*, *Theodoretus*, *Hieronymus* τηλίκος intelligunt de rudi et craſſo modo litterarum pingendarum, et quidem *Hieronymus*, quem recentiores nonnulli ſequuntur, de hac *appendice* intelligit, quam *ſua manu* adiecerit Paulus, quum maiorem Epiſtolae partem *dictaſſet* ſcribae. Senſus itaque eſſet: Iam, poſtquam illam maiorem partem legiſtis, ſcriptam ſatis uenuſto et eleganti litterarum charactere, uidetis etiam mea ipſius manu adiectam eſſe appendicem, characteribus ſane multo peioribus. Sed ἔγραψα indicare uidetur, id quod iam ſcripſerat, non quod ſcribere iam animus erat.

12. ὅσοι θέλουσιν — περιτέμνεσθαι) *Qui in rebus inanibus gloriam quaerunt, iubent uos circumcidi.* Ὅσοι, pro οἵτινες. Σάρξ, h. l. *res externae, leues.* Εὐπροσωπεῖν, i. e. ἀρέσκειν, ab εὐπρόσωπον, *formoſum*, deinde, quicquid in ſuo genere placet. Ergo θέλειν εὐπροσωπεῖν ſenſu eſt idem, quod καυχᾶσθαι. Cf. 2 Cor. V, 12. Phil. III, 3. Ἀναγκάζουσιν, perſuadendo, ſollicitando. μόνον — διώκωνται) *Tantummodo, ne experiantur calamitates propter Chriſti doctrinam.* Σταυρὸς τοῦ χριστοῦ, calamitates ſimiles iis, quas Chriſtus pertulit, Phil. III, 18. 2 Cor. I, 5. Cf. Act. XXI, 27. uel *doctrina de cruce Chriſti.* Haec enim docebat, oeconomiam Moſaicam eſſe ſublatam, et propter hanc doctrinam Iudaei affligebant Chriſtianos.

13. οὐδὲ γὰρ — φυλάσσουσιν) Non tanto tenentur ſtudio legis, ut omnia eius praecepta exacte obſeruent: facile inueni-

inueniunt exceptiunculas. ἵνα — καυχήσωνται) *Vt uestra infirmitate possint gloriari.* Σάρξ h. l. est *animi leuitas, inconstantia, imbecillitas,* qua ad suscipiendam circumcisionem, omnesque ritus Mosaicos facile moueri se patiebantur Galatae. Iudaizantes gloriabantur, se eos fuisse, quibus Pauli sectatores ab ipso abalienare contigisset. Quod si retineas significationem τῆς σαρκὸς u. 12. sensus erit: *ut laudare se propterea possint, quod uos quoque,* per eos excitati, *illa externa sequamini* uel magnificiatis.

14. Ἐμοὶ δὲ — καγὼ τῷ κόσμῳ) *A me uero absit, ut laudem quaeram in alia re ulla, quam in aduersis propter Dominum nostrum Iesum Christum suscipiendis, cuius caussa mundus mihi quasi cruci fixus est, et ego uicissim mundo.* Οἱ σαυρὸς τοῦ χριστοῦ eodem sensu quo supra u. 12. *calamitates propter Christum,* uel calamitates similes illis quas Christus perpessus est. Ὁ κόσμος est illa Iudaica uanitas, in qua aduersarii laudem quaerebant, quam Paulus repudiare se affirmat. *Propter Christum,* inquit, *illa iudaica uanitas* cum suis commodis *mihi cruci fixa est,* non me mouet uel allicit; repudio eam. Idem sensus est in uerbis: καγὼ (sc. ἐσταύρωμαι, ἀπέθανον) τῷ κόσμῳ. Est nempe sententia una, duabus formulis quodammodo contrariis expressa. Isti doctores sequebantur cupiditates, uitae externae uoluptatem etc. quae omnia contemnebantur a Paulo, quemadmodum et ipse uicissim ab hominibus illis mundanis contemnebatur.

15. ἐν γὰρ χριστῷ — καινὴ κτίσις) *Nam in Christo Iesu,* ubi constituendum est quis sit Christianus, *neque circumcisionis ratio habetur neque praeputii sed noui hominis;*

nihil refert, an sis circumcisus uel non circumcisus; an gente sis Iudaeus uel paganus, sed mutata et per religionem emendata sentiendi agendique ratio spectatur. Cf. 2 Cor. V, 17. et supra c. V, 6. Ceterum Syncellus in Chron. p 27. Photius in Amphiloch. Qu. 183. et Scholion Cod. 36. hunc locum ex libro uetere apocrypho ab Apostolo desumtum esse uoluerunt; quod uix probabile est.

16. καὶ ὅσοι — τῷ θεῷ) *Et omnibus, qui huic doctrinae obsequuntur, apprecor omnis generis salutem, tanquam ueris Israelitis, Deo gratis.* Κανών, *regula*, et metaph. *praeceptum*, doctrina. Στοιχεῖν τῷ κανόνι, uiuere secundum praeceptum uel doctrinam, ut Mich. VII, 4. ὁ βαδίζων ἐπὶ κανόνος. Hoc loco intelligitur praeceptum u. 15. propositum. Εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, שלום להם וחסר hebraica bene precandi formula. Ἔλεος et χάρις simpliciter Synonyma; utroque enim uocabulo utuntur LXX. ad exprimendum חסד. Καὶ ἐπὶ etc. pro: οὗτινες εἰσὶ ὁ Ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ. Καὶ explicat superiora, ut hebr. ו. Ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ, ueri Israelitae, qui Deo placent, opponuntur τῷ Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα.

17. τοῦ λοιποῦ — παρεχέτω) *Posthac nemo mihi molestias creet.* Τοῦ λοιποῦ, sc. χρόνου, *posthac, porro.* Κόπους alii referunt ad calumnias aduersariorum, ut sensus sit: nemo me legis euersorem, Mosis hostem nominet, et apud alios in inuidiam adducat: alii referunt ad doctores Galatiae, rixas inter se alentes, quos Apostolus adhortetur, ut componant dissidia, ne ipsi iterum labor scribendi imponatur. ἐγὼ γὰρ — βαστάζω) i. e. iam satis molestiarum propter

propter Chriſtum pertuli. Στίγματα, *cicatrices*, *uibices*; et σίγματα τῦ κυρίυ Ἰησῦ, uulnera, qualia Ieſus poſt crucifixionem habuit. Paulus autem ſaepe fuerat flagellatus, et aliis miſeriis affectus. Dicit igitur, ſe geſtare in corpore ſuo uibices et cicatrices ex plagis illis, lapidationibus et uerberibus, quorum meminit 2 Cor. XI, 22-25. et rogat, ne ſibi aliae moleſtiae creentur.

18. Ἡ χάρις — ὑμῶν) *Beneficium domini noſtri Ieſu Chriſti*, i. e. ſalutifera Chriſti doctrina porro *in animis ueſtris ſe exſerat.* μετὰ τῦ πνεύματος ὑμῶν) *Cum mente ueſtra.* Πνεῦμα h. l. eſt idem quod νῦς. In aliis epiſtolis dicit; μετὰ πάντων ὑμῶν, hic autem μετὰ πν. ὑ. ut ſignificet, ſe ea praecipue precari, quae non ad corporis commoda, ſed ad animi perfectionem pertinent.

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM AD EPHESIOS.

Epiſtolam hanc a Paulo ad *Epheſios* fuiſſe ſcriptam, *Ignatius* in epiſtola ad Epheſios non obſcure ſignificat; nam §. 12. reſpicit ad c. I, 16. et §. 1. ad V, 2. *Clemens* etiam *Al.* Paed. I, 5. et Strom. IV. p. 364. edit. Sylb. et poſt eum *Origines* c. Celſ. p. 122. edit. Spenc. ad Epheſios ſcriptam affirmant. Conſentiunt codices et uerſiones antiquae omnes, in quibus ſingulis, c. I, 1. uerba ἐν Ἐφέσῳ leguntur. Quia uero Paulus tanquam ad homines ſibi fama tantum notos ſcripſit, c. I, 15. III, 2. 4. 21. quia porro neminem ſalutat nomine, nullam facit mentionem rerum apud illos geſtarum, multi ualde dubitant, ad Epheſios ſcriptam eſſe hanc Epiſtolam; nam Epheſios Paulus optime nouerat, iisque ipſe erat notiſſimus, quia biennium integrum apud eos fuerat commoratus, et apud eosdem Eccleſiae fundamenta magno cum ſucceſſu iecerat. Quare multi exiſtimant, non Epheſiis, ſed *Laodicenis* hanc Epiſtolam ſcriptam fuiſſe, quae ſententia *I. Millio*, *C. Vitringae*, *H. Venemae*, *I. F. Burgio*, *Wetſtenio*, aliisque placuit. Prouocant ad teſtimonium *Marcionis* Pontici, apud Tertull. c. Marcion. V, 11. et 17. atque ad *Baſil. M.*

c.

c. Eunom. L. II, 19. qui docet, in Codicibus antiquis uerba ἐν Ἐφέσῳ defuiſſe. Plura argumenta affert *Wetſtenius* in Variantibus ad Epheſ. I, 1. VSSERIVS ad A. M. 4068. quem *Bengelius* cum aliis ſequitur: „notandum, „inquit, in antiquis nonnullis codicibus generatim inſcri„ptam fuiſſe hanc epiſtolam, ut in litterarum encyclicarum „deſcriptione fieri ſolebat, *ſanctis qui ſunt* ---- et fideli„bus in Chriſto *Ieſu*, ac ſi Epheſum primo, ut praecipuam „Aſiae metropolim, miſſa fuiſſet, transmittenda inde ad „reliquas, (interſertis ſingularum nominibus,) eiusdem pro„uinciae eccleſias etc.„ Alii retinent uerba ἐν Ἐφέσῳ u. 1. exiſtimant tamen, Epiſtolam non ad Epheſios ſolos, ſed Aſiae minoris eccleſias plures miſſam eſſe, nempe ad eccleſias in Epheſinae urbis uicinia conditas, cumque eccleſia Epheſina, quam Apoſtolus tanquam primariam et quaſi matrem ceterarum in inſcriptione nominauerit, coniunctas. (Act. XIX.) Cf. b. *Zachariae* Prolegomena Paraphraſi Epiſtolarum Pauli breuiorum praemiſſa. Hoc ſi ita eſt, ratio reddi poteſt, cur Paulus ſcripſerit tanquam ad minus ſibi notos; nam ceteris eccleſiis non ipſe Euangelium praedicauerat. Haec ſententia mihi prae ceteris placet, quia uerba ἐν Ἐφέσῳ u. 1. omnino genuina eſſe uidentur: nam ex uerbis *Tertulliani* c. Marc. V, 17. obſcuris: *Eccleſiae quidem ueritate epiſtolam iſtam ad Epheſios habemus emiſſam, non ad Laodicenos; ſed Marcion ei titulum aliquando interpolare geſtiit, quaſi et in iſto diligentiſſimus explorator* — ex his, inquam, uerbis equidem cum Ven. *Koppe* probare non auſim, uerſu primo epiſtolae, ad quem hic omnia redeunt, non extitiſſe nomen eccleſiae eius, ad quam miſſa eſt, in codicibus antiquiſſimis extremi primi

et

et ineuntis ſecundi Seculi. Vnde enim *Ignatius* unde *Clemens Al.* etc. Syrus etiam interpres haec uerba habuit? Si uel maxime Patres antiquiſſimi ex traditione hoc hauſiſſent, quod tamen tuto non conſtat, Syrus tamen interpres antiquiſſimus omnino in Codice ſuo haec uerba legiſſe uidetur. Ceterum ex Pomponio Mela aliisque Geographis ſatis conſtat, urbem Epheſiorum fuiſſe Aſiae minoris metropolin. In hac urbe tempore Apoſtolorum ſupererat templum Dianae illius, quam πολύμαζον, ſeu mammoſam appellant, et ab altera Diana uenatrice diſtinguunt, cuius templi et aliarum rerum occaſione non tantum metropolis iſta, ſed et uniuerſa minor Aſia ad illud usque tempus craſſae idololatriae immerſa fuit. Poſtquam uero Paulus totum biennium hic doctrinam Chriſti propoſuiſſet, fama eius per omnem Aſiam ſpargi, et ſuperior idololatria paſſim corruere coepit. Vid. Act. XIX.

Scriptam eſſe epiſtolam eo tempore, quum Paulus teneretur captiuus, ſine dubio Romae, ex ipſo argumento patet. Proxima huic et argumento et uerbis etiam, eſt illa ad Coloſſenſes, eodem ſcripta tempore, quod etiam inde patet, quod Tychicus utramque epiſtolam perferendam ab Apoſtolo accepit Eph. VI, 21. Col. IV, 7. 8. Fuerunt autem ii, ad quos ſcripſit Apoſtolus, maximam partem Ethnici, quod omnis Epiſtola, maximeque Cap. II, 11. ſqq. declarant; fuerunt tamen gentibus mixti Iudaei, ut in omnibus eccleſiis Aſiaticis et Graecis et Romanis, quas Apoſtolus adiit. Cf. omnino Ill. *Michaelis* Introduct. §. 184. ſq. edit. recent.

Oſtendit

Oſtendit autem Paulus in hac Epiſtola, quantum praeſtet religio Chriſtiana omni ſapientia humana, et ſublimitatem Euangelii admirandis, et uere Apoſtolicis cogitatis, exprimit. Intermiſcet uarii generis adhortationes, omnibus Chriſtianis, maxime pro iſtorum temporum ratione utiles et neceſſarias.

CAP. I.

1. Διὰ θελήματος θεοῦ) Cf. 1 Cor. I, 1. 2 Cor. I, 1. τοῖς ἁγίοις — Ἐφέσῳ) Rom. I, 7. Verba τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ, ſine dubio ſunt genuina, ſed uidetur Epiſtola haec ad plures Aſiae minoris eccleſias eſſe miſſa, ut modo monui. καὶ πιστοῖς ἐν X. I.) *Et illis, qui in fide Chriſti Ieſu permanent.* Πιστοὶ alias ſunt ſimpliciter οἱ πιστεύοντες, ſed h. l. uidentur eſſe *qui fidem praeſtant*, in fide permanent.

3. εὐλογητὸς ὁ θεὸς) *Gratias agamus Deo.* Εὐλογεῖν hebr. ברך hic ut ſaepe, *laudare* ſignificat. ὁ εὐλογήσας — πνευματικῇ) *Qui nos affecit omnis generis beneficiis ad animum pertinentibus.* Hic εὐλογεῖν ſumitur effectiue, *beneficiis afficere aliquem*, et πᾶσα εὐλογία ſunt *omnis generis beneficia.* Solet Paulus haud raro eandem uocem uix ullo interuallo in ſenſu diuerſo ſumere. Εὐλογία πνευματικὴ, beneficia, quae non ad hanc caducam uitam, ſed ad animum immortalem ſpectant. Ἡμᾶς ad Apoſtolum, et omnes Chriſtianos, ſiue ſint e Iudaeis ſiue e gentibus, refer. ἐν τοῖς ἐπουρανίοις) *Coeleſtibus* nempe, et aeternum duraturis *bonis.* Τὰ ἐπουράνια, *Coeleſtia*, non ſunt bona, quae in coelo ſunt, ſed bona eximia, aeterna et opponuntur rebus terrenis atque caducis. Alii uertunt:

in

in *coelo*, et referunt ad ὁ εὐλογήσας. Syrus: בשמיא. Supplendum esset μέρεσι, pro ἐν οὐρανοῖς, ut u. 20. cap. II, 6. III, 10. Ἐν Χριστῷ, *per Christum*, eiusque salutarem doctrinam.

4. καθὼς — κόσμου) *Nam elegit* (ad christianam religionem adducere decreuit) *nos per eum ante mundi initia.* Enumerantur illa bona spiritualia a comm. 4 — 14. Ἐκλέγεσθαι, בחר saepe de illo beneficio usurpatur, quo Deus decreuit certos homines adducere ad christianam religionem, sicut in V. T. de electione Hebraeorum ad peculiarem Deoque inprimis carum populum usurpatur, Iesa. XLIV, 1. 2. Ps. CV, 6. Ἐν αὐτῷ, *propter ipsum*, sc. Christum, ut Iudaei dicuntur *electi in Abrahamo.* Bereschit R. 44, 4. ad Iesa. XLIV. 1. Potest etiam explicari: *per Christum*, qui est auctor salutis nostrae aeternae. Καταβολὴ κόσμου, *mundi initia.* Matth. XIII. 35. Καταβολὴ est *initium*, *principium*, ut καταβολὴ γενέσεως ap. Philonem I Vit. Mos. p. 645. C. est *initium originis.* εἶναι ἡμᾶς — αὐτοῦ) *Eo fine, ut essemus probi et innocentes in conspectu eius*, i. e. sincere. Ante εἶναι supple εἰς τὸ, uel πρὸς τὸ. Ἄμωμοι, תמימים, *innocentes*, *fine uitio*, crimine uocantes, quemadmodum in uetere lege arietes et boues, qui Deo offerebantur, debebant esse תמימים ἄμωμοι. Huc scilicet spectat et decretum uocandi, et ipsa per Euangelium uocatio, ut qui uocationi obtemperant, eximia quadam fulgeant probitate atque innocentia. Κατενώπιον αὐτοῦ, לפניו, ita ut semper cogitemus, arcana mentis nostrae Deo patere. Nam animi probitas requiritur, quae Deo probatur. ἐν ἀγάπῃ) Veteres nonnulli iunxerunt haec uerba sequentibus:

pro

pro ſuo in nos *amore.* Si uero iunguntur uerſui huic 4. ſenſus eſt, hanc uitae probitatem procedere debere ex animo, Deum diligente, tum ob beneficia iam praeſtita, tum ob ſperata ab ipſo praemia.

5. προορίσας — εἰς αὐτὸν) *Quum iam olim conſtituiſſet nos ſibi per Chriſtum filios facere.* Nam εἰς αὐτὸν eſt pro Datiuo, ad modum Hebraei לוֹ. Poteſt etiam uerti: *in honorem eius.* *Filii Dei* autem dicuntur homines, qui ſingularibus beneficiis a Deo ornantur eum imitantur, eique mentis indole et ſenſu ſimiles fieri ſtudent. Sic Iſrael olim erat בן בכור. Προορίζειν, *decernere, olim decernere,* h. l. ut alibi ſignificat decretum eius, quod facere Deus uult, ſi et homines faciant, quod debent, quanquam illa conditio non ſemper exprimitur, ſed ex aliis locis, immo ex iis, quae eodem loco ſunt cohaerentia, ſatis intelligitur. κατὰ — αὐτοῦ) *Pro benigna ſua uoluntate,* uel ex decreto benigniſſimo.

5. εἰς ἔπαινον — αὐτοῦ) *Vt Laus ei reddatur pro beneficio tam admirabili.* Δόξα τῆς χάριτος, i. e. Χάρις ἔνδοξος, Hebraeorum more, qui genitiuos ponunt pro adiectiuis, *beneficium glorioſum,* i. e. ſummis laudibus dignum, ineffabile et admirandum. Εἰς hic non finem, ſaltem non primarium, ſed conſequens aliquid ſignificat. Nihil aequius, quam pro tanto beneficio laudes Deo ſemper reddere. ἐν ᾗ — ἠγαπημένῳ) *Quo nos affecit propter dilectum* filium ſuum. Pro ἐν ᾗ in nonnullis codicibus et apud Chryſoſtomum alicubi extat ἧς, pari ſenſu. Hebraei, ut et Latini, interdum amant nominibus addere uerba cognata. Χάρις eſt *beneficium,* χαριτοῦν *afficere beneficio,*

neficio, reſpondens Hebraeo חנן. Ἐν τῷ ἠγαπημένῳ, בידיד. Quum nullum unquam Deus magis quam Chriſtum dilexerit, Matth. III, 17. nihil mirum eſt, ſi non modo per eum, ſed et propter eum clementem et beneficum ſe oſtenderit humano generi.

7. ἐν ᾧ — παραπτωμάτων) *Cui debemus plenam noſtram liberationem, effuſione ſanguinis ipſius* acquiſitam, *remiſſionem peccatorum.* Αἷμα, *mors*, non quaelibet, ſed cruenta. In ueteri lege non obtinebatur peccatorum uenia, niſi cruenta morte uictimae: In nouo foedere non amplius opus eſt uictimis et expiationibus; remittit Deus peccata credentibus in Chriſtum ideo, quia Chriſtus id morte ſua cruenta, quippe ſacrificio perfectiſſimo, Deoque gratiſſimo, ab ipſo nobis impetrauit. Ἀπολύτρωσις, *quaeuis ex miſeria aerumnisue liberatio*, inprimis uero, ut noſtro loco *a miſeria peccatorum liberatio, per mortem Chriſti cruentam facta.* κατὰ τ. πλ. τ. Χαρ. αὐτοῦ) *Pro uberrima ſua bonitate.* Πλοῦτος Paulo abundantiam ſignificat, ut Rom. II, 4. IX, 23. etc. Et hebr. more abundantia bonitatis dicitur pro bonitate abundante.

8. ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς) *Quam liberaliſſime nobis exhibuit.* Περισσεύειν plerumque neutraliter dicitur: *abundare.* Si ita hic ſumis, conſtruendum eſt: ἧ ἐπερίσσευσεν (ὁ θεὸς) εἰς ἡμᾶς. Nonnunquam actiue ſumitur hoc uerbum: *largiter dare*; tum conſtrui debet: εἰς ἡμᾶς, i. e. ἡμῖν, לנו, *quam liberaliſſime nobis exhibuit*; ſenſu eodem. ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει) *Sapientiſſimo conſilio.* Differunt quandoque σοφία et φρόνησις, maxime in Philoſophorum Scriptis; ſed in familiari ſermone hoc diſcrimen

diſcrimen non attenditur. Iuncta uero ſunt h. l. ſynonyma, additumque praeterea πάσῃ, ut *conſilii ſapientiſſimi magnitudo* exprimeretur. Poſſunt etiam haec uerba ita explicari: *per omnigenam ſapientiam*, ita ut ad magnam intelligentiam, ad magnam cognitionem, ſc. religionis, peruenirem. Nonnulli haec uerba uerſui ſequenti iungunt.

9. γνωρίσας — θελήματος αὐτοῦ) *Dum aperuit nobis arcanam ſuam uoluntatem*, ſ. arcanum conſilium. Μυστήριον per ſe eſt *res quaelibet arcana, hominibus antea ignota*, Rom. XI, 25. etc. Hoc loco intelligitur conſilium Dei de hominum ſalute per Chriſtum procuranda, quod incognitum fuit, et hominibus ex ambitu religionis naturalis innoteſcere non potuit, nec innotuit. Cf. Rom. XVI, 25. Col. I, 26. Γνωρίζειν, הודיע i. e. ἀποκαλύπτειν. κατὰ τὴν — ἐν αὐτῷ) *Pro benigna ipſius in nos uoluntate.* Προτίθεσθαι τ. ἐν ſ. παρ' ἑαυτῷ, *conſtituere aliquid apud ſe.* Sed h. l. in his uerbis nihil amplius quaerendum, niſi quod iam expreſſum erat pronomine αὐτοῦ.

10. εἰς οἰκονομίαν — καιρῶν) Pro: τῷ ποιεῖσθαι ἐν τῷ πληρώματι τῶν καιρῶν τὴν οἰκονομίαν ταύτην. *Se facturum ultimis his temporibus hanc diſpoſitionem, daſs er zulezt noch dieſen Plan ausführen, uel: die Einrichtung machen wolle.* Οἰκονομία, *ratio, modusque agendi, remque nouam inſtituendi, Einrichtung, Anſtalt.* Col. I, 25. Sic *Polybius* Hiſtor. V, 40. II, 47. ἐπικρύπτεσθαι τὴν οἰκονομίαν, *molitionem occultare.* V, 34. ποιεῖσθαι πρόνοιαν τῆς οἰκονομίας, *curam habere, ut omnia bene conſtituantur et ordinentur.* Πλήρωμα τῶν καιρῶν, מלאת הימים. Ezech. V, 5. Dan. X, 3. i. e. τέλος τῶν καιρῶν,

tempora extrema, alias ἔσχάται ἡμέραι, ἔσχατοι καιροὶ, 2 Tim. III, 1. Hebr. I, 2. 1 Petr. I, 5. 20. Nempe tempora Chriſti et Apoſtolorum in libris N. T. uocantur ἔσχατοι καιροὶ, πλήρωμα τῶν καιρῶν, quia expectabatur regnum Chriſti ſolenne, cum rerum omnium fine coniunctum. Vid. *Koppe* Excurſ. I. et II. ad Theſſalon. ἀνακεφαλαιώσασθαι — τῆς γῆς) *Vt nempe omnes creaturae intelligentes in coelo et in terra, per Chriſtum in unam ſocietatem adducerentur.* Ἀνακεφαλαιοῦσθαι et κεφαλαιοῦσθαι, (a κεφάλαιον, *caput, ſumma rei,*) *ſummatim comprehendere aliquid.* Heſychius: ἐπαναλαμβάνειν. Senſu plane eodem Xenophon et Polybius utuntur hoc uerbo, ut oſtendit Raphelius. Rom. XIII, 9. Sirac. XXXII, 9. Vnde ἀνακεφαλαιοῦσθαι, *homines diuerſae conditionis in unam ſocietatem adducere.* Cf. Col. I, 20. Τὰ ἐν οὐρανοῖς, diuerſe explicatur. Multi intelligunt de *daemonibus*, uel *de mortuorum hominum animabus*; alii *de Iudaeis*. *Koppe*, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, hebr. שמים והארץ putat eſſe periphraſin *uniuerſi*, ut h. l. intelligantur *omnes omnino homines, ſine diſcrimine gentis, Iudaei et Barbari.* Ego malim cum aliis intelligere *creaturas, quae ſunt in coelo, angelos*, qui uocantur familia Dei ſuperior. Cf. infr. III, 15. πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς. Voluit nempe Deus, ut Chriſtus eſſet caput et dominus omnium angelorum et hominum piorum. Τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, homines in his terris, Iudaei et ex gentibus geniti, quotquot uocationi obtemperant, ſublato odio, quod maximum fuerat.

11. ἐν αὐτῷ — ἐκληρώθημεν) *Per eum, inquam, per quem et nos ius felicitatis aeternae accepimus.* Κλη-

ρος,

ρος, נחלה, *poſſeſſio*, deinde *omnis generis felicitas*. Κληρῶσθαι, *ius poſſeſſionis*, *felicitatem accipere*. H. l. de ſpe uitae aeternae eſt ſermo. Quae prius generaliter de Chriſtianis dixerat Apoſtolus, iam diſtinctius in duo genera diſpertit, priusque agit de ſe et Apoſtolis, et aliis, qui ex Iudaeis uocati fuerant. προορισθέντες — θελήματος αὐτοῦ) *Praedeſtinati* ſc. ad accipiendum hoc beneficium, *ex conſilio eius, qui uoluntate liberrima omnia perficit*. Cohaerent haec cum u. 12. Βουλὴ τοῦ θελήματος, *liberrima uoluntas*. Eſt in his uerbis deſcriptio Dei omnipotentis et immutabilis, qui omnia facit pro ſua uoluntate, nec mutat quod ſemel uoluit.

12. εἰς τὸ εἶναι — τῷ χριστῷ) Nunc effectus huius rei deſcribitur. Accepimus nempe hoc beneficium, *ut inſeruiremus laudi diuinae, qui iam olim expectabamus Meſſiam*. Προελπίζειν, *ſperare rem, antequam illa adſit*. Iudaei nempe iam olim expectabant Meſſiam. *Polybius* ſimili ſenſu uerbo decompoſito προκατελπίζειν utitur, Hiſt. II, 4. XIV, 3. Poſſes tamen ſimpliciter uertere: *qui omnem ſpem in Chriſto collocamus*. Nam προελπίζειν nihil aliud eſt quam *ſperare*; quia omnia, quae ſperamus, futura ſunt.

13. ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς — τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ) *Per quem* (cuius beneficio) *etiam uos* (olim Ethnici) *poſtquam audiuiſtis ueram doctrinam, nempe Euangelium de ſalute ueſtra, eidemque fidem adhibuiſtis, Spiritus ſancti dona promiſſa tanquam pignus ueſtrae felicitatis accepiſtis*. Rectus ordo fuerat: καὶ αὐτῷ πιστεύσαντες. Sed et Graeci articulum poſtpoſitiuum nonnunquam ponunt pro demonſtratiuo. Ὁ λόγος τῆς ἀληθείας, pro λόγος ἀληθὴς, *doctrina uera*.

Sic uocatur Euangelium, quia nihil habet admixtum falſi, quod habent doctrinae Philoſophorum. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐπαγγελίας, pro πνεῦμα ἐπηγγελμένον, hebraico more, *ſpiritus ſancti dona promiſſa*, ut ſaepius. Ἐσφραγίσθητε τῷ πν. τ. ἐπ. τῷ ἁγίῳ, *confirmata eſt uobis ſpes aeternae felicitatis dotibus ſpiritualibus, quas accepiſtis. Obſignatur* homo, quum ei aliquid certiſſime confirmatur. Chriſtianis autem ſpes futurorum in coelis bonorum certiſſima fit, dum iam in hac uita bona ſpiritualia, cognitionem religionis, amorem erga alios, et multa uitae ſanctioris adminicula accipiunt. Cf. 2 Cor. I, 22.

14. ὅς ἐστιν — τῆς δόξης αὐτοῦ) *Quae* (dona) *ſunt pignus felicitatis noſtrae, usque ad plenam liberationem peculii* (Chriſtianorum) *ut eius maieſtatem celebremus.* De uoce ἀῤῥαβών cf. dicta ad 2 Cor. I, 22. Verba εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Ven. *Koppe* uertit: *liberationis* (ab omnibus malis) *quae parata nobis eſt ad ipſius* (Chriſti) *laudem et gloriam.* Sumit nempe Vir doctus εἰς ἀπολύτρωσιν eſſe hebraicam conſtructionem per ל pro: τῆς ἀπολυτρώσεως, ut ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως ſit ſtatus conſtructus Hebraeorum, loco Participii Nomini Subſtantiuo iuncti poſitus, pro: ἀπολύτρωσις περιποιηθεῖσα ἡμῖν, *quae parata nobis eſt*, ut u. 18. ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ pro: εἰς ἣν ἐκάλεσεν ἡμᾶς. Facilior tamen uidetur eſſe explicatio, ſi dicamus, ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, *redemtionem peculii*, eſſe liberationem ab hoc corpore, et omnibus uitae incommodis; diſceſſum ex hac uita. Περιπόιησις erit λαὸς εἰς περιπόιησιν, (1 Pet. II, 9.) *populus acquiſitus, peculium* Dei, Chriſtiani. Cf. Act. XX,

XX, 28. Senſus eſt: *usque ad plenam liberationem Chriſtianorum*, ab omnibus miſeriis, usque ad diſceſſum ex hac uita. Tum enim ipſam ſperatam felicitatem accipiemus. Εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, *ut maieſtatem* (benignitatem, ſapientiam et miſericordiam eius) *celebremus.* Saepius Apoſtoli dicunt, quicquid boni contingit humano generi per Chriſtum, id uergere εἰς δόξαν πατρὸς, Phil. II, 11.

15. διὰ τοῦτο) Quia felicitas Chriſtianis parata eſt maxima. ἀκούσας — τὴν ἀγίων) *Ex quo certior factus ſum de ueſtra fide in Chriſtum, et liberalitate erga omnes Chriſtianos.* Ἡ καθ' ὑμᾶς πίστις, pro: ἡ πίστις ὑμῶν, ſicut τὸ εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον pro: Ματθαίου. Πίστις ἐν τῷ κυρίῳ, pro: εἰς τὸν κύριον. Ἀγάπη, *beneuolentia, liberalitas.*

16. οὐ παύομαι — προσευχῶν μου) *Aſſidue laudo Deum ueſtra cauſſa, et preces facio pro uobis.* Ὑπὲρ ὑμῶν, pro ὑμῶν ἕνεκα, *ueſtra cauſſa.* Μνείαν ποιεῖσθαί τινος ἐπὶ τῶν προσευχῶν, eſt ſimpliciter *precari pro aliquo.* Vel ſenſus eſt: Quum preces facio pro omnibus Chriſtianis, in ſpecie pro uobis etiam Deum oro.

17. ἵνα ὁ θεὸς — ἐπιγνώσει αὐτοῦ) *Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti pater omni cultu et honore digniſſimus, largiatur uobis eam ſapientiam, cuius auctor eſt ſpiritus ſanctus, ut magis magisque eum agnoſcatis.* Ὁ θεὸς τοῦ κυρίου I. X. Quemadmodum Deus dicitur Deus Abrahami, Iſaaci et Iacobi, ob inſignem, quo eos etiamnum complectitur, fauorem, ſic etiam uocatur Deus *hominis* Ieſu, quia eum unice amat. Cf. etiam Io. XX, 17. 1 Cor. XI, 3. III, 23. Ὁ πατὴρ τῆς δόξης, *der preiswür-*

dige Vater; כבוד *gloria, honor.* Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, Spiritus qui hominibus ſapientiam largitur, qui eos inſtruit et edocet. Nam *reuelare* alicui aliquid in uniuerſum dicitur is, qui facit, ut alter ſciat id, quod antea neſciuit. *Spiritus* igitur reuelat Chriſtianis aliquid, quum eos edocet atque inſtruit. Πνεῦμα uero h. l. non eſt mens humana, ſed ſpiritus diuinus, cui meliorem cognitionem, et bonos motus debemus. Ἐν ἐπιγνώσει pro: εἰς ἐπιγνῶσιν, ut magis magisque Deum noſcatis, i. e. ut uberior et illuſtrior reddatur ueſtra religionis chriſtianae cognitio.

18. πεφωτισμένους — τῆς καρδίας ὑμῶν) i. e. *Praeclaram rerum diuinarum intelligentiam, einen aufgeklärten Verſtand.* Appoſitione explicat, qualis ſit illa cognitio. Καρδίας pro διανοίας habent Codices, Verſiones et Patres uariarum recenſionum. Ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας, tropus omnium linguarum communis. Ouid. Metam. XV. 63. *Et quae naturae negabat uiſibus humanis, oculis ea petoris hauſit. Philo* de mundi conditura: ὅπερ ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῷ σώματι, τοῦτο ὁ νοῦς ἐν τῇ ψυχῇ. Cf. Matth. VI, 22. Actor. XXVI, 18. Καρδία, ut hebr. לב eſt *animus.* εἰς τὸ εἰδέναι — κλήσεως αὐτοῦ) *Vt intelligatis, quanta ſit felicitas, quam nobis promiſit.* Τίς, pro ποταπὴ *quam admirabilis, quanta.* Ἐλπίς, *ipſa felicitas quam ſperamus.* Τῆς κλήσεως αὐτοῦ, i. e. εἰς ἣν ἐκάλεσεν ἡμᾶς, quam nobis promiſit. καὶ τίς ὁ πλοῦτος — ἁγίοις) *Et quanta ſint locupletiſſima illa bona Chriſtianis parata.* Aliis uerbis repetit, quod modo dixerat. Πλοῦτος, pro *maxima copia* ſaepius iam adfuit. Ἡ δόξα τῆς κληρονο-

ρονομίας, i. e. κληρονομία ἔνδοξος, bona excellentiſſima. Ἡ κληρονομία, נחלה.

19. καὶ τί τὸ — εἰς ἡμᾶς) *Et quanta ſit uis illa inſignis, quam demonſtrauit noſtri cauſſa.* Ὑπερβάλλειν, proprie *metam ſuperare iaciendo*, deinde ſimpliciter *excellere*, III, 19. 2 Cor. III, 10. Εἰς ἡμᾶς, *noſtri cauſſa, noſtro commodo.* Ἡμᾶς non ad Iudaeos tantum, ſed ad omnes Chriſtianos pertinet. τὸς πιςεύοντας — ἰσχύος αὐτῦ) *Qui credimus propter maximam eius potentiam.* Perinde eſt, ſiue κατὰ uertas *propter*, ut Matth. XIX, 3. ſiue *ex*, ut ſenſus ſit: *quorum fides pendet ex operatione diuinae potentiae*, quam in reſurrectione Chriſti cernimus, ut Act. III, 17. Luc. I, 18. Ἐνέργεια, κράτος, ἰσχὺς, ſunt Synonyma, quibus exprimitur gradus diuinae potentiae maximus.

20. ἣν ἐνήργησεν — ἐκ νεκρῶν) *Quam exſeruit in Chriſto, dum ſuſcitauit eum ex mortuis.* Ἐνεργεῖν ἐνέργειαν, *uim exſerere*, ut ἀγάπην ἀγαπᾶν. *Die er an Chriſto bewieſen* etc. Dicuntur itaque Chriſtiani credere propter hanc ipſam omnipotentis Dei uirtutem infinitam, quae in ſuſcitando Chriſto ſe exſeruit. Nam reſurrectio Chriſti firmiſſimum fidei noſtrae fundamentum eſt. καὶ ἐκάθισεν — ἐπερανίοις) *Et ſedere iuſſit ſibi ad dextram in coelis*, i. e. ſummum exercere imperium in res omnes. Καὶ ἐκάθισεν, mutata conſtructione pro καθίσας. Καθίζειν, transitiue: *collocare*: quod ex ſuperiori ἐγείρας, et ex u. 22. ὑπέταξεν apparet. Phraſis nititur opinione ea, qua Deus ipſe, tanquam rex ſolio inſidens in coelis, uulgo ab hominibus cogitatur. Τὰ ἐπεράνια, *coelum ipſum.* Hoc eo ualet, ut

Christus nunc sit cogitandus uersans in coelo, cum Deo, i. e. ultra omnes res humanas casusque et limites humanos elatus, omnibus uel summis ac celsissimis superior, beatior, nullaque re limitatus.

21. ὑπεράνω — τῷ μέλλοντι) *Vt imperium exerceat in omnes principes, et imperantes, et potentes et dominos, et omnes qui in dignitate sunt constituti, non tantum nunc sed* etiam in *posterum.* Ὑπεράνω, pro: ὥστε βασιλεύειν ἀυτὸν ὑπεράνω. Est autem ὑπεράνω pro simplici ὑπὲρ, ut infra IV, 10. ממעל, ממעלה Ezech. X, 19. Ἀρχὴ, ἐξουσία, δύναμις, κυριότης, abstracta pro concretis; ἄρχοντες, δυνατοὶ, κύριοι, sunt Synonyma, quibus indicatur, nullum potestatis genus excluſum esse ab imperio Christi, subtiliore singulorum uocabulorum discrimine prorsus neglecto. Ὄνομα, *dignitas.* Ὀνομάζειν, colere, celebrare. Nonnulli hoc intelligunt non tantum de imperiis terrenis, sed etiam de eximiis angelorum classibus, et hanc suam sententiam confirmare uolunt ex Col. I, 16. 1 Cor. XV, 24. Rom. VIII, 38. Sed nihil uetat, quo minus intelligamus reges et principes humanos, ut igitur Christus describatur tanquam *summus omnium rex.* Est autem summus rex siue *Dominus* eo sensu, quod inter omnes homines, aduersus impedimenta multa et continua, morale bonum et eius adminicula salutis caussa potenter conseruat, et diuina ui propagat, tandemque tribuit salutem. Verbis νῦν καὶ εἰς τοὺς ἀιῶνας Christus dicitur *nunc et in posterum* perpetuo esse regnaturus; nam עולם saepe etiam est *tempus* simpliciter.

22. καὶ

22. καὶ πάντα — πόδας αὐτοῦ) i. e. Potestatem ei dedit, omnia inimica, ac postremo mortem ipsam subiugandi, nam Phrasis haec imperium in inimicos significat. Cf. dicta ad 1 Cor. XV, 24-27. καὶ αὐτὸν — τῇ ἐκκλησίᾳ) Est traiectio. Sensus est: *Ipsam super omnia* (positum) *dedit ecclesiae ut caput eius.* Vel: κεφαλὴ ὑπὲρ πάντα est *summum caput*, pro: κεφαλὴ ὑπερέχουσα πάντων. Magna consolatio, quod tantum imperium habeat is, qui id exercet ecclesiae bono, sicut caput consulit corpori.

23. ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ) i. e. Quae (ecclesia) ab ipso regitur, sicuti corpus a capite. Vtitur Apostolus uoce σώματος, quia κεφαλὴ praecesserat. τὸ πλήρωμα — πληρουμένου) *Coetus numerosus illius, qui omnes omnibus bonis replet.* Τὸ πλήρωμα, hebr. מלא i. e. πλῆθος. Sic Gen. XLVIII, 19. מלא הגוים Graeci uertunt πλῆθος ἐθνῶν. Hesychius: πλήρωμα, πλῆθος. Et intelligitur insignis multitudo, quae finibus suis non contenta se ubiuis dilatat, adeoque uarias regiones implet. Ps. XXIV, 1. πλήρωμα τῆς γῆς, pro: πάντα ἃ ἐστὶ ἐν τῇ γῇ. Hoc nostro loco *ecclesia* uocatur πλήρωμα, s. *copia*, quia constat e multis, est numerosus coetus. Πάντα, neutrum pro masculino; *omnes homines.* Ἐν πᾶσι, *omnibus*, sc. bonis. Ὁ πληρούμενος autem, qui omnes implet bonis, uel distribuit hominibus bona, h. l. est Deus, omnium bonorum fons et auctor. Est autem πληρούμενος medium, quum esse deberet actiuum.

CAP. II.

1. Καὶ ὑμᾶς — ἁμαρτίαις) *Etiam uos qui olim eratis miseri* et infelices *propter uitia et peccata*, sc. *implevit bonis*,

beneficiis cumulauit Deus ὁ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρούμενος, c. I, 23. Non debebat diuelli hoc caput a praecedenti; nam arctiſſime cohaerent uerba: τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου, καὶ ὑμᾶς, ὄντας κ. τ. λ. *numeroſus coetus eius Dei, qui*, ſicut *omnes* alios *beneficiis cumulat, ſic etiam uos, qui* etc. ſecundum alios, et quidem plerosque interpretes haec uerba cohaerent cum u. 5. (ubi eadem repetit) συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ. Nempe quae hic ſequuntur usque ad comma 4. ſumenda ſunt ut Parentheſis; deinde δὲ quod ſequitur u. 4. et καὶ, quod ſequitur u. 5. ſumenda ut πλεονάζοντα, more hebraeo, qui ſuum ו, quod et δὲ et καὶ ualet, ſaepe hic interponunt, uel δὲ uertendum: *inquam*, et καὶ, *etiam*. Sed ſic impeditiorem fieri ſermonem, quis non uideat? Νεκροὶ h. l. *miſeri, infelices*; nam in *mortis* uocabulis ex omnium linguarum conſenſu, maxime uero S. Scripturae loquendi uſu, ineſt notio perniciei et miſeriae ſummae, in quam improbitas et ſcelera hominem demergunt. Cf. dicta ad Rom. VII, 10. *Arrian.* Diſſ. I, 9. p. 43. νεκρὸς μὲν ὁ παιδευτής, νεκροὶ δ' ὑμεῖς. *Clem. Alex.* L. V. καὶ ἐν βαρβάρῳ φιλοσοφίᾳ νεκροὺς καλεῖσι τοὺς ἐκπεσόντας τῶν δογμάτων, καὶ καθυποτάξαντας νῦν τοῖς πάθεσι ψυχικοῖς. Παραπτώματα et ἁμαρτίαι ſunt Synonyma, et in παραπτώμασι eſt ellipſis uocis ἐν. Eſt ergo hic Datiuus pro caſu, qui ſextus dicitur, et cauſſam ſignificat. Alioqui ſi Datiuus in proprio ſuo ſenſu ſumatur, ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, multo alium ſenſum habet, Rom. VI, 2. Gal. II, 19. Per ὑμᾶς Chriſtiani ex Ethnicis ſunt intelligendi, ut ex u. 11. apparet. Ὄντας, *qui olim eratis*; nam eſſe Participium *Imperfecti*, non Praeſentis, indicant u. 2. ποτε, et Aor. περιεπατήσατε. ἐν αἷς — κόσμου τούτου)

τούτοις) *In quibus olim uixistis, (quibus antea dediti fueratis,) ut mos est huius aetatis hominibus.* Πότε, antea, quum adhuc Ethnici essetis. Αἰών, *tempus*, et κατὰ *mores, genium* τοῦ αἰῶνος significat. Aliis per metonymiam αἰὼν est *ipsa ratio uiuendi, mores.* Ὁ κόσμος οὗτος, *homines quales nunc uiuunt*, Iudaei et Ethnici, oppositi Christianis. κατὰ τὸν ἄρχοντα — τῆς ἀπειθίας) *Secundum uoluntatem Principis illius potentis, qui in aëre habitat, nempe illius Spiritus, qui adhuc pertinaciter incredulos impellit ac incitat*, ut doctrinam Christi amplecti nolint. Sensus igitur est: Viuebatis olim more huius seculi, in quo omnia sunt adeo plena scelerum, ut non uideatur eorum effrena uis hominibus solis tribuenda, sed altiori cuidam, ea accumulanti. Vid. *MORI* Epit. theol. christ. p. 82. et cetera ibi dicta. Κατὰ, *ex uoluntate.* Ὁ ἄρχων τῆς ἐξουσίας, aut est idem qui ἄρχων δυνατὸς, aut ἐξουσία de *imperio, regno* est interpretanda, ut sit Synonymum τῆς ἀρχῆς, ille, qui malis Daemonibus in aëre imperat. *Aërem* Daemonibus bonis et malis esse repletum, Pythagoraeorum et Iudaeorum etiam fuit opinio. *Diogenes Laërt.* L. VIII, 32. ex Pythagorae sententia: εἶναι τε πάντα τὸν ἀέρα ψυχῶν μεστὸν, καὶ τούτους δαίμονας τε καὶ ἥρωας νομίζεσθαι. *Plutarch.* Quaest. Rom. p. 274. ὕπαιθρον, ἀέρα καὶ τὸν ὑπερκράνιον ὄντα καὶ θεῶν καὶ δαιμόνων μεστὸν. *Philo* de Gigant. p. 263, 7. ὡς ἄλλοι φιλόσοφοι δαίμονας, ἀγγέλους Μωϋσῆς ἐνθεν ὀνομάζειν, ψυχὰς δ' εἶσει κατὰ τὸν ἀέρα πετόμενας. Cf. *Wetstenium*, qui addit: „Paulus ita loquitur ex principiis philosophiae Pythagoreae, quibus illi, ad quos scribit, imbuti erant: non autem, ut partem doctrinae a Christo sibi reuelatae, et omnibus credendae reuelaret.„ Τοῦ πνεύματος, Genit. pro-

pro. Acc. τὸ πνεῦμα, ut ad κατὰ referatur; nam uidetur Paulus hic, ut alibi excidiſſe conſtructione. Alii cum Grotio et Wolfio τῦ πνεύματος pro Plur. τῶν πνευμάτων poſitum arbitrantur. Τιδι τῆς ἀπειθείας pro ἀπειθεῖς, *pertinaciter increduli*; nam ἀπείθεια, oppoſitum τῆς πίςεως, eſt *contemtus doctrinae chriſtianae.*

3. ἐν οἷς — ποτε) *In quibus et nos omnes uixeramus olim.* Ἐν οἷς, nempe ταραττώμασι, Col. III, 7. Alii iungunt uerbis proxime praecedentibus: ἐν τοῖς υἱοῖς τ. α. *inter quos* i. e. *quibus ſimiles.* Καὶ ἡμεῖς πάντες, *nos etiam* Iudaei. Ne nimirum onerari ſe putarent gentes, addit et Iudaeos, qui illo tempore ἐπὶ τὸ πολὺ nihilo meliores fuerant, ut ex S. litteris et ex *Ioſepho* patet. Dicit autem ἡμεῖς, quanquam ipſe non talis fuerat, utens figura κοινώσεως, per quam ea, quae ſunt odioſa, nobis facimus communia. ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν) *Obſecuti cupiditatibus noſtris prauis.* Ἐν, pro κατὰ. Σάρξ, *quicquid in homine eſt prauum et uitioſum,* ut ſaepe iam habuimus. ποιοῦντες — τῶν διανοιῶν) *Indulgentes iis uitiis, ad quae ducit praua uoluntas, et ſentiendi ratio.* Idem, quod modo dixerat. Διανοίαι, מחשבות *ratio cogitandi et ſentiendi*, qualis in homine non-Chriſtiano plerumque eſſe ſolet. Τὰ θελήματα, i. e. ἃ ἔθελε ἡ σάρξ, uitia illa craſſiora, puta ſcortationes, adulteria, uinolentiae. καὶ ἦμεν — οἱ λοιποί) *Et eramus propter naturalem indolem poena digni, ſicut et ceteri.* Τέκνα ὀργῆς *homines poenis diuinis digni,* ut בן מות. 2 Sam. XII, 5. Ὀργὴ uero, quum de Deo dicitur, *poenas diuinas ſignificat.* Cf. Rom. IX, 22. Φύσις, *naturalis hominis indoles,*

ut

ut esse in homine non-Christiano solet, *die natürliche Denkungsart.* Herodian. I, 6. 25. φύσει γὰρ τὸ βάρβαρον φιλοχρήματον, *barbari enim Iuapte natura pecuniae auidi.* III, 14. 3. φύσει μὲν καὶ φιλόδοξος ἄλλως ὑπάρχων. *Xenoph.* Hell. II. ἵνα δὲ εἰδῆτε, ὅτι ὁ κενὰ (λ. καινὰ) πάντα οὕτως ποιεῖ, ἀλλὰ φύσει προδότης ἐστι. De *labe innata* non esse sermonem, sed de uita ipsa hominum facinoribus prauis et sceleſtis contaminata, quae consuetudine fit altera natura, patet ex uerbis ἀνεσράφημεν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκός. φύσει, ut u. 1. παραπτώμασι, est Ablatiuus, causſam significans. *MORUS* (l. c. p. 100.) φύσιν interpretatur ſtatum hominis, dediti soli appetitioni, nullo ad regulam respectu, et talem appetitionem licenter sequentis, nondum moraliter correcti. Nam primo, (inquit,) quos Paulus dicit φύσει fuisse miseros, eosdem dicit fuisse miseros eo, quod *cupiditatibus dediti* uixerint. Ergo φύσις est ille ipse ſtatus, in quo quis deditus cupiditatibus uiuit. Deinde τῇ φύσει opponit ſtatum hominis ueniam nacti, u. 5. (cf. Col. II, 13.) et emendati, u. 10. Ergo φύσις est ſtatus hominis, expertis ueniae et emendationis. Ergo φύσις nec natura hominis est, a Deo data; nec subſtantia eius; nec essentia; nec momentum conceptionis et originis in utero materno; nec actus nascendi; sed naturale est τὸ ἁπλῶς ἐπιθυμητικὸν animo factisque, ad quod nondum accessit moralis correctio: idque dicitur naturale, quoniam omnibus, ut nunc sunt hominibus ita commune est, ut quales nunc quidem sunt, contrarium exspectari nequeat. Alias aliorum interpretationes recenset *Koppe* Excurs. II. in h. Epist. Ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, nempe gentes, non-Iudaei.

4. 5. ὁ δὲ θεὸς — συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ) *Deus autem clementissimus pro sua erga nos insigni benignitate etiam nos mortuis similes*, i. e. miseros *propter peccata, noua quasi uita donauit, ut Christum*, quem e mortuis resuscitauit. πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, רב חסד Exod. XXXIV, 6. Ἀγάπην ἣν (pro ἧ ex Graecismo) ἠγάπησεν ἡμᾶς, pro: ἀγάπην τὴν εἰς ἡμᾶς. Ζωοποιεῖσθαι, *uiuum*, i. e. *felicem reddere*; nam in hoc et in sequentibus uerbis ἐγείρεσθαι, καθίζειν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, nihil inest nisi summae et uniuersae felicitatis, qua Christiani uel iam fruuntur, uel olim magis etiam fruituri sunt, descriptio. Vsus est uero Apostolus similitudine a resurrectione Christi desumta, c. I, 20. sqq. quia in futura illa Christianorum felicitate etiam haec ipsa continetur, ut olim resuscitati cum Christo regnent, 2 Tim. II, 11. 12. Similitudo in eo est posita, quod Christus post mortem miseram, quam pro peccatis nostris perpessus est, a mortuis est resuscitatus, et ad gloriam summam euectus; nos uero post mortem miseram peccatorum, cui eramus obnoxii, eam felicitatem per Christum adepti sumus, ut spem habeamus uitae aeternae, et gloriae maximae in coelis. χάριτί ἐστε σεσωσμένοι) *Dei beneficio salutem consecuti estis.* Χάριτι, pro διὰ χάριτος, beneficio Dei, quo ad religionem christianam adducti estis. *Consecuti estis salutem*, i. e. remissionem peccatorum, pacem conscientiae, spem uitae aeternae; nam σώζεσθαι est proprium uocabulum, ex quo explicanda sunt tropica illa ζωοποιεῖσθαι etc. Sumunt multi interpretes ut parenthesin.

6. καὶ συνήγειρε — ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ) i. e. *summa felicitate nos ornauit*; quasi iam in coelum essemus recepti. Tropice

Tropice haec dicta ſunt, ſicuti antecedentia. Senſus eſt, remoto tropo: *felicissimos nos reddidit.* Ἐν χριστῷ, *ob Chriſtum*, uel *per religionem chriſtianam.*

7. ἵνα ἐνδείξηται — ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ) *Vt oſtenderet per tempora aeternum futura ſummam ſuam in nos benignitatem ipſis his per Chriſtum paratis et oblatis beneficiis.* Αἰῶνες ἐπερχόμενοι, עולמים הבאים, *tempora aeternum futura*, et h. l. inprimis tempus poſt reſurrectionem. Verba ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς uidentur eſſe iungenda, et ἐν χριστῷ accipiendum ut u. 6. Poteſt uero etiam ἐν χρηστότητι referri ad ſuperiora, pro: τῆς χάριτος αὐτοῦ καὶ χρηστότητος, et ἡμᾶς ἐν χριστῷ, ſubintellecto ὄντας, inuicem iungi. Tum ſenſus eſſet: *ut, quanta benignitate nos Chriſtianos Deus amplectatur, inſigne quoddam aeternum duraturum argumentum extaret.*

8. 9. Τῇ γὰρ χάριτι — τῆς πίστεως) *Nam* (Dei) *beneficio ſalutem conſecuti eſtis per religionem.* Merum beneficium Dei eſt, quod perducti eſtis ad religionem chriſtianam, quae uobis ſalutem affert. Ἡ πίστις, *religio, doctrina chriſtiana.* καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν) Sc. συμβέβηκε ὑμῖν. *Hoc ipſum, quod recepiſtis doctrinam Chriſti, nolite ueſtro merito ueſtrisque ſtudiis tribuere.* Θεοῦ τὸ δῶρον, οὐκ ἐξ ἔργων) Sc. δοθὲν ὑμῖν. *Eſt merum Dei beneficium, idque nullo ueſtro merito in uos collatum.* ἵνα μή τις καυχήσηται) *Vt adeo nemo poſſit gloriari.* ἵνα ſumitur ἐκβατικῶς. Alii iungunt ſuperioribus, quaſi Apoſtolus dicat, omne meritum excludi *propterea*, ne poſſemus propria quadam uirtute gloriari.

10. αὐτὸ γάρ ἐσμεν ποίημα) *Nam omnia habemus a Deo*, non tantum quae ad hanc uitam pertinent, sed etiam quod Christiani sumus. Populus Israeliticus dicitur κτίσμα θεοῦ, Deut. XXXII, 6. Iesa. XLIII, 21. XLIV. 21. quia Deus Israelitas ex singulari fauore selegit, ut essent eius peculiaris populus. Simili modo nunc Christiani sunt peculiaris Dei populus. Col. I, 16. 2 Cor. V, 17. Gal. VI, 15. κτισθέντες — ἀγαθοῖς) *Per Iesum Christum eiusque doctrinam hanc felicitatem adepti sumus sub conditione recte factorum.* Facti sumus homines alii, quasi per nouam creationem. Ἐπὶ hic significat id, cuius caussa aliquid fit, quomodo Graeci dicunt ἐπὶ κέρδει, ἐπὶ μισθῷ. Cf. 1 Thes. IV, 7. Ἔργα ἀγαθά, *recte et honeste facta.* οἷς προητοίμασεν — περιπατήσωμεν) Pro: ἐν οἷς ἵνα περιπατήσωμεν προητοίμασεν ὁ θεὸς) *quibus exercendis Deus nos reddidit aptos.* Constructio prorsus hebraica: אשר הכין יהוה להתהלך בם. οἷς pro ἅ, quia praecesserat Datiuus ἔργοις. Προετοιμάζειν, i. e. προορίζειν, προτιθέναι, Rom. IX, 23. idque h. l. simpliciter *uelle, iubere* hebr. הכין 2 Paralip. XXXV, 6.

11. διὸ μνημονεύετε) Concludit ex ante dictis, omnes ad Christum conuersos perpetuo gratias debere Deo, sed maxime illos ex gentibus. ὅτι — σαρκὶ) *Quod uos natalibus Ethnici.* Rom. I, 3. IX. 3. οἱ λεγόμενοι — χειροποιήτου) *Qui dicebamini incircumcisi ab illis qui dicuntur circumcisi circumcisione corporis, quae manu facta est.* Ἀκροβυστία, i. e. ἀκροβυστίαν ἔχοντες, uel ἀκρόβυστοι, Act. XI, 3. Abstractum pro concreto. Cf. Rom. II, 25-27. III, 30. etc. Est uero ἀκρόβυστοι, ut supra τὰ ἔθνη,

ἐθνη, גויים Matth. VI, 32. nomen contumelioſum, quo per contemtum utebantur Iudaei aduerſus gentes exteras. Cf. Iudic. XIV, 3. XV, 18. Ieſ. LII, 1. Sic περιτομὴ pari Metonymia pro *circumciſis* Rom. III, 30. IV, 9. Non fruſtra autem additur ἐν σαρκὶ et χειροποιήτου, quia eſt et alia circumciſio cordis ſiue animi, quae eſt ἀχειροποίητος, Col. II, 11. Haec per Euangelium communis facta eſt Iudaeis et gentibus.

12. ὅτι ἦτε — χριστῷ) *Quod, inquam, tempore illo nihil ad uos pertinebat Meſſias.* Ὅτι repetitum eſt, quia interiectis ſuperioribus ſententia paullulum interrupta fuerat. Promiſſiones de Meſſia ad ſolos Iudaeos a prophetis annunciatae fuerant, Rom. IX, 4. Nunc, inquit Apoſtolus, uos natalibus Ethnici Meſſiam poſſidetis non minus, quam ii, quibus promiſſus fuerat. ἀπηλλοτριωμένοι — Ἰσραήλ) In illa republica a Deo inſtituta non modo honores non poteratis capere, ſed nec pro ciuibus haberi. Adeo diſtabant inſtituta. Eſth. III, 8. Tacit. Hiſt. V, 4. 5. Vox πολιτείας de republica adhibetur 2 Macc. IV, 11. VIII, 17. Nunc uero aliam rempublicam ſibi fecit Deus, eccleſiam ſcilicet, in qua paris iuris eſtis cum Iudaeis. καὶ ξένοι — ἐπαγγελίας) *Ad quos nihil attinebant promiſſa diuina.* Pluralis reſpicere uidetur ad uaria tempora, quibus idem illud ברית יהוה, quod primum cum Abrahamo ſancitum fuerat Gen. XV. deinde cum Iſaaco et Iacobo Gen. XVII, 22. 26. 28. denique cum populo uniuerſo per Moſen inſtaurabatur, ſaepiusque repetebatur, Exod. XIX. XX. De uoce διαθήκη cf. Gal. III, 15. Promiſſa illa nil ad uos pertinebant. Pſ. CXLVII, 20. Nunc uero propter Chri-

ſtum promiſſa felicitas uos Iudaeis aequat. ἐλπίδα μὴ ἔχοντες) *Aeternae felicitatis ſpe deſtituti.* Infr. IV, 18. 1 Theſſ. IV, 13. Sperabant quidem beatam uitam poſt mortem, ſed ſpes erat fallax, ideoque nulla, quia nulla auctoritate et promiſſione diuina nitebatur, ſicuti ſpes Chriſtianorum. Poteſt uero per ἐλπίδα intelligi etiam ſpes eius rei, quae proprie fuerat Iudaeis promiſſa. Promiſerat autem Deus Iudaeis Meſſiam. καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ) Dii, ab hominibus ficti, quos Ethnici colebant non erant Dii; Deum uerum prorſus non nouerant gentiles, ideoque recte ſine agnitione et cultu Dei uixiſſe dici poterant. Abarbanel in Zach. Qu. 1. *Qui regiones incolit extra terram Iſraeliticam, ſimilis eſt ei, qui Deum non habet,* שאין לא אלוה. Sed uidetur potius h. l. notio uitae communis habere locum, qua ἄθεοι ſunt contemtores Dei, peſſimi homines, uel ſimpliciter μὴ εἰδότες τὸν Θεὸν, 1 Theſſ. IV, 5. Ἐν τῷ κόσμῳ nonnullis hebraico more redundare uidetur; ſed recte *NOESSELTUS* (faſc. 3. p. 215.) monuit, poſito poſt ἄθεοι commate, ἐν τῷ κόσμῳ connecti debere cum ἦτε, et uerti: *quum eſſetis profani*; nam haec eſt ſignificatio phraſeos ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι, ut εἶναι ἐν χριστῷ alias eſt *Chriſtianum eſſe.*

13. νυνὶ δὲ — τῷ χριστῷ) *Nunc autem, ex quo eſtis Chriſtiani, uos, qui olim eratis ſeiuncti,* (a populo Dei) *cum eodem eſtis coniuncti.* Ἐν χριστῷ Ἰησοῦ, ſupple: ὄντες, *ex quo eſtis Chriſtiani.* Μακρὰν (רחוק) εἶναι dicebantur Gentiles, quia a religione et republica Iudaica, a Palaeſtina et templo, in quo potiſſimum praeſens Iehoua exiſtimabatur, erant remoti; accedentes uero ad religionem Iudaicam

Iudaicam dicebantur *ἐγγὺς* קרוב *εἶναι*. *Mechilta* f. 38. 12. R. Elieſer docuit, Deum ad Moſen dixiſſe — Tu quoque, ſi homo quispiam ad te uenit, ut religionem Iudaicam ſuſcipiat, — *propinquum ipſum fac, et non remoue.* *ἐν τῷ αἵματι τοῦ χριστοῦ*) *Propter mortem Chriſti cruentam.* Cf. ſupra I, 7. Nam Chriſti mors omne diſcrimen inter gentes et Iudaeos ſuſtulit. Vid. Gal. III, 13. 14.

14. *αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν*) *Ipſe enim eſt noſter pacificator*, i. e. auctor concordiae inter conuerſos ex Iudaeis et ex gentibus. *ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἕν*) *Qui utrosque conſociauit.* *Τὰ ἀμφότερα*, pro *τοὺς ἀμφοτέρους*, uel ſubintelligendum *γένη*. *Ἕν*, nempe *σῶμα*, *unum corpus*. Effecit ut Iudaei et gentes coaleſcerent in unam ſocietatem. *καὶ τὸ μεσότοιχον λύσας*) *et parietem intergerinum, qui nos a gentibus ſeiunxerat, deſtruxit.* *Τὸ μεσότοιχον*, *paries intergerinus*, *Scheidewand*. Athaeneus: *ἤθη καὶ τεῖχον τιφώρακα τὸν τῆς ἡδονῆς καὶ ἀρετῆς μεσότοιχον διορύττοντα.* *Φραγμὸς*, a *φράσσειν*, *obturare*, *occludere*, *obſepire*. *Μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ*, pro *διαφράσσον ἡμᾶς ἄλλων ἐθνῶν*, *paries*, *qui nos ab omni cum aliis gentibus commercio intercluſerat*. *Λύειν*, *deſtruere*, *diruere*, Io. II, 19. Actor. XXVII, 41. *Μεσότοιχον* autem uocat Apoſtolus ritus Moſaicos, illudque diſcrimen quo Iudaei ac gentes inuicem dirimebantur. Hoc diſcrimen Chriſtus ſuſtulit.

15. *τὴν ἔχθραν*) *Cauſſam odii*, id quod inimicitiam excitauit et aluit. Cf. Col. II, 14. Vocantur autem leges Moſaicae *ἔχθρα*, quia earum ſeruandarum ſtudium Iudaeos impulit, ut odio haberent gentes, atque ab earum conſuetudine abſtinerent. Poteſt uero *τὴν ἔχθραν* ad ſupe-

riora referri, ex auctoritate Codd. Edd. et Patrum multorum, uel iungi ſequentibus. Prius praeferendum uidetur. Ceterum ſenſus eſt idem. ἐν τῇ σαρκὶ — καταργήσας) *Qui morte ſua legem cum omnibus eius praeceptis ac ſtatutis abrogauit.* Ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ *in corpore ſuo*, i. e. perpeſſionibus in corpore ſuo, uel ἐν ἑαυτῷ, *ipſe, er ſelbſt in eigener Perſon.* Νόμος τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι, pro τῶν ἐντολῶν καὶ δογμάτων, *das Moſaiſche Recht mit allen ſeinen Geboten und Verordnungen.* Ἐντολαὶ et δόγματα iuncta ſunt *legi*, ut hebr. תורה, מצוות, חקים, ut omnis legum Moſaicarum ambitus exhauriatur. Δόγματα apud LXX. tantum in libro Danielis occurrit, ubi reſpondet uocibus Chaldaeis אטרא et כתבא Dan. VI, 9 10. תאם c. III, 10. quae idem ſignificant quod hebr. מצות, חק, *praeceptum, mandatum, edictum, decretum.* Καταργεῖσθαι dicuntur, *quae uim ſuam amittunt*, unde καταργεῖν τὸν νόμου eſt: *abrogare leges.* ἵνα τοὺς δύο — ποιῶν εἰρήνην) i. e. ut Iudaeos et Gentiles inuicem hactenus inimicos, in melius mutatos ad concordiam redigeret. Τοὺς δύο, quod infra τοὺς ἀμφοτέρους, Iudaeos nempe et gentes, pro quo ante dixerat ἀμφότερα. Κτίσῃ, i. e. *formaret*, ut ſupra u. 10. Κτίζειν τοὺς δύο εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον nihil amplius eſt, quam ἑνοῦν τοὺς ποτε ἀλλήλοις ἐχθρούς, ſ. quod mox ſequitur, ποιεῖν εἰρήνην ἐν αὐτοῖς, ad concordiam redigere, qui alias odio ſe inuicem perſequebantur, et addit καινὸν ἄνθρωπον, i. e. *in melius mutatos.* Ἐν ἑαυτῷ, id quod ſupra ἐν τῇ σαρκὶ ἑαυτοῦ.

16. καὶ ἀποκαταλλάξῃ — διὰ τοῦ σταυροῦ) *Et conciliaret per ſupplicium crucis utrosque in unam ſocietatem, Deo ſeruientem.*

uientem. Ἀποκαταλλάσσειν, id quod simplex καταλλάσσειν. Ἐν ἑνὶ σώματι pro εἰς ἓν σῶμα, *in unam societatem.* Ὁ σταυρὸς, *ipsum supplicium in cruce.* Col. I, 20. ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ) *Abolens cauſſam illam odii* (legem Moſaicam) *per illud,* nempe ſupplicium crucis. Ἔχθρα ſicut ſupra u. 15. Ἀποκτείνας, i. e. καταργήσας, et dicuntur leges quaſi morti datae, quia ipſe mortuus eſt Chriſtus, ut abrogaret leges Moſaicas. Ἐν αὐτῷ, nempe σταυρῷ, ut recte accepit Syrus.

17. καὶ ἐλθὼν — τοῖς ἐγγύς) *Quibus iam ita perfectis, annunciari iuſſit uobis Ethnicis, et Iudaeis felicitatem hanc.* Καὶ, *quibus ita perfectis.* Εὐηγγελίσατο, pro παρήγγειλε εὐαγγελίζεσθαι, cf. Matth. XXVIII, 19. Act. I, 8. Ἐλθὼν et πορευθεὶς ſaepe redundant, maxime in ſermone familiari. Εἰρήνη hic aliter ſumitur, quam in antecedentibus nempe *de fauore Dei, cum eoque coniuncta omnis generis felicitate,* quod ſequentia oſtendunt. Τοῖς ἐγγύς, cf. ad u. 13. et Ieſ. LVII, 19.

18. ὅτι δι' αὐτοῦ — τὸν πατέρα) *Nam per eum nos utrique* (qui olim partim Iudaei partim Gentiles fueramus) *liberum habemus acceſſum uno animo ad Patrem.* Per Chriſtum conſecuti ſumus hoc beneficium, ut eodem animo fiducia pleno, ſine metu et ſeruili timore, (uel etiam concordi mentis affectu) Deum adire, atque ab eo, Patre noſtro benigniſſimo, nobisque propitio quaeuis bona et ueram ſalutem expectare poſſimus. Vid. Rom. V, 2. Ἐν ἑνὶ πνεύματι, i. e. ὁμοθυμαδὸν, concordi mentis affectu, uel eodem animo, fiducia pleno.

19 ἄρα γε — πάροικοι) i. e. *Iam igitur non ultra eſtis excluſi a iure ciuitatis in populo Dei, ut ante.* Ἄρα γε, *iam igitur.* Ξένοι, *peregrini* in republica ſ. ciuitate, ciuibus oppoſiti. Πάροικοι, *hoſpites* in domo priuata, domeſticis ſ. familiae oppoſiti. ἀλλὰ — οἰκεῖοι τοῦ θεοῦ) *Sed ciues populi Dei, ad familiam Dei pertinentes.* Οἱ ἅγιοι, Synonymum λαὸς θεοῦ, κληρονομία θεοῦ, עם יהוה, סגלת De uoce συμπολίτης uid. *Wetſtenius* in h. l. Annotarunt Scholiaſtae et Grammatici plures, Graecos non uti compoſito, ſed ſimplici πολίτης. Occurrit tamen interdum apud bonos Scriptores, e. g. Aelian. Var. Hiſt. III, 44. Νεανίσκοι τρεῖς, εἰς Δελφοὺς ἀφικόμενοι θεωροὶ συμπολῖται. Οἰκεῖος τοῦ θεοῦ, *qui ad familiam Dei pertinet*, ab οἶκος, *familia* et *aedificium ipſum.* Eſt διλογία in his et ſequentibus uerbis; nam relicta *familiae* notione in alteram *aedificii* uel *templi* notionem ſtatim incidit Apoſtolus: *Zu Gottes Hauſe gehörige.*

20. ἐποικοδομηθέντες χριστῷ) *Eſtis ueluti pars illius templi, cuius fundamenta iecerunt Apoſtoli et alii doctores, et cuius lapis angularis eſt Ieſus Chriſtus.* Senſus eſt: Eſtis membra eccleſiae uel ſocietatis, ab Apoſtolis et aliis doctoribus fundatae, quae Ieſum Chriſtum colit ſuum Dominum et ſalutis auctorem. Προφῆται ſunt doctores N. T. dignitate proximi Apoſtolis, de quibus Rom. XII, 6. Θεμέλιος h. l. eſt *aedificium fundatum.* Societatem chriſtianam, uel eccleſiam, *templo diuino* comparare etiam alias Apoſtolo eſt ſolenne, 1 Cor. III, 9. 16. 17. 2 Cor. VI, 16. Ἀκρογωνιαῖος ſc. λίθος, hebr. אבן פנה eſt inter eos lapides, quibus tanquam fundamento innititur domus, is potiſſimum,

tiſſimum, qui in extremo angulo fundamenti poſitos duos parietes ſibi innixos ſuſtinet et coniungit. Sic Meſſias uocatur etiam Matth. XXI, 42 ex Pſ. CXVIII, 22. quia in angulis praecipua uis eſt, qua aedificia ſuſtinentur. Quum aedificium h. l. ſit *coetus*, lapis angularis eſt, qui in illo coetu praecipue conſpicuus et honoratus eſt. Chriſtus igitur eſt caput coetus, prae ceteris honoratus.

21. ἐν ᾧ πᾶσα — ἅγιον ἐν κυρίῳ) *Cui innixum aedificium omne compactis inuicem lapidibus altius exſurgit in templum Deo conſecratum*, i. e. eccleſia ex omnibus gentibus collecta in dies fit amplior et auguſtior. Οἰκοδομή, non prorſus idem quod οἶκος, ſed aedificium nondum usque ad faſtigium exſtructum atque perfectum, et h. l. tropice eccleſia Chriſti ex omnibus gentibus collecta. Συναρμολογουμένη, *compactum*. In Gloſſis: συναρμολογῶ, *compagino*. Anthol. III, 32. 4. mater filio ἁρμολόγησε τάφον, ubi ἁρμολογεῖν ſimpliciter eſt *exſtruere*. Ἄυξει ſ. ἀυξάνει, *paullatim altius exſurgit domus*. Eſt translatio in Allegoria; nam augeri proprie eſt corporis naturalis; *ſurgere* de aedificiis dici ſolet. Sine tropo: *in dies amplior fit eccleſia*. Ἅγιος ἐν κυρίῳ, pro ἅγιος κυρίᾳ, ſ. κυρίῳ, ſicuti Tit. III, 5. ἔργα τὰ ἐν δικαιοσύνῃ. 1 Cor. II, 7. σοφία ἐν μυστηρίῳ, pro τῇ μυστηρίᾳ.

22. ἐν ᾧ — ἐν πνεύματι) *Cui etiam uos iuncti eſtis, ut hoc templum ſpirituale fiat auguſtius.* Ἐν ᾧ, pro ᾧ, refer ad ναὸν ἅγιον. Καὶ ὑμεῖς, *uos etiam*, qui eſtis ex gentibus. Κατοικητήριον ἐν πνεύματι, i. e. πνευματικὸν, opponitur ναῷ χειροποιήτῳ, templo Hieroſolymitano; nam שבת κατοικητήριον ſignificat tabernaculum Exod. XV,

17. et postea templum, quod in tabernaculi locum successit Ps. LXXVI, 2.

CAPUT III.

1. Τούτου χάριν — τῶν ἐθνῶν) *Huius rei caussa ego Paulus in uinculis detineor, tanquam Apostolus Iesu Christi, nempe propter uos gentiles.* Plerique interpretes parenthesi includunt sequentia uerba, alii ad u. 8. alii ad u. 12. Sed hac Parenthesi non opus esse uidetur, si comma post Παῦλος deleas, et uerba ἐγὼ ὁ δέσμιος, sicut hebr. האסיר אני explices ἐγώ εἰμι ὁ δέσμιος (Cf. Marc. XII, 26. Rom. VIII. 33.) quod Veteribus et recentioribus interpretibus haud paucis placuit. Δέσμιος τοῦ χριστοῦ, pro διὰ τὸν χριστὸν, propter Christi doctrinam; propter munus Apostolicum quod gero. Verbis ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν clarius explicantur priora τούτου χάριν, διὰ τὸ κήρυγμα καὶ τὴν διδασκαλίαν ἐν ὑμῖν τοῖς ἔθνεσι, ut Graeci interpretantur. Dicit igitur Apostolus, se eam ipsam ob caussam quod Ethnicis annunciaret doctrinam Christi, coniectum esse in uincula. Constat enim Iudaeos odio et aemulatione in Paulum incitatos, quod gentilibus paria cum Iudaeis iura uindicaret, occasionem praebuisse, ut Paulus caperetur, qui uinctus Romam missus fuit, quum Caesarem appellasset. Act. XXI, 21. 28.

2. εἴγε ἠκούσατε — εἰς ὑμᾶς) *Quandoquidem intellexistis, partem illam Apostolatus mihi esse assignatam a Deo, quae ad uos* (gentes) *pertinet.* Οἰκονομία paullo aliter quam c. I, 10. h. l. uidetur esse assignatio partium, qualem in familia facere solent dispensatores. Χάρις autem

κατ'

κατ' ἐξοχὴν est ipse Apostolatus, summus in ecclesia honor. Sic Rom. I, 5. Χάριν καὶ ἀποστολὴν, i. e. Χάριν ἀποστολῆς. Εἰς ὑμᾶς, לכם, *propter uos, uestri commodi causſa*, Col. I, 25. Affirmat Apostolus, se non proprio ausu suscepisse grauissimum hoc negotium, gentiles adducendi ad Christum, sed a Deo ipso ad id excitatum, et reuelatione diuina esse instructum.

3. ὅτι κατὰ — ἐν ὀλίγῳ) *Nam per reuelationem diuinam innotuit mihi doctrina illa arcana, quam paullo ante uobis exposui.* Pro ἐγνώρισε habent ἐγνωρίσθη multi Codd. Verss. et Patres utriusque recensionis, alexandrinae et occidentalis. Si legas ἐγνώρισε supplendum est ὁ θεὸς. Κατὰ ἀποκάλυψιν, pro ἐν ἀποκαλύψει, nempe non tantum prima ista reuelatione, de qua Act. IX. coll. XXVI, 17. 18. sed et multis subsequentibus, de quibus 2 Cor. XII, 1. 7. Τὸ μυστήριον καθὼς ἐν ὀλίγῳ, etc. pro τὸ αὐτὸ μυστήριον, περὶ ᾧ ὀλίγῳ πρότερον ἔγραψα. Ὀλίγῳ πρότερον, paullo ante, nempe capitibus duobus antecedentibus, ubi multa de hoc mysterio dicta. *Mysterium* ex multorum sententia est obscura et plerisque ignota antea doctrina, omnes sine discrimine gentes adducendas esse ad religionem Christi. Sed uidetur potius esse ipsa doctrina christiana in uniuersum; nam u. 5. dicitur aliis aetatibus non innotuisse ut nunc. Cf. u. 9. quod non tantum de illo mysterio, sed de uniuersa doctrina Christi ualet.

5. πρὸς ὃ δύνασθε — τῷ Χριστῷ) Pro: ὃ ἀναγινώσκοντες δύνασθε νοῆσαι πρὸς αὐτῷ, i. e. ἐν αὐτῷ κ. τ. λ. *Quae legentes intelligere poteſtis quae ſit mea arcani* (diuini) *conſilii per Chriſtum reuelati intelligentia* et scientia. Τὸ μυ-

σήριον τῶ χριςῶ est omnibus hominibus antea incognitum consilium Dei de hominum salute per Christum procuranda, per Christum eiusque doctrinam reuelatum et patefactum humano generi, ipsa religio christiana. Ἀναγινώσκοντες, repetentes nempe aliquoties ea, quae iam scripsi.

5. ὃ ἑτέραις — ἐν πνεύματι) *Quod aliis temporibus non ita cognitum erat hominibus, sicuti* etc. בדורים אחרים *aliis generationibus*, i. e. aliis mundi aetatibus. Τοῖ τῶν ἀνθρώπων, בני אדם i. e. ἀνθρωποι. Scientiam huius arcani consilii diuini de omnium hominum salute per Christum procurata, et nominatim de uocatione gentium nulli homini ante Christi tempora *eo modo* contigisse dicit, sicut nunc Apostolis. Nam quae sunt apud Iesaiam, et Prophetarum ueterum alios, ualde generalia sunt, et ante euentum erant perobscura. Pertinuit igitur haec Pauli doctrina *de prorsus pari* Christianorum ex Ethnicis cum Iudaeis dignitate ad dogmata sublimiora non omnibus doctoribus religionis christianae eadem claritate reuelata. Aliquid didicerat Petrus in re Cornelii, Act. X. plus postea Paulus, et post Paulum alii. Potest tamen de uniuersa doctrina christiana recte affirmari, quod fuerit olim occulta in mente diuina. Ἅγιοι, *uenerabiles, Deo cari.* Προφῆται, h. l. sunt *doctores*, non uero prophetae V. T. Ἐν πνεύματι pro διὰ πνεύματος refer ad ἀποκαλύφθη.

6. εἶναι τὰ ἔθνη — ἐν τῶ χριςῶ) *Esse gentiles pari iure uocatos ad uitam coelestem, et pertinere ad eandem ecclesiam, et participes eiusdem a Deo promissae felicitatis, per Christum*, qui ista bona nobis obtinuit. Συγκληρονόμα

νόμα et σύσσωμα non pertinent ad uocem ἐπαγγελίας, ſed ſunt per ſe interpretanda. Συγκληρονόμα, uocati pari modo ſicut Iudaei ad uitam coeleſtem, quae hereditas dicitur. Rom. VIII, 17. Sicut κληρονομία haud raro ſimpliciter ponitur pro felicitate aeterna, c. I, 14. Act. XX, 32. Col. III, 14. ita etiam κληρονόμος eſt particeps felicitatis aeternae. Σύσσωμα, concorpores, partes eiusdem corporis, i. e. eccleſiae, c. I. 23. Συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας, i. e. τῆς εὐδαιμονίας ἐπηγγελμένης. Αὐτῦ deeſt in nonnullis; ſi uera eſt lectio, θεῦ eſt ſubintelligendum. Ceterum cumulantur Synonyma Synonymis, ut plane nihil diſcriminis inter Iudaeos et gentes intercedere ſignificetur. διὰ τῦ ἐυαγγελίυ) Tanquam per inſtrumentum, quo Chriſtus ad res illas efficiendas utitur.

7. ὗ ἐγενόμην διάκονος) *Cuius conſtitutus ſum doctor.* Διάκονος ſenſu generaliore de ipſis Apoſtolis et quibusuis religionis doctoribus dicitur. 1 Cor. III, 5. Col. I, 23. κατὰ τὴν δωρεὰν — τῆς δυνάμεως αὐτῦ) *Pro beneficio illo diuino immerito quod in me contulit pro efficaciſſima ſua potentia.* Δωρεὰ τῆς χάριτος, *beneficium immeritum*; nam Χάρις eſt *beneficium*, et δωρεὰ *donum*, quod ex gratia, ſine ullo noſtro merito confertur. Ἐνέργεια τῆς δυνάμεως, *potentia efficaciſſima*, quae ſe exſeruerat et in Paulo conuertendo, et in eodem ad Apoſtoli munus euocando.

8. ἐμοὶ τῷ — ἁγίων) *Mihi omnium Apoſtolorum minimo.* Τῶν ἁγίων, nonnulli plane omittunt; alii habent, omiſſo articulo. Ἐλαχιςότερος, Comparatiuus a Superlatiuo ἐλάχιςος denuo formatus. Talia ſunt ὀψοφαγίςατος, λαλίςατος, κλεπτίςατος. Ab ἐλάχιςον formatum nouum

Super-

Superlatiuum habet Sext. Empir. IX. p. 627. ἐν ἐλαχιστοτάτῳ πλάτει. Πάντες δὶ ἅγιοι h. l. non esse uidentur omnes omnino Christiani, sed Apostoli et Prophetae. τὸν ἀνεξιχνίαστον — χριστῦ) *Beneficia per Christum nobis parta, quae tanta sunt, ut eorum magnitudinem dignitatemque nulla mens humana capere possit.* Πλοῦτος τοῦ Χριστοῦ, *opulentia Christi*, concise pro: πλοῦτος τῆς Χάριτος τοῦ Χριστοῦ, *uberrima Christi beneficia*, uel maxima beneficia per Christum nobis parta. Ἀνεξιχνίαστον, quod et habemus Rom. XI, 33. respondet Hebraeo אין חקר, Iob. V, 9. IX, 10.

9. καὶ φωτίσαι πάντας) φωτίζειν hebr. האיר Ps. CXIX, 130. idem quod διδάσκειν. Πάντας Iudaeos nempe et Ethnicos, sine discrimine. τίς ἡ οἰκονομία — ἐν τῷ θεῷ.) *Cuiusmodi sit arcanum illud consilium a longissimo tempore nemini cognitum nisi Deo.* Pro κοινωνία omnino legendum est οἰκονομία, quam lectionem et codices plurimi et uersiones exhibent. Τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου, pro: τί τὸ μυστήριον. Intelligendum est arcanum illud consilium diuinum, de salute omnium sine discrimine hominum, Ethnicorum pariter ac Iudaeorum, per Christum procuranda. C. I, 9. 10. III, 2. Potest etiam οἰκονομία intelligi de modo et tempore, quo patefacienda erat doctrina Christi, ut sensus sit: *ich soll lehren, was Gott für eine Anstalt getroffen habe mit dieser Lehre.* Ἀποκεκρυμμένου ἀτὸ (pro ἐκ) τῶν αἰώνων ἐν (pro παρὰ) τῷ θεῷ, hebr. נסתר מעולמים ביהוה, quod Deus suae seruauit scientiae, nec ulli hominum reuelauit. τῷ τὰ πάντα — χριστῦ) *Qui nunc omnia renouat per Christum*, i. e. efficit ut nunc plane alia fiat humani generis facies

facies per Christi doctrinam. Nam κτίζειν h. l. est *renouare*, sicut hebr. ברא Ps. LI, 12. et aliis locis. Τὰ πάντα h. l. sunt omnes huius terrae gentes, ex quibus innumeri homines ad religionem Christianam adducti, meliorem uitae rationem inierant. Paullo aliter *NOESSELTUS:* (fasc. 2. p. 181.) *Et docere quam admirabilis sit administratio incognitae doctrinae, ab aeterno absconditae apud Deum, omnia constituentem per Iesum Christum.* Τίς, ut c. I, 18. 19. Quanti aestimandum sit munus illud, quod hanc diu incognitam doctrinam patefacit. Cf. u. 2. 3.

10. ἵνα γνωρισθῇ — σοφία τοῦ θεοῦ) *Ita ut patefiat nunc maximis angelorum ordinibus in coelo, quam admirabilis sit Dei sapientia, quae in ecclesia se exserit.* Ἵνα est ἐκβατικὸν, *ita ut.* De angelorum ordinibus h. l. esse sermonem, non uero de magistratibus in his terris, patet ex uerbis: ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Nihil tamen obstare uidetur, quo minus intelligamus in uniuersum *angelos*, coelitum celsissimos, *die erhabenen Geister im Himmel*; qui uocabulis humanis comparantur cum principibus. Ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ θεοῦ, *omni ex parte admirabilis Dei sapientia.* Hanc suam sapientiam manifestauit Deus *per ecclesiam*, per prouidentiam suam in gubernanda et propaganda ecclesia; ex hac enim angeli sapientiam diuinam intelligunt, sicuti nos homines eam intelligimus cognoscendis et spectandis fatis et cursu rerum omnium.

11. κατὰ πρόθεσιν — κυρίῳ ἡμῶν) *Secundum propositum antiquissimum, quod exsequutus est per Christum Iesum Dominum nostrum.* Πρόθεσις τῶν αἰώνων, decretum illud

illud Dei, quod olim et angeli, et prophetae ignorarunt, Deo iſtud apud ſe retinente.

12. ἐν ᾧ ἔχομεν — πίςεως αὐτοῦ) *Propter quem habemus aditum liberum ad Deum, cum firmiſſima ſpe et fiducia, ſi in eum credamus.* Παῤῥησία primum *libertas in dicendo*, deinde *fiducia, quam in alicuius erga nos ſtudio collocamus.* Προσαγωγὴν, uid. II, 18. Πεποίθησις idem quod παῤῥησία, et conſtructio inſolentior eſt, pro: τὴν προσαγωγὴν μετὰ παῤῥησίας καὶ πεποιθήσεως. Ἔχομεν, nos Iudaei et gentes. Διὰ τῆς πίςεως αὐτοῦ, pro: εἰς αὐτὸν, i. e. εἰ μὲν πιςεύσωμεν εἰς αὐτὸν. Nempe qui nos omnes ſumus peccatores, metus poenarum nos terret, quo minus laeto animo omnem noſtram felicitatem exſpectare a Deo poſſimus. Sed propter Chriſtum, qui morte ſua peccatorum ueniam nobis promeruit, quaeuis bona a Deo efflagitare precibus poſſumus.

13. διὸ αἰτοῦμαι — δόξα ὑμῶν) *Quapropter rogo uos, ne animum deſpondeatis ob afflictiones, quas ueſtri cauſſa perfero, quae uobis multum honoris afferunt*, uel etiam: *quae uobis ſunt felicitati.* Δόξα ſaepe eſt *felicitas*, e. c. δόξα αἰώνιος. Poſt αἰτοῦμαι et ἐκκακεῖν ſubintellige ὑμᾶς. Ἐκκακεῖν, *animum deſpondere*, uel expaueſcere; nam Graeci κακοὺς ſaepe uocant eos, qui ſunt timidi. Θλίψεις ὑπὲρ ὑμῶν, *afflictiones quas ueſtra cauſſa ueſtroque commodo perfero.* Ἥτις, pro αἵτινες. Sed et apud Hebraeos, Graecos et Latinos relatiuum pronomen tam poſteriori quam priori parti conformari ſolet. Cic. Somn. Scip. 3. ignibus, *quae* ſidera uocatis. Poterant Chriſtiani, praeſertim ex Ethnicis, dubitare de auctoritate Pauli, ſi ipſum a Iudaeis contemni

contemni et quouis modo uexari cognoſcerent. Dicit igitur, non eſſe, cur animum abiiciant; ex his enim calamitatibus eos cognoſcere poſſe, ſe non ſuam, ſed aliorum utilitatem quaerere. Niſi tam conſtans fuiſſet in munere ſuo gerendo, Epheſii et alii non fuiſſent per eum edocti, atque ad ueram religionem perducti.

14. τούτου χάριν — Χριστοῦ) Τούτου χάριν, *huius rei gratia*, quia nempe acceſſiſtis ad religionem. Κάμπτω τὰ γόνατά μου, pro προσεύχομαι, ex more iſtorum temporum, genibus flexis precandi. *Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti* hic uocat Deum, quia propter Chriſtum, filium hunc Dei unicum et cariſſimum omnis omnino felicitas Chriſtianis contingit.

15. ἐξ οὗ — ὀνομάζεται) *Ex quo tota familia* (eorum, qui filii Dei dicuntur,) *quae in coelis eſt et in terris* (angelorum et hominum) *originem habet.* Πατριὰ, *familia.* Iudaei ſeipſos nominabant familiam Dei inferiorem, angelos autem uocabant familiam ſuperiorem. *Sanhedrin*: Conuerſae ſunt omnes facies, Ier. XXX, 6. R. Iochanan dixit: etiam facies ſuperioris et inferioris familiae. *R. Salomo*: Angelorum et Iſraëlis. Paulo uero familia Dei inferior, ſ. in his terris, eſt totus Chriſtianorum coetus, in uniuerſo terrarum orbe diſperſus. Ἐξ οὗ, refer ad πατέρα, non ad I. Χρ. Ὀνομάζεται, pro ἐστι.

16. ἵνα δῴη — τὸν ἔσω ἄνθρωπον) *Velit efficere pro maxima ſua potentia, ut ſpiritus ſui auxilio inſigniter firmemini animo*, i. e. ut creſcatis in cognitione religionis, et omnium uirtutum ſtudio. Δόξα, כבוד, *maieſtas dei*, et metonymice ipſa Dei potentia, quam ſequitur maieſtas.

Παύτος,

Πλοῦτος, est huius potentiae abundantia et magnitudo. Δυνάμει, pro δυνατῶς, sicut hebr. בְּ, pro σφόδρα, μάλιστα. Ὁ ἔσω ἄνθρωπος, i. e. ὁ νοῦς, *mens hominis*. Cf. dicta ad Rom. VII, 22. Εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον, pro: ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ. Κραταιοῦσθαι, *firmari, roborari*. Roboratur uero mens hominis cognitione religionis et uirtutis studio.

17. κατοικῆσαι — ἐν ἀγάπῃ) Sic interpungendum uidetur, distinctione post ὑμῶν deleta, et sensus est: *Vt per fidem intimi uestri amoris affectus erga Christum augeatur. Habitat* in pectore nostro, quem unice amamus et colimus. Sic *Libanius* Epist. 558. εἰ καὶ τῶν χειρῶν σὲ τὸν Πλάτωνα ἐξέβαλεν ἡ ἀρχὴ, τήνγε ψυχὴν ὁ Πλάτων οἰκεῖ τὴν σὴν. Ἐν ἀγάπῃ explicat Phrasin: κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ut ἀγάπη sit amor erga Christum, qui διὰ τῆς πίστεως augetur; si enim firmissime credimus, per Christum nobis maxima bona, et quidem aeternum duratura parta esse, non possumus non eum intimo prosequi amore. Simplicior tamen est interpretatio, si τὸν χριστὸν accipiamus *de Christi doctrina*, ut sensus sit: *ut doctrinae Christi cognitio uberior uobis contingat, per fidem* ei habitam. Nam omnis orationis Paulinae series in cognitionis incremento uersatur, et Col. III, 16. doctrina Christi *habitare* debere in Christianis dicitur, ut conformentur ad ueram sapientiam. Tum uero uerba ἐν ἀγάπῃ iungenda sunt sequentibus: Ἐν ἀγάπῃ — ἁγίοις, *ut in amore* (erga Deum et Christum) *firmati et fundati possitis perspicere cum omnibus Christianis*. Est traiectio uocis ἵνα, qualis 2 Cor. II, 4. Amoris et gratitudinis sensus erga Deum

et

et Chriſtum pro ingentibus illis beneficiis per religionem acceptis, ſiue, ut alii uolunt, perſuaſio de religionis chriſtianae certitudine, et exinde orta conſtantia, duabus ſimilitudinibus recte exprimitur; arboris in altum radices agentis, Matth. XIII, 6. 21. et aedificii bene fundati, Matth. VII, 24. Scholiaſt. ad Odyſſ. V, 136. ἐβρίζωσεν explicat: ἀκίνητον ἐπόιησε. Philo de Opif. M, p. 9. ῥίζας ἀκοτείνουσα ὁιονεὶ θεμελίους. Καταλαμβάνεσθαι, pro συνιέναι utitur propter ſequentia πλάτος etc. Ἅγιοι, *Chriſtiani;* poſſunt tamen angeli etiam intelligi, hominibus piis non excluſis.

18. τί τὸ πλάτος — ὕψος) Sc. τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ, quae uerba ex immediate ſequentibus ſubintelligenda ſunt. Senſus: *Quam immenſus ſit Chriſti erga nos amor;* nam in uocibus τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος nihil ineſt niſi notio *immenſi*, nec opus eſt quaerere, quid h. l. ſit *profundum*, quid *altum* etc. Nec inuſitata eſt amoris diuini comparatio cum rerum corporearum menſura, e. g. Iob. XI, 7. Pſ. CIII, 6. Alii referunt has uoces ad *eccleſiam*, templum illud πνευματικὸν, cuius c. II. extremo meminerat Apoſtolus. Sic ſenſus eſſet: Vt perſpicere poſſitis, quam longe lateque ſe diffundat eccleſia, ex Iudaeis et gentibus collecta.

19. γνῶναί τε — τοῦ Χριστοῦ) *Cognoſcere nempe amorem Chriſti, omni cogitatione humana ſuperiorem.* Videtur eſſe epexegeſis uerborum antecedentium. Ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ h. l. eſt amor Chriſti erga nos. Ὑπερβάλλουσα τῆς γνώσεως, *omni cogitatione humana ſuperior; nam* ὑπερβάλλειν non tantum Accuſatiuo, ſed etiam Genitiuo, conſtruitur.

ἵνα πληρωθῆτε — θεοῦ) *Grotius* explicat: *Vt impleamini omnibus illis donis, quibus Deus implere homines solet.* Πλήρωμα τοῦ θεοῦ, *plenitudo, repletio Dei*, i. e. thesaurus bonorum, quae Deus dat. Εἰς pro ἐν. Non multum differt *Noesselti* interpretatio, (fasc. 2, p. 243.) cui πᾶν τὸ πλήρωμα sunt dona uniuersa, inprimisque intelligentia uoluntatis diuinae, quae Christianis concessa est per doctrinam Christi. Cf. infra c. IV, 10. ubi Christus dicitur πληρῶσαι τὰ πάντα, eodem sensu, et Col. I, 9. Durior mihi uidetur esse Ven. *Koppii* explicatio, qui ἵνα πληρωθῆτε positum esse existimat pro ἐν τῷ πληρωθῆναι ὑμᾶς, et ad proxime superiora: τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ refert hoc sensu: *Amor Christi immensus conspicuus est in eo, quod et ipsi uos, licet e gentibus essetis, recepti estis in uniuersum hoc regnum diuinum.* Πληροῦσθαι putat esse idem quod ἀνακαιφαλαιοῦσθαι C. I, 10. et πᾶν τὸ πλήρωμα idem quod πᾶσα ἡ ἐκκλησία, ut C. I, 23. Col. I, 19.

20. τῷ δὲ δυναμένῳ — νοοῦμεν) *Ei qui multo maiora efficere potest, quam nos precibus efflagitamus et intelligimus.* Ὑπερεκπερισσοῦ ὧν, pro ἐκείνων ἅ. Est autem uox ὑπερεκπερισσοῦ ἀυξητική, ut 1 Thess. III, 10.

21. αὐτῷ — Ἰησοῦ) Varie leguntur haec uerba. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, habent nonnulli Codices, Versiones et Patres. Alii: ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Si uerba ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ sunt genuina, iungi possunt sequentibus, pro ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ Ἰησοῦ. Possunt uero etiam per se explicari, ut ἐν χριστῷ Ἰησοῦ sit *per Christum*, propter quem nostra gratiarum actio Deo est grata, Rom. I, 8. VII, 25. εἰς πάσας — τῶν αἰώνων) Iunctae sunt duae formulae

formulae ſynonymae, hebr. דור ודור et עולמים עולם ut *ſumma aeternitas* quanta mente quidem humana cogitari poteſt, exprimeretur.

CAP. IV.

1. Παρακαλῶ — ἧς ἐκλήθητε) *Obteſtor igitur uos, ego uinctus propter Dominum, ut uitam uiuatis dignam felicitate ea, quae uobis parata eſt.* Ἐν κυρίῳ, pro διὰ τὸν κύριον, ut c. III, 1. ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ. Poteſt uero etiam ἐν κυρίῳ referri ad παρακαλῶ, *nomine Ieſu Chriſti uos obteſtor.* Κλήσεως nomine hic exprimitur *omnis felicitas, Chriſtianis, maxime in regno Chriſti futuro, promiſſa et parata.* Debent nempe Chriſtiani uiuere, ita ut par eſt uiuere eos, quos tanto beneficio affecit Deus.

2. μετὰ — μακροθυμίας) *Modeſtia* uel humilitas maxime decet homines, qui omnia uera bona Deo ſe debere ſentiunt. *Lenitatis* eſt, non moueri ob res leues; μακροθυμίας, etiam in grauioribus cohibere iram. ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ) Ἀνέχεσθαί τινος, *patienter ferre aliquem*, i. e. ignorantias eius et errores. Ἐν ἀγάπῃ, *liebreich.* Conſtructio eſt, quaſi non dixiſſet περιπατῆσαι, ſed in Imperatiuo περιπατεῖτε.

3. σπουδάζοντες — τῆς εἰρήνης) *Operam date, ut animorum conſenſus ſeruetur ueſtro ſtudio pacis.* Ἑνότης τοῦ πνεύματος, animorum ſtudiorumque conſenſus, inprimis in religione. Σύνδεσμος τῆς εἰρήνης, uinculum tranquillitatis, i. e. tranquillitas, quae eſt uinculum ſocietatis. Eſt tropus omnibus linguis communis. Ouid. Metamorph. I, 25. *Diſſociata locis concordi pace ligauit.* Nempe in εἰρήνῃ ipſa

eſt σύνδεσμος ſc. ἀνθρώπων. Alii τὸ πνεῦμα interpretantur *corpus ſpirituale, eccleſiam; alii religionem ipſam.*

4. ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα) Sc. ἐστὲ. *Vos unum corpus*, (una ſocietas) *eſtis, et unum ſpiritum accepiſtis*, idem ſpiritus diuinus uos omnes regit; uel potius πνεῦμα eſt *animus*. Debetis eſſe unus animus. Poſſet etiam eſſe appoſitio ad ſuperiora: ὅπερ ἐστὲ ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα. ὧν καὶ μία ἐλπίς, ὥσπερ εἷς κύριος. Ineſt in his et ſequentibus uerbis cohortatio ad pacem colendam, argumento deſumto ab iisdem beneficiis, quae omnibus et ſingulis ſint communia. καθῶς καὶ — κλήσεως ὑμῶν) *Quemadmodum etiam, quum Chriſtiani facti eſtis, eandem ſpem* (aeternae felicitatis) *eſtis adepti.* Si alii eandem nobiscum habent ſpem, fruuntur eodem iure, non ſunt a nobis contemnendi.

5. εἷς κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα) Sc. πάντων, u. 6. Vnum eundemque Dominum omnes colimus; unam profitemur religionem; uno eodemque baptismatis ritu ad religionem ſumus initiati. Κύριος, Dominus noſter Ieſus Chriſtus. Πίστις, *fidei regula, religio.* Aliis eſt fiducia in Chriſti erga nos amore collocata. Ceterum ex his appoſitis patet, Chriſtum hic conſiderari, tanquam auctorem nouae huius religionis, et felicitatis aeternae.

6. εἷς θεὸς, καὶ πατὴρ πάντων) *Omnes eundem Deum, omnium rerum auctorem, colimus.* Non colitis multos Deos ſicut olim, quum eſſetis Idololatrae. Vnus eſt Deus, omnium rerum creator, gubernator, et Dominus. Vide annotata ad 1 Cor. VIII, 6. ὁ ἐπὶ — πᾶσιν ὑμῖν) Alii legunt ἡμῖν. Ὁ ἐπὶ πάντων, i. e. ἐπάνω πάντων, qui imperium in nos omnes habet. Διὰ πάντων, per omnes diffun-

diffundit prouidam ſuam gubernationem. Ἐν πᾶσιν ὑμῶν, inter uos operatur, et omnia bona efficit, per Spiritus ſancti dona, et doctrinam ſalutarem. Senſus eſt: *Vnum colimus Deum, cui et uos omnes debetis omnia.* Debet igitur inter nos, cultores eiusdem religionis, eiusdem Dei unius, eſſe ſumma animorum coniunctio.

7. ἑνὶ δὲ — τοῦ Χριστοῦ) *Vnicuique tamen contingunt beneficia gradu pro libera benignitate Chriſti diuerſo.* Ἡ Χάρις, ut ſaepius, denotat beneficia omnia, quae Chriſtianis per religionem contingunt. Δωρεὰ, *libera benignitas.* Quia obiici poterat, non eadem omnibus contigiſſe, reſpondet, diuerſitatem tantum eſſe graduum, eamque ſapientiſſimam et neceſſariam. Verba κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ χριστοῦ ſic etiam reddi poſſunt: *pro modo doni, quod Chriſtus tribuit.*

8. διὸ λέγει) Sc. ἡ γραφὴ: Pſ. LXVIII, 19. Διὸ, nempe ut indicaretur, Meſſiam eum fore, qui dona Spiritus diuini aliquando largiturus ſit hominibus. Sed hic magna ſe offert difficultas. Nam Pſalmus nihil continere uidetur de Meſſia, eiusque in coelum aſcenſu. Videtur potius hymni componendi occaſionem dediſſe translatio arcae foederis in montem Sionem, ſuperatis Iebuſaeis, expugnata arce, ac reliquiis ueterum Palaeſtinae incolarum fere exſtirpatis, de qua re uid. 2 Sam. VI, 1. 1 Chron. XVI, 2. Saltem locus Pſalmi, ſi in ſe ſpectetur, nulla loci Paulini habita ratione, alium ſenſum habet, ut ſtatim oſtendetur. Variae igitur ſunt interpretum ſententiae de Apoſtoli conſilio in adducendo hoc loco. Ex *Grotii* aliorumque ſententia, Paulus myſtice interpretatur locum Pſalmi. *Moldenhawerus*

hawerus in annotationibus ad Pſ. tabernaculum fuiſſe typum Chriſti, dicit, ideoque recte de Chriſto hunc locum explicari. Alii exiſtimant, Apoſtolum uſum eſſe hoc loco, quod ſciret, eius de Meſſia, huiusque in coelos aſcenſu interpretationem ſuo tempore inter Iudaeos receptam et probatam fuiſſe. Secundum alios, inter quos *b. Zachariae*, dignus qui hic conferatur, in paraphraſi Epiſtolae ad Epheſios, Paulus per accommodationem utitur loco Pſalmi. Quod nempe diuinus uates de Deo Sionem, ſedem quaſi regiam occupante, canit, id etiam ſenſu auguſtiore de Chriſto, coelum occupante, ualet. Verba: διὸ λέγει itaque ſic accipi poſſent: quod ſcriptura de Deo Pſ. LXVIII. improprie dicit, id proprie de Chriſto dici poteſt. Huc quadrat, quod diuinus uates canit. Hanc ſententiam confirmare uidetur ipſa uerborum Pauli ſtructura, quae non plane congruit cum uerbis Pſalmi, ut ex ſequentibus patebit. ἀναβὰς — αἰχμαλωσίαν) *Aſcendens in altum, captiuam duxit magnam captiuorum turbam.* Αἰχμαλωσία, שבי non eſt *captiuitas*, ſed turba captiuorum, ut Num. XXXI, 12. In Pſalmo haec et ſequentia uerba in ſecunda perſona leguntur: עָלִית לִמְרוֹם שָׁבִית שֶׁבִי, *in altum euectus es, captiuos tenuiſti*, i. e. uictor omnium euaſiſti. מרום h. l. non eſt *coelum* ſed Sioniticus mons, quem Deus quaſi ſedem perennem occupauit, quum arca foederis eo transferretur. *Captiui* ſunt Iebuſaei, ac reliquiae uererum Palaeſtinae incolarum, quorum multi forſan captiui poſt regem ducebantur; quum arca foederis in pompa ſolenni educeretur in montem Sioniticum. Haec applicata ad Chriſtum hunc habent ſenſum: *Euectus in coelum, hoſtes* (regni ſui, religionis ſuae) *deuincit.* Hoſtes Chriſti autem ſunt omnia impe-

impedimenta religionis, et felicitatis Christianorum. Vid. notata ad 1 Cor. XV, 25. f. καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις) Cohaerent haec uerba superioribus u. 7. κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ χριστοῦ et intelligenda sunt de beneficiis atque donis Spiritus Sancti, quae per Christum distribuenda erant hominibus. In Hebraeo: לקחת את מתנות באדם, *munera* a deuictis gentibus dari solita, *accepisti*, a rebellibus quoque et refragariis gentibus. Omnes te colunt sacrificiis, et te superiorem uenerantur. Vid. *D. Ioh. Christoph Doederlein* Scholia ad h. l. Habent etiam LXX. conuenienter textui hebraico: ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώπῳ, ut itaque *Deus* dicatur accepisse oblata sibi ab hominibus munera. Videtur itaque Paulus nonnulla tantum uerba Psalmi ad rem suam transferre, non ex iis ducere argumentum; quod et nos haud raro facere solemus, quum sententias nostras confirmamus aut illustramus ueterum scriptorum locis. De Christo *proprie* ualere, inquit, quod Psalmus de Deo *improprie* dicit.

9. τὸ δὲ ἀνέβη — τῆς γῆς) *Haec autem Phrasis ascendit, innuit, descendisse eum prius in infimam terram*, uel simpliciter *in terram*, uel etiam *in sepulcrum*. Τὸ δὲ sc. ῥῆμα, ipsa haec Phrasis ἀνέβη. Ἐστιν, *significat*. Videri posset Apostolus ex loco citato ducere argumentum ita, ut statuat, Dauidem ipsum de Messia cogitasse, quum ista scriberet. Sed hoc non sequitur. Ostendit potius, quid ex uerbo ἀνέβη deducendum sit, si *proprie* sumatur, quemadmodum omnino sumendum est, si de Christo usurpatur. Dicitur quidem Deus in libris V. T. saepissime descendisse de coelo, sed improprie, et sensu maxime poëtico. Πρῶτον,

i. e. πρότερον, *antea*. Εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, בתחתיות הארץ. Plurimi interpretantur de *inferis*, περὶ τοῦ ἅδου, *ſepulcro, umbrarum regno*. Haec ſignificatio non raro obtinet in libris V. T. e. g. Pſ. LXIII, 10. Ezech. XXVI, 10. XXXII, 18. Sic ſenſus eſſet: De eodem Chriſto, *qui antea mortuus fuerat*, dicitur, eum aſcendiſſe in coelum, ut ſepulcrum, uel ſtatus mortuorum, et coelum ſibi opponantur. Nam locum damnatorum haec Phraſis nuſpiam in S. litteris denotat. Alii τὰ κατώτερα τῆς γῆς, (nam μέρη deeſt in multis) *de tellure ipſa* explicant, ut uerba τῆς γῆς tanquam explicandi cauſſa oppoſita illis: τὰ κατώτερα, accipiantur pro: τὰ κατώτερα, τὴν ἑῴαν, τὴν γῆν. Nam in uocibus τὰ κάτω, τὰ κατώτερα, hebr. תחת iam eſt deſcriptio *terrae*, oppoſitae *coelo*, quod modo uocauerat ὕψος. Τῆς γῆς explicandi cauſſa addi potuit. Nec male; nam altitudo et profunditas, coelum et terra conſtanti uſu hebraeo opponuntur. Locus Iſ. XLIV, 23. tamen huc non pertinere uidetur, quia תחתיות הארץ non *coelo* ſed *montibus* opponuntur, *ualles, depreſſiores terrarum regiones*. Qui per τὰ κατώτερα τῆς γῆς *uterum matris* intelligunt, et totum hunc locum de *conceptione Ieſu* explicant, prouocant ad Pſ. CXXXIX, 15. Sed ibi בתחתיות ארץ uertendum uidetur: *in ipſis terrarum receſſibus*, in quibus nimirum prima corporis humani ſtamina ex limo uel puluere effingi, perpetua fuit hebraeorum poëtarum opinio.

10. ὁ καταβὰς — τῶν οὐρανῶν) *Qui deſcenderat* e coelo in terram, *is ipſe aſcendit in ſummum coelum*. Senſus huius loci eſt, *uel:* eundem Ieſum rediiſſe ad coelum ſummum, qui eo deſerto in terris humilis fuerat; *uel:* eundem eſſe

ad

ad ſummam dignitatem euectum, qui antea ſe ad ſepulcri adeo humilitatem demiſerat. Cogitare debemus, eum quem Dominum noſtrum ueneramur, eſſe hunc eundem, quem nouimus in terris uixiſſe, aut ſepultum eſſe. Hac autem re in facto poſita, (puta, quod Chriſtus in coelum ſublatus eſt,) adſpectabile reddebatur, quod alibi uerbis docetur, Chriſtum omnibus uel ſummis ac celſiſſimis eſſe ſuperiorem, moderatorem uniuerſi. ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα, *ut omnes repleret bonis*, ut cuiusuis rationis et conditionis homines beneficiis ornaret, et dona diſtribueret. Τὰ πάντα, neutrum pro maſc. ut ſaepe in his libris. De uerbo πληροῦν uid. ſupra c. I, 23. III, 9.

11. καὶ αὐτὸς — ἀποστόλους) *Et ipſe nonnullos quidem conſtituit Apoſtolos.* Ἔθηκε, pro τέθεικε, ἀπέσταλκε, hebr. שָׂם. De *Prophetis* uide Rom. XII, 6. τοὺς δὲ εὐαγγελιστὰς) Εὐαγγελίζεσθαι bis occurrunt in N. T. praeter hunc locum, Act. XXI, 8. et 2 Tim. IV, 5. In poſteriori loco uidetur uniuerſe dici εὐαγγελιστὴς pro διδάσκαλος, uel διάκονος τοῦ εὐαγγελίου. Noſtro uero loco, ut Act. XXI, 8. Euangeliſtae uidentur eſſe doctores ii, qui non certo quodam loco habitant, ſed ab aliis eccleſiis ad alias cum mandatis mittebantur. Nihil tamen certi in hac re ſtatui atque definiri poteſt. τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους) Ποιμένες uidentur eſſe iidem, qui alias ἐπίσκοποι dicuntur, qui certis eccleſiis praeerant, diſciplinae inprimis eccleſiaſticae curam agentes. Ποιμὴν, in genere *praefectus quilibet*, Ier. III, 15. et aliis locis, quo etiam pertinet Homericum illud ποιμένες λαῶν. Apud Iudaeos in ſpecie *paſtores*, פרנסים uocabantur *gubernatores Synagoga-*

nagogarum. Iidem, ſi docendo eſſent idonei, uocati ſunt etiam διδάσκαλοι. Potuerunt tamen proprie ita dici alii etiam ad docendum potiſſimum conſtituti in eccleſiis ſingulis, ſapientia aut eloquentia prae ceteris conſpicui.

12. πρὸς τὸν καταρτισμὸν — διακονίας) Conſtructio inuerſa, pro: ἔδωκε εἰς ἔργον διακονίας (εἰς τὸ διακονεῖν τοῖς ἁγίοις) πρὸς τὸ καταρτίζειν αὐτούς, *ut ad emendandos perficiendosque Chriſtianos ſuum quisque conferat.* Ἔργον διακονίας, pleonasm. pro διακονία, *munus quoduis, in commodum Chriſtianorum ſuſceptum.* Rom. XI, 13. εἰς οἰκοδομὴν — χριστοῦ) *Ad inſtituendos et cohortandos Chriſtianos.* Εἰς οἰκοδομὴν refer ad ἔδωκε, ut modo εἰς ἔργον διακονίας. Οἰκοδομεῖν, cum deriuatis οἰκοδομή, οἰκοδομία neglecta omni etymi ratione eſt ſimpliciter: *facere ut res melior et perfectior euadat.* Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, i. eſt ἐκκλησία, quae melior et perfectior efficitur inſtituendis et ad uirtutes omnis generis cohortandis Chriſtianis. Poſſunt autem huius commatis uerba ſic etiam, (et rectius, ut mihi nunc uidetur,) explicari: *Vt Chriſtiani capiant incrementa* (creſcant in cognitione,) *ut ſint qui munere miniſtrorum* Euangelii (doctorum) *fungantur, ut creſcat* et augeatur *coetus chriſtianus*, eccleſia. Ἔργον διακονίας pro *munere doctorum* eſt etiam 2 Tim. IV, 5. Οἰκοδομὴ dicitur de quouis incremento, eoque quod prodeſt, (1 Cor. X, 23.) inprimis per doctrinam, ut 1 Cor. XIV, 3.

13. μέχρι καταντήσωμεν — τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ) *Vsque dum ad unam eandemque fidem et cognitionem filii Dei perducamur.* Καταντᾶν, *occurrere*, et cum εἰς conſtructum, *peruenire*, Act. XVI, 1. Εἰς τὴν ἑνότητα alii explicant pro

ἐν

ἐν τῇ ἑνότητι. Ἐπίγνωσις, hebr. דַּעַת, *cognitio, pietas.* εἰς ἄνδρα τέλειον) *Ad maturam uiri aetatem*, pro: εἰς τελειότητα ἀνδρὸς. Sic apud Profanos νήπιος et τέλειος opponuntur, e. g. apud *Polybium*, Hiſt. IV, 29. ἐλπίσαντες ὡς παιδίῳ νηπίῳ χρήσασθαι τῷ Φιλίππῳ, ἔυρον αὐτὸν τέλειον ἄνδρα. εἰς μέτρον — τῆ χριςῆ) *Ad eam perfectionem uirilem quae eccleſiam Chriſti decet.* Μέτρον ἡλικίας, *männliche Stärke*, eſt Synonymum τελειότητος. Philoſtrat. uit. Sophiſt. I, p. 543. τὸ μέτρον τῆς ἡλικίας — γήρως ἀρχή. Alii ἡλικίαν interpretantur *ſtaturam*, ſenſu eodem. Πλήρωμα τῆ χριςῆ, *eccleſia*, c. I, 23.

14 ἵνα μηκέτι — ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας) *Ne amplius infantibus ſimiles tanquam procellis huc illuc iactemur uanis doctrinis.* Νήπιοι, opponuntur ἀνδράσι τελείοις, et ſunt infimi fide et cognitione ueritatis ſalutarium. Κλυδωνιζόμενοι, i. e. ταραττόμενοι ὡς ὑπὸ κλύδωνος, *tanquam a procella et fluctibus agitati.* Lat. *fluctuantes animo.* Ioſ. Ant. IX, 11, 3. ὁ δῆμος ταραττόμενος καὶ κλυδωνιζόμενος οἰχήσεται φέυγων. Ἄνεμος διδασκαλίας, i. e. διδασκαλίαι κεναὶ, doctrinae uanae Sophiſtarum et doctorum Iudaicorum. Μηκέτι oſtendit non tantum, quod euenire poterat, ſed et quod multis Epheſi euenerat; doctrinis enim partim Philoſophorum, partim Iudaeorum concuſſi, et huc illuc iactati fuerant, tanquam procellis. ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων) Per fraudem hominum, i. e. per fraudulentiam doctorum, qui pro ſua libidine, pro commodis ſuis hoc uel illud docent, errores tradunt, animosque auditorum diſtrahunt. Κυβεία a κύβος, *cubus*, deinde *teſſera*, in ludo aleae; unde κυβεύειν, *in alea teſſeris ludere*, et κυβεία, *ludus ipſe.*

ipſe. Transfertur autem κυβεύειν ad circumuentiones et fraudes, ut ſit ἐξαπατᾶν *illudere;* nam in aleae ludo ſolent ſimpliciores circumueniri. *Prou.* Aleator, quanto in arte eſt melior, tanto eſt nequior. Arrian. Epict. II, 19. τί οὖν αὐτοῖς ἐμπάιζετε καὶ ἄλλως κυβεύετε; *Theodoretus:* κυβείαν γὰρ τὴν πανουργίαν καλεῖ, τετοίηται δὲ ἀπὸ κύβων τὸ ὄνομα, ἴδιον δὲ κυβευόντων, τὸ τῇδε κακεῖσε μεταφέρειν τὰς ψήφους, καὶ πανοῦργος τοῦτο ποιεῖν. Ἐν τῇ κυβείᾳ, pro διὰ τῆς κυβείας. ἐν πανουργίᾳ — πλάνης) *Per calliditatem deliberatam;* proprie: per calliditatem congruam methodo deceptionis; *durch ausſtudierten, überlegten Betrug.* Μεθοδεία Heſych: τέχνη, δόλος. Artemid. III, 25. μεθοδεύειν, *callide agere.* Hebr. לכד, uid. LXX. 2 Sam. XIX, 27. Μεθοδεία τῆς πλάνης, i. e. ἐν ᾗ πλανῶνται.

15. ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ) *Veritati ſtudentes cum dilectione.* Ἀληθεύειν, i. e. ἀληθῆ, ἀληθινὸν εἶναι, *uerum* eſſe, in ſentiendo, loquendo, agendo. *Philo* de Spec. legg. p. 787. C. μὴ καταψευσμένου τὸ πάθος, ἀλλ' ἐπαληθεύου, *non fictus amor, ſed uerus.* Alleg. II, p. 84. A. τῶν γ' οὖν χρωμένων τῷ πάθει τούτῳ σχεδὸν οὐδεὶς ἀληθεύει, *itaque iracundorum fere nemo uerax eſt.* De reſip. Nöe p. 280. E. ἵνα καὶ τὸ ἑτέρωθι λεχθὲν, ἐπαληθεύῃ, *ut et illud alibi dictum confirmetur.* Quum ἀληθεύειν hic oppoſitum ſit τῇ πλάνῃ, ad uerae doctrinae Chriſtianae ſtudium et profeſſionem referri, et ἐν ἀγάπῃ *concordiam* ſignificare poteſt, ut Paulus itaque uelit, amorem ueri ita comparatum eſſe debere, ne obſit concordiae, mutuoque Chriſtianorum amori. Poteſt uero etiam ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ uerti: *ſincere alios diligere;* nam ἀληθεύειν ſignificat etiam, *integrum et* ſince-

ſincerum eſſe. Si doctor diſcipulos amat, non tradit errores; ſi diſcipuli doctorem amant, habent ei fidem. *NOESSELT* (faſc. I. p. 254.) eam ſignificationem uerbi ἀληθεύειν praefert, qua de cognitione eius, quod proprie *uerum* eſt, dicitur, ſiue de recta cognitione; propterea, quod Apoſtolus τὸς ἀληθεύοντας perſpicue diſiungit ab iis qui (u. 14.) erant νήπιοι κ. τ. λ. Commendat autem Paulus doctoribus ueritatis ſtudium, quod ſit ἐν ἀγάπῃ, *cum amore coniunctum*; quae admonitio haec duo complecti uidetur: ut et aequitatem, iuſtitiam, lenitatem ac miſericordiam ſequamur, et in proponenda defendendaque ueritate ita caute uerſemur, ut non plus detrimenti quam adiumenti capiat res publica chriſtiana. αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα) *Omnes in ipſo ſuccreſcamus*, tanquam corpus capiti ſuo. *Laſſet uns an ihm heranwachſen*, i. e. Proficiamus in omnium uirtutum ſtudio, ſicut decet Chriſtianos, Chriſtum pro ſuo Domino et capite agnoſcentes. Τὰ πάντα, pro: οἱ πάντες, uel ſecundum alios, *per omnia*, in omnibus quae Deo placent. ὅς ἐστι ἡ κεφαλὴ ὁ χριστὸς) Natiua conſtructio fuerat: εἰς αὐτὸν τὸν χριστὸν ὅς ἐστιν ἡ κεφαλή. Senſus eſt: Vt Chriſto, capiti noſtro reddamur coniunctiores, ab eo magis magisque amemur, et per eum in omni bono proficiamus. Chriſtus uocatur κεφαλή, quia eſt Dominus ſuae eccleſiae.

16. ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα — εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ) *Ex quo* (cuius ui et uirtute) *uniuerſum* eccleſiae *corpus coniunctum et copulatum per diuerſas commiſſuras inter ſe adiuuantes, pro modo cuiusque partis creſcit, ut per amorem euadat perfectius.* Pulchra haec allegoria docet, quemadmodum

admodum a capite partes corporis uniuerſae uitam, uigorem, motionemque trahunt, ut ſingulae ſingulas mutuo miniſterio adiuuent: ſic uniuerſum Chriſti corpus inter ſe ita concretum et coniunctum eſſe, uirtute ea, quam a Chriſto, tanquam capite ducat, ut pars quaeque alteri modo ſuo uigorem ſufficiat, quo creſcere et incrementa capere omne corpus poſſit. Ἐξ ὅ, ſc. χριστῦ, u. 15. uirtute et ui, quam corpus (eccleſia) a Chriſto, tanquam capite, ducit. Τὸ σῶμα συναρμολογύμενον — ἐπιχορηγίας, *corpus coniunctum et copulatum per uaria ſibi inuicem iuncta membra, quae ſibi mutuum auxilium praeſtant.* Συναρμολογεῖν, i. e. συναρμόζειν, et συμβιβάζειν ſunt Synonyma: *coniungere, coagmentare, compingere.* Ἁφή *iunctura*, ab ἅπτειν, nectere, h. l. uidetur eſſe ipſum membrum alteri iunctum. Ἐπιχορηγία, *mutuum auxilium, commoda, quae alterum membrum praeſtat alteri*; ut Genitiuus indicet uſum rei. Ἐνέργεια, *facultas.* Κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστῳ μέρους, *ita ut operetur unumquodque membrum aliquid pro uirili.* Αὔξησιν ποιεῖσθαι, i. e. αὐξάνειν, *creſcere.* Dici poteſt σωμα αὐξάνειν εἰς τὴν κεφαλὴν et ἐκ τῆς κεφαλῆς, nempe ἁρμοζόμενον. Εἰς οἰκοδομὴν, pro εἰς τὸ γενέσθαι τέλειον. Ἡ κεφαλὴ, *Chriſtus*, Dominus noſter. Τὸ σῶμα, *eccleſia.* *Membra*, ſinguli Chriſtiani, quorum alter alteri coniunctus eſſe debet mutuo amore et omnis generis officiis. Concordia paruae res creſcunt.

17. τοῦτο οὖν — ἐν κυρίῳ) Μαρτύρομαι idem quod παρακαλῶ, *obteſtor, grauiter admoneo.* Ἐν κυρίῳ, יהוה *per Deum*, ſ. *per Chriſtum*, cui haec omnia beneficia debetis. μηκέτι — τοῦ νοὸς αὐτῶν) *Ne amplius*

plius uiuatis ſicuti reliqui homines uiuunt ex mente ſua uana et improba. Τὰ λοιπὰ ἔθνη, homines ex gentibus omnibus, ad Chriſtum non conuerſi. Ματαιότης ſaepe ponitur pro hebr. הבל, שוא, *improbitas*, Pſ. XXVI, 4. XXXI, 7. Interdum הבל ſignificat etiam *idololatriam.*

18. ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ) *Quorum intellectus eſt obnubilatus*, deprauatus. Nam appetitus corrupti mentem etiam obnubilant. Tropus frequens. ὄντες — τοῦ θεοῦ) *Longe remoti a uita illa quae Deo probatur.* Ζωὴ τοῦ θεοῦ, uita Deo probata, ſicut Pſ. LI, 18. זבחי אלהים *ſacrificia Deo probata.* Philo de poſterit. Cain T. I, p. 238. ἀνάγκη, τὸν ἀλόγως βιοῦντα τῆς τοῦ θεοῦ ζωῆς ἀπεσχοινίσθαι. διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν ἔσαν ἐν αὐτοῖς) *Propter ignorantiam* Dei et rerum diuinarum, *quae ipſis ineſt.* Explicat id quod de tenebris modo dixerat. διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν) *Propter animi duritiem* et malignitatem. Πώρωσις, cf. Rom. XI, 7. eſt ἡ ἀναισθησία. Heſych. λέγοιτο καὶ ἐπὶ σαρκῶν πωρὸς ἡ ἀναισθησία. Durities animi igitur eſt, quum homo conſuetudine peccandi omnem ſenſum boni et ueri amiſit. Sic et Latinis *callum obduxiſſe* dicuntur, qui bona monita non perſentiſcunt. Cf. Ieſ. VI, 10.

19. οἵτινες — τῇ ἀσελγείᾳ) *Qui amiſſo omni ſenſu honeſti, laſciuiae dediti ſunt.* Ἀπηλγηκότες. *Heſychius*: μηκέτι θέλοντες πονεῖν, ἀνάισθητοι γενόμενοι, ἀποκαμόντες. Amplius explicat, quid per πώρωσιν intelligat. Sicut partes quaedam corporis a ſpiritu uitali deſtitutae dolorem nullum ſentiunt, ita illis animus, etiam quum turpiſſima faciunt, nullo

nullo ob id dolore commouetur. Ἀσέλγεια, libido uenerea. εἰς ἐργασίαν — ἐν πλεονεξίᾳ) *Vt adeo turpissima quaeuis perpetrent, quaestus caussa.* Εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης, pro εἰς τὸ ποιεῖσθαι ἀκαθαρσίαν πᾶσαν. Ἀκαθαρσία πᾶσα, *omnis generis lasciuiae*, nefanda impuritatis scelera contra naturam, et similia, e. g. uoracitas, compotatio, immensa profusio. Ἐν πλεονεξίᾳ, *Quaestus caussa.* Πλεονεξία, hebr. בֶּצַע, *quaestus*, *lucrum ipsum*, Iud. V, 19. Aristaenet. I, 14. ὅτε ἀυλὸς ἐτάραν οἶδε τροτρέπειν, ὅτε λήρα τις ἐφέλκεται πόρνης ἀργυρίῳ χωρίς. Κέρδει μένον δηλέυομεν, ὅ θελγόμεθα μελῳδίᾳς. Hoc ideo addit Apostolus, quia multi mares etiam ob pretium se prostituebant. Sallustius: *auaritia corpus animumque effeminat.*

20. ὑμεῖς δὲ — τὸν χριςὸν) Χριςὸν, i. e. *doctrinam Christi.* Ἐμάθετε, pro ἐγνώκατε. Xenophon hist. graec. I, 2. ἵνα ἀλλήλοις μάθοιεν, ὁπόσοι ἔιησαν. *Non ita didicistis doctrinam Christi*, ut liceat uobis imitari illa flagitia. Doctrina Christi quam didicistis, longe alios mores postulat.

21. Ἔιγε — ἐν τῷ Ἰησοῦ) *Si modo eam recte intellexistis, et per eam edocti estis, quinam sit uerus Christianismus.* Ἀκούειν, ut hebr. שָׁמַע saepe significat *intelligere*, ut 1 Cor. XIV, 2. et aliis locis. Ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ, uidetur h. l. esse *sincerus Christianismus*, situs in iis rebus, de quibus deinceps agitur. Hoc ideo dicit Apostolus, quia post abitum suum quidam sub nomine Euangelii profanam quandam docuerant libertatem, ut et Corinthi. Aliis ἀλήθεια est *uirtus.* אֱמֶת, *Rechtschaffenheit*; ἔιγε pro γάρ. Καθώς ἐςι, pro ὅτι ἐςι. Ἐν τῷ Ἰησοῦ

pro

pro παρὰ τῷ Ἰησοῦ — *uirtuti ſtudere debere quemque uere Chriſtianum.*

22. ἀποθέσθαι ὑμᾶς — ἄνθρωπον) Edocti eſtis potius *uos abiicere debere ueterem illam mentem* et ſentiendi rationem, *quam antea in uita ueſtra ſecuti eſtis.* Ἀποθέσθαι Infin. ad ἐδιδάχθητε referri poteſt. Alii iungunt u. 17. λέγω καὶ μαρτύρομαι, ceteris omnibus parentheſi inclusis. Κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ſine τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφήν, i. e. ἐν ᾧ (καθ' ὃν) ἀνεστράφητε, (περιεπατήσατε, ἐζήσατε) πρότερον. Ἀναστροφή, βίος, *uitae genus, mores.* Ἄνθρωπος, pro νοῦς, *mens*, et ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος, *mens, animus, qualis olim in uobis erat, quum nondum facti eſſetis Chriſtiani. Der alte verkehrte Sinn.* Cf. annotata ad Rom. VI, 6. τὸν φθειρόμενον — τῆς ἀπάτης) *Corruptam cupiditatibus prauis*, (ſeducentibus.) Κατὰ, pro διὰ. Dulcis radix, ſed fructus amariſſimi.

23. ἀνανεοῦσθαι — νοὸς ὑμῶν) *Renouari potius mente, ganz neues Sinnes werden.* Πνεῦμα τοῦ νοὸς, eſt ipſa mens ut Hebraei dicunt *lutum coeni, terram pulueris*, ubi Genitiuus eſt ἐξηγητικὸς. Lat. *mente animoque.*

24. καὶ ἐνδύσασθαι — τῆς ἀληθείας) *Et induere mentem nouam, diuinitus efformatam, ut ſit uirtutis ſtudioſa et uere pia; wahrhaftig tugendhaft und fromm.* Ὁ καινὸς ἄνθρωπος, *mens prorſus immutata.* Col. III, 9. 10. Κατὰ θεὸν, pro διὰ, παρὰ, ὑπὸ θεοῦ, ut κατὰ τὰς ἐπιθυμίας pro διὰ τῶν ἐπιθυμιῶν u. 21. Alii explicant: *ſenſum qualem Deus poſtulat, congruum diuinae uoluntati.* Ne ſic quidem male. Κτίζειν, *efformare*, hebr. בָּרָא Pſ. LI, 12.

Ἓν δικαιοσύνῃ κ. τ. λ. i. e. ὥςε εἶναι ἀυτὸν δίκαιον, καὶ ἀληθῶς ὅσιον. Δικαιοσύνη, צדקה *uirtus.* Ὁσιότης τῆς ἀληθείας pro ὁσιότης ἀληθὴς, *pietas uera, haud fucata.* Philo de Abrahamo T. II, p. 30, 23. ὁσιότης μὲν πρὸς θεὸν, δικαιοσύνη δὲ πρὸς ἀνθρώπους θεωρεῖται. *Plutarch.* Demetr. τοῦτο καὶ πρὸς θεὸς ὅσιον, καὶ πρὸς ἀνθρώπους εἶναι δίκαιον.

25. διὸ — πλησίον ἀυτοῦ) *Quapropter abſtinentes a mendaciis fraudibusque, uos inuicem candide iuuate.* Ψεῦδος, *falſiloquium quodlibet.* Sed h. l. in hac uoce latere *fraudis* ſignificationem, apparet ex ratione adiecta. Ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίου ἀυτοῦ, hebr. איש את רעהו, ἄλλος μετ' ἄλλου, ſ. μετ' ἀλλήλων. ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη) i. e. *ad mutuum auxilium nobis inuicem praeſtandum ſumus et facti et deſtinati.* Sicut nempe membra corporis humani non deſtruunt ſe inuicem, ſed iuuant, ſibique mutuo proſunt; ſimiliter nobis Chriſtianis ab omni mutua fraude uel iniuria eſt abſtinendum.

26. ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε) *Cauete ne iraſcendo peccetis.* Καὶ, pro hebr. ו, ἀλλὰ. Plena oratio eſſet: εἰ μὲν ὀργίζεσθε, ſ. ἐν τῷ ὀργίζειν ὑμᾶς, φυλάσσεσθε μὴ ἁμάρτητε. Similis conſtructio eſt Iac. V, 14. Peccatur uero tum *iniuſte*, tum *intemperanter* iraſcendo. ὁ ἥλιος — παροργισμῷ ὑμῶν) i. e. *ſtatim procliues eſtote ad reconciliationem cum proximo.* Phraſis ſimilis Deut. XXIV, 15. *Plutarch.* de am. fratr. εἶτα μιμεῖσθαι τὸς πυθαγορικὸς, οἱ, ἔστοτε προαχθεῖεν εἰς λοιδορίας ὑπ' ὀργῆς, πρὶν ἢ τὸν ἥλιον δῦναι, τᾶς δεξιὰς ἐμβάλλοντες ἀλλήλοις, καὶ ἀσπασάμενοι διελύοντο. Παροργισμὸς ſaepe eſt ira temere contra ius faſque ſuſcepta,

pta, h. l. uero eſt ſynonymum τῆς ὀργῆς, nam παροργίζειν, hebr. הכעיס, ſimpliciter denotat *ad iram prouocare*, et de Deo ipſo adhibetur, et παροργισμὸς tum eſt *exacerbatio*, tum uero etiam *ira ipſa*, reſpondens hebr. כַּעַס et קֶצֶף Ierem. XXI, 5.

27. μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ) Haec uerba duplici modo explicari poſſunt: 1) *Ne aures praebeatis calumniatori*, cuius calumniis nempe ad iram magis commoueri poſſitis. Nam διάβολος ſaepe eſt is, qui eſt *ad calumniandum procliuis*, 1 Tim. III, 11. 2 Tim. III, 3. Tit. II, 3. 2) *Nolite indulgere Satanae*, qui nempe prauas cupiditates quasuis, ideoque etiam iracundiam alere in animo hominis et uehementiores efficere annititur. Nam in aliis locis e. g. 2 Tim. II, 26. Hebr. II, 14. διάβολος ſine omni dubio eſt *Satanas*. Facilior eſt prior explicatio.

28. ὁ κλέπτων) Pro ὁ κλέψας. Nam Hebraei Participio praeſentis etiam ad aoriſtos exprimendos utuntur. κοπιάτω — ταῖς χερσὶν) *Artem quandam utilem manuariam tractet.* 1 Cor. IV, 12. 1 Theſſ. IV, 11. Τὰ ἀγαθὸν, *rectum, honeſtum, utile.* ἵνα — ἔχοντι) Laborandum eſſe homini, dicit, non tantum ut ſeipſum, ſuosque nutriat, ſed etiam ut habeat, unde poſſit ſubleuare egenos.

29. πᾶς λόγος — ἐκπορευέσθω) Λόγος σαπρὸς, *ſermo inutilis, ſpurcus*; interdum etiam ſcommata et conuicia, imo calumniae, quae ab homine irato in alios euomuntur. Locum Arriani Diſſ. Epict. III, c. 16. habet *Kypke* ad h. l. *Heſych*: σαπρὸν, παλαιὸν, αἰσχρὸν, ἀκάθαρτον. *Chryſoſt.* σαπρὸν, ὁ μὴ τὴν ἰδίαν χρείαν πληροῖ. Πᾶς μὴ, hebr. לֹא כל, μηδεὶς. *Exire ex ore* dicitur quod loquimur, Matth. IV, 4.

ἀλλ' εἴ τις — χρείας) *Sed idoneus ad neceſſariam correctionem* proximi. Ἀγαθὸς, *aptus, idoneus.* Achilles Tatius L. IV. ἀγαθὸν εἰς φιλίαν οἶδά σε, *te idoneum eſſe ad amicitiam aliis probandam intellexi.* De uoce οἰκοδομῆς uide ſupra ut 12. Οἰκοδομὴ τῆς χρείας, pro ἧς χρεία νῦν ἐστι. Theophylactus: ὅπερ οἰκοδομεῖ τὸν πλησίον, ἀναγκαῖον ὂν τῇ προκειμένῃ χρείᾳ. Poſſumus etiam uertere: *Sed utilis ad augmentum commodi noſtri*, i. e. qui poteſt augere aliorum commodum. Ἀγαθὸς, *utilis.* χρεία, *utilitas, commodum.* Οἰκοδομὴ, *augmentum;* nam οἰκοδομεῖν ſaepe eſt *magis magisque creſcere.* ἵνα δῷ — ἀκούσαι) *Vt gratus ſit audientibus.* Euripid. in ſupplic. u. 414. ὁδ' αὐτίχ' ἡδὺς καὶ διδοὺς πολλὴν χάριν, σίσαῦτις ἔβλαψ' *qui enim iam eſt ſuauis et dat magnam gratiam, rurſus laedit.*

30. καὶ μὴ — τὸ θεῖον) *Triſtitia afficere Spiritum ſanctum* eſt, facere id, quod ei diſplicet. In Deum enim non cadit triſtitiae notio; ergo ex humano uocabulo eſt eruendum adiunctum, et hoc ad Deum transferendum. Τὸ ἅγιον et τὸ θεῖον, ſ. τὸ θεῖον idem ualent. Nam τὸ ἅγιον הקדוש eſt *diuinum.* Saepe moniti ſunt Iſraelitae ne angelum offenderent, Exod. XXIII, 21. ubi in Hebraeo אל תמר בו, in Graeco μὴ ἀπείθει αὐτῷ. Ieſ. LXIII, 10. παρώξυναν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτοῦ. ἐν ᾧ — ἀπολυτρώσεως) *Per quem tuti redditi eſtis a metu miſeriae et ipſa miſeria usque ad diſceſſum ex hac uita,* usque ad eum diem, quo ab omnibus miſeriis liberati pleniſſima felicitate fruemini. Doctrina chriſtiana, cuius auctor eſt Spiritus diuinus, uos iam in hac uita liberat a miſeria peccatorum et metu irae diuinae, animosque ueſtros tranquillos reddit. Sed in futuro

futuro ſeculo perfectiſſima erit ueſtra felicitas. De uerbo ἐσφραγίσθητε uide ad c. I, 13. Ἀπολύτρωσις, cf. ſupra c. I, 14 εἰς ἀπολύτρωσιν.

31. πᾶσα πικρία — κακία) Πικρία, *ſermones acerbi et mordaces.* Θυμὸς καὶ ὀργή, *ira ſaeua.* Κραυγή, *hominum iracundorum clamores, Toben, Poltern.* Βλασφημία, *maledicentia, calumniae, obtrectationes,* I Tim. VI, 4. Ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, *excludatur e coetibus animisque ueſtris.* Κακία in uniuerſum *omnis animi malignitas,* qua alia huiusmodi uitia, tanquam genere ſuo continentur.

32. Χαριζόμενοι ἑαυτοῖς) *Condonantes,* nempe offenſas. Χαρίζεσθαι, non tantum condonare peccata, ſed et propitium eſſe alicui. καθὼς — ἐχαρίσατο ὑμῖν) Ἐν Χριστῷ, *propter Chriſtum.* Καθὼς h. l. cauſſam exprimit, quae impellere debet Chriſtianos ad ſimilem benignitatem. *Ad exemplum Dei.*

CAPUT V.

1. Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ θεοῦ) Cohaeret cum proxime antecedentibus. Imitamur Deum praecipue, omnibus bene faciendo, Matth. V, 48. Nam ſic homo homini Deus. ὡς τέκνα ἀγαπητὰ) Sc. τοῦ θεοῦ. *Quippe filii eius dilecti eſtis.* Liberorum eſt, Patrem moribus referre.

2. καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ) *Et conſtanter diligite uos inuicem.* Nam περιπατεῖν, non actum unum aut alterum ſignificat, ſed perpetuum uitae tenorem. καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς — εὐωδίας) *Ad exemplum Chriſti, qui nos ita dilexit, ut ſeipſum pro nobis offerret ſacrificium Deo longe*

acceptiſſimum. Debemus imitari exemplum Chriſti, qui pro ſalute noſtra omnia fecit et pertulit, adeoque cruentam mortem paſſus eſt. Προσφορὰ, מנחה, *oblatio quaeuis.* Θυσία, זבח de *ſolis uictimis* dicitur. Τῷ θεῷ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, hebr. לריח ניחוח ליהוה, Leuit. I, 9 III, 16. Gen. VIII, 21. Phraſis deſumta ab opinione omnibus gentibus communi, numen ipſum uel ipſis epulis ſacris intereſſe, carnesque oblatas uere comedere. (Hom. Il. α, 424. Od. α, 25. 26.) uel ſaltem auram fumi de uictima concremata aſſurgentis naribus captare. Ergo ſacrificium ſuauiſſime fragrans eſt ſacrificium gratiſſimum Deoque acceptiſſimum. Haec autem res, quod Chriſtus mortem et cruciatus pertulit, Deo eam ipſam ob cauſſam fuit gratiſſima, quoniam maxima et incredibilia emolumenta inde ad genus humanum redundarunt.

3. πορνεία) Iam nominat uitia, quae Epheſi maxime regnabant. ἀκαθαρσία) *Foeditas* et *improbitas* quaelibet, praeſertim autem *flagitia uenerea.* πλεονεξία) *Lucri ſtudium inhoneſtum, ſchändliche Gewinnſucht.* Alii intelligunt *libidinem ueneream*, quia iungitur τῇ πορνείᾳ. Et ſane πλεονεξία in uniuerſum uidetur ſignificare quamuis immoderatam cupiditatem rerum illicitarum. Poſſet igitur hic locus intelligi de proſtibulis, quae uulgato corpore quaeſtum lucrantur, non excluſis tamen aliis quaeſtus inhoneſti generibus. μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν) *Ne nomine quidem audiantur inter uos*; tantum abſit, ut flagitia iſta a uobis patrentur. *Solche Laſter müſſen unter euch unerhört ſeyn.* ἅγιοι) *Chriſtiani*, homines Deo ſacri, a ceteris hominibus ſeiuncti.

4. καὶ

4. καὶ αἰσχρότης) *Neque inuerecundia in ſermonibus moribusque.* Καὶ pro μηδὲ, hebr. ו praecedente לא. καὶ μωρολογία ἢ εὐτραπελία) *Neque ſtultiloquium aut ſcurriles ioci.* Μωρολογία, hebr. נבלה פה. *Plautus* Milit. II, 3, 25. uertit: *ſtultiloquium* Perſ. I, 1, 50. *amoris uitio, non meo, nunc tibi morologus fio.* Εὐτραπελία, ſaepe honeſto ſignificatu eſt *urbanitas.* Deinde uero ſenſu obſcoeno εὐτραπελοὶ dicuntur ii, *qui inhoneſto quouis modo urbanitates affectant,* γελωτοποιοὶ, *Luſtigmacher. Iſocrat.* Areopagit. τοὺς εὐτραπέλους δὲ καὶ σκώπτειν δυναμένους, οὓς νῦν εὐφυεῖς προσαγορεύουσιν, ἐκεῖνοι δυσχεῖς ἐνόμιζον, *homines dicaces et ad irridendum paratos quos nunc facetos uocant, illi* (ueteres Athenienſes) *calamitoſos iudicabant.* Gloſſarium: *Scurra,* γελωτοποιὸς, εὐτράπελος, σκώπτης, ἡδύλογος. *Scurrilitas,* εὐτραπελία. Etymol. εὐτράπελος, ὁ κῶφος καὶ μωρὸς καὶ ἀπαίδευτος. τὰ οὐκ ἀνήκοντα) *Suidas:* ἀνῆκον, τὸ πρέπον. ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριςία) *Oratio gratiae plena.* Εὐχαριςία plerumque in epiſtolis Paulinis eſt *gratiarum actio.* Quoniam autem h. l. opponitur ſcurrilitati et dicacitati, uidetur potius eſſe gratia in ſermonibus et dictis noſtris, *das Gefällige und Angenehme in unſern Reden.* Sic λόγος εὐχάριςος, *ſermo gratiae plenus,* Cyropaed. II, 2.

5. τοῦτο γὰρ ἴςε γινώσκοντες) *Scitote,* γινώσκετε. Pro ἴςε multi Codices, Verss. et Patres habent ἔςε, ab ἵημι, quae lectio omnino uidetur eſſe uera. ὅτι πᾶς — οὐκ ἔχει) i. e. οὐδεὶς ἔχει, hebr. כל לא. Quis ſit πλεονέκτης, patet ex u. 3. Ὅς ἐςιν εἰδωλολάτρης, referri poteſt etiam ad πόρνος ἢ ἀκάθαρτος, non tantum ad πλεονέκτης.

τῆς. Qui talibus uitiis indulget, pro idololatra habendus eſt; *facinoroſiſſimus eſt et peſſimus.* Iudaei enim quoduis facinus grauiſſimum uocant idololatriam, quae ipſis maxime abominabilis eſt. *Sota*: In quocunque homine faſtus dominatur, Idololatrae aequiparandus eſt. *Talk. Rub.* fol. 88, 4. Iracundus eſt tanquam Idololatra. Dicit igitur Apoſtolus, Chriſtianos, his uitiis deditos, etſi ab Idolorum ueneratione alienos, non eſſe meliores Idololatris. *Auaritia* non ideo idololatria dicitur, quoniam auarus diuitias quaſi pro idolo habeat; nam dicitur etiam de aliis ſceleribus, ſed quia inter grauiſſima facinora eſt referenda. οὐκ ἔχει — καὶ θεοῦ) *Non eſt particeps beneficiorum in regno Chriſti et Dei paratorum.* Κληρονομίαν ἔχει, hebr. נחלה לו, ſ. pro ſimplici μέτοχος ἐστι: Nec eſt Chriſtianus, nec conſequetur felicitatem aeternam. Nam regnum Chriſti, quod idem eſt cum regno Dei, in his terris inchoatum, eſt eccleſia Chriſtiana, et felicitas uere Chriſtianorum, qua iam in hac uita fruuntur; quae felicitas in altera uita perficietur.

6. μηδεὶς — λόγοις) Simile monitum 1 Cor. III, 18. Λόγοι κενοὶ, ſermones uani, quibus homines improbi ſolent excuſare haec et alia uitia. Notantur, ut exiſtimant interpretes nonnulli, Philoſophi Graecorum, qui docebant, nihil mali eſſe in inceſtibus, et ἀρσενοκοιτία, et qui putabant uendentibus et ementibus licitum, circumuenire ſe inuicem, ideo quod uolenti non fiat iniuria, et leges ciuiles id permittant. διὰ ταῦτα — ἀπειθείας) *Nam propter talia* flagitia *olim diuinas poenas ſentient pertinaciter increduli.* Ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ, *poenae diuinae*, ut ſaepius notatum.

Ἐπὶ)

Τιοὶ τῆς ἀπειθείας, uide ad II, 2. De poenis aeternis ſermo eſſe uidetur.

7. μὴ οὖν — αὐτῶν) *Cauete igitur, ne ſimiles illis ſitis,* uel ſecundum alios: *Ne eadem ſors uobis eueniat.*

8. ἦτε γάρ ποτε σκότος) *Nam olim quidem,* quum adhuc eſſetis Idololatrae, *in ignorantia uerſati eſtis;* quare non mirum, ſi talia perpetraſtis. Σκότος, per meton. dicuntur, qui alias ἐν σκότει. *Tenebrae* autem Symbolum ignorantiae, ut omnibus notum. νῦν δὲ φῶς ἐν κυρίῳ) i. e. πεφωτισμένοι διὰ τὸ κυρίῳ, *meliora edocti per Chriſtum et religionem chriſtianam.* Igitur uita illa ethnica uos non amplius decet. ὡς — περιπατεῖτε) *Viuite ut homines meliora edoctos decet.* Τέκνα φωτός, בני אור, φωτεινοὶ, φωτὶ χρώμενοι, *lumine diuino illuſtrati, meliora edocti* per religionem chriſtianam.

9. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ φωτός — ἀληθείᾳ) *Nam fructus melioris huius cognitionis omnis generis uirtutum exercitio conſpicitur.* Καρπὸς τοῦ φωτός pro καρπὸς τοῦ πνεύματος habent multi Codd. Verſs. et Patres, et πνεύματος ex Gal. V, 22. huc translatum eſſe, dubio carere uidetur. Τὸ φῶς, *ſcientia religionis.* Καρπὸς, *fructus, effectus.* Ἐν ἀγαθωσύνῃ, ſc. ἐστι, συνέστηκε. Ἀγαθωσύνη, δικαιοσύνη, ἀλήθεια quoad ſignificatum non differunt, et ſynonymis exprimitur *omnis generis uirtus, uitae mentisque integritas.* De uoce ἀγαθωσύνης cf. Gal. V, 22. Δικαιοσύνη, צדקה, *omne uirtutis et honeſtatis ſtudium.* Ἀλήθεια, hebr. אמת, אמונה, *Rechtſchaffenheit.*

10. δοκιμάζοντες — τῷ κυρίῳ) *Explorate*, operam date ut accuratius cognoſcatis, quid placeat Chriſto eique ſit gratum. Δοκιμάζοντες, hebraico more participium poſitum pro Imperatiuo. Alii, commate 9. parentheſi incluſo referunt ad περιπατεῖτε.

11. καὶ μὴ — τοῦ σκότους) *Et nolite participes uos facere prauorum operum, quae ex ignorantia Idololatrarum proficiſcuntur.* Ἄκαρπον, quoad ſenſum eſt Synonymum τοῦ ἄχρειον. *Opera inutilia, praua.* Plutarch. de audiendis poet. τὸ γλυκὺ τοῦ λόγου ἐκ ἄκαρπον ἐς ὠδὴ κενόν. Τὸ σκότος, pro οἱ ἐν σκότει, *gentes*, homines, qui in denſiſſimis ignorantiae rerum diuinarum tenebris uerſantur. Participes ſe faciunt ſcelerum, non tantum qui iis indulgent, ſed et qui talia approbant et laudant. Rom. I, 32. μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε) Sc. τὸ σκότος. *Operam date, ut animaduertendo in eorum uitia, eos corrigatis.* Simile praeceptum uide Leuit. XIX, 17.

12. τὰ γὰρ — καὶ λέγειν) *Quae enim occulte ab ipſis perpetrantur, adeo ſunt turpia, ut uel dicere de iis, indecorum uideri poſſet.* Redditur ratio, cur Chriſtianos haud deceat imitari uiuendi conſuetudinem Ethnicorum; quia nempe turpiſſima ſit illorum uita. Κρυφῇ rarius occurrit pro κρύφα. Τὰ κρυφῇ γινόμενα, *flagitia quaeuis* quae occulte patrari ſolent. Alii *nefanda myſteriorum facinora intelligunt.*

13. τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται) Sic interpungendum uidetur: *Omnia autem, quae manifeſtanda ſunt,* (ut palam fiat qualia ſint,) *a luce manifeſtari debent.* Redditur ratio, cur Chriſtiani operam dare debeant, ut corri-

corrigant prauos mores Ethnicorum: μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε, u. 11. Quae in tenebris latent non poſſunt manifeſtari ſine lumine. Sic etiam opus eſt lumine quodam, ut uitia Profanorum appareant qualia ſint: talia lumina ſunt Chriſtiani. Ἐλέγχειν, *rem ex occulto in lucem protrahere.* Herodian. III, 12, 11. ἐπιζάμενος ὡς εἰ λάθοι ἡ ἐπιβουλή, καὶ μὴ ἐλεγχθείη, ὄλεθρος αὐτῷ οὐχ' ὁ τυχὼν ἐπήρτηται, *quum ſciret, ſi laterent inſidiae, nec in lucem protraherentur, exquiſitiſſimum ſibi impendere ſupplicium.* Ἐλεγχόμενα, praet. pro futuro, h. l. ſunt flagitia illa, de quibus in praecedentibus ſermo, quorum turpitudo in lucem eſt protrahenda. Τὸ φῶς, ut u. 8. φῶς ἐν κυρίῳ, Chriſtiani meliora edocti, quorum eſt corrigere prauos, in mores eorum animaduertendo. Similis ſententia Matth. V, 14. ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι.) *Quicquid enim manifeſtum fit, lumine quodam colluſtratur*, i. e. ſine lumine nihil manifeſtum eſſe poteſt, ut, quale ſit, appareat. Poteſt uero etiam φανερούμενον ſumi in Medio, et πᾶν pro Accuſatiuo, ut conſtructio ſit talis: τὸ γὰρ φανερούμενον πᾶν, φῶς ἐστι, *lux eſt id, quod rem quamuis detegit.* Sic etiam ueſtrum eſt, o Chriſtiani, flagitia iſta retegere, et prauos hominum mores corrigere.

14. διὸ λέγει — ὁ χριστός) *Quare dicit* (homo diuino lumine colluſtratus:) *Expergiſcere dormiens; ſurge ex mortuis, nam Chriſtus te colluſtrabit.* Quemadmodum lumen ſolis exorientis monet dormientes ut ſurgant, ſic nunc homines Chriſtiani, diuino lumine perfuſi, probis moribus ſuis monere debent ceteros homines, ut et ipſi corrigant uitam ſuam. Διὸ λέγει refero cum aliis ad τὸ φῶς,

u. 13. positum pro ὁ ἐν φωτὶ περιπατῶν. Putant plurimi interpretes, respicere Apostolum ad Ies. LX, 1 — 3. uel ad Ies. XXVI, 19. uel ad locum utrumque. Sed neutrius loci prophetici sententia conuenit cum loci nostri contextu. *Epiphanius* dicit, quae sequuntur uerba esse ex Eliae prophetia. *Syncellus* et *Euthalius* ἐκ τῶν Ἱερεμίᾳ λεγομένων ἀποκρύφων excerpta statuerunt. Ceterum sensus uerborum est facilis. Nam *dormientes* nihil uident; sunt in tenebris; nihil boni agunt. Sic Ethnicis nulla erat cognitio ueri Dei, nullus sensus uerae uirtutis. *Mortui* uero ne quidem aliquid boni agere possunt in hac uita. His Ethnici erant similes. Sed excitandi erant per Christianos, ut erroribus et uitiis depositis, Christianam religionem amplecterentur, eiusque praecepta sequerentur. καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ χριστός) *Nam illucescet tibi Christus.* Doctrina Christi te uera cognitione impertiet, ut turpitudinem uitiorum agnoscas, et mores omnemque sentiendi rationem emendare cupias.

15. βλέπετε — περιπατεῖτε) *Operam date, ut accurate uitam instituatis.* Πῶς pro ἵνα. Ἀκριβῶς, *exacte, accurate, perfecte*, uel potest iungi uerbo περιπατεῖτε, uel etiam quoad sensum referri ad βλέπετε, sensu hoc: *operam date, omni diligentia adhibita, ut uiuatis* etc. μὴ ὡς — σοφοί) *Non sicut sapientiae* (uerae et christianae) *expertes, sed tanquam sapientes.* Philosophos gentiles per allusionem nominis ἀσόφους uocat, quia inania sapiebant, nec uerum Deum cognoscebant. Christiani uero sunt σοφοί, quia habent cognitionem Dei et rerum diuinarum certam et accuratam. Hebraei saepe ponunt חכמה, *sapientiam* pro *uirtute*, et נבלה *stultitiam* pro *uitiositate.*

16. ἐξα-

16. ἐξαγοραζόμενοι — πονηραὶ εἰσι) *Diligenter uſi opportunitate; nam tempora haec ſunt periculoſa.* Varie explicantur haec uerba, ſed ſimpliciſſime ita: Καιρὸς h. l. non eſt *tempus*, ſed ex propria nominis ſignificatione *opportunitas*, et quidem, quod loci contextus poſtulat, *ad uitam meliorem redeundi*, ſancte uiuendi, aliosque noſtro exemplo emendandi. Ἐξαγοράζεσθαι κερδάινειν, *recte uti.* M. Antonin. IV, 26. κερδαντέον τὸ παρὸν. Ἡμέραι πονηραὶ, *tempora periculoſa*, nempe uirtuti et felicitati ueſtrae. Innumerae ſunt hae ueſtra aetate uoluptatum et calamitatum illecebrae, quibus a religione auerti, et ad incredulitatem ac uitia quaeuis ſeduci facile poteritis.

17. διὰ τοῦτο — τοῦ κυρίου) Propterea gerite uos non tanquam ſapientiae expertes, ſed tanquam homines, qui ſciant, quid probetur Domino noſtro Ieſu Chriſto. Γίνεσθε, pro ἐστε. Ὁ κύριος, *Iehoua*, uel *Chriſtus.*

18. καὶ μὴ μεθύσκεσθε — ἀσωτία) *Et nolite inebriari uino, unde omnium ſcelerum origo.* Ἐν ᾧ, ſc. μεθύσκεσθαι οἴνῳ. In uinolentia ſcelerum foediſſimorum origo eſt et occaſio. Ἀσωτία, *uita foediſſima, ad omnem turpitudinem proiecta.* Graeci ἄσωτον, i. e. ἄσωζον dicunt, quem Latini *perditum*, hominem qui amplius ſeruari nequit, ſpecialiter eum, qui rem patriam auitamque prodigit. Verum transfertur etiam ad omne genus hominum, ita immerſorum uitiis, ut eorum ſalus deplorata ſit; quod plerumque euenire ſolet ebrioſis. *Gellius* VII, 11. *nequam hominem* graece uertit ἄσωτον, et aliis uocibus ἀκόλαζον, ἀχρεῖον, ἄχρηζον. ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι) *Sed ſenſu pietatis a ſpiritu ſancto effectae pleni eſtote.* Phraſis oppoſita ſuperiori

riori μεθύσκεσθαι. Τὸ πνεῦμα, sensus pietatis, quem Spiritus diuinus per doctrinam Christi in animis Christianorum efficit. Vino repleti dissolutam uitam agunt; spiritu repleti Deum potius laudant.

19. λαλοῦντες — πνευματικαῖς) *Vosmet ipsos excitate ad gaudia (non uino intemperanter bibendo, sed) carminibus Deo Christoque canendis.* Λαλοῦντες ἑαυτοῖς, *excitate uos inuicem* etc. Nam alter alteri canendo loqui potest, quum suo exemplo alterum excitat et cohortatur. ψαλμοί, תהלים, uocantur eximia illa carmina Dauidis et aliorum, quae in templo citharis et nabliis aptari solebant. Ὕμνοι dici uidentur *extemporales Dei laudes*, ex occasione natae, Act. XVI, 25. Ὠδαί, שירים, sunt carmina praemeditata, non sine arte aliqua, qualia illa Exod. XV, 1. Deut. XXXI, 19. sqq. Iudic. V. Hoc loco in genere *carmina quaelibet* sunt intelligenda. Πνευματικαῖς ex grammatica ratione ad ᾠδαῖς, quoad sensum uero etiam ad ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις est referendum. Carmina *spiritualia* sunt sacra, in religionis aliqua parte occupata, et opponuntur carminibus petulantibus, iocosis. Πνευματικόν, quicquid uel a spiritu diuino est inspiratum, uel piis sensibus excitandis est indoneum. ᾄδοντες — τῷ κυρίῳ) *Laudes Christi etiam in mente uestra celebrate.* ψάλλειν ἐν τῇ καρδίᾳ, secum tacita cogitatione Deum laudare. Τῷ κυρίῳ, *in honorem Christi.* Plin. Ep. X, 97. *carmen Christo quasi Deo dicunt secum inuicem.*

20. εὐχαριστοῦντες — πάντων) Gratias agite semper pro omnibus bonis acceptis. ἐν ὀνόματι χριστοῦ) *Secundum uoluntatem*, ex praecepto Domini nostri I. Ch. Nam tum

tum etiam agimus aliquid *in nomine alterius*, ſi id facimus ex eius praecepto.

21. ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ) Omnino legendum eſt Χριστοῦ, pro eo quod alii habent θεοῦ. Sic enim habent optimi codices, conſentientibus Verſionibus et Patribus diuerſarum recenſionum. Senſus eſt: *Obſequium* et honorem *exhibete uobis inuicem ex pietate* (reuerentia) *erga Chriſtum.* Ὑποτασσόμενοι, ſc. ἐστε, i. e. ὑποτάσσεσθε. Ἐν φόβῳ χρ. ſicut hebr. יראת יהוה.

22. αἱ γυναῖκες — κυρίῳ) i. e. Sicut uos mulieres Chriſto paretis, ſic et ob Chriſtum uiris parete. Nam uir Chriſti imago. Τοῖς ἰδίοις, *ueſtris.* Ex ipſo Dei per naturam inſtituto uxor praeſtare debet uenerationem et obedientiam marito. 1 Cor. XI, 8. 1 Tim. II, 13.

23. ὅτι ὁ ἀνὴρ — γυναικὸς) Vir habet imperium in uxorem naturae priuilegio et gentium iure. *Menander* τὰ δευτερεῖα τὴν γυναῖκα δεῖ λέγειν, τὴν δ' ἡγεμονίαν τῶν ὅλων τὸν ἄνδρ' ἔχειν. *Philemon;* ἀγαθὴς γυναικὸς ἐστιν, ὦ Νικοστράτη, μὴ κρεῖττον εἶναι τ' ἀνδρὸς, ἀλλ' ὑπήκοον. γυνὴ δέ νικῶσ' ἄνδρα, κακόν ἐστι μέγα. Κεφαλὴ, *quicquid in quolibet genere eſt princeps, praecipua auctoritate et dignitate conſpicuum.* καὶ αὐτὸς — σώματος) *Et ipſe* (Chriſtus) *eſt tutor corporis ſui,* nempe eccleſiae. Quemadmodum Chriſtus eccleſiae ſuae non modo imperat, ſed illam etiam amat: ita maritus non ſolum imperet uxori, ſed eam etiam amet.

24. ἐν παντὶ) Ad honeſta quaeuis hoc eſſe reſtringendum, per ſe patet. *Nulla re excepta.*

25. ἀγα-

25. ἀγαπᾶτε) Hoc complectitur omnis generis curam et sollicitudinem pro incolumitate et salute uxoris; quod uel comparatio cum amore Christi erga ecclesiam docet. καθὼς καὶ — ὑπὲρ αὐτῆς) *Quemadmodum etiam Christus dilexit ecclesiam adeo, ut seipsum morti traderet pro eius salute.* Tit. II, 14. Gal. I, 4.

26. ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ) *Vt eam a peccatis liberaret*; uel: *sibi consecraret.* Ἁγιάζειν, קדש complectitur impunitatem, quam Christus nobis promeruit, et animi puritatem, quae Christianos decet. Cf. Hebr. IX, 13. X, 10. καθαρίσας — ἐν ῥήματι) Καθαρίσας, pro ἐκαθάρισε. Aor. pro Praes. καθαρίζει. Vulgaris interpretatio huius loci est: *Purgauit eam lauacro aquae coniuncto cum uerbo* (Dei) i. e. baptismo. Τὸ λουτρὸν τοῦ ὕδατος h. l. omnino uidetur esse *baptismus*, quo demersi in aqua noui Christiani sordibus quasi purgabantur. Act. II, 38. Sed quomodo ἐν ῥήματι sit explicandum, difficile dictu. Vulgo referunt ad τῷ λουτρῷ τ. ὑδ. et uertunt: *lauacrum aquae cum uerbo Dei coniunctum*, et ῥῆμα ipsis est formula baptizandi cum precibus in baptismo adhibiti solitis, uel *promissio diuina.* Vtrumque durum. Alii totam hanc phrasin non de baptismo, sed de ipsa *religione* explicant ita ut doctrina Christi, lustrationibus per aquam comparetur, iisque opponatur. *Koppe*, qui has, aliasque nonnullas interpretationes merito duras esse censet, iungit ἐν ῥήματι cum ἵνα, ut tota Phrasis sit hebraica על דבר אשר s. Chald. כדברת די, pro simplici ἕνεκεν τοῦ, s. εἰς τὸ παρασκευάσαι, eo fine ut sisteret etc. Sed in nullo eorum locorum, ad quae prouocat, nempe Exod. XVIII, 11. Dan. II,

II, 30. Eccleſ. VII, 14. LXX. interpretes utuntur noſtra Phraſi. *Syrus* habet: ובמלתא, *et uerbo*; quae mihi quidem uidetur facillima eſſe interpretatio, ut nempe ἐν ſit pro καὶ et ῥῆμα, *uerbum Dei*, uel *doctrina Chriſti*. Senſus itaque eſſet: *Puram et ſanctam reddit eccleſiam baptismo et doctrina ſua*, plane ut Io. III, 5. ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος. Quod autem Chriſtus *baptismo* dicitur *purgare* (puta a uitiorum ſordibus) Chriſtianos, id non ita eſt cogitandum, quaſi haec purgatio fiat propter uim aliquam aquae inditam. Contingit potius hoc beneficium iis qui baptizantur (adultis, de quibus hic et alibi eſt ſermo) quoniam ipſo hoc ritu ſolemni approbant, ſaltim approbare debent doctrinam fide, cui uenia peccatorum et ſalus promiſſa eſt, et quoniam cum baptismo coniungunt μετάνοιαν, et promiſſam peccatorum ueniam ad ſe transferunt. Marc. XVI, 15. 16. Act. II, 38. Luc. III, 3.

27. ἵνα παραστήσῃ — καὶ ἄμωμος) Senſus eſt: *Vt ſibi pararet eccleſiam, a quibusuis uitiorum ſordibus liberam, caſtam et omnis labis expertem.* Chriſtus nempe ſe tradidit morti, partim ut remitterentur nobis peccata, partim ut ad ſanctitatem perduceremur. Pro ἁυτὴν alii rectius legunt ἁυτοῦ. Ἔνδοξος, cum ceteris: μὴ ἔχοντα στίλου — ἁγία καὶ ἄμωμος, ſunt Synonyma, nec in ſingulis argutandum. Ἔνδοξον, *quicquid nitet; omne pulcrum uenuſtum*, καθαρὸν, i. e. ἱματισμὸς ἔνδοξος, pro ὡραῖος, Luc. VII, 25. Στῖλος, *macula in facie, uel ueſtimentis*, ut loca apud Wetſtenium docent. Ῥυτίδες, *rugae*. Pollux IV, 146. ῥυτίδας ὀλίγας ἔχων ἐπὶ τῷ μετώπῳ.

28. ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα) i. e. *ut ſemetipſos.* Gen. II, 24. Sic Auctor Libri *Arbaa Turim. I. Debet homo diligere uxorem ſuam ſicut corpus ſuum, et honorare illam ſupra corpus: tum etiam indulgere ei, et cuſtodire illam, ut cuſtodit unum e membris ſuis.* ὁ ἀγαπῶν — ἑαυτὸν ἀγαπᾷ) Sunt enim coniuges unum quid per indiuiduam uitae ſocietatem. Vxor altera pars eſt hominis, qui conſtat ex uiro et foemina. Ideo dicitant uirum absque uxore tantum eſſe ſemihominem, ſiue hominem dimidiatum. Vid. Druſ. ad h. l.

29. μισεῖ — ἐμίσησεν) *Odio habet*, uel duriter tractat; nam hoc interdum eſt μισεῖν. Σάρκα pro σῶμα, בשר. ἀλλ' ἐκτρέφει — τὴν ἐκκλησίαν) *Alit et fouet illud, ſicut etiam Dominus eccleſiae*, tanquam corporis ſui, *utilitatibus et commodis omni modo proſpicit.* Nam ἐκτρέφειν et θάλπειν de Chriſto improprie dici, nemo non uidet.

30. ὅτι μέλη — σώματος αὐτοῦ) Sc. Χριστοῦ. *Sumus Chriſto coniuncti arctiſſimo uinculo*, quemadmodum membra unius eiusdemque corporis. ἐκ τῆς — ὀστέων αὐτοῦ) *Conſanguinitate quaſi ipſi ſumus iuncti.* Phraſis hebraica occurrit Gen. II, 23. XXIX, 14. 2 Sam. V, 1. aliisque locis, et exprimit conſanguineorum per natales nexum. Nos Chriſti quaſi conſanguinei ſumus, quia ipſe humanam naturam aſſumſit, nobis in omnibus ſimilis factus ſine peccato. Huc pertinet praecipue Hebr. II, 14.

31. ἀντὶ τούτου — εἰς σάρκα μίαν) Ante haec uerba aliquid eſt ſubintelligendum e. c. *Valet hic dictum illud.* Nam Paulus non argumentatur e ſuperiori, ſed uerba haec omnia ſunt e Moſe, Gen. II, 24. Ἀντὶ τούτου pro ἕνεκεν

κεν τοῦτο, ſicuti habent h. l. LXX. Καταλείψει κ. τ. λ. uerte: *Solet relinquere ipſos parentes et ſequi uxorem.* Προσκολλᾶσθαι, hebr. דבק, *conſtanter adhaerere alicui, non pati ſe auelli ab altero.*

32. τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶν) *Arcanum hoc eſt memorabile;* eſt in hoc dicto ſenſus latens. *Myſterium* dicitur id, quod loco illo Moſaico cit. expreſſum eſt, ex uitae communis uſu, quia ſub re ibi tractata latet aliquis ſenſus, qui eget interprete, allegoricus nempe, quo matrimonium ſimul eſt imago coniunctionis Chriſti et eccleſiae. ἐγὼ δὲ — τὴν ἐκκλησίαν) *Ego nempe applico ad Chriſtum et eccleſiam,* nimirum id, quod Moſes de matrimonio dixerat.

33. πλὴν) *Enimuero.* Particula tranſeundi. *Vt ad rem redeam.* Nam ſenſum illum allegoricum obiter tantum attingere uoluit. ἡ δὲ γυνὴ — ἀνδρα) ἵνα φοβῆται, pro φοβεῖσθω, ſ. θέλω, ἵνα etc. φοβεῖσθαι τὸν ἄνδρα, *reuereri maritum.*

CAP. VI.

1 Ἐν κυρίῳ) *Propter Dominum,* i e. ob mandatum Dei. δίκαιον) *Aequum,* כשר. Alii referunt ad *uoluntatem* Dei, ut δίκαιον ſit pro hebr. צדיק. Sic enim iubet Deus.

2. τίμα) Τιμᾶν comprehendit etiam curam, ne quid eis neceſſariorum deſit, et omnis generis *pietatem:* Sic Graeci dicere ſolent τιμᾶν τὸν ἰατρὸν, *praemiis afficiendum eſſe medicum.* ἥτις — ἐν ἐπαγγελίᾳ) *Quod eſt primum praeceptum cum promiſſione,* cui promiſſio addita eſt. Nempe tribus prioribus praeceptis nulla addita eſt promiſſio; primo et ſecundo praecepto potius adiecta eſt ſeuera comminatio.

Quartum praeceptum sane primum est, cui benenole et amanter additur: *ut tibi bene sit* etc. Lege Exod. XX. Alii explicant: *Vnum ex praecipuis praeceptis.* Matth. XXII, 38. 39. Samuel R. VII. *Honora patrem et matrem, maximum est praeceptum, et merces eius est uita longaeua.*

3. καὶ ἔσῃ — ἐπὶ τῆς γῆς) *Et diu uiuas in terra.* Apud Mosen promittitur diuturna uita in Palaestina, nam additur: *quam tibi dat Iehoua Deus tuus.* Exod. XX, 12. Paulus uero, non Iudaeis sed Christianis scribens, applicat id, quod de Palaestina dicitur ad alios etiam, et promissionem, Iudaeis propriam dilatat, atque communem facit. Moses nomine Dei totum populum allocutus est. Sensus igitur huius promissionis erat, rempublicam Iudaeorum fore felicem et diuturnam in terra promissa, si liberi bene educarentur. Hoc ad omnes alias nationes pertinet. Sed de diuturna uita singulorum hominum non est sermo.

4. μὴ παροργίζετε) *Cauete, ne eos fine causſa male tractantes peiores reddatis. Macht ſie nicht ſchlimmer durch unnöthige Strenge.* ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ κυρίου) *Ita ut eos castigetis et instituatis conuenienter praeceptis Christi* Παιδεία, *disciplinam puerilem omnem* complectitur, siue illa fiat exemplo, siue beneficiis, siue admonitionibus, siue denique poenis. Νουθεσία, *informatio animi ad honesta quaeuis.* Κυρίου, i. e. *Christi* additur, quia haec omnia fieri debent secundum praecepta religionis.

5. οἱ δοῦλοι) Non tollit Paulus morem tunc receptum, seruis tanquam mancipiis utendi. Habet enim sua commoda, et licet eo recte uti. τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα) *Domi-*

Dominis, qui secundum leges humanas ius in uos habent. Addit Apostolus κατὰ σάρκα, quia alius est Dominus Christianorum proprie et κατὰ πνεῦμα, nempe Christus. μετὰ φόβου καὶ τρόμου) *Summa cum reuerentia, mit gröſter Ehrfurcht.* De nostris erga Deum officiis usurpantur uocabula יראה et פחד, φόβος et τρόμος, et significant *pietatem, reuerentiam erga Deum*; nam omnis religio Iudaeorum inprimis cogitatione et admiratione potentiae diuinae, adeoque etiam poenarum diuinarum metu continebatur. Est igitur et hic φόβος, καὶ τρόμος *obedientia, et metus Dominis displicendi.* ἐν ἁπλότητι — χριστῷ.) *Candide, sine ulla fraude.* כישר לבב, 1 Paral. XXIV, 17. Ὡς τῷ χριστῷ, quomodo Christo seruimus, qui eminentiore sensu est dominus noster.

6. μὴ κατ' — ἀνθρωπάρεσκοι) *Non obsequio ad oculos, tanquam hominum solum gratiam captantes.* Ὀφθαλμόδουλος, seruus, qui inspectante hero se diligentem praestat, et probum, oculisque eius quasi seruit, sed alius est extra conspectum heri. Ἀνθρωπάρεσκοι, qui non cogitant, quid sui sit officii, sed quomodo per fas et nefas gratias captent. Tales uideas seruos comicos apud heros minores. Tales erant aulici Saulis. ἀλλ' ὡς — ἐκ ψυχῆς) *Sed tanquam ingenui Christiani, qui lubenter praeceptis Dei obsequuntur.* In quocunque statu et conditione licet bene agere. Ἐκ ψυχῆς, lubenter.

7. μετ' εὐνοίας — ἀνθρώποις) i. e. Respicientes praecipue non illos homines, quorum serui estis, sed Christum, qui id exigit, et qui praemium reddit. Εὔνοια seruis erga dominos saepe tribuitur apud Graecos et Romanos

ſcriptores. *Lucian.* bis accuſ. 16. ἀνδράποδον ὃ μόνον εἶχεν ἔννοιαν καὶ τιςὸν. *Thomas M.* ἔννοια καὶ ἀπὸ τοῦ ἐλάττονος πρὸς τὸν μείζονα, καὶ ἀπὸ τοῦ μείζονος πρὸς ἐλάττονα.

8. τοῦτο κομιεῖται) *Hoc referet*, i. e. *huius praemium referet*, per metonymiam ſatis frequentem, 2 Cor. V, 10. εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος) Neque enim Chriſtus haec diſcrimina aut nunc reſpicit, aut in iudicio reſpiciet. 1 Cor. VII, 22. II, 13. Gal. III, 28.

9. τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς) i. e. Viciſſim in eos beneuolentiam oſtendite. Chriſtiani omnibus Chriſtianis fratres; itaque Domini Chriſtiani parem, imo maiorem bonitatem oſtendere debent in ſeruos Chriſtianos, quam olim Hebraei in Hebraeos. ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν) *Non continuo minantes*, Epict. 54. ἀνιέναι τὴν ἀιδῶ τὴν τῶν ἄλλων πρὸς ἡμᾶς, *facere, ut alii minus nos reuereantur, quam antea.* εἰδότες — ἐν οὐρανοῖς) Alia lectio eſt: εἰδότες, ὅτι καὶ αὐτῶν καὶ ἡμῶν ὁ κύριος ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, ſenſum habens egregium. *Ipſis et uobis idem Dominus imperat.*

10. ἐνδυναμοῦσθε — ἰσχύος αὐτοῦ) *Fortes eſtote* (in calamitatibus) *per Dominum* (per religionem Chriſti) *et omnipotentiam eius.* Ἐνδυναμοῦσθε, *fortes eſtote*, nempe in calamitatibus perferendis, ita ut non pariamini iis a religione ſemel ſuſcepta uos dimoueri. Ἐν κυρίῳ, *per Dominum*, per religionem Chriſti, quae conſtantiae argumenta ſuppeditat. Κράτος τῆς ἰσχύος, *fortitudo roboris*, i. e. fortitudo permagna, et quum Deo tribuitur, *omnipotentia. Freti eius omnipotentia.*

11. ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ) i. e. *omnes a Deo uobis conceſſas uires intendite in id.* Cohortatur Paulus Chriſtia-

Chriſtianos ut ſint conſtantes in religione, ſimilitudine deſumta a milite, qui optime armatus in aciem procedit, fortiter pugnat, et uictor euadit. Πανοπλία, occurrit in Graeco Iob. XXXIX, 20. 2 Sam. II, 21. pro hebr. חליצה, et denotat *omnis generis arma, quibus corpus militis tegitur*; clypeum, galeam, gladium, ocreas; quae omnia infra dicentur. Πανοπλία θεοῦ, *arma quae a Deo ſuppeditantur*, i. e. adiumenta uirtutis et perſeuerantiae in bono, in mediis etiam calamitatibus, quae uobis religio chriſtiana ſuppeditat, monendo, hortando, conſolando, promittendo etc. Commemorantur haec arma infra u. 14. πρὸς τὸ δύνασθαι — τῷ διαβόλου) *Vt poſſitis reſiſtere inſidioſis artibus Diaboli.* Στῆναι πρὸς, *reſiſtere*, phraſi ex re bellica deſumta. Antonin. de rebus ſuis L. VI. §. 41. πρὸς ἄνθρωπον ϛῆναι ϛάσιν πολεμίου, *contra homines hoſtiliter agere.* Μεθοδείαιν, unde uox μεθοδεία ducitur, proprie eſt *in arte aliqua tractanda uerſari.* Sed accipitur ſaepe etiam in malam partem. Sic μέθοδος pro *inſidiis* et fraudibus uel *fraudulentis artibus* eſt apud Philonem L. II. Alleg. p. 63. B. ubi μέθοδοι et τέχναι ut Synonyma iunguntur. Suidas: μεθοδείας, τέχνας ἢ δόλους μεθοδεύει, τεχνάζεται. Hic artes diaboli ſunt ipſae illae calamitates, quibus homines chriſtianos labefactare tentat. Διάβολος h. l. eſt *Satanas*; nam omnis calamitas, quam propter religionem perferebant Chriſtiani, ad Satanam atque daemones improbos refertur. Cf. 1 Theſſ. II, 18. 1 Petr. V, 8. 9. Senſus igitur eſt: *Vt reſiſtere poſſitis inſidioſis artibus hominum improborum*, (*Iudaeorum et Ethnicorum*,) *qui inſtigante Satana ſollicitant uos ad deſerendam Chriſti religionem.* Satanae tribuitur, quod faciebant eius inſtrumenta.

12. ὅτι οὐκ — σάρκα) *Non enim certamen nobis eſt cum hominibus imbecillis tantum.* Vocula *tantum*, quoad ſenſum eſt ſupplenda, ut ſaepius. Αἷμα καὶ σάρξ, *homines noſtri ſimiles, corpore et ſanguine conſtantes.* Cf. 1 Cor. XV, 50. Herodot. I, 17. ὁ πρὸς ἄνδρας ἡμῖν γίνεται ἡ μάχη. Opponuntur homines infirmi daemonibus, maiori ui pollentibus. ἀλλὰ πρὸς — τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου) Deeſt τοῦ αἰῶνος in nonnullis uetuſtis codicibus, conſentientibus Verſionibus et Patribus diuerſarum recenſionum. *Sed cum omnis generis malis daemonibus, cum dominis mundi huius tenebroſi*, i. e. hominum in ignorantiae tenebris uerſantium. Per τὰς ἀρχὰς et τὰς ἐξουσίας non poſſunt intelligi *homines* potentes; nam his non poteſt commode opponi αἷμα καὶ σάρξ. *Daemones* eſſe intelligendos contextus docet, praecipue formulae ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, et τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ u. 16. Eadem graduum nomina uſurpantur de malis daemonibus, quae de bonis angelis: nam et Satanae imperium ordine conſtat, Matth. XII, 26. Κοσμοκράτορος uocem Iudaei ciuitate ſua donarunt, et partim hominibus tribuunt, magnis ſc. Regibus, qui uere ſunt κοσμοκράτορες, partim *diabolo*, qui dicitur שר של עולם, ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, Io. XII, 31. Vaikra R. 18. fol. 161, 3. Quo tempore Iſraelitae ſteterunt ad montem Sinai, Deus uocauit angelum mortis, ipſique dixit: Quamuis te feci קוזמוקרטור, κοσμοκράτορα ſuper homines, nulla tamen tibi in hanc gentem poteſtas eſt, quia ſunt filii Dei. *Iamblichus* de myſt. Aegypt. Sect. 2. 3. κοσμοκράτορες *ſunt daemonum archontum illi, qui ſublunaria gubernant*, οἱ τὰ ὑπὸ σελήνην στοιχεῖα διοικοῦντες, 2 Cor. IV, 4. Τὸ σκότος et ὁ κόσμος hic, ut ſaepe uocatur omne malum

malum morale, omnes eius cauſſae ac detrimenta, et ipſi homines praui. Vocatur etiam regnum diaboli, et diabolus eius regni princeps, primus inter eos qui Deo renituntur, maxime abhorrens a Dei conſiliis et inſtitutis, longe peſſimus. Ergo, ſi huius loci ſententiam ſpectes, utique intelligendi ſunt imperatores et magiſtratus Iudaeorum et Ethnicorum, non tamen proprie, ſed iidem homines maligni ſpirituum improborum impulſu ad uexandos Chriſtianos excitati et agitati, uel ſimiles ſpiritui illi maligno, qui renititur Deo, et deditus eſt rebus Deo contrariis. πρὸς τὰ πνευματικὰ — ἐπουρανίοις) *Cum malis ſpiritibus, qui in aëreis regionibus degunt.* Τὰ πνευματικὰ, pro: τὰς φύσεις πνευματικὰς, ſ. τὰ πνεύματα, oppoſita σαρκὶ καὶ αἵματι, i. e. σαρκικοῖς. Sic Graeci τὸ ἱππικὸν, στρατωτικὸν, ναυτικὸν, ſc. τάγμα. Τῆς πονηρίας, pro πονηρὰ, hebraico more. Τὰ ἐπουράνια, ſc. μέρη, idem quod ὁ οὐρανὸς, *coelum ipſum*, idque ex communi omnium linguarum uſu poſitum pro *aëre*, in quo collocari ſolet a Iudaeis regnum Daemonum quorumlibet, proborum et improborum. Cf. ſupra II, 2. Alii uerba ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ad ſuperiora referunt, et ſubintelligunt πράγμασι; *reſpectu coeleſtium illorum*, (nempe bonorum) luctandum eſt nobis cum diabolo, ne illa nobis eripiantur. Ceterum nemo mortalium definiuerit, quid et quantum Satanas conferat ad malum morale, uel ad impediendum bonum morale. Nuspiam enim in ſacris litteris dicitur, quomodo Diabolus id agat, quod ei adſcribitur, nec uspiam excluduntur cauſſae aliae uſitatae, e. c. ignorantia, negligentia, cupiditates etc. Hoc unum monemur, eo diligentius cauendum eſſe a malo, et contra nitendum, propterea quod ad omnes eius cauſſas etiam Satanas accedat;

dat; cui officio ſatisfieri poteſt, etſi non explicatur, quale ſit, quod Satanae tribuitur. Nec eſt alius modus reſiſtendi diabolo, quam qui eſt reſiſtendi uitiis, ſceleribus, hominibus prauis, per preces, doctrinam chriſtianam, attentionem. Vnde interdum reſiſtere diabolo uidetur ſimpliciter ſignificare, reſiſtere malo. Iac. IV, 7. Rom. XVI, 20. Vid. *MORI* Epit. th. chriſt. p. 82. ſqq.

13. διὰ τοῦτο — τῇ ἡμέρᾳ) Verbum ἀναλαμβάνειν dicitur de rebus, quibus induimur, uel ornamur; deinde ἀναλαμβάνεσθαι ea dicuntur, quae uel ad uim repellendam, uel inferendam pertinent, hoc eſt uel arma, uel tela. *Philo* de uita Moſ. III. ξίφος ἕκαστος ὑμῶν φησὶν, ἀναλαβὼν, ἐφορμάτω διὰ παντὸς τοῦ στρατοπέδου, *arrepto unusquisque, ait, gladio, diſcurrat per caſtra.* ἵνα δυνηθῆτε — πονηρᾷ) *Vt poſſitis reſiſtere tempore periculi*, tempore calamitoſo; nam ἡμέρα πονηρὰ, יום רע, *malus dies* eſt tempus calamitoſum. Calamitates autem intelliguntur externae afflictiones, uexationes. Pugnare cum aduerſariis h. l. eſt, has afflictiones, et calamitates fortiter perferre. καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι) *Et uicto hoſte quolibet ſtationem ueſtram tueri.* Ἅπαντα poteſt eſſe Neutrum, poſitum pro maſculino, uti πᾶν, Io. XVII, 2. uel Singularis maſculinus. Κατεργάζεσθαι, *debellare, proſternere.* Appianus bell. Parth. τὸ κατεργάσασθαι Πάρθους, ad Parthos debellandos. Dionyſ. Hal. Ant. L. IX. τῷ πλήθει τῶν βελῶν ἅπαντας κατειργάσαντο, *telorum multitudine omnes confecere.* Hoſtes aduerſus quos pugnandum erat Chriſtianis, erant homines ſuperſtitioſi, maligni et potentes, magiſtratus etiam Iudaeorum et Ethnicorum, qui promittendo,

tendo, minando, insidiando id agebant, ut eos a religione christiana abducerent, et reducerent uel ad Iudaismum uel ad paganismum. Hos aduersarios uincebant Christiani, dum nihil territi minis fortiter perstabant in religione.

14. 15. ςῆτε ἓν — εὐαγγελίῳ τῆς εἰρήνης) Pergit Apostolus in commemorandis singulis πανοπλίας partibus, iisdemque ad Christianos accommodandis. *Pro cingulo sit uobis ueritas, pro thorace* (firma) *uirtus, et caligatis militibus similes insistatis fundamento salutiferae religionis christianae.* Σ-ῆτε, nempe in pugna contra aduersarios. Milites ζωσήρα habebant, s. περίζωμα, אזור, propter uestes laxiores et demissiores, ne huc illuc diffluere possent. Ies. XI, 5. Sic necessaria Christianis est ueritatis cognitio, ut haud impediti aduersariis possint resistere. Θώραξ hebr. שריון inde dicitur, quod pectus tegat, lorica Latinis. Δικαιοσύνη, צדקה, h. l. est *omnium uirtutum christianarum perpetuum studium.* Hoc uirtutum christianarum constanti exercitio inexpugnabiles quasi redduntur Christiani, ut facile resistant aduersariorum malis artibus et minis. Quum autem uariis calumniis etiam impeterentur illius aetatis Christiani, perpetuum uirtutis studium et recti conscientia iis erat instar loricae. Sic enim facile refutare calumnias et innocentiam suam tueri, innocentes autem damnati et uexati conscientia recti se consolari, atque uirtuti suae se inuoluere poterant. Milites porro sunt caligati, ὑποδησάμενοι τὰς πόδας, ut stare possint firmiter. Ἑτοιμασία, ut adiectiuum ἕτοιμος, respondet hebr. כן, מכון, et significat *firmitatem, constantiam,* unde de *basi, fundamento aedium* etc. uox מכון, Esr. II, 68. III, 3. Ps. LXXXIX, 15, quam iisdem locis

Alexan-

Alexandrini uertunt ἑτοιμασίαν. Εὐαγγελίου, *uniuersa doctrina Christi.* Εἰρήνη, שלום, felicitas, id, quod salutem affert. Ἑτοιμασία τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης igitur erit *religio salutifera, cui tuto inniti possis, tanquam immoto fundamento.* Huic fundamento inniſi Chriſtiani, proſterni ab hoſtibus i. e. uinci calamitatibus non poſſunt. Poteſt tamen ἑτοιμασία τοῦ εὐαγγελίου etiam eſſe *apparatus euangelii* uel doctrinae chriſtianae, ſi habeamus eam ſemper in promtu, in memoria. Si quis cogitet ſemper, quid religio poſtulet, calamitatibus non ſuccumbet. Ceterum in ſingulis non eſt haerendum, nec quaerendum cur fidem appellet clypeum, cur probitatem cingulum; nam ſcriptor allegoriam perſequitur, igiturque ſingularia recenſet.

16. ἐπὶ πᾶσιν — πίστεως) *Ante omnia arripite pro clypeo fiduciam* (in Deo et Chriſto collocandam.) Ἐπὶ πᾶσιν, *omnino, ante omnia.* Θυρεὸν et ἀσπίδα diſtinguunt quidem Veteres, ſed h. l. ſpecies clypei pro *clypeo quouis* ponitur. Πίστις *fiducia* in Dei potentia et benignitate collocanda. Nam a generali ad ſpeciale progreditur Apoſtolus. ἐν ᾧ δυνήσεσθε — σβέσαι) *Quo* (clypeo) *poſſitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere*, i. e. qua fiducia poſſitis reſiſtere omnibus tentationibus malorum hominum, qui Diaboli impulſu uos perſequuntur, ut a Chriſti religione uos auertant. Τὰ πεπυρωμένα βέλη ſiue de *falaricis* ſiue de *telis uenenatis* intelligas, perinde eſt. Integra locutio reperitur in Apollodori biblioth. Deor. L. II, c. 4. ubi Hercules Hydram Lernaeam βέλεσι πεπυρωμένοις uexaſſe dicitur. *Falaricae* adhibebantur ad incendia in operibus, machinis, nauibus hoſtium excitanda,

imo

imo et ad ſcuta perforanda, hominesque proſternendos. Τῦ πονηρῦ eſt Synonymum τῦ διαβόλυ u. 11. in N. T. ſatis frequens, Matth. XIII, 19. 38. coll. 39. 1 Io. II, 13. 14. V, 18. Poteſt autem ὁ πονηρὸς etiam ſumi uniuerſe de eo, *qui nos uexat*, ut Matth. V, 39. Extinguimus tela ignea malefici, nos uexantis, ſi fortiter perferimus calamitates, quibus nos petit, ne illis ſuccumbamus. Σβεννύειν τὰ βέλη poſitum eſt propter πεπυρωμένα; nam tela *ignita* non tantum ſunt repellenda, ſed etiam, ne delapſa nocere poſſint, penitus exſtinguenda. Quomodo clypei Veterum exſtinguere potuerint tela ignita, hoc loco fruſtra quaeritur. Potuit enim Apoſtolus, qui uoce clypei improprie utitur, ſuo θυρεῷ τῆς πίςεως uim aliquam inſignem tribuere, qua clypei proprie tales carebant.

17. καὶ τὴν περικεφαλάιαν τῦ σωτηρίυ δέξασθε) *Pro galea ſit uobis ſpes felicitatis aeternae.* Per σωτηρίου hic metonymice intelligitur ſpes ſalutis aeternae ex Euangelio concepta, quod apparet ex 1 Theſſ. V, 8. ubi eſt: καὶ περικεφαλάιαν, ἐλπίδα σωτηρίας. Si nempe cogitamus, quae ſint bona noſtra, quae ſpes nobis ſit parata, tum fortes reddimur et munimur aduerſus calamitates, hoſtium terrores et uexationes. καὶ τὴν μάχαιραν — θεῦ) *Et pro gladio diuinitus uobis dato ſit doctrina diuina.* Μάχαιρα τῦ πνεύματος idem eſt quod μάχαιρα τῦ θεῦ, (cf. u. 11. πανοπλίαν τῦ θεῦ) τὸ πνευματικὸν enim et τὸ θεῖον in N. T. ſynonyma ſunt. In utroque uero hoc epitheto πνεύματος et θεῦ ſimul roboris uirtutisque inſignioris ſignificatio ineſt. Ῥῆμα θεῦ, *doctrina diuina*, et inprimis promiſſiones Euangelii. Si ſemper cogitamus, quid Deus a nobis poſtulet, tunc muniti erimus contra calamitates.

18. διὰ

18. διὰ πάσης — ἐν πνεύματι) *Quouis modo et tempore precamini animo.* Προσευχόμενοι hebr. pro προσεύχεσθε δὲ. Προσευχὴ et δέησις, Synonyma, ſicut hebr. תפלה ותחנונים Dan. IX, 3. Alii ſic diſtinguunt, ut προσευχὴ ſignificet preces ad bona impetranda, δέησις deprecationem arcendis malis, quae metuimus. Nam deductum eſt nomen ἀπὸ τοῦ δέος. Gloſſar. δέησις, *deprecatio.* Προσεύχεσθαι διὰ προσευχῆς per Hebraismum eſt ardenter precari. καὶ εἰς αὐτὸ — τῶν ἁγίων) *Atque pro hac re aſſidui eſtote in precando pro omnibus Chriſtianis.* Εἰς αὐτὸ τοῦτο, ut nempe firmi perſiſtatis in religione, et alii etiam firmi maneant. Nam pertinent haec uerba ad ſuperiora omnia, quae de conſtantia in religione ſcripſerat Apoſtolus. Ἀγρυπνεῖν ἐν π. προσκ. καὶ δεήσει ὑπέρ τινος, *aſſiduum et ſollicitum eſſe in precando pro aliquo.* Ἀγρυπνοῦντες pro ἀγρυπνεῖτε, quod uerbum de *quauis cura et ſollicitudine* occurrit Hebr. XIII, 17. Οἱ ἅγιοι, *Chriſtiani*, Cf. c. I, 1.

19. ἵνα μοι δοθῇ — τοῦ εὐαγγελίου) *Vt mihi concedatur occaſio dicendi, nempe cum fiducia et libere docendi doctrinam Ieſu Chriſti hactenus reconditam.* Λόγον διδόναι eſt, *poteſtatem loquendi concedere*, quae locutio de iis praeſertim uſurpatur, quibus publice aut in iudiciis libere cauſſam dicere permittitur. *Ioſeph.* Ant. XVII, 12. λόγου ἔν τοῖς Ἰουδαίων πρέσβεσι δοθέντος Dionyſ. Hal. Ant. L. VII. Brutus conſules rogabat, δοθῆναι λόγον αὐτῷ, *ut dicendi ſibi daretur poteſtas.* Aliis ὁ λόγος h. l. eſt *facultas docendi.* Ne ſic quidem male. Ἄνοιξις στόματος ac παῤῥησία ſignificatu non multum differunt; nam uox poſteri-

posterior, quae *rem signatam* notat, explicat uerba priora, quae *signum* exprimunt, ut adeoque *apertio oris* loquendi fiduciam et libertatem, imo praeterea loquendi promptitudinem et desiderium innuat. 2 Cor. VI, 11. Ἐν παῤῥησία, *palam, libere, non uinculis constrictus in carcere latens*, opponitur τῷ ἐν ἀλύσει. Τὸ μυστήριον τὸ εὐαγγελίου, *doctrina Iesu Christi hactenus recondita.* C. I, 9.

20. ὑπὲρ οὗ — ἀλύσει) *Cuius causſa nunc legatione fungor in uinculis.* Ὑπὲρ οὗ, sc. εὐαγγελίου, i. e. quia gentibus tradidi doctrinam Christi. Ἅλυσις, *uincula* Act. XXVIII, 20. 2 Tim. I, 16. Πρεσβεύειν, *legatione fungi.* Aelian. Var. Hist. XIV, 39. πρεσβεύειν ὑπὲρ εἰρήνης. I, 21. πρεσβεύειν ὑπὲρ πατρίδος. Nostro loco idem est ac ἀπόστολον εἶναι τοῦ χριστοῦ. ἵνα — λαλῆσαι) *Vt libere eam profitear, ſicut decet me.* Referenda sunt haec uerba ad ἀγρυπνοῦντες ἐν δεήσει ὑπὲρ ἐμοῦ. Ἐν αὐτῷ sc. τῷ εὐαγγελίῳ. Ἵνα παῤῥησιάσωμαι λαλῆσαι iungenda sunt. Sensus est: ὥστε λαλεῖν (διδάσκειν) με τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ μετὰ παῤῥησίας, καθὼς ἀξιόν ἐστι.

21. τὰ κατ' ἐμὲ, τί πράσσω) *Res meas, quid agam.* Τὰ κατ' ἐμὲ, ſupple πράγματα. Sic Demosth. epist. 3. περὶ μὲν τῶν κατ' ἐμαυτὸν, *de iis rebus, quae ad me pertinent.* Τί πράσσω, *quid agam, quaenam ſors mea ſit.* Aelian. Var. Hist. L. II, 35. ἤρετο (aegrotum Gorgiam) τὶ πράττοι, *quomodo ſe haberet.* πάντα ὑμῖν — ἐν κυρίῳ) Τυχικὸς, ex Asia proconsulari oriundus, Act. XX, 4. Pauli diaconus, cuius nomen praeter hunc locum occurrit etiam Col. IV, 7. 2 Tim. IV, 12. Tit. III, 12. Διάκονος h. l. est, qui Euangelio nauat operam, et socius

est

eſt in annuncianda doctrina Chriſti. Ἐν κυρίῳ, pro διὰ τὸν κύριον, κυρίᾳ ἕνεκα, *in negotiis Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Πιστὸς διάκονος, qui munere ſuo accurate fungitur.

22. καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν) *Et conſoletur uos*, nempe de calamitatibus tum ueſtris, tum meis.

23. εἰρήνη — Ἰησοῦ χριστοῦ) *Fauſta quaeuis, ſed et charitatem et fidem largiatur fratribus Deus Pater* etc. Ἐιρήνη, שלום, *omnis generis felicitas.* Alii ſine Hebraismo intelligunt *conçordiam.* Ἀγάπη, mutuus amor Chriſtianorum.

24. ἡ χάρις — ἐν ἀφθαρσίᾳ) Ἡ χάρις, ſc. τοῦ θεοῦ. Ἀγαπᾶν τὸν χριστὸν, *grato animo colere Chriſtum.* Ἐν ἀφθαρσίᾳ, *Wetſtenius* ad χριστὸν refert: *Chriſtum immortalem et glorioſum. Grotius* iungit cum ἀγαπώντων, et uertit *conſtanter.* Poteſt etiam uerti: *ſincere, genuine. Gloſſarium:* ἀδιάφθορος, *incorruptus.* Vtuntur *Plato* et *Demoſthenes*, et ſignificatur is, qui nulla ui, nullis precibus, nullis illecebris ſe corrumpi, id eſt, a recto abduci patitur. *ERASMUS: ſincere.*

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

Philippi erat urbs praecipua Macedoniae trans Strymonem fluuium, in ueteris Thraciae parte, aurifodinis diues, et colonia, olim dicta *Crenides*, a Philippo rege Macedonum deinde munita, quia opportuna erat bello aduersus Thracas gerendo. Cur a Luca Act. XVI, 12 uocetur πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, satis certo non constat. Vide tamen Illustr. *Io. Dau. Michaelis* Introductionem in Libros N. T. §. 187. qui omnino hic legendus. *Paulus* ipse ibi praedicauerat Euangelium, ut apparet, ex Act. XVI, 12. sqq. optimo successu, conuersa muliere purpuraria, eiecto Spiritu Pythonico, conuerso per miraculum commentariensi, accepta a magistratibus ob iniuriam acceptam satisfactione. Coetus erat mixtus, ex Iudaeis et Gentibus ad Christum conuersis. *Philippenses* prae omnibus aliis coetibus Christianis se gratos et beneficos exhibuisse Apostolo, discimus ex Phil. IV, 15. 16. 2 Cor. XI, 9.

Scripsit Paulus hanc ad Philippenses Epistolam, quum prima uice Romae esset in uinculis, c. I, 13. IV, 22. Proxima occasio scribendi erat munus, quod Philippenses

per *Epaphroditum* Paulo miſerant, pro quo Paulus gratias agit in his litteris, c. IV, 10. ſqq. Sed pro more ſuo utitur hac occaſione Apoſtolus, ad hortandos et confirmandos Chriſtianos. Gratias agit Deo et preces fundit pro laeto Philippenſium flore, c. I, 3. ſqq. Certiores facit eos de ſtatu ſuo praeſenti, et bona ſpe in poſterum, u. 12. ſqq. Hortatur eos, ut uitam agant dignam ſua profeſſione u. 25. ſqq. Poſt uarii generis exhortationes monet, ut caueant homines ſimiles illis quos ad Galatas notat, qui illis, quos Paulus e gentibus conuerterat, ſuadebant Iudaismum, occaſione capta ex uinculis Pauli, et malis, quae Chriſtianis non Iudaizantibus imminere uidebantur, c. III. Hortatur deinde iterum ad omnia praeclara, eorumque liberalitatem laudat cum gratiarum actione. Scripta uidetur Epiſtola circa a. Ch. 62.

CAP. I.

1. Παῦλος καὶ Τιμόθεος) *Timotheus* in utroque Philippos itinere Paulum erat comitatus, Act. XVI. XX. notus ob id, carusque Philippenſibus. Videtur Paulus Timotheo dictaſſe hanc epiſtolam. δοῦλοι Ἰησοῦ χριστοῦ) *Serui* Ieſu Chriſti omnis generis doctores nominantur, quia Chriſto ſeruiunt in annunciando Euangelio. Apoſtolicam auctoritatem Paulus hic opus non habebat ſibi adſtruere, quando ea Philippis in controuerſiam non uocabatur. σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις) Ἐπισκόπων uox in Graecis uerſionibus reſpondet Hebraeis פקידים, פקודים, מפקדים, quomodo uocari ſolent omnes, qui cuiuslibet rei curam et inſpectionem habent. Hoc loco intelliguntur, qui alias uocantur presbyteri, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν, quod illos oporteat in doctrinam,

ctrinam, et mores commissi gregis inquirere. Act. XX, 28. coll. u. 17. 1 Tim. V, 17. Deinde is, qui in ordine presbyterorum primas tenebat, κατ' ἐξοχήν dicebatur ὁ ἐπίσκοπος, unde factum, ut id ei nomen proprio quodam iure manserit. *Diaconi* erant, qui curabant externa ecclesiae. Act. VI.

2. χάρις — χριςῷ) Cf. Rom. I, 7. 2 Cor. I, 2. Gal. I, 3. Eph. I, 2.

3. εὐχαριςῶ — τῇ μνείᾳ ὑμῶν) *Quotiescunque uestri memini, Deo gratias ago.* Ἐπὶ interdum significat *in*, Matth. XVIII, 5. Rom. V, 2. *in omni memoria uestri*, i. e. toties, quoties recordatio uestri mihi redit.

4. πάντοτε — πάντων ὑμῶν) *Et quidem quotidie, quotiescunque pro uobis oro.* Ὑπὲρ pro περὶ, ut saepius. Πάντοτε populari usu est *saepissime, quotidie.* μετὰ — ποιούμενος) *Quas preces cum gaudio facio.* Hoc addit, quia audiebat de plerisque eorum, quae uellet.

5. ἐπὶ — τὸ εὐαγγέλιον) *Propter liberalitatem uestram erga Euangelium, quam probastis a primo tempore* (ex quo susceptistis doctrinam christianam) *ad hoc usque tempus.* De uocabuli κοινωνίας significatione in tali contextu uid. Rom. XV, 26. 2 Cor. VIII, 4. IX, 13. Εἰς εὐαγγέλιον, in usum Euangelii, ad utilitatem rerum christianarum, quo pertinet liberalitas erga Apostolos, alios doctores, et egenos Christianos. Huius liberalitatis a primo tempore, quo accesserant ad christianam religionem egregia documenta dederant Philippenses. Alii uertunt: *Propter sincerum uestrum studium, quo amplexi estis doctrinam Christi.* Alii:

Quod conſtantes eſtis in profeſſione doctrinae Chriſti. Nam participes ſunt Euangelii, qui id pro uero atque diuino habent. Secundum alios ſignificat Apoſtolus, *ſe ſe, ex quo primum die ipſos cognouerit*, non deſtitiſſe de ipſorum perſeuerantia gratias agere, ut quae perpetua fuiſſet.

6. πεποιθὼς — Ἰησοῦ χριστοῦ) *Spe confiſus, fore, ut qui inter uos coepit bene facere idem illud conficiat usque ad diem Ieſu Chriſti.* Ἔργον *beneficentiam* complectitur et bene facta, ut 2 Cor. VIII, 6. Alii ἔργου ἀγαθὸν explicant de eo opere, quod Philippenſes credidiſſent Euangelio, et uitam ſecundum eius praecepta inſtituerent. Hi uertunt: *Spe confiſus, fore, ut qui incepit in uobis hoc egregium opus, ad finem perducat usque ad diem Ieſu Chriſti.* Ἐπιτελέσει, *abſoluet, ad finem perducet*, ut in fide et omnium uirtutum ſtudio creſcatis, et ſpem retineatis ſummae aeternaeque felicitatis in coelis. Ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ χριστοῦ. *Dies* Ieſu Chriſti eſt, quo glorioſe ad iudicandum uniuerſum genus humanum apparebit. Tum enim Deus ueri nominis Chriſtianos, quos iam in hac uita beneficiis cumulauit, perfectiſſime felices reddet.

7. καθὼς — πάντων ὑμῶν) *Par eſt enim, ut ita ſentiam de uobis omnibus.* Δίκαιόν ἐστι, *par eſt*, ישר, Act. IV, 19. Cur autem omnia optima ſperet Apoſtolus, ſtatim indicat. διὰ — ὑμᾶς ὄντας) *Propterea, quod animis ueſtris me teneatis in uinculis meis, quum cauſſam dico, quum religionem confirmo, et omnes ad uos pertinere putetis, quae munus meum ſpectant.* His uerbis, parentheſi includendis, indicat Paulus, quae cauſſa ſit, cur tam bene ſperet de ſuis Philippenſibus. Niſi enim ſincerum et ingenuum fuiſſet

eorum

eorum ſtudium in religionem, certe non miſiſſent munera doctori ſuo, Romae captiuo, quod tamen fecerant, ut patet e cap. IV, 10. ſqq. Alii uertunt: *propterea, quod animo teneam uos* etc. χάρις, hic eſt munus Apoſtolicum, ex diuina gratia conceſſum, ut Rom. XII, 3. Huius erant Philippenſes συγκοινωνοὶ, quod de proſperis ſucceſſibus praedicationis Euangelicae gauderent. *NOESSELTO* (faſc. I. p. 340.) χάρις uidetur eſſe *beneficium*, quod erat in aduerſitatibus Pauli, quas is Dei beneficio tribuit u. 19. 20. 29. cf. IV, 14. Laudat igitur Paulus Philippenſes quod in ſocietatem aduerſitatum eius, quas Dei beneficio tribuit, uenissent. Interdum χάρις eſt *gaudium*, Philem. u. 9. Tob. VII, 18. Vulgata: *Socios gaudii mei.* Sic intellexerunt etiam Ambroſiaſt. Pelag. Primaſ. Sedul. et χαρᾶς habent codd. clar. germ. boern. Ἀπολογία, apud Iudaeos, qui Romae erant, de qua Act. XXXVIII, 17. ſqq.

8. μάρτυς — Ἰησοῦ χριστοῦ) *Teſtis enim mihi eſt Deus quod propenſe amem uos omnes, ſimili amore quo Chriſtus nos complectitur.* Connectenda ſunt haec uerba cum u. 4. ſqq. Ὡς *quod.* Ἐπιποθεῖν *propenſe amare*, ut hebr. יאב Pſ. CXIX, 131. Σπλάγχνα, רחמים, *intimus amoris affectus.* Ἐν, hebr. ב, interdum ſimilitudinem notat, Col. II, 6.

9. ἡ ἀγάπη ὑμῶν) Intelligitur amor erga Deum et omnes homines, ut ex ſequentibus patet, fons omnium reliquarum uirtutum chriſtianarum. Augetur autem amor ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει) *Cognitione* rerum diuinarum *et experientia.* Αἴσθησις, *ſenſus, experientia.* Quo magis intelligimus beneficia Dei et Chriſti; quo

magis experimur uim et uirtutem ueritatum coeleſtium, eo magis noſter amor erga Deum et Chriſtum augetur. Cf. 1 Ioh. II, 4. 5. Ἐν poteſt etiam recte uerti *cum*, ſicut hebr. ב.

10. εἰς τὸ δοκιμάζειν — χριστῷ) *Vt explorare poſſitis meliora, ut ſitis ſinceri et uitiorum expertes ad diem usque Chriſti.* Διαφέροντα, *meliora, unicuique conuenientia, uel utilia.* Vid. *Suiceri* theſaur. ſub hac uoce. Εἰλικρινής, i. e. ἀκέραιος, ἄμεμπτος, c. II, 15. *uitii expers, integer, ſincerus.* Sic Plutarchus (diſcr. adul. et am.) eum, qui alteri detrahit, ſeipſum iactans, ὡς δή τις εἰλικρινὴς καὶ ἀπαθής, *quaſi ſincerum et uitii expertem*, moleſtum eſſe dicit, niſi aut aetate aut uirtute ſupra alios emineat. Ἀπρόσκοπος, *nihil offendens*, i. e. *nihil peccans per temeritatem et negligentiam.* Εἰς ἡμέραν, pro ἐν ἡμέρᾳ.

11. πεπληρωμένοι καρπὸν δικαιοσύνης τὸν — θεοῦ) Pro καρπῶν δικαιοσύνης τῶν omnino legendum eſt καρπὸν — τὸν, quomodo habent praeter optimos codices Verſiones nonnullae et Patres quidam. Poſt πεπληρωμένοι ſubintellige κατὰ, ut Col. I, 9. ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν. Δικαιοσύνη, *omnis generis uirtutes*, et bona opera. Ὁ καρπὸς τῆς δικαιοσύνης ſunt ipſa bona opera, quae ſaepe cum fructibus arborum comparantur. Bona opera autem fiunt διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ſi doctrinae eius conuenienter ſentimus et uiuimus; tum enim auctor cenſendus eſt eorum bonorum operum, quae ob eius mandatum, et ex amore eius peragimus. Senſus igitur huius commatis eſt: *Vt large feratis fructum bonorum operum uere Chriſtianorum, quibus Deus honoretur atque laudetur.*

12. ὅτι

12. ὅτι τὰ — ἐλήλυθεν) *Res meas in incrementum Euangelii ceſſiſſe*; occaſionem dediſſe, ut doctrina Chriſti latius propagaretur. Τὰ κατ' ἐμέ, ſc. ὄντα πράγματα, *meine Umſtände*. Erat autem tum in uinculis Romae. Voce προκοπή ſaepe utitur Polybius, e. g. L. II, c. 13. μεγάλην ἐποιεῖτο προκοπήν, *multum proficiebat*. Ἔλθεῖν, *euentum* ſ. *exitum* ſignificat, quem praeſens Apoſtoli ſors et conditio habuerit.

13. ὥςε τοὺς δεσμούς μου — λοιποῖς πᾶσι) *Ita ut innotuerit me uinctum eſſe* (tantum) *Chriſti cauſſa*, (non ob flagitium quoddam) *omnibus Praetorianis et ceteris omnibus*. Vincula mea in Chriſto nota facta ſunt; i. e. innotuit, me uinctum eſſe tantum Chriſti cauſſa. Πραιτώριον, uox latina, καθ' ὑπαλλαγήν h. l. ſignificat *praetorianos*, atque ita congrue ſequitur, καὶ τοῖς λοιποῖς *apud praetorianos et ceteros omnes*, ſeu coram his; ut ſi diceretur alia forma, celebratam fuiſſe pietatem et uirtutem uincti Apoſtoli in tota aula, et apud alios omnes. Romae Caeſarum domus *palatium* dicebatur; ſed prouinciales aſſueti uocabulo praetorii, appellabant et hanc πραιτώριον.

14. καὶ τοὺς πλείονας — τὸν λόγον λαλεῖν) *Et plerisque fratrum Chriſtianorum additus ſit animus, quum audirent quam honeſte habear in uinculis meis, ut audeant impauide docere Euangelium*. Ἀδελφοὶ ἐν κυρίῳ, *fratres Chriſtiani*. Πεποιθότες, *beherzt, muthig*. Τοῖς δεσμοῖς μου, i. e. honeſtate uinculorum meorum. Cf. Act. XXVIII, 30. 31. ubi Paulus dicitur per biennium manſiſſe in ſuo conducto domicilio. Quum igitur alii uiderent, Paulum tam

honeſte haberi, et ipſi, abiecto metu mortis cruentae, impauide praedicarunt Euangelium.

15. τινὲς μὲν — κηρύσσουσιν) *Sunt quidem etiam, qui inuidia concitati et contentioſo animo, ſunt tamen etiam, qui propenſa in me uoluntate doctrinam Chriſti annuncient.* Loquitur de iis, qui tum temporis Romae Euangelium praedicabant. Erant inter hos et falſi Apoſtoli, qui hanc occaſionem arripiebant calumniandi, Paulum propter nimium Zelum in praedicandis meritis mortis Chriſti, coniectum eſſe in uincula, et cautius de hac doctrina loquendum eſſe dicebant. Alii uero propenſa in Paulum erant uoluntate, agnoſcentes ueram atque diuinam eſſe doctrinam, ab ipſo annunciatam.

16. 17. οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας — τῷ εὐαγγελίῳ κεῖμαι) Transponunt commata 16 et 17 codices ſatis uetuſti, uerſiones Syr. Erp. Copt. Aeth. Vulg. It. Baſil. Marcion, Ambroſiaſter, Pelag. Aug. probante *Griesbachio.* Οἱ μὲν ἐξ ἀγάπης, i. e. οἱ ὄντες ἐξ ἀγάπης, *qui Chriſtum diligunt, et mihi bene uolunt.* Repetendum ex u. 15. τὸν χριστὸν κηρύσσουσιν. Εἰδότες, ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι, *quia ſciunt, me propugnando Euangelio deſtinatum eſſe.* De phraſi κεῖσθαι εἰς τι uid. notata ad Luc. II, 34. Noſtro igitur loco Paulus hoc uult: ſe ab amicis et collegis amanter lubenterque adiuuari, quoniam ſciant, ſe, Paulum, *deſtinatum eſſe* agendis perferendisque omnibus, quae ullo modo faciant ad propagandam doctrinam, ad cauſſam eius agendam dicendo, faciendo, perpetiendo. Nimirum ſciebant, fieri non poſſe, ut quaeuis laeta Paulo contingerent, ut ſemper doceret, et ex alio in alium locum transferret religionem, ſed

et

et mala ſubeunda, impedimenta ſuperanda, atque hoc etiam modo pro religione pugnandum eſſe, et plura talia etiam in poſterum exſpectanda. Hac re commoti Pauli amici et collegae haud illibenter partes eius ſuſceperunt, ne, quod ipſe nunc in uinculis Romae detentus non poſſet facere, id omnino infectum maneret. Quod autem Paulus perferendis malis propter religionem *deſtinatus* eſſe dicitur, id non intelligendum eſt de fatali quadam neceſſitate; ſed hoc, quod in Paulum ingruebat, ita euenire debuit per rerum naturam, per Iudaeorum, quibus Paulus propemodum non poterat non diſplicere, ingenium et indolem. Vid. *Mori* diſſertatt. theol. et philolog. p. 137. ſ. Οἱ δὲ ἐξ ἐριθείας, ſc. ὄντες, *contentioſi*, iidem falſi Apoſtoli, de quibus modo ſermo fuerat. Hi, inquit, doctrinam Chriſti annunciant οὐχ ἁγνῶς, *non caſte* uel ſincere, multa addentes aut ſilentio praetereuntes. Οἰόμενοι θλῖψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου, *exiſtimantes ſe ſic calamitatem uinculorum meorum poſſe augere*, i. e. meam cauſſam reddere exoſam, liberationemque e uinculis difficiliorem. Οἴομαι cum Infinit. conſtructum omnino ſignificat *exiſtimo*. *Plato* in Apol. Socr. οἰόμενοι βλάπτειν τι, quod Cicero in Quaeſt. Tuſcul. L. I, c. 41. uertit: *mihi nocere crediderunt.*

18. τί γάρ;) Sc. διαφέρει. *Quid enim refert?* uel quomodo diceretur latine: *quid tum poſtea? Sey es doch!* πλὴν — καταγγέλλεται) *Veruntamen quouis modo, ſiue fiat ſimulate, ſiue ſincero animo, annunciatur Chriſti religio.* Per ἀλήθειαν, h. l. *animi ſinceritas et integritas* intelligitur, uti 1 Cor. V, 8. ubi εἰλικρίνεια et ἀλήθεια coniungun-

tur. Mens Apoſtoli non eſt, perinde eſſe, ſiue hoc ſiue alio modo doceatur Euangelium, ſed melius eſſe dicit, Ethnicos et Iudaeos aliquam, quam nullam de Chriſto habere notitiam. καὶ ἐν τούτῳ — χαρήσομαι) *De hoc quoque gaudeo et gaudebo.* Quamuis nec ſincere, nec recte a multis doctrina Chriſti proferatur, gaudeo tamen, qualicunque modo hoc fieri.

19. οἶδα γὰρ — σωτηρίαν) Τοῦτο, quod nempe in uinculis detineor. Σωτηρία, *emolumentum, utilitas.* De ſalute aeterna h. l. non eſt ſermo. διὰ τῆς — Ἰησοῦ χριστοῦ) Praeſertim *uobis pro me precantibus, et adiuuante Spiritu Chriſti.* Spiritus a Chriſto miſſus ſaepe deſcribitur a Paulo tanquam is, qui omnia bona in Chriſtianis efficit.

20. κατὰ — ἐλπίδα μου) De uoce ἀποκαραδοκίας cf. Rom. VIII, 19. *Confidentiſſime enim ſpero.* ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι) *Quod in nulla re pudefiam.* Non enim eſt cauſſa, cur erubeſcere debeam propter ea, quae Apoſtolus feci. μεγαλυνθήσεται — σώματί μου) *Celebrabitur Chriſtus* (ſ. honor et gloria Chriſti) *per id quod corpori meo eueniet.* εἴτε διὰ ζωῆς — θανάτου) Si enim incolumis e uinculis euaſero, (διὰ ζωῆς) tota mea reliqua uita gloriae Chriſti conſecrata erit. Si moriendum fuerit pro Chriſto, morte mea ueritas doctrinae Chriſti confirmabitur.

21. ἐμοὶ — κέρδος) *Nam uita mea conſecrata eſt Chriſto; et ſi moriar, lucro id mihi erit,* uel ut alii malunt: *Dum uiuo, ad Chriſtum,* (i. e. ad Chriſti doctrinam) *dum morior, ad me praecipuus fructus redit;* ſenſu haud multum diuerſo. χριστὸς *doctrina Chriſti.* In ea Paulus quaſi uiuebat;

uebat; totus in eo erat, ut eam propagaret. Τὸ ζῆν, pro ἡ ζωὴ, *uita.* Alii ſic exponunt hoc comma, ut Chriſtus utrobique ſit ſubiectum: ὁ χριστὸς ἐμοὶ (κατὰ) ζῆν καὶ (κατὰ) τὸ ἀποθανεῖν κέρδος, *Chriſtus et in uita et in morte mihi lucrum eſt*, i. e. ſiue uiuam ſiue moriar nullum aliud lucrum exſpectabo quam Chriſti fauorem et beneuolentiam.

22. εἰ δὲ — ἔργου) *Quum autem uita mea in corpore ſit operae pretium*, i. e. res utilis et fructuoſa, digna in qua operam ponam; nempe propter propagationem religionis chriſtianae. *Da mein irdiſches Leben noch nützen kann.* Τὸ ζῆν, pro ἡ ζωὴ. Καρπὸς a probatiſſimis Scriptoribus pro *fructu, utilitate*, bonarum rerum, effectuumque prouentu ponitur. *Paeanius* L. II. c. 8. ὑπισχνούμενος Φαρμάκῳ τὸν Πύρρον ἀναιρήσειν, εἰ τις αὐτῷ τοῦ ἔργου καρπὸς γένοιτο, *ſi operae pretium perſolueretur.* καὶ τί — γνωρίζω) *Sane quid eligam, neſcio.* Καὶ *ſane.*

23. συνέχομαι δὲ ἐκ τῶν δύο) *Diſtineor duarum rerum cura.* Duo mala ſibi repraeſentat Apoſtolus, abſentiam a Chriſto, et abſentiam ab eccleſiis, quae e munere ſuo apoſtolico fructum capere debebant; et animi pendere ſe ait, quodnam ex his praeferendum ſit. τὴν ἐπιθυμίαν — χριστῷ εἶναι) *Cupiens diſcedere ex hac uita, et uerſari cum Chriſto.* Ἀναλύσαι uidetur hic poſitum eſſe pro ἀναλύεσθαι, quomodo Syrus habet למפטר pro להפטר. Sic Rabbini dicunt למפטר מן העולם diſcedere aut diſſolui ex hoc mundo, et להפטר pro migrare ex hac uita; et defunctus uocatur נפטר. Apud Graecos ἀναλύειν generatim *diſcedere* notat. *Mors* uero plurimis uocabulis, quae *abitum* indicant, exprimi ſolet; hinc pro ſcribentis arbitrio

mors

mors uti discessus a conuiuio siue e diuersorio, siue e domo, siue e carcere spectari potest. *Cicero* de senect. circa finem: *Ex uita discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diuersorium nobis, non habitandi locum dedit.* Apostolus uero discessum suum e uita ut exitum e domo et carcere repraesentare uidetur. Opponit enim τὸ ἀναλῦσαι et τὸ ἐπιμένειν ἐν σαρκί u. 24. siue μένειν u. 25. adeoque aptissimum est, ut post ἀναλῦσαι quasi ἀπὸ τοῦ κοινοῦ subaudiatur ἐκ τῆς σαρκός. Cf. 2 Cor. V, 1. 2. πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον) *Quod quidem multo satius fuerit;* mihi nempe optabilius. Ratio est in promtu. Praeoptauit nempe mortem, ut liberaretur ab huius uitae molestiis, et consortio Christi frueretur. Vocula μᾶλλον abundat. Sic μᾶλλον περισσότερον Marc. VII, 36. Andocides orat 4. μᾶλλον δικαιότερον.

24. δι' ὑμᾶς) *Propter uos,* ut uos porro in religione Christi corroborem, alios uero instituam.

25. καὶ τοῦτο — πᾶσιν ὑμῖν) *Et hoc persuasus,* (sc. necesse esse, ut uestra caussa diutius perdurem in uita) *scio me mansurum esse apud uos* (in hac mortali uita.) εἰς τὴν — πίστεως) Vt adiuuem uestrum profectum in cognitione et uirtute, et gaudium, quod ex fide promanare solet.

26. ἵνα τὸ καύχημα — ἐν ἐμοὶ) *Vt quammaxime gloriari possitis de fauore Christi respectu mei,* uel *propter me.* Rom. II, 17. Nam ex eo, quod uobis incolumis reddar, cognoscetis, Christum uobis fauere, reddito uobis doctore, quem uel maxime amatis atque desideratis. διὰ τῆς — πρὸς ὑμᾶς) *Quum rediero ad uos, e uinculis liberatus.*

27. μό-

27. μόνον — πολιτεύεσθε) *Tantum uos gerite ita, ut decet eos, quibus Euangelium Chriſti eſt reuelatum.* Πολιτεύεσθαι, *rempublicam gerere, in republica uerſari*, uſurpatur etiam de quauis conuerſatione et uitae genere, de moribus, quibus aliquis ſe gerit, hebr. התהלך. Translatio ducta a ciuibus, qui ſecundum ciuitatis ſuae leges uiuunt. τὰ περὶ ὑμῶν) Τὰ, pro ταῦτα, *haec.* Optat Apoſtolus ſemper audire de Philippenſibus ea, quae ſtatim ſequentibus uerbis commemorantur. ὅτι — πνεύματι) *Vos perpetuo pariter eſſe affectos. Daſs ihr immer Eines Sinnes bleibt.* Nam πνεῦμα *affectum* ſignificat, et animum, 1 Cor. IV, 21. et alibi ſaepe. μιᾷ — τῇ εὐαγγελίῳ) *Vnanimi conſenſu certantes pro ueritate Euangelii.* Certat autem pro fide Euangelii, uel pro religione, qui conſtanti animo eam profitetur, nec ſibi eam eripi uel minis uel afflictionibus patitur. Poteſt etiam συναθλεῖν ſimpliciter poſitum referri ad Paulum cum ceteris Apoſtolis, et τίσει caſu ſexto accipi, quo modus et inſtrumentum denotetur: *Vna decertantes* mecum, nempe contra aduerſarios, *per fidem Euangelii.* συναθλεῖν, *ſocium eſſe certaminis.* Grotius: Certantes quaſi facto agmine contra hoſtes Euangelii, idque per fidem, habitam et ſeruatam ipſi Euangelio.

28. καὶ μὴ — ἀντικειμένων) *Et nihil territi illorum hoſtium minis.* Πτύρεσθαι, *conſternari, terreri*, terrore ſubito et uano. Proprie uox de animalibus, praeſertim equis adhibetur, repentino quodam obtutu perturbatis, Diod. Sic. L. XVII, c. 34. Translate πτύρεσθαι de hominibus conſternatis, imperata facere detrectantibus uſurpat

pat Plutarch. in reip. ger. praec. *Satis haberi debet, ſi multitudo* μήτε ὄψει μήτε φωνῇ πτυρόμενον, ὥσπερ θηρίον ὕποπτον καὶ ποικίλον, ἐνδέχοιτο τὴν ἐπίσασίαν, *nullo uiſu adituue conſternata, ueluti ſuſpecta et inconſtans bellua rectorem admittat.* ἥτις — σωτηρίας) *Quod* (terrere) *illis quidem exitii eſt indicium, uobis autem* (hoc *terreri*, affligi et uexari ab aduerſariis indicium eſt) *futurae ſalutis.* Dixit ἥτις, non ὅτερ, uel ὅ, τι, qui ſequitur ἔνδειξις. Poteſt etiam ſubintelligi ἐπιχείρησις, uel ſimile nomen. Scholion ap. Matthaei: ἐπιχείρησις δηλονότι. ἐκείνως μὲν ἐπιβηλεύειν ὑμᾶς δὲ μὴ θορυβεῖσθαι. Heſychius: ἔνδειξις, ἀπόδειξις. Quum uideant minas ſuas nihil proficere, uos autem in mediis malis a Deo ſuſtentari, inde capere argumentum debent, quis futurus ſit utrorumque exitus. καὶ τοῦτο ἀπὸ θεοῦ) Sc. γενήσεται. *Et hoc Deo ſic moderante eueniet*, ut illi tantem ſentiant, ſibi ipſis perniciei eſſe conatus uos ueſtramque religionem infeſtandi, uos autem ſentiatis, conſtantiam in religione uergere uobis in ſalutem. Referenda igitur ſunt haec uerba ad utrumque membrum ſuperius.

29. ὅτι ὑμῖν — πάσχειν) Pro: ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη οὐ μόνον τὸ εἰς χριστὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ χριστοῦ πάσχειν. Ἐχαρίσθη ὑμῖν, *digni habiti eſtis.* Sicut fides dicitur Dei donum, Eph. II, 8. ſic etiam occaſiones illae pro Chriſto dura patiendi, qui honos ſummus.

30. τὸν αὐτὸν — ἐν ἐμοὶ) *Dum easdem moleſtias ſuſtinetis, quas ſcitis me ſuſtinuiſſe*, (quum apud uos eſſem) et *nunc me ſuſtinere auditis.* Ἔχοντες pro Dat. ἔχουσι. Ἀγών, proprie *certamen*, deinde quaeuis *moleſtia* et *aerumna.* Ἐν ἐμοὶ, *de me*, quomodo accepere Syrus et Latinus. Ver-

Verbis: ὃν εἴδετε ἐν ἐμοὶ, tangit hiſtoriam, quae eſt Act. XVI, 19. et ſequentibus.

CAP. II.

1. Εἴ τις οὖν — οἰκτιρμοὶ) *Si igitur tanquam Chriſtiani mihi ſolatium afferre uultis, ſi qua animorum coniunctio et ſimilitudo inter nos intercedit, ſi quis amoris effectus.* Sic Syrus intellexiſſe uidetur. Eſt ualde blanda et pathetica oratio. Παραμύθιον, *leuamen, ſolatium.* Παράκλησις ἐν Χριστῷ, *conſolatio ex amore Chriſti profecta*, et παραμύθιον ἀγάπης, *conſolatio ex charitate profecta*, ſunt Synonyma. Verba εἴ τις παράκλησις ἐν χριστῷ, ſic etiam exponi poſſunt: *Si exhortatio nomine Chriſti inſtituta locum apud uos habere poteſt*, uel tandem: *Si qua conſolatio in Chriſtianis eſt*, h. e. ſi quid diſcipuli Chriſti ſolatii alii aliis afferre poſſunt; ἐν χριστῷ, *per Chriſtum*, in eius diſcipulis, quae uerba etiam ad omnia membra ſequentia referri poſſunt. Εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, *ſi charitas*, qua Chriſtiani inter ſe deuincti ſunt, quod ſolamen animo afferre poteſt. Εἴ in talibus uehementer affirmat, quaſi dicat: ſcio Chriſtianos Chriſtianis maximum ſolamen afferre poſſe. Κοινωνία πνεύματος, animorum coniunctio, qualis inter amicos eſſe ſolet. Σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, רחמים *intimae charitatis ſenſus.*

2. πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν) *Cumulum afferte gaudio meo. So macht meine Freude dadurch vollkommen.* ἵνα τὸ αὐτὸ — φρονοῦντες) *Vt non tantum in doctrina conſentiatis, ſed etiam inter uos ſit mutuus amor, et plena animorum coniunctio.* Τὸ αὐτὸ φρονεῖν et τὸ ἓν φρονεῖν

νεῖν per se idem significare possunt; sed hoc loco ipse sermonis ordo discrimen harum locutionum satis ostendit. Nempe τὸ αὐτὸ φρονεῖν *consensum* notat in doctrina, ut infra III, 15. τὸ ἓν φρονεῖν consensum notat in uita, et mutuis charitatis officiis, ut Rom. XV, 5. Demosthenes de pace: ὅσοι γε δὴ τὰ αὐτὰ τούτοις φρονοῦσι, *qui cum his consentiunt.* Dionys. Hal. Ant. L. VII, ἕως ὅ τὸ αὐτὸ φρονήσωσιν ἑπτὰ καὶ ἐννενήκοντα λόχοι, *donec nonaginta septem centuriae inter se consentirent.*

3. μηδὲν — κενοδοξίαν) Sc. πράσσοντες, ποιοῦντες. *Sic ut nihil faciatis contentiose, uel uanae gloriae studio.* Cf. Gal. V, 26. ἀλλὰ — ὑπερέχοντας ἑαυτῶν) *Sed ex modestia quisque uestrum alios se praestantiores existimet.* Hoc est modestiae ingenium, de aliis magnificentius semper, quam de se opinari.

4. μὴ τὰ — ἕκαστος) Vel, ut alii legunt: ἕκαστοι. *Quisque non tantum suis, sed et aliorum commodis studeat.* Τὰ ἑαυτοῦ σκοπεῖν idem est ac τὰ ἑαυτοῦ ζητεῖν, suis studere commodis, de eo sollicitum esse, quod ipsi aut utile aut uolupe est. Euripides in *Electra*; u. 1114. τοὐμὸν δ' οὐχὶ τοὐκείνου σκοπῶ, *meum, non uero illius commodum specto.*

5. τοῦτο — γὰρ χριστῷ Ἰησοῦ.) *Itaque is affectus sit in uobis, qui in Christo Iesu fuit.* φρονεῖσθω, impersonaliter, quasi dicas: sentiatur. Christus autem ita animo affectus fuit, ut humilem se tenuemque gereret, alienus a uana gloria, u. 3. nec sua spectaret, sed aliorum hominum commoda, et hoc cum maximis suis incommodis et laboribus, u. 4. Vtrumque horum conspicitur in exemplo Christi,

Christi, quod nunc u. 6. sqq. uberius describitur et ad imitandum proponitur.

6. ὃς ἐν μορφῇ — ἴσα θεῷ) *Qui, quum in forma Dei esset, non ostentauit se similem Deo.* Μορφὴ, ὁμοίωμα, σχῆμα u. 6. et 7. tanquam aequipollentes a Paulo usurpantur, ut ex cohaerentia sequentis sententiae, et ex antithesi u. 7. (μορφὴ δούλου) apparet. Itaque ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχειν erit diuina auctoritate praeditum esse, diuinam auctoritatem ac maiestatem referre. Hanc autem Christus, quum inter homines degeret, docendo, inprimis uero stupendis et uariis miraculis edendis retulit. Apud Profanos μορφὴ saepe est *natura*. Sed non est probabile, Apostolum uocabulo μορφῆς in ea significatione usum fuisse, quae solis Philosophis nota erat, populo uero ignota. Plato de republ. II. Κάλλιστος καὶ ἄριστος ὢν εἰς τὸ δυνατὸν, ἕκαστος αὐτῶν μένει ἀεὶ ἁπλῶς ἐν τῇ αὐτοῦ μορφῇ, Pulcerrimus et optimus quum existat (Deus,) pro facultate sua manet semper simpliciter *in natura sua*, (statu, conditione.) οὐχ ἁρπαγμὸν — ἴσα θεῷ) Proprie: *Non rapinam* aut spolium alicui detractum *duxit, esse similem Deo*, i. e. non ostentauit dignitatem suam diuinae similem; non festinanter uel cupide usus est potentia et maiestate sua diuina. Raptores res aliis ereptas mordicus retinere, itemque interdum etiam iactitare solent; unde qui cupide aliquid arripiunt, uel rebus suis superbiunt, interdum dicuntur res suas *rapinae loco ducere*. Heliodor. L. VIII. ἅρπαγμα τὸ ῥηθὲν ἐποιήσατο, rapinae loco habuit, i. e. *cupide arripuit illud consilium*. Apud Latinos *rapere* interdum est cum festinantia trahere, auferre. *Vopisc.* in uita

Taciti: Discant, qui regna cupiunt, *non raptum ire imperia*, sed mereri. ἴσα Θεῷ, *instar Dei*. Neutrum plurale more Graecorum neutraliter sumitur, et subintelligitur μέρη, q. d. κατὰ ἴσα μέρη Θεῷ. Sic Iob. X, 10. ἐτύρωσας με ἴσα τυρῷ, *compegisti me, ceu caseum*, et c. XL, 15. χόρτον ἴσα βουσὶν ἐσθίουσιν, *gramen aeque ac boues instar boum comedunt*. Articulus τὸ h. l. ponitur δεικτικῶς. *Illud*, puta *quod esset instar Dei*. Quanquam homines, inter quos uersatus est, ignorabant eius dignitatem, quod nempe instar Dei esset, non tamen ostendere gestiit maiestatem, quae ipsi tanquam filio Dei competebat.

7. ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε) *Sed humilem tenuem se gessit*; er hat sich selbst herabgesezt. Matth. VIII, 20. Hebr. הריק, *extenuauit, depressit se ad humilitatem*. Inde *inopes, humiles*, dicuntur κενοὶ, Gen. XXXI, 42. Luc. I, 35. et κενὸν significat *dignitatem suam amittere*, Rom. IV, 14. 1 Cor. I, 17. Chrysostomus iam ἐκένωσε recte explicauit ἐταπείνωσε. Idem repetit Apostolus uariis phrasibus, ut statim ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων, et σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος. μορφὴν δούλου λαβὼν) *Dum serui* et ministri Patris *prouinciam in se suscepit*. Christus propterea appellatur δοῦλος, *minister* Dei, quod Patris mandata in se suscepit, iniunctumque sibi negotium gessit. Nam duo membra orationis, ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφὴν δούλου λαβὼν, et, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, ὑπήκοος γενόμενος, ita sibi respondent, ut unum, ὑπήκοον γενέσθαι, explicando alteri, δούλου μορφὴν λαβεῖν, inseruiat. (Vid. *MORI* dissertatt. p. 313. f.) Quum igitur instar Dei esset, tamen submisit se Deo, perficiendo negotio sibi a Patre tradito. Alii δούλου nomine omnino tenuem

tenuem humilemque conditionem expreſſum exiſtimant, ut Paulus dicere uelit: Chriſtus non tantum aliunde nihil rapuit, uerum etiam, quod habebat, abdicauit; quumque filius Dei eſſet, et omnium Dominus, ſeſe ad ſeruilem conditionem, ut alii de uulgo homines, demiſit. Matth. XXI, 34 — 38. ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος.) Hebraismus, pro: ὅμοιος τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις γενόμενος. Recte notant Graeci interpretes, mentionem factam ab Apoſtolo ὁμοιώματος, quod in Chriſto etiam fuerint quaedam ὑπὲρ ἄνθρωπον, ut quod Deus eſſet, quod expers peccati, quod natus de uirgine. Vt uero δοῦλος prouinciam gerere, negotium docendi ſubeundaeque mortis peragere poſſet, neceſſe erat ut homo eſſet, humanoque more ac ritu uiueret. καὶ σχήματι — ἄνθρωπος) i. e. Externo cultu habituque ita ſe geſſit, ut nihil a ceteris hominibus differret, neque maius quid iis uideretur. Nam σχῆμα notat, Graecis inter cetera *habitum, conditionem.* Ioſeph. Ant. II, 4, 2. de uxore Potiphari, Ioſephum ad deteſtandum facinus alliciente: ῥᾳδίως πείσειν αὐτὸν εἰς ὁμιλίαν ἐλθεῖν, εὐτύχημα ἡγησάμενον τὸ τὴν δέσποιναν αὐτοῦ δεηθῆναι. καὶ πρὸς τὸ σχῆμα, τῆς τότε δουλείας, ἀλλ' ὁ πρὸς τὸν τρόπον, ἀφορώσης. *Putabat, fore, ut facile eum ad amplexus alliceret, in parte felicitatis poſiturum, quod hera illum peteret; nam ad habitum conditionemque ſeruilem, non mores ipſius reſpiciebat.* Sic σχῆμα ταπεινὸν eſt *humilis et miſera conditio* apud eundem Ant. V, 1, 28. σχῆμα θητικὸν, *conditio ſeruilis,* A. VIII, 6. 3. et apud eundem VIII, 11, 1. σχῆμα eſt *habitus, ueſtitus.* In noſtro igitur loco reſpondent ſibi σχῆμα ἀνθρώπου et εἶναι ἴσα τῷ θεῷ, quemadmodum μορφὴ τοῦ θεοῦ et μορφὴ δούλου.

8. ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν) *Ipſe ſe demiſit*, nihil ſuperbiae habens. Reſpondet uerbum hebr. עָנָה Iudic. XVI, 5. 6. 20. aliisque locis, et proprie notat, *uim inſitam ſuae ſponte ſibi detrahere*, deinde etiam ſe demittere, ita ut minoris deteriorisque conditionis appareas aliis, quam ſis. γενόμενος — σταυροῦ) *Obediuit usque ad mortem, ad mortem crucis.* Obediens fuit, nempe Patri, et quidem in omnibus, adeo ut etiam grauiſſimis cruciatibus et ignominioſae morti ſe offerret, conſilio Patris obſecundans, eiusque uoluntati ſe accommodans. Nam Patris amore ductus Ieſus morti ſe obtulit. Io. XIV, 31. X, 18. Grotius locum noſtrum explicat de eo, quod Ieſus non oppoſuit uim illam diuinam capientibus ſe, damnantibus, interficientibus; quod tantas iniurias libenter pertulit, bono humani generis, et, quod maximum eſt, paſſus eſt crucis ſupplicium, ſumme atrox et deſpectum. Sed hoc ipſo Ieſus mandata Patris exſequutus eſt, ei obediuit.

9. διὸ καὶ — πᾶν ὄνομα) *Quapropter etiam Deus eum in ſummam ſublimitatem euexit, et donauit ei dignitatem, quae alias omnes dignitates longiſſime ſuperat.* Διὸ, quoniam Patri obediens, tenuem ſe geſſerat, et ignominioſae morti etiam ſe obtulerat Deus eum praemii loco ad ſummam dignitatem euexit, ut ſit iam omnium Dominus. Ὑπερύψωσε, opponitur τῷ ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν. Ex homine deſpectiſſimo factus eſt omnium honoratiſſimus, maxima conſpicuus dignitate. Ὄνομα, שֵׁם, *dignitas*, *Würde*, *Hoheit*, ut: *uir magni nominis, magnum nomen.* Hoc Chriſti exemplo Paulus confirmare uult, eum hominem, qui obediens Deo ſe ſubmittat in miſeriis

miſeriis etiam perferendis, a Deo ad ſummam prouehi felicitatem.

10. ἵνα ἐν τῷ — καταχθονίων) *Vt nempe perſonae Ieſu nunc ſubiecti ſint omnes in coelis angeli, et in terra homines, et in terrae locis inferis mortuorum animae. Flectere genu,* ſignum reuerentiae et ſubiectionis, h. l. eſt: *ſubiectum eſſe tanquam Domino,* ut ſtatim u. 11. explicatur, Καταχθόνιοι qui ſunt in שְׁאוֹל, ἐν τῷ ἅδῃ. Ioſeph. Ant. XVIII, 1. 3. *Phariſaei credunt, homines ſub terra,* ὑποχθονίους, *uel poenis uel praemiis affici.*

11. καὶ πᾶσα — θεὸς πατρὸς) *Et omnes creaturae intelligentes ad gloriam Dei Patris agnoſcere debeant, Ieſum Meſſiam eſſe Dominum omnium rerum.* Πᾶσα γλῶσσα, improprie. Nam deſumta ſunt haec uerba ex Ieſ. XLV, 23. ubi extant uerba; *omnis lingua iurabit.* Honos Chriſti ad honorem Patris redit; datus enim ei is honos a Patre, ideo quod Patrem honoraſſet plus, quam quisquam. Ceterum quod ad rem attinet, cf. dicta ad 1 Cor. XV, 25. ſ.

12. Ὥστε — κατεργάζεσθε) *Proinde, dilectiſſimi mei, obedite* Euangelio *ut ſemper* feciſtis, *non tantum in praeſentia mea, ſed nunc multo magis me abſente. Omni reuerentia et uerecundia id agite ut ſalutem conſequamini aeternam.* Ὑπηκούσατε eſt Imperatiuus, et ſubaudiendum eſt τῷ εὐαγγελίῳ, ut 2 Theſſ. I, 8. aut τῷ λόγῳ, ut 2 Theſſ. III, 14. Poſt uerba ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου pone punctum. Μετὰ φόβου καὶ τρόμου, cum omni reuerentia et uerecundia, ſc. reliquis debita. Opponitur τῇ κενοδοξίᾳ u. 3. Alii ſic connectunt: μὴ ὡς ἐν — κατεργάζεσθε) *Non tantum me praeſente, ſed et nunc multo magis me abſente,*

ſummo ſtudio et cura id agite, ut ſalutem conſequamini aeternam. φόβος καὶ τρόμος hic iterum iunguntur ἀυξήσεως cauſſa, ut 1 Cor. II, 3. et τρόμος per metonymiam eſt *ſollicitudo ſumma*, uel potius uerecundia et reuerentia. Verorum amicorum eſt, etiam abſentium mandata memore animo retinere, et fideliter implere.

13. ὁ θεὸς — εὐδοκίας) *Deus enim in uobis efficit et uoluntatem et facultatem* (ad agendum id, quod ſaluti ueſtrae conducit.) *pro ſumma ſua in nos beneuolentia.* Τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, pro nominibus ſubſtantiuis. Ἐνέργημα uis, *facultas*, 1 Cor. XII, 6. Εὐδοκία, רָצוֹן, *beneuolentia*, propenſa uoluntas. Non autem excluditur noſtrum ſtudium et opera; debemus enim κατεργάζεσθαι u. 12.) ſed monemur ut in noſtro ſtudio ſimus uerecundi, non tribuentes nobis ſolis omnia, ea de cauſſa, quia Deus eſt is, qui per doctrinam Chriſti efficit, ut poſſimus et uelimus diſcere, credere, animum et mores emendare, et qui noſtrum in uſu doctrinae ſtudium ſucceſſu ſecundat, ut adeo omnem ſucceſſum et fructum debeamus diuino beneficio.

14. πάντα — διαλογισμῶν) *Sine murmurationibus*, reſpectu aliorum; nam amori aduerſantur non modo rixae et clamores, ſed etiam murmurationes. *Sine dubitationibus*, reſpectu ueſtri, *ohne bey euch lange anzuſtehen.*

15. ἵνα — ἀκέραιοι) *Vt ſiatis homines uitae integerrimae et ſanctiſſimae.* Euſtath. ad Hom. Il. β. u. 853. ἴσως δὲ τὸ ῥηθέντος (ſc. κεράϊζειν pro *laedere, perdere,*) ἀκέραιος, ὁ ἁπλοῦς, καὶ πραΰθυμος καὶ μή τινα κεραΐζων, i. e. ἀκέρσιος homo ſimplex, *moribus lenis, neminemque laedens.* Ioſeph.

Ioseph. Ant. I, 2, 2. de simplicitate uitae primorum hominum: ἀκέραιον αὐτοῖς ὄντα τὸν βίον, *quum ipsis esset uiuendi ratio simplex et integra.* ἐν μέσῳ — διεστραμμένης) *Inter medios improbos et peruersos huius aetatis homines.* Cf. Act. II, 40. Merito. Erant enim eo tempore mores Iudaeorum et gentium non conuersarum ad Christum corruptissimi. ἐν οἷς φάινεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ) *Inter quos splendetis,* siue splendere debetis, *sicut soles et stellae in mundo.* Φωστήρες, מארת Gen. I, 14. sol et luna, quibus recte comparantur ii, qui uere sunt Christiani Matth. V, 14. Etiam Hebraei dicere solent: quod luminaria in coelo, id sapientes in terra.

16. λόγον ζωῆς ἐπέχοντες) *Doctrinam salutarem* uita factisque spectandam *exhibentes.* Λόγον ζωῆς ἐπέχειν est *doctrinam salutarem prae se ferre,* i. e. uita factisque spectandam exhibere, demonstrare, ut alii eius uim et praestantiam agnoscant et adamare incipiant. Hunc sensum quum linguae ratio, tum series orationis (u. 15.) admittit. Vid. *MORI* dissertatt. p. 64. f. Alii h. l. ἐπέχειν accipiunt pro κατέχειν, et uertunt: *Firmiter tenete doctrinam salutiferam.* Hesychius: ἐπέχοντες, κρατοῦντες. Λόγος *doctrina Euangelii.* Ζωή, quod *uitam,* salutem affert. Ἐπέχοντες, sc. ἐσε. ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον) Τρέχειν, pro eo, quod statim additur κοπιᾶν, Gal. II, 2. Εἰς κενὸν, *frustra, irrito conatu.* Simili loquendi formula utitur Iosephus Ant. XIX, 1, 4.

17. ἀλλ' εἰ καὶ — τῆς πίστεως ὑμῶν) *Si uitam et sanguinem profundere me opporteret, in hoc meo munere quo uos ad fidem adduxi, quod sacrificium Deo gratissimum esse scio.*

Sic circumſcribenda haec uerba, ut ſenſus pateat. Σπένδεσθαι non tantum dicitur, ſanguis animalis mactati et mortui, ſed etiam animal uiuens aræ deſtinatum, quum illud uino affuſo libatur. Poſteriori ſenſu accipitur et hic, et 2 Tim. IV, 6. Hoc uerbo autem utitur Apoſtolus, quia operam ſuam in annuncianda doctrina Chriſti comparare uolebat cum munere Sacerdotum V. T. Sicuti enim Sacerdotes uictimas praeparabant ſolemni ritu, et offerebant: ita etiam Paulus Philippenſes fecerat Deo uictimas, Rom. XII, 1. XV, 16. Eos doctrina et exemplo ſuo ita parauerat, ut Deo grati eſſent. Videbat facile fieri poſſe, ut ipſo ſanguine fidem et Philippenſium et aliorum confirmaret. Id hic uocat σπένδεσθαι, *libari.* χαίρω — ὑμῖν) *Gaudebo et gratulabor uobis omnibus.* Nam ad uos et fideles omnes fructus mortis meae perueniet. Praeſens pro futuro.

18. τὸ δ' αὐτὸ — συγχαίρετέ μοι) *Ob id ipſum uero et uos,* (ut ſpero) *gaudebitis, et mihi gratulabimini.* Latine etiam dicimus: *Hoc gaudeo.*

19. ἐλπίζω δὲ ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ) i. e. Spero, me, Chriſto adiuuante, hoc conſecuturum, quod ſequitur. ἵνα κἀγὼ — περὶ ὑμῶν) *Vt et ego iterum bono animo eſſe poſſim, cognito ſtatu ueſtro.* Εὔψυχεῖν eſt *bono, forti et tranquillo animo eſſe.* Sic Ioſephus Ant. V, 1, 29. Ioſuam uocat εὔψυχον καὶ μεγαλότολμον, *animoſum et audacem.*

20. οὐδένα — μεριμνήσει) *Neminem enim habeo pari affectu animi praeditum, qui res ueſtras adeo germane* et ſincere *curare ſoleat.* Ἰσόψυχον, intellige ita animatum, ut Apoſtolus animatum erat. Elliptice: ἐξ ἴσου προθύμου, uel ὁμοίως ὁμοῖ προθύμῳ οὐδένα ἔχω ἢτερ τὸν Τιμόθεον, nemo eſt, qui

qui aeque ſtudeat mecum uobis atque Timotheus. Γνησίως *ſincere*, in Gloſſario.

21. οἱ πάντες — χριστοῦ Ἰησοῦ) *Omnes enim magis ſuis commodis quam gloriae I. Ch. ſtudent.* Hoc minime intelligit Apoſtolus de omnibus doctoribus ſibi notis, ſed de iis, qui tum Romae ſocii erant muneris, et quos ad Philippenſes mittere potuiſſet. Tum etiam πάντες ſaepe dicitur de plerisque.

22. τὴν δὲ δοκιμὴν — εἰς τὸ εὐαγγέλιον) *Hunc* (Timotheum) *autem probatum eſſe noſtis, quod ſicut Patri filius mecum inſeruiuerit religioni.* Τὴν δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, *probationem eius noſtis*, i. e. noſtis quam ſit probatus; ſubſtantiuo poſito pro adiectiuo, per Hebraismum. Commendatio eius, inquit Paulus, non nititur ſolo teſtimonio meo. Ipſi noſtis quam ſit probatus. Εἰς τὸ εὐαγγέλιον, h. e. *Euangelio*, religioni chriſtianae docendae et propagandae. Nam ϟ Datiui caſus notam Graeci uertunt per εἰς. Non dicit Paulus: Timotheus *mihi* ſeruiuit, ſed, *mecum* ſeruiuit, et quidem Euangelio, et ita quidem ut me ut Patrem filius obſeruaret, mihique in omnibus obſequentem ſe praeberet.

23. Τοῦτον — ἐξαυτῆς) *Hunc igitur talem ſpero me propediem ad uos miſſurum, ſimul atque uidero, quid de me futurum ſit*, quo res meae in hac mea captiuitate ſint inclinaturae, ut uobis certi aliquid de me nunciare poſſim. Ἐξαυτῆς conſtrue cum uerbo πέμψαι. In Gloſſario: ἐξαυτῆς, *actutum e ueſtigio.* Ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμέ, *ubi uidero, quid de me futurum ſit.*

24. πέποιθα δὲ ἐν κυρίῳ) *A Domino me hoc conſecuturum ſpero*, ut ſupra ἐλπίζω ἐν κυρίῳ.

25. ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην) *E re eſſe iudicaui.* Ἐπαφρόδιτον — πέμψαι πρὸς ὑμᾶς) Epaphroditi et infra meminit c. IV, 18. Hunc uocat συνεργὸν, *participem laboris in annunciando Euangelio*, et συστρατιώτην *participem periculorum*; quod egregie ſignificatur tralatione ſumta a re militari. Sic et Philem. com. 2. Ἀπόστολον, שלוח, *legatum.* Sic enim hebraice loquentes uocabant eos, qui ſacras pecunias colligebant atque portabant. Λειτουργὸν τῆς χρείας μου, *quo ſubminiſtrante accepi quibus mihi opus erat.* Χρείαν non uocat ipſam neceſſitatem, ſed quibus egebat in ea neceſſitate conſtitutus. Πέμψω. *Mittere*, dixit pro *remittere.* Simplex pro compoſito.

26. ἐπειδὴ — πάντας ὑμᾶς) Sc. ἰδεῖν, quod addunt nonnulli Codices ſatis uetuſti, et recentiores haud pauci, Syr. Copt. Aeth. clar. germ. Damaſc. Ἀδημονῶν) *Grauiſſime angebatur.* Vulg. moeſtus erat. Ἀδημονεῖν eſt paene exanimari et deficere prae dolore.

27. ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ) חלה למות, Ieſ. XXXVIII, 1. ubi Graeci quidam ἐμαλακίσθη ἕως θανάτου, alii ἕως τοῦ ἀποθανεῖν, alii εἰς θάνατον. ἵνα μὴ — σχῶ) Nempe ſi ad uincula acceſſiſſet iactura amici. Hebraice fuiſſet צרה על צרה. Sed et Graeci ita loquuntur, e. g. Plutarchus de ſanit. tuenda: ἵνα μὴ πῦρ ἐπὶ πυρὶ — πλησμονὴ τις ἐπὶ πλησμονῇ, καὶ ἄκρατος ἐπ' ἀκράτῳ γένηται, *ne ignis igni, crapula crapulae et uinum uino ſuperaddatur.*

28. στυ-

28. σπουδαιοτέρως) *Festinantius*, ut habet Latinus. Est enim haec genuina huius uocis significatio, a σπεύδειν. Inde translata altera, quae diligentiam significat. ἵνα — χαρῆτε) Distinctio ponenda post πάλιν. Vt, ipsum iterum conspicientes, ob id gaudeatis. κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ) Nempe ubi eum saluum ad suos ueniisse cognouero.

29. ἐν κυρίῳ) *Propter Dominum:* ut Christianos decet.

30. Ὅτι διὰ — λειτουργίας) *Etenim ad curandum negotium Christi non dubitauit periculum mortis adire, et uitam discrimini conicere, ut defectum uestri erga me officii suppleret*, h. e. uestro omnium nomine mihi in uinculis detento inseruiret. διὰ τὸ ἔργον τοῦ χριστοῦ) In negotiis, Christum eiusque religionem concernentibus. μέχρι θανάτου ἤγγισε) i. e. προεχώρησε μέχρι θανάτου, eo usque processit, non consulens uitae suae, ut periculum adiret mortis. παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ) *Non habita ratione uitae.* Παραβουλεύεσθαι significat *perperam consulere*, uti faciunt, qui se in apertum uitae periculum coniiciunt. Verior lectio autem uidetur esse παραβολευσάμενος, ut habent uetusti Codices diuersarum recensionum, Syr. utr. Arr. Aeth. *Vulgata: parabolatus de anima sua*; clar. germ. boern. Damasc. ex Eusebio. Chrys. ut uidetur. Sed sensus est idem, nam etiam παραβολεύεσθαι τῇ ψυχῇ est *uitam periculis exponere.* Plinius in Epistolis: *Periculosa*, utque Graeci melius exponunt, παράβολα. Et latine parabolani dicuntur, qui cum uitae periculo aegrotis adsunt. Exposuit autem Epaphroditus uitam suam periculo, dum morbo affectus, noluit usquam in itinere subsistere et ualetudinis suae curam habere, sed properauit ut perueniret ad Paulum,

et

et defungeretur officio, antequam penitus opprimeretur a morbo. Voluit igitur negotium sibi demandatum, ex amore erga Paulum et Philippenses etiam cum uitae periculis curare et perficere. ἵνα ἀναπληρώσῃ — λειτουργίας) Vt, quae obsequia uos per absentiam mihi praestare non potestis, ipse suppleret. Similis sensus Philem. u. 13. Loquendi genus non dissimile 2 Cor. IX, 9.

CAP. III.

1. Τὸ λοιπὸν — ἐν κυρίῳ) *Quod superest - laetamini, uos esse Christianos.* Χαίρειν ἔν τινι, laetari de aliqua re. Iesa. XXXIX, 2. Laetantur autem de Christo, qui felices se esse existimant, quod Christum agnoscant. Videtur hic Apostolus finire epistolam uoluisse, ut facere solet per uocem τὸ λοιπὸν, aut τῷ λοιπῷ, (ut 2 Cor. XIII, 11. Gal. VI, 17. Eph. VI, 10. et aliis locis,) sed postea, quum temporis aliquanto plus accepisset, addidisse ea, quae sequuntur. τὰ αὐτὰ) *Eadem illa*, quae nempe saepe ex me audistis. ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν) *Mihi non graue est*; me non piget. Ὀκνηρὸν hic ponitur sensu passiuo, ut Prou. XXXI, 27. ὑμῖν δὲ ἀσφαλές) *Tutum*, utile. Saepe enim repetita eo melius haerent animo. Syrus non male: *ut uos cautiores sitis.*

2. βλέπετε τοὺς κύνας) Βλέπετε *cauete uobis. Videre* pro cauere etiam Latini usurpant. Κύνας autem uocat homines et inuerecundos et auaros. Tangit illos Iudaismi commendatores, durius eos tractans, ideo quod animum ipsorum penitus nouerat. τοὺς κακοὺς ἐργάτας) Ἐργάτας δολίους, 2 Cor. XI, 13. qui in Euangelio non uersantur bona

bona fide. τὴν κατατομήν) Cauete uobis *a mutilatione* doctrinae, quam isti defensores Iudaismi moliuntur. Κατατομή h. l. est uocabulum significantius et efficacius, viel bedeudend, σημαντικὸν, ut Graeci rhetores talia appellare solent. Respicit enim Paulus iactationes aduersariorum de necessitate circumcisionis, et simul exponit conditionem doctrinae ipsorum, quod ueram doctrinam mutilantes se ipsos et alios a Christo uelut abscinderent. In Glossario: κατατομή, *concisio.*

3. ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή) *Circumcisi*, nempe corde, quod ut praecipuum urgent prophetae, Cf. Rom. II, 29. πνεύματι) *Animo*, non externis ritibus, sicut Iudaei. Io. IV, 24, καυχώμενοι ἐν χρ. I.) In eo gloriam quaerentes, quod Christum colamus, eiusque doctrinam percepe-rimus. καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες) *Nec confidimus in rebus externis*, ad animum non pertinentibus, ut Iudaei facere solent.

4. καίπερ — ἐν σαρκὶ) *Quanquam et ego gloriari pos-sem de rebus externis.* Πεποίθησιν, confidentiam, glo-riam, gloriationis argumentum.

5. περιτομῇ ὀκταήμερος) Sensum esse: *Circumcisus sum octauo die*, quisquis facile uidet. Sed constructio est inu-sitata. Explicant nonnulli: Περιτομῇ, *quod ad circum-cisionem quidem;* circumcisioni si quicquam tribuendum sit, ὀκταήμερος περιτμηθείς, *octauo die circumcisus.* Alii περιτομὴ legunt primo casu, ut περιτομὴ ὀκταήμερος, cir-cumcisio, quae fit octauo die, sit pro: *Circumcisus octauo die.* Cf. Bowyeri coniect. ad h. l. ἐκ γένους Ἰσραήλ) Prognatus ex gente Israelitica, non proselytus, et ne pa-

rentibus

rentibus quidem natus proſelytis. Chryſoſtomus: ἀπὸ μὲν γὰρ τῆ ὀκταήμερος περιτμηθῆναι, οὐχὶ προσήλυτος, ἀπὸ δὲ τῆ ἐκ γένους Ἰσραὴλ, ὁ δὲ προσηλύτων γονέων. *Ex eo enim, quod octo dies natus circumciſus eſt, non proſelytum, ex eo autem, quod genere Iſraelita fuerit, ne parentibus quidem natum proſelytis, patet.* Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων) Sc. ὤν, ſ. πεφυκώς. Indicat Apoſtolus, ſe longa ſerie ex Hebraeis ortum eſſe, nullo quaſi uiliori proſelytorum ſanguine ſtirpi ſuae admixto. Sic Xenophon de laudib. Ageſil. ſub. init. de claritudine generis Ageſilai laudat, quod ad ipſum Herculem genus referens, maioribus ortus ſit οὐκ ἰδιώταις, ἀλλ' ἐκ βασιλέων βασιλεῦσιν, *non plebeiis, ſed regibus, e regibus procreatis.* Demoſth. adu. Androtion: ἀνθρώπος καὶ σῶ βελτίος, καὶ ἐκ βελτίων. κατὰ νόμον Φαρισαῖος) *Quoad ſectam Phariſaeus.* Νόμος hic uidetur eſſe *ſecta, doctrina*, aut *ritus.*

6. κατὰ ζῆλον διώκων τὴν ἐκκλησίαν) Quod ad zelum attinet. etc. Διώκων, i. e. διώξας. Praeſ. pro Praet. κατὰ — ἄμεμπτος) Δικαιοσύνη ἡ ἐν νόμῳ, uirtus, quae circa obſeruationem legis Moſaicae occupatur. Ἄμεμπτος, *inculpatus.* Nihil unquam feci morte aut uerberibus dignum.

7. ἀλλ' ἅτινα — ζημίαν) *Sed haec omnia, quae mihi prodeſſe ualde poterant, nihili feci propter Chriſtum.* Κέρδος, *quod utile eſt, prodeſt.* Aelian. V. H. Lib. IV, c. 7. οὐκ ἦν ἄρα τοῖς κακοῖς οὐδὲ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. *Ergo malis ne mori quidem prodeſt.* Ζημία, oppoſitum τῆ κέρδος, quod nihil prodeſt; damnum affert. Potuiſſet Paulus magnus et eximius fieri in oculis hominum, honores et opes adipiſci,

(κέρδη)

(κέρδη) ſi Iudaeus manſiſſet, et Chriſtianos uexare perrexiſſet. Sed horum omnium iacturam fecit propter Chriſtum, Chriſti doctrinam, et felicitatem cultoribus Chriſti promiſſam. Omnia illa, quae commemorauerat u. 6. non amplius attendebantur et ſpectabantur in Paulo, ex quo Chriſtianus factus fuerat.

8. ἀλλὰ — ζημίαν εἶναι) *Quin etiam omnia alia pro nihilo duco;* non illa tantum, quae dixi, ſed et honores et bona huius uitae omnia, et ipſam uitam. διὰ τὸ ὑπερέχον — κυρίου μου) *Propter excellentiſſimam cognitionem Chriſti Ieſu, Domini mei,* i. e. propter praeſtantiam religionis chriſtianae, quae tanta eſt, ut maxima huius uitae commoda et lucra ei comparata*,* ne in cenſum quidem ueniant, ſed prorſus nihili ſint aeſtimanda. Τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, graeca conſtructio, pro τὴν γνῶσιν τὴν ὑπερέχουσαν. δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην) *Propter quam* libenter *rerum aliarum omnium iacturam feci,* ſecundum praeceptum Chriſti Matth. XVI, 24. Σκύβαλα) *Purgamenta, excrementa,* adeoque res uiliſſimae. De *ſtercore* uocem uſurpat Ioſephus de B. I. Lib. VI. in fine, Plutarchus de Iſ. et Oſir. etiam *capillos, ungues et ouium lanam* uti περίσσωμα τροφῆς καὶ σκύβαλον, *ciborum excrementa et purgamenta,* impura eſſe dicit. Idem Sympoſ. L. VI. Qu. 7. *purgamentis frumenti* hoc nomen imponit. Achilles Tatius L. II. θαλάσσης σκύβαλον, *purgamentum maris* commemorat. Pro σκύβαλα ἡγεῖσθαι Themiſtius *or.* 21. *Explorat.* phraſi ſimili utens dixit: σκυβαλίζειν καὶ διαπτύειν τινὰ, *aliquem excrementi inſtar auerſari et conſpuere.* ἵνα χριστὸν κερδήσω) *Vt lucrifaciam Chriſtum,* i. e. Chriſti fauorem.

9. καὶ

9. καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ) *Ipſique totus ſim deditus. Inueniri*, pro *eſſe*. *In Chriſto eſſe* ſignificat *Chriſtianum eſſe*. μὴ ἔχων — ἐκ νόμου) *Siquidem non ex legis Moſaicae obſeruatione hanc meam felicitatem ortam eſſe ſcio.* Δικαιοσύνη, צדקה, ſaepe denotat fauorem Dei, benignitatem, ut in Epiſt. ad Rom. uidimus. Hoc loco per nouam metonymiam uidetur eſſe ſtatus hominis, quem Deus fauore ſuo amplectitur. Hanc ſignificationem contextus commendat; nam u. 8. dixerat, ſe omnia alia abieciſſe, ut fauorem eius ſibi conciliaret. Nunc igitur commemorat beneficia, quae ſibi per Chriſtum contigiſſent, u. 9. ſqq. Νόμος, lex Moſis. ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως χριστοῦ) Sc. δικαιοσύνην ἔχων. *Hanc meam felicitatem*, animi tranquillitatem, ſpem uitae aeternae etc. *debeo religioni Chriſti.* Πίστις χριστοῦ opponitur τῷ νόμῳ, et fiduciam in meritis mortis Chriſti includit. τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην) *Felicitatem a Deo donatam.* Nam quod Chriſtiani ſumus, eſt donum Dei. ἐπὶ τῇ πίστει) *Propter fidem*, Chriſto eiusque doctrinae habitam, non propter obſequium legi Moſis praeſtitum. Non repugno tamen, ſi quis per δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, qua ſe nunc carere dicit Apoſtolus intelligere uelit uirtutem legi Moſaicae conformem, de qua u. 6. dixerat. Illa enim Phariſaica iuſtitia et uirtus erat manca et potiſſimum in obſeruandis ritibus conſiſtebat. Huic opponitur ἡ δικαιοσύνη διὰ πίστεως χριστοῦ, ἡ ἐκ θεοῦ ἐπὶ τῇ πίστει, uirtus quae oritur et fouetur per doctrinam Chriſti, cuius pars nobiliſſima conſtat fide promiſſionibus diuinis habita, et a Deo donatur ſub conditione fidei (ἐπὶ τῇ πίστει) quae uirtus eſt multo praeſtantior et perfectior illa Iudaica uirtute et iuſtitia, cui etiam promiſſa ſunt multo maiora et aeterna praemia.

Cete-

Ceterum nonnulli uerba ἐπὶ τῇ πίςει connectunt cum ſequentibus, hoc modo: ἐπὶ τῇ πίςει τοῦ γνῶναι αὐτὸν. Sed prior ratio praeferenda uidetur.

10. τοῦ γνῶναι αὐτὸν) Cohaeret cum antecedentibus: δικαιοσύνην τοῦ γνῶναι αὐτὸν, *felicitatem*, inquam, *cognoſcendi eum*. Cf. u. 8. διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως χριςοῦ. Fortaſſis tamen rectius connectuntur haec uerba cum uerbis u. 8. ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, omnia iſta, quae mihi olim lucroſa eſſe uidebantur, nunc flocci facio, eo conſilio, ut Chriſtum eiusque doctrinam ſolide cognoſcam. Videtur Paulus hic, ut ſaepe excidiſſe conſtructione, ἵνα u. 8. καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναςάσεως αὐτοῦ) i. e. quanti momenti nobis ſit, ſcire, eum reſurrexiſſe ex mortuis. Δύναμις, uis et poteſtas, quae rei ineſt. Reſurrectio autem Chriſti plurimum ualet ad excitandam et confirmandam ſpem noſtram felicitatis aeternae. καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ) i. e. Quam hoc ſit mihi honorificum, tolerare calamitates, ſimiles illis, quas ipſe pertulit. συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ) Si forte ſimili ſupplicii genere moriendum eſſet mihi.

11. εἴπως — τῶν νεκρῶν) *Vt aſſequar felicitatem illam aeternam, quae reſurrectionem mortuorum conſequetur.* Εἴπως h. l. ualet *ut*, ἵνα, ut Rom. I, 10. XI, 14. Καταντᾶν, *peruenire*, *aſſequi*, *conſequi*, Act. XXVI, 7. Eph. IV, 13. Ἐξανάςασις eſt illa plena reſurrectio, quam nulla mors, nihil mali conſequetur, uel ipſa poſt reſurrectionem uita beata. Nam alioquin etiam mali reſurgent, ſed in perpetuas poenas, quae uocantur mors aeterna.

12. οὐχ ὅτι — τετελείωμαι) *Scio equidem, me nondum esse consecutum* (τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν, u. 11.) *neque ad metam peruenisse.* Ἔλαβον, pro κατέλαβον. Τελειωθῆναι dicuntur, qui in stadio cursores metam attingunt, et praemio honorandi sunt. Philo 2 Alleg. p. 74. C. Apud Ecclesiae Patres τελειοῦσθαι nonnunquam dicitur pro *martyrium subire*, e. g. apud Euseb. H. E. VII. 15. Dicit igitur Paulus se nondum assecutum esse praemium, nempe fidei, uirtutis et aduersorum cum Christo eiusque caussa susceptorum (u. 9. 10.) Qui hunc locum de absoleta fere uirtute et animi bene morati perfectione explicarunt, ii nec uim uerborum nec contextum attenderunt. διώκω — καταλάβω) *Contendo autem, ut capiam, assequar.* Ἐι καὶ non est dubitantis, sed affirmantis, et significat *ut*, quemadmodum Actor. VIII, 22. Totus autem sermo respicit ad morem stadiorum uel circi. Cf. *Loesner* ad h. l. ἐφ' ᾧ — χριστοῦ) *Postquam et ipse captus sum a Christo Iesu.* In uerbis ἐι καταλάβω, ἐφ' ᾧ κατελήφθην (uid. *NOESSELT* Opusc. fasc. 2. p. 222.) uidetur esse διλογία. Καταλαμβάνεσθαι eo sensu h. l. sumitur, quo secundum *GELLIUM* (Noct. Attic. I, 12.) uirgines Vestales, omninoque alii qui sacra facere deberent, *capi* dicebantur pro *creari* aut seligi et in ordinem sacrum cooptari. Deinde etiam in hoc uerbo hic certe uidetur esse uis, a sacris Scriptoribus ab hebraica consuetudine ad graecam traducta, ut quemadmodum actiua uerba uim coniugationis Hiphil, sic passiua coniugationis Hophal imitentur. Quo sumto, καταλαμβάνεσθαι hic erit de Paulo adhibitum, quoad is eo esset a Christo per Euangelii doctrinam deductus, ut posset capere praemium, h. e. tanquam a brabeuta inuitatus et prouocatus. Sic

sensus

ſenſus uerborum εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ κατελήφθην erit: *Vt conſequar praemium, ſiquidem et me ad conſequendum prouocauit Chriſtus.* Cf. u. 14. Si uertas: *Quo ut peruenire poſſem, Chriſtus prior me uelut manu ſua prehenſum deduxit in hoc ſtadium,* reſpicit Paulus ad modum, quo Chriſtus eum ad ſui cognitionem perduxerat, Act. IX. et eſt τλοκὴ in uerbo καταλαμβάνειν et καταλαμβάνεσθαι. Καταλαμβάνειν eſt לכד, *apprehendere*, quomodo uertitur in Gloſſario Graeco-Latino.

13. ἀδελφοὶ — κατειληφέναι) *Ipſe mihi nondum uideor metam iam aſſecutus eſſe*, iam moriturus eſſe pro Chriſto. Supra c. I, 25.

14. ἕν δὲ) Sc. μεριμνῶ, λέγω. Hoc unum dicere uolo. τὰ μὲν ὀπίσω — ἐπεκτεινόμενος) *Quae retro ſunt obliuiſcor, et ad anteriora contendo.* Τὰ ὀπίσω h. l. ſunt uetera iactata a Iudaeis et laudata; τὰ ἔμπροσθεν, praemia Chriſtianis propoſita. Phraſes deſumtae ſunt a Curſoribus, *qui non curant ea, quae ſunt a tergo, ſed curſum intendunt ad ea quae a fronte ſunt.* Τὰ ὀπίσω, ſc. ὄντα. Ἐπιλανθάνεσθαί τι, *rei alicuius non habere curam*; nam eorum obliuiſcimur, quae non curamus. Sic Paulus dicit, ſe non amplius curare illa Iudaica, ſed omnes curas cogitationesque intendere in id, ut coeleſtis regni conſequatur praemia. Diog. Laert. L. VI, c. 2. §. 6. *Quum diceretur ipſi*, (Diogeni Cynico) *ſenex es, iam quieſce a labore:* Quid uero, inquit, εἰ δολιχὸν ἔδραμον, πρὸς τῷ τέλει ἔδει με ἀνεῖναι, καὶ μὴ μᾶλλον ἐπιτεῖναι; *ſi in ſtadio currerem, num ad finem me curſum oporteret remittere, et non potius intendere?* κατὰ σκοπὸν —

ἐν χριστῷ Ἰησοῦ) *Festino curſu tendo ad ſcopum, ad palmam, ad quam Deus e coelo quaſi me prouocat per Chriſtum.* Διώκειν h. l. eſt *currere, feſtinare,* intranſitiue. Dionyſ. Hal. L. I. de Fauſtulo dicit: *Cum alueo, in quo infantes expoſiti fuerant, paulo poſt* ἐδίωκεν εἰς τὴν πόλιν, *in urbem currebat.* Κατὰ σκοπὸν nihil amplius innuit ac εἰς ſ. πρὸς σκοπὸν, imo κατὰ idem eſt, quod ſequens ἐπὶ. Τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ θεοῦ, *palma ad quam Deus quaſi prouocat e coelo.* Solebant οἱ βραβευταὶ ſiue ἀγωνοθέται ſedere in ſublimi loco, atque inde per praeconem citare curſores ſingulos. His Apoſtolus Deum comparat, qui ex loco ſublimiſſimo, ex coelo nempe, nos per Chriſtum uocat. Hanc autem coeleſtem inuitationem Dei per Chriſtum Ieſum factam eſſe per Chriſti doctrinam, per ſe patet.

15. Ὅσοι οὖν — φρονῶμεν) *Quicunque igitur ad* hanc *perfectam conditionem contendimus, ita ſimus animati,* nempe ut (u. 17. συμμιμηταί μου) obliuiſcamur quae retro ſint, (u. 14.) uetera iactata et laudata a Iudaeis, et contendamus ad anteriora, ad praemia Chriſtianis propoſita. Τέλειοι, *adulti,* opponuntur pueris. Philo 1 uit. Moſ. p. 605. C. τελειότερον δὲ τῆς ἡλικίας ἰδοῦσα, Aegypti regis filia *uidens* Moſen *firmiorem quam pro aetate.* Hoc loco τέλειοι ſunt, qui religionem chriſtianam recte intelligunt, quibus magna praeſtare conuenit. Cf. 1 Cor. XIV, 20. Hebr. V, 14. Τοῦτο φρονῶμεν, *hoc ſentiamus.* Nos omnes ita, ut modo dixi, affectos eſſe decet. καὶ εἴ τι — ἀποκαλύψει) *Si uero qua in re aliter ſentitis, Deus uobis hoc quoque reuelare uelit.* Erant ſine dubio inter

inter Philippenſes etiam infirmiores, qui humiliorem ſentiendi conſuetudinem ſequebantur. Hos, ut meliora edocere Deus uelit, optat Apoſtolus. *NOESSELT*: (l. c. pag. 223.) Si nondum eo profeceritis, ut haec Iudaica omnia contemnenda putetis, ſed aliquam tamen laudem in his quaeratis, meliorem uobis aliquando mentem dabit Deus, ut uel haec propter excellentiorem Chriſti doctrinam contemnatis.

16. Πλὴν — κανόνι) *Dummodo, quam cognouimus, eandem et ſequamur legem*, h. e. inſtitutionem doctrinae chriſtianae, (Gal. VI, 16.) quae nobis excellentiſſimum praemium promittit, cuius nobilitate percepta, non erit quod magnifaciamus quae Iudaei praecipua ornamenta putent. Omittunt uerba κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν cod. Al. et 17. Copt. Aeth. Hilar. Aug. ſaepe, Facund. Κανόνι omittunt DEFG. Nempe τὸ αὐτὸ φρονεῖν τῷ αὐτῷ στοιχειν D * E clar. germ. Ambroſiaſt. τὰ αὐτὰ φρονεῖν τῷ αὐτῷ συνστοιχεῖν F. G. boern. τὸ αὐτὸ φρ. τῷ αὐτῷ σ. κανόνι 23. 31. item 37. Vulg. Spuria igitur uidentur eſſe uerba: κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν. *Dummodo ſecundum id, quod aſſecuti ſumus, uitam inſtituamus*, i. e. exprimamus interim eas doctrinas, quas iam recte percepimus, uita et moribus, dum ad maiora adſpirauerimus. φθάνειν εἴς τι, *conſequi, aſſequi aliquid* Rom. IX, 31. Deinde *mente aſſequi, percipere.* Hanc notionem comma 15. poſtulat. Στοιχεῖν, הלך, *uitam inſtituere.* Eſt autem hic Infinitiuus pro Imperatiuo, attice. Ceterum eſt hic figura rhetorica, quam κοινωνίαν uocare ſolent.

17. συμμιμηταὶ μὲ γίνεσθε, ἀδελφοὶ) *Omnes pari ſtudio me imitamini.* Vel eſt pro μιμητάι μὲ γίνεσθε, ut 1 Cor. IV, 16. XI, 1. aliisque locis. καὶ σκοπεῖτε — τύπον ἡμᾶς) Σκοπεῖτε, *attente conſiderate*, ut ſolemus ea, quae imitari uolumus. Τύπος hic eſt exemplar, ut Act. VII, 44. Imitamini meum exemplum, et exempla eorum, qui mecum ſentiunt, inprimis in contemnendis illis Iudaicis nugis et in ſtudio conſequendi praemia illa coeleſtia Chriſtianis propoſita, u. 14.

18. πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσι) Sc. ἑτέρως, quod Syrus addit, et ex natura ἀντιθέτου intelligitur. οὓς πολλάκις — τοῦ χριστοῦ) Λέγειν hic eſt *appellare*. *Hoſtes crucis Chriſti* ſunt tales homines, qui nihil non faciendum exiſtimant, ne calamitates ſimiles illis, quas Chriſtus pertulit, perferre cogantur. Gal. VI, 12. Σταυρὸς τοῦ χριστοῦ poſſet etiam explicari: doctrina de cruce et morte Chriſti. Saltem haec notio hic non excluditur.

19. Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια) *Quorum exitus erit miſeria.* Τὸ τέλος hic deteriori ſenſu eſt rei exitus ſ. poena. ὧν ὁ θεὸς — αἰσχύνη αὐτῶν) *Qui gulae pro Deo ſeruiunt, qui in turpiſſimis factis gloriam quaerunt.* Κοιλία h. l. ſunt uoluptates, quae uentre, ſiue ex cibo et potu percipiuntur. Apud Xenophontem dict. et fact. Socr. L. I, Socrates ἀφροδισίων καὶ γαστρὸς, *ueneris et uentris* abſtinentiſſimus fuiſſe dicitur, et ibidem δηλόυειν γαστρὶ λαγυείᾳ diſtinguitur. Αἰσχύνη, *res pudendae*, inprimis *uenus illicita*. *Voluptates uenereae*, quemadmodum ſua natura ex gulae intemperantia ſequuntur, ita et a ſcriptoribus τῇ γαστρὶ ſubiungi ſolent. Eiusmodi homines uoluptatibus mancipati,

cipati dicuntur τῇ γαστρὶ μετρῶντες καὶ τοῖς αἰσχίστοις τὴν εὐδαιμονίαν, *felicitatem ex uentre et rebus turpissimis metientes.* δι τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες) Satietatem, opes, gloriam. Iac. III, 15.

20. ἡμῶν — ὑπάρχει) *Nostra autem ciuitas*, aut *ius ciuitatis in coelo est.* Πολίτευμα denotat societatem hominum uni alicui ciuitati adscriptorum, iisdem legibus, iuribusque utentium; deinde uero etiam *ius ciuitatis.* Opposita sunt haec uerba Apostoli ei, quod praecessit: τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες. Nos uero, inquit, animo iam in coelo sumus; coelestia cogitamus; curamus ea quae illuc ducunt; coelestibus legibus regimur. Sumus hic quasi peregrini; quod de se Iacob dicebat, Gen. XLVII, 9. Cf. Hebr. XII, 22, XIII, 14. Anaxagoras coelum sibi patriam esse dicebat, teste *Laërtio.* ἐξ οὗ — χρισὸν) Ἐξ οὗ, pro ἐξ ὧν, ut habent nonnulli codices, sed iuniores. Huiusmodi constructiones nec apud Profanos sunt infrequentes. Si ἐξ οὗ refertur ad πολίτευμα, sensus erit: *Ex qua* (ciuitate) *seruatorem exspectamus.* Si quis ex nobis quaerat, quomodo in coelestem illam ciuitatem peruenturi simus, respondemus, nos exspectare seruatorem, qui nos ibi deducat. Hoc statim a morte corporis fiet; nos enim Christiani aut hic sumus, aut ibi in coelis; supra c. I, 23. Tertium non relinquitur. Cf. etiam 2 Cor. V, 1 — 10.

21. ὃς — ταπεινώσεως ἡμῶν) *Qui transformabit corpus humile nostrum.* Humile uocatur corpus nostrum, quia uariis morbis, infirmitatibus, ipsique morti est obnoxium. Cf. 1 Cor. XV, 42. 43. 44. εἰς τὸ γενέσθαι — δόξης αὐτοῦ) Verba εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ desunt in nonnullis codd.

Verss. et Patribus. Σῶμα τῆς δόξης est corpus *excellens*; immortale, ut 1 Cor. XV, 43. Ergo corpus hoc nostrum caducum et vile Christus reddet simile suo corpori excellentissimo et immortali. Hoc ideo fiet, quoniam in ciuitate illa coelesti non erit locus corpori nostro uili, terreno, corruptibili et infirmo. 1 Cor. XV, 50. κατὰ τὴν ἐνέργειαν — τὰ πάντα) *Pro sua potentia, qua omnia quae uult, efficere potest.* Potest ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα, etiam mortem 1 Cor. XV, 25. 26.

CAP. IV.

1. Ἐπιπόθητοι) *Exoptati.* Hebr. נחמדים. Virg. Nec dulces natos, *exoptatumque* parentem. χαρὰ καὶ στεφανός μου) Et Latini *gaudium suum* uocant eum, ob quem gaudent. *Corona*, i. e. dulce decus meum, ornamentum. Genus ex specie. οὕτω στήκετε ἐν κυρίῳ) *Firmi estote in fide* et religione.

2. Εὐωδίαν — ἐν κυρίῳ) Συντυχὴς est etiam uirile nomen. Sed de mulieribus esse sermonem patet ex u. 3. Nonnullis Euodia et Syntyches sunt Diaconissae, inter quas, ut hic ipse locus indicat, dissidia orta fuerant. Hortatur igitur, ut sint concordes, propter Dominum, ut mulieres christianas decet.

3. καὶ ἐρωτῶ — γνήσιε) Pro καὶ legunt ναὶ codices plurimi et optimi, cum Versionibus et Patribus nonnullis, quod ναὶ est precantis ad modum נא Hebraei. Ἐρωτῶ, precor. Σύζυγος non tantum dicitur de matrimonio iunctis, uerum etiam de collegis, ut sit pro συνεργὸς. Intelligit igitur Episcopum, uel primum inter Presbyteros Philippenses,

lippenſes. Epaphroditum nonnulli fuiſſe exiſtimant, ad quem per ἀποστροφὴν ſe uertat oratio, tanquam praeſentem futurum, ubi epiſtola haec in eccleſia Philippenſium legeretur. ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς) בספר היים. Phraſis deſumta a more optimarum ciuitatum, ſcribendi in albo publico ciues. Sic dicitur Deus ἀνθρωποταθῶς librum habere, in quo piorum nomina deſcripſerit, quibus uitam aeternam daturus eſt.

4. χάιρετε — χάιρετε) Supra III, 1. Nunc id repetit, et quidem uoce bis poſita, ad ſignificandum affectum eximium.

5. τὸ ἐπιεικὲς — ἀνθρώποις) *Moderatio ueſtra omnibus hominibus innoteſcat.* Id agite, ut omnes homines experiantur et ſciant, quam libenter pacis et concordiae cauſſa de iure ueſtro remittatis, quam ſitis faciles in condonandis iniuriis, quam omnia aequi bonique conſulatis, et aequam in rebus arduis ſeruetis mentem. Τὸ ἐπιεικὲς, ſiue quod idem eſt, ἐπιείκεια, *manſuetudo, lenitas, bonitas.* Hoc ſenſu ἐπιεικὴς cum μέτριος iungitur apud Ioſephum Ant. VI, 12. 7. Μέχρις ἂν μέν εἰσι ἰδιῶται τίνες καὶ πατεινοὶ — ἐπιεικεῖς, εἰσι καὶ μέτριοι, καὶ μόνον διώκουσι τὸ δίκαιον *lenes ſunt et moderati, ac quod iuſtum eſt, unice perſequuntur.* Sic Philo ἐπιείκειαν et φιλανθρωπίαν coniungit 1. de Vit. Moſ. Sic Dominis tribuitur nimis erga ſeruos lenibus et blandis τὸ ἐπιεικὲς. Philo de Somn. p. 1148. D. ὁ κύριος ἐγγύς) ſc. ἐστί. *Dominus prope eſt,* quippe ubique praeſens; non tantum facta noſtra ſed mentes etiam ueſtras inſpicit. Is igitur nos probabit et tandem remunerabitur, ſi aequi erga alios fuerimus; non ap-

probabit, ſed puniet iniquos et moderatione uti neſcios. Pſ. CXXXIX, 7 — 13. Alii ſeriei orationis minus conuenienter: Dominus fauore et auxilio ſuo uobis adeſt. Pſ. CXLV, 18.

6. μηδὲν μεριμνᾶτε) De anxiis curis ſermonem eſſe, ipſum hoc uerbum, quo utitur Apoſtolus, indicat; praecipue uero tunc pericula perſecutionum erant metuenda. ἀλλ' ἐν — πρὸς τὸν θεόν) Ἐν παντὶ, *omni tempore*, quamuis data occaſione. Supple: Χρόνῳ, uel etiam πράγματι, *in omni negotio*, quicquid aduerſi uel laeti acciderit. Non tantum a Deo expetite quicquid uobis utile eſt et neceſſarium ad ueram ſalutem et felicitatem, ſed gratias etiam ei agite pro beneficiis acceptis, etiam pro aduerſis; nam haec etiam ad augendam Chriſtianorum felicitatem faciunt, Rom. VIII, 28. Τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, cf. Eph. VI, 18. Μετὰ εὐχαριστίας, nam optimus hic character eſt ſoluti a curis animi, et orationis cum reſignatione uoluntatum humanarum coniunctae.

7. καὶ ἡ εἰρήνη — ἐν χριστῷ Ἰησοῦ) *Ita fiet, ut ſumma animi tranquillitas, omni humana cogitatione maior, animos ueſtros communiat et firmos reddat in religione Chriſti Ieſu.* Καὶ connectit haec uerba cum praecedentibus u. 6. Si hoc, quod modo dixi, faciatis. Ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ, animi ſecuritas et tranquillitas maxima. Τοῦ θεοῦ eſt genitiuus cauſſae efficientis, ut *tranquillitas Dei* ſit animi tranquillitas, quam nemo niſi Deus per religionem efficere poſſit. Hebraea phraſi etiam quae ſumma ſunt et maxima, *Dei* dici, notum eſt. Haec a Deo per religionem effecta tranquillitas ὑπερέχει πάντα νοῦν, omnem humanam cogita-

cogitationem ſuperat; tanta eſt, ut mens humana maiorem ſibi fingere non poſſit. Haec igitur *animos ueſtros et cogitationes ueſtras firmabit et muniet in religione*, efficiet ut religioni conſtanter adhaereatis, nec ob ulla aduerſa ab ea deficiatis. Καρδίαι et νοήματα, *animi et cogitationes*, h. l. ſunt ſynonyma. Verbum φρουρεῖν eſt metaphora a praeſidiis militum deſumta. Haec animi tranquillitas uos *muniet* aduerſus hoſtium impetus, qui uos ad defectionem a religione allicere conantur. Ἐν χριστῷ Ἰησοῦ, i. e. *in religione chriſtiana*. Senſus igitur huius commatis eſt: Si quod (u. 6.) dixi, facietis, tum Deus animos ueſtros per religionem tranquillabit, et haec animi tranquillitas, omni humana cogitatione maior, uos laetos reddet in mediis etiam aduerſis, et efficiet, ut firmi maneatis in religione, cuius haec laeta animi conditio effectus eſt et fructus. Alii, ſed nec uſui loquendi nec contextui ſatis accommodate, ſic uertunt: *Sic Deus pro ſuo fauore, qui omni cogitatione maior eſt, efficiet, ut ſemper ita ſitis affecti, quemadmodum Chriſtianos decet.* Ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ, *Dei fauor*, metonymice; quia, qui pacem inter ſe habent, ſolent aut debent aliis benefacere.

8. τὸ λοιπὸν — ταῦτα λογίζεσθε) Σεμνὰ, grauitatem et dignitatem notant, a qua diſcedit leuitas et petulantia. Προσφιλῆ, *amabilia*. Sir. XX, 12. (13.) ὁ σοφὸς ἐν λόγῳ ἑαυτὸν προσφιλῆ ποιήσει. Εὔφημα, *quae bonam famam pariunt*. Εἴ τις ἀρετὴ, ſi quae res eſt, quae in cenſu uirtutum apud cordatos uenit. Ἔπαινος, meton. *quicquid eſt laude dignum*. Ταῦτα λογίζεσθε, *hoc*

hoc animo recolite, nempe ideo, ut et in actionem producatis.

9. ἃ καὶ — ἔσται μεθ' ὑμῶν) Ἐμάθετε hic, ut μαθητεύσατε Matth. XXVIII, 19. significat primam institutionem. παρελάβετε, קבלתם, et ἠκούσατε, sunt Synonyma. Εἴδετε uero ad ipsas Pauli actiones refertur. Ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης, *Deus benignus*, omnis felicitatis auctor. Ἔσται μεθ' ὑμῶν, *uobis opitulabitur.*

10. ὅτι ἤδη — φρονεῖν) *Quod iam aliquando reuiruisti in uestra pro me cura.* Syrus: quod (denuo) coepistis mei curam habere. Τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, i. e. κατὰ τὸ ὑ. ἐ. φρ. Vel est Enallage; pro: ἐχάρην ὅτι ποτὲ ἀνέθαλεν ἐν ὑμῖν τὸ φρονεῖν ὑπὲρ ἐμοῦ, φρονεῖν, pro φροντίζειν. ἐφ ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε) i. e. περὶ ὅ, seu καθὼς. Καὶ pro μέντοι, ut Hebr. ו ponitur pro aduersatiua. Hoc autem Paulus addit, ut mitiget, quod dixerat, ipsorum studium reuiruisse. ἠκαιρεῖσθε δέ) *Sed occasione eratis distituti.* Καιρὸς, *temporis occasio.* Erat nempe nemo idoneus, et paratus suscipiendo itineri, quem mitterent.

11. οὐχ — λέγω) *Non ideo hoc dico, quod in penuria* constitutus fuerim, uel magna penuria laborauerim. Sapiens enim, ut statim aliis uerbis addit Paulus, tenui etiam sorte est contentus, nec multis eget. Κατὰ h. l. *propter*, quo sensu etiam apud Profanos ocurrit. ἐγὼ γὰρ — αὐτάρκης εἶναι) *Didici enim sorte conditioneque mea contentus esse.* Ἐν οἷς εἰμι, *qua sorte conditioneque sum.* Sic Ioseph. Ant. L. X. *Aegyptius*

tius autem, quum audiuiſſet, ἐν οἷς ἐστιν ὁ σύμμαχος αὐτῶ Σεδεκίας, *quonam loco res Sedeciae ſocii ipſius eſſent.* Xenophon Cyropaed. L. III. νῦν δ' ὁρᾶτε δή, ἐν οἵῳ ἐστί, *iam uero uidetis tandem, quanam conditione ſitis.* Supple: πράγματι. Αὐτάρκης et res dicitur, quae ſufficit, et homo, qui eo, quod habet, contentus eſt.

12. οἶδα — περισσεύειν ἐν ταυτί) i. e. Noui in rebus exiguis patienter me gerere, et rebus abundantibus cum modo uti. Eſt enim in utroque uerbo Metonymia. Ταπεινοῦσθαι *humilem* eſſe; deinde uero *pauperem eſſe*; nam qui pauper eſt, ab omnibus fere contemnitur. Poſſet etiam uerti: Contemtu et honore uti recte poſſum. Nam יתר eſt *excellens.* Ἐν παντί, *omni tempore et loco.* καὶ ἐν πᾶσι — ὑσερεῖσθαι) *Initiatus* (inſtitutus exercitatione et experientia) *ſum in omnibus* huius uitae caſibus, *ita ut non minus ſaturitatem quam inediam, non minus abundantiam quam inopiam aequanimiter ferre poſſim.* Μεμύημαι, *initiatus ſum*, i. e. inſtitutus. In Gloſſario: μύω, *initio, imbuo.* χορτάζεσθαι, ex magna rerum copia ſumere, quod ſatis eſt. Πεινᾶν, non tenuiter tantum paſci, ſed et famen pati, aequo animo. 1 Cor. IV, 11.

13. πάντα — χριστῷ) *Omnia poſſum per eum qui me corroborat, Chriſtum*, per uſum doctrinae Chriſti. Πάντα ἰσχύω, poſſum omnia, h. e. ferre uitae caſus, res aduerſas, et quod multo difficilius eſt, etiam ſecundas. *Per eum, qui me corroborat*, nempe per doctrinam ſuam, et promiſſiones, auxilio etiam. Deeſt χριστῷ in nonnullis Codicibus, Verss. et Patribus.

14. πλὴν

14. πλὴν — τῇ θλίψει) Non haec, ait, eo dico, ut nobis gratias non agendas existimem. Καλῶς ἐποιήσατε, formula gratias agentis. Συγκοινωνήσαντες μου τῇ θλίψει, quod ostendistis, tangi uos sensu calamitatum mearum.

15. οὐδεμία — ὑμεῖς μόνοι) *Nulla fere ecclesia mecum communicauit ad rationem dati et accepti*, i. e. nulla fere ecclesia in usum et necessitatem meam misit, aut mihi tribuit beneficium, pro quo gratias agere possim. Λόγος δόσεως καὶ λήψεως, *ratio datorum et acceptorum.* Nam λόγος h. l. significat *rationem*, *die Rechnung.* Quae a Philippensibus accepit, in rationes Dei remuneratoris refert Paulus, titulo depositi. Dicit igitur Paulus, solos Philippenses tum sibi aliquid contulisse.

16. ὅτι καὶ — ἐπέμψατε) Ἐν Θεσσαλονίκῃ, pro εἰς Θεσσαλονίκην, nam ea fuit, excepta Beroea extrema urbium Macedoniae, quam uidit Paulus. Ἅπαξ καὶ δίς, *saepius.*

17. οὐχ — τὸ δόμα) Διόρθωσις, et deest ταῦτα γράφω, aut λέγω. Non eo haec dico, quod largitionem seu impensam quaeram, i. e. quod aliquid dari mihi uelim. Δόμα est δόσις, non δῶρον. ἀλλ' — λόγον ὑμῶν) *Sed exopto fructum abundantem in rationem uestram*; (auf eure Rechnung) opto, ut Deus beneficia uestra cum lucro referat in rationem uestram. Retinet cogitationem λόγου δόσεως καὶ λήψεως, i. e. rationum. Dicit, se quaerere, non ut ipse accipiat, sed Philippenses ut fructum aliquem percipiant eumque copiosum, et quo abunde impensa sarcia-

tur.

tur. Non tam istis datis gaudeo, quam quod ex ista liberalitate ingens ad uos fructus redibit, Deo scilicet eam repensante.

18. ἀπέχω δὲ πάντα) *Recte omnia accepi.* Haec est ἀποχὴ, quae Epaphroditi fidem liberat. Ἀπεχεῖν, *habere, accipere.* Plutarch. uita Domosth. extr. τὸν μὲν ὧν Δημοσθένης ἀπέχεις. Antonin. XI, 1. ἐγὼ ἀπέχω τὰ ἐμαυτοῦ. καὶ περισσεύω) Plus habeo, quam desiderem. πεπλήρωμαι — ἐυάρεστον τῷ θεῷ) Πεπλήρωμαι, *abundo*, satis habeo. Τὰ παρ ὑμῶν, sc. δόματα. Ὀσμὴν — τῷ θεῷ) h. e. quae munera Deo sunt gratissima et acceptissima, acceptiora quam sacrificia et uictimae omnes. Ὀσμὴν ἐυωδίας, uide Eph. V, 2. Ita h. l. nominat munera Philippensium. Θυσίαν δεκτὴν, ἐυάρεστον τῷ θεῷ. Rom. XII, 1.

19. ὁ δὲ θεὸς — ἐν χριστῷ Ἰησοῦ) Πληρώσει. Fut. pro Optatiuo, quem nonnulli codices exhibent. *Largiatur uobis Deus omne id, quo uobis est opus.* Ἐν δόξῃ mihi referendum uidetur ad πληρώσει, *glorioſe*, i. e. largissime. Κατὰ τὸ πλοῦτον αὐτοῦ, *pro sua potentia*, qua ditissimus est, et tanquam Dominus coeli et terrae largiri potest, quaecunque uult. Ἐν χριστῷ Ἰησοῦ, *per Christum Iesum*, ut donorum omnium spiritualium, ita et uitae aeternae datorem et dispensatorem.

22. μάλιστα δὲ οἱ ἐκ Καίσαρος οἰκίας) In se possunt intelligi *Neronis Imperatoris cognati*; nam uerba graeca hanc

hanc interpretationem permittunt. Sed hoc loco potius intelliguntur *Caesaris domestici et ministri*, et in specie liberti et serui. Nam et apud Iosephum A. XVII, 5. 8. οἰκία Καίσαρος clare sic dicitur, quum ibi sermo sit de ancilla Liuiae; et in inscriptionibus antiquis non semel *Domus Caesaris* hoc sensu occurrit.

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM PAVLI AD COLOS. SENSES.

Erant *Coloſſae* urbs Phrygiae, ubi fluuii Lyci gurges eſſet, quae a ueteribus Geographis, in translatione Syriaca et Codicibus uetuſtiſſimis ſcribitur *Colaſſae*. Paulus tum, quum hanc Epiſtolam ſcriberet, nunquam Coloſſis fuerat, c. II, 1. Sed coetum ibi collegerat *Epaphras*, c. I, 7. qui etiam, ut uidetur, in uicinis urbibus, Laodiceae nempe et Hierapoli Euangelium annunciauerat, c. IV, 12. 13. Occaſionem conſcribendi hanc Epiſtolam dedit Paulo, quod periculum eſſet, ne Coloſſenſes cum uicinis Laodicenis et Hierapolitanis per falſos doctores abducerentur a ueritate Euangelii, quod eo magis erat uerendum, quia doctrina Chriſti iis non ab Apoſtolo quodam, ſed per Epaphram tradita erat. Quare Paulus doctrinam Epaphrae hac Epiſtola confirmare uoluit, c. I, 7. IV, 12. 13. Proximam occaſionem ſcribendi dediſſe uidetur Epiſtola Laodicenſium, ad Apoſtolum ſcripta, c. IV, 16. Videntur enim Laodicenſes perſcripſiſſe ad Paulum de erroribus falſorum illorum Doctorum, eumque conſuluiſſe. Is igitur nunc reſpondet, mittens quidem Epiſtolam ad Coloſſenſes, quia forte maior eſſet eorum coetus, et falſi

Doctores ibi plures turbas excitarent, ſed rogans, ut eandem Epiſtolam Laodicenſibus legendam mitterent, et peterent ab ipſis exemplum Epiſtolae ad Paulum ſcriptae, ut melius intelligerent Pauli reſponſionem.

Eſſenos autem fuiſſe, qui errores uarios in iis locis ſpargerent, ualde eſt uerosimile; quod facile patebit, ſi *Ioſephum* et *Philonem*, quorum loca infra in ipſis annotationibus exhibebimus cum c. II. noſtrae Epiſtolae conferas. Scripta eſt Epiſtola Romae ex uinculis circiter a 61. 62. miſſa per Tychicum et Oneſimum; c. IV, 7. 8. 9. eodem prope tempore, quo ſcripſit Paulus eam ad Epheſios, quum adhuc, quae ad Epheſios ſcripſerat, in animo haererent; quod oſtendit inſignis utriusque epiſtolae ſimilitudo, in ſententiis, et uerbis adeo expreſſa.

CAPUT I.

1. 2. Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς) Huius nomen Paulus ideo adiungit, quod probe notus eſſet Coloſſenſibus, ut qui aliquando eo miſſus fuiſſet. Ceterum idem fere huius Epiſtolae initium, quod ad Epheſios.

3. 4. ἀκούσαντες — ἁγίους) *Quum audiui, uos factos eſſe Chriſtianos, et liberales erga omnes Chriſtianos eſſe.* Audiui ueſtram ἀγάπην, i. e. eleemoſynas a uobis diſtribui per multas eccleſias.

5. διὰ τὴν ἐλπίδα — οὐρανοῖς) Connectenda ſunt haec cum uerbis: *Gratias ago Deo etc.* com. 3. *Propter felicitatem illam aeternam, quae uobis repoſita eſt in coelis.* Poſſunt haec uerba etiam connecti cum immediate praecedentibus. Charitatem ueſtram erga omnes Chriſtianos oſten-

oſtendiſtis *propter felicitatem* etc. h. e. quoniam felicitatem uobis in coelo repoſitam eſſe ſcitis. Ἐλπὶς h. l. non tam *ſpes ipſa* eſt, quam potius *id, quod ſperatur*, τὸ ἀγαθὸν ἐλπιζόμενον, nempe uita aeterna, quae, tanquam praemium quoddam, repoſita in coelis eſt ueris Chriſtianis. Exquiſite uero τὰ ἆθλα, *praemia certaminis*, ἀποκεῖσθαι et προκεῖσθαι dicuntur, quae certaminum uictoribus repoſita aſſeruataque ſunt, e. g. apud Ioſephum Ant. VIII, 12. 3. et apud *Philonem* ſaepe. Sic de Sacerd. hon. p. 834. D. τοσούτων οὖν προκειμένων ἄθλων, *igitur tot praemiis propoſitis* etc. ἣν προηκούσατε — εὐαγγελίῳ) *De quâ iam olim audiuiſtis, quum uobis doctrina uera Euangelii annunciaretur.* Ἀκούειν h. l. eſt *prima accipere rudimenta.* Illud autem πρὸ additum, ſignificat, iam aliquod tempus ex eo tranſiiſſe. Λόγος, *doctrina*, et ἀληθείας pro Adiectiuo.

6. Τοῦ παρόντος — ἐν ἀληθείᾳ) *Quae* (doctrina) *traditur apud uos ſicut etiam in omni terrarum orbe, et ut alibi, ita etiam inter uos fructum fert* (*et propagatur*) *a primo tempore quo in ea inſtituti eſtis, et quantum beneficium* ea *ſit, uere cognouiſtis* et experti eſtis. τὸ παρόντος εἰς ὑμᾶς) Refer ad εὐαγγελίῳ com. 5. Recte latinus Interpres: *Quod peruenit ad uos.* Sic optimus quisque auctorum. Ioſephus Ant. I, 21. 2. εἰς Σίκιμον παρῆν, Sicimum peruenit. III, 5. 3. πάρεσι καὶ αὐτὸς εἰς τὸ στρατόπεδον, *ipſe in caſtra peruenit.* Fortaſſis tamen εἰς ὑμᾶς poſitum eſt pro ἐν ὑμῖν, doctrina *eſt*, traditur *inter uos.* Καὶ ἐστι καρποφορούμενον, pro καρποφορεῖ, *fructum fert*, uim ſuam exſerit in emendandis, tranquillan-

quillandis et beandis hominibus. Multi codices antiqui cum Verſionibus et Patribus haud paucis addunt ἀυξανόμενον, ſc. ἐϛι, augetur, propagatur. Ἐν ἀληθείᾳ coniungo cum ἐπέγνωτε, *uere cognouiſtis* uel experti eſtis, τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, *beneficium Dei*, h. e. quantum ſit illud beneficium, quod doctrina hac eſtis imbuti. χάριϛ, quoduis beneficium. Alii ſic: καὶ ἐπέγνωτε — ἐν ἀληθείᾳ) *Et cognouiſtis*, experientia edocti eſtis, *quanta beneficia Deus in nos conferat per doctrinam Chriſti.* Ἀλήθεια, κατ' ἐξοχὴν ueritas Euangelii. Poteſt etiam ἡ χάριϛ τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ eſſe *uerum Dei beneficium*, nempe Euangelio declaratum.

7. 8. ἀπὸ Ἐπαφρᾶ) Genitiuus Doricus. *Epaphram* uero unam eandemque eſſe perſonam cum Epaphrodito, nullo argumento firmo probari poteſt. ὑπὲρ ὑμῶν) *Veſtro bono.* Igitur non tantum primus illis annunciauerat Euangelium, ſed et, ut uidetur, coetui Coloſſenſium tum praerat, quum Paulus haec ſcriberet. ὁ καὶ — ἐν πνεύματι) *Qui etiam declarauit mihi amorem ueſtrum uere chriſtianum.* Ἀγάπη ἐν πνεύματι eſt *amor uere chriſtianus*, Euangelio conformis, non amicitia qualis ſolet inter homines eſſe et proficiſci ab animi quodam affectu rebusque externis, quae amicitiam ſolent conciliare.

9. ἵνα — θελήματος αὐτοῦ) Αὐτοῦ, ſc. θεοῦ, ex com. 6. extremo. Vt plenior fiat ueſtra uoluntatis diuinae cognitio. Eſt autem cognitio uoluntatis diuinae nihil aliud niſi cognitio religionis, cognitio eorum, quae Deus nos ſcire, credere et agere uult. Poſt πληρωθῆτε ſupple κατὰ. Ad reliqua huius uerſus cf. Eph. I, 8.

10. περι-

10. περιπατῆσαι — ἀρέσκειαν) Περιπατῆσαι, pro: εἰς τὸ περιπατῆσαι. Ἀξίως τῦ κυρίυ, *ut Chriſto debetur*, ut decet Chriſti cultores. Εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, *ut quicquid Chriſto placet faciatis*, ut ei omnem obſeruantiam praeſtetis. Nam uox ἀρέσκεια, quae alias ſenſu non bono accipitur, hic ſumitur ſignificatione optima. Hoc ſenſu *Philo* de mund. Opif. p. 33. C. de Adamo: πάντα καὶ λέγειν καὶ πράττειν ἐστόδαζεν εἰς ἀρέσκειαν τῦ πατρὸς καὶ βασιλέως ἐν παντὶ — τῦ θεῦ) *Vt per omnis generis recte facta fructum oſtendatis* (ſcientiae ueſtrae,) *et creſcatis in cognitione.* Καρτοφορῦντες, Enallage Graecis haud infrequens; nam tranſit ab Accuſatiuo ad Nominatiuum. Εἰς τὴν ἐπίγνωσιν, pro τῇ ἐπιγνώσει, quod habent codices uetuſti, Clem. Cyr. Maximus.

11. ἐν πάσῃ — τῆς δόξης αὐτῦ) *Omnis generis uiribus* (ſpiritualibus) *roborati, pro ſumma eius potentia.* Δυναμῦν pro ἐνδυναμῦν. Κράτος τῦ θεῦ, *potentia Dei*; et κράτος τῆς δόξης, *potentia glorioſa.* εἰς πᾶσαν — μετὰ χαρᾶς) Quibus opus eſt uobis, *ut mala conſtanter feratis, et patienter exſpectetis* (auxilium diuinum) *bono animo.* Μακροθυμία h. l. non eſt *longanimitas*, quum tardi ſumus ad iram, ſed *exſpectatio patiens*, ut Iac. V, 7. Μετὰ χαρᾶς, ita ut non deſperetis, preſſi calamitatibus, ſed ſitis bono animo.

12. εὐχαριστῦντες — ἐν τῷ φωτὶ) *Et ut gratias agatis Patri, qui per cognitionem uos reddidit idoneos ad participandam Chriſtianorum felicitatem.* Μερὶς, *pars.* Κλῆρος, *ſors*, quicquid ſorte contingit nobis bonum. Hoc loco intelligitur omnis Chriſtianorum felicitas, et in hac

et in altera uita. Ἐν τῷ φωτὶ, *per lumen*, i. e. per cognitionem, refer ad ἱκανώσαντι. Μερὶς τῦ κλήρυ, participatio felicitatis. Deus, (inquit Paulus,) aptos uos reddidit ad partem felicitatis Chriſtianorum, ut poſſitis felicitatis Chriſtianorum participes fieri, per *lumen*, i. e. per doctrinam Chriſti uobis expoſitam. Coloſſenſes antea fuerant idolorum cultores; nunc autem acceperant cognitionem religionis, qua apti redditi erant ad participandam illam felicitatem Chriſtianorum.

13. ὃς ἐῤῥύσατο — τῦ σκότυς) *Qui* (Pater 12.) *nos uindicauit e regno Satanae*, in quo ignorantiae et uitiorum tenebrae dominantur. Ἐξυσία τῦ σκότυς *regnum tenebrarum*, quod alias etiam uocatur regnum Satanae. Quicquid eſt mali moralis, et cauſſarum eius, et detrimentorum, et hominum prauorum, omnis ignorantia rerum diuinarum, ſuperſtitio, flagitioſitas et miſeria moralis, uocatur τὸ σκότος et ἐξυσία τῦ σκότυς eſt regnum diaboli. Huic opponitur ἡ βασιλεία τῦ χριςῦ, *regnum Chriſti*, quo nomine appellatur quicquid eſt boni moralis, cauſſarum et effectuum eius et bonorum hominum. καὶ μετέςησεν — τῆς ἀγάπης ἀυτῦ) i. e. τῦ ἠγαπημένυ. Subditos filii ſui dilecti nos eſſe uoluit.

14. ἐν ᾧ — διὰ τῦ αἵματος ἀυτῦ) Deſunt uerba διὰ τῦ αἵματος αὐτῦ in Codd. plurimis, Verſionibus et Patribus, et translata huc uidentur ex Eph. I, 7. Dicit igitur Apoſtolus: *Per quem fruimur redemtione, remiſſione peccatorum.* Eratis miſeri, propter ignorationem uerae religionis, uitam ſceleſtam, et incommoda cum ea coniuncta. Ab omnibus his malis et miſeriis liberati eſtis per Chriſtum.

De

De significatione uocis ἀπολύτρωσις cf. notata ad Matth. XX, 28. et Rom. III, 24. Hic statim explicatur per τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

15. ὅς ἐστιν — ἀοράτου) i. e. *Per quem Deus inuisibilis, factus est conspicuus hominibus.* Demonstrat Apostolus, quantus sit ille Dominus, in cuius regnum, uel coetum Christiani uenerunt. Est effigies Dei inuisibilis. Vt uero nos redimeret, apparuit in his terris, et uariis argumentis demonstrauit, se esse filium Dei. Optime illustratur haec phrasis ex Ioh. I, 14. ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός. Cf. Io. XIV, 9. Adam imago Dei fuit, sed ualde tenuis. In Christo perfectissime apparuit, quam Deus esset sapiens, potens, bonus. πρωτότοκος πάσης κτίσεως) *Caput*, dominus *omnium creaturarum. Primogeniti* iure hebraico erant capita gentis; hinc fit, ut בכור denotet, *caput* s. *dominum.* Sic. Ps. LXXXIX, 28. בכור, πρωτότοκος, et עליון למלכי ארץ, ὑψηλὸς παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς, Synonyma sunt. Cf. Rom. VIII, 29. Haec significatio contextui optime respondet; nam in sequentibus ratio redditur, cur Christus sit πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Vox κτίσις saepe ad homines restringitur, ut in hoc ipso capite, u. 23. et Marc. XVI, 15. Sed h. l. intelliguntur *omnes creaturae intelligentes*, quam significationem sequentia requirunt.

16. ὅτι ἐν αὐτῷ — ἔξουσίαι) Ratio redditur, cur Christus sit dominus omnium creaturarum; quia nempe omnia creauit. Τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, i. e. uniuersus mundus. Quare addit etiam τὰ ἀόρατα, ad exprimendam uniuersalitatem. Θρόνοι, i. e. ἐν θρόνοις considentes, ut

reges. Κυριότητες — ἐξουσίαι, abſtracta pro concretis; κύριοι, ἄρχοντες, ἐξουσίαν ἔχοντες, ſummi et potentiſſimi, ut Eph. I, 21. quem locum confer. τὰ πάντα — ἔκτισαι) Vide Rom. XI, 36. Intelligunt nonnulli h. l. non mundi creationem, ſed ſic dictam nouam creationem, quae in omni terrarum orbe per propagationem euangelii effecta eſt, et conferunt Eph. II, 10. Sed utriusque loci contextus eſt ualde diuerſus. Ibi enim homines dicuntur creati eſſe ad recte facta; hoc autem in loco nihil additur, quod nos de ſanctitate uitae, ad quam homines creati ſint, cogitare cogat.

17. καὶ αὐτός ἐστιν πρὸ πάντων) *Prior omnibus rebus creatis*, quia ipſe omnia creauit. Al. Praeſtantior eſt omnibus. καὶ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε) *Et omnia per eum conſeruantur*, et gubernantur. Tempus Praeteritum συνέστηκε h. l. non ſolum creationis *actum*, ſed etiam illius actus continuationem et perennitatem indicat. Hoc ſenſu Philo in libro: *Quis rerum diuin. ſit haeres* p. 489. hoc uerbo utitur. ὁ ἔναιμος ὄγκος, ἐξ ἑαυτὸν διαλυτὸς ὢν καὶ νεκρός, συνέστηκε καὶ ζωτυρεῖται προνοίᾳ θεοῦ etc. *Moles ſanguinea, per ſe diſſolubilis et mortua, conſeruatur et fouetur prouidentia Dei.*

18. καὶ αὐτός — ἐκκλησίας) Caput eſt corporis, i. e. eccleſiae, ut mox locutio exponitur. Cf. Eph. I, 22. 23. Poſt τοῦ σώματος pone comma. ὃς ἐστιν — ἐκ τῶν νεκρῶν) *Qui primus et praecipuus ex mortuis reſurrexit*, nempe ad uitam aeternum duraturam. Ἀρχή conſtrue cum τῶν νεκρῶν, ſicut πρωτότοκος conſtruendum eſt cum ἐκ τῶν νεκρῶν. Nam ἀρχὴ, pro ἀταρχὴ, ראשית, *primi-*

primitiae, et ἀρχὴ τέκνων pro πρωτότοκος, Gen. XLIX, 3. Deut. XXI, 17. Coniunguntur itaque phraſes ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων, 1 Cor. XV, 20. et πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, Apocal. I, 5. ἵνα γένηται — πρωτεύων) *Vt inter omnes ipſe primas teneat*, ſ. *ſupra omnes emineat*. Ἐν πᾶσιν nempe intelligendum genere maſculino, et πάντες ſunt *fideles*, quibus Chriſtus eſt πρωτότοκος ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, Rom. VIII, 29. Habet phraſin hoc ſenſu Plutarchus in Pericle, ubi Pericles dicitur τεσσαράκοντα μὲν ἔτη πρωτεύων ἐν Ἐφιάλταις καὶ Λεωκράταις, *per quadraginta annos eminens ſuper Ephialtes et Leocrates*.

19. ὅτι ἐν αὐτῷ — κατοικῆσαι) *Nam uoluit Deus eum poſſidere omnes copias*, ſc. bonorum, Chriſtianis diſtribuendorum. Εὐδόκησε, ſc. *Deus*, qui Nominatiuus ſaepe ſubauditur. Εὐδοκεῖν autem cum Nominatiuo recte iungitur, ut Rom. XV, 26. Gal. I, 15. Πᾶν τὸ πλήρωμα, *omnes copiae*, nempe commodorum et bonorum, quae tribuuntur Chriſtianis, ut patet ex c. II, 3. Τὸ πλήρωμα, *plenitudo* actiue et paſſiue accipitur, h. e. de iis quae implent, dant, docent, aut quae capiunt aliquid, poſſident, eoque ornati ſunt uel imbuti, ſiue de copia quacunque Io. I, 16. Rom. XI, 25. 12. Hoc loco intelligitur de dotibus, quas Deus Chriſto conceſſerat, inprimisque de cognitione Dei quam tradere hominibus, doctrinaque coeleſti, qua uiam monſtrare ad ueram animi ſalutem deberet. Cf. c. II, 9. Diligenter expoſuit totum hunc locum, et alias etiam interpretationes diiudicauit *NOESSELTIUS*, Opuſc. Faſc. 2. p. 233. ſqq. *Habitare* dicuntur copiae in aliquo, ſi eas poſſidet. Voluit itaque Deus, ut Chriſtus omnia

bona quae tribuuntur Christianis, possideret, ut esset Christianis fons omnium bonorum.

20. καὶ δι' αὐτοῦ — ἐν τοῖς οὐρανοῖς) *Et per eum sibi reconciliare omnes homines, restituens pacem* (amicitiam) *per eum qui sanguinem in cruce effudit, omnes* (inquam) *omnino homines in uniuerso terrarum orbe,* (sibi reconciliauit.) Καταλλάξαι Deus dicitur, quatenus hominibus a se alienis ultro obtulit ueniam et amicitiam, e sua parte se gessit amicum, misericordem, certum condonandi, non odio plenum. Talem se declarauit erga τάντα, i. e. cuiuscunque nationis et conditionis homines. Εἰς αὐτὸν, pro αὐτῷ, *sibi,* per Hebraismum, quo εἰς respondet ל, articulo Datiui casus. Εἰρηνοποιήσας, *pacem, amicitiam restituens;* idem quod καταλλάξας. Restituit autem Deus amicitiam inter se et homines, uel instituit sic rem, ut καταλλαγὴ fieret διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σαρκὸς αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, *per sanguinem quem ipse* (Christus) *in cruce effudit, per eum,* per eundem ipsum Christum, et mortem eius. Deus enim Christum morti tradidit, eo inprimis consilio, ut declararet se uelle condonare, condonandoque restitui amicitiam; se uelle igitur, ut homines desinant sibi metuere a fauentissimo ipsis, desinant autem etiam ei reniti sensu uitaque. Εἴτε τὰ — οὐρανοῖς) sc. εὐδόκησε καταλλάξαι, u. 19. 20. Τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς, omnes omnino homines in uniuerso terrarum orbe. Nam haec phrasis *coelum et terra* saepe est ὁ κόσμος, mundus, uniuersum genus humanum. Hanc significationem etiam totus contextus postulat, qui de reconciliatione hominum cum Deo agit, siue de modo procurandae ueniae per mortem Christi. Ex aliorum sententia *terrestria*

reſtria h. l. ſunt *homines*, et *coeleſtia* uel *Deus* ipſe, uel *angeli in coelis.* Reconciliauit coelum et terram, Deum et homines. Amicitiam quaſi reſtituit inter ſe et homines, uel inter angelos et homines.

21. καὶ ὑμᾶς — τοῖς πονηροῖς) *Vos etiam, alienos olim* (*animo alieno*) *a Deo, propter ſcelera atque uitia, quibus eratis dediti.* Quod de omnibus dictum erat, id nunc nominatim ad Coloſſenſes transfertur. Ἀπηλλοτριωμένους, *alienos,* nempe a Deo. Ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ, *animo alieno a Deo,* ut Rom. V, 10. Ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, *propter mala facinora,* quae impietatem comitari ſolent, 1 Cor. VI, 10. 11. Ἐν hebr. ב, *propter.* Senſus igitur eſt: Etiam uos olim aduerſati eſtis Deo, animum erga eum habuiſtis inimicum et obnitentem, huncque animum declaraſtis praue factis; unde uacui eratis ſpe, habentes proprie quod uobis metueretis. Nunc autem *uos* etiam reconciliauit ſibi Deus, eo ſenſu, quo dictum eſt u. 20. νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν) Δὲ aut abundat, aut pro δή ponitur. Ἀποκατήλλαξεν, *ſibi amicos fecit.*

22. ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦ θανάτου) i. e. *propter mortem, quam Chriſtus perpeſſus eſt, poſtquam corpus ſimile noſtro aſſumſerat.* Σῶμα τῆς σαρκὸς, corpus ſimile noſtro, conſtans ex carne et oſſibus. Αὐτοῦ hic refertur ad nomen longius remotum, ut δι' αὐτοῦ, quod praeceſſit. παραστῆσαι — κατενώπιον αὐτοῦ) Παραστῆσαι, pro: εἰς τὸ παραστῆσαι. Cf. Eph. V, 27.

23. εἴγε — ἑδραῖοι) Quod etiam fiet, *ſi modo illam fidem ſemper ſeruatis ſolidam et conſtantem.* Τεθεμελιωμένοι, *bene fundati* ſunt Chriſtiani, qui ſolida inſtructi

ſunt

ſunt cognitione ſalutarium ueritatum. Ἑδραῖοι, qui firmiter manent in confeſſione religionis. In Gloſſario: ἑδραῖος *firmus, ſtabilis.* μὴ μετακινούμενοι — ἠκούσατε) *Nec dimouemini a ſpe, facta uobis per euangelicam doctrinam.* Ἐλπὶς τοῦ εὐαγγελίου, ſpes, quae oritur ex promiſſionibus in euangelica doctrina contentis. ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν) *Omnibus hominibus in toto terrarum orbe.* Ἐν πάσῃ τῇ κτίσει, בכל בריה, ut Marc. XVI, 15. Popularis eſt phraſis, quae indicat, in omnibus, uel ſaltim plurimis terris, tum temporis cognitis, praedicatum fuiſſe Euangelium.

24. νῦν χαίρω — ὑπὲρ ὑμῶν) *Pro uobis*, i. e. ueſtro commodo. Gaudeo in tolerandis his malis, quae mihi ideo infliguntur, quia gentibus Euangelium praedicaui; nam ſpero fore, ut uos audita mea conſtantia, magis magisque confirmemini in fide. καὶ ἀνταναπληρῶ — σαρκί μου) *Et libenter perferam reliquas calamitates tolerandas in corpore meo pro Chriſti religione.* Ἀνταναπληροῦν τὰ ὑστερήματα, *ſupplere quae adhuc deſunt*, et quia de calamitatibus eſt ſermo, perferre quae adhuc toleranda reſtant. Τὰ ὑστερήματα, i. e. τὰ λοιπὰ, יתר. Θλίψεις τοῦ χριστοῦ, afflictiones propter Chriſtum, eiusque doctrinam. Ὑπὲρ τοῦ — ἐκκλησία) *Pro corpore eius*, (Chriſti,) *quod eſt eccleſia*, in commodum chriſtianae ſocietatis, quae Chriſtum agnoſcit pro ſuo capite.

25. κατὰ τὴν οἰκονομίαν — εἰς ὑμᾶς) *Secundum diſpenſationem Dei*, qui mihi demandauit munus, uobis (gentibus) praedicandi Euangelium. Senſus idem eſt Eph. III, 7. πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ) Πληρῶσαι, pro

εἰς

εἰς τὸ πληρῶσαι, i. e. perfecte et cum prospero successu docere. Est peculiare Paulo scribere: *implere*, pro *tradere*. Eadem locutio, quae Rom. XV, 19.

26. τὸ μυστήριον — γενεῶν) *Doctrinam, inquam, occultam inde ab antiquissimis temporibus, nunc autem patefactam Christianis.* Vide annotata ad Eph. III, 3. 9. Idem significant γενεαὶ, quod ἀιῶνες, pro quo etiam ponuntur γενεαὶ αἰώνων, et sic αἰῶνες καὶ γενεαὶ. Γενεὰ, דור, proprie duratio uitae humanae.

27. οἷς ἠθέλησεν — ἔθνεσιν) *Quibus uoluit Deus patefacere, quam praestans esset illa doctrina inter gentiles.* Ὁ πλοῦτος τῆς δόξης, *maxima excellentia.* ὅς ἐστι χριστὸς ἐν ὑμῖν) *Qui est Christus*, i. e. doctrina Christi, *inter uos.* Explicatur uerbum *mysterii* per hanc periphrasin: Doctrina illa noua est doctrina, quae agit de Christo, inter uos etiam tradita. Ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης) i. e. *quae uobis facit spem felicitatis. Spes*, pro caussa spei. *Gloria*, felicitas. Siue: spem excellentissimam, spem excellentissimae felicitatis.

28. ἵνα παραστήσωμεν — ἐν χριστῷ) *Vt quam plurimos homines perducamus ad Deum per Christum*, i. e. efficiamus, ut fiant Christiani. Παραστήσωμεν, nempe Deo, tanquam ministri. Τέλειος, cf. IV, 13.

29. εἰς ὃ — δυνάμει) *Quem in finem laboro summa cum contentione, pro uiribus, quibus Deus me instruit potenter.* Εἰς ὅ, *in quem finem.* Κοπιῶ ἀγωνιζόμενος, *laboro certans*, i. e. laboro cum summa contentione. Ἐνεργουμένην hic est sensu actiuum, ut Gal. V, 6. Ἐν δυνάμει, *potenter.*

CAP.

CAP. II.

1. Ἀγῶνα) *Curam, sollicitudinem.* Ex occasione uerbi ἀγωνιζόμενος c. I, 29. sermonem hunc nectit. Sollicitus autem erat Paulus, Colossensium et Laodicenorum causa, quoniam uerebatur, ne per falsos doctores abducerentur a religione uera. καὶ ὅσοι — ἐν σαρκί) Latini dicerent: *Qui me de facie non nouerunt.* Sed quia פָּנִים Hebraeis multa significat, perspicuitatis causa addit ἐν σαρκὶ. Sollicitus sum de iis, qui me non coram uiderunt, quos non potui confirmare et adhortari uerbis et colloquiis.

2. ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν) *Vt animi eorum confirmentur*, sc. in ueritate religionis, ut Act. XX, 12. uel etiam: *ut tranquilli reddantur animi eorum.* Vbi enim sunt dissensiones doctorum, ibi auditores non sunt tranquilli. Vult igitur Paulus eos ex fluctibus his dubitationum eripere. Αὐτῶν, eorum nempe, quos non uiderat, ac de quibus proinde magis erat sollicitus, inter quos erant et ipsi Colossenses; ut potius dicendum fuisse uideatur ὑμῶν. Sed Hebraeis non sunt durae istae mutationes personarum. συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ) Vera lectio est συμβιβασθέντες, hanc enim exhibent Codices et Patres diuersarum recensionum, Vulg. et Itala. *Vt charitate intime sint coniuncti*, nempe doctores et discipuli. Συμβιβάζειν, *coniungere*, ut duae trabes et similia coniunguntur et compinguntur, Eph. IV, 16. Sic a membris corporis arctissime inter se connexis et copulatis metaphora petitur, infr. u. 19. Hinc per metaph. de *animorum coniunctione, et concordia, et consensione.* Hoc sensu Dio XXXVII. τούτων ἕνεκα καὶ συνεβίβασεν αὐτὸς, καὶ προσεποιήσατο, qua-

quapropter (Caesar) *eos* (Crassum et Pompeium) *et conciliauit inter se et sibi adiunxit.* καὶ εἰς πάντα — τῆς συνέσεως) *Ad pleniſſimam, quae esse poteſt, intelligentiam peruenient.* Πλοῦτος, ut saepe, magnitudinem rei exprimit. Πληροφορία συνέσεως, *plenitudo* uel certitudo intelligentiae, summa certitudo. Εἰς, finem indicat, uel metam, ad quam peruenire debent Christiani. εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ θεοῦ) *Nempe ad exactiorem cognitionem arcanae illius atque diuinae doctrinae.* Explicat, quae sit illa scientia, in qua Christiani proficere debeant. Ἐπίγνωσις hic, ut saepe, est *exactior cognitio.* Quae in editionibus multis sequuntur uerba: καὶ πατρὸς καὶ τοῦ χριστοῦ, genuina non sunt, quod uel uariationes probant; nam ut iuniores nonnullos codices taceam, ex antiquioribus pauci legunt θεοῦ πατρὸς τοῦ χριστοῦ, alii θεοῦ καὶ χριστοῦ, alii θεοῦ τοῦ ἐν χριστῷ, alii aliter.

3. ἐν ᾧ — ἀπόκρυφοι) *In qua continentur thesauri omnes sapientiae et scientiae.* Ἐν ᾧ refer ad τοῦ μυστηρίου u. 2. Si uerba u. 2. καὶ πατρὸς καὶ τοῦ χριστοῦ genuina sunt, omnes thesauri sapientiae in Christo esse dicuntur, eodem sensu. A Christo, Paulus inquit, eiusque religione sapientiam petere debetis, non aliunde. Ἀπόκρυφος quum dicit, similitudinem sumit ab arca, in qua pecuniae seruantur, indidem promendae, ubi opus est. 1 Macc. I, 24. Sapientia, thesauris comparari solet, Prou. VIII, 10. 19. Matth. XIII, 44.

4. τοῦτο δὲ λέγω — ἐν πιθανολογίᾳ) *Hoc autem eo fine dico, ne quis callide circumueniat uos uanis persuasionibus.* Παραλογίζεσθαι est *decipere, callide circumuenire.* Ioseph.

ſeph. XXII, 1, 1. ὃ μὴν ἠπάτα γε τὴν τιτθίδα, προκατανενοηκυῖαν ἐκ πλείονος αὐτὸν, καὶ μηκέτ' οἷάν ἔσαν παραλογισθῆναι. *Non tamen fallebat amitam, quae eum iam pridem explorauerat, nec iam poterat decipi.* Vbi ἀπατᾶσθαι et παραλογίζεσθαι, ut ſynonyma iunguntur. Viri docti metaphoram petitam putant a diſputatoribus, qui callida quadam ratiocinandi argumentandique arte, tanquam laqueis, alios capiunt et decipiunt. Nec male. Nam et πιθανολογία habet uim notionemque τῶν πιθανῶν λόγων, quos ab antiquis philoſophis adhibitos ad fallendum memorat Philo de Migr. Abr. p. 414. E. οἵτινες ὠήθησαν σοφίαν πιθανῶν εἶναι λόγων ἔυρεσιν, ἀλλ' ὃ πραγμάτων ἀληθεςάτην πίςιν, *qui putarunt ſapientiam cerni in rationibus probabilibus, non in rerum certiſſima ueritate.* Et omnino iam tum fuiſſe uidentur, qui Iudaismum et philoſophiam orientalem commiſcerent.

5. εἰ γὰρ — σὺν ὑμῖν εἰμι) Idem ſenſus eſt 1 Cor. V, 3. χάιρων καὶ βλέπων — πίςεως ὑμῶν) In uerbis χαίρων καὶ βλέπων eſt ἓν διὰ δυοῖν. Hoc enim uult: Gaudeo, uidens cuncta apud uos recte agi atque ordine, et uos firmiter perſtare in fide in Chriſtum.

6. ὡς ἓν — περιπατεῖτε) *Vitam igitur agite conformem doctrinae Chriſti Ieſu Domini, quam eſtis edocti. Chriſtus Ieſus* h. l. eſt iterum Chriſti doctrina. Παραλαμβάνειν, uox propria diſcentibus, 1 Cor. XI, 23. et aliis locis. Περιπατεῖν, הלך, *uitam agere.*

7. ἐῤῥιζωμένοι — τῇ πίςει) *Firmi et fundati et conſtantes in religione.* Eadem res ter dicitur. Ἐῤῥιζωμένοι, *radicibus*

bus haerentes; ἐποικοδομούμενοι, *in fundamento aedificati*, ergo firmi; βεβαιούμενοι, *firmi*. Sic etiam ἐν αὐτῷ, in Chriſto, et ἐν τῇ πίστει eodem redit. περισσεύοντες — εὐχαριστίᾳ) *Creſcite in ea* (fide) *et gratos uos praebete*. Vel: *magnas et aſſiduas gratias agite propter illam*, ſc. religionem.

8. βλέπετε — κενῆς ἀπάτης) *Cauete, ne quis uos decipiat*, bono ueſtro priuet, *per uanam ac fallacem quandam ſapientiam*. Ἔσται ὁ συλαγωγῶν pro συλαγωγῇ, loquendi genus etiam elegantioribus Graecis uſitatum. Σύλη, *praeda*, et ἄγειν, *abducere*; hinc συλαγωγεῖν quaſi *per uim abducere*, ſpoliare aliquem. Falſi doctores priuant bono, dum eripiunt uerum et fructum ueri. In ſequentibus uerbis eſt ἓν διὰ δυοῖν; nam διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης idem ualet quod διὰ τῆς κενῆς ἀπάτης τῆς διὰ φιλοσοφίας. Vox φιλοσοφία perquam eſt πολύσημος, et ſaepe etiam denotat *religionem Iudaicam*, cum uariarum ſectarum Iudaicarum peculiaribus placitis coniunctam. Apud Philonem de Nom. Mut. p. 1079. D, dicuntur οἱ κατὰ Μωσῆν φιλοσοφοῦντες, *qui Moſis philoſophiam*, i. e. *rationem ample-ctuntur*. Ioſephus ſectae Iudaeorum pharisaicae mentionem faciens, eius rationem φιλοσοφίαν nominat, Ant. XVIII, 1. Idem de B. Iud. II, 8, 2. τρία παρὰ Ἰουδαίοις εἴδη φιλοσοφεῖται, *tria genera philoſophorum ſunt apud Iudaeos*. Intelligit autem diuerſa Pharisaeorum, Sadducaeorum et Eſſenorum placita et inſtituta. Hoc loco φιλοσοφία eſt profunda ſapientia, exquisitior ſcientia, ſed uana et fallax, quae falſo iactatur. Intelliguntur errores Iudaizantium doctorum. κατὰ τὴν παράδοσιν — χριστόν) *Quae continetur traditionibus*

humanis, et primis rudimentis religionis, non christiana, uel Christo digna. Quid sint στοιχεῖα τοῦ κόσμου uide Gal. IV, 3. Doctores illi Iudaizantes commendabant legem ritualem Iudaicam, plenam traditionibus, contra quas Christus saepe disputauit, Pharisaeos castigans. Ergo non fuit illa uana sapientia conueniens religioni christianae.

9. ὅτι — σωματικῶς) *Nam ipsi insunt omnes thesauri sapientiae diuinae reuera.* Πλήρωμα τῆς θεότητος (cf. supra c. I, 19.) copiae, quas Deus habet, nimirum copiae uel thesauri sapientiae. Genitiuus θεότητος h. l. non intelligitur de ipsa natura Dei, tanquam de eo quod habitet in aliquo, sed de illo quod fit a Deo profectum, ab eoque originem ducat, ut infra u. 19. ἄυξησις τοῦ θεοῦ non est ipsius Dei incrementum, sed nostrum, quod et quatenus a Deo proficiscitur. Σωματικῶς, *uere, reipsa.* Nam infra u. 17. τὸ σῶμα opponitur τῇ σκιᾷ τῶν μελλόντων. Cf. Hebr. X, 1. Iudaei nihil in Mosaicis institutis nisi inuolucra tenebant futurorum bonorum; Christus autem haec ipsa bona uere attulit. Io. I, 17. Apparet ex tota orationis serie, in πληρώματι θεότητος inesse significationem eius, quod Christus nobis *tribuit et donauit.* Nam instituta illa Iudaica, aduersus quos Paulus h. l. pugnat, imagines erant τῶν μελλόντων, sc. ἀγαθῶν, in Christo est ueluti comprehensio istorum bonorum, τὸ σῶμα, ipsa illa bona, quorum usuram capere Christiani debebant.

10. καὶ ἐστε ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι) *Et per eum uos etiam omnia accepistis* (dona) *quibus opus est uobis.* Πεπληρωμένοι, *repleti* sc. donis diuinis sapientiae, inprimis uera doctri-

doctrina imbuti. Falsi doctores iactabant suam sapientiam, uanam et fictam. Vobis autem, inquit, ea non opus est; nam Christus, omnis sapientiae fons, omnia uobis suppeditat ad aeternam felicitatem necessaria. ὃς ἐστιν — ἐξουσίας) *Qui imperium habet in omnes qui principum et dominorum nomine ueniunt.* Respicit ad id, quod supra dixerat, c. I, 16. Κεφαλή, ראש, is, qui imperium habet. Dicit hoc ob eos, qui angelorum siue αἰώνων cultum instituebant, quod patet ex u. 18. 19. h. cap. Christianis sufficere debet is, qui et angelicis classibus imperat. Vos, inquit Paulus, imbuti estis (πεπληρωμένοι) omnibus illis notitiis uoluntatis diuinae, quibus ad ueram uirtutem, tranquillitatem et felicitatem opus est. Oportet uos *caput* uestrum, Christum Dominum magis sequi quam quemque alium ducem, (ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν.)

11. ἐν ᾧ — τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς) Τῶν ἁμαρτιῶν deest in Codd. Verss. de Patr. diuersarum recensionum, et uidetur explicandi caussa esse additum a librariis. Sensus est: *Per quem uobis contigit circumcisio longe melior illa, quae hominum manibus fieri solet, quum ueterem peccandi consuetudinem abiecistis.* Περιτομὴ χειροποίητος est illa, quae manu humana fiebat, ἡ ἐν σαρκὶ, Eph. II, 11. quam falsi doctores urgebant. Περιτομὴ ἀχειροποίητος est illa cordis, quae fit diuinitus, Rom. II, 29. Σῶμα τῆς σαρκὸς, corpus, quod prauis cupiditatibus indulget. Si lectio ἁμαρτιῶν uera esset, per σῶμα τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς intelligeretur corpus, quod patrat peccata e cupiditatibus uitiosis orta. Ἀπεκδύειν hoc corpus, est: hoc corpore non amplius uti ad scelera, et exutio cor-

poris est uita sanctior, quae porro dicitur περιτομὴ τοῦ χριστοῦ circumcisio, quam Christus efficit per suam religionem, per quam desinimus peccare.

12. συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι) Hoc, quod modo dixi, factum est tum, *quum sepeliremini quasi cum ipso in baptismate.* Quum nempe baptizati estis, immersio in flumen, sepulturae similis, Symbolum fuit uos exuere ueterem hominem, nec amplius secundum priscos mores uestros uiuere uelle. ἐν ᾧ καὶ — ἐκ τῶν νεκρῶν) Deest artic. τῶν in codicibus plurimis. *Per quem etiam spes certissima resurrectionis facta est uobis, quum credidistis, Deum tam potentem fuisse, ut Christum a mortuis excitauerit.* Id enim qui credit, is simul credere debet, Deo non deesse potentiam, ut et alios excitet; cui potentiae quum accedat promissio, merito ea res pro certa habetur. Genitiuus ἐνεργείας hic obiectum fidei significat, ut Eph. III, 12. Συνηγέρθητε eodem sensu accipe, quo habuimus Eph. II, 5. 6. quem locum confer.

13. καὶ ὑμᾶς — πάντα τὰ παραπτώματα) Enumerantur nunc alia bona, quae a Christo acceperunt Christiani. Idem sensus, et eadem fere uerba Eph. II, 1. 3. Καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, *et propter illud praeputium, quod est praua sentiendi ratio.* Ante τῇ ἀκροβυστίᾳ repete ἐν, quod addunt nonnulli codices. Τῆς σαρκὸς ὑμῶν explicat, quale sit illud praeputium, quod homines uere impuros reddat. Est nempe σάρξ, *praua cogitandi sentiendique ratio.* Hoc praeputium abiecerant, quum facti essent Christiani, u. 11. Potest etiam ἡ ἀκροβυστία τῆς σαρκὸς significare statum hominis ethnici; nam qui habet praeputium

putium, eſt ethnicus, ut Paulus dicat: Miſeri eratis propter ethnicismum, in quo uiuebatis olim. Χαρισάμενος ἡμῖν, ſic enim legendum, pro eo quod alii habent ὑμῖν. Ἡμῖν habent codices optimi, cum nonnullis Verſionibus et Patribus. Recte; nam cohaerent haec cum ſequentibus.

14. ἐξαλείψας — τῷ ςαυρῷ) *Dum antiquauit legem illam ſcriptam, praeceptis uariis conſtantem, nobis contrariam, et illam prorſus e medio ſuſtulit, infigens illam quaſi cruci ſuae*, ut edicta antiquata affigi ſolent. Ἐξαλείφειν de legibus *deletis* uſurpat Lyſias orat. 29. de Nicomacho legum ſcriba dicens: τὰς μὲν ἐνέγραφε, τὰς δὲ ἐξήλειφεν, *alias ille* (leges) *inſcribebat, alias delebat.* χειρόγραφον eſt obligatio ſcripta. Haec erat contraria nobis, quia imponebat onus ſoluendi. Collatio loci Eph. II, 15. oſtendit τὸ χειρόγραφον eſſe τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν, legem Moſis poſitiuam, in litteras relatam, quae diſſociabat Iudaeos et Paganos. Opponitur autem τὸ χειρόγραφον doctrinae Euangelii, quae tum temporis nondum erat litteris conſignata. De uoce δόγματα cf. dicta ad Eph. II, 15. Αἴρειν ἐκ μέσου occurrit apud Plutarchum de curioſit., ubi de arcanis, quae ſuperuenientibus hominibus τολυπράγμοις occultari ſolent, dicit, καθάπερ ὄψου, γαλῆς παραδραμούσης, αἴρεσιν ἐκ μέσου, καὶ ἀποκρύπτουσιν, *tollunt* illa *ueluti obſonium accurrente fele, e medio, et abſcondunt.* Senſus igitur loci Paulini eſt: legem caerimonialem ita eſſe ablatam e medio, ut prorſus ſit abolita, ita ut nulla illius amplius auctoritas eſſe aut ratio haberi debeat. Προσηλώσας αὐτὸ τῷ ςαυρῷ. Alludit Paulus ad morem, qui

tunc etiam in Asia uidetur fuisse, clauis transfigendi edicta antiquata.

15. ἀπεκδυσάμενος — ἐν παῤῥησίᾳ) *Spoliauit potestate omnes principes ac potentes* (nostrae felicitati aduersos) *traduxit eos palam, atque de iis egit triumphum.* Ἀπεκδύειν est *exuere*, *spoliare*, armis, uestibus, opibus exuere, quod bello uictis fieri solebat. Δειγματίζειν, *contumeliae publicae exponere.* Hostes autem, quos Christus contumeliae publicae exposuit, sunt defensores illius chirographi, de quo sermo fuit, legis Mosaicae. Defensio enim huius legis fuit maximum impedimentum religionis christianae propagandae. Christus autem morte sua effecit, ut isti hostes potentissimi, Iudaeorum principes et sacerdotes nihil amplius ualerent. Postquam enim idem is Iesus, qui instigantibus illis principibus et potentibus, Iudaeis puta magistratibus, in crucem actus fuerat, ex mortuis resuscitatus, et ad summam gloriam euectus erat, tum apparuit, uanos fuisse conatus illorum hominum, Christo aduersantium, et consilium eius in condenda noua religionis forma irritum reddere uolentium. Sic Christus in hoc cum hostibus suis certamine superior euasit, et eo ipso, quod mortem crucis tolerauit, plenissimam de iis reportauit victoriam. Ἐν παῤῥησίᾳ, *palam*, toto mundo inspectante. Θριαμβεύσας, meton. pro νικήσας, *quum deuicisset.* Dicitur autem Christus fecisse, quod per Apostolos fecit, ex ipsius nomine ac ui agentes, postquam crucem perpessus in coelum euectus fuerat.

16. μὴ οὖν — ἢ σαββάτων) Nunc proprie dicit Apostolus, quid a Christo fuerit sublatum. Non amplius locum

cum habent discrimen cibi et potus, festi dies, sabbatha. Κρίνειν, pro κατακρίνειν, *condemnare.* Ἐν, *propter.* Ἐν μέρει ἑορτῆς, *ob festum*, quasi scriptum esset simpliciter ἐν ἑορτῇ. Τὸ μέρος enim, alteri Substantiuo iunctum, saepe eleganter abundat. Sic Philo in Libro: *Quod deterior potiori insidietur:* ὅσοι δ' ἐν μέρει λόγῳ τῷ προκόπτοντος κατὰ τὸν πατέρα κοσμοῦνται, *Quotquot ratione, profectus faciente, sicut ille Patriarcha, ornantur.* Vbi diserte ἐν μέρει λόγῳ dictum est pro ἐν λόγῳ.

17. ἃ ἐστι — τοῦ χριστοῦ) i. e. *Quae futuris* (beneficiis N. T.) *comparata, umbra sunt, quum soliditas rei a Christo solo sit petenda.* Σκιὰ saepe dicitur id, quod est imperfectum et tenue. Cic. Offic. L. III. c. 17. *Nos ueri iuris germanaeque iustitiae solidam et expressam effigiem nullam tenemus. Vmbra et imaginibus utimur.* Τὸ σῶμα, *res firma ac solida* opponitur umbrae, per se uanae et inani. Similis oppositio apud Ioseph. de B. I. L. II. ἥκει παρὰ τοῦ δεσπότου σκιὰν αἰτησόμενος τῆς βασιλείας, ἧς ἥρτασεν ἑαυτῷ τὸ σῶμα. Sensus igitur est: Illi ritus Mosaici parum utilitatis praestabant. Vera et maxima bona ac beneficia debemus Christo eiusque religioni. Hanc interpretationem et ipsa uerba et contextus sermo suadent. Ritus istos fuisse typos rerum futurarum, Paulus his uerbis non dicit.

18. μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω) *Nemo uos circumueniat.* Βραβεύειν, *iudicem et moderatorem esse certaminis*, ut saepe occurrit apud Iosephum. Hinc καταβραβεύειν est, *alicui praemium certaminis contra ius eripere;* tum uero etiam *condemnare, iniuriamque facere.* Apud Demosthe-

nem Strato pro praemio iustitiae ignominia notatus esse dicitur: ἐπιςάμεθα Στράτωνα ὑπὸ Μειδίᾳ καταβραβευθέντα καὶ παρὰ πάντα τὰ δίκαια ἀτιμωθέντα, *scimus Stratonem a Midia insidiose circumuentum, et contra omne ius ignominia notatum esse.* Hesychius καταβραβεύεται explicat κατακρίνεται. Itaque h. l. καταβραβεύειν est *circumuenire, decipere.* θέλων ἐν — τῶν ἀγγέλων) *Qui delectatur humilitate et cultu angelorum*, s. per ἓν διὰ δυοῖν, pro τῇ ταπεινοφροσύνῃ τῇ ἐν θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, *humilitate ea*, quae se exserit in cultu angelorum. Θέλων non, ut quidam uolunt, ad praecedens καταβραβεύετω, sed ad proxime sequentia nomina referendum est, ut θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ sit *humilitatis studiosus, affectator, quique sibi in eo studio admodum placet.* Saepe חפץ sequente ב exprimitur uerbo θέλω, ἐθέλω, εὐδοκῶ, βούλομαι ἐν τινί, e. g. 1 Sam. XVIII, 22. 25. Θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων uarie explicatur. Quibusdam est *talis cultus et habitus, quali Angeli ornati sunt;* aliis uero *cultus Angelis praestitus.* Voci θρησκείας saepe addi Genitiuum, qui *obiectum* inferat, in quod *cultus* tendat, *Krebsius* multis exemplis probauit. Fuisse inter Iudaeos, qui existimarent, Angelos esse interceſſores hominum apud Deum, patet ex Tob. XII, 15. ubi Raphaël de se dicit: ἐγὼ εἰμι Ραφαὴλ, εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἁγίων ἀγγέλων, οἱ προσαναφέρουσι τὰς προσευχὰς τῶν ἁγίων. Cf. u. 12. *Philoni* in lib. de Somn. p. 586. D. angeli sunt quasi Dei μεγάλης βασιλέως ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα — — ἀλλ' ὅτι τοῖς ἐπικήροις ἡμῶν συνέφερε μεσίταις καὶ διαιτηταῖς λόγοις χρῆσθαι. De *Essenis* praecipue Iosephus de B. I. L. II, 8. 7. inter cetera haec: ὀμνύναι — ἀφέξεσθαι ληςείας, καὶ συντηρήσειν ὁμοίως

ὁμοίως τά τε τῆς αἱρέσεως αὐτῶν βιβλία, καὶ τὰ τῶν ἀγγέλων ὀνόματα. Quum Eſſeni fuerint inter Iudaeos, fieri potuit, ut ex illa ſecta plures ad religionem chriſtianam tranſirent, qui ſuas opiniones Chriſtianis inculcare conarentur. Fuerunt tamen alii etiam in Oriente, Gnoſtici dicti a Sec. p. Ch. n. II. qui ſeueram uitam agebant, et erroribus, quos Paulus hic reprehendit, dediti erant. Ceterum hic mos, per angelos deferendi preces ad Deum adeo alte radices egit, ut ne poſt terna quidem ſecula potuerit euelli. Contra eum enim conditus eſt Canon 35. Concilii Laodiceae, quae metropolis Phrygiae, ubi et Coloſſi. Damnat ille Canon Angelicos, qui docebant, ut notat Zonaras, ὅτι ὐ δεῖ τὸν χριζὸν ἐπικαλεῖσθαι εἰς βοήθειαν, ἢ εἰς προσαγωγὴν τὴν πρὸς θεὸν, ἀλλᾶ τὸς ἀγγέλυς, ὡς τάχα τᾶ τὸν Χριζὸν ἐπικαλεῖσθαι μείζονος ὄντος τῆς ἡμετέρας ἀξίας. Huic interpretationi etiam ſequentia optime reſpondent. ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων) *Qui in ea penetrare* mentis acumine *audet*, *quae non intelligit*, i. e. quorum cognoſcendorum facultas humanae mentis imbecillitati a Deo non conceſſa eſt. Ἐμβατεύειν, ut ἐμβαίνειν proprie eſt *ingredi*, deinde *aggredi aliquid*, porro *inhabitare*, *commorari*; denique per metaphoram, *quaerere aliquid cognoſcendi cauſſa*, alicuius rei, uel diſciplinae doctrinaeque accuratius cognoſcendae cauſſa, aſſiduam in indagando quaerendoque operam impendere. Philo de Plant. Nöe p. 225. C, ὥσπερ ἐνιοι τῶν ἀνατεμνόντων τὰ φρέατα τὸ ζητέμενον ὕδωρ πολλάκις ὐχ εὗρον, ὅτως οἱ τροσωτέρω χωρᾶντες τῶν ἐπιζήμων καὶ ἐπιπλέον ἐμβατεύοντες ἀυταῖς, ἀδυνατᾶσι, τᾶ τέλυς ἐπιψαῦσαι. Ὁρᾶν h. l. eſt *percipere*, *intelligere*, non ſolum ex uſu linguae hebraicae, uerum etiam graecae, quod Philonis auctoritate confirmat Loesnerus ad h. l.

Ceterum haec optime quadrant in Eſſenos. Hi enim praeficiebant Angelos, quibus uellent negotiis, nomina illis indebant, diſtribuebant in claſſes. εἰκῇ φυσιούμενος — σαρκὸς αὐτοῦ) *Fruſtra turgens mente ſua deprauata.* Notus eſt uerbi φυσιοῦμαι uſus, in *ſuperbia et arrogantia* denotanda. Νοῦς σαρκὸς, mens, cogitandique ratio affectibus deprauata.

19. καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλήν) Non tenens ſe Chriſto, quem Deus ideo caput eccleſiae dedit, ut per eum deſideria noſtra ad ipſum perferremus. Deus unus, et unus μεσίτης, 1 Tim. II, 5. Cf. enim ſupra u. 8. 9. 10. ἐξ οὗ πᾶν — συμβιβαζόμενον) Ἐξ οὗ, *per quem, quo moderante,* eſt conſtructio πρὸς τὸ συμαινόμενον. Nam quum dixiſſet κεφαλὴν, ita cetera intulit, quaſi dixiſſet Χριστὸν, quem per uocem κεφαλὴν indicabat. Ad ſequentia cf. dicta ad Eph. IV, 16. αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ θεοῦ) *Creſcit illo incremento, quod a Deo eſt,* ita ut Deus ipſe ſua prouidentia ſecundet incrementum eccleſiae. Nam Genitiuus τοῦ θεοῦ hic cauſſam ſignificat.

20. εἰ οὖν ἀπεθάνετε — τοῦ κόσμου) *Quum igitur ad exemplum Chriſti eſtis mortui* (liberati) *ab illa elementari religione.* Mori ab aliqua re ſignificat: *liberari ab aliqua re.* Dicuntur igitur Chriſtiani liberati eſſe a lege Moſaica moriendo, et quidem σὺν Χριστῷ, ad exemplum Chriſti, quia is morte ſua ſuſtulit illam oeconomiam Moſaicam. *NOESSELT* Opuſc. faſc. 2. p. 217. ſ. τὰ στοιχεῖα exponit de *ſignis*, ſenſum mouentibus caerimoniis, de externo atque adumbrato Dei cultu, qualis deſcribitur ſupra u. 16. et 21. et Gal. IV, 10. Senſus idem manet, ita expreſſus a

uiro

uiro doctissimo: *Quodsi igitur abdicastis uos cum Christo* s. tum, quum Christiani redderemini, *Iudaismi signis.* τί ὡς — δογματίζεσθε;) *Cur, tanquam uiuentes inter Profanos, amplectimini arbitraria praecepta?* Δόγματα sunt decreta s. instituta legis Mosaicae ut u. 14. et Eph. II, 15. δογματίζεσθαι igitur, sequi haec arbitraria decreta. Ad haec instituta quum reuerterentur, erant ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ, i. e. ueteris profanitatis rei. Κόσμος enim est superstitio Iudaica, quae, quoad disiungitur a christiana religione, profana recte dicitur. Videtur tamen, (ut *MORUS* accurate monet, dissertatt. p. 228. *) Paulus non simpliciter contra Iudaeos, Mosis legem defendentes, disputare; adeo contemtim de opinionibus eorum loquitur: sed contra Iudaeos, magnam uanarum opinionum copiam ad Mosis legem adsciscentes. Confirmatur haec sententia uniuersa orationis serie, inprimis u. 21. 22. 23. ubi defensio delectus ciborum niti dicitur nugis et affectatione insignis sapientiae aut pietatis.

21. μὴ ἅψῃ — θίγῃς;) *Noli comedere, noli gustare, noli attingere*, sc. cibos uetitos. Ἅπτειν, *comedere.* Teste Diogene Laërtio L. VI, c. 2. §. 6. Diogenes Cynicus docuit, licere quoque ἀνθρωπείων κρεῶν ἅψασθαι, *carnibus uesci humanis.* Contra ea Pythagoras praecepit: ἀλεκτρύονος μὴ ἅπτεσθαι λευκῆς, et paulo post: τῶν ἰχθύων μὴ ἅπτεσθαι ὅσοι ἱεροὶ. Grotius illud μὴ θίγῃς pertinere existimat ad uitandas foeminas. Sed discrimen anxie non quaerendum est; nam animo calidiore haec a Paulo dicuntur.

22. ἅ

22. ἅ ἐστι πάντα — τῶν ἀνθρώπων) *Quae omnia perniciem afferunt, si iis abutamur ex praescriptis doctrinisque hominum.* Φθορὰ h. l. ἀπώλειαν, *perniciem* notat, uti Gal. VI, 8. 2 Petr. II, 12. Sunt autem decreta ista pernicioſa Chriſtianis, quia eos beneficio libertatis chriſtianae priuant. Gal. V, 2. Ἀπόχρησις uel eſt *uſus*, uel *abuſus*. Abutimur autem his legibus, a Deo tantum ad certum tempus datis, ſi eas opponimus doctrinae chriſtianae, easque urgemus contra uoluntatem Chriſti, et quidem κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώτων, quia hoc ita praecipitur a quibusdam hominibus et doctoribus, qui non tantum uetera illa inſtituta Moſaica ſeruare iubent, contra legem Chriſti, ſed inſuper etiam illis praeceptis noua addunt. u. 20.

23. ἅτινά ἐστι — πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκὸς) *Quae quidem* nonniſi *ſpeciem habent ſapientiae*, quae conſiſtit *in cultu uoluntario*, non praeſcripto, in affectata *humilitate, in uexatione corporis, cui denegatur quantum ſatis eſt ad id ſatiandum.* Λόγον ἔχοντα σοφίας, *quae ſpeciem habent ſapientiae*, aut etiam: *quae praetextum habent ſapientiae*, ſub praetextu, quaſi magna illis ineſſet ſapientia, docentur. Polyb. Lib. XVII, c. 13. *Quum genus humanum inter animalia callidiſſimum eſſe uideatur*, πολὺν ἔχει λόγον τὸ φαυλότατον ὑπάρχειν, *multum tamen habet ſpeciei, id deterrimum eſſe.* Eſt hic μὲν poſitum ſine ſequenti δὲ, idque per ἀποσιώπησιν τοῦ ἀντιθέτου, quod facile ſuppletur: *ſed non ineſt iis uera ſapientia.* Vel μὲν latine non redditur, et ſenſus eſt, habere haec *ſpeciem* tantum ſapientiae, praetereaque nihil. Haec ficta ſapientia uero

uero consistit ἐν ἐνθελοθρησκείᾳ, *in cultu Dei uoluntario*, non praescripto a Deo. Ταπεινοφροσύνη, h. l. ut u. 18. est *simulata humilitas*. Ἀφειδία τοῦ σώματος, *quum quis corpus duriter tractat*, ieiunando, uigilando, castigando. Τιμὴ σαρκὸς est *cura, quae corpori praestatur*. ut 1 Cor. XII, 23. 1 Tim. V, 17. Πλησμονή, *satietas*, Exod. XVI, 3. et alibi.

CAP. III.

1. Εἰ οὖν — χριστῷ) *Quum igitur ad exemplum Christi ad felicitatem perducti sitis.* Cf. supra II, 12. τὰ ἄνω sc. ὄντα ἀγαθὰ, ea bona quae sunt in coelis, meliora his caducis terrae honoribus et bonis. Cogitate de maiore illa in coelis felicitate, parata ueris Christianis.

2. τὰ ἄνω — τῆς γῆς) *Studete magis coelestibus illis, quam terrenis his bonis.* Ne estote curuae in terras animae, ut illi de quibus Phil. II, 19. Τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, non tantum diuitiae aut honores, sed omnia quoque illa, quae tantum ad hanc uitam pertinent.

3. ἀπεθάνετε γὰρ) Vitam priorem uos exuere professi estis in baptismo, supra II, u. 11. 12. καὶ ἡ ζωὴ — ἐν τῷ θεῷ) Vita, *felicitas uestra* (coelestis) *nondum conspicua, sed soli Deo nota est, sicuti Christus nondum est conspicuus.* Ἡ ζωὴ, *felicitas.* Κέκρυπται, nondum palam, nondum conspicua, sed occulta est ἐν θεῷ, in mente Dei, ei soli notā. Σὺν χριστῷ, ad exemplum Christi, qui nunc non conspicitur oculis hominum.

4. ὅταν

4. ὅταν ὁ χριστὸς — ἐν δόξῃ) *Sed quando Chriſtus, felicitatis ueſtrae auctor conſpicuus fiet, tum et uos cum illo* (ſicut ille) *conſpicua felicitate fruemini.* Ἡ ζωὴ *felicitatis auctor*; metonymia ſimilis Io. XI, 25. Conſpicuus autem fiet Chriſtus, quando iudex uenturus eſt. Quum ille ueniet, Chriſtiani etiam conſpicui erunt ἐν δόξῃ, *in ſua dignitate*, uel *felicitate*, i. e. conſpicua felicitate fruentur.

5. νεκρώσατε — ἐπὶ τῆς γῆς) *Interficite ergo membra ueſtra terrena*, i. e. nolite uti membris ad peccandum. Τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, membra, quibus in hac uita utimur. Senſus eſt: imperate corpori, ne male faciat. Videntur tamen τὰ μέλη h. l. potius eſſe improprie intelligenda eſſe de libidinibus; nam ſtatim dicuntur πορνεία, ἀκαθαρσία, et quae ſunt generis eiusdem. His igitur uim inferre iubet Apoſtolus. πάθος) *affectus*, nefarius amor uenereus, ut Rom. I, 26. Εἰδωλολατρεία, facinus grauiſſimum. Cf. dicta ad Eph. V, 5.

6. δι' ἃ — ἀπειθείας) Cf. dicta ad Eph. V, 6.

7. ἐν οἷς — ἐν αὐτοῖς) Quorum ſocii et imitatores uos etiam quondam fuiſtis, quum nondum Chriſtiani facti fueratis. Ἐν αὐτοῖς, ſc. υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, ex u. 6.

8. βλασφημίαν) *Maledicta.* Philo Leg. ad Cai. p. 1016. E. habet phraſin: συνυφαίνειν τὸ βλασφημεῖν τῷ συκοφαντεῖν, *iungere maledictis calumnias.*

9. 10. ἀπεκδυσάμενοι — καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον) *Deponite ueterem ſenſum, cum factis illi ſenſui congruis*, quae ex illo ſenſu prauo oriuntur, *et induite nouum*, meliorem *ſenſum.*

ſenſum. Cf. dicta ad Eph. IV, 22—24. τὸν ἀνακαινούμενον — τοῦ κτίσαντος αὐτὸν) *Efformatum ad cognitionem, ſimilem illius* cognitioni *qui eum effecit,* religione nempe ſua. Ἡ ἐπίγνωσις κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, ſc. νέον ἄνθρωπον, *cognitio, ſimilis cognitioni eius, qui hunc nouum ſenſum effecit,* i. e. Chriſti. Nam Chriſtus eſt ὁ κτίσας τὸν νέον ἄνθρωπον, qui producit nouum illum et meliorem ſenſum, per ſuam religionem. Cognitio noſtra *ad imaginem* eius efformata, ei ſimilis eſt, ſi probamus ea, quae Chriſtus probat; ea improbamus, quae is improbat.

11. ὅπου — ἐλεύθερος) *In quo* (nouo ſenſu) *non quaeritur, utrum aliquis ſit Graecus uel Iudaeus* etc. Gal. III, 28. Σκύθης. *Scythae* habebantur pro ſemiferis hominibus. Itaque hoc nomine tanquam probroſo in Demoſthenem utitur Aeſchines. Seneca Troadibus: *Quis Colchus hoc, quis ſedis incertae Schytha commiſit?* ἀλλὰ — χριστός) *Chriſtus eſt omnia in omnibus. Chriſtus,* i. e. religio eius. Non quaeritur, utrum aliquis ſit noſtrae uel alienae nationis; ſed Chriſtus, eiusque religio omnia abſoluit. Omnia hic eo redeunt, ut habeas nouum illum et meliorem ſenſum, formatum per Chriſti doctrinam.

12. ἐνδύσασθε οὖν — οἰκτιρμῶν) Pro οἰκτιρμῶν habent οἰκτιρμοῦ optimi codices et Patres haud pauci. Themiſtius orat. 24. hortator. ad philoſ. ἐπειδήτερ ἀρετὴν ἀντὶ ἱματίων ἠμφίεσο, *quoniam uirtute loco ueſtium indutus erat.* Athenaeus L. XIII, c. 2. βουλόμενοι ἐνδύεσθαι ἀυτὴν αὐτάρκειαν, *quum frugalitatem illam induere uelitis.* Ἐλεκτὸς et ἠγαπημένος qua rem non differt. Ἅγιοι, *Deo ſacri,* qui

qui ad dilectum Dei populum pertinent; quos ſibi Deus delegit, ut eos faceret Chriſtianos.

14. ἐπὶ πᾶσι — τὴν ἀγάπην) Nempe ἐνδύσασθε, quod ex u. 12. hic repetendum eſt. ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος) *Quod uinculum eſt perfectiſſimum*, animos ſcilicet coniungens. Idem ſenſus Eph. IV, 3.

15. καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ χριστοῦ — καρδίας ὑμῶν) *Et concordia chriſtiana moderetur animos ueſtros.* Pro τοῦ θεοῦ, quod alii habent, legendum eſſe uidetur τοῦ χριστοῦ, quam lectionem exhibent Codices, Patres et Verſiones magnae auctoritatis. Ἡ εἰρήνη h. l. non eſt *felicitas*, ſed *concordia.* Quae enim praeceſſerunt, pertinent ad concordiam. Ἡ εἰρήνη τοῦ χριστοῦ, *ſtudium pacis et concordiae Chriſto dignum, eiusque exemplo nobis commendatum.* Βραβεύω, *certaminis moderator et arbiter ſum, et praemia certaminis diſtribuo.* Inde uſurpatur de *quacunque gubernatione et directione.* Ioſeph. Ant. XIV, 9. 5. πολέμου ῥοπὰς βραβεύει τὸ θεῖον, *belli caſus dirigit Deus.* Philo 2 Alleg. p. 67. B, ἐὰν δὲ ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος, τουτέστιν ὁ φαινόμενος λαμπρὸς νοῦς ἐν ἡμῖν, καὶ δόξῃ πάντα διορᾶν καὶ πάντα βραβεύειν, *quum uero ſol ortus fuerit, hoc eſt, clarus intellectus qui nobis ineſt, et uideatur omnia perſpicere et ordinare.* εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε, *ad quam etiam uocati*, Chriſtiani facti eſtis. Per inſtitutionem chriſtianam edocti eſtis, concordiae eſſe ſtudendum. ἐν ἑνὶ σώματι) i. e. εἰς ἓν σῶμα, ut unum effetis corpus: quod niſi per pacem fieri non poteſt, 1 Cor. X, 17. καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε) Memores beneficiorum, quae a Deo accepiſtis. Alii εὐχαρίστους hic interpretantur *homines gratiae plenos*, in quibus

bus eſt ſuauitas, propter quam aliis hominibus placemus. Sic bene cohaeret cum ſuperioribus.

16. ὁ λόγος — πλουσίως) *Doctrina Chriſti frequenter et copioſe inter uos tractetur.* Ἐν ὑμῖν *inter uos*, in coetu ueſtro. Habitat autem doctrina Chriſti in coetu chriſtiano, quando ea copioſe, omni tempore et loco docetur, ſic ut nemini eam diſcendi deſit occaſio. Alii: *Doctrina Chriſti penitus infixa ſit mentibus ueſtris*; nunquam ex animis ueſtris abeat. Ἐνοικεῖν, ut 2 Tim. I, 5. שכן. *Theodoret:* παρακαλέυεται ὁ θεῖος ἀπόςολος, ὥςε ἡμᾶς τὴν τοῦ χριςοῦ διδασκαλίαν ἐν τῇ ψυχῇ περιφέρειν ἀεί. ἐν πάσῃ σοφίᾳ — ἑαυτούς) Ἐν πάσῃ σοφίᾳ multi referunt ad praecedentia; ſed commodius haec uerba iunguntur cum ſequentibus. Διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες, ſc. ἐςέ, pro Imperatiuo διδάσκετε. Ἑαυτούς, pro ἀλλήλους. *In omni ſapientia*, ita ut et rudiorum et intelligentiorum ratio habeatur, *docete et commonefacite uos inuicem.* ψαλμοῖς — τῷ κυρίῳ, ſiue (ut alii legunt) τῷ θεῷ) *Pſalmis, et hymnis et cantionibus chriſtianis iucunde canentes in animis ueſtris Domino ſ. Deo.* Nonnulli uerba ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς referunt ad νουθετοῦντες, ut ſenſus ſit, commonefacere et excitare ad pietatem ſe inuicem debere Chriſtianos Pſalmis, hymnis et Odis; de quibus Eph. V, 19. Sed commode etiam iungi poſſunt ſequentibus. *Cantiones* πνευματικαί, *ſpirituales* ſunt chriſtianae, quae ſenſum chriſtianum (πνεῦμα) ſpirant, quarum argumentum coniunctum eſt cum doctrina Chriſti. Ἐν χάριτι, בחן, i. e. χαριέντως, *amabiliter*, iucunde. Ita laudantes Deum, ut illa laudatio ſit ei iucundiſſima, ei placeat. Ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, non ſola uoce, ſed cum aſſenſu

animi. τῷ θεῷ, (ſic enim legendum eſſe uidetur pro τῷ κυρίῳ) *in honorem et laudem Dei*, cui debemus quicquid eſt beneficiorum, quibus fruimur.

17. Καὶ πᾶν ὃ — τι — κυρίῳ Ἰησοῦ) *Et quicquid agatis uel uerbis uel factis, id agite tanquam diſcipuli Chriſti.* Propter ſequens πάντα poſſet πᾶν ſumi pro Nominatiuo abſolute poſito: Quod attinet ad omne, quod feceritis uerbis aut factis, omnia facite etc. Quicquid ſit, uerbum ποιεῖν, עשׂה, quod interdum opponitur dictis, hic ita laxe ſumitur, ut et dicta comprehendat. Nam et qui dicit, agit aliquid. Ἐν ὀνόματι κυρίου Ἰησοῦ, *conuenienter uoluntati ac doctrinae Ieſu Chriſti, ſ. tanquam diſcipuli Chriſti.* εὐχαριστοῦντες — δι' αὐτοῦ) Δι' αὐτοῦ, nempe χριστοῦ, *propter Chriſtum*, i. e. propter beneficia, quae Chriſtus nobis promeruit.

18. ὡς ἀνῆκεν ἐν κυρίῳ) Diſtinguendum ὡς ἀνῆκεν, ut ἐν κυρίῳ ſit reſtrictio illius ὑποτάσσεσθε, qualis Eph. VI, 1. ὡς ἀνῆκεν, *ut aequum eſt.*

19. καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς) *Neque acerbe*, aut amarulenter *erga eas uos gerite.* Πικραίνεσθαι metaphorice ſignificat *iraſci*, et quod hinc proficiſci ſolet, duriter et crudeliter agere. Philo Vit. Moſ. I. p. 648. E. πάνυ πικρανθεὶς καὶ πληρωθεὶς ὀργῆς δικαίας, *admodum exaſperatus et ira iuſta repletus.* Neque uerberibus, neque maledictis exaſperandam uxorem, docent Hebraei in *Muſar.*

20. κατὰ πάντα) Hoc quoque reſtringendum, ſubaudito illo, quod ad Epheſios exprimitur, ἐν κυρίῳ.

21. μὴ

21. μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν) Nempe *nimis duriter tractando.* Ἐρεθίζετε. Synonymum est παροργίζετε, Eph. VI, 4. ἵνα μὴ ἀνθυμῶσιν) *Ne animo concidant,* ne animum abiiciant. Si parentes nimis duri sunt in liberos, hi facile animum abiiciunt, nullaque re illis satis fieri putant.

22. οἱ δοῦλοι — φοβούμενοι τὸν θεόν) Idem sensus, et eadem fere uerba Eph. VI, 5. 6. Pro τὸν θεὸν legunt τὸν κύριον optimi codices, cum Versionibus et Patribus haud paucis.

23. καὶ πᾶν — οὐκ ἀνθρώποις) Πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε, sc. *in ministerio uestro.* Ἐκ ψυχῆς, *ex animo,* i. e. lubenter, ὡς τῷ κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, sc. ποιοῦντες τοῦτο.

24. εἰδότες — τῆς κληρονομίας) Τῆς κληρονομίας est Genitiuus ἐξηγητικὸς. Nam merces est coelestis haereditas, i. e. perpetua possessio.

25. ὁ δὲ ἀδικῶν — ἠδίκησε) Ἀδικία saepe est omnis generis *malitia* et improbitas. Sic etiam hic ἀδικεῖν est *male agere.* Κομιεῖται, ὃ ἠδίκησε, metonymice: *Poenas improbitatis feret.*

CAP. IV.

1. Οἱ κύριοι — παρέχετε) *Bonos et aequos erga seruos uestros uos gerite.* Hebraeis צדקה et Hellenistis δικαιοσύνη saepe *bonitatem* significat. Ἰσότης uero hic est id, quod Hebraeis כשר, quod cuique conuenit. Exigite operas moderate, uictum et uestitum suppeditate etc.

2. γρηγορῦντες — ἐν εὐχαριστίᾳ) *Inuigilantes iis* (precibus) *cum gratiarum actione;* ſemper parati eſtote ad preces cum gratiarum actione. Γρηγορεῖν ſaepe de diligenti cura et attentione circa aliquam rem uſurpatur. Ἐν εὐχαριστίᾳ, *ſimul cum gratiarum actione.* Ἐν pro σὺν. Coniungi debet grata exacti temporis memoria cum futuri poſtulatione. Ac ſi quis ſaepe cogitet beneficia a Deo accepta, Deumque laudet, non poterit officium precandi negligere.

3. ἵνα ὁ θεὸς — τοῦ λόγου) *Vt Deus mihi det occaſionem docendi Euangelium.* Θύρα, *occaſio*, ut 1 Cor. XVI, 9. λαλῆσαι — δέδεμαι) Vlterius explicat, quam intelligat θύραν τοῦ λόγου. Μυστήριον uocatur doctrina Chriſti, reſpectu temporum priorum.

4. ὡς δεῖ με λαλῆσαι) Quemadmodum muneri meo eſt conueniens. Grotius: Non tantum ut magnum mihi Deus det auditorium, ſed et fortitudinem animi, et eloquendi copiam.

5. ἐν σοφίᾳ — ἔξω) Οἱ ἔξω ſunt omnes non-Chriſtiani, Iudaei et Ethnici. 1 Cor. V, 12, 13. Cum his uult prudenter uiui, et uitari omnia non neceſſaria, quae eorum animos poſſent offendere. Sequentia uerba explicauimus Eph. V, 16.

6. ὁ λόγος — ἀποκρίνεσθαι) *Sermo ueſter ſemper ſit iucundus, ſale quaſi conditus, ut ſciatis quomodo uos unicuique* (de religione ſciſcitanti) *reſpondere oporteat.* Ὁ λόγος ὑμῶν, ſc. de chriſtiana ueritate et pietate. Pertinet enim huc ad ſapientiam conuerſandi cum extraneis, u. 5.

Ἐν

Ἐν χάριτι, sc. esto; *gratiae sit plenus* ut placeat aliis propter gratiam et uenustatem, quae ei inest; sic ut neminem offendat. Ἅλατι ἠρτυμένος, *sapidus*, sapientiae et prudentiae plenus (Matth. V, 13.) ita, ut semper loci, temporum, personarum et rerum habeatis respectum. Hoc statim propriis uerbis declaratur. Εἰδέναι, Infinitiuus uice Gerundii: *Sciendo, quomodo respondere cuique debeatis*, nempe de fide interrogati, et aliis occasionibus. Referenda sunt haec ad iudicia, et consuetudinem cum Iudaeis et profanis gentibus; commendari tamen potest haec uirtus unicuique Christiano.

7. τὰ κατ' ἐμὲ — ἐν κυρίῳ) Eph. VI, 21. Itaque iter Tychicus per Ephesum erat sumturus in Phrygiam.

9. ὃς ἐστιν ἐξ ὑμῶν) *Qui est popularis uester.* Nempe ex Phrygia. Phrygia fuisse Onesimum dixit et Theodoretus in illam ad Philemonem, πάντα — ὧδε) Omnia uobis narrabunt, quae in ea urbe, ubi ego uinctus uiuo, fiunt.

10. Ἀρίσταρχος) In Macedonia notus, Act. XIX, 29. XX, 4. XXVII, 2. et pridem ad Christum conuersus, ut et hic, et in Actis, et Philem. com. 24. apparet. Nomen commune cum multis eruditis in Graecia uiris. καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα) Ἀνεψιός notat Phrynichus Atticis dici, qui aliis ἐξάδελφοι, i. e. aut patrueles, aut amitini, aut consobrini; nam his tribus uocibus Graeca illa uox in Glossis uertitur. Marcus iam fortior erat factus post id, quod narratur Act. XV, 39. eoque carus iam Paulo 2. Tim. IV, 11. περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολὰς) *Quod hunc* (Marcum) *attinet, accepistis mandata.*

11. καὶ Ἰησοῦς — ἐκ περιτομῆς) Sc. ἀσπάζεται ὑμᾶς. *Ieſus* dicebatur inter Iudaeos; *Iuſtus* inter Romanos. Οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς, genere Iudaei. Οὗτοι μόνοι — τοῦ θεοῦ) *Hi ſoli* (nempe ex Iudaeis) *adiutores mihi in Euangelii praedicatione;* per quod Euangelium Deus in hominibus regnat perfectius, quam per legem. οἵτινες — παρηγορία) Παρηγορία, *ſolatium, leuamentum, auxilium.* Plutarchus de auditione: νόσημα παρηγορίας — δεόμενον, *morbus ope medici indigens.*

12. ἵνα στῆτε — τοῦ θεοῦ) *Vt perſiſtatis perfecti et plene imbuti cognitione uoluntatis diuinae.* De uoce πληροῦσθαι, cf. ſupra c. I, 9. Alii ſenſu fere eodem: *Vt perſiſtatis perfecti et* omnibus donis *pleni ad omnia placita Dei implenda.* Τέλειος, cf. 1 Cor. II, 6. Eph. IV, 13. et alia loca. Πεπληρωμένοι, *repleti, pleni,* ſc. omnibus donis diuinis ſufficienter inſtructi. Ἐν παντὶ θελήματι, i. e. εἰς πᾶν θέλημα.

13. ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν) Pro ζῆλον πολὺν alii legunt πολὺν πόνον, ſenſu fere eodem; nam et πόνος eſt *ſtudium.* καὶ τῶν — ἐν Ἱεραπόλει) Quae utraque urbs in eadem Phrygia. Fuere et aliae urbes dictae Hierapoles, ut in Syria, in Caria.

14. Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς) Idem Lucas eſſe uidetur, qui ſcripſit Euangelium.

15. καὶ Νυμφᾶν — ἐκκλησίαν) Eccleſiae domeſticae mentio etiam Rom. XVI, 5. 1 Cor. XVI, 19.

16. καὶ

16. καὶ ὅταν — ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ) Ἡ ἐπιστολὴ, pro ἄυτη ἐπιστολὴ, nam hanc ipſam Epiſtolam intelligit. *Curate, ut etiam in Laodicenſium eccleſia legatur*, nempe exemplo eo miſſo, ut mos erat inter Chriſtianos. καὶ τὴν ἐκ — ἀναγνῶτε) *Et eam, quae ex Laodicea* (ad me) *ſcripta eſt, ut legatis.* Non intelligendam eſſe epiſtolam a Paulo ad Laodicenſes ſcriptam, monuimus in Prolegomenis. Cf. Michaelis Introduct. §. 183. et Koppii Prolegomena ad Epiſtolam ad Epheſios. Confinxit antiquitas epiſtolam Pauli ad Laodicenſes, cuius iam meminit Theodoretus. Graece legitur in Fabricii cod. apocr. N. T.

17. καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ) Qui Euangeliſtae munus obibat, modo Epheſi, modo aliis in locis docens. Videtur autem poſtremum Coloſſis functus eſſe Epiſcopi munere. βλέπε — πληροῖς) Hebraismus, pro: βλέπε ἵνα πληροῖς ἐν κυρίῳ τὴν διακονίαν, ἣν παρέλαβες. Poteſt tamen et metatheſis, et pleonaſmus uocis ἄυτὴν euitari, ſi βλέπε τὴν διακονίαν uertas: *attende ad munus*, ſiue *miniſterium*. Sic Arrianus *Diſſ. Epict.* L. III, c. 23. ἀλλ' ἐκεῖνο μᾶλλον ἐβλέπετε, *ſed ad hoc potius attenderetis.* Πληρῶν, *bene perfungi. Munus implere* pro *ſatisfacere illi, illo fungi*, Phraſin eſſe et Graecis uſitatam et Latinis, oſtendit *Kypke* ad h. l.

18. ὁ ἀσπασμὸς — Παύλου) Quae hucusque ſcripta ſunt, ea ſcripta erant ſcribae manu. Haec uero ad finem usque ſua manu ſcripſit Paulus. Sic 1 Cor. XVI, 21. 2 Theſſ. III, 17.

19. μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν) Vos quoque ad mala ferenda parati eſte, et amate eum, qui gentium cauſſa haec mala ſuſtinet. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν) *Gratia*, nempe *Chriſti*, quod alibi additur; quanquam Latinus etiam addit: *Domini noſtri*.

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM I. AD THESSALONICENSES.

Theſſalonica, olim quidem Θέρμη (Therma) dicta, Pauli tempore fuit metropolis Macedoniae ſub Romanorum imperio, praeſidis Romani et quaeſtoris ſedes. Incolebant hanc urbem praeter Graecos et Romanos, multi Iudaei, ubi etiam habebant Synagogam ualde celebrem, Act. XVII, 1. Quum Paulus, Philippis eiectus (Act. XVI.) in hanc urbem ueniſſet, perſuaſit doctrinam ſuam paucis Iudaeis, pluribus Graecis σεβομένοις, (unum quidem Deum colentibus, non uero circumciſis,) et matronis haud paucis, Act. XVII, 4. Plurima itaque pars coetus chriſtiani conſtabat hominibus, natiuitate Ethnicis, 1 Theſ. I, 9. Iudaei uero tantos ciebant motus, ut Apoſtolus, peracto trium hebdomadum ſpatio, cum Sila exire ex urbe et Beroeam confugere cogeretur, u. 10. Mox autem Paulus relictis Beroeae Sila et Timotheo, quos tamen breui ad ſe redituros ſperabat, peruenit Athenas. Quum uero illi diutius cunctarentur, abiit Corinthum, ubi quum eſſet, redierunt denique Timotheus et Silas quos iam expectauerat Athenis, Act. XVIII, 5. coll. 1 Theſſ. III, 6.

Corinthi degit Paulus per annum et ſex menſes, et eo ipſo tempore, a. Chr. circiter 54. uidetur ſcripta eſſe prior ad Theſſalonicenſes Epiſtola; quod uel exinde patet, quod Timotheus tum, quum haec ſcriberet Apoſtolus, nuper ad eum rediiſſe dicatur, 1 Theſſ. III, 6. ut igitur falſa ſit ſubſcriptio, Athenis ſcriptam eſſe perhibens.

Quo tempore et loco altera ad Theſſalonicenſes epiſtola ſit ſcripta, certo definiri haud poteſt; ſcriptam tamen eſſe poſt illam, quae nobis prior dicitur, non ante eam, ut Grotius uoluit, res ipſa oſtendit, quum poſterior haec epiſtola clariſſima ueſtigia litterarum, ab Apoſtolo poſt diſceſſum a Theſſalonicenſibus ad eosdem perſcriptarum, continere uideatur. Num uero breui, an multo tempore poſt illam priorem, num Corinthi, an poſt diſceſſum a Corinthiis ſcripta fuerit, non conſtat.

CAPUT I.

1. Παῦλος — Τιμόθεος) *Siluanus* idem eſt, qui et *Silas* dicitur, comes itinerum Pauli per Aſiam minorem et Graeciam, inde ab itinere Hieroſolymitano Act. XV. commemorato. Cf. Act. XV, 22. XVI, 19. XVII, 1. 10. Hunc et Timotheum Paulus ſibi in Macedoniam aſſumſerat. Et ideo hic eorum nomina addidit, quod iam noti eſſent illis Theſſalonicenſium, qui ex gentibus erant conuerſi, Pauli opera. τῇ ἐκκλησίᾳ — Ἰησοῦ χριστῷ) Subintelligendum hic eſſe aliquid, clarum eſt. Ἐν poteſt ſignificare *per*, ut ſenſus ſit: *Coetui chriſtiano Theſſalonicenſium, qui per Deum Patrem et Dominum I. Ch. perductus eſt ad fidem.* Poteſt etiam ſuppleri ὄντι, *qui coetus iunctus eſt Deo Patri*

tri et Domino I. Ch. ut ἐν χριστῷ εἶναι. Vtrum eligas, perinde eſt.

2. εὐχαριστοῦμεν — προσευχῶν ἡμῶν) Eadem fere formula utitur Apoſtolus Rom. I, 8. 9. Eph. I, 16. Philem. u. 4. Πάντοτε, ſicuti ἀδιαλείπτως u. 3. ex populari loquendi uſu pro πολλάκις.

3 ἀδιαλείπτως — καὶ πατρὸς ἡμῶν) *Perpetuo enim in memoriam reuocamus nobis ueſtrum religionis ſtudium, aſſiduitatem declarandi ueſtrum erga alios amorem et conſtantem ſpem, quam collocatis in Domino noſtro Ieſu Chriſto, finceram.* Μνημονεύοντες, pro μνημονεύομεν γὰρ. Ἔργον πίστεως, *occupatio religionis*, i. e. ſtudium quod aliquis impendit religioni. Ὁ κόπος τῆς ἀγάπης, beneuolentia erga alios, quae omnis generis moleſtias libenter ſuſcipit, ut aliis poſſit prodeſſe. Ὑπομονὴ τῆς ἐλπίδος, pro ἐλπὶς ὑπομένουσα, *ſpes perdurans atque conſtans.* Ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν Syrus connectit cum μνημονεύοντες, non male. Referri tamen poſſunt haec uerba etiam ad illas uirtutes, quas modo commemorauerat, ut Paulus eas ſignificet eſſe ueras atque ſinceras; nam Hebraico loquendi more *coram Domino* fieri dicitur, quod fit ſincere atque diligenter.

4. εἰδότες — τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν) *Meminiſtis enim ipſi, fratres a Deo dilecti, quam inſigni Dei beneficio ad religionem Chriſti adducti ſitis.* Εἰδότες per ἀνακόλουθον orationis referri poteſt ad Theſſalonicenſes, pro: οἴδατε γὰρ ὑμεῖς. Ἠγαπημένοι ὑπὸ θεοῦ ſunt iungenda, 2 Theſſ. II, 13. Col. III, 12. Τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν. Ἐκλέγεσθαι, cum deriuatis ἐκλογή, ἐκλεκτὸς, exprimit inſignem

gnem quendam erga certos homines amorem, praecipue autem illud beneficium, quo homines ad religionem Chriſti, atque cum ea coniunctam felicitatem a Deo adducuntur, Eph. I, 4. Sic etiam uocibus בחר et בחור exprimi ſolet Hebraeorum dignitas, qua erant populus Dei. Ieſ. XLIV, 1. 2. Pſ. CV, 6. Poſſet etiam ob ſequentia hic ſenſus conſtitui: *Meminiſtis, qua ratione perducti ſitis ad Chriſti religionem;* i. e. quibus argumentis perſuaſi, ad hanc felicitatem perueneritis, quod nunc eſtis Chriſtiani.

5. ὅτι τὸ εὐαγγέλιον — πληροφορίᾳ πολλῇ) *Nam doctrinam noſtram perſuaſimus uobis non tantum inſtitutione, ſed et miraculis, et Spiritus Sancti donis, et multis firmiſſimis argumentis.* Εἰς ὑμᾶς, pro ἐν ὑμῖν, uel potius ſimpliciter pro ὑμῖν, Hebr. לכם. Λόγος, *inſtitutio, quae fit ore.* Δύναμις καὶ πνεῦμα ἅγιον, *uis et ſpiritus ſanctus*, i. e. dotes diuinae, quae ſe exſerebant in Paulo, dum patrauit miracula, quibus legationem ſuam diuinam comprobauit. Πληροφορία, Heſych. βεβαίωσις, *confirmatio*, argumentorum pondus, Phil. I, 7. *certitudo.* καθὼς οἴδατε — δι' ὑμᾶς) *Scitis ipſi, quales fuerimus inter uos*, quae fata mea fuerint apud uos, *idque ueſtri cauſſa*, ut nimirum uos ad religionem perduceremus.

6. καὶ ὑμεῖς — πνεύματος ἁγίου) *Vos autem imitati eſtis nos et Dominum in eo, quod recepiſtis hanc doctrinam inter calamitates multas, lubentiſſime.* Reſpicit Paulus ad calamitates, quas magna cum animi conſtantia, et in Deum fiducia pertulerant Theſſalonicenſes, Act. XVII, 5 9. In eo, quod mala perpeſſi ſunt, imitati ſunt non tantum Apoſtolum, ſed et ipſum Chriſtum, qui a populo ſuo grauiſſime uexatus,

uexatus, omnes iniurias sibi illatas fortiter pertulit. Sic Thessalonicenses statim post susceptam Euangelii doctrinam a popularibus suis persecutiones sustinuerunt. Μετὰ χαρᾶς πνεύματος ἁγίου, *cum gaudio magno*, cum laetitia quae esset a Spiritu s. effecta, siue nata ex Euangelio, quod Paulus Thessalonicensibus tradidisset.

7. ὥστε — τῇ Ἀχαΐᾳ) *Ita ut exemplar facti fueritis omnibus Christianis in Macedonia et Achaia.* Τύπος *exemplar.* Οἱ πιστεύοντες, *Christiani.*

8. ἀφ' ὑμῶν γὰρ — ἐξελήλυθεν) *Ex uobis enim non tantum doctrina christiana dimanauit in Macedoniam et Achaiam, sed et ubique locorum percrebuit fama de fide uestra erga Deum.* In prioribus uerbis est transpositio. Recta constructio fuerat: ὃ μόνον ὁ λόγος τοῦ κυρίου ἀφ' ὑμῶν ἐξήχηται ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ. Οὐ μόνον non ad ἐν τῇ Μακεδ. sed ad uerbum ἐξήχηται referendum est. Ἡ πίστις autem est pro ἡ φήμη τῆς πίστεως. Multi ex Thessalonica mercatores per Graeciam omnem negotiabantur. Per hos fama de religione Thessalonicensium latius sparsa est. Ἐξήχηται ὁ λόγος, *doctrina Christi personuit*, i. e. libere et palam tradita est. Exemplum uestrum incitauit Macedones et Achaeos, ut et ipsi religionem susciperent. Ἐν παντὶ τόπῳ, populariter dictum, pro: *quocunque tandem uenerim.* ὥστε μὴ — λαλεῖν τι) Nihil opus est, me praedicare, quales erga Euangelium fueritis. Res nota iam est omnibus.

9. αὐτοὶ γὰρ — πρὸς ὑμᾶς) *Ipsi enim narrant qualis fuerit successus muneris nostri apud uos.* Αὐτοὶ, i. e. qui in omnibus sunt locis; quanquam enim id nomen non praecessit,

ceſſit, tamen ex illo ἐν παντὶ τόπῳ ſatis intelligitur. Eſt conſtructio κατὰ τὸ σημαινόμενον. Εἴσοδος, ingreſſus; h. l. eſt ſucceſſus muneris Apoſtolici apud Theſſalonicenſes. καὶ πῶς — ἀληθινῷ) Ἐπεστρέψατε hic habet uim reciproci, Luc. XVII, 4. Act. III, 19. Alloquitur eos, qui ex gentibus erant. Ἐπιστρέφεσθαι πρὸς τὸν θεὸν h. l. eſt tranſire a paganismo ad chriſtianismum, mutare de religione perſuaſionem uel religionis profeſſionem. Δουλεύειν, (pro εἰς τὸ δουλεύειν) τῷ θεῷ, *colere Deum, parere Deo.* Θεὸς ζῶν, חי אל, opponitur *idolis uita deſtitutis.* Θεὸς ἀληθινὸς, *Deus uerus*, opponitur fictis illis, quales Neptunus, Iupiter etc.

10. καὶ ἀναμένειν — Ἰησοῦν) Transpoſitio, pro: Ἰησοῦν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Adduntur haec, ut indicetur, Theſſalonicenſes firmiter perſuaſos eſſe de ueritate religionis. τὸν ῥυόμενον — ἐρχομένης) *Qui liberabit nos a poenis, quae improbis infligentur.* Et hic praeſens pro futuro bis: ῥυόμενον, pro ῥυσόμενον, deinde ἐρχομένης, pro *uenturae.* Ὀργὴ hic, ut ſaepius, poenam ſignificat.

CAP. II.

1. Αὐτοὶ — κενὴ γέγονεν) *Ipſi ſcitis, nos non uano conſilio ad uos ueniſſe.* Γὰρ h. l. eſt particula transeundi. Τὴν εἴσοδον — γέγονεν, pro: ὅτι ἡ εἴσοδος ἡμῶν, ἡ πρὸς ἡμᾶς, οὐ κενὴ γέγονεν. Κενὸν, ריק, μάταιον, *uanum.* Non uani honoris uel opum acquirendarum ſtudio ad uos uenimus, ego, Silas et Timotheus, quos etiam in docendi munere ſibi adiungit Paulus, ut 2 Cor. I, 19.

2. ἀλλὰ,

2. ἀλλὰ, προπαθόντες — ἐν πολλῷ ἀγῶνι) *Immo uero, quum paullo ante Philippis grauissimas iniurias et contumelias perpessi essemus, sicut nostis, tamen Deo nostro confisi libere docuimus uos religionem diuinam, in magnis periculis.* Paulus et Silas uirgis caesi, et in carcerem coniecti fuerant Philippis, Act. XVI, 22. sqq. Ἐν τῷ θεῷ ἡμῶν, *Deo nostro confisi.* Ἐπαρρησιασάμεθα λαλῆσαι, *libere docuimus.* Ἀγών, metonymice est *periculum.* Sic et Graeci dicunt: ἀγὼν τρόφασιν οὐκ ἀναμένει, *in periculo non est cunctandum.* Cf. Col. I, 29.

3. ἡ γὰρ παράκλησις — ἐν δόλῳ) *In religione instituimus uos, nec errore decepti, nec ex improbis consiliis, nec fraude adhibita.* Ἡ παράκλησις ἡμῶν οὐκ sc. γέγονε, hebraica constructione, pro: ὁ γὰρ ἡμεῖς παρεκαλέσαμεν ὑμᾶς. Παρακαλεῖν autem est *docere*, et παράκλησις *doctrina*, quo sensu ap. Philonem occurrit. Vid. Loesn. ad h. l. Πλάνη, *error*, quo decipimur ipsi. Ἐξ ἀκαθαρσίας *consiliis improbis*, e. g. ut opes corraderemus, gratiam hominum captaremus etc. Ἀκαθαρσία, טמאה, נבלה, saepissime de *qualibet animi morumque prauitate* dicitur, infra IV, 7. cf. Ezech. XXXIX, 24. Ἐν δόλῳ, *fraude adhibita.*

4. ἀλλὰ, καθὼς — λελαλήμεν) *Sed ita docemus Euangelium, sicut Deus pro suo in nos fauore nobis id commisit.* Nihil adulteramus. Nihil tradimus, nisi quod uere diuinitus edocti sumus, nec malis artibus utimur, sed tantum uoluntati diuinae obsequimur. Constructio planior esset: ἐδοκίμασε ἡμᾶς ὁ θεὸς, ὥστε πιστεύειν ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον. οὐχ ὡς — τὰς καρδίας ἡμῶν) Ἀρέσκοντες, pro ζητοῦντες ἀρέσκειν. Animorum

morum humanorum ſcrutator ſaepiſſime uocatur Deus in V. et N. T.

5. ὅτε γάρ ποτε — πλεονεξίας) *Nunquam enim uel adulatores fuimus, ut ſcitis, uel lucri cauſſa inter uos uerſati ſumus.* Λόγος κολακείας eſt ipſa κολακεία, quemadmodum λόγος πορνείας Matth. V, 28. ipſa πορνεία. Vox πρόφασις abundat, nec eſt neceſſarium, ut accipiatur de auaritiae accuſatione, quam fortaſſe Apoſtolus effugere propter quorundam maleuolentiam non potuit. Sic νόσῳ πρόφασις pro ipſo morbo haud raro occurrit, ut Loesnerus docet.

6. ὅτε ζητοῦντες — ἄλλων) Participium pro tempore finito ἐζητήσαμεν. *Neque laudem et gloriam apud quemquam hominum unquam captauimus.*

7. δυνάμενοι — ἀτόζολοι) Ἐν βάρει εἶναι, ſc. ὑμῶν, idem quod βαρὺν εἶναι, ἐπιβαρεῖν, u. 9. cf. u. 5. *Potuiſſemus uobis* in onere, i. e. *moleſti eſſe*, quum nempe ius haberemus uiuendi ueſtro ſumtu. Qui id non facit, dicitur ſe ſeruare ἀβαρῆ, 2 Cor. XI, 9. ἀλλ' ἐγενήθημεν — τὰ ἑαυτῆς τέκνα) *Benigni admodum fuimus erga uos, ſicut nutrix mater tenerrimo amore proſequitur liberos ſuos.* Ἀλλὰ hic abundat, more hebraeo. Ἤπιος, *benignus*, qui de iure ſuo cedit, ut parcat aliis, quos amat. Homer. Odyſſ. β. 47. πατὴρ δ' ὡς ἤπιος ἦεν. Τροφὸς, *nutrix*, eademque h. l. mater. Sic Gen. XXIV, 59. Aquila τιτθή. Symmachus τροφὸς habet pro Hebraico מֵנֶקֶת. Θάλπειν, proprie eſt *calefacere*; unde eleganter ad omnem nutriendi, fouendi, educandique curam transfertur, quam matres, aut nutrices infantibus adhibent. Neque minus eleganter apud eundem

eundem Iosephum L. IV. de B. I. cap. III. §. 14. θαλπόμενοι ἐλπίδι dicuntur, *qui spe aluntur et sustentantur.*

8. ὅτως ἱμειρόμενοι — ψυχὰς) *Sic amore uestri flagrantes, lubenter uobis non tantum diuinam doctrinam tradidimus, sed etiam ad uitam impendendam parati fuimus.* Verbum ἱμείρεσθαι proprie significat, *desiderio alicuius flagrare*, deinde simpliciter *amare.* Iulius Pollux L. V, c. 47. dicit: τὸ ἱμείρω ποιητικόν. Occurrit tamen etiam apud Prosaicos. Sic Aelian. hist. animal. L. XIV, c. 25. ὧν ἱμείρει, τούτοις εὐτυχῶν ἀθρόοις, *iis, quae cupit, abunde obuiam factis.* Hesych: ἱμέρεται, ἐρᾷ. Εὐδοκεῖν, cum Infinit. constructum, est: *lubenter aliquid facere, promptum esse ad aliquid*, Rom. XV, 26. 2 Cor. V, 8. Τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, per σύλληψιν, nam μεταδοῦναι de Euangelio proprie dicitur; de *uita* per Metonymiam quandam.

9. μνημονεύετε — τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ) Κόπος et μόχθος sunt Synonyma. Νυκτὸς καὶ ἡμέρας, populariter dictum, pro: *assidue, studio indefesso.* Ἐπιβαρῆσαι cf. supra u. 7. 2 Cor. XII, 16. Εἰς ὑμᾶς, pro ὑμῖν.

10. ὑμεῖς μάρτυρες — ἐγενήθημεν) *Versati sumus*, ut u. 5. 7. Ὁσίως uulgo ad Deum referunt; δικαίως, ad actiones, quae ad societatem pertinent; ἀμέμπτως ad ea, quae seorsim quemque spectant. Sed uidentur esse Synonyma, ad uim orationis augendam inuicem iuncta.

11. παρακαλοῦντες — παραμυθούμενοι) Sc. ἐσμὲν, uel pro παρεκαλέσαμεν καὶ παρεμυθησάμεθα. Hoc idem ualet de Par-

ticipio μαρτυρόμενοι, u. 12. Ineſt in his uerbis ſynonymis, uis *cohortandi, admonendi*, cohaerentque omnia ſequentibus εἰς τὸ περιπατῆσαι.

12. καὶ μαρτυρόμενοι — καὶ δόξαν) Μαρτυρεῖσθαι, hebr. הָעִיד, *obteſtari aliquem*, i. e. *uehementius rogare et cohortari*, Deut. XXXII, 46. Περιπατῆσαι ἀξίως τοῦ θεοῦ, *uitam agere Deo probatam.* Βασιλεία καὶ δόξα, Hendyad. pro βασιλεία ἔνδοξος, *regnum glorioſum, felicitatis plenum.*

13. ὅτι παραλαβόντες — τοῖς πιστεύουσιν) In uerbis: λόγου ἀκοῆς παρ' ἡμῶν τοῦ θεοῦ, eſt traiectio, pro: λόγου ἀκοῆς τοῦ θεοῦ. Λόγος ἀκοῆς, *doctrina audita*, ſimpliciter eſt pro λόγος, uel ἀκοή. alterutro redundante. Παραλαμβάνειν, *diſcere, edoceri.* Ὅς alii ad θεοῦ, alii ad λόγον referunt, ſenſu fere eodem. Ἐνεργεῖσθαι actiue accipiendum, *agere, operari*, Eph. III, 20. Gal. V, 6. Rom. VII, 5.

14. ὑμεῖς γὰρ — χριστῷ Ἰησοῦ) *Vos enim, fratres, imitatores fuiſtis eccleſiarum Dei, quae in Iudaea ad religionem chriſtianam acceſſerunt.* Cf. c. I, 1. Coetus Chriſtianorum Iudaici, ſ. Palaeſtinenſes, Iudaeorum odia magis experti ſunt, quam eccleſiae regionum ceterarum Aſiaticarum et Europaearum; nam Iudaei praecipue erant ii, qui Chriſtianos perſequebantur. ὅτι τὰ αὐτὰ — συμφυλετῶν) *Quoniam eadem perpeſſi eſtis etiam uos a ueſtris popularibus, qualia et illi a Iudaeis.* Συμφυλεταὶ, *populares*, ὁμόθνοι, ut Heſychius interpretatur. Graeci φῦλα dicunt pro ἔθνη. *Populares* intellige a Iudaeis concitatos magiſtratus, et

et plebem Theſſalonicenſium ethnicam, ut ex oppoſito Ἰουδάιων apparet.

15. καὶ θεῷ — ἐναντίων) *Qui Deo ſunt inuiſi, atque erga homines omnes infeſti.* Οἱ θεῷ μὴ ἀρέσκοντες, ſunt θεοχυρεῖς, quomodo eos *Ioſephus* in horum temporum hiſtoria appellat. Poteſt etiam ἀρέσκειν accipi pro ζητεῖν ἀρέσκειν, ut ſupra u. 4. *Non ſolliciti ut Deo probentur.* De hoſtili Iudaeorum aduerſus omnes alios homines odio uid. Tacit. Hiſt. V, 5. Philoſtr. Apollon. L. V, c. 33. et Iuuenal. Satyr. XIV, 103. 104.

16. κωλυόντων — σωθῶσιν) Τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι, i. e. τὰ ἔθνη διδάσκειν. εἰς τὸ — πάντοτε) *Vt peccatis ſuis cumulum addant.* Hoc nempe reſtabat, ut menſuram facinorum ſuorum implerent. Εἰς τὸ, ut ſaepe ἵνα, eſt ἑβραϊσμός. Ἀναπληρῶν τὰς ἁμαρτίας, pro πληρῶν μέτρον ἁμαρτιῶν, Matth. XXIII, 32. cf. Gen. XV, 16. ἔφθασε — εἰς τέλος) *Enimuero prope eſt ipſorum poena grauiſſima*, excidium nempe gentis, futuri iudicii imago. Ἔφθασε ſenſum habet praeſentis, ut Matth. XII, 28. Rom. IX, 31. Ἡ ὀργὴ εἰς τέλος, *poena grauiſſima*, עַד כלה, Dan. IX, 27. Poſſumus etiam uertere: *Poena ad extremum ingruit in eos.* Φθάνειν hic non eſt *praecurrere*, ſed *uenire*, et φθάνειν ἐπί τινα, *uenire ad aliquem*, ut Matth. XII, 28. Εἰς τέλος, *ad extremum, tandem, aliquando.*

17. Ἡμεῖς δὲ — καιρὸν ὥρας) *Erepti uobis*, (ut pater filiolis) *ad breue tempus.* Parentes dicuntur ἀπορφανίζεσθαι, quum liberorum amplexibus eripiuntur. Paulus uero ſupra u. 7. et 11. cum nutrice ſe comparauerat et patre. Πρὸς καιρὸν ὥρας, idem quod πρὸς ὥραν, πρὸς

καιρὸν, *ad tempus.* Theodoret: πρὸς ὀλίγον. περισσοτέρως — ἐπιθυμίᾳ) Construe: περισσοτέρως ἐσπεδάσαμεν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ etc. pro ἐκτενῶς ἐπεθυμήσαμεν καὶ ἐσπεδάσαμεν, *summo studio flagrauimus, uos uidere.*

18. διὰ ἠθελήσαμεν — καὶ δὶς) *Plus una uice, saepius,* פַּעַם וּשְׁתַּיִם Nehem. XIII, 20. Phil. IV, 16. Ἐγὼ μὲν Παῦλος. Hoc ideo addit, quod sciret, Timotheum et Silam constituisse *semel,* proficisci ad Thessalonicenses. De se autem dicit, plus una uice sibi id fuisse propositum. καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς) Καὶ, hebr. וְ, *sed, enimuero.* Ὁ Σατανᾶς, hebr. שָׂטָן, cum terminatione Syriaca, *quilibet aduersarius,* 1 Reg. XI, 14. 25. deinde uero κατ' ἐξοχὴν *princeps daemonum improborum.* Quicquid religioni et uirtuti aduersatur, id ad malignos spiritus, uel ad eorum principem refertur. 1 Cor. VII, 5. Eph. II, 2. Apocal. XX, 3. 7. 8.

19. τίς γὰρ ἡμῶν — αὐτοῦ παρουσίᾳ) Construi haec sic debent: τίς γὰρ ἡμῖν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ, ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς; Quid est, unde praemium sperabo, uere gaudebo, quo ornabor, stans coram Christo in eius aduentu? Nonne inter alios et uos id estis? Στέφανος καυχήσεως, i. e. στέφανος, ἐν ᾧ καυχήσομαι. Corona est honoris signum. Dicit igitur Apostolus, Thessalonicenses maximo sibi fore honori die extremo. Καὶ ὑμεῖς, *etiam uos,* inter ceteros Christianos, uestri similes constantia et uirtute. Παρουσίαν Ἰησοῦ h. l. esse aduentum Iesu *extremum,* nemo non uidet.

20. ὑμεῖς

20. ὑμεῖς γὰρ — ἡ χαρὰ) *Vos mihi affertis honorem et gaudium*, qui me doctore ad religionem ueram et omnium uirtutum ſtudium perducti eſtis.

CAPUT III.

1. Διὸ μηκέτι — σέγοντες) *Quapropter diutius ſuſtinere non potui*, me nempe ignarum eſſe rerum ueſtrarum. Στέγειν *tegere, capere, portare*, h. l. autem, ut 1 Cor. IX, 12. ſignificat *ferre, ſuſtinere.* εὐδοκήσαμεν — μόνοι) *Malui ſolus manere Athenis.* De hac conſtructione uide ſupra II, 8. Triſte hoc, ſed tamen hoc libenter feci, ueſtri cauſſa.

2. τὸν ἀδελφὸν — τῷ χριστῷ) *Dei miniſtrum, mihique adiutorem inprimis carum in tradenda religione chriſtiana.* Ἀδελφὸν uocat Timotheum, amoris ſignificandi cauſſa. Διάκονος θεοῦ, quiuis religionis miniſter, et tribuitur hoc nomen ipſis etiam Apoſtolis, 1 Cor. III, 5. εἰς τὸ στηρίξαι — τῆς πίστεως ὑμῶν) *Vt confirmaret uos in fide ueſtra, et conſolaretur uos.* Παρακαλεῖν ſaepe eſt διδάσκειν, ſaepe etiam *conſolari*, ut u. 7. Πίστις, *religio ipſa.*

3. τῷ μηδένα — τούτοις) *Vt nemo perturbetur per has calamitates.* Τῷ, pro εἰς τὸ, utroque enim modo uertitur ל hebraeum. Σαίνειν proprie de motu caudae in canibus dicitur, indeque ad *adulationem* transfertur, quam ſignificationem nonnulli hic retinent. Sed σαίνεσθαι uſurpari etiam de *commotionibus* animi *triſtioribus*, dubio caret; et hanc ſignificationem h. l. adiecta uerba ἐν ταῖς θλίψεσι ſuadent. Apud Diogenem Laërtium L. VIII, c. 1. §. 21. Pythagoras ſqualidus et macie confectus ab inferis rediiſſe, et quae ibi ſibi eueniſſent, concioni narraſſe dicitur, adie-

ctis uerbis: οἱ δὲ σαινόμενοι τοῖς λεγομένοις, ἐδάκρυόν τε καὶ ᾤμωζον, *illi uero per haec uerba conſternati, in lacrymas et gemitus erumpebant.* Ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις, ad calamitates referendum eſt, quas et Apoſtolus et Theſſalonicenſes perferebant. ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα) *Nam ad hoc deſtinati ſumus.* Eſt formula uitae communis, qua ſignificatur, hoc uel illud euenire, dirigente prouidentia. *Sic fert ſors noſtra.* Luc. II, 34. Loquitur Paulus de ſe et Theſſalonicenſibus.

4. καὶ γὰρ — καὶ ἴδατε) Πρὸς hic eſt *apud*, ut Io. I, 1. Quum dicit μέλλομεν, oſtendit, praedicta a ſe mala, tum quae ſibi, tum quae Theſſalonicenſibus erant euentura, ut minus commouerentur re praemeditata. Io. XIII, 19. Act. XIV, 22.

5. μήπως — πειράζων) Ante μήπως ſubintellige φοβούμενος, metuens. Ὁ πειράζων, Participium pro uerbali, ὁ πειρασής, hebr. המנסה, nomen proprium Satanae, Matth. IV, 1. 3. 1 Cor. VII, 5. Πειράζειν, *ad peccandum ſollicitare*, h. l. ita ſumitur, ut effectum deſtinatum tentatori includat. Defectio inprimis a religione ad Satanam refertur. Cf. ad c. II, 8. καὶ εἰς — ἡμῶν) Ita ut labor noſter in uobis inſtituendis in uanum ceciderit. Εἰς κενὸν, לריק.

6. ἄρτι δὲ — ἀφ' ὑμῶν) *Quum uero iam a uobis ad nos redierit Timotheus.* Ἄρτι, *iam, nunc*, ut Matth. IX, 18. καὶ εὐαγγελισαμένου — ἀγάπην ὑμῶν) *Et laetum nuntium de ueſtra fide et beneuolentia nobis attulerit.* Εὐαγγελίζεσθαι h. l. ſumitur in communiore ſignificatu, qui reſpondet Hebraeo בשר, *laetum nuntium afferre.* ὅτι

ἔχετε

ἔχετε — πάντοτε) *Vos ſemper adhuc mei eſſe memores in bonam partem.*

7. διὰ τοῦτο — ὑμῶν πίστεως) *Huius rei cauſſa recreatus ſum animo, fratres, in omni afflictione et calamitate mea, ueſtri cauſſa* inquam, *et per fidem ueſtram.* Διὰ τοῦτο, propter ea, quae (u. 6.) Paulo de Theſſalonicenſibus nunciata fuerant. In hoc etiam commate eſt transpoſitio, Paulo ſolemnis. Nam recta conſtructio fuerat. Ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν παρεκλήθημεν ἐφ' ὑμῖν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως. Laetus nuncius de uobis et de ueſtra perſeuerantia in fide et religione recreauit animum meum, et afflictioni meae quaſi remedium attulit. Ἐφ' ὑμῖν, quoad ſenſum redundat; idem enim mox planius dicitur διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως. Ἀνάγκη, hebr. צר, *afflictio.* Etiam Graecis ἀνάγκη interdum eſt βάσανος, et refertur ad mala omnia, inprimis grauiora. Διὰ τῆς πίστεως ὑμῶν, per nuntium de fide ueſtra.

8. ὅτι νῦν — κυρίῳ) Ζῆν, *uiuere*, ex populari omnium linguarum uſu, interdum eſt: *uitam laetam agere.* Στήκειν ἐν κυρίῳ, i. e. ἐν πίστει τῷ κυρίῳ, *perſtare in religione.*

9. τίνα γὰρ — τῷ θεῷ ἡμῶν;) i. e. *Quomodo gratias* (dignas ſc.) *agere poſſumus* etc. Ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ἡμῶν, iunge τῇ χαρᾷ, et intellige *laetitiam piam*, uel *finceram.* ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς, *quam capio e uobis.*

10. νυκτὸς — δεόμενοι) *Indefinenter igitur rogo Deum ardentiſſimis precibus.* Δεόμενοι, pro δέομαι, *Deum* ſc.

quod hic ſubauditur. Ὑπερεκπερισσῶς, uox ἀυξητικὴ, ut infra c. V, 13. Eph. III, 20. *ardentiſſimis precibus.* καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερ. τ. πίστεως ὑμῶν) *Et ſupplere, ſi quid ad fidem ueſtram perficiendam requiritur.* Καταρτίζειν, i. e. προσανατληρῶν, 2 Cor. IX, 12. Col. I, 24. Ὑστέρημα, cf. Col. I, 24. Eſt autem *defectus religionis*, ſi Chriſtiani adhuc nonnulla ignorant, quae ad religionem pertinent, ſi de ueritatibus ad aeternam ſalutem ſcitu neceſſariis, dubitant etc. Senſus idem, qui Rom. I, 11.

11. κατευθύναι — πρὸς ὑμᾶς) i. e. *Faciat, ut mox ad uos uenire poſſim*; tollat impedimenta itineris ad uos.

12. ὑμᾶς δὲ — καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς) *Dominus autem noſter augeat amorem ueſtrum erga uos inuicem, et erga omnes, ſicut et nos amamus uos.* Πλεονάζειν et περισσεύειν h. l. actiue ſumitur, pro *augere*. Cf. 2 Cor. IX, 8. Καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς, ſc. ἀγάπη πλεονάζομεν καὶ περισσεύομεν.

13. εἰς τὸ στηρίξαι — πατρὸς ἡμῶν) *Ad confirmandos animos ueſtros in ſanctitate inculpatos coram Deo et Patre noſtro in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti, cum omnibus ſanctis eius.* Ἐν ἁγιωσύνῃ cohaeret cum uerbis εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας, et ἀμέμπτους cum uerbis ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ κ. τ. λ. Nam per charitatem et mutuam beneuolentiam (u. 12.) confirmantur animi in ſanctitate et uera uirtute, et ſic fiunt inculpati coram Deo et Patre noſtro. Tales autem nos eſſe, apparebit manifeſtiſſime in aduentu Domini. Verba μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ referri poſſunt *uel* ad ἀμέμπτους, (inculpatos, ſicuti ſunt omnes ſancti et cultores

tores ueri Dei et Domini Ieſu Chriſti,) uel ad uerba ἐν τῇ παρουσίᾳ κ. τ. λ. (quum Chriſtus aduenîet cum omnibus ſanctis, i. e. angelis ſuis.) Tum οἱ ἅγιοι ſunt *angeli*, quos Chriſto olim redituro comites futuros eſſe, perpetua eſt Ieſu et Apoſtolorum doctrina. Matth. XVI, 27. XXV, 31. 2 Theſſ. I, 7.

CAP. IV.

1. Τὸ λοιπὸν — περισσεύητε μᾶλλον) Τὸ λοιπὸν locutio properantis ad finem, ut 2 Cor. XIII, 11. Gal. VI, 17. et aliis locis. Ἐρωτᾶν ſaepius eſt *rogare*, *praecari*, ut infra V, 12. Io. XIV, 16. Παρακαλοῦμεν ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ, *obteſtamur uos per Dominum Ieſum*, uel ex *auctoritate Domini Ieſu*. Καθὼς παρελάβετε — περισσεύητε μᾶλλον, ita conſtrue: ἵνα καθὼς παρελάβετε — οὕτως περισσεύητε μᾶλλον, *ut magis magisque ſeruetis ea, quae uobis tradidi praecepta, quomodo deceat uos inſtituere uitam, ut placeatis Deo.*

2. δέδατε — Ἰησοῦ) Παραγγελία, מצוה, *praeceptum*, ut Actor. XVI, 24. Διὰ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ſc. accepta, uel ex auctoritate Ieſu.

3. τοῦτο γάρ — ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν) Γὰρ, *nempe*. Ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, i. e. ἁγίους εἶναι ὑμᾶς, *ut ſitis probi*; nam ἁγιασμὸς, ut ἁγιωσύνη eſt *animi uitaeque innocentia omnis*. Rom. VI, 19. 22. Hoc autem loco ὁ ἁγιασμὸς nominatim uidetur eſſe *caſtitas*, propter ſequentia. ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας) Tangit ſpecialiter ea peccata, quibus Graeci, et Theſſalonicenſes etiam prae ceteris indulgere ſolebant.

4. εἰδέναι — καὶ τιμῇ) *Vt quisque ueſtrum ſtudeat ſeruare corpus ſuum in puritate et honeſtate.* Σκεῦος uocatur corpus 2 Cor. IV, 7. Κτᾶσθαι non tantum eſt *poſſidere, acquirere,* ſed interdum etiam *ſeruare, conſeruare,* ut Luc. XXI, 19. κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Conſeruat corpus in puritate, qui eo caſte utitur. Aliis σκεῦος eſt *uxor,* quae Scriptoribus Iudaicis uocatur כְּלִי, σκεῦος ἀνδρός. Cf. *Koppe* ad h. l. *De caſtitate ſeruanda* ſermonem eſſe, omnes interpretes conſentiunt.

5. μὴ ἐν πάθει — τὸν θεόν) Πάθος *et* ἐπιθυμία dicitur de omnibus cupiditatibus prauis, Gal. V, 20. Πάθος tamen inprimis eſt *laſciuia,* Col. III, 5. unde παθικοί, *nefandae libidini indulgentes.* Καθάτερ τὰ ἔθνη. A Graecis et Romanis haec peccata nihili facta eſſe, conſtat.

6. τὸ μὴ ὑπερβαίνειν — ἀδελφὸν αὐτοῦ) *Ne quis peccet, et fratri ſuo in hac re* (ſcortatione) *iniuriam faciat.* Ὑπερβαίνειν, ſc. τὸν νόμον, *peccare.* Πλεονεκτεῖν, *quaeſtus faciendi cauſſa iniquc agere,* 2 Cor. VII, 2. XII, 17. 18. in uniuerſum autem *nocere* alteri cum ſuo emolumento. Τὸ πρᾶγμα, *res, negotium,* res quaelibet, quam alter cum altero habere poſſit, non tantum *commercium,* quod eſſet πραγματεία. Hoc loco ἐν τῷ πράγματι dicitur pro: ἐν τούτῳ τῷ πράγματι, *in hac re,* de qua ſermo eſt. Fuerat autem ſermo de ſcortatione. Iniuriam uero in hac re facit alteri qui coniuge eius abutitur ad ſatiandam ſuam cupiditatem. διότι — διεμαρτυράμεθα) Ἔκδικος ὁ κύριος, ſc. ἔσται i. e. ἐκδικήσει, *puniet.* Πάντων τούτων, *omnia eiusmodi flagitia.* Διαμαρτύρεσθαι, *obteſtari grauiter, additaque poenarum diuinarum comminatione admonere.* Cap. II, 12.

7. ὁ

7. ὁ γὰρ ἐκάλεσεν — ἐν ἁγιασμῷ) *Non enim Chriſtianos nos eſſe uoluit Deus, ut ſceleſte, ſed ut honeſte uiueremus.* Ἐπὶ et ἐν, pro εἰς. Ἁγιασμὸς, *omnis uitae honeſtas et puritas*, inprimis uero *caſtitas*, ſupra u. 3. 4. Ἀκαθαρσία, de *Venere* et *de omni improbitate* dicitur c. II, 3.

8. τοιγαροῦν — τὸν θεὸν) Τοιγαροῦν, *atqui.* Ὁ ἀθετῶν, ſc. ἡμᾶς, *qui auctoritatem mihi detrahit*, mihi doctori non credit, mihi non obedit. Ἀθετεῖν, *irritum facere, abolere*, in libris N. T. ſaepe eſt *non credere*, uel *non obedire*, ut Io. XII, 48. Οὐκ ἀνθρωπον, non tam me, hominem, qui uobis haec tradidi. τὸν καὶ δόντα — εἰς ἡμᾶς) Alii legunt εἰς ὑμᾶς. Sed praeferenda uidetur lectio recepta. *Qui dona Spiritus Sancti nobis largitus eſt*, ſc. nobis Apoſtolis. Qui donis nos inſtruxit, et edocuit nos, ut alios etiam de uita ſancta et officiis praeſtandis recte edocere poſſimus.

9. περὶ δὲ — γράφειν ὑμῖν) Nempe ἐμὲ, pro: ὃ χρείαν ἔχετε γράφεσθαι ὑμῖν. Περὶ τῆς φιλαδελφίας, *de beneficentia erga Chriſtianos*, quomodo ſcilicet ea exercenda ſit in ſingulis circumſtantiis. Non opus eſt, ut ea de re uobis particulatim ſcribam. αὐτοὶ γὰρ — ἀλλήλους) Θεοδίδακτοι, *a Deo edocti*, per doctrinam Dei inſtituti. Didiciſtis per religionem, amandos eſſe alios.

10. καὶ γὰρ — Μακεδονία) *Facitis hoc*, i. e. liberalitatem oſtenditis, non in urbe tantum ueſtra, ſed per totam quanta eſt, Macedoniam. περισσεύειν μᾶλλον) *Vt magis magisque proficiatis*, nempe ἐν τῇ φιλαδελφίᾳ, *in hoc liberalitatis ſtudio.*

11. καὶ φιλοτιμεῖσθαι — τὰ ἴδια) *Et honorem in eo ponatis, ut uitam agatis tranquillam, et faciatis quae sunt officii uestri.* φιλοτιμεῖσθαι, *honorem ponere in re aliqua facienda.* Aelian. Var. Hist. IX, 29. ὅτι ἐφιλοτιμήσατο Ἀλκιβιάδης δῶρα πολλὰ πέμψαι Σωκράτει, *Alcibiades ambitione quadam munificus, complura, magnaque munera, Socrati, dono misit.* Socrates uero uxori dixit: *Et nos certemus liberalitate cum Alcibiade,* μὴ λαβεῖν τὰ πεμφθέντα φιλοτιμησάμενοι. Ἡσυχάζειν opponitur τῇ περιεργασίᾳ Thessalonicensium, 2 Thess. III. 11. Τὰ ἴδια, i e. τὰ ἑαυτῶν, s. τὰ ὑμέτερα, *quae uestri sunt officii.* καὶ ἐργάζεσθαι — παρηγγείλαμεν) Vestro labore, non aliis assentando, uel ex aliorum hominum labore lucrum quaeratis. Παρηγγείλαμεν, quum nempe apud uos essemus. Nihil noui dicimus.

12. ἵνα περιπατῆτε — ἔχητε) *Vt mores uestri etiam profanis probentur, nec aliena ope indigeatis.* Οἱ ἔξω, sc. τῆς ἐκκλησίας ὄντες, *profani, non-Christiani,* Iudaei ac gentiles. Μηδενός, sc. πράγματος, uel ἀνθρώπου, ne uobis opus sit stipem emendicare.

13. οὐ θέλω — κεκοιμημένων) *De mortuis uero opus est, ut uos admoneam.* Κεκοιμημένοι, per euphemismum νεκροί, Matth. IX, 24. Io. XI, 11. Nonnulli codices, Orig. Damasc. legunt: περὶ τῶν κοιμωμένων, non male; non enim tantum de iam tum mortuis agitur, sed et de quotidie morituris. ἵνα μὴ — ἔχοντες ἐλπίδα) *Sicut ceteri,* nempe populares uestri, nondum ad Christum conuersi, imo et Iudaei; nam et hi in luctu magni erant ostentatores. Καὶ ante οἱ λοιποὶ redundat. Οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα,

qui

qui ſpe felicioris poſt mortem uitae deſtituuntur. Aut plane nullam ſpem habebant, ut Epicurei et Sadducaei, aut non ſatis ſolidis ſubnixam fundamentis, ut Phariſaei et Platonici. Fortaſſe etiam plures ex Sadducaeorum ſecta ad chriſtianam religionem tranſierant, qui Chriſtianos ſuo errore inficere potuerunt.

14. εἰ γὰρ πιςεύομεν — ἄξει σὺν αὐτῷ) *Quum nempe credamus, Ieſum e mortuis reſurrexiſſe, oportet etiam nos credere, ſimiliter Chriſtianos mortuos olim reſuſcitatum iri.* Γὰρ h. l. aut eſt particula transeundi, aut denotat *nempe.* Aut εἰ pro ὡς eſt accipiendum, aut per οὕτω ſimpliciter apodoſis exprimitur. Poſt οὕτω καὶ ſupplendum uidetur. δεῖ πιςεύειν ἡμᾶς, ὅτι. Ἀπέθανε καὶ ἀνέςη, pro: ἀποθανὼν ἀνέςη. Κοιμηθέντες διὰ τῦ Ἰησῦ, iidem qui u. 16. νεκροὶ ἐν χριςῷ dicuntur, *mortui Chriſtiani*; nam Hebraeorum ב, quo hic Syrus utitur, mox per διὰ, mox per ἐν exprimitur. Praeferenda tamen uidetur eorum interpretatio, qui ita coniungunt uerba: διὰ τῦ Ἰησῦ ἄξει, *per Ieſum educet,* nempe e ſepulcris. Σὺν αὐτῷ, i. e. ὡς αὐτὸν. Eſt hic argumentatio ſimilis ei, quae eſt 1 Cor. XV. Videntur fuiſſe inter Theſſalonicenſes, qui, de corporum reſurrectione dubitantes, mortuos ante aduentum Chriſti Chriſtianos, omni ſpe felicitatis aeternae hac ipſa morte ſua orbatos exiſtimarent.

15. τῦτο γὰρ — τὺς κοιμηθέντας) *Praeterea uobis et hoc ex Domini auctoritate dicimus, eos, quos in hac uita ſuperſtites deprehenſurus eſt dies aduentus Chriſti, non fore melioris conditionis iis, qui iam ſunt mortui.* Γὰρ, *praeterea.* Apoſtolus haud dubie refutat aduerſarios. Quid

uero

uero illi tradiderint, neſcimus. Inde eſt ambiguitas in his uerbis, quam tollere uix poſſumus. E contextu coniicere licet, fuiſſe inter Theſſalonicenſes, qui reſuſcitari quidem mortuos, ſperarent, ſed ſerius, ſiue etiam in inferiore quodam dignitatis gradu conſtitutos, hac felicitate potituros eſſe, anxie ſibi perſuaderent. Ἐν λόγῳ κυρίου, בדבר יהוה, *tanquam ueritatem nobis a Chriſto reuelatam.* Ἡμεῖς οἱ ζῶντες, pro οἱ ζῶντες ſimpliciter. Omnino putauit Paulus, fieri poſſe, ut ipſo adhuc uiuente Chriſtus ad iudicium e coelo redeat. Nam patefactum quidem ipſi erat a Chriſto, quid de piis futurum ſit in illo die, ſed tempus erat et ipſis Apoſtolis ignotum. Κοίνωσις hic locum habere uix poteſt. Ea enim uſum habet, ubi aliena uitia nobis, aut noſtras uirtutes aliis per modeſtiam communicamus: hic autem de euentis agitur. Οἱ περιλειπόμενοι, *ſuperſtites.* Adiecta hac explicatione ſatis declarat Paulus, mortuis opponi eos, qui in uiuis futuri ſint illo aduentus Chriſti tempore. Ergo illud ἡμεῖς οἱ ζῶντες per ſe nec probos nec improbos, ſed nondum mortuos indicat. Φθάνειν τινα, *antecedere aliquem.* Heſychius et Etymol. προήκειν, προλαμβάνειν.

16. ὅτι αὐτὸς — καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ) *Nam ipſe Dominus, ſigno quaſi dato, uoce principis angelorum et tuba maxime ſonora, deſcendet e coelo.* Ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ, i. e. ἐν κελεύσματι διὰ φωνῆς ἀρχαγγέλου καὶ σάλπιγγος θεοῦ γενομένῳ. Κέλευσμα, *hortatus*, ad congregandos homines; de nautarum uociferatione et militum dicitur. Apud Hebraeos, Graecos et Latinos ueteres, conuocabatur populus claſſico.

Ad

Ad id exemplum, quum Deus homines conuocat, dicitur id facere per tubam, Ieſ. XXVII, 13. Ierem. IV, 5. VI, 1. aliisque locis. Vnde et in noſtro loco fit mentio τῆς σάλπιγγος θεοῦ, i. e. tubae, quae aduentum Dei nuntiat. Ἀρχάγγελος non eſt Chriſtus, ſed *princeps angelorum*, qui Dan. XII, 1. השר הגדול dicitur. Is praeconis ritu proclamat, *Dominum adeſſe*. Nemo non uidet, totum hoc eſſe humano more de Deo dictum, et aduentum deſcribi illuſtrem. Senſus eſt: Chriſtum maxima pompa, angelorum ſtipatum cohortibus e coelis ad iudicium eſſe redituruum. Cf. Matth. XIII, 41. XXIV, 31. XXV, 31. Niſi malimus per *aduentum* intelligere operationem illam illuſtrem, qua Chriſtus mortuos reſuſcitabit. καὶ οἱ νεκροὶ — πρῶτον) Οἱ νεκροὶ ἐν χριστῷ, *Chriſtiani mortui*. Hi prius reſurgent, ut una cum uiuis poſſint aſcendere, non poſt eos. De duplici reſurrectione, prima piorum, et ſecunda impiorum non eſt cogitandum. Ceterum ex hoc loco fit ueriſimile, futurum eſſe aliquando aliquid adſpectabile, eodem tempore ad omnes pertinens, tum ad hos, qui poſt mortem corporis dudum fuerant beati uel miſeri, *tum* ad illos, qui ad illud usque tempus in terris ſuperſtites uixerant. *Auctor anonymus* (in den Beytraegen zur Befoerderung des vernünftigen Denkens in der Religion faſc. 3. p. 64. ſ.) Paulum *in definiendo tempore* reſuſcitationis mortuorum captui Theſſalonicenſium Ex-iudaeorum ſe accomodaſſe exiſtimat.

17. ἅμα σὺν — εἰς ἀέρα) *Simul cum illis*, (ante mortuis, tunc uero reſuſcitatis,) *in nubibus obuiam Domino noſtro rapiemur in aërem*. Εἰς ἀέρα iunge uerbo ἁρπα-

ἁρπαγησόμεθα. Εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου, hebr. לקראת אדני Similis erit chriſtianorum aſcenſus in coelum, aſcenſioni Chriſti, Act I. καὶ οὕτω — ἐσόμεθα) Πάντοτε, *ſine ullo fine. Cum Domino*, i. e. conſortes gloriae, regni, gaudiique ipſius. Io. XIV, 2. 3. XVII, 24. 2 Tim. II, 12. Rom. VIII, 17. Deſcribitur incredibilis illa felicitas, Chriſtianis exſpectanda, quae in arctiore quadam, quaecunque ſit, coniunctione cum Chriſto conſtabit.

18. ὥστε — λόγοις τούτοις) Ἀλλήλους, amici amicos, qui in luctu ſunt, conſolamini. ὥστε, *propterea*. Λόγοι, h. l. ſunt ipſa illa ſolatia, quae modo propoſuerat Apoſtolus.

CAP. V.

1. Περὶ δὲ — γράφεσθαι) *Ad tempus ipſum, quod attinet, non opus eſt, uobis me ſcribere.* Proprie χρόνοι ſunt maiora temporum ſpatia, ut anni; καιροὶ autem ſunt minora temporis ſpatia, ut menſes ac dies. Hic uero, ut in aliis locis, ſunt Synonyma, quibus tempus in genere exprimitur.

2. αὐτοὶ — ὅτως ἔρχεται) Ἀκριβῶς οἴδατε, i. e. iam tum, quum apud uos eſſem, accurate a me edocti fuiſtis. Ἡ ἡμέρα κυρίου, hic, ut per totam epiſtolam, ſine dubio eſt dies ſolennis, quo Chriſtus ad iudicium extremum uenturus eſt. Ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, i. e. *improuiſo, tempore incerto.* Eadem ſimilitudo Matth. XXIV, 43. Luc. XII, 39. Ἔρχεται, pro fut. ἐλεύσεται.

3. ὅταν

3. ὅταν γὰρ λέγωσιν — ἐκφύγωσιν) Loquitur Paulus de improbis, ut et Christus Matth. XXIV, 38. Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, sc. ἐστι. שלום ובטח, *nihil nobis metuendum, saluae res nostrae sunt.* Ezech. XIII, 10. Ὄλεθρος αἰφνίδιος, *poena repentina;* nam ὄλεθρος, שׁאון *poena.* Figura huius rei in diluuio, in rege Balthasare, Dan. V, in capta Babylone, Iesa. XXI, 5. Ἔφίσατα, *adstat*, i. e. *imminet.* Ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, i. e. *subito et grauiter.* Est similitudo in V. T. frequens, Iesa. XIII, 8. Ierem. XIII, 21. Hos. XIII, 13. Ἐν γαστρὶ ἔχουσα, sc. *foetum*, i. e. *grauida.* Καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν, pro: ὥστε μηδαμῶς ἐκφυγεῖν αὐτούς, *ita ut nullo modo effugere possint.*

4. ὑμεῖς δὲ — καταλάβῃ) *Vos autem, fratres, non uersamini in tenebris, ut dies iste extremus, ut fur,* (ex improuiso) *uos deprehendere possit. Tenebrae* significant ignorantiam rerum diuinarum; *lux* cognitionem. Sensus igitur est: Non immersi estis erroribus et uitiis, sicut improbi, ut aduentus Christi improuisus uobis nocere possit. Ceterum Apostolus a commemoratione τῆς ἡμέρας τοῦ κυρίου transire uidetur ad uniuersalem notionem τῆς ἡμέρας. Comparat enim Christianos cum hominibus in luce uersantibus et uigilantibus; improbos autem cum hominibus in tenebris uersantibus et dormientibus, u. 5 - 8. Haec metaphorica descriptio Christianorum et Profanorum iam hoc commate 4. incipere uidetur. Ergo sensus est: *Vos, fratres, non uersamini in tenebris, ut dies uos ex improuiso deprehendere possit.* Qui iam in luce uersantur, iis lux non est molesta, non inexspectata. Sic uobis, Christianis, non mole-

ſtus aut inexſpectatus erit ille iudicii dies, quo, qualis unusquisque in hac uita fuerit, manifeſtum fiet.

5. Πάντες — ὑδὲ σκότους) *Vos omnes luce ac die colluſtrati eſtis; non uerſamur in nocte et tenebris.* Continuatur allegoria u. 4. coepta *Colluſtrati eſtis luce et die*, meliora edocti per religionem chriſtianam et ad rectam Dei officiorumque ueſtrorum cognitionem perducti. *Non uerſamur in nocte et tenebris*, non amamus ueterem ignorantiam, ſuperſtitionem et uitia quibus dediti ſunt profani.

6. ἄρα οὖν — νήφωμεν) Senſus eſt: Ne negligentes ſimus in bene honeſteque agendo, (quales *ſtertere*, dicuntur Latinis,) ſed attenti, et ſtrenui. Γρηγορεῖν per translationem ſignificat *attentum eſſe*; νήφειν uacare a perturbationibus ac uitiis, quae ebrietati comparantur.

7. οἱ γὰρ καθεύδοντες — μεθύουσιν) Perſequitur coeptam comparationem, cuius ſententia haec eſt: Non eſt mirum, infideles eſſe negligentes in recte agendo, uitiisque indulgere, ignorant enim uoluntatem Dei, de eo quod agendum aut omittendum ſit.

8. ἡμεῖς δὲ — ἐλπίδα σωτηρίας) i. e. *Nos autem, qui die utimur, ſobrii ſimus*, (uacantes a uitiis et ſceleribus,) *muniamus nos* (contra uitiorum incitamenta) *fide et charitate, et ſpe aeternae ſalutis, ſimiles militibus, thorace et galea indutis.* Cf. Eph. VI, 14. ſqq. Oſtendit Apoſtolus, quomodo praeparare ſe debeant Chriſtiani ad diem illum, nempe *fide*, *amore*, *ſpe*. Inſtructus his uirtutibus, paratus eſt, quandocunque ille dies uenerit. Πίστις, firmiſſima perſuaſio, Ieſum eſſe Meſſiam, auctorem noſtrae ſalutis.

Ἀγάπη,

Ἀγάπη, beneuolentia erga omnes homines. Ἐλπὶς σωτηρίας, *ſpes aeternae ſalutis.*

9. ὅτι οὐκ ἔθετο — σωτηρίας) *Non enim uult Deus, ut poenas ſentiamus, ſed ut felicitate aeterna potiamur;* Deus nos deſtinauit non miſeriae, ſed felicitati διὰ τοῦ κ. ἡμ. Ἰ. Χρ. per Chriſtum eiusque religionem poſſidendae. Omnibus enim, qui doctrinae chriſtianae conuenienter ſentiunt et uiuunt, parata eſt felicitas. Ὀργὴ, *poena, miſeria.* Τιθέναι τινα εἰς ὀργὴν, *uelle, ut aliquis poenam ſentiat, miſer fiat.* Εἰς περιποίησιν σωτηρίας, i. e. εἰς τὸ περιποιεῖσθαι τὴν σωτηρίαν. Περιποιεῖσθαι autem eſt κτᾶσθαι, εὑρίσκειν.

10. εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν) Γρηγορεῖν hic dicuntur, qui hac uita mortali fruuntur; et καθεύδειν, qui mortem obiere. Senſus eſt: *ſiue ſuperſtites, ſiue mortui deprehendamur die illo extremo.*

11. διὸ παρακαλεῖτε — καὶ ποιεῖτε) οἰκοδομεῖν h. l. ſenſu latiſſimo ſignificat: ad utilitatem aliorum quouis modo ſuum conferre. Παρακαλεῖν, *corhortari* et *conſolari.* Εἷς τὸν ἕνα, i. e. ἀλλήλους. Καθὼς καὶ ποιεῖτε. Ne opus quidem eſt, uos talia admoneri, quum eadem iam ſponte faciatis.

12. εἰδέναι — νουθετοῦντας ὑμᾶς) *Vt magni aeſtimetis eos, qui uobis religionem tradunt, et praefecti ſunt uobis nomine Domini, et uos cohortantur.* Εἰδέναι τινα, *rationem alicuius habere, reſpicere aliquem.* Κοπιῶντες ſc. ἐν λόγῳ, I Tim. V, 17. Προϊσάμενοι, προεστῶτες, ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι, ποιμένες, פרנסים, qui praeſunt eccleſiae, ſimi-

les fere Iudaeorum Archiſynagogis. Νουθετεῖν et προΐ-σασθαι, non indicat uaria presbyterorum genera, ſed munera tantum diuerſa eorundem hominum, qui hic uoce generaliore προϊστῶντες nominantur. Νουθετεῖν, cohortando, etiam caſtigando, alterum emendare.

13. καὶ ἡγεῖσθαι — ἔργον αὐτῶν) *Vt honore inſigni proſequamini et ametis eos, propter operam, quam uobis impendunt.* Ἡγεῖσθαι ὑπερεκπερισσοῦ, pro περὶ πλείονος ἡγεῖσθαι. Ἐν ἀγάπῃ addit Apoſtolus, quia haec reuerentia non ex timore, ſed ex amore proficiſcitur. Poſſunt etiam ſic iungi uerba, ut phraſi ſingulari dicatur ἡγεῖσθαι τινὰ ἐν ἀγάπῃ, *aliquem amandum exiſtimare.* Τὸ ἔργον αὐτῶν, *opera, quam in uobis inſtituendis et gubernandis ponunt.* εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς) i. e. ἐν ἀλλήλοις. *Pacem et concordiam inuicem colite.*

14. παρακαλοῦμεν — ἀτάκτους) Δὲ, *porro.* Νουθετεῖν, τὸν νοῦν εὐθετεῖν, τὸν νοῦν καλῶς ſ. ὀρθῶς τιθέναι, ἐπανορθοῦν, *corrigere, emendare.* Frequens eſt haec uox, uti παιδεύειν et νουθεσία de patribus, filios *emendare* cupientibus. Cf. *Kypke* ad h. l. Ἄτακτος, homo quiuis, qui officio non fungitur, uitamque mollem, male otioſam, uoluptatibus diffluentem agit. E contrario qui recte atque ordine cuncta faciunt, dicuntur εὔτακτοι. παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους) Eos, qui in aduerſis animo ſunt deiecto. Ὀλιγόψυχος reſpondet Hebr. קְצַר רוּחַ Ieſ. LVII, 15. et aliis locis. In Gloſſario: ὀλιγοψυχία, *puſillanimitas.* ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν) *Subleuate infirmos.* Ἀντέχεσθαι eſt *ſuſtentare*, uelut manu prehenſum. Ἀσθενεῖς, *infirmi in religione*, praeci-

praecipue ii, qui libertatem christianam nondum plane intelligunt, Rom. XIV, 1. 2. 1 Cor. VIII, 7. 11. 12.

15. ἀλλὰ πάντοτε — εἰς πάντας) *Alienis commodis studete.* Τὸ ἀγαθὸν, quod utile est, et iucundum alteri. Διώκειν τι, omni studio et diligentia aliquid facere. Εἰς ἀλλήλους, erga Christianos; καὶ εἰς πάντας, etiam erga extraneos a fide.

16. πάντοτε χάιρετε) Semper, etiam in aduersis, aequo estote atque hilari animo. Rom. XII, 12. 2 Cor. VI, 10. Vel potius uotum inest his uerbis: *Laetissimam uobis a Deo uitam apprecor.*

17. ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε) *Assidui estote in precando*, in omnibus circumstantiis, et necessitatibus uestris. Cf. Eph. VI, 18.

18. ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε) *De rebus omnibus Deo gratias agite*, etiam de aduersis; nam et haec bona sunt, si dextre sumantur. Ἐν παντὶ pro ὑπὲρ παντὸς, παντὸς ἕνεκα. τοῦτο γὰρ — εἰς ὑμᾶς) *Haec enim est uoluntas Dei per Christum* eiusque doctrinam *uobis significata.* Θέλημα, id, quod Deus a nobis exigit. Illud autem τοῦτο non ad gratiarum tantum actionem, sed et ad preces est referendum.

19. Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε) i. e. *nolite negligendo minuere dotes a Deo acceptas.* Τὸ πνεῦμα, *dona Spiritus*, dotes a Deo acceptae, de quibus 1 Cor. XII. tot. non tantum dona sanationum, linguarum, prophetiae etc. sed et aliae dotes, e. c. docendi, cohortandi, consolandi. Haec dona dicuntur et *suscitari*, 2 Tim. I, 6. et contra *extin-*

gui. Incendere dona eſt, exercendo augere; *extinguere* autem eſt negligendo ea minuere. Creſcunt enim dotes noſtrae exercendo et utendo; minuuntur negligendo.

20. προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε) Προφητεία, donum docendi, cohortandi etc. Cf. dicta ad 1 Cor. XIV, 3. Fuerunt autem uarii generis dotes docendi, inter quas etiam fuiſſe uidetur donum ſingulari afflatu diuino, ſ. cum ui ſingulari et ardore de religione et rebus diuinis differendi. Quomodo Theſſalonicenſes illas prophetias ſpreuerint, neſcimus, quia lux hiſtoriae nobis deeſt. Coniicere licet, ex donis miraculoſis quaedam in contemtu habita et reliquis poſtpoſita eſſe.

21. πάντα — κατέχετε) Poſt πάντα addunt δὲ multi codices, Verſ. Vulg. et Aeth. et ex Patribus Clem. Al. Chryſoſt. Baſil. Damaſ. Theophyl. Pelag. *Omnia potius explorate, et id quod bonum eſt, tenete.* Πάντα δοκιμάζετε pertinet ad διακρίσεις πνευμάτων, 1 Cor. XII, 10. ideoque πάντα reſtringendum eſt ex antecedente ad ea, quae dicuntur ab iis, qui ſe prophetas dictitant. Erant inter Theſſalonicenſes, qui Spiritus diuini afflatum prae ſe ferentes, errorum, forte etiam uitiorum, contagione alios inficerent; 2 Theſſal. II, 2. hinc explorandi erant Prophetae, utrum uere diuino ſpiritu, an ſuopte ingenio ad docendum impellerentur.

22. ἀπὸ παντὸς — ἀπέχεσθε) *Ab omni improbitatis genere uos abſtinete.* Εἴδος πονηροῦ, *genus malitiae*; nam εἶδος, *genus*. Ioſeph. Ant. X, 3. 1. πᾶν εἶδος πονηρίας. Τὸ πονηρὸν h. l. eſt ἡ πονηρία, κακία, Rom. XII, 9.

23. αὐτὸς

23. αὐτὸς δὲ — ὁλοτελεῖς) *Deus autem benigniſſimus uos totos ſuo conſecret cultui.* Ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης, cf. Rom. XV, 33. XVI, 20. Ἁγιάζειν, hebr. קדש, proprie uſurpatur de luſtrationibus Leuiticis, quibus uarii generis homines Deo conſecrabantur; deinde transfertur ad animum. Sanctificat autem Deus homines, dum uitioſitatem ab iis remouet, quum mentis, tum uitae et actionum. Ὁλοτελεῖς, *totos*, animo et corpore. καὶ ὁλόκληρον — τηρηθείη) *Vt omnia cogitata ſenſa et ſtudia ueſtra cum omnium membrorum corporis uſu ſeruentur pura nullaque uitiorum labe contaminata usque ad diem Domini.* Ὁλόκληρον, idem quod ὁλοτελὲς, et utrumque pro ὅλον, hebr. שלם תמים, *id, quod totum eſt, omnibus partibus abſolutum.* Referendum eſt autem τὸ ὁλόκληρον non ad πνεῦμα tantum, uerum etiam ψυχὴν et σῶμα, pro ὁλοκληρὸς ὑμᾶς πνεύματι, καὶ ψυχῇ καὶ σώματι. Πνεῦμα et ψυχὴ apud ueteres Philoſophos ita differunt, ut πνεῦμα ſit *animus*, in quantum facultate intelligendi, cognoſcendi, cogitandique eſt praeditus: ψυχὴ autem *animus*, in quantum affectibus, uoluntate, deſiderio, cupiditatibusque inſtructus eſt: ut adeo his duabus uocibus non duae hominis partes eſſentiales, ſed tantum duae diuerſae animi facultates indicentur, quarum illa propria eſt hominum, haec autem hominibus cum brutis animantibus communis. Ioſeph. Ant. I, 1. 2. ἔπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς λαβών. Καὶ πνεῦμα ἐνῆκεν αὐτῷ, καὶ ψυχήν. Cf. Ieſ. LVI, 11, LVIII, 10. Eccleſ. V, 11. cf. c. XVIII, 34. Quum autem uerba in ſacris litteris magis ex uſu uitae communis, quam ex ſcholae ſubtilitate aeſtimanda ſint, hoc etiam loco hominis πνεῦμα et ψυχὴ in uniuerſum *cogitata, ſenſa* et *ſtudia*, ipſamque adeo

mentem exprimere uidentur, ut populariter de his loqui ſolemus.

24. πιστὸς — ποιήσει) ὁ καλῶν, pro ὁ καλέσας. Ὃς καὶ ποιήσει, *his deſideriis meis ſatisfaciet.* Πιστὸς, *uerax, conſtans*, 1 Cor. I, 9.

26. ἀσπάσασθε — ἁγίῳ) Cf. notata ad Rom. XVI, 16. Ἅγιον additur, quia *Chriſtiani* erant, qui hoc modo erant ſalutandi.

27. ὁρκίζω — ἀδελφοῖς) Ὁρκίζειν τινα ſaepe occurrit apud LXX. e. g. Cant. V, 8. 1 Reg. XXII, 16. et reſpondet hebr. השבית. Τὸν κύριον, ſubint. νμ̀. Cf. Marc. V, 7. Act. XIX, 13. Προεσῶσι, ſiue Presbyteris primum epiſtola in manus tradebatur. His ſalutem ceteris Chriſtianis dicendam iniungit Apoſtolus, eosque monet, ne ſibi ſolis epiſtolam ſeruent, ſed cum reliquis de plebe Chriſtianis praelegendo communicent. Ἅγιοι ἀδελφοὶ *Chriſtiani.*

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM II. AD THESSALONICENSES.

CAPUT I.

3.

Εὐχαριστεῖν — ἄξιόν ἐστιν) *Cauſſam habemus gratias ſemper agendi Deo, propter uos, ſicuti aequum eſt.* Ὀφείλομεν, i. e. αἰτίαν ἔχομεν. Ἄξιον h. l. idem eſt quod καθῆκον, *quod decet, aequum eſt.* Matth. III, 8. Sic Demoſthenes: ἀξιόν ἐστιν σιωπᾶν. ὅτι ὑπεραυξάνει — εἰς ἀλλήλους) *Quod fides ueſtra fit firmior, et mutuus ueſtri inuicem amor, liberalior.* Πλεονάζειν et ὑπεραυξάνειν quoad ſenſum ſunt ſynonyma.

4. ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς — εἰς ἐνέχεσθε) Ἡμᾶς αὐτοὺς pro ἐμαυτὸν. Ἐν ὑμῖν, *de uobis, ueſtri cauſſa.* Καυχᾶσθαι, *gaudere*, interdum *gaudium illud uerbis prodere.* Ὑπομονὴ et πίστις h. l. ſunt Synonyma. *Perſeuerantia et conſtantia in religione, etiam inter calamitates.*

5. ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ θεοῦ) Ἔνδειγμα (pro εἰς ἔνδειγμα) cohaeret cum proxime praecedentibus. *Hae calamitates quas perfertis, argumento ſunt, futurum eſſe iudicium Dei iuſtum,* et ab omni partium ſtudio alienum. Ἔνδειγμα, idem quod ἔνδειξις Phil. I, 28. eſt *argumentum ipſum, unde aliquid colligitur.* Κρίσις δικαία, *iudicium iuſtum,* quo praemia et poenae decernuntur. Quod boni affliguntur, indicio eſt, aliam uitam eſſe poſt mortem, ubi praemia ſua accipient, ſicuti mali ſuas ferent poenas. εἰς τὸ καταξιωθῆναι — πάσχετε) *Vt accipiatis felicitatem regni coeleſtis, cuius ratione habita calamitates perfertis.* Εἰς τὸ καταξιωθῆναι, pro: ἐν τῇ (κρίσει θεοῦ) καταξιωθήσεσθε, ex hebraico Gerundii uſu. Καταξιοῦσθαι τινὸς, *dignum iudicari aliqua re;* deinde ſimpliciter, nulla τοῦ ἄξιος ratione habita, *nanciſci, accipere.* Philo de Vit. Moſ. I, p. 605. D, τροφῆς ἣν ἡδὺ βασιλικῆς καὶ θεραπείας ἀξιούμενος, *cibos cultumque regium nactus.* Βασιλεία τοῦ θεοῦ, *felicitas in regno illo coeleſti expectanda.*

6. εἴπερ δίκαιον — θλίψιν) Ἐιπερ, *ſiquidem, nam.* Δίκαιον παρὰ θεῷ, ישר לפני יהוה, pro δίκαιος ἐστι θεὸς ὥστε etc. Ἀνταποδοῦναι, גמל, in utramque partem dicitur, *in meliorem* Pſ. XVIII, 21. in *deteriorem* Pſ. CIII, 10. Θλῖψις, h. l. *poena.* Etiamſi Deus nec promiſiſſet quicquam, nec comminatus eſſet, tamen aequum erat, et ipſius tum bonitate tum ſeueritate dignum, ipſius Dei cauſſa mala ferentibus aliquid reddere, ac contra alios ob id ipſum uexantibus inferre poenas.

7. καὶ

7. καὶ ὑμῖν — μεθ' ἡμῶν) Ἄνεσις, ſ. ἀνάπαυσις hebr. מנוח *requies ab aerumnis*, i. e. *ſumma felicitas.* Iudaei, ut aliae Orientis gentes, magnam quandam felicitatem deſcribere ſolent imagine quietis ab omni aerumna, labore, atque calamitate. Cf. Hebr. IV, 9. 11. Apocal. XIV, 11. 13. Μεθ' ἡμῶν, i. e. ὥσπερ ἡμῖν. ἐν τῇ ἀποκαλύψει — δυνάμεως αὐτοῦ) *Eo tempore, quo Chriſtus apparebit, cum angelis maieſtati eius inſeruientibus.* Ἀποκάλυψις idem eſt, quod alias παρουσία, quia Hebraeis dicitur נגלה i. e. ἀποκαλύπτεσθαι, omne id, quod apparet, quum antea non apparuerit, ut Rom. VIII, 18. Ἐν τῇ ἀποκαλύψει tempus denotat. Δύναμις, ut hebr. גבורה et עז ſimpliciter *de maieſtate diuina* interdum intelligitur. Sunt igitur ἄγγελοι δυνάμεως αὐτοῦ, *angeli, qui maieſtati eius inſeruiunt.* De extremo Ieſu Chriſti aduentu h. l. eſſe ſermonem, facile patet. Qui locum de aduentu Meſſiae ad euertenda Hieroſolyma interpretantur, facere id uidentur, ut capitis II. inprimis difficultates effugere poſſint.

8. ἐν πυρὶ φλογὸς — Ἰησοῦ χριστοῦ) Ἐν πυρὶ φλογὸς, uel ἐν φλογὶ πυρὸς *inter fulmina et tonitrua.* Idem eſt πῦρ φλογὸς, et φλὸξ πυρὸς, quia quod Hebraeis uice Genitiui eſt, id modo Subiecti, modo adiuncti habet ſignificationem. Hebraice eſt אש להט Pſ. CIV, 4. אש להבה Ieſ. IV, 5. להבות אש Pſ. XXIX, 7. Ieſ. XXIX, 6. Haec ſunt autem fulmina atque tonitrua. Ita explicari poteſt locus, ſi haec uerba referantur ad u. 7. ut intelligatur incendium mundi, quod praedicitur 2 Petr. III. Poteſt autem uerbis ἐν πυρὶ φλογὸς etiam ineſſe deſcriptio

ptio *poenae aeternae*, quae saepe ut ignis et flamma describitur, ad poenae magnitudinem significandam. Διδόντος refer ad κυρίῳ Ἰησοῦ. Διδόναι ἐκδίκησιν, נתן נקמה, i. e. ἐκδικεῖν uel ποιεῖσθαι ἐκδίκησιν, *ulcisci*, humano more de Deo dicitur, et simpliciter est *poenis afficere*. Τοῖς μὴ εἰδόσι θεὸν, *Deum agnoscere nolentibus*. Οἱ μὴ ὑπακούοντες τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ κ. ἡ. I. X. *Qui non recipiunt doctrinam de Iesu Messia, nec secundum eam instituunt uitam*. Non est igitur h. l. sermo de omnibus non-Christianis, sed de iis tantum, quibus Euangelium nunciatum est, qui uero id non receperunt. Cf. Rom. II, 16.

9. οἵτινες — ἰσχύος αὐτοῦ) *Hi sustinebunt poenas grauissimas, aeternas, procul a Domino, eiusque gloriosa maiestate remoti*. Δίκην τίνειν proprie est *mulctam pecuniariam soluere*; deinde improprie *poenam dare* s. *sustinere*. Dionys. Hal. ant. L. III. δίκας τίσεσθαι ἔτι τούτων χείρονας. Ὄλεθρος αἰώνιος, *pernicies nonnisi cum uita eorum finem habitura*. Hac significatione εἰς τὸν αἰῶνα Io. VIII, 35. occurrit. Cf. Matth. VII, 13. Matth. XVIII, 8. Τὸ πρόσωπον κυρίου est Dominus ipse. Ἡ δόξα τῆς ἰσχύος, *gloriosa maiestas*; nam δόξα et ἰσχὺς maiestatem diuinam denotat, sicut hebr. גאון et הדר. Ἀπὸ, *procul a Domino* etc. Matth. VIII, 12. XXII, 13. XXV, 41. Potest tamen ἀπὸ etiam designare caussam, pro ὑπὸ, παρὰ, ut Rom. I, 7. 2 Cor. I, 2. Tunc sensus esset: *Poenas sustinebunt, a Domino ipso, eiusque diuina ui infligendas*, uel infligendas a Domino, cuius est ineffabilis maiestas.

10. ὅταν

10. ὅταν ἔλθῃ — ἡμέρᾳ ἐκείνῃ) *Quando ueniet ut illuſtretur in ſanctis ſuis* remunerandis, *et admirabilem ſe demonſtret in omnibus qui credunt, eo quod doctrina noſtra uobis propoſita certa reperiatur illo die.* Ἐνδοξασθήσεται Chriſtus, i. e. benignitas, ſanctitas, potentia, iuſtitia eius illuſtrabitur in ſanctis ſuis, in Chriſtianis remunerandis. Θαυμάζειν ſaepe eſt *magni facere, ſuſpicere, colere.* Plutarchus frequenter opponit θαυμάζειν et καταφρονεῖν. Idem in Apopht. *Dionyſius iunior alere ſe aiebat multos Sophiſtas,* ὐ θαυμάζων ἐκείνους, ἀλλὰ δι' ἐκείνου θαυμάζεσθαι βυλόμενος, *non quod illos coleret, ſed quod coli ab ipſis uellet.* Hoc autem loco Chriſtus θαυμασθῆναι dicitur, quatenus admirandam bonitatem et potentiam ſuam in Chriſtianis remunerandis demonſtrabit. Tum uero *eo* etiam admirandum ſe oſtendet, *quod doctrina ab Apoſtolis propoſita certa reperietur illo die.* Τὸ μαρτύριον ἡμῶν, *doctrina noſtra* quae illud beatitatis aeternae praemium promittit. Ἐπιστεύθη Aor. pro Fut. πιστευθήσεται, ut recte accepit Syrus. Deinde eſt pro אמן, *firmum, ratum factum eſt,* quia, quae talia ſunt, iis credi ſolet. Rom. III, 2. ΕΦ' ὑμᾶς, לכם, *uobis. Illo die*, h. e. eo tempore quo Chriſtus cuiuis reddet pro factis ſuis. Alii uerba ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ referunt ad ὅταν ἔλθῃ, et uerba: ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς parentheſi includunt, ſenſu hoc: *nam fidem habuiſtis doctrinae noſtrae uobis traditae.*

11. εἰς ὃ καὶ — ἐν δυνάμει) *Propterea etiam oramus ſemper pro uobis, ut Deus noſter uobis det beneficium* (beatitatis ſempiternae, cuius ſpem fecit in Euangelio,) *et*

per-

perficiat uirtute (ſua) *beneuolentiam* (ueſtram) *et liberalitatem a fide profectam.* (Vid. *NOESSELT* Opuſc. faſc. I. p. 300. ff.) Κλῆσις apud Paulum ſaepe eſt beneficium quodcunque, Rom. XI, 29. 31. maxime beneficium beatae immortalitatis, ad quod inuitat Euangelium, ut Phil. III, 14. Hebr. III, 1. coll. II, 10. In loco noſtro hanc ſignificationem huic uerbo ineſſe u. 10. clare confirmat. Εὐδοκία ſaepe de beneuolentia dicitur, praeſertim in bene faciendo (Rom. XV, 27.) ut εὐδοκία ἀγαθωσύνης poſſit eſſe beneficentia a beneuolentia profecta. Ac Deo hoc tribui, quod is promtos reddat homines ac paratos ad bene faciendum, conſtat uel e 2 Cor. VIII, 1. πληρώσῃ idem eſt cum ἐπιτελέσῃ, Phil. I, 6. Denique ἔργον πίστεως eſt *liberalitas a religione profecta.* Nam ἔργον de beneficentia dici, ſatis conſtat; Phil. I, 6. eſſe autem non Dei, ſed Theſſalonicenſium in alios beneficentiam intelligendam, et illa coniunctio cum uoce πίστεως ſuadet, et commemoratio amoris erga alios, u. 3. et illud πληρώσῃ, de quo modo diximus.

12. ὅπως ἐνδοξασθῇ — ἐν ὑμῖν) *Vt honoretur Dominus noſter I. Ch. per uos.* Ὄνομα κυρίου, idem quod κύριος, ut שם יהוה pro יהוה. Ἐν ὑμῖν, *per uos*, per ueſtra dicta, et facta, et perpeſſiones ueſtras. Io. XXI, 19. Ἐνδόξασθαι ἐν τινι ſupra u. 10. καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ) *Et uos ab ipſo*, ſc. ἐνδοξάσθητε, *laudem accipiatis.* Nihil enim gloriofius, quam optima de cauſſa pati peſſima. Chriſtiani igitur magnam laudem coram iudicio olim reportabunt.

CAP.

CAP. II.

1. 2. Ἐρωτῶμεν — ἡ ἡμέρα τ. χρ.) *Rogamus autem uos, fratres, de praesentia* (aduentu) *Domini nostri Iesu Christi, nostraque ad eum conuocatione, ne subito dimoueamini de mente aut perterreamini uel oraculo, uel sermone, uel epistola tanquam nostra, quasi iam instet dies Christi.* Vid. in totum hunc locum u. 1 — 12. *NOESSELTI* disput. in Opusc. fasc. 2. p. 257. ff. Ἐρωτῶμεν, *rogamus, obsecramus,* שאל. Ὑπὲρ, i. e. περὶ, *quod attinet ad,* ut 2 Cor. I, 6. V, 12. VIII, 23. 24. Ἡ παρουσία τ. χρ. *aduentus Christi ad iudicium extremum.* Quanquam autem de ultimo hoc aduentu Christi locus omnino intelligendus est, potuit tamen Paulus cogitare simul de aduentu Christi ad excidium Hierosolymorum. Tempus enim huius aduentus ignotum fuisse uidetur Apostolis, Matth. XXIV, 36. Hoc tantum sciebant: diem illum solennem uere et indubitate, repente et subito esse uenturum. Num uero excidium Hierosolymorum, et excidium uniuersale uno eodemque tempore, an uero alterum post aliquot annos, alterum elapso demum multorum seculorum spatio euentum habitura sint, omnino ignorarunt. Vnde facile fieri potuit, ut a desiderio propinqui aduentus Christi solennis ad eiusdem spem animo concipiendam delati, utrumque euentum sua quisque mente satis propinquo interuallo inuicem coniungerent. Ceterum Apostoli in Christianorum institutione nunquam tempus definiunt; de tempore potius nihil amplius se scire profitentur, nisi hoc unum, ante aduentum Christi extremum uariam errorum scelerumque contagionem, calamitatumque pestem esse metuendam; unde demum concludunt,

cludunt, non adeo propinquum diem illum futurum, quam ex multorum ſpe et opinione uideatur. καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν) Ἐπ' αὐτὸν, i. e. πρὸς αὐτὸν. Haec ἐπισυναγωγὴ coniuncta erit iſti aduentui, nec eſt diuerſa ab ea quae eſt Matth. XXV, 32. Videtur Paulus hoc ipſo uerbo mitigare terrorem, quem iſte Chriſti dies iniecerat Theſſalonicenſibus, ut, quum eidem uerbo notio inſit tutelae et exemtionis e periculis, (Matth. XXIII, 37. et XXIV, 31.) non ſibi infauſtum aut horribilem illum arbitrarentur. Timuiſſe enim, non tanquam laetum anhelaſſe hunc diem Theſſalonicenſes, clare docet u. 2. ubi iungenda ſunt haec uerba: εἰς τὸ μὴ σαλεύεσθαι, pro τοῦ μὴ σαλεύεσθαι. praecedentibus, u. 1. ἐρωτῶμεν ὑμᾶς. Σαλεύεσθαι, a σάλος, *ſalum, unda maris*; unde proprie ναῦς σαλεύεσθαι dicitur, quum in alto mari fluctibus agitatur. Vſurpatur deinde uox translate *de qualibet alia, maxime animi* agitatione, Act. XVII, 13. Arrian. Epictet. III, 26. μὴ ἀποσαλεύεσθαι διὰ σοφισμάτων. Θροεῖσθαι *animo perturbari* Matth. XXIV, 6. Fontes huius terroris fuiſſe dicit Paulus πνεῦμα, aut *ſermonem*, aut *epiſtolam tanquam ſuam*. Πνεῦμα ſaepe eſt quoduis *oraculum*, ſ. *uaticinium*, ſiue uere illud a Deo ſit, ſiue tale eſſe dicatur. 1 Cor. XII, 10. 1 Io. IV, 1—3. *NOESSELT* l. c. πνεῦμα refert ad ipſius Chriſti oraculum Matth. XXIV, quod animo Pauli in loco noſtro obuerſatum argumentis haud leuibus confirmat. Porro *ſermonem* et *epiſtolam* interpretatur de ipſius Pauli ſermone et epiſtola, ut infra u. 15. Cf. ſupra u. 5. et 1 Theſſ. IV, 15. Potuit omnino Apoſtolus de epiſtola a ſe ſcripta loqui *tanquam* de ſua ὡς δι' ἡμῶν, nec ex addita particula ὡς recte concluditur, intelligendam eſſe epiſtolam nomine Pauli

Pauli ab alio ſcriptam et ſuppoſititiam; nam haec particula non ſemper negandi uim habet aut dubitandi, ac ſaepe redundat, ut 2 Cor. V, 19. Videntur igitur Theſſalonicenſes et Chriſti uaticinium et Pauli ſermones ac epiſtolam falſo intellexiſſe, et inde concluſiſſe, iam inſtare diem Chriſti. *Cauſſae* autem *timoris* Theſſalonicenſium ſunt obſcurae. Fortaſſis nonniſi ex opinione, propinquum eſſe diem Domini hic eorum terror fluxit, quum id quod inopinatum accidat, celeriterque opprimat animum, terribile uideri ſoleat. Facile igitur fieri potuit, ut Theſſalonicenſes rem ſua natura optabilem uel ob propinquitatem reformidarent. Ceterum plerique huius loci interpretes ſuſpicantur, Apoſtolum uerbis διὰ πνεύματος, διὰ λόγου, δι' ἐπιστολῆς reſpexiſſe ad fraudem oraculorum et commentitios ſiue ſermones ſiue epiſtolas. Id uero idoneis rationibus confirmari uix poteſt. Epiſtolas ſpurias nomine Pauli iam tum, eo adhuc uiuente circumferri ſolitas fuiſſe, concludere ſolent e cap. III, 17. ubi is admonet de manu ſua, quae ſit ſignum in quaque epiſtola. Sed huius admonitionis potuit alia etiam fuiſſe cauſſa, cauendi uidelicet, ne, quae manu alterius forte, ut Siluani, ut Timothei, (cap. I, 1. Rom. XVI, 22.) ſcripta eſſet, propterea Pauli tanquam auctoris eſſe negaretur.

3. μή τις — τρόπον) Supple ὁρᾶτε, φυλάττεσθε. *Nemo uos ullo modo fallat.* Fallebantur autem, qui Chriſti aut Pauli dicta trahebant in alienum ſenſum. ὅτι, ἐὰν — ἡ ἀποστασία πρῶτον) Apoſiopeſis, hoc modo: ὅτι ἐὰν μὴ παραγένεται ἡ τοῦ χριστοῦ ἡμέρα, ἐὰν μὴ πρότερον ἔλθῃ ἡ ἀποστασία. Difficillimum hunc locum uarie explicant interpretes. Plurimis inter Proteſtantes ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, de quo ſtatim

sermo, est Pontifex Romanus, uel series Pontificum Romanorum, et κατέχων sunt Imperatores Romani. His ἀποστασία est discessus a puriore doctrina christiana. Alii totum hunc locum tantum ad euersionem Hierosolymorum referunt, et ἀποστασίαν intelligunt eiusmodi, qualem hoc excidium praegressam fuisse, historia docet. *HAMMONDUS* ἀποστασίαν explicat de Christianorum ad Gnosticos defectione, fraudibus imprimis Simonis Magi, quem ἄνθρωπον τῆς ἁμαρτίας esse putat, excitata et perfecta; *SCHOETTGENIVS* de rebellione Iudaeorum qua auctoribus Pharisaeis et Rabbinis, (quos nomine ἀνθρώπε τῆς ἁμαρτίας designari existimat,) deficere a Romano imperio instituerunt. *GROTIVS* ἄνθρωπον τῆς ἁμαρτίας facit Caium Caesarem, eiusque impietatem et nequitiam summam τὴν ἀποστασίαν, quae eadem, suadentibus Helcione aliisque Aegyptiis nebulonibus, iam in arcano se praeparabat. *WETSTENIVS:* ἀποστασία, rebellio et caedes trium principum, qui ante Vespasianum ab exercitibus Romanis imperatores proclamati fuerant. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, Titus Imperator, domusque Flauia. Horum, aliorumque interpretum rationes recenset et refutat Ven. *KOPPE*, Excurs. II. in hanc Epistolam. Mihi pro instituti ratione has sententias commemorasse sufficit. *Koppe* omnem, quae sequitur, impietatis descriptionem ex loco Dan. XI, 36. repetitam esse statuit. Vtrum uero Apostolus ipse hunc omnem Prophetae locum ad prodigia regnum Messiae praegressura loco nostro primus accommodauerit, an uero ex eodem, iam antea aliud gentis Iudaicae oraculum, (non illud quidem libris sacris comprehensum, sed inter Iudaeos tamen notissimum,) confiatum, hocque ipsum ab Apostolo demum ad suam rem

rem accommodatum fuerit, certo sibi non liquere fatetur; probabilius tamen posterius existimat, quum, quae in magna alias locorum Danielis et nostri similitudine, negari non potest in nonnullis dissimilitudo, ex hac ratione facilius intelligi et explicari posse uideatur. (Ad locum Danielis respexisse Apostolum, a uerosimili haud abhorret; reliqua uero coniecturis nituntur.) Ex hac igitur hypothesi admonet Apostolus Christianos suos de eo, quod iam aliunde maxime ex ipsis V. T. oraculis edocti erant, non posse diem illum, quem tam anxie expectarent, adesse, nisi errores, uitia, calamitates denique insignes in oraculis istis praedicta antea euenissent; deinde uero, quum insignem quandam errorum et improbitatis contagionem, iam tum glisscere, partim inter Thessalonicenses, partim in ceteris ecclesiis Paulus animaduerteret, ipse aduentum Christi, etsi non illico futurum, tamen etiam non longe remotum et optans et facile sperans, hanc ipsam improbitatem ad singularis istius praedictae impietatis initia referre non dubitat, eiusdem tamen incrementa ante Christi aduentum multo adhuc maiora magisque tremenda fore praeuidet et comminatur. Mihi omnibus reliquis praeferenda esse uidetur *NOESSELTI* sententia, (l. c. p. 279. ff.) interpretantis ἀποστασίαν *de Iudaeorum seditione et impetu in dominationem Romanam.* Satis caussae habere potuit Apostolus, cur hanc ἀποστασίαν commemoraret, quum is inter Thessalonicenses uersaretur, u. 5. Namque a Iudaeis proficiscebatur omnis molestia ac uis, qua ii propter religionem christianam exagitabantur, habebatque maximam uim ad animos Thessalonicensium Christianorum tranquillandos denunciatio, fore ut Romani Iudaeorum furore lacessiti horum seditionem ulci-

ſcerentur, contra Chriſtiani, labefactata Iudaeorum impotentia, liberarentur a perpetua Iudaeorum uexatione. Cf. ſupra c. I, 4 ſqq. Negat igitur Paulus uenturum eſſe Chriſtum, *prius quam exſtiterit defectio quaedam*, καὶ ἀποκαλυφθῇ — τῆς ἀπωλείας, *ſeque prodiderit homo ille ſceleratiſſimus et perditiſſimus.* Ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, איש און Prou. VI, 12 *ſceleſtiſſimus ille*, uel etiam *ſeditioſiſſimus*; nam ἁμαρτία dicitur de quocunque ſcelere, de ſeditione etiam, ut Hebr. XII, 3. in primis aduerſus Deum, ut Hebr. X, 26. et alibi. Ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, בן ארם בליעל ſ. Prou. VI, 12. *perditiſſimus*, aut *deſperatiſſimus ille*. An Paulus unum aut ſingularem hominem, an plures notauerit his uerbis, deinceps uidebimus. Collectiuum certe nomen eſſe *poteſt*; nam plures ſaepe uno nomine aut una imagine ſignificantur, ut Ioannes ipſe 1 epiſt. II, 18. τὸν ἀντίχριστον de multis Chriſti aduerſariis interpretatur, qui locus perſpicue docet, nullam uim eſſe praepoſiti articuli, quae efficiat, ut nonniſi unus hic debeat intelligi.

4. ὁ ἀντικείμενος — ὅτι ἐστὶ θεὸς) *Qui ſeditionem faciat efferatque ſeſe contra omnem qui Deus dicitur aut uenerabilis, ita ut is inſtar Dei etiam audeat in templo Dei conſidere, atque ſe ipſe praebere Deum.* ὁ ἀντικείμενος — ἢ σέβασμα) *Dei, omnisque diuini cultus ſuperbus contemtor.* Verba deſumta ſunt ex Dan. XI, 36. ubi LXX. habent: ὑψωθήσεται καὶ μεγαλυνθήσεται ἐπὶ πάντα θεὸν. Mutuatus eſt tamen Apoſtolus uerba tantum, non quoque ſenſum; minime enim loquitur de illo rege cuius res geſtas Daniel narrauit, alia etiam pro Danielis uerbis ſubſtituit, in quibus ſubſtitutis ea eſt ſignificatio, perditiſſimum illum

illum *seditionem esse facturum, et sese elaturum contra omnem qui Deus dicitur aut uenerabilis.* Ἀντικείμενος pertinet ad uerba ἐπὶ πάντα θεὸν, et ἐπὶ hic ut saepius, *contra, aduersus*, significat, ut Matth. X, 21. Marc. III, 24. Matth. XXVI, 55. Πᾶς λεγόμενος θεὸς, *quisquis Deus uocatur*, siue ille sit uerus Deus, siue aliarum gentium Dii falsi, siue Principes etiam et magistratus, qui *terreni* Dii et κύριοι appellantur, ut אלהים Hebraeis. Potest tamen haec formula uniuersaliter accipi: *wider alles, was Gott und göttlich heißt.* Σέβασμα, quod ad cultum religiosum pertinet, uelut templa, aras, Deorum statuae, Act. XVII, 23. ὥστε αὐτὸν — εἰς θεὸς) *Ita ut se in templo Dei collocet, coram omnibus Deus haberi cupiens.* Καθίσαι saepissime est transitiuum, ut Eph. I, 20. αὐτὸν autem ponitur pro ἑαυτὸν, aut scribendum ἀυτὸν, quod liberum nobis, quum ueteres codices istas spirituum, quos uocant, notas haud habuerint. Ἀποδεικνύντα, i. e. πειρώμενον ἀποδεικνύναι, siue στεδάζοντα θεὸν νομίζεσθαι. Haec omnia proprie intelligi, nulla efflagitat necessitas, quasi nempe impius ille in ipso templo Hierosolymitano adorari se aliquando passurus esset; potest enim, ut in oraculis fieri solet, poëtice et symbolice exprimi impietas summa, coniuncta cum effraenata libidine, omnisque diuini numinis contemtus. Haud raro ii se quasi ingerere in cultum honoremque diuinum dicuntur, qui persuadendo aut cogendo se magis audiri postulant quam Deum, omninoque qui pari cum Deo dignitate fruuntur, ut *Deus* uel in Scripturis sacris est pro omni re aut persona, quam quis maxime colat et sequatur, ut Phil. III, 19. Col. III, 5. Io. X, 35. 2 Cor. IV, 4. Cultum denique et

adorationem diuinam poſtulare ſibi, nihil aliud eſt quam uelle, ea ſibi fieri quae uni debentur Deo, ut Matth. IV, 9. Apoc. XIII, 4. XIV, 9. Iam, ſi de ſenſu quaeratur, negari nequit locum noſtrum ita ſimilem eſſe illi uaticinationi Chriſti quae legitur Matth. XXIV. Marc. XIII. et Luc. XXI. et illi quae per omnem Apocalypſeos Ioanneae librum diffuſa eſt, ut uel uerbis ex illis expreſſus uideatur; quod fuſe demonſtrauit *NOESSELT* l. c. p. 263. ſqq. Conſentiunt autem fere recentiores interpretes, omnem illam Chriſti uaticinationem ad euerſionem Hieroſolymorum, ſignaque antegreſſa, ut uexationem Chriſtianorum a Iudaeis, fraudem eorum qui Iudaeis auctores eſſent ſeditionis aduerſus Romanos, ceteraque referendam eſſe, quanquam concedi debet, ab iſto reipublicae Iudaicae exitio Chriſtianorumque liberatione poſthaec apud Matthaeum Chriſti ſermonem ad diem hominibus uniuerſis fatalem conuerti. Apocalypſis etiam Ioannis ita ſimilis eſt Pauli loco, ut Paulus compreſſius, Ioannes latius eandem rem propoſuiſſe, atque Pauli ſententias quaſi commentario dilataſſe uideatur. Ergo ſumere licebit, utramque uaticinationem Chriſti et Ioannis monſtrare nobis uias ad uerum loci noſtri ſenſum reperiendum. Hoc poſito, ii qui u. 3. et 4. nominibus collectiuis deſcribuntur, ut in Chriſti oraculo, erunt omnes, qui ante euerſionem Hieroſolymorum ſibi uindicabant auctoritatem Dei, quos Chriſtus ψευδοπροφήτας dicit, quorum quisque ſe Chriſtum inter Iudaeos, h. e. liberatorem populi Iudaici mentiebatur, efficiebatque oblatis monſtris et portentis, ut Iudaei decepti ad bellum Romanis inferendum perſequendumque inflammarentur, ut omnes ii, qui talem tanquam a Deo ad Iudaeos ſeruitute Romana liberandos miſſum colebant, laudabantque, eum tanquam praeſentiſſimum Deum uenerarent-

nerarentur. Cf. etiam Apocal. XI, 7. ſqq. XIII, 5. ſqq. et loca ſimilia. Nominatim uero zelotae tales fuerunt, quales Paulus Ioannesque deſcripſit, quod omnes eorum mores, ſi *IOSEPHUM* audiamus, loquuntur. Sic Ananus, Pontifex Maximus apud Ioſephum (de Bello Iud. IV, 3. 10. contra zelotas et de iis dicit: *domum Dei nefandis piaculis repletam, et ſacra conculcata, Iudaeos autem medio ſanctuario inambulare, calidis quaſi caede popularium manibus, Numenque diuinum contumelioſe tractare, quum ne Romani quidem ipſi uel unquam limitem profanorum tranſierint, uel ſacras conſuetudines uiolarint, ſed ſacrorum locorum ambitum quaſi eminus cum horrore adſpexerint.* Multa alia commemorat Ioſephus de horum hominum immani crudelitate, impudicitia foediſſimaque libidine, ſeditione atque ab Imperatore Romano defectione. Vid. *NOESSELT* p. 288. ſqq.

5. οὐ μνημονεύετε — ἔλεγον ὑμῖν;) Non nunc primum haec dico, ne nunc me iſta comminiſci putetis, lucrandi temporis cauſſa. Iam alias coram a me admoniti fuiſtis de ea re.

6. καὶ νῦν κατέχον οἴδατε) *Atqui ſcitis, quid illum impediat,* quo minus erumpat. Κατέχειν reſpondet Hebraeo אחר Gen. XXIV, 56. אסר Gen. XLII, 19. Cf. ſtatim u. 7. ubi in maſculino ὁ κατέχων dicitur. Hominem itaque deſignari facile apparet; quis autem fuerit, obſcurum eſt. *NOESSELTUS* diuinat, fuiſſe *Claudium*, qui tum, quum Paulus haec ſcriberet, ſummam imperii Romani tenebat; eo enim extincto, ſub ſucceſſore, Nerone inueteratum Iudaeorum odium tacitaeque diſcordiae ſeſe oſtendentes emerſerunt.

εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι — καιρῷ) *Vt ille* (ſeditioſus) *ſuo demum tempore emergat.* Verbis ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ tempus quo exſtitura eſſet illa ſeditio, disiungitur ab eo tempore (νῦν) quo Paulus haec ad Theſſalonicenſes ſcripſit.

7. Τὸ γὰρ μυστήριον — γένηται) *Namque occulta iam ſerpit ſeditio, usque dum, qui cohibet, ſit ſublatus e medio.* Μυστήριον eſt ſimpliciter *quicquid alios latet, arcanum,* Rom. XVI, 25. adiuncta tamen nonnunquam magnitudinis et inauditae turpitudinis notione, uelut apud Ioſeph. de B. I. I, 24. τὸν Ἀντιπάτρου βίον ὃν οὐκ ἂν ἁμάρτοι τις εἰπὼν κακίας μυστήριον. Ἀνομία, Synonymum τῆς ἀποστασίας, u. 3. Sic LXX. et Theodotion hebr. סרה interpretantur ἀποστασίαν et ἀνομίαν. Cf. Ieſ. I, 5. Ἐνεργεῖται, *agit,* operatur, uel potius Paſſiue: *cuditur,* ſerpit. μόνον — ἐκ μέσου γένηται) Conſtructio eſt talis: μόνον ἕως ἐκ μέσου γένηται ὁ ἄρτι κατέχων, καὶ τότε etc. *modo e uita diſceſſerit is, qui adhuc detinet impietatem,* tum nihil amplius erit, quo eius uis porro coërceatur. Ὁ κατέχων, in maſculino, indicat hominem quendam. Habet tamen Syrus et hic Neutrum, ut u. 6. et poſſet itaque in ſe etiam intelligi *euentus quilibet.* Ἐκ μέσου γίνεσθαι, *e medio tolli,* dicitur homo, quando necatur, uel morte uiolenta opprimitur. Paulum de ſeipſo loqui, uerisimile non eſt; nam, (ut ſtatim dicet Apoſtolus, com. 8.) poſt mortem huius κατέχοντος ſtatim ſe oſtendet impius ille, et poena afficietur in aduentu Chriſti.

8. καὶ τότε — ὁ ἄνομος) *Et tunc prodet ſe ſeditioſus ille.* Ὁ ἄνομος idem, qui ſupra ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. ὃν ὁ κύριος — τῷ στόματος αὐτοῦ) Poſt ὁ κύριος ad-

dunt

dunt Ἰησοῦς Codices, Verſiones et Patres diuerſarum recenſionum. *Quem Dominus Ieſus penitus perdet ui ſua potentiſſima, et e medio tollet, quum maieſtate inſignis aduenict.* Ἀναλίσκειν, *penitus perdere, conſumere.* Τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, רוח פיו Pſ. XXXIII, 6. ſ. רוח שפתיו Ieſ. XI, 4. Poëtica deſcriptio potentiae diuinae, quae uel *uerbo*, uel *ſolo* quaſi *afflatu* morti et perniciei dare homines ualet. In ſequentibus uerbis eſt ἐπεξήγησις priorum, more Hebraeo. Καταργεῖν a uerbo ἀναλίσκειν ſenſu non differt. Ἐπιφάνεια τῆς παρουσίας, *aduentus illuſtratio*, eſt ἐπιφανὴς παρουσία, *illuſtris aduentus*, aduentus ſplendore et maieſtate inſignis. Per ἐπιφάνειαν, *praeſentiam* Deorum, Profani ſaepe intelligunt *potentiam eorum*, *et uim* hominibus ſalutarem. Dionyſ. Hal. Ant. L. II, 68. Veſtam narrat, ſaepe ἐπιφάνειαν — ἐπιδείξασθαι ταῖς ἀδίκως ἐγκληθείσαις παρθένοις, *efficax auxilium oſtendiſſe periclitantibus falſo crimine uirginibus.* Sic ergo haec ἐπιφάνεια τοῦ κριτοῦ ſimul innuit, hanc τῷ ἀνόμῳ perniciem piis ſimul fore ſalutarem, quo ſenſu et hebraicum נוראות, *facta tremenda*, 2 Sam. VII, 23. per ἐπιφάνειαν a Graecis uertuntur. Illuſtrem aut praeſentiſſimum aduentum Domini contineri excidio Hieroſolymitano ſua ſponte intelligitur. Non obſtat, quod ſic παρουσία Domini alio ſenſu accipiatur quam u. 1. ubi Paulus de ultimo Chriſti aduentu locutus fuerat. Nam παρουσίαν Dei in ſacris litteris ſaepe de quacunque effectione diuina, et nonnunquam etiam de aduentu Chriſti ad reipublicae Iudaicae excidium uſurpari, (ueluti Luc. XVII, 24. Matth. XXIV, 27.) ſatis conſtat. Quis intelligendus ſit aduentus, ceterae res indicant quae in aliquo loco commemorantur. Hoc autem

autem loco Paulus ſupplicium, quo Chriſtus affecturus eſſet Iudaeos, aptiſſime appellat παρουσίαν τοῦ Κυρίου, propterea quod eam tanquam contrariam opponere uellet τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἀνόμου, nec erat neceſſe, ut haec Domini παρουσία ab altera illa u. 1. aliter diſcerneretur, quam commemoratione rerum, quae, qualem Chriſti παρουσίαν u. 8. ſignificaſſet, planiſſime docerent. Coniungit Paulus mentionem utriusque aduentus, ſiue quod ſciret utrumque a Iudaeis, quales fuerant Theſſalonicenſes, nullo modo diſcerni, ſed unum in tempus coniici, ſiue quod ipſe tempus neſciret. Iſtam autem uim Chriſti, qua ſe praeſentem Iudaeis ſeditioſis oſtenderit, eosque funditus deleuerit, exprimit Paulus his uerbis: *Dominus euertet eos halitu oris ſui, penitus perdet et conſumet.*

9. οὗ ἐστιν — τέρασι ψεύδους) *Ille quum aderit, uaria miraculorum fraudulentorum genera ui Satanae patrabit.* Referendum eſt οὗ ad τοῦ ἀνόμου, non ad proximum αὐτοῦ. Δύναμις, *uis miracula patrandi*, ut σημεῖα et τέρατα *miracula ipſa.* Nec tamen haec tria uocabula anxie ſunt diſtinguenda; nam deſignantur tantum uaria miraculorum genera. ψεῦδος, hebr. שקר uel שוא *uanitas, fraus.* Τέρατα ψεύδους, pro ψευδῆ, *miracula falſa, fraudulenta.* Ἡ παρουσία αὐτοῦ ἐστιν ἐν πάσῃ δυνάμει, *quum aderit, patrabit miracula.* Κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ refer ad uerba ἐν πάσῃ δυνάμει *etc. Vi Satanae.* Poteſt hoc intelligi uel de miraculis adiuuante Satana patratis, uel de meris praeſtigiatorum artibus, maxime ſi eo conſilio et ea ui excogitentur et ſuſcipiantur, ut religioni noxa inferatur. Quicquid enim impedimentum religionis eſt, id operationi Satanae tribuitur. Io. XIV, 50. Rom. XVI, 20. 1 Tim. V, 15.

V, 15. De fraude et commenticiis prodigiis zelotarum *IOSEPHVS*: (de B. Iud. VI, 5. 3.) *miſerum populum*, (inquit,) *Deum ementiti* (καταψευδόμενοι τοῦ θεοῦ) *in ſuas partes traxerunt. Cauſſa interitus Iudaeorum*, ut paullo ante refert (ibidem §. 2.) *erat falſus quidam propheta, qui illo tempore ciuibus nunciauerat: Deus iubet in templum aſcendere conſecuturos ſalutis ſigna. Multi autem tum erant ſubornati a tyrannis ad populum prophetae, nunciantes exſpectandum eſſe auxilium a Deo.*

10. καὶ ἐν πάσῃ — ἀπολλυμένοις) *Et uarii generis impias fraudes exercebit inter improbos perditosque homines.* Ἀπάτῃ *impoſtura, deceptio*, et de doctrina falſorum Prophetarum, et de artibus, quibus eam animis hominum inſinuare ſtudebant, dicitur. Ἀπάτῃ ἀδικίας, pro ἀδικοῦς, i. e. ἀσεβοῦς, *fraudes impiae.* Ἀδικία inter hebraeas uoces maxime reſpondentem habet עָוֶל quae et παρανομία et ἀσέβεια uertitur. Ἀπολλυμένοις, *homines perditi*, quales erant, qui corrumpi a pſeudoprophetis ſe patiebantur, et quos ineuitabilis miſeria expectat. Hoc loco nominatim ſunt ii, qui decepti portentis et fraude nefaria, cultu et obſequio proſecuti ſunt zelotas, facti ipſis amici aut ſceleris certe ſocii. Ἀνθ' ὧν — σωθῆναι αὐτούς) *Quoniam non admiſerunt ueritatem qua ſeruari potuiſſent.* Ἀνθ' ὧν, תחת אשר *propterea quod.* Ἀγάπην τῆς ἀληθείας δέχεσθαι, pro ἀγαπᾶν τὴν ἀλήθειαν, *operam dare cognoſcendae ueritati.* Ἀλήθεια, quam iſti perditi homines repudiarunt eſt in uniuerſum uerae religionis doctrina, qua mores eorum peſſimi corrigi potuiſſent, ſi ei praebuiſſent aures, inprimis uero doctrina chriſtiana, Gal. V, 7. *Grotius*

ἀγάπην

ἀγάπην interpretatur beneficium Dei in patefacienda nobis ueritate Euangelica. Εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς. Si enim accepiſſent Euangelium, ſeruati et ipſi fuiſſent, ſerio id agente Deo.

11. Καὶ διὰ τοῦτο — τῷ ψεύδει) *Quapropter permittet Deus, ut ſpecioſis grauiſſimisque pſeudoprophetarum fraudibus decipiantur.* Διὰ τοῦτο, ſc. τὸ μὴ δέχεσθαι αὐτοὺς τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας. Πέμψει, i. e. *permittet*, patietur, ut tales res eueniant. Ἐνέργειαν πλάνης, i. e. πλάνην ἐνεργῆ, fraudes efficaciſſimas, ſpecioſas, tum eruditionis oſtentatione, tum ſignorum praeſtigiis, tum eo maxime, quod carni blandiantur. ψεῦδος, שקר, *doctrina ſpuria, ſpuriis miraculis confirmata.*

12. ἵνα κριθῶσι — ἐν τῇ ἀδικίᾳ) Ἵνα eſt ἐκβατικῶς, *ita fiet ut* etc. Κρίνειν, שפט h. l. ut ſaepius eſt poenis et ſuppliciis afficere, quod alias eſt κατακρίνειν. Sub poenis autem h. l. intelligenda ſunt mala, quae neceſſario illos errores conſequuntur, e. c. ut careant omnibus Euangelii beneficiis in hac uita, et futura poſt hanc uitam felicitate. Ἀλήθεια et ἀδικία, ſupra u. 10.

13. ὅτι εἵλετο — εἰς σωτηρίαν) *Quod eſtis inter primos, quos Deus per Chriſtum felices reddere uoluit.* Αἱρεῖσθαι, quod alias ἐκλέγεσθαι, hebr. בחר, האמיר Deut. XXVI, 18. Σωτηρία, ישועה, pro εὐδαιμονία. Ἀπ' ἀρχῆς, reſpondet uocibus hebraicis מעולם et מקדם. Poteſt intelligi de aeternis Dei conſiliis in adducendis ad chriſtianam religionem Theſſalonicenſibus; poteſt etiam ſumi pro

pro בראשנה, 2 Sam. VII, 10. Zach. XII, 7. *ab initio*, ſc. Euangelii. ἐν ἁγιασμῷ — ἀληθείας) *Dum ſpiritus ſui donis uos ſibi conſecrauit, et perduxit ad obſequium ueraе religioni praeſtitum.* Referuntur haec ad εἵλετο ὑμᾶς, et poſita uidentur pro ἡγιασμένους ὑμας ἐν πνεύματι. Ἁγιάζεσθαι igitur non multum differt a ſignificatione uerbi αἱρεσθαι, quod exprimit dignitatem illam inſignem, quae, ut olim Iudaeis prae ceteris gentibus, ſic nunc Chriſtianis contigit, ut nempe eſſent Dei populus peculiaris. Poteſt etiam ἁγιασμὸς eſſe conuerſio uel emendatio mentis. Πνεῦμα autem denotat dona illa ſpiritus, quibus Theſſalonicenſes conuicti de ueritate, et emendati mente fuerunt, ipſa doctrina Chriſti, quae, quoniam perfectior eſt lege Moſaica ſaepe in N. T. πνεῦμα appellatur. Πίστις ἀληθείας h. e. πίστις εἰς ἀληθειαν, *fides religioni Chriſtianae adhibita.* Senſus igitur eſt: Deus ad ſalutem uos perduxit *dum emendauit uos per doctrinam Chriſti perfectiorem, et effecit ut fidem haberetis religioni.*

14. εἰς ὃ — Ἰησοῦ Χριστοῦ) *Ad hoc enim* (obſequium doctrinae Chriſti praeſtandum,) *uocauit uos Deus inſtitutione noſtra etc.* Poteſt etiam εἰς ὃ referri ad totam illam rem, de qua u. 13. ſermo fuerat, nempe ad felicitatem, qua Theſſalonicenſes tanquam Chriſtiani fruebantur, et cognitionem atque mentis emendationem, qua huius felicitatis ca-

paces redditi fuerant. Εὐαγγέλιον autem h. l. eſt inſtitutio Apoſtoli ipſa, Rom. II, 16. 1 Theſſ. I, 5. Εἰς περιποίησιν δόξης — χριστοῦ, *ut conſequamini felicitatem a Domino noſtro I. Ch. nobis paratam.* Εἰς περιποίησιν δόξης pro εἰς τὸ περιποιεῖσθαι (κτᾶσθαι, hebr. עֶשְׂה Prou. VI, 32.) δόξαν. Δόξα autem, hebr. כָּבוֹד h. l. eſt σωτηρία, ſalus aeterna; et uocatur δόξα χριστοῦ, quia ſimilitudinem habet cum ea, qua Chriſtus fruitur, et quia Chriſtus eam nobis parauit.

15. στήκετε — ἐπιστολῆς ἡμῶν) *Conſtantes eſtote, et obſequium praeſtate praeceptis, quae didiciſtis a me, ſiue coram ſiue per litteras.* Στήκειν, *conſtantem eſſe in religione*, 1 Cor. XVI, 13. Παράδοσις eſt omnis inſtitutio, doctrina, Matth. XV, 2. quem locum confer, et ibidem a nobis annotata. Κρατεῖν, idem quod κατέχειν, *tenere* doctrinam, et ita quidem tenere, ut ei praeſtes *obſequium*, 1 Cor. XI, 2. λόγος eſt inſtitutio Chriſtianis coram tradita, quum apud eos eſſet.

16. ὁ ἀγαπήσας — ἐν χάριτι) *Qui pro ſuo in nos fauore perpetuam conſolationem et ſpem maximae felicitatis nobis largitus eſt, nullo merito noſtro.* Ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς καὶ δοὺς, coniungi poſſunt, et uerti: *qui pro ſuo in nos fauore dat* etc. Παράκλησις αἰώνιος uocatur ex obiecto, promiſſio aeternae felicitatis. Ἐλπὶς ἀγαθή, *ſpes rerum*

rerum optimarum, et maximae felicitatis. Ἐν χάριτι, *nullo merito noſtro.*

17. παρακαλέσαι — ἀγαθῷ) *Conſoletur animos ueſtros, confirmetque uos, ut in doctrina et recte agendo conſtantes ſitis.* Ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, i. e. εἰς πάντα λόγον καὶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν.

CAP. III.

Ἵνα — πρὸς ὑμᾶς) *Vt doctrina Domini cito propagetur, et approbetur laudeturque, ſicut apud uos.* Λόγος τρέχει, ירוץ דבר יהוה Pſ. CXLVII, 15. ab una urbe, regione, prouincia in alteram cito dimanat doctrina. Λόγος δοξάζεται, uel paſſiue: *approbatur, laudibus celebratur*, uel in Medio: *ipſa ſibi laudem parat*, nempe uim ſuam exſerendo in animis hominum. Πρὸς, *apud.*

2. καὶ ἵνα — ἀνθρώπων) *Et ut liberemur a flagitioſis, malisque hominibus*; i. e. faciat Deus, ne aut calumniis, aut etiam exemplo nobis noceant. Ἄτοποι, *homines flagitioſi*, Heſych. ἄτοπον, πονηρὸν, αἰσχρὸν. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις) *Non enim omnibus confidere poſſumus.* Rara fides. Μὴ πάντων, pro ὀλίγων ex linguarum omnium ratione. Πίστις hic uidetur eſſe *integritas, animi candor.* *Heſſius* recte: *Wie denn Treu und Glauben ſehr ſelten iſt.* Haec interpretatio bene reſpondet u. 3.

3. πιστὸς — πονηροῦ) Πιστὸς ἐστιν ὁ κύριος, *fidem seruat Dominus;* tuto ei confidere possumus, etiamsi omnes homines fidem fallerent. Ὁ κύριος, *Deus*, uel *Christus*. Τοῦ πονηροῦ uel est Genitiuus Neutrius τὸ πονηρὸν, et significat calamitates, quae Thessalonicensibus erant perferendae; uel est Genitiuus Masculini ὁ πονηρὸς, et dicitur de *Satana*, omnis calamitatis et prauitatis auctore. Potest etiam collectiue sumi de quouis homine improbo.

4. πεποίθαμεν — ἐφ' ὑμᾶς) *Optime de uobis spero, Deo adiuuante.* Ἐν κυρίῳ, *Deo adiuuante.*

5. ὁ δὲ κύριος — τοῦ χριστοῦ) *Deus autem faciat, ut animi uestri sint attenti ad amorem Dei, et ad Christi in perferendis calamitatibus patientiam.* Κατευθύνειν τὴν καρδίαν εἴς τι, *facere ut quis attendat ad aliquid.* Ἀγάπη τοῦ θεοῦ, *beneuolentia Dei erga homines.* Ὑπομονὴ τοῦ χριστοῦ, *Christi in perferendis calamitatibus patientia* Hebr. XII, 2. Alii: *Imbuat Dominus animos uestros amore erga Deum, et patientia christiana*, ut ἡ ὑπομονὴ τοῦ χριστοῦ sit *patientia ad exemplum Christi;* nec sic quidem male.

6. παραγγέλλομεν — περιπατοῦντος) *Praecipimus autem uobis, fratres, ex auctoritate Domini nostri Iesu Christi, ut subtra-*

subtrahatis uos consuetudini cuiusque Christiani, qui disciplina neglecta uiuit incontinenter. Στέλλεσθαι, uel στέλλειν, ὑποστέλλειν ἑαυτὸν ἀπό τινος, subtrahere se consuetudini alterius. Hesych. στέλλεσθαι, φοβεῖσθαι. Παντὸς, pro ἑκάστου, כל. Ἀτάκτως περιπατεῖν, *neglecta disciplina uiuere incontinenter.* Videntur fuisse inter Thessalonicenses, qui neglecta opera manuaria, circumcursitabant aliorum Christianorum aedes, tempus inutiliter consumentes, et opes lucrari annisi.

7. τῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς) Quomodo uobis uiuendum sit, ut nos imitemini. 1 Thess. I, 6.

8. ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν — τινα ὑμῶν) Ἀτακτεῖν est ἀτάκτως περιπατεῖν, u. 6. Ἄρτον φαγεῖν παρὰ τινος, prouerbialis locutio: *accipere ab altero, quicquid ad uitam sustentandam opus fuerit.* Κόπος καὶ μόχθος, *uitae laboriosae molestias* exprimit. Νύκτα καὶ ἡμέραν, *assidue.* Ἐπιβαρῆσαι. Vid. 1 Thess. II, 9.

9. οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν) Ius nobis non deerat uiuendi uestro sumtu. 1 Cor. IX, 9. sq.

10. ὅτι, εἴ τις — ἐσθιέτω) Adagium est Hebraeorum uetus: ראי לא עבד לא נגיס, *qui non operatur, non comedit*, quod extat in Breschit Rabba c. 14. Cf. *Drusii* Praeterita ad h. l. Est et alia sententia non dissimilis in

libro *Zerar*: *Qui non laborauerit in Prosabbato, ne edat in Sabbato.* Amant Apostoli, ut et Christus, sententiis uti bonis, quae in ore erant populi aut sapientum. Sensus est: Qui labore uictum sibi parare detrectat, quum tamen sibi parare possit, is liberalitate uestra est indignus.

11. περιεργαζομένους) *Res alienas curantes;* negligentes, quod ipsorum est, et aliorum negotiis se immiscentes. In Glossario: περιεργάζομαι, *scisscitor;* περίεργος, *curiosus.* De tali hominum genere Horatius: *Percunctatorem fugito. Nam garrulus idem est.* Et apud Aeschinem iuncta leguntur περίεργος et συκοφάντης. Eos ergo intelligit, qui aliena scrutando, et inde apud alios captando iocandi materiam, hoc misero uitae genere se sustentarent. De simili uitio feminarum agitur 1 Tim. V, 13.

12. τοῖς δὲ τοιούτοις — ἐσθίωσιν) Διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν I. X. *Iesu Christi mandato.* Μετὰ ἡσυχίας opponitur discursantibus et garrientibus. Τὸν ἑαυτοῦ ἄρτον ἐσθίειν, *sibi ipsi uictum parare suo labore.* Comicis Latinis et Graecis *cibus alienus*, et ἀλλοτρία μάζα est uita parasitica. Ἄρτος, ut לחם apud Hebraeos pro omni cibo ponitur.

13. μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες) *Ne fatigemini recte agendo*, uel potius *benefaciendo*, ut Gal. VI, 9. ubi τὸ καλὸν ποιεῖν, quod hic contracte καλοποιεῖν. Peccant quidem, inquit

inquit Paulus, qui uictum ſibi labore manuum parare detrectant, et aliis ſunt graues. Vos autem non docet ſegneſcere in benefaciendo.

14. εἰ δέ τις — σημειοῦσθε) λόγος, דבר, ἐντολαὶ, *praecepta* u. 12. propoſita. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦτον σημειοῦσθε, *per litteras hunc mihi indicate*; ut ego deinde ſtatuam id, quod Spiritus dictauerit, 1 Cor. V, 3. In Gloſſario: σημειοῦμαι, *noto, ſigno.* Denotat uero etiam *ſignifico, indico*, Philo de Ioſ. p. 560. A. δυοῖν ἤδη μαρτυρίαις σημειωσάμενος, τὸ μηδὲν ἔχθος ὑποτυφεσθαι, *quum duobus teſtimoniis indicaſſet, nullam ſimultatem apud ſe latere.* Ambiguum tamen eſt, utrum uerba διὰ τῆς ἐπιστολῆς cum praecedentibus, an cum ſequentibus ſint connectenda. Si ea cum praecedentibus connectas, ſenſus erit: Si quis his praeceptis, per hanc epiſtolam hactenus explicatis, auſcultare recuſat, hunc talem ſignate, declarantes eum pro tali habendum. καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ.) *Nullam rem cum eo habete.* Συναναμίγνυσθαι eſt *familiariter uti*, συγχρᾶσθαι alibi. ἵνα ἐντραπῇ) Vt pudore tactus ad meliorem mentem redeat. Matth. XVIII, 7. Verbum ἐντρέπεσθαι occurrit hoc ſenſu Tit. II, 8.

15. καὶ μὴ — ὡς ἀδελφὸν) Καὶ, *enimuero, attamen.* Μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, *nolite eum tractare ut inimicum*, ſed ſaluti eius potius proſpicite. Νουθετεῖν, *admonendo corrigere.*

16. ὁ κυ-

16. αὐτὸς δὲ — παντὶ τρόπῳ) Ὁ κύριος τῆς εἰρήνης, cf. 1 Theſſ. V, 23. Δώη ὑμῖν τὴν εἰρήνην, *largiatur uobis felicitatem.* Διὰ παντὸς, ſc. χρόνου, ſemper.

17. ὁ ἀσπασμὸς — ἐπιστολῇ) Haſtenus in deſcribenda Epiſtola manu ſcribae Paulus uſus fuerat; haec ſcribit ſua manu. Cf. 1 Cor. XVI, 27. Gal. VI, 11. Philem. 19. Addere ſolebat Paulus breuem ſententiam, manu ſua ſcriptam, ut ii, ad quos ſcribebat, cognoſcerent, litteras non eſſe ſuppoſititias. Cf. ſupra II, 2. Alii de *monogrammate*, ſ. certo litterarum nexu, quo nomen ſuum Epiſtolae ſubſcripſiſſe uolunt, Apoſtolum, cogitant. Hoc eſſet σημεῖον. οὕτω γράφω) Sic ſcribere ſoleo. Ita comparatus eſt litterarum ductus, quibus in ſcribendo adſueui. Haec uerba, (quae nempe leguntur u. 18.) ſubſcribere ſoleo.

Finis Tomus IV.

92617